

I KRONIKA 2022 70

70
2022

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2022, letnik 70, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

25. januarja 2022

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2022

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

320 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Grb Celjskih na sklepniku cerkve pavlinskega samostana Lepoglava v hrvaškem Zagorju, ustanove celjskega grofa Hermana II. ok. leta 1400 / Coat of arms of the Counts of Cilli on the keystone in Lepoglava Pauline Monastery in Croatian Zagorje, founded by Count Herman II. around 1400 (foto / Photo: Miha Kosi)

Na zadnji strani/ Back cover: Okvir glavnega portala Zoisove palače v Ljubljani / Frame of the main portal of Zois Mansion in Ljubljana (foto/Photo: Metoda Kemperl)

KAZALO

Razprave

**Andrej Gaspari, Rene Masaryk, Mojca Fras,
Jasna Štajdohar, David Badovinac:**

Zanimiva arheološka odkritja na območju
potopljenega ledeniškega obrusa v Blejskem jezeru
pri Želečah.....5

Jaka Banfi:

Uprava grofov Celjskih (1341–1456).....21

Darja Mihelič:

H genealogiji piranskega intelektualca 16. stoletja.
Almerigo Petronio in njegova družina59

Boris Golec:

Hudič kupi Slom in postane Slomšek. Razkriti prvi
prednik škofa Slomška na Slomu pri Ponikvi77

Metoda Kemperl:

Zoisova palača v Ljubljani:
še enkrat o portalih glavne fasade91

Aneja Rože:

Šolski živžav na Premu. Pemska osnovna šola
od ustanovitve do začetka 20. stoletja105

Robert Devetak:

Aleksandrinstvo in aleksandrinke v slovenskem
goriškem časopisju pred prvo svetovno vojno123

Daniel Siter:

Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih
članov na Slovenskem v letih 1922–1945141

Dunja Dobaja:

Občina Dobrunje v obdobju italijanske okupacije
1941–1943161

Milan Bufon:

Slovenci v Trstu nekdaj in danes: težavno
ohranjanje multikulturalnosti na robu slovenskega
etničnega ozemlja177

Ivan Smiljanič:

Spomeniki kiparjev vojakov v slovenskih
vojašnicah JLA.....199

Po razstavah

Na Dvoru ulita umetnost. Občasna zgodovinska
razstava (*Majda Pungerčar*)223

Jubilej

Vinko Rajšp na pragu osmega
desetletja (*Darja Mihelič*)229

Ocene in poročila

Hannes P. Naschenweng: Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium. Band I: Abele bis Juritsch; Band II: Lachawitz bis Zwickl, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 43/1 in 43/2 (ur. Gernot Peter Obersteiner) (<i>Matjaž Grabornik</i>).....	233
Mojca Horvat: Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri (<i>Tomaž Lazar</i>)	235
Boris Golec: Slovenska posebnost – dvorec Podšentjur v Podkumu. Od nenavadnega nastanka do desetih rodov rodbine Čop (<i>Jernej Kotar</i>).....	237
Simon Rutar in Beneška Slovenija (ur. Danila Zuljan Kumar in Petra Kolenc) (<i>Neva Makuc</i>).....	238
Slovenci, za zmiraj gre! 100. obletnica koroškega plebiscita (ur. Zdenka Semlič Rajh; pisci besedil in pisci besedil kataloških enot Dragan Matić, Zdenka Semlič Rajh, Marko Štepec) (<i>Jurij Perovšek</i>)	239
#receptiizarhiva: stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo (ur. Borut Batagelj); avtorji besedil Borut Batagelj, Aleš Brod, Oskar Zoran Zelič. (<i>Ljudmila Bezljaj Krevel</i>).....	243
Nina Vodopivec: Tu se ne bo nikoli več šivalo. Doživljanje izgube dela in propada tovarne (<i>Urška Strle</i>).....	244

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 902.2(204.1)(497.452Bled)"653/654"

Prejeto: 9. 10. 2021

Andrej Gaspari

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: andrej.gaspari@ff.uni-lj.si

Rene Masaryk

Mgr., Skupina STIK, zavod za preučevanje povezovalnih področij preteklosti in sedanosti,
Cesta Andreja Bitenca 68, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: rene.masaryk@gmail.com

Mojca Fras

univ. dipl. arheol., Skupina STIK, zavod za preučevanje povezovalnih področij preteklosti in sedanosti,
Cesta Andreja Bitenca 68, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mojca.fras@gmail.com

Jasna Štajdohar

univ. dipl. arheol., Skupina STIK, zavod za preučevanje povezovalnih področij preteklosti in sedanosti,
Cesta Andreja Bitenca 68, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: jasna.stajdohar@gmail.com

David Badovinac

univ. dipl. arheol., AEGIR VISUALS, arheološke raziskave, foto in video produkcija, Zihherlova ulica 43, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: david.badovinac@gmail.com

Zanimiva arheološka odkritja na območju potopljenega ledeniškega obrusa v Blejskem jezeru pri Želečah

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja rezultate intenzivnega arheološkega pregleda območja potopljenega ledeniškega obrusa v Blejskem jezeru pri Želečah leta 2019. Zgodnje dejavnosti na obravnavanem delu jezerskega priobalja dokazuje železna ost z zalustma, ki jo lahko okvirno datiramo v čas med poznorimskim obdobjem in visokim srednjim vekom. Redki odlomki srednjeveških in zgodnjenoovoveških keramičnih posod (12., 15.–17. stoletje), ki se pojavljajo na območju skalne plitvine, precej stran od obale, nakazujejo možnost tamkajšnjega obstoja lesene konstrukcije, domnevno povezane z ribištvom oziroma ribolovom.

KLJUČNE BESEDE

Blejsko jezero, podvodna arheologija, orožje, pušična ost, lončenina, lončarski znaki, ribolov, srednji vek, novi vek

ABSTRACT

INTERESTING ARCHAEOLOGICAL FINDS IN THE AREA OF SUBMERGED GLACIAL POLISH IN LAKE BLEĐ AT ŽELEČE

The contribution presents the results of an intensive archaeological survey, conducted in 2019 in the area of the submerged glacial polish in Lake Bled at Želeče. Early use of this part of the lake shoreline is attested by an iron double-barbed point, which can tentatively be dated between the Late Roman Period and the High Middle Ages. Rare fragments of medieval and early modern ceramic vessels (12th, 15th–17th centuries), encountered in the rocky shallows a fair distance from the shore, point to a possible existence of a wooden construction, probably connected with fishery and fishing, respectively.

KEY WORDS

Lake Bled, underwater archaeology, weapons, arrow point, ceramics, pottery marks, fishery, Middle Ages, Early Modern Age

Uvod

Med arheološkimi raziskavami izbranih lokacij v Blejskem jezeru, ki jih je v dogovoru z Zavodom za turizem Bled med 1. in 5. julijem 2019 izvedla ekipa arheologov -potapljačev Zavoda za Podvodno Arheologijo v sodelovanju z Društvom za podvodne dejavnosti Bled, je bil opravljen tudi intenzivni terenski pregled območja potopljenega ledeniškega obrusa pod vznožjem Straže pri Želečah.¹

Lokacija pri vili Sokol (sl. 1 in 2) je bila izbrana na podlagi predhodnih ocen arheološkega potenciala, zlasti rezultatov rekognosciranja priobalnega dela jezerske skleda v letih 1995–1999, in visokoločljivo-stnih batigrafskih izmer, ki jih je na pobudo Skupine za podvodno arheologijo ZVKDS in s podporo Občine Bled opravilo podjetje Harpha Sea.² Te so bile tudi osnova za pripravo delovnega načrta nadaljevalnih raziskav arheološko zanimivih delov jezerske skleda in izoliranih batigrafskih anomalij z namenom poglobitve poznavanja posameznih najdišč in pridobitve dokumentacije za potrebe priprave vsebin za prezentacijo in promocijo podvodne kulturne dediščine. Arheološki poseg je potekal na podlagi in v skladu s kulturnovarstvenimi pogoji Zavoda za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Kranj, ter kulturnovarstvenim soglasjem za raziskavo in odstranitev arheološke ostaline Ministrstva za kulturo (koda raziskave: 18-0845). Raziskavo je finančno podprl Zavod za kulturo Bled.

Opis lokacije

Izpostavljena skalna gmota podvodnega grebena severno od obale pri vili Sokol je ena od geomorfoloških posebnosti Blejskega jezera. Ledeniški obrus se je oblikoval v srednjetrizasnih dolomitih in dolomitnih apnencih, ki tvorijo Stražo in pomemben del

osamelcev južno in zahodno od jezera.³ Potopljeni rtič v obliki pomola, ki je z okoli 10 m širokim podvodnim sedlom ločen od obale, sestavljajo štirje dvignjeni deli podlage, ki se vzpenjajo od 1,8 do 1,3 m pod gladino, večina zgornje površine obrusa pa leži na globinah med 2 in 4 m (sl. 3). Na zahodni in severni strani stene pomola strmo tonejo na globino 11 do 15 m, vzhodna stran pa izginja pod melišče iz kamnitega drobirja in peska. Naravni nasip na globinah med 4 in 2 m prehaja v priobalna nasutja z betonskimi bloki in cevmi, tramovi in lesenimi koli nekdanjih obalnih zgradb ter drugimi ostanki urejanja obrežja iz polpreteklega časa.

Večjo površino obrusa med južno vzpetino ter manjša območja okoli ostalih treh vzpetin prekrivajo zaobljene skale, dno med njimi pa mestoma precej debela plast manjših kamnov in drobirja. Domnevamo, da pri večjih kamnih ne gre za material melišč s pobočij osamelca nad jezerom, temveč za t. i. drsnike ali oražence, ki predstavljajo subglacialni prod preložene in izprane talne morene. Ta je nastala kot posledica delovanja subglacialnih ali robno glacialnih tokov proti koncu zadnje ledene dobe (okoli 14.800 cal BP),⁴ ko so ledeniški melj in glino odnašali proti sredini jezera, na robu pa odlagali pesek in prod.⁵

Eni najstarejših upodobitev Blejskega jezera, perspektiv z legendo iz leta 1749⁶ in bolj znana oljna slika Bleda z okolico iz leta 1775,⁷ ta del obale prikazujeta še brez objektov ali drugih zabeležbe vrednih značilnosti. Že na jožefinskem vojaškem zemljevidu in kmalu zatem tudi na topografskem načrtu toka reke Save iz leta 1807 pa je na polkrožnem rtiču, tik ob plitvini in ob obalni poti proti Mlinem, upodobljen zidan objekt, ki bi ga lahko prištevali k zaselku Pod

³ Grimišar, Zapiski o geologiji.

⁴ Bavec et al., Geološke lastnosti, str. 43; Novak in Bavec, Geološke značilnosti, str. 26–27; Andrič et al., Late-glacial palaeoenvironmental record.

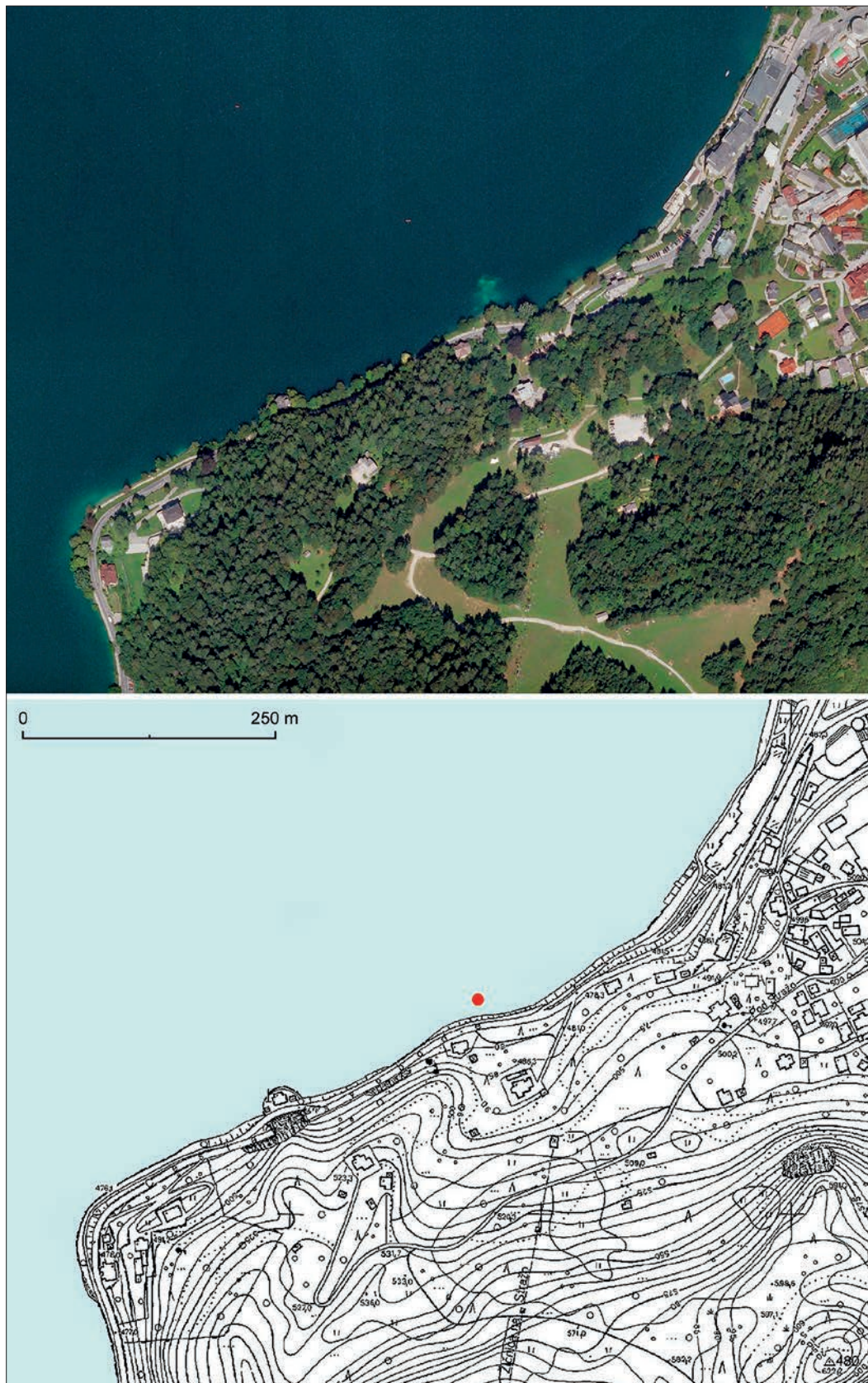
⁵ Grimišar, Zapiski o geologiji, str. 222.

⁶ Gaspari, Pregled in perspektiva arheoloških raziskav, sl. 3.

⁷ Fajfar, Sliki Bleda.

¹ Fras et al., *Prvo strokovno poročilo*.

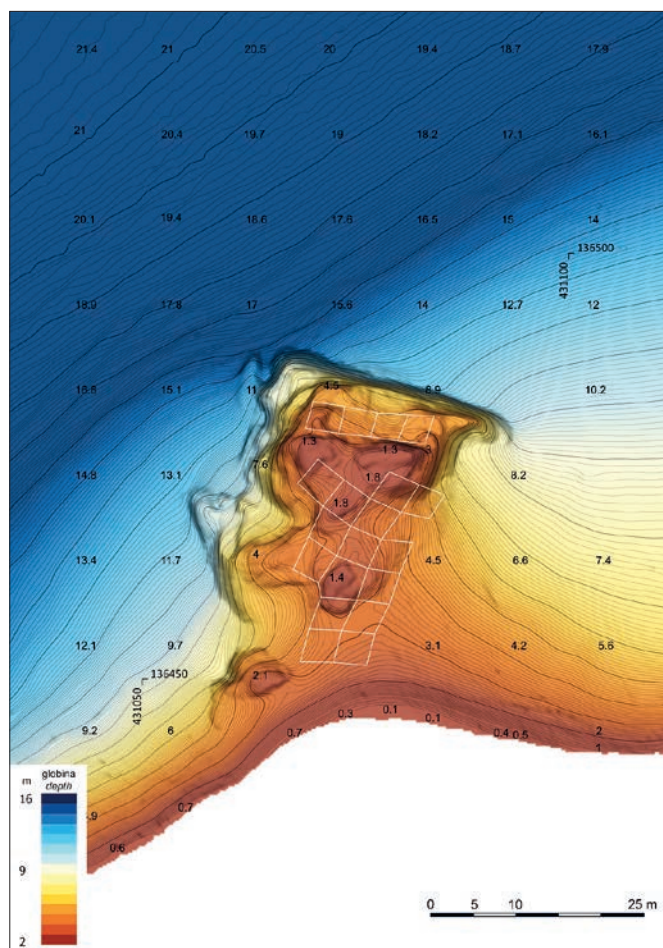
² Poglajen in Mozetič in Vranac, Visokoresolucijska batigrafska izmera.

Slika 1: Blejsko jezero z označeno lokacijo arheološkega pregleda (DOF 2009; TTN5 – po Atlas okolja; © Agencija RS za okolje).

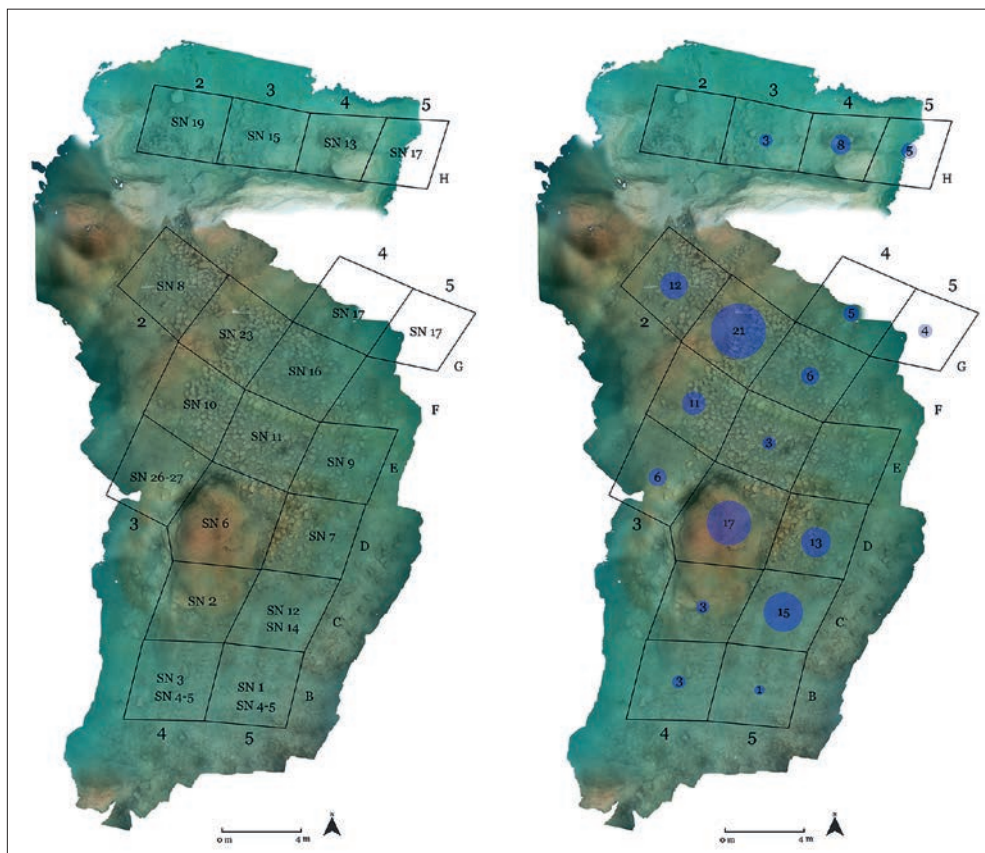
Slika 2: Vila Sokol (na desni) z lopo za čolne in kmečka hiša z gospodarskim poslopjem na razglednici iz časa okoli leta 1900 (po Benedik et al., Bled na starih razglednicah).

Slika 3: Batigrafski posnetek območja ledeniškega obrusa z označeno mrežo zbiralnih enot podvodnega pregleda (izdelal: Sašo Poglajen).

Slika 4: Skalni izdanek z vrvicami mreže intenzivnega podvodnega pregleda na območju kvadranta F2 (foto: David Badovinac).

Slika 5: Fotogrametrični načrt pregledanega območja s kvadranti in skupki najdb (a) ter prikazom količinske zastopanosti poznosrednjeveške in zgodnjenovoveške lončenine (b) (fotografija in izdelava modela: David Badovinac; dodelava: Tadej Hrženjak).

Stražo, delu vasi Želeče.⁸ Zadnjo hišo in pripadajoče gospodarsko poslopje tega zaselka, ki sta od neznankdaj stala na obali tik vzhodno od obravnavane plitvine, so porušili pred drugo svetovno vojno. V zadnji četrtini 19. stoletja je bila v razširjenem zaprepu rtiča zgrajena vila Sokol (sl. 2). Njena lastnica, Antonija Ambrožič, si je na obali uredila kopališče ter lopo s čolni za izposojanje, imela pa je tudi služnostno pravico do pleten.⁹

Postopki raziskave in arheološki razvid

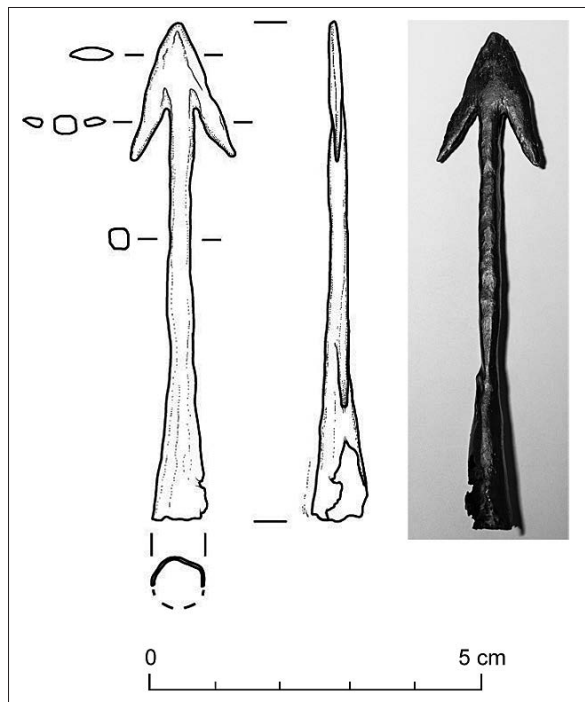
Območje podvodnega pregleda (lokacija št. 114) je bilo za potrebe totalne kolekcije površinskih najdb z mrežo vrvic razdeljeno na 19 zbiralnih enot – kvadrantov velikosti 4 x 4 m, ki so bile zaradi prilagajanja oblikovanosti dna razmeščene v dve skupini (sl. 3) ter označene s kombinacijo črk (A–H) in števil (1–5). Celotna plitvina z zgornjim delom skalnega obrusa je bila podrobno fotografsko posneta za potrebe izdelave fotogrametričnega 3D-načrta lokacije,¹⁰ ki dopolnjuje batimetrični posnetek visoke ločljivosti iz leta 2007.

V okviru pregleda je bilo skupno zbranih 429 predmetov, med katerimi prevladujejo lončenina, pečnice in keramični gradbeni material iz 19. in 20. stoletja, opazneje pa je zastopana tudi kuhinjska keramika in nekaj odlomkov namiznega posodja s konca srednjega veka in zgodnjega novega veka (15.–17. stoletje). V pričujočem prispevku se osredotočamo na topografski opis lokacije ter obravnavo skupine starejših najdb, ki ponujajo iztočnice za razmišljanje o uporabi plitvine in obale. Najdbe se namreč ne pojavljajo samo ob obali, temveč so dokaj enakomerno zastopane na celotni površini pregledanega območja skalnega obrusa (sl. 5).

Izbor najdb

Železna ost z zalustma

Na polici tik severovzhodno od prve vzpetine v skalnem obronku, med 16 in 20 m stran od obale (kv. D3), je bila najdena železna ost z zalustma in tulastim nasadiščem (kat. št. 1; sl. 6; 7: 3). Kratka in široka trikotna konica lečastega preseka ima prikoničeni zalusti (š. 2,2 cm) in komaj zaznavno napeti stranski ostrini. Razmeroma dolgo steblo (vrat) z zaobljeno pravokotnim prerezom (š. 0,5 cm) prehaja v tulec za nasaditev, ki je v neznani dolžini odlomljen. Celotna ohranjena dolžina osti znaša 9,1 cm, premer najširšega ohranjenega dela tula pa 1 cm. Masa osti znaša 9 gramov.

Slika 6: Železna ost z zalustma. Kat. št. 1. SN 27 (risba: Petra Jendrašič; foto: Matija Lukič).

Kateremu tipu orožja je ost pripadala, ni povsem jasno, zato se tudi njena datacija izmika dokončni določitvi. Z zelo podobnimi ostmi so bila opremljena poznorimska in poznoantična metalna kopja. V celoti ohranjen primerek iz Emone brez natančnejših najdiščnih podatkov, ki ga lahko pogojno datiramo v 4. ali 5. stoletje, ima identično oblikovano konico in vrat oziroma steblo, ki preide v razcepljen tul (sl. 7: 2). Ost z 1,7 cm široko konico je dolga 13,2 cm.¹¹ Veronika Pflaum jo je uvrstila v skupino osti kopij iz okvira poznorimske oborožitve, v katero so kopja z zalustma verjetno prešla prek germanskih najemnikov,¹² ob tem pa opozorila na neposredno analogijo iz groba 4 na manjšem pokopališču vile rustike ali obcestne postaje pri Westendorfu na Bavarskem (sl. 7: 1). V grobu, datiranjem v prvo polovico 4. stoletja, naj bi bil glede na pridanke pokopan German. Dve osti s trikotnimi zalustmi, dolgim vratom kvadratnega preseka in tulastim nasadiščem¹³ sta bili del snopa s skupno 14 puščičnimi ostmi treh različnih tipov. Avtor objave vse primerke obravnava kot osti puščic za lok in domneva, da so bile v grob priložene v tulu. Premer nasadišč osti niha med 0,75 in 0,95 cm.¹⁴

⁸ Glej tudi Franciscejski in Reambulančni kataster za Kranjsko; SI AS 176/L/L243/g/A05; SI AS 181/L/L243/g/C06.

⁹ Benedik et al., *Bled na starih razglednicah*, str. 146; Benedik, *Bled nekoč*, str. 143; Repe, *Bled*, str. 160.

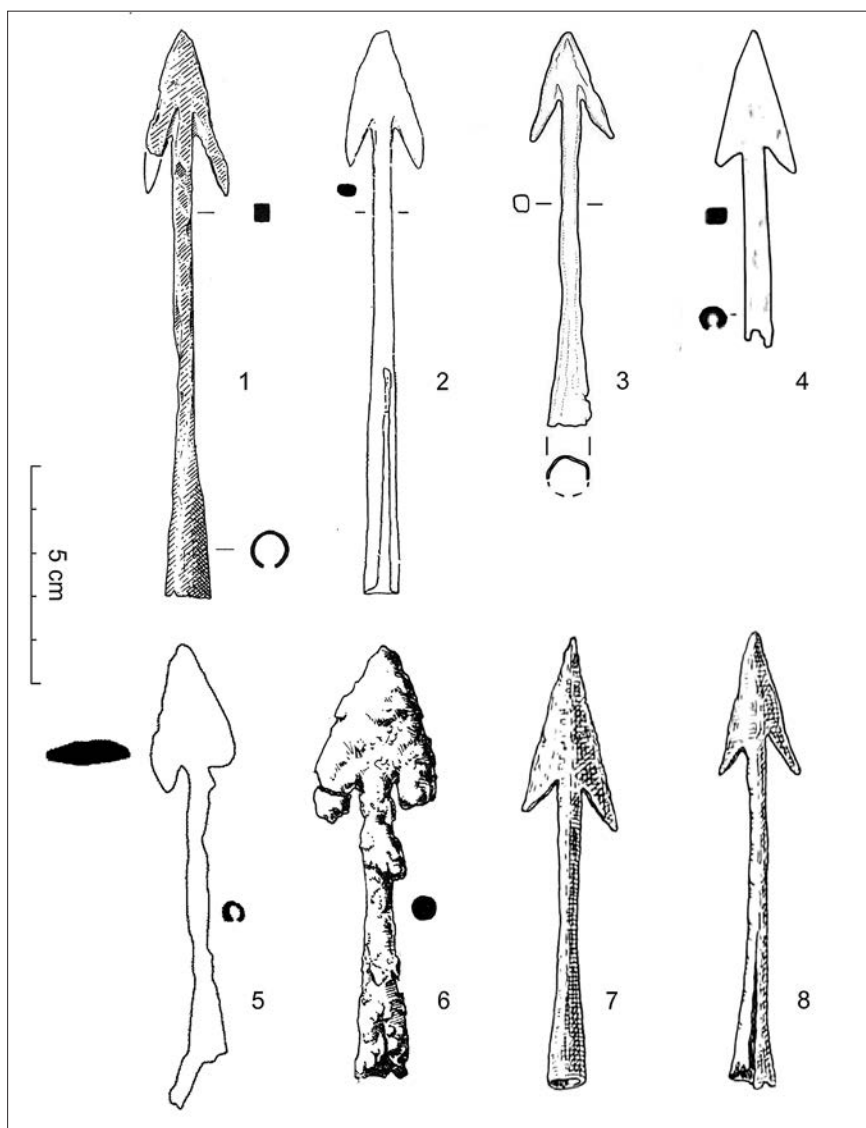
¹⁰ Fras et al., *Prvo strokovno poročilo*.

¹¹ Bitenc in Knific, *Od Rimljanov do Slovanov*, str. 24, kat. št. 51: zgoraj desno.

¹² Pflaum, *Claustra*, str. 107, kat. št. 124.

¹³ 1 - d. 13,2 cm; masa 13 g; pr. tula 0,9 cm; 2 - d. 11,3 cm; masa 10 g; pr. tula 0,85 cm.

¹⁴ Czesz, *Ein spätromisches Waffengrab*, str. 265–270, Abb. 5: 1–2.

Slika 7: Puščične osti z zalustma iz časa med poznorimskim obdobjem in visokim srednjim vekom: 1 – Westendorf; 2 – Ljubljana; 3 – Blejsko jezero; 4 – Gradišče nad Bašljem; 5 – Caričin grad; 6 – Brinjeva gora; 7, 8 – Smolenice (1 po Czysz 1986; 2 po Pflaum 2000; 3 po Karo, Knjfic 2020; 4 po Glad 2015; 5 po Pahič 1969; 7, 8 po Ruttkay 1975; izdelal: Andrej Gaspari).

Podobna puščična ost z zalustma izvira z območja poznoantične utrjene naselbine na Gradišču pri Bašlju (5./6. stoletje), na kateri je dokumentirana tudi mlajša poselitvena faza s številnimi kovinskimi najdbami in odlomki lončenine iz časa med poznim 8. in zgodnjim 10. stoletjem. Med štirimi, mlajši fazi najdišča pripisanimi puščičnimi ostmi je tudi v dolžini 7,2 cm ohranjen primerek s srednje dolgima trikotnima krilcema z razponom 1,8 cm, stebлом pravokotnega preseka in odlomljenim tulcem (sl. 7: 4).¹⁵ Odlomek konice z delom stebła podobne osti se pojavlja med najdbami z Gradišča nad Trebenčami

pod Poreznom, ki večinoma sodijo v čas od druge polovice 9. do prve polovice 11. stoletja.¹⁶ Približno v isti časovni okvir bi lahko sodila popolnoma ohranjena 8,7 cm dolga ost iz naselbine Zidani Gaber na Gorjancih.¹⁷

V obravnavi poznorimske in protobizantinske orožja z najdišč na Balkanu, še posebej osti z zalustma, katerih uporaba se je razširila pod vplivi iz germanskega prostora, je Damien Glad ugotovil skupino puščičnih osti, dolgih med 8 in 11 cm, ki se za razliko od običajnih primerkov z zalustma, dolgih

¹⁵ Karo in Knjfic, Die frühmittelalterlichen Militäriefunde, str. 204, t. 5: 8.

¹⁶ Bitenc in Knjfic, Zgodnesrednjeveško gradišče, str. 233, t. 2: 18.

¹⁷ Križ, Gorjanci, str. 139, kat. št. 6.7 (tretja z leve).

5,5–7,5 cm, po dolžini približujejo ostem kopij. Tovrstne osti se širom evropske celine pojavljajo od 4. do 6./7. stoletja. Osti pušič iz skupine z majhnimi zalustmi (*»mini« barbelons*) z najdišč na Balkanu imajo tulce premera med 6 in 10 mm. Med najustrežnejšimi regionalnimi primerjavami za ost iz Blejskega jezera navajamo tri primerke iz utrdbe Caričin grad (*Iustiniana Prima*), datirane med zadnjo tretjino 6. stoletja in začetek 7. stoletja (sl. 7: 5).¹⁸

Po oblikovanosti konice je najdba iz Blejskega jezera blizu tudi posameznim srednjeveškim ostem za puščice loka, ki so v vzhodnem delu srednje Evrope in v Karpatski kotlini najbolj razširjene v obdobju med 7./8. in 10. stoletjem, kasneje pa njihova relativna zastopanost močno upade. Zelo podobna ost z delno ohranjeno konico in dolgim vratom okroglega preseka, ki tekoče prehaja v tulasto nasadišče (d. 10,0 cm), izvira iz zgodnjersrednjeveškega groba 24 v Brezju nad Zrečami (sl. 7: 6),¹⁹ ki sodi v skupino pokopov iz druge polovice 8.–prve polovice 9. stoletja.

Po raziskavi, ki jo je na gradivu s slovaških najdišč opravil Michal Holeščák, osti z zalustmi tipa A-VI.b.0 (188 kosov) obsegajo 84 % vseh dokumentiranih osti 9. stoletja, skupaj s primerki s tordiranim vratom (A.VI.b.0.T; 8 kosov) pa kar 90 % osti iz tega obdobja, zato veljajo za tipično slovanski kos lokostrelske opreme. V času 10.–11. stoletja njihov delež obsega le še 5 % odkritih osti, medtem ko so v kontekstih iz 12.–14. stoletja zastopane le še s štirimi primerki.²⁰ Dimenzijski razpon osti (2,3–7,1 cm), ki ga za najdbe iz slovaških najdišč navaja Holeščák, se razlikuje od vrednosti, ki jih prinaša obravnava v delu Alexandra Ruttkaya. Ta za 69 primerkov različice 1a, datiranih v obdobje med 9. in 14. stoletjem, navaja dolžine med 5,3 in 12 cm, razpon zalustni pa meri od 1,9 do 3,9 cm.²¹ Med daljšimi primerki iz njegove objave kot približne analogije za obravnavano najdbo izpostavljamo dve 10,5 cm dolgi osti iz kraja Smolenice, brez podrobnejših najdiščnih podatkov (sl. 7: 7, 8),²² in 8 cm dolgo ost iz najdišča Bošany, odkrito skupaj s keramiko iz 11./12. stoletja.²³ Ost podobne oblike in dimenzij (d. 8,9 cm; d. konice 2,3 cm; pr. tulca 8–9 mm) je bila odkrita tudi na območju srednjeveškega gradišča Zamczysko na Poljskem, kjer najdbe kažejo na datacijo utrdbe v 13. stoletje.²⁴ Razmeroma številne najdbe podobnih osti iz najdišč v Srbiji, ki so bile v velikem deležu odkrite na gradovih iz 12.–15. stoletja, kažejo, da gre za dolgotrajno obliko,²⁵ pri čemer pa velja ponoviti opažanje, da so

visoko- in poznosrednjeveški primerki tovrstnih puščičnih osti vendarle manj pogosti od zgodnjersrednjeveških.

Lončenina

Med lončenino iz poznega srednjega veka in zgodnjega novega veka so štirje odlomki finega namiznega posodja. Vsi so oksidacijsko žgani in izdelani iz zelo fino prečiščene glin z drobnimi luskami sljude. Površina odlomka ustja in dveh ostenij je svetlo rjave barve, en odlomek ostenja pa oranžne. Odlomek ustja skodele konične oblike z odebeljenim, navzven obrnjenim ustjem (kat. št. 3) ima oddaljeno primerjavo med gradivom iz depozita 6. faze s Starega gradu Smlednik, ki je datirana med 14. in sredino 16. stoletja.²⁶ Podobne skodele in čaše se pojavijo v poznem srednjem veku, od zgodnjega novega veka naprej pa so ti predmeti kot del namiznih servisov najpogosteje opremljeni z loščem.²⁷ Obravnavani primerek iz jezera verjetno ni starejši od 16./17. stoletja.

Kuhinjsko posodje iz obravnavanega časovnega okvira je zastopano s štirimi odlomki pokrovov in 179 odlomki loncev, od tega je 126 odlomkov ostenij, 10 odlomkov ustij in 43 odlomkov dnov. Vse posode so žgane v redukcijski atmosferi, barva površine pa je pretežno v različnih odtenkih sive, bistveno redkeje v odtenkih rjave. Izdelane so iz glin z obilnimi primesmi drobno- do grobozrnatega peska. V nadaljevanju obravnavamo izbor tipološko opredeljivih ustij in lončarska znaka na dnu dveh loncev.

Med gradivom, ki je bilo zbrano na pobočju pod severovzhodnim delom obrusa (med kv. G4 in G5), okoli 30 m od obale, je bil odkrit tudi odlomek na vretenu izdelanega lonca iz zelo temno sive, trdo žgane glin z močnimi primesmi grobozrnatega peska (kat. št. 2). Lonec po fakturi odstopa od ostale lončenine, zbrane med posegom leta 2019, je pa zelo blizu odlomkom, ki so bili na tej lokaciji opaženi med pregledi v letih 1995–1999. Oblikovanost enostavnega ustja ustreza različici 2g oziroma njenemu prehodu v različico 5g po klasifikaciji Benjamina Štularja. Prva različica se pojavlja v okvirnem časovnem razponu med letoma 800 in 1300 s težiščem med 10. stoletjem in prvo četrtino 13. stoletja, težišče datacije druge pa je v 12. in 13. stoletju.²⁸ Po tipologiji ustij, ki sta jo izdelala Cristoph Gutjahr in Georg Tiefengrabner, gre za obliko 2, ki se pojavlja na trebušastih ali kroglastih loncih. Primerjave iz datiranih celot na gradovih in v naselbinah v Avstriji kažejo na težišče razširjenosti med koncem 11. in drugo polovico 12. stoletja. Avtorja na podlagi prostorske razporeditve

¹⁸ Glad, *L'armement*, str. 182–186, fig. 34: E25, E35, E37.

¹⁹ Pahič, *Antični in staroslovanski grobovi*, str. 240–241, t. 9: 11; Odar, *Lokostrelstvo*, str. 21, kat. št. 3.

²⁰ Holeščák, *Medieval archery*, str. 42–45, 72, 79, Pl. XI: 6, 7.

²¹ Ruttkay, *Waffen II*, str. 327–328, Abb. 54.

²² Ruttkay, *Waffen I*, str. 178, Abb. 19: 12, 15.

²³ Prav tam, 133, Abb. 19: 20.

²⁴ Kotowicz, *Zamczysko*, str. 11, 64, ryc. 27: 1.

²⁵ Sijarić, *Hladno oružje*, str. 299–301, tip T1c-5, z nadaljnjo literaturo.

²⁶ Štular, *Smlednik*, t. 8: 114.

²⁷ Prav tam, str. 76.

²⁸ Štular, *Mali grad*, str. 230, 233; Štular, *Smlednik*, str. 73, t. 7: 78.

Slika 8: Lončarska znaka na dnu lonca kat. št. 11 (1) in lonca iz SN34 (2) (foto: Matija Lukič).

evidentiranih najdb domnevata, da gre za obliko, ki se je iz južnonemškega prostora v (zgodnjem?) 12. stoletju razširila proti vzhodu in jugovzhodu.²⁹

Trije odlomki (SN 7, 12, 14) pripadajo slokemu loncu z močno izvihanim ustjem (kat. št. 4). Široko karnisno ustje z užlebljenim zunanjim robom, široko ravno zgornjo površino in užlebljenim notranjim robom ustreza obliki 10A-1 po Štularju, ki sodi med značilne poznosrednjeveške tipe ustij.³⁰ Obravnavana različica z razširjenim zgornjim robom in izrazito notranjo užlebitvijo je precej redka in blizu ustjem, ki se v Polhograjski graščini pojavljajo v plasteh iz 16.–17. stoletja.³¹ Istemu loncu verjetno pripada dno (SN 14; kat. št. 12; sl. 8: 1), ki ima na zunanji površini reliefno izdelan lončarski znak, ki ga sestavlja lečast motiv s sredinsko prečno črto blizu korena, na katere spodnji rob se pripenja druga črta, ki se spodaj viličasto razcepi. Celota ustvarja antropomorfen vtis, po drugi strani pa sodi v širšo skupino znakov v obliki samostrela. Soroden je znak z dna lonca (SN34; sl. 8: 2), sestavljen iz dela v obliki napetega loka, ki ga po sredini od vrha čez tetivo preči ravna črta, od katere se na sečišču s tetivo odcepi ukrivljen krajši krak.

Med objavljenimi novoveškimi lonci iz Blejskega jezera se sorodni lončarski znaki v obliki samostrela pojavljajo na treh primerkih z območja vasi Mlino, in sicer najdbi iz raziskav v letu 1982 in dveh loncih iz neposredne okolice izliva v Jezernico, odkritih

leta 2006.³² V njiju je Johanna Kraschitzer prepoznala verjetna izdelka lončarjev iz Labotske doline na vzhodnem Koroškem. Stilizirani znaki v obliki samostrela so namreč prepoznavna značilnost tamkajšnje lončarske produkcije iz 15.–17. stoletja,³³ ki jo zaznamuje še uporaba kakovostne dachberške gline s pridanimi karbonatnimi pustili. Iz pisnih virov je znano, da so lončarji iz več središč v Labotski dolini trgovali širom Koroške in Štajerske, za sredino 17. stoletja pa je izpričano, da so koroško lončenino tovorili čez Karavanke na Kranjsko. Labotski produkciji lahko po mnenju Katarine Katje Predovnik verjetno pripišemo tudi lonec iz raziskav leta 1982 ter tukaj predstavljene lonce s kat. št. 4, 7 in 12.³⁴

Dva odlomka z jezerskega dna pri vili Sokol pripadata loncem s širokim karnisnim ustjem tipa 10B, različice 2, ki jo označuje rahla užlebitev notranjega roba. Lonci s tako oblikovanimi ustji se sicer pojavljajo že v 14. in 15. stoletju,³⁵ v uporabi pa ostanejo vse do sredine 17. stoletja. Primerjave za lonec iz SN23 (kat. št. 6) z rahlo odebeljenim oglatim robom ustja se v Polhograjski graščini pojavljajo v celotah iz sredine 17. stoletja.³⁶ Ustje iz SN16 (kat. št. 5) lahko vzporejamo s primerkom iz Šentvida pri Stični, ki je bil najden v depozitu s konca 15. stoletja in prve

²⁹ Gutjahr in Tiefengraber, *Alt-Hollenege*, str. 84–86.

³⁰ Štular, *Smladnik*, str. 74.

³¹ Železnikar, *Polhov Gradec*, t. 12: 16; 19: 3, 4.

³² Logar in Bitenc, *Podvodna raziskovanja*, str. 111, t. 18: 4; Štular, *Srednjeveška in novoveška lončenina*, str. 81, t. 9: 1, 3.

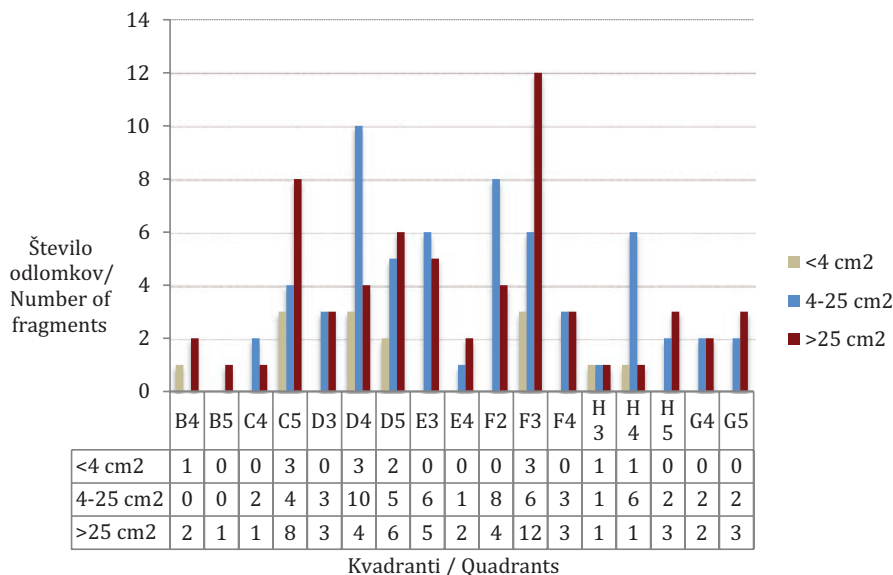
³³ Kraschitzer, *Lavanttaler Schwarzbafnerware*, str. 27–35, 186–187.

³⁴ Predovnik, *Knjižni prikaz*. Avtorici se lepo zahvaljujemo za posredovano mnenje o tukaj obravnavanih primerkih.

³⁵ Štular, *Smladnik*, str. 73.

³⁶ Železnikar, *Polhov Gradec*, t. 15: 10–11.

Preglednica 1: Velikostni razredi odlomkov poznosrednjeveške in zgodnjeno-novoveške lončenine po zbiralnih enotah – kvadrantih: do 4 cm²; 4–25 cm²; nad 25 cm² (izdelal: Andrej Gaspari).

polovice 16. stoletja,³⁷ ter z lonci iz Polhograjske graščine, datiranimi v sredino 17. stoletja.³⁸ Zgodnjeno-novoveška sta verjetno tudi lonca iz SN 27 (kat. št. 7) in SN 32 (kat. št. 8), z redkima oblikama ustij z notranjo užlebitvijo za pokrov, blizu različici 10C-6.³⁹ Ustji, podobni kat. št. 7, sta imela lonca iz jezera pri Mlinem, ki ju Štular na podlagi analogij umešča v pozni srednji vek oziroma v zgodnji novi vek.⁴⁰ Tudi lonec iz SN 32 (kat. št. 8) ima oddaljeno primerjavo v loncu iz pregleda leta 2006, ki spominja na poznosrednjeveška ustja, vendar ga Štular na podlagi nizkega vratu in ostanka žice, s katero je bil vezan, datira v novi vek, najverjetneje v 19. stoletje.⁴¹ Za mlajšo datacijo govori tudi podobnost z na ustju Jezernice odkritim loncem z loščem, okvirno datiranim v čas od 18. stoletja naprej.⁴²

Pokrovom loncev so pripadali en odlomek roba (kat. št. 9), dva odlomka ostenja in en odlomek masivnega držaja, vsi žgani v redukcijski atmosferi. Masivni držaji so značilni za srednje visoke stožčaste pokrove, ki so bili v rabi od 15. do 17. stoletja.⁴³

Med tafonomskimi lastnostmi lončenine smo opazovali zaobljenost robov in velikost odlomkov, pomembni za določitev ozadja odložitve in morebitnih poodložitvenih procesov. Večina odlomkov kaže ostre prelome, morebitnih kosov z izrazito zaobljenimi robovi med gradivom ni. Razmeroma stabilno okolje z omejenimi poodložitvenimi procesi naka-

zuje tudi visok delež odlomkov srednjih in velikih dimenzij (pregl. 1). Po istih kriterijih lahko proces odložitve večine lončenine opišemo bodisi kot primarni ali sekundarni odpad.⁴⁴

Razprava

Dokumentirana situacija odstopa od pričakovanj na podlagi rezultatov arheoloških pregledov drugih lokacij v jezeru, pri katerih so bile najdbe ugotovljene na površini in v vrhni plasti različno strmih podvodnih pobočij in za katere lahko v večini primerov domnevamo, da so bile zavržene z obale, nekatere tudi izgubljene (skupina sekir blizu ustja Jezernice pri Mlinem, na primer pri sekanju ledu) ali namerano odvržene s profanim ali kulturnim ozadjem.⁴⁵ V obravnavanem primeru se najdbe, vključno z večjimi odlomki keramičnih posod, strnjeno pojavljajo tudi 40 m stran od obale, pri čemer razlaga, da so bile tiste najbolj oddaljene pač zmetane v vodo iz čolna, ni prepričljiva. Prav tako niso mogle onstran skalnega obrusa spolzeti z obrežja, zato je mogoče, da je na območju plitvine stala nekakšna ploščad.

Najstarejšo od evidentiranih najdb z lokacije, ost z zalustma, lahko okvirno datiramo v čas med poznorimskim obdobjem in začetkom poznega srednjega veka, ožja umestitev in funkcionalna določitev pa ostajata nejasni. Še najverjetnejši se zdita datacija v zgodnji ali visoki srednji vek in opredelitev za ost puščice za lok. V boju je bila uporaba puščičnih osti z zalustma, vsaj v slovanskem okolju, omejena na čas

³⁷ Porenta et al., Župnijski dom, t. 3: 44.

³⁸ Železnikar, Polhov Gradec, t. 15: 17–20.

³⁹ Štular, Smlednik, str. 74.

⁴⁰ Štular, Srednjeveška in novoveška lončenina, t. 6: 3, 5.

⁴¹ Prav tam, str. 79, t. 7: 4.

⁴² Prav tam, str. 80, t. 9: 5.

⁴³ Štular, *Mali grad*, str. 132–133.

⁴⁴ Štular, Smlednik, str. 72, 76–78.

⁴⁵ Gaspari, Preventivne arheološke raziskave, str. 56–59, sl. 43, t. 2–4, 5: 1.

pred večjo razširjenostjo verižnih oklepov, kot posebej primerne pa se navajajo za lov na veliko divjad.⁴⁶ V konkretnem primeru gre za ost z razmeroma ozkima trikotnima zalustma, ki sta v preseku dokaj masivni, zato odkritega primerka ne moremo pripisati pravim lovskim ostem, za katere so značilne široke, tanko izkovane zalusti z nabrušenima ostrinama.

Zaradi specifičnega konteksta in univerzalne oblikovanosti konice obravnavanega primerka ni izključeno, da je bila ost izgubljena pri lovu na vodne ptice ali ribolovu, saj so zalusti – podobno kot pri harpunah in dvo- ali večzobih osteh – oteževale izvlek iz rane oziroma osvoboditev zadetega plena. Sodeč po praksah iz novejših obdobij so s harpunami in ribiškimi ostmi lovili predvsem spomladi, ko se somi in ščuke drstijo v plitvejši vodi,⁴⁷ o podobnem pa bi smeli domnevati tudi pri ribolovu z lokom. Ta verjetno ni bil ne posebej razširjen ne posebej učinkovit, razen morda v izjemnih okoliščinah, na primer kot dejavnost starejših mož, ki v skupnosti niso mogli več sodelovati kot aktivni lovci, vendar so lahko zaradi svojih spretnosti prispevali k oskrbi s hrano, ali pa je služil urjenju dečkov v zalezovanju in merjenju. Tak način lova si je mogoče predstavljati tako s čolna, kakršen je okoli 4 m dolg in do 0,6 m širok macesnov deblak s predelnima stenama in nizkim prečnim rebrom iz jezera na vznožju grajske stene, radiokarbonsko datiran med konec 8. stoletja in začetek druge polovice 9. stoletja,⁴⁸ kot s potencialne ploščadi na lesenih nosilcih ali drugačne strukture iz visokega ali poznega srednjega veka, katere obstoj smo že pred časom domnevali na najvišjem delu obrusa.⁴⁹ Za tako napravo, katere nosilci bi lahko bili zasidrani v razpoke v skali in/ali obloženi s kamni, zaenkrat ni oprijemljivejših dokazov.

Za razliko od vodnih okolij Severne Evrope, Skandinavije, Britanskega otočja in Irske jezera in mokrišča na območju ob Alpškem loku po koncu obstoja naselbin koliščarskega tipa, do katerega je prišlo na začetku železne dobe, niso več naseljena, kar seveda ne pomeni prekinitve drugih vrst interakcij z vodnim okoljem in izkoriščanjem vodnih ekosistemov (lov na ptice in ribolov, nabiranje in raba vodnega rastlinja ipd.).⁵⁰ Edina prava arheološko izpričana jezerska naselbina v obalpskem območju je Charavines-Colletière na jezeru Paladru (dep. Isère), dendrokronološko datirana v čas med letoma 1003 in 1040. Naselbino s skupno površino okoli 1300 m², zgrajeno na obalni plitvini, so sestavljale tri večje stavbe, ki jih je obdajala lesena palisada. Izjemno raznovrstno gradivo, odkrito med podvodnimi raziskavami, kaže na visoko stopnjo samozadostnosti

prebivalcev, ki so se ukvarjali s kovaštvom, poljedelstvom, ribolovom, rejo živali, tesarstvom, tkanjem ter izdelovanjem plovil, oblačil, glasbil in igralnih pripomočkov, morda celo s pridelovanjem vina. Številne najdbe orožja in konjeniške opreme kažejo na vojaško udejstvovanje »vitezov kmetov«. Naselbina, katere ostanki ležijo 1–4 m globoko, je bila opuščena zaradi dviga jezerske gladine.⁵¹

Ostanki srednjeveške ploščadi oziroma druge konstrukcije na kolih so znani z bližnjega Hodiškega jezera, kjer so na območju poznoneolitskega kolišča na potopljeni plitvini na sredini jezera z radiokarbonskim datiranjem ugotovili tudi skupino 5 kolov iz obdobja 1310 (1360)–1460 (1490) n. št. Interpretiramo jih bodisi kot ostanke stavbe ali ribiških priprav – *Fischerstecken*.⁵² Z območja kolišča izvirajo tudi škatlata vrša iz palic, radiokarbonsko datirana na konec bronaste dobe (10.–9. stoletje pr. n. št.),⁵³ nekaj odlomkov latenske, rimskodobne, poznoantične in srednjeveške lončenine ter masivna železna ost samostrelne puščice s tulastim nasadiščem iz 14./15. stoletja,⁵⁴ ki opozarjajo na dolgotrajno rabo območja plitvine, verjetno pretežno gospodarskega značaja (ribolov), morda tudi kot zatočišča.

Morda lahko z obstojem nosilne konstrukcije s ploščadjo oziroma pomolom na obravnavani lokaciji računamo računamo tudi v poznem srednjem veku ali v zgodnjenovoveškem obdobju. Ta bi lahko bila povezana z ribolovom z vršami, katerih uporaba na Blejskem jezeru je od nedavna tudi arheološko potrjena,⁵⁵ ali s privezi, morda celo z lopami za shranjevanje čolnov in ribiškega pribora. Take lope, tako na obalni črti naselja, prislonjenega ob strmo pobočje, kot na vodi precej od obale, na jezeru Hallstatt (Salzkammergut) pri istoimenskem naselju dokumentira znano olje na platnu Ferdinanda Lepiēja iz leta 1883, življenje na obrežju s koli za privez čolnov in napravami za sušenje ribiških mrež pa na primer lesorez Richarda Püttnerja iz okoli leta 1890.

Sklep

Arheološko najdišče na območju ledeniškega obrusa v Blejskem jezeru nedvomno zasluži nadaljnje raziskave, vključno s podpovršinskim pregledom in izkopom sonde, ki bi lahko zagotovile vsaj del odgovorov o različnih vidikih pretekle rabe te lokacije. V prid hipoteze o obstoju konstrukcije na lesenih opornikih v vodi zaenkrat govori zlasti prostorska zastopanost najdb iz časa med visokim srednjim vekom in zgodnjim novim vekom; te so precej enakomerno zastopane po celotnem območju pregleda, medtem

⁴⁶ Ruttkay, *Waffen II*, str. 328.

⁴⁷ Čurčić, *Die volkstümliche Fischerei*, str. 508.

⁴⁸ Gaspari et al., *Odkritje zgodnesrednjeveškega čolna deblaka*.

⁴⁹ Gaspari, *Pregled in perspektiva arheoloških raziskav*, str. 19, 21.

⁵⁰ Menotti, *Wetland*, str. 55–58.

⁵¹ Colardelle in Verdel, *Chevaliers-paysans*.

⁵² Cichocki, *Der Pfahlbau*, str. 34; Cichocki, *Nassholzfunde*, str. 36; glej Offenberger, *Keutschacher See*.

⁵³ Cichocki in Dworsky, *Inselsiedlungen*.

⁵⁴ Samonig, *Studien*, str. 91, 200, Taf. 60.

⁵⁵ Gaspari in Humerca in Žvan, *Arheološki sledovi ribištva*.

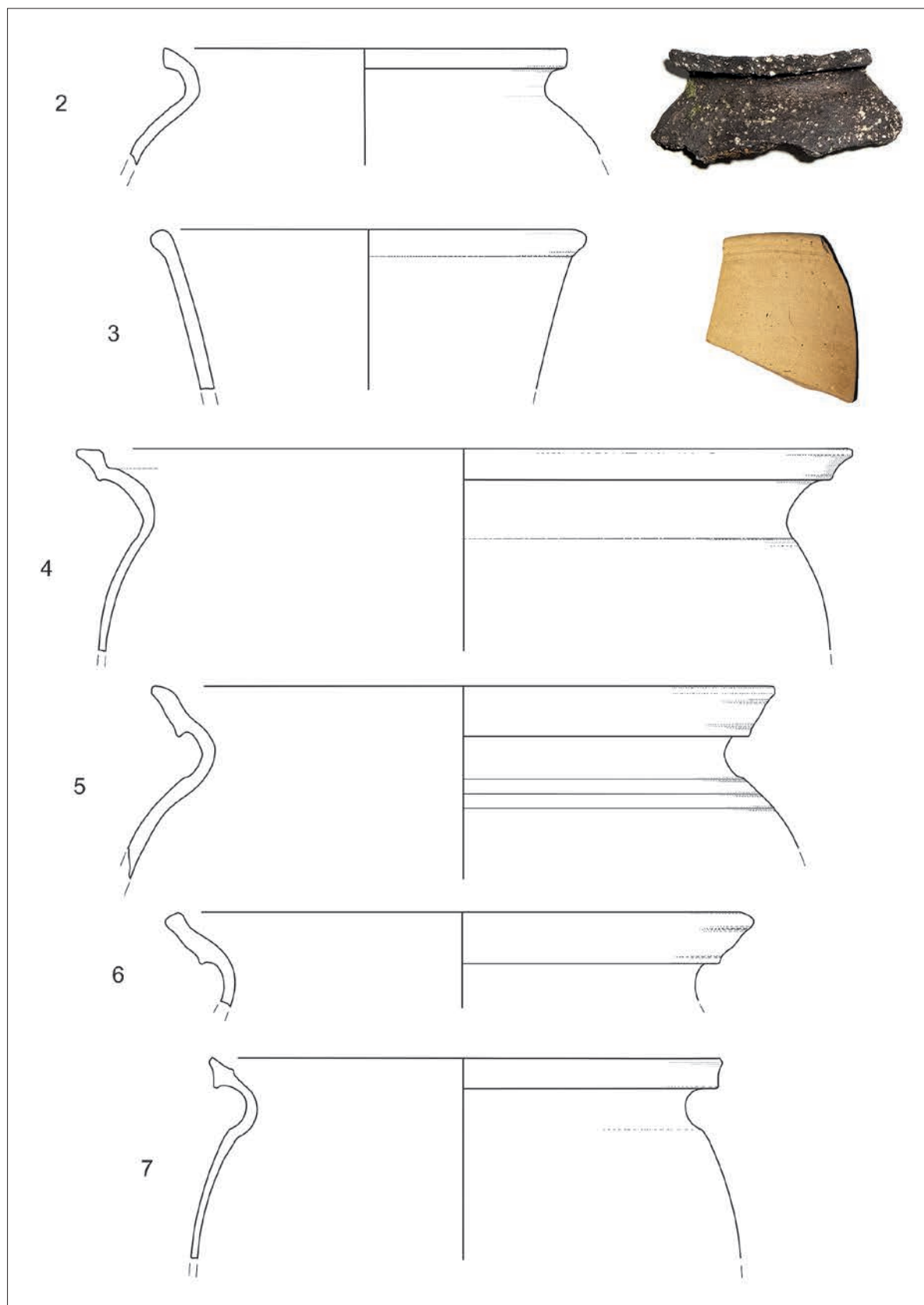

Tabela 1: Blejsko jezero. Intenzivni podvodni pregled 2019. Vse keramika. M. = 1:2
(risba: Petra Jendrašič; foto: Matija Lukič).

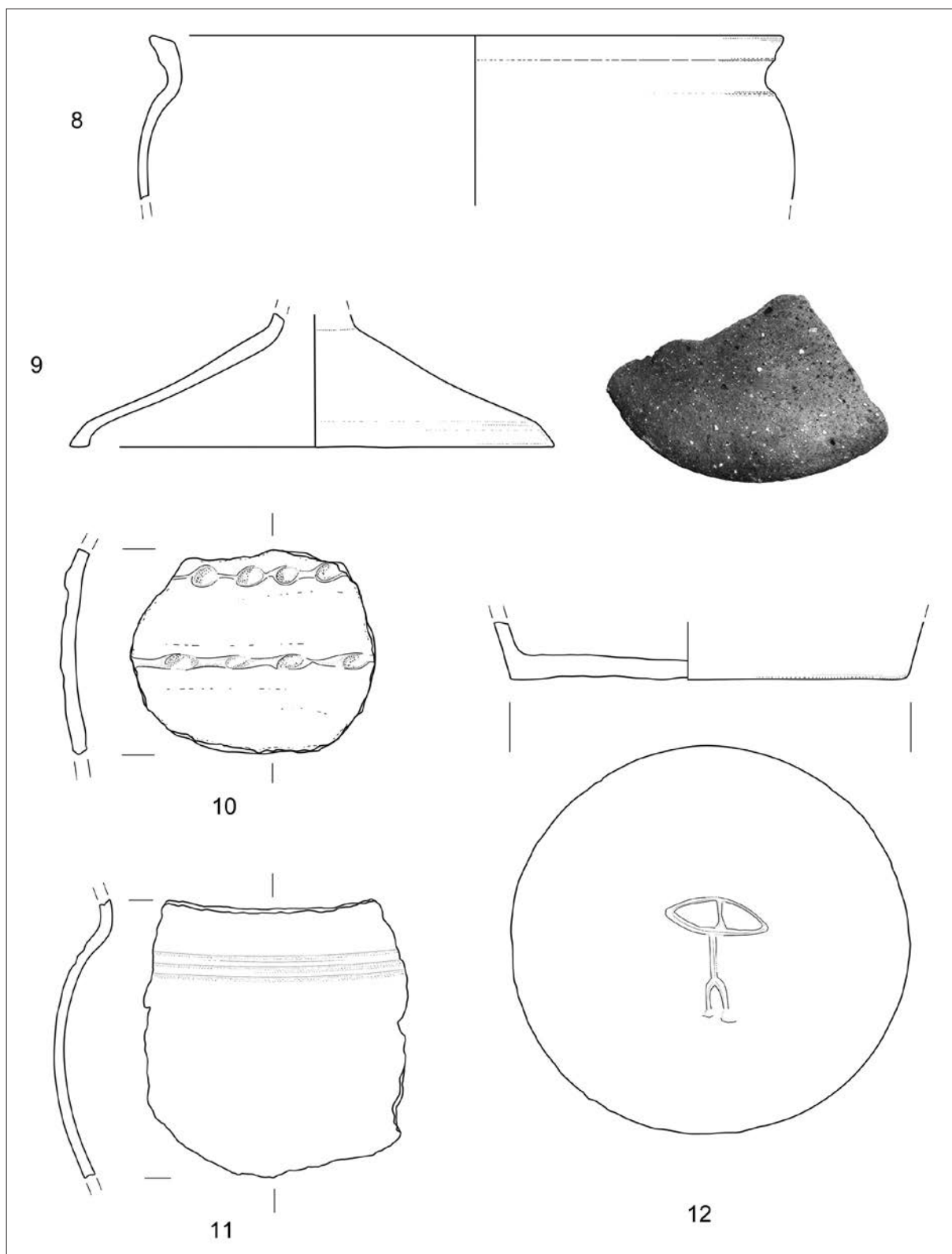

Tabela 2: Blejsko jezero. Intenzivni podvodni pregled 2019. Vse keramika. M. = 1:2
(risba: Petra Jendrašič; foto: Matija Lukič).

ko se pojavnost predmetov iz poznega novega veka in subrecentnega obdobja (18.–20. stoletje) izrazito zgošča v neposredni bližini obale. Potencialne rabe plitvine in namembnost domnevanih naprav ostajajo špekulativne, vendar lahko na podlagi arheoloških in historičnih primerjav s širšega alpskega območja sklepamo na povezanost z ribištvom in ribolovom. Raziskovalno pozornost bi veljalo usmeriti tudi na sosednje dele obrežja, ker je upravičeno pričakovati ostanke z rabo plitvine povezanih dejavnosti, morda celo bivališč ali drugih stavb.⁵⁶

Katalog najdb

1. Železna pušična ost s konico z zalustma, dolgim vratom in tulastim nasadiščem. Mere: d. 9,1 cm; največja š. konice 2,2 cm; ohr. pr. nasadišča 1 cm. Masa: 9 g. Kv. D3; SN 27. Sl. 6.

2. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: temno siva; sestava: zelo grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda. Mere: pr. ustja 15 cm; ohr. v. 4,4 cm; deb. 0,4–0,6 cm. Kv. G4, G5, H5; SN 17. Tab. 1: 2.

3. Skodela; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: svetlo rjava; sestava: zelo fino zrnata; žganje: oksidacijsko; trdota: mehka. Mere: pr. ustja 16 cm; ohr. v. 5,9 cm; deb. 0,5 cm. Kv. C5; SN 12. Tab. 1: 3.

4. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: temno sivkasto rjava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka. Mere: pr. ustja 29 cm; ohr. v. 7,8 cm; deb. 0,3–0,6 cm. Kv. C5 in D5; SN 7, 12 in 14. Tab. 1: 4.

5. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: zelo temno siva; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka; okras: dve vodoravni vzporedni kaneluri. Mere: pr. ustja 23 cm; ohr. v. 7,3 cm; deb. 0,4–0,5 cm. Kv. F4; SN 16. Tab. 1: 5.

6. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: zelo temno siva; sestava: drobnozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka. Mere: pr. ustja 22 cm; ohr. v. 3,4 cm; deb. 0,4 cm. Kv. F3; SN 23. Tab. 1: 6.

7. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje

površine: sivkasto rjava; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko; trdota: zelo trda. Mere: pr. ustja 19 cm; ohr. v. 7,6 cm; deb. 0,2–0,4 cm. Kv. D3; SN 27. Tab. 1: 7.

8. Lonec; odlomek ustja z ostenjem; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: sivkasto rjava; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka. Mere: pr. ustja 24 cm; ohr. v. 6,1 cm; deb. 0,3–0,6 cm. Kv. A3; SN 32. Tab. 2: 8.

9. Pokrov lonca; odlomek roba in ostenja; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: siva; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka. Mere: pr. 18 cm; ohr. v. 5 cm; deb. 0,3–0,6 cm. Kv. F2; SN 8. Tab. 2: 9.

10. Lonec; odlomek ostenja; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: svetlo rjavkasto siva; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: dve horizontalni vzporedni razčlenjeni rebri. Mere: vel. 7,6 x 9 cm; deb. 0,5–0,6 cm. Kv. G4, G5, H5; SN 17. T. 2: 10.

11. Lonec; odlomek ram in ostenja; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: zelo temno siva; sestava: fino zrnata; žganje: redukcijsko; trdota: trda; okras: vodoravne vzporedne kanelure. Mere: vel. odl. 10 x 9,8 cm; deb. 0,4 cm. SN 18. Tab. 2: 11.

12. Lonec; dno z delom ostenja; izdelava: na vretenu; dodelava: brisanje; barva zunanje in notranje površine: temno sivkasto rjava; sestava: grobozrnata; žganje: redukcijsko; trdota: mehka; na notranji površini je lončarski znak; dno verjetno pripada isti posodi kot ustje (kat. št. 4). Mere: pr. dna 14,8 cm; ohr. v. 2,1 cm. Kv. C5; SN 14. Tab. 2: 12.

LITERATURA

- Andrič, Maja in Massaferrero, Julieta in Eicher, Ueli in Ammann, Brigitta in Leuenberger, Markus Christian in Martinčič, Andrej in Marinova, Elena in Brancelj, Anton: A multi-proxy Late-glacial palaeoenvironmental record from Lake Bled, Slovenia. *Hydrobiologia*, 631, 2009, str. 121–141.
- Bavec, Miloš in Novak, Matevž in Herlec, Uroš: Geološke lastnosti Blejskega jezera in bližnje okolice. *Neznano Blejsko jezero: podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav* (ur. Andrej Gaspari). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008, str. 40–45 (Vestnik, 20).
- Benedik, Božo in Kolman, Leopold in Rozman, Franc: *Bled na starih razglednicah*. Bled: samozaložba, 1997.
- Benedik, Božo: *Bled nekoč in danes*. Bled: Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, 2003.
- Bitenc, Polona in Knific, Timotej: *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2001.

⁵⁶ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega dela prvopodpisane avtorja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in ob uporabi sredstev raziskovalnega programa Arheologija P6-0247, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Za podporo pri izvedbi projekta se lepo zahvaljujemo Matjažu Završniku, direktorju Zavoda za kulturo Bled, in županu Janezu Fajfarju. Posebno zahvalo namenjamo uredništvu pričujoče revije ter recenzentoma za pomoč in predloge za izboljšave prvotne različice besedila.

- Bitenc, Polona in Knific, Timotej: Zgodnjesrednjeveško Gradišče nad Trebenčami. *Goriški letnik* 45, 2021, str. 215–248.
- Cichocki, Otto in Dworsky, Cyril: Inselsiedlungen in Kärnten – Forschung im Keutschacher See. *WES'04 – Wetland Economies and Societies. Proceedings of the International Conference in Zürich, 10–13 März, 2004* (ur. Philippe Della Casa in Martin Trachsel). *Collectio Archaeologica* 3, 2005, str. 251–254.
- Cichocki, Otto: Der Pfahlbau im Keutschacher See. *Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien II – Die Pfahlbaustation des Keutschacher Sees*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003, str. 30–34 (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 51).
- Cichocki, Otto: Nassholzfunde aus österreichischen Seen. *Fines Transire* 22, 2013, str. 25–50.
- Colardelle, Michel in Verdel, Eric: *Chevaliers-paysans de l'An Mil au lac de Paladru*. Paris: Errance, 1993.
- Czys, Wolfgang: Ein spätrömisches Waffengrab aus Westendorf, Lkr. Augsburg. *Bayerische Vorgesichtsblätter* 51, 1986, str. 261–271.
- Čurčić, Vejsil: Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegovina mit besonderer Berücksichtigung der Savefischerei bei Donja dolina. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* 12, 1912, str. 490–589.
- Fajfar, Janez: Sliki Bleda z okolico iz leta 1775. *Blejski grad – 1000 let prve omembe* (ur. Marko Vidic). Bled: Muzejsko društvo, Zavod za kulturo, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011, str. 150–167.
- Fras, Mojca in Badovinac, David in Klasinc, Alenka Julijana in Masaryk, Rene in Draksler, Matej: *Prvo strokovno poročilo o raziskavah v Blejskem jezeru leta 2019 (18-0485)*. Ljubljana: Zavod za Podvodno Arheologijo, 2019.
- Gaspari, Andrej in Humerca, Rok in Žvan, Jure: Arheološki sledovi ribištva in ribolova na Blejskem jezeru: predhodno poročilo o podvodnem odkritju dveh košarastih vrš. *Studia universitatis hereditati*, 2021, v tisku.
- Gaspari, Andrej in Humerca, Rok in Žvan, Jure: Odkritje zgodnjesrednjeveškega čolna deblaka v Blejskem jezeru. *Razgledi Muzejskega društva Bled za leto 2020*, 12, 2021, str. 31–33.
- Gaspari, Andrej: Pregled in perspektiva arheoloških raziskav Blejskega jezera. *Neznano Blejsko jezero: podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav* (ur. Andrej Gaspari). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008, str. 12–26 (Vestnik, 20).
- Gaspari, Andrej: Preventivne arheološke raziskave Blejskega jezera pri Mlinem. *Neznano Blejsko jezero: podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav* (ur. Andrej Gaspari). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008, str. 46–65 (Vestnik, 20).
- Glad, Damien: *L'armement dans la région balkanique à l'époque romaine tardive et proto-byzantine (284–641). Héritage, adaptation et innovation*. Turnhout: Brepols publishers, 2015 (Bibliothèque de l'antiquité tardive, 30).
- Grimšičar, Anton: Zapiski o geologiji Bleda. *Geologija* 3, 1955, št. 13, str. 220–225.
- Gutjahr, Cristoph in Tiefengraber, Georg: *Die mittelalterliche Motte Alt-Hollenegg: eine abgekommene Burganlage bei Deutschlandsberg, Steiermark*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 2003 (Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Beiheft 4).
- Holeščák, Michal: *Medieval archery equipment from the territory of Slovakia*. Archaeologica Slovaca Monographiae, Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, XXXI. Nitra, 2019.
- Karo, Špela in Knific, Timotej: Die frühmittelalterlichen Militärafunde von Höhenfundorten in Slowenien. *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter: Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich* (ur. Maximilian Diesemberger, Stefan Eichert in Katharina Winkler). Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 23, Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse, 511, 2020, str. 185–209, 437–456.
- Kotowicz, Piotr: *Zamczysko. Średniowieczne grodzisko w Sanoku-Białej Górze. Część I / Zamczysko. Medieval stronghold in Sanok-Biała Góra. Part I*. Sanok: Muzeum Historyczne, 2006.
- Kraschitzer, Johanna: *Karbonatgemagerte Lavanttaler Schwarzbafnerware. Eine Kärntner Keramikart in der Steiermark*. Wien: Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, 2019 (Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich – Beiheft 10).
- Križ, Borut: *Gorjanci med Rimom in Bizancem*. Katalog arheološke razstave. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2021.
- Logar, Nuša in Bitenc, Polona: Poročilo o podvodnih raziskovanjih v letih 1982 in 1983. *Podvodne raziskave v Sloveniji* (Podvodna arheologija v Sloveniji II), Ljubljana, str. 99–111.
- Menotti, Francesco: *Wetland Archaeology and Beyond: Theory and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Novak, Matevž in Bavec, Miloš: Geološke značilnosti Bleda in okolice. *Scopolia*, Suppl. 6, 2013, str. 1–31.
- Odar, Boštjan: *Lokostrelstvo v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku*. Diplomski naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2003.
- Offenberger, Johann: Der Pfahlbau im Keutschacher See in Kärnten. *Fundberichte aus Österreich* 21, 1982, str. 133–141.

- Pahič, Stanko: Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. *Razprave 1. razreda SAZU*, 6, 1969, str. 215–308.
- Pflaum, Veronika: *Claustra Alpium Iuliarum in barbari. Najdbe poznorimske vojaške opreme in orožja ter sočasne zgodnje barbarske najdbe na ozemlju današnje Slovenije*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2000.
- Pogljajen, Sašo in Mozetič, Dean in Vranac, Duško: Visokoresolucijska hidrografska izmera Blejskega jezera. *Neznano Blejsko jezero: podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav* (ur. Andrej Gaspari). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008, str. 32–39 (Vestnik, 20).
- Porenta, Sašo in Štular, Benjamin in Toškan, Borut in Mileusnič, Zrinka in Dirjec, Janez: Poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško najdišče Župnijski dom v Šentvidu pri Stični. *Arheološki vestnik* 66, 2015, str. 333–397.
- Predovnik, Katarina Katja: Knjižni prikaz – Johanna Kraschitzer: Karbonatgemagerte Lavantaler Schwarzhafnerware – Eine Kärntner Keramikart in der Steiermark (Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich – Beiheft 10). Österreichische Gesellschaft für Mittelalterarchäologie, Wien 2019. 196 str. *Arheološki vestnik*, 73, 2022, v tisku.
- Repe, Božo: *Bled ves v soncu žari: oris zgodovine turizma na Bledu: ob 130-letnici Turističnega društva Bled*. Bled: Turistično društvo, 2009.
- Ruttkey, Alexander: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I). *Slovenská Archeológia* 23, 1975, str. 119–216; (II). *Slovenská Archeológia*, 24, 1976, str. 245–359.
- Samonig, Bertram: *Studien zur Pfahlbauforschung in Österreich. Materialien II – Die Pfahlbaustation des Keutschacher Sees*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003 (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, 51).
- Sijarić, Mirsad: *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka / Cold-steel weapons from Bosnia and Herzegovina in the archaeology of the High and Late Medieval Periods*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 2014.
- Štular, Benjamin: Drobni predmeti. *Grad Smlednik. Raziskave 2011–2012* (ur. Benjamin Štular). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2013, str. 51–78 (Monografije CPA, 2).
- Štular, Benjamin: *Mali grad: visokosrednjeveški grad v Kamniku / Mali grad: high medieval castle in Kamnik*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Opera Instituti archaeologici Sloveniae, 15).
- Štular, Benjamin: Srednjeveška in novoveška lončenina iz Blejskega jezera. *Neznano Blejsko jezero: podvodna kulturna dediščina in rezultati arheoloških raziskav* (ur. Andrej Gaspari). Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2008, str. 73–100 (Vestnik, 20).
- Železnikar, Janja: Graščina v Polhovem Gradcu. *Arheološki vestnik* 53, 2002, str. 301–371.

S U M M A R Y

Interesting archaeological finds in the area of submerged glacial polish in Lake Bled at Želeče

The contribution presents the results of an intensive archaeological survey of the submerged glacial polish in Lake Bled at Želeče, conducted in the summer of 2019 by the Institute for Underwater Archaeology in agreement with the Bled Culture Institute. The location was selected based on preliminary observations of high medieval ceramics and an interesting formation of a submerged rocky outcrop stretching at the depths between 1.4 and 5 m, with its extreme edge extending about 30–40 m from the shore and then dropping off steeply. Early use of this area is attested by an iron double-barbed point, the untypical shape of which only allows us to date it tentatively between the Late Roman Period and the High Middle Ages and, with some reservation, identify it as part of an arrow. Rare fragments of medieval and early modern ceramic vessels (12th, 15th–17th centuries), encountered in the rocky shallows a fair distance from the shore, most likely did not drift there as discards from the shore or a boat and even less through post-depositional processes but more likely from some kind of wooden construction connected with fishery and fishing, respectively. However, no tangible evidence has so far been found to prove the existence of such a construction.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 351:929.52Celjski"1341/1456"

Prejeto: 24. 11. 2021

Jaka Banfi

asist., mladi raziskovalec, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: jaka.banfi@zrc-sazu.si
ORCID: 0000-0002-3579-2234

Uprava grofov Celjskih (1341–1456)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava upravo grofov Celjskih in funkcije, ki se pojavljajo v njej, ter njihove nosilce. Celjski so se pri vođenju svojega dvora in gospostva (dominija) opirali na dvorno-teritorialno upravo, ki so jo tvorili njihovi uradniki in služabniki. Uprava ni nastala čez noč, ampak se je, deloma po vzoru habsburške, izgrajevala skozi daljše časovno obdobje in končno podobo dobila v prvi polovici 15. stoletja, ko so Celjski dosegli svoj družbeni in politični vrhunec. Zaenkrat poznamo nekaj več kot 30 različnih funkcij, ki se pojavljajo v njej.

KLJUČNE BESEDE

grofje Celjski, dvor, dvorni uradi, uprava, pozni srednji vek

ABSTRACT

THE ADMINISTRATION OF THE COUNTS OF CILLI (1341–1456)

The contribution discusses the administration of the Counts of Cilli, including positions forming its part and their holders. In managing their court and seignory (dominium), the Counts of Cilli relied on the court-territorial administration, which was composed of their officials and servants. Rather than overnight, the administration developed and expanded over centuries, partially imitating the Habsburg model, and obtained its final form in the first half of the fifteenth century, when the Counts of Cilli reached their social and political zenith. So far, a little over thirty different positions have been identified as part of the Cilli administration.

KEY WORDS

Counts of Cilli, court, court offices, administration, Late Middle Ages

O celjski upravi

Z izrazom »uprava grofov Celjskih« oziroma skrajšano »celjska uprava« imamo v mislih skupek osebja z zelo različnimi zadolžitvami, ki je tako ali drugače služilo Celjskim. Čeprav uporabljamo termin »uprava«, pri tem ne gre samo za tisto osebje, ki je imelo prave upravne zadolžitve. Na celjski dvor in gospodstvo moramo gledati kot na organsko celoto, kot na nekaj, kar je vključevalo tako dvornega mojstra kot hlapca – tako uradnika kot služabnika. Celjske uprave ne moremo primerjati s sodobno državno upravo ali enačiti s sočasno deželno knežjo upravo, saj celjsko gospodstvo do leta 1436 ni imelo položaja dežele, med letoma 1436 in 1443 je bil ta položaj sporen, saj ga Habsburžani niso priznavali, po letu 1443 pa je bil knežji položaj priznan osebam Celjskih grofov in ne njihovemu gospodstvu.¹ Gre preprosto za grofovsko upravo,² ki pa je bila resda v marsičem podobna sočasni deželno knežji upravi.³

Celotno gospodstvo ali dominij Celjskih se je ob njihovem izumrtju v moški liniji leta 1456 raztezel čez tri države (sveto rimsko cesarstvo, ogrsko-hrvaško kraljestvo in bosansko kraljestvo), štiri dežele (Štajerska, Kranjska, Koroška, Marka in Metlika), dve banovini (Slavonija, Hrvaška z Dalmacijo) in štiri županije (varždinska, zalska, križevska, zagrebška).⁴ Sestavljale so ga štiri grofije: Celje (od leta 1341), Zagorje (od leta 1399), Ortenburg s Sternbergom (od leta 1418) ter Marka in Metlika (od leta 1443), ter številna zemljiška gospodstva zunaj njih. V to je treba všteti približno 12 mest, 30 trgov in 125 gradov, ki jih je povezovala cestna mreža z okoli 40 mitninskimi postajami. V cerkvenoupravnem pogledu je bilo razdeljeno med pet metropolij (Oglej, Salzburg, Kaloča, Split in Zadar)⁵ s pripadajočimi sufraganskimi škofijami in župnijami.⁶ Delovalo je kot ozemeljsko nesklenjen politični, gospodarski in družbeni kompleks. V prvi polovici 15. stoletja lahko že govorimo o deželnem potencialu celjskega gospodstva, ki pa se zaradi političnih razmer ni nikoli razvilo v deželo.

Za upravljanje s celjskim dvorom in gospodstvom se je že od srede 14. stoletja dalje začela razvijati dvorno-teritorialna uprava, ki je z leti pridobivala na raznolikosti služb in številčnosti osebja. Celjska uprava ni bila statična, ampak se je s časom razvijala, spreminjala, izpopolnjevala in prilagajala okoliščinam ter potrebam. Njene zametke lahko opazimo že v žovneškem obdobju (1125–1341), ko se pojavijo prve ministerialne ali vazalne družine, ki so upravljale z gradovoma Žovnek in Lemberg.⁷ O pravi grofovski upravi lahko govorimo šele po letu 1341, predvsem pa po letu 1360, ko so Celjski postopoma uvajali visoke dvorne urade (dvorni mojster, maršal, kuhinjski mojster in komornik). Pogoji za izgradnjo takšne uprave so bili dovolj velika posest, dovolj številčna klientela in dejanske potrebe ter zmožnosti.

Celjsko upravo lahko razdelimo na dvorno in teritorialno. Ko govorimo o dvoru, nimamo v mislih rezidenčnega objekta, to se pravi dvorca, ampak grofa z družino in dvornim osebjem – uradniki in služabniki. Dvor je torej nekaj živega, mobilnega in spremenljivega, pečat pa mu daje tisti, ki ga vodi – v našem primeru grof. Dvor je tudi središče uprave in izvajanja oblasti. V nemškem cesarstvu so bili vzorčni dvori tisti od monarhov in vplivnih knezov, po katerih so se zgledovali dvori ostalih knezov in drugega višjega plemstva, to se pravi grofov in gospodov.⁸

Zaradi močne centraliziranosti rodbine Celjskih lahko v vseh obdobjih govorimo o enotni rodbinski politiki, ne moremo pa vedno govoriti o enem dvoru. Prvi grof Friderik I. (r. ok. 1300, u. 1359) je od leta 1322 in vsaj do polnoletnosti svojega sina Hermana I. (u. 1385) vladal sam in vodil skupni dvor.⁹ Brata Herman I. in Ulrik I. (u. 1368) sta po navedbah *Celjske kronike* vladala složno, a domnevamo lahko, da sta imela vsak svoj

¹ CKSL, 1443 VIII 16; CKSL, 1443 VIII 25; Štih, *Celjski grofje*, str. 249.

² Rečemo lahko tudi dinastična uprava (prim. Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 10).

³ Do sedaj ni bila napisana nobena znanstvena razprava, ki bi celjsko upravo obravnavala v celoti. Na tem mestu je treba kljub temu izpostaviti znanstveno literaturo, ki jo obravnava v določenem segmentu, in sicer Domenig, *Die Kanzlei*, zlasti str. 132–139; Domenig, »*toun kunt*«, str. 108–116; Kos, Pamet pod šlemom; Kos, *Diplomatični diskurz*; Kosi, *Grajska politika*; Kosi, *Celjska klientela*, zlasti str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*; Schwanke, *Beiträge*. Celjske uradnike, ki so bili dejavni na območju Slavonije, navaja Klaić, *Zadnji knezi*, str. 108–113. Za splošni pregled dvorne uprave v srednjem veku gl. Rösener, *Hofämter*.

⁴ Na Hrvaškem je glavina celjske posesti ležala v Slavoniji. V Dalmaciji so imeli tri gospodstva, ki so jih pridobili s frankopansko dediščino leta 1388: Trsat, Bakar in Bribir, ter pol otoka Krk. Gl. CKSL, 1388 IX 30; CKSL, 1435 IV 4; Kosi, *Grajska politika*, str. 478. V Bosni so imeli tri gradove: Bužim, Krupa in Kamengrad. Gl. Kosi, *Grajska politika*, str. 478.

⁵ Otok Krk, katerega polovico je Friderik II. prejel ob poroki z Elizabeto Frankopansko, je sodil pod cerkveno jurisdikcijo zadarske škofije.

⁶ Za vse navedeno gl. Kosi, *Grajska politika*, str. 466; Kosi, *Celjska klientela*, str. 11; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 82, 88–91. Od škofij velja izpostaviti predvsem Krko, dolgoletnega fevdnega »seniorja« Celjskih.

⁷ CKL, št. 17, 25, 30, 31, 33, 45, 48, 52, 53, 57, 115, 122, 123, 141, 145, 152, 153, 159, 188, 189, 200. Ni povsem jasno, ali gre za ministeriale ali vazale. Gl. Kosi, *Celjska klientela*, str. 14; Kos, *Vitez in grad*, str. 310–313, 408–410.

⁸ Gl. Rösener, *Hofämter*; Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 27–38.

⁹ Ker smo omenili polnoletnost, naj omenimo, da je bila v tistem času vsaj po fevdnem pravu dosežena z dopolnjenim 16. ali 17. letom starosti. Gl. CFK I, fol. 127; *Celjska kronika*, str. 144.

Posesti grofov Celjskih pred njihovim izumrtjem leta 1456 (Slovenski zgodovinski atlas, str. 89).

dvor, čeprav za to nimamo opore v virih.¹⁰ Vse od smrti Ulrikovega sina Viljema (u. 1392), o čigar dvoru ne vemo ničesar, do polnoletnosti Friderika II. (r. ok. 1379, u. 1454) je obstajal samo en dvor, ki ga je vodil oče slednjega, Herman II. (r. ok. 1361, u. 1435), kasneje pa sta svoj dvor imela tudi Friderik II. in njegov sin Ulrik II. (r. ok. 1406, u. 1456). O dvoru drugih dveh sinov Hermana II. – Ludvika (u. 1414) in Hermana III. (u. 1426) – ne vemo ničesar, saj se v virih skoraj ne omenjata.

Celjska kronika navaja, da je Herman II. sinu Frideriku II. podelil gradove na Dolenjskem, da bi se ta osamosvojil in vzpostavil svoj dvor. Te gradove so mu odvzeli po aferi z Veroniko Deseniško, po izpustitvi iz ječe leta 1426 pa ga je oče skupaj z njegovim dvornim osebjem poslal v Radovljico.¹¹ Na podlagi tega primera je jasno, da lahko v določenem trenutku govorimo o neke vrste vzporednih dvorih. Za tem je stal tudi povsem praktičen razlog: če so se itinerarji grofov razlikovali, je bilo potrebno, da vsak razpolaga s svojim dvorom.¹² Primer Katarine Branković Celjske (r. ok. 1418, u. 1491) kaže, da so tudi celjske grofice imele svoje osebje, vendar za nobeno grofico z izjemo Katarine Branković nimamo podatkov, da bi lahko to hipotezo podprli.¹³ *Celjska kronika* omenja celo osebje Veronike Deseniške (u. 1426).¹⁴

Tako kot ni splošnega modela srednjeveške kneževine, tudi ni splošnega modela srednjeveške dvorno-teritorialne uprave. Primerjava celjske in habsburške uprave kaže, da se je celjska zgledovala po habsburški,

¹⁰ *Celjska kronika*, str. 72. Glede na vojaško udejstvovanje Ulrika I. in posledično različni itinerar bratov lahko predvidevamo, da sta imela vsak svoj dvor.

¹¹ *Celjska kronika*, str. 77–78, 80–81.

¹² Gl. tudi Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 51.

¹³ Vemo za komornika, kuhinjskega mojstra, gradiščane, grajske glavarje in oskrbnike Katarine Branković Celjske. Več o tem v nadaljevanju razprave.

¹⁴ *Celjska kronika*, str. 79, omenja spletične (*jungkfrauen*) in komornike (*khemerern*).

vendar je imela preprostejšo organizacijo in manjše število uradov ter osebja.¹⁵ V njeni domeni so bile različne upravne, gospodarske, sodne in obrambne zadeve ter običajna opravila za vzdrževanje in oskrbovanje dvora in gospostva.

Celjske rezidence

Pred pregledom funkcij v celjski upravi se je smiselno dotakniti rezidenc Celjskih grofov. Rezidenca je uradno bivališče dvora, kar pa ne pomeni, da se je dvor v njej stalno zadrževal. Celjski so bili precej mobilni in so imeli več rezidenc, ki so jih uporabljali po potrebi. Glavni tip rezidence je bil grad in teh so Celjski imeli na razpolago precej. Najpomembnejših gradov, posebej tistih, ki so jih uporabljali kot rezidence, niso podeljevali v fevd, temveč v gradiščansko oziroma oskrbniško upravo.¹⁶

Do leta 1333 je bila glavna rezidenca takrat še gospodov Žovneških grad Žovnek v Savinjski dolini. Po indicijah v *Celjski kroniki* je imel Friderik II. pozneje tam svojo zakladnico.¹⁷ Po letu 1333 je glavna rezidenca postala Celje, središče istoimenske grofije, kjer so imeli Celjski tri gradove: Zgornji grad nad Celjem, Spodnji grad v Celju (danes Knežji dvor) in Turn pri Celju. V Zgornjem in Spodnjem gradu so prav tako imeli zakladnico, v Spodnjem pa tudi arhiv.¹⁸ Da je Friderik I. svoj dvor z Žovneka prestavil v Celje, kažejo številne listine, ki jih je tam izstavil med letoma 1333 in 1347.¹⁹ Vse do izumrtja Celjskih je Celje ostalo njihova glavna rezidenca. V grofiji Zagorje je bila njihova druga pomembna rezidenca Krapina, središče omenjene grofije.

Za potrebe začasnega bivanja so imeli na voljo tudi druga bivališča, ki so delovala kot začasne rezidence. Najpomembnejše so bile v Ljubljani, na Dunaju, v Budimu, Zagrebu in v zadnjih letih pred izumrtjem v Beogradu.²⁰ V Slavoniji so poleg Krapine imeli še rezidenco v Križevcih, Gradcu pri Zagrebu, Varaždinu in Čakovcu.²¹

Po navedbah *Celjske kronike* se je Friderik II. med letoma 1400 in 1425 veliko zadrževal na gradovih Steničnjak, Samobor, Krško, Mehovo in Kostanjevica ob Krki. Te gradove naj bi mu oče podelil prav z namenom, da se osamosvoji. Friderik II. si je za rezidenco izbral grad Krško, na območju Kočevja pa je okoli leta 1422 dal zgraditi grad Fridrihštajn.²² Po incidentu z Veroniko Deseniško mu je oče gradove odvzel, Fridrihštajn pa je dal porušiti. Friderik II. je nato nadaljnega pol leta prebil v konfinaciji na Zgornjem gradu nad Celjem. Po izpustitvi jeseni 1426 je bil na očetovo željo skupaj s svojim dvorom premeščen v Radovljico, kjer je ostal do leta 1428. Leta 1431 je dal zgraditi grad Bela Peč pri Kranjski Gori, na stara leta pa je bival pretežno v Celju in na Žovneku, kjer je preživel poslednje dni svojega življenja.²³ V listini iz leta 1450 imamo podatek, da je bil njegovo običajno bivališče Turn pri Celju.²⁴ O glavni rezidenci njegovega sina Ulrika II. je težko govoriti, sploh ker je bil politično izredno aktiven v širšem geografskem prostoru, po letu 1452 pa se je veliko zadrževal v bližini svojega varovanca, ogrskega kralja Ladislava V. Posmrtnega (r. 1440, u. 1457).²⁵

Žena Ulrika II. in poslednja celjska grofica Katarina Branković se je za časa moževega življenja verjetno zadrževala v Celju in Krapini, po njegovi smrti pa je celjska gospostva postopoma predala cesarju Frideriku III. ter v zameno Krško in nekatera manjša gospostva dobila v doživljenjsko uporabo.²⁶ Gospostva v Zagorju je leta 1460 sicer formalno predala cesarju, a jih je obdržala v zastavi, leta 1461 pa je nekatera izmed njih prodala Janu Vitovcu.²⁷

Funkcije v celjski upravi

V celjski upravi se pojavljajo številne **funkcije**, ki jim po smislu lahko rečemo tudi **uradi** ali **službe**. Skupnega imenovalca za vse primere nimamo. Skupino posameznikov v upravi bi lahko imenovali **osebje** oziroma

¹⁵ Za habsburško upravo v poznem srednjem veku gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, in Heinig, *Kaiser Friedrich III.* Posebej za habsburško deželnoknežjo upravo na Kranjskem v času Friderika III. (vladal 1424–1493) gl. Kotar, *Deželnoknežja oblast*. Gl. tudi Žolger, *Der Hofstaat*, str. 13–25.

¹⁶ Gl. Kosi, *Celjska klientela*, str. 30; Kosi, *Grajska politika*, str. 485–487.

¹⁷ *Celjska kronika*, str. 90, 115–116.

¹⁸ SI SI AS 1063, sig. 4423; CKSL, 1414 XI 9; *Celjska kronika*, str. 115–116, 132. Po navedbi *Celjske kronike* so imeli večino zaklada in listin prav na Zgornjem gradu nad Celjem.

¹⁹ Gl. CKL, str. 172–234 (posamezne listine do leta 1341). Za ostalo gl. CKSL, 1341–1347 (posamezne listine).

²⁰ CKSL, 1353 VI 23; CKSL, 1356 V 24; Kosi, *Representative Buildings*, str. 37–38, 41–42.

²¹ Kosi, *Representative Buildings*, str. 38. Po trenutnem stanju raziskav so Celjski kot slavonski bani v Križevcih izdali 64 listin, v Zagrebu 37, v Krapini 34, v Varaždinu 12 in v Čakovcu 10 (podatke je posredoval Miha Kosi).

²² Kosi, *Representative Buildings*, str. 35.

²³ *Celjska kronika*, str. 77–78, 80–81, 115; Sapač, *Grad Bela Peč*, str. 354–355.

²⁴ CKSL, 1450 II 13. Ne gre za t. i. Friderikov stolp na Zgornjem gradu v Celju.

²⁵ Gl. Kosi, *Ulrik II.*

²⁶ Birk II, str. 148–149, št. V.

²⁷ *Celjska kronika*, str. 154; CKSL, 1457 XII 12; *Materialien* II, št. 159, str. 192–193; DL, 15581 (1461 V 8).

personal. Celjski v svojih listinah sicer ne rabijo termina »osebje«, ampak se vedno sklicujejo na točno določene uradnike, na primer na glavarje, oskrbnike, gradiščane, vicedome, upravnike, sodnike in zemljiške uradnike.²⁸ Termin **sodelavci** (*familiars*) je bolj specifičen, saj imamo z njim v mislih tiste posameznike, ki so sodili v ožji krog Celjskih in so imeli politično težo na celjskem dvoru. Najzvestejši celjski sodelavci so sodili med njihove zaupnike.

Povsem običajna fizična, gospodinjska, obrtniška, agrarna in razna druga opravila, ki so skrbela za vzdrževanje in oskrbovanje celjskega dvora ter gospodstva, lahko štejemo k upravi, če celjski dvor in gospodstvo obravnavamo kot organsko celoto.²⁹ V tem smislu sodijo k upravi **služabniki**, ki jih lahko razdelimo na dvorne sluge, obrtnike, delavce in ostale, ki jih ne moremo natančno opredeliti. Mednje sodijo na primer hlapci, dekle, strežaji, stražarji, sobarji, konjarji, kuharji, kovači, vrtnarji, ribiči, tesarji, zlatarji, steklarji, sedlarji in razni specializirani obrtniki.³⁰ Ti ljudje praviloma niso sodili med vazale oziroma klientelo, imamo pa primere, da so nekateri med njimi prejeli fevde – poznamo primer zlatarja, kuharjev, kovačev, steklarskega mojstra in izdelovalca nožev.³¹ Podeljevanje fevdov takim ljudem lahko vzamemo kot indic, da gre za celjsko osebje, ni pa to nujno. Pozni srednji vek je čas, ko so veljale že povsem drugačne fevdne prakse kot v visokem srednjem veku, pa tudi sicer je bilo fevdno pravo marsikdaj fakultativno.³² Kljub temu vsako fevdno razmerje nakazuje na osebno vez med fevdnikom in gospodom.

Če upoštevamo pravkar povedano, lahko celjsko osebje razdelimo na dve skupini, na uradnike, ki jih bomo še spoznali, in že omenjene služabnike, ki so po številu zagotovo prevladovali. Trditi, da je razlika med skupinama v tem, da so bili uradniki iz vrst vazalov oziroma klientele, služabniki pa iz vrst podložnikov, v našem primeru ni mogoče.

Funkcije, ki so jih opravljali tako imenovani **uradniki**, lahko glede na pomembnost razdelimo na nižje in višje. Nižje funkcije so opravljali tako plemeniti kot neplemeniti posamezniki, to se pravi plemiči, meščani, tržani in duhovniki, višje pa samo plemiči in duhovniki. Te funkcije so: svetovalec, dvorni mojster, maršal, kuhinjski mojster, komornik, vratarski mojster, kancler, protonotar, sekretar, pisar, kaplan, zdravnik, prokurator, zakladnik, komorni pisar, topniški mojster, gradbeni mojster, glavar, vicedom, gradiščan, oskrbnik, podgradiščan, grajski glavar, grajski upravnik, zemljiški uradnik, kletar, kaščar, lovski mojster, lovec, gorski mojster, kletarski mojster, gozdar, mitničar, desetinar, kovničar, vrhovni vojaški poveljnik in mestni ter trški sodnik.³³

Na tem mestu posebej izpostavljam dvorno pisarno, h kateri so sodili kancler, protonotar, sekretar in pisar. Veliko članov pisarne je bilo iz vrst duhovščine, ki je bila zaradi izobrazbe večša branja in pisanja. Pismenost je bila pomembna tudi za opravljanje drugih funkcij, ki so zahtevale knjigovodstvo, zato ne moremo trditi, da so bili pismeni samo člani pisarne. Celjska pisarna je poslovala zgolj v nemškem in latinskem jeziku.³⁴ Člani pisarne oziroma celjske uprave sploh, ki so bili duhovniki, so bili pogosto župniki v Celju, Laškem, Novi Cerkvi, Ponikvi in Radovljici. Gre za župnije, nad katerimi so Celjski imeli patronat, to pomeni pravico imenovati župnika.³⁵ Sklepamo lahko, da so jim bile župnijske službe podeljene kot prebende,³⁶ dejansko pa so jih nadomeščali vikarji. Iz virov je očitno, da so celjsko dvorno pisarno do 15. stoletja tvorili izključno duhovniki, zatem pa se je do določene mere laizirala.

Nekatere funkcije so bile tesneje vezane na dvor (na primer dvorni mojster, komornik in zdravnik), spet druge na ozemlje (na primer glavar, gradiščan ter oskrbnik), nekaterih pa ne moremo strogo opredeliti (na primer gradbenega mojstra). **Dvorni uradniki** ali **dvorjani** so bili za razliko od **teritorialnih uradnikov** veliko bolj mobilni in so po potrebi spremljali dvor na potovanju. *Celjska kronika* navaja kuhinjski in komorni voz ter voz za transport oklepa in srebrnine, ki jih je imel Friderik II. za potrebe potovanja, kar kaže, da so bili Celjski dobro opremljeni za potovanja.³⁷ Uradniki, katerih služba je bila vezana na grofovo osebo, so imeli večjo možnost, da v primeru grofove smrti izgubijo funkcijo. Teritorialni uradniki so bili praviloma nastanjeni

²⁸ Tako kot na primer v CFK IIa, fol. 29v–30 ter MHZ II, št. 108.

²⁹ Podobno meni tudi Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 37.

³⁰ V virih lahko zasledimo celo gospodinjjo Margareto, ki je služila v hiši Celjskih na Dunaju. Gl. WStLA, Hauptarchiv, Urkunden (1177–1526), 1411 IV 22.

³¹ CKSL, 1436 IV 20; CKSL, 1455 X 20; CFK I, fol. 31, 101v, 123v, 124; CFK IIa, fol. 28; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1382 VII 4; KLA, Urkunden der Herrschaft Paternion, 1424 VI 16; MHZ X, str. 79.

³² Gl. Patzold, *Das Lehnswesen*, 4. poglavje.

³³ Vse omenjene funkcije so pojasnjene v nadaljevanju razprave.

³⁴ Podrobno o celjski pisarni v Domenig, *Die Kanzlei*, zlasti str. 132–139; Domenig, »*toun kunt*«, str. 108–116; Kos, *Diplomatični diskurz*; Schwanke, *Die Kanzlei*; Schwanke, *Beiträge*. Splošno o srednjeveških dvornih pisarnah v Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 29–33. Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 85–86, navaja njemu poznane člane dvorne pisarne Celjskih grofov.

³⁵ CKSL, 1392 XII 28; CKSL, 1393 II 5; RG, III 00971. Župnije Laško, Ponikve, Krško in Vodice je deželni knez, vojvoda Viljem Habsburški, leta 1396 oprostil plačevanja davkov. Gl. CKSL, 1396 XII 27. Podrobno o županiji v Radovljici v Höfler, *Gradiwo*, str. 42–46.

³⁶ Ali nadarbine oziroma beneficiji.

³⁷ *Celjska kronika*, str. 99.

na gradovih, dvorih in hubah.³⁸ Velika večina uradnikov je imela pod sabo nižje, povsem operativno osebje, ki je izvrševalo navodila in naloge. Uradniki so bili povečini vazali Celjskih in jih lahko imamo za njihovo zvesto klientelo.

Funkcije dvornega mojstra, maršala, vratarskega mojstra, glavarja, vicedoma, gradiščana, podgradiščana, oskrbnika in grajskega glavarja so bile več kot očitno dostopne samo plemstvu, ostale funkcije pa so lahko opravljali tudi posamezniki, ki niso bili plemenitega porekla. Za nekatere funkcije so bili neplemeniti izobraženci preprosto primernejši od plemstva. Za nekatere, na primer za vratarskega mojstra, imamo samo eno omembo, kar nas napeljuje na misel, da so bile ustvarjene po potrebi in se niso obdržale na dolgi rok.³⁹

Iz virov je razvidno, da je posameznik lahko opravljal več funkcij hkrati. Domnevamo lahko, da vse niso imele natančno določenega delokroga, tako da so se lahko zadolžitve prilagajale okoliščinam. Katere funkcije so bile oziroma niso bile plačane, zaradi izgube celjskih računskih knjig ne moremo vedeti. Da so Celjski vodili vsaj eno računsko knjigo, je jasno razvidno iz vira.⁴⁰ Glede na to, da govorimo o srednjem veku, nas ne bi presenetila izplačila tako v denarju kot v naturalijah.

Zaenkrat ne kaže, da bi celjska uprava poznala povsem častne funkcije, ampak se zdi, da so bile prav vse do določene mere operativne. Prav tako ni mogoče opaziti, da bi katerakoli funkcija imela stopnjevanje v nazivu. A ni dvoma, da so pomembne funkcije dvignile ugled nosilca.⁴¹ Seznam uradnikov razkriva, da Celjski niso dovoljevali dedovanja funkcij, razen v zelo redkih primerih, ko je šlo za gradiščansko oziroma oskrbniško funkcijo – in še takrat je moral novega uradnika formalno potrditi grof.

Poverjanje funkcije je povečini očitno potekalo ustno, v nekaterih primerih pa je bila izstavljena tudi listina – vsaj gradiščanom in oskrbnikom ob prejetju grajskega fevda.⁴² Nekatere funkcije so morda bile – spet druge pa ne – časovno omejene, a končno odločitev o tem, kdo in kako dolgo opravlja določeno funkcijo, so sprejeli Celjski, ki pa so verjetno imeli različne kriterije, po katerih so presojali posameznikovo primernost. V vsakem primeru so imeli vedno možnost samovoljno razrešiti svoje uradnike. Zaenkrat poznamo samo dva uradnika, ki sta svojo funkcijo opravljala nepretrgoma več kot dvajset let.⁴³ Zvesti uradniki so bili občasno nagrajeni z davčnimi olajšavami in podobno.⁴⁴ Čeprav nimamo nobenega dvornega reda za Celjske, ki bi razkril ureditev njihovega dvora, lahko domnevamo, da so obstajala pravila, ki so veljala na dvoru in širše.⁴⁵

Glede na družbeno in prostorsko provenienco je bilo celjsko osebje raznoliko. Poleg nižjega plemstva se pojavljajo še meščani, tržani in duhovščina. Visokega plemstva z zelo redkimi izjemami v celjski upravi ne zasledimo.⁴⁶ Večina posameznikov je izvirala iz Štajerske, Koroške in Kranjske, kasneje pa se pojavljajo tudi posamezniki iz drugih regij, iz Goriške, Tirolske, Švabske, Češke, Slovaške, Slavonije, Ogrske, Italije in Francije. Po letu 1397, ko so Celjski postali politično aktivni v Slavoniji, so tamkajšnje uradnike izbirali med domačini ali jih preprosto »uvozili« iz cesarstva.⁴⁷ Kosezov, ki se sicer pojavljajo med celjskimi vazali, v upravi ne zasledimo. Povsem navadno osebje, to se pravi služabniki, je bilo verjetno odbrano med domačini.

Vseh funkcij v celjski upravi zaradi pomanjkanja virov verjetno ne bomo nikoli poznali. Prav tako je težko vsem funkcijam natančno določiti zadolžitve, saj so viri premalo izpovedni. Pri spoznavanju celjske uprave smo tako v celoti prepuščeni kritični analizi virov, do določene mere pa nam pri tem lahko pomagata primerjava z drugo sočasno upravo in sočasna literatura, ki govori o ureditvi dvora, kot na primer enciklopedično delo *Ekonomija* (1353) Konrada von Megenberga (1309–1374).⁴⁸ Upoštevati moramo, da so funkcije podvržene prostorskim in časovnim spremembam ter da se tudi v istem časovnem obdobju razlikujejo od dvora do dvora. Funkcije, ki se pojavljajo v celjski upravi, lahko konec koncev pojasnimo samo v okviru celjske uprave.⁴⁹

³⁸ Bizjak, Grad kot središče, str. 438.

³⁹ Gl. vratarski mojster v nadaljevanju razprave.

⁴⁰ CKSL, 1391 IX 8.

⁴¹ Gl. Rösener, Hofämter, str. 486.

⁴² Grajski fevd ne pomeni podelitve gradu v fevd, ampak v upravo. O načinu podeljevanja gradov v grajsko upravo gl. Kos, *Vitez in grad*, str. 62–68.

⁴³ Erazem Lihtenberški je funkcijo dvornega mojstra opravljal 29 let in Hans Meusenreuter s Pakenštajna funkcijo kanclerja 22 let. Gl. seznam dvornih mojstrov, kanclerjev in glavarjev v nadaljevanju razprave.

⁴⁴ Na primer Friderik II. je svojega komornika Andreja Hesiberja zaradi zveste službe oprostil plačevanja davkov od hiše v Celju, ki mu jo je podelil v fevd. Gl. CFK I, fol. 133.

⁴⁵ Prim. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 50.

⁴⁶ Med visoko plemstvo so sodili grof Franko Krbavski, Andrej Kraig, Viljem Perneški in Štefan ter Andrej Rechnitzer.

⁴⁷ Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 301–306. Med slavonsko plemstvo, ki se pojavlja tudi med celjsko klientelo, sodijo Raveni, Gudovci in Turóci.

⁴⁸ Gl. Megenberg, *Yconomica*, str. 121–261. Za kritično analizo Megenbergove *Ekonomije* gl. Weiss, Haus und Hof.

⁴⁹ Pri tem si lahko kljub temu pomagamo s primerjavo druge sočasne dvorno-teritorialne uprave, še posebej habsburške. Gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*; Heinig, *Kaiser Friedrich III.*

Pregled funkcij in nosilcev funkcij v celjski upravi⁵⁰

Svetovalec (*consiliarius, Rat*)⁵¹

Svetovalci so bili zaupniki Celjskih v pravem pomenu besede. Gre za posameznike, ki so uživali veliko zaupanje grofov. Med njimi srečamo posamezne dvorne mojstre, maršale, kanclerje, sekretarje, zdravnike in kaplane. Celjski so se lahko po potrebi obrnili nanje za nasvet, kar je svetovalcem omogočalo, da do določene mere sodelujejo pri vladanju. Ni nujno, da so se Celjski s svetovalci sestali v polni zasedbi, ampak zgolj s tistimi, ki so bili ob sklicu prisotni oziroma so se lahko pravočasno odzvali. Celjski tudi niso bili obvezani upoštevati njihov nasvet, ki je bil povsem fakultativen.⁵² Omembo celjskih svetovalcev, ki pa niso poimensko navedeni, prvič zasledimo v listini iz leta 1373.⁵³

1. **Janez iz Mile, župnik v Laškem**, svetovalec Hermana II. (1407).⁵⁴
2. **Michael Falconis iz Montpelliera, župnik v Laškem**, svetovalec Hermana II. (1418).⁵⁵
3. **Hans Meusenreuter s Pakenštajna**, svetovalec Hermana II., Friderika II. in Ulrika II. (1427–1441).⁵⁶
4. **Janez Karschaw, duhovnik**, svetovalec Friderika II. (1439).⁵⁷
5. **Mert iz Krškega, župnik v Laškem**, svetovalec Friderika II. in Ulrika II. (1441).⁵⁸
6. **Jurij Apfaltrer**, svetovalec Friderika II. (1448).⁵⁹
7. **Ahac Mindorfer**, svetovalec Friderika II. (1448).⁶⁰
8. **Jurij Glaner**, svetovalec Friderika II. (1448).⁶¹
9. **Sigmund Sebriacher**, svetovalec Friderika II. (1448) in Ulrika II. (1456).⁶²
10. **Andrej Kraig**, svetovalec Friderika II. in Ulrika II. (1453–1456) ter Katarine Branković Celjske (1461).⁶³
11. **Friderik Lamberger**, svetovalec Ulrika II. (1456) in Katarine Branković Celjske (1461).⁶⁴
12. **Anton Hollenegger**, svetovalec Ulrika II. (1456).⁶⁵
13. **Friderik Apprecher, župnik v Laškem**, svetovalec Ulrika II. (1456).⁶⁶
14. **Wulfing Fladnitzer**, svetovalec Ulrika II. (1456).⁶⁷

Dvorni mojster (*magister curiae, Hofmeister*)

Dvorni mojster je bil na čelu dvorne uprave. Zadolžen je bil za tekoče delovanje dvora, opravljal je najpomembnejše dvorne posle in izvajal nadzor nad dvornim osebjem. Bil je nekakšen grofov pribočnik in morda sploh ni imel natančno določenega delokroga, ampak je opravljal zelo različne naloge po grofovem ukazu.⁶⁸

1. **Rudolf iz Gabernika**, dvorni mojster Hermana I. (1364).⁶⁹
2. **Mert Kolenc iz Kamnika**, dvorni mojster Hermana I. (1370).⁷⁰

⁵⁰ Trenutno stanje raziskav.

⁵¹ V oklepaju so navedeni samo tisti latinski in nemški termini za funkcije v celjski upravi, ki se pojavljajo v virih na katere se sklicujemo v tej razpravi.

⁵² Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 120–124. Gl. tudi Megenberg, *Yconomica*, str. 139–144.

⁵³ CKSL, 1373 X 14.

⁵⁴ SI AS 1063, sig. 6596; CKSL, 1407 I 26. Janez iz Mile je posedoval hišo v Židovski ulici v Celju, ki jo je imel v fevdu od Celjskih.

⁵⁵ AFMUV I, str. 40.

⁵⁶ SI SI AS 1063, sig. 4500; CKSL, 1441 IV 21; RI XI/2, str. 61, št. 6904.

⁵⁷ RG, V 04176.

⁵⁸ SI SI AS 1063, sig. 4500; CKSL, 1441 IV 21.

⁵⁹ MHEZ VII, št. 140.

⁶⁰ MHEZ VII, št. 140.

⁶¹ MHEZ VII, št. 140.

⁶² CKSL, 1457 II 10; MHEZ VII, št. 140; Birk II, str. 141–143.

⁶³ CKSL, 1457 II 10; DL, 44879 (1453 V 19); DL, 15581 (1461 V 8); Birk II, str. 141–143.

⁶⁴ CKSL, 1456 III 31; DF, 258144 (1456 III 31); DL, 15581 (1461 V 8); Celjska kronika, str. 155, navaja, da je bil *inerister rat*. Mimogrede, Friderik Lamberger je bil z Ulrikom II. leta 1456 v Beogradu in je tisti, ki ga je obvestil, da se želi Ladislav Hunyadi sestati z njim.

⁶⁵ CKSL, 1457 II 10; Birk II, str. 141–143.

⁶⁶ CKSL, 1457 II 10; Birk II, str. 141–143; Istoveten s kaplanom Friderikom Apprecherjem, župnikom v Ponikvi (gl. CKSL, 1441 IX 1).

⁶⁷ CKSL, 1457 II 10; Birk II, str. 141–143.

⁶⁸ Megenberg, *Yconomica*, str. 160–162. Gl. tudi Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 57–58; Žolger, *Der Hofstaat*, str. 16–24.

⁶⁹ SI SI AS 1063, sig. 4211; CKSL, 1364 VI 24; Kosi, Celjska klientela, str. 54.

⁷⁰ CKSL, 1370 IV 21; Weiss, *Quellen*, 1370 XII 4; TKL I, št. 181, 182; Kosi, Celjska klientela, str. 54.

3. **Matej Saurer**, dvorni mojster Hermana I. in Viljema I. (1373–1381).⁷¹
4. **Henrik Mindorfer**, dvorni mojster Hermana I. in Hermana II. (1382–1385).⁷²
5. **Popo Lindeški iz Vitanja**, dvorni mojster Hermana II. (1399–1402).⁷³
6. **Konrad Värber**, dvorni mojster Hermana II. (1404–1407).⁷⁴
7. **Osterberger Gallenberški**, dvorni mojster Hermana II. (1408–1410).⁷⁵
8. **Herman Safner**, dvorni mojster Hermana II. (1412).⁷⁶
9. **Friderik Toplacher**, dvorni mojster Hermana II. (1414).⁷⁷
10. **Erazem Lihtenberški**, dvorni mojster Hermana II. in Friderika II. (1416–1444).⁷⁸
11. **Jurij Mindorfer**, dvorni mojster Friderika II. (1420).⁷⁹
12. **Konrad Griebinger**, dvorni mojster Hermana II. (1421).⁸⁰
13. **Viljem von Stein**, dvorni mojster Ulrika II. (1433).⁸¹
14. **Jurij Saurer**, dvorni mojster Ulrika II. (1443).⁸²
15. **Franc iz Strassolda**, dvorni mojster Friderika II. (1443–1445).⁸³
16. **Konrad von Stein**, dvorni mojster Friderika II. (1446).⁸⁴
17. **Jurij Apfaltrer**, dvorni mojster Friderika II. (1446–1450).⁸⁵
18. **Wulfing Fladnitzer**, dvorni mojster Ulrika II. (1449).⁸⁶
19. **Jošt Helfenberški**, dvorni mojster Friderika II. ali Ulrika II. (1454).⁸⁷

Maršal (*marescallus, Marschall*)

Ko govorimo o maršalu, moramo ločiti med dvornim maršalom in deželnim maršalom. Celjska uprava je poznala samo dvornega maršala, ki se vedno omenja zgolj kot maršal. Po Megenbergu je bil maršal zadolžen za vladarjevo nastanitev na potovanju, za nastanitev vladarjevih gostov na obisku in za vladarjevo konjušnico.

- ⁷¹ CKSL, 1374 IV 17; CKSL, 1378 VII 29; Weiss, *Quellen*, 1373 VIII 30; Regesten 3, št. 1423 (1373 VIII 30); Komatar, Ein Cartular, št. 5 (1381 VI 10); Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁷² CKSL, 1383 IX 18; CKSL, 1385 V 7; Regesten 3, št. 1706 (1382 IV 13); Komatar, Ein Cartular, str. 36, št. 6 (1383 IX 18); Wiesner, *Die Schenken*, št. 280 (1382 IV 13); Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁷³ CKSL, 1402 VI 4; Wiessner, *Die Schenken*, št. 354 (1399 IX 26); TKL II, št. 6, 15; Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁷⁴ SI SI AS 1063, sig. 5540; CKSL, 1405 II 25; CKSL, 1406 II 9; CKSL, 1407 V 21; CKSL, 1407 VII 10/17; Komatar, Ein Cartular, št. 17 (1407 VII 10/17); Kosi, Celjska klientela, str. 54. Letnico 1404 navaja Novostraschezky, *Stiriens Eden*, str. 54, vendar ne navaja vira. Värber je izviral z gradu Frauenstein pri Št. Vidu na Koroškem. Gl. Kosi, Celjska klientela, str. 20. V listini SI SI AS 1063, sig. 5540 piše: *Chunraten Verber unsern hofmaister Popplein von Weitenstein*, pri čemer se lahko sklepa, da se *unsern hofmaister* nanaša na Konrada Värberja, saj se je funkcija praviloma navedla za imenom nosilca.
- ⁷⁵ CKSL, 1408 XI 25; CKSL, 1409 VIII 25; CKSL, 1410 II 23; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Gl. tudi Bizjak, *Rodbina Gall*, str. 39; Bizjak, Gallenberški, str. 280, 281.
- ⁷⁶ SI SI AS 1063, sig. 4416; CKSL, 1412 IX 3; Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁷⁷ SI SI AS 1063, sig. 4423; CKSL, 1414 II 2; CKSL, 1414 IV 20; CKSL, 1414 XI 9; Komatar, Ein Cartular, št. 28 (1414 II 2), št. 29 (1414 IV 20); Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁷⁸ ADG Regesten, 1441 X 8; CKSL, 1417 IV 18; CKSL, 1419 V 1; CKSL, 1419 IX 10; CKSL, 1419 IX 17; CKSL, 1422 VIII 3; CKSL, 1422 IX 6; CKSL, 1422 X 6; CKSL, 1423 X 16; CKSL, 1424 VI 28; CKSL, 1424 VII 27; CKSL, 1425 VI 7; CKSL, 1425 VI 16; CKSL, 1425 IX 20; CKSL, 1426 V 31; CKSL, 1428 II 8; CKSL, 1428 III 7; CKSL, 1428 IV 10; CKSL, 1428 IV 24; CKSL, 1428 VI 23; CKSL, 1428 VII 28; CKSL, 1428 VIII 1; CKSL, 1428 XI 27; CKSL, 1431 V 20; CKSL, 1432 IV 4; CKSL, 1432 XII 5; CKSL, 1433 I 11; CKSL, 1433 IV 15; CKSL, 1434 V 22; CKSL, 1437 I 20; CKSL, 1437 IV 2; CKSL, 1438 IV 15; CKSL, 1438 VII 5; CKSL, 1438 IX 21; CKSL, 1438 XI 9; CKSL, 1439 II 13; CKSL, 1439 XII 8; CFK I, fol. 88, 104v, 112, 135v; HHStA, Salzburg, Allgemeine Urkundenreihe, 1423 XI 28; LNSAL, št. 254; KLA, Ständisches Archiv, Urkunden, 1442 III 9. Baraga, *Kapiteljski arhiv*, št. 42; Bizjak, Gallenberški, str. 284; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Lihtenberški je bil s Hermanom II. na koncilu v Konstanci leta 1414/1415. Gl. *Chronik*, str. 201.
- ⁷⁹ CKSL, 1420 IX 29; Komatar, Ein Cartular, št. 32 (1420 IX 29); Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁸⁰ *Poviestni spomenici*, št. 52; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Konrad Griebinger bi lahko leta 1421 nadomeščal Erazma Lihtenberškega, ki se v tem letu ne pojavlja kot dvorni mojster. Leta 1414/1415 je bil s Hermanom II. na koncilu v Konstanci. Gl. *Chronik*, str. 201.
- ⁸¹ *Andreas von Regensburg*, str. 708; CFK I, fol. 33v, 65; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Viljem in Konrad von Stein sta bila brata, po rodu iz Švabske. Gl. Kosi, Celjska klientela, str. 56. Viljem je leta 1430 Ulrika II. spremljal na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44.
- ⁸² DF, 287983 (1443 II 19); *Poviestni spomenici*, št. 131; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Saurer je leta 1430 Ulrika II. spremljal na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44.
- ⁸³ CFK I, fol. 138v; Gnirs, Eine Abrechnung, str. 23; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Umrli je najkasneje leta 1445.
- ⁸⁴ CFK I, fol. 33v, 65; MHZ X, str. 78; Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁸⁵ Celjska kronika, str. 89; SI SI AS 1063, sig. 590; CKSL, 1446 IV 20; CKSL, 1449 XII 1; CKSL, 1450 II 13; CKSL, 1450 VI 1; MHEZ VII, št. 140; NÖLa, Gerichtsarchive, Landesgericht Wien, Landrechtsurkunden 019 (1450 X 27); Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁸⁶ *Die Chroniken*, str. 477; Kosi, Celjska klientela, str. 54.
- ⁸⁷ CKSL, 1454 III 17; Kosi, Celjska klientela, str. 54. Helfenberški je leta 1430 Ulrika II. spremljal na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44. Naredil je izjemno kariero na celjskem dvoru. Leta 1425 je bil vratarski mojster Hermana II. in njegov izterjevalec marturine (kunovine) v Slavoniji (DF, 103504 (1425 XII 26)) ter na koncu celjski dvorni mojster in glavar. Gl. vratarski mojster in glavar v tej razpravi. Med letoma 1426 in 1448 je bil tudi štajerski deželni podmaršal.

Maršal ni osebno skrbel za konje – zanje so skrbeli njemu podrejeni konjušniki.⁸⁸ Ali so celjski maršali imeli drugačne zadolžitve, morda podobne tistim, ki so jih imeli dvorni mojstri, zaenkrat ni znano.⁸⁹

1. **Mert z Rifnika**, maršal Hermana I. (1384).⁹⁰
2. **Rudolf von Ehingen**, maršal Hermana II. (pred 1417).⁹¹
3. **Wulfing Fladnitzer**, maršal Friderika II. ali Ulrika II. (1440).⁹²
4. **Sigmund Sebriacher**, maršal Friderika II. (1448).⁹³
5. **Bernhard Griebinger**, maršal Ulrika II. (1449–1450).⁹⁴

Kuhinjski mojster (*magister coquinae, Küchenmeister*)

Celjska uprava očitno ni imela točaja in stolnika, ampak ju je, morda po vzoru goriškega dvora, nadomeščal kuhinjski mojster.⁹⁵ Megenberg omenja, da je na manjših dvorih funkcijo stolnika prevzel kar kuhinjski mojster.⁹⁶ Ta je bil odgovoren za dvorno kuhinjo in je nadzoroval kuhinjsko osebje.⁹⁷

1. **Hans Steyrer**, kuhinjski mojster Hermana II. in Viljema (1388–1395).⁹⁸
2. **Hans iz Sevnice, župnik v Rottendrofu**, kuhinjski mojster Hermana II. (1400).⁹⁹
3. **Sebold Mayer**, kuhinjski mojster Katarine Branković Celjske (1441).¹⁰⁰
4. **Simon iz Radovljice**, kuhinjski mojster Friderika II. (1441).¹⁰¹
5. **Ahac Petschacher**, kuhinjski mojster Friderika II. (1442–1445).¹⁰²
6. **Ulrik Ayrer**, kuhinjski mojster Friderika II. (1444).¹⁰³
7. **Jakob Eberspeck**, kuhinjski mojster Ulrika II. (1448).¹⁰⁴
8. **Nikolaj Pürcher**, kuhinjski mojster Friderika II. (1449).¹⁰⁵

Komornik (*cammerarius, cubicularius, Kämmerer*)

Komornika ne smemo istovetiti s komornim mojstrom in komornim pisarjem, ki se pojavljata v habsburški upravi. Slednja sta bila zadolžena za deželno knežje finančne zadeve, podobno kot hubni mojster v Avstriji, vicedom na Kranjskem in Koroškem ter deželni pisar na Štajerskem.¹⁰⁶ Po Megenbergu je komornik tisti, ki se redno zadržuje v bližini vladarja. Je neke vrste njegov osebni tajnik ter izvaja nadzor nad komoro, to se pravi vladarjevimi zasebnimi prostori, in garderobo. Po vladarjevih navodilih posluje s finančnimi sredstvi in vodi račune. Pod sabo ima podrejeno osebje, med drugim vratarja. Po potrebi je lahko zadolžen tudi za vladarjevo zakladnico.¹⁰⁷ V virih imamo res en primer celjskega komornika, ki je bil obenem zakladnik, pred tem pa se omenja kot komorni pisar (*Kammerschreiber*), zaradi česar ga navajamo na drugem seznamu.¹⁰⁸ Za ostale celjske komornike nimamo indicev, da bi bili kakorkoli povezani z zakladnico, imamo pa indic, da so

⁸⁸ Megenberg, *Yconomica*, str. 170–171. Podobne indice dobimo tudi v Piccolomini, *De miseris curialium*, str. 92–93. Gl. tudi Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 82; Žolger, *Der Hofstaat*, str. 1–2, 8–9, 15–16, 24–25.

⁸⁹ Gl. Žolger, *Der Hofstaat*, str. 24–25.

⁹⁰ Otoprepčev prepis *Martino de Reyhenueelz* v CKSL, 1384 V 3 je napačen. Pravilno je *de Reyhenneck* (Reicheneck je nemško ime za Rifnik). Gl. originalno listino: SI SI AS 1063, sig. 4341. Gl. tudi Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

⁹¹ Ehingen, *Des schwabischen Ritters*, str. 2–5. Rudolf von Ehingen je oče znanega švabskega viteza in popotnika Jörga von Ehingena (ok. 1428–1508). Jörgova avtobiografija je glavni vir za Rudolfa.

⁹² DF, 202696 (1440 5 27); SSKVT I/3, št. 237.

⁹³ MHEZ VII, št. 140.

⁹⁴ MHZ X, str. 104, 116; *Die Chroniken*, str. 477; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

⁹⁵ Kos, *Pamet pod šlemom*, str. 209–210.

⁹⁶ Megenberg, *Yconomica*, str. 162–164. Poleg termina *magister coquinae* Megenberg uporablja še termin *coquidascalus* in *coquinarius*. Za razlago točaja in stolnika gl. Megenberg, *Yconomica*, str. 164–167.

⁹⁷ Za kuhinjskega mojstra na habsburškem dvoru gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 83–86.

⁹⁸ CKSL, 1388 XII 7; CKSL, 1390 VII 27; CKSL, 1392 I 23; CKSL, 1392 V 14; CKSL, 1395 VI 13; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

⁹⁹ Novostraszehy, *Stiriens Eden*, str. 54, ne navaja vira.

¹⁰⁰ MHEZ VII, št. 18; MHZ II, št. 133; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 110; Škrebliin, *Urbana elita*, str. 162.

¹⁰¹ CFK I, fol. 44v; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

¹⁰² CFK I, fol. 117v, 128, 130v; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

¹⁰³ CFK I, fol. 127; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54.

¹⁰⁴ MHZ X, str. 38. V listini je naveden zgolj kot Jakob, sin Ulrika, a iz drugih virov vemo, da je bil Jakob Eberspeck sin Ulrika Eberspecka. Gl. MHZ VII, str. 1; MHZ X, str. 104. Gl. tudi Klaić, *Zadnji knezi*, str. 110–111; Škrebliin, *Urbana elita*, str. 70, 153.

¹⁰⁵ CKSL, 1449 VIII 30.

¹⁰⁶ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 86–91, 107–108.

¹⁰⁷ Megenberg, *Yconomica*, str. 167–170. Na habsburškem dvoru komorniki niso bili zadolženi za finance. Gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 107–108. Dodatna razlaga v *Lexikon des Mittelalters*, 5/V, str. 885–886.

¹⁰⁸ Gl. zakladnik v tej razpravi. Žolger, *Der Hofstaat*, str. 3, 8, istoveti komornika in zakladnika.

se gosposčinski dohodki stekali v grofovsko komoro, kar pomeni, da je komora kot neka blagajna vendarle obstajala.¹⁰⁹ Komorniki so morda skrbeli tudi za vladarjevo orožje in zaščitno opremo (oklep in podobno). Omenili smo že, da je Friderik II. imel komorni voz (verjetno za transport garderobe in drugih reči) ter voz za transport oklepa.¹¹⁰

1. **Henrik Weitschnabel iz Mosa**, komornik Hermana I. in Viljema (1388).¹¹¹
2. **Lacko**, komornik Friderika II. (1436).¹¹²
3. **Andrej Hesiber iz Loža**, komornik Friderika II. (1444–1448).¹¹³
4. **Jan Kaplir iz Sulovic**, komornik Ulrika II. (1456).¹¹⁴
5. **Jakob**, komornik Katarine Branković Celjske (1457).¹¹⁵

Vratarski mojster (*magister janitorum*)

Vratarskega mojstra v celjski upravi zasledimo samo enkrat, kar bi lahko nakazovalo, da se funkcija na dolgi rok ni obdržala. Megenberg vratarskega mojstra ne omenja, navaja zgolj vratarja, ki naj bi bil zadolžen za varovanje komore, to se pravi vladarjevih zasebnih prostorov, in podrejen komorniku.¹¹⁶ Za celjskega vratarskega mojstra nimamo nobenih podatkov, da bi lahko kakorkoli opredelili njegove zadolžitve.

1. **Jošt Helfenberški**, vratarski mojster Hermana II. (1424–1425).¹¹⁷

Kancler (*cancellarius, Kanzler*)

Kancler je poleg dvornega mojstra sodil med najpomembnejše uradnike v dvorni upravi. Bil je načelnik dvorne pisarne ter skrbnik pečata, s čimer mu je bilo poverjeno overjanje listin v grofovem imenu. To pomeni, da je bil kancler vedno oseba, ki je uživala zelo veliko grofovo zaupanje. Kancler praviloma ni osebno izdeloval listin, saj je za to imel na voljo podrejeno pisarniško osebje – pisarje. Če je bil kancler odsoten, je pisar lahko izstavil listino.¹¹⁸ V primeru, da je grof izstavil listino svojemu kanclerju, so listino s pečatom overile še druge priče, kar je jamčilo, da listina ni ponaredek. To nazorno kaže listina, izstavljena kanclerju Hansu Meusenreuterju, ki sta jo poleg Friderika II. pečatila še Erazem Lihtenberški in Henrik Erlauer.¹¹⁹ Na podlagi navedbe v fevdni knjigi Friderika II. vemo, da je bil pri izstavitvi listin prisoten kancler, ki je listine pečatil, v nasprotnem primeru jih je pečatil pisar, a z izrecno omembo, da je bila listina overjena v kanclerjevi odsotnosti.¹²⁰

1. **Friderik, župnik v Laškem**, kancler Hermana II. (1388–1389).¹²¹
2. **Hans Meusenreuter s Pakenštajna**, kancler Hermana II. in Friderika II. (1419–1441).¹²²
3. **Wolfgang**, kancler Hermana II. (1430).¹²³

¹⁰⁹ Komatar, Ein Cartular, št. 12 (1405 IV 22).

¹¹⁰ Celjska kronika, str. 99.

¹¹¹ HHSStA, Sonnenburg, Benediktiner, Allgemeine Urkundenreihe, 1388 X 21.

¹¹² CFK I, fol. 92v; Kosi, Celjska klientela, str. 54.

¹¹³ CKSL, 1448 IX 15; CFK I, fol. 63v, 128, 131v, 133; Kosi, Celjska klientela, str. 54.

¹¹⁴ Jana Kaplirja omenja Nikolaj Liscius, protonotar kralja Ladislava V. Postuma, v pismu Eneju Silviju Piccolominiju. Liscius je bil v Beogradu, ko so na Ulrika II. izvedli atentat. Po Liscijevih besedah je mladi Kaplir skušal svojega gospoda zaščititi pred napadalci, a je bil pri tem ranjen v desno roko in prisiljen k umiku. Liscius Kaplirja omenja kot *cubiculariusa*, a pod tem terminom moramo verjetno razumeti komornika. Pismo je objavljeno v Forner, Enea Silvio, str. 361–369. Jakob Unrest v Avstrijski kroniki, str. 10, omenja Jana Kaplirja, a očitno ni vedel, da je bil Ulrikov komornik.

¹¹⁵ DL, 49424 (1457 XII 18).

¹¹⁶ Megenberg, *Yconomica*, str. 168. Za vratarja na habsburškem dvoru gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 161–162. Heinig, Die Türhüter, str. 360–361, omenja, da so bili vratarji zadolženi tudi za varovanje vladarja.

¹¹⁷ DL, 11621 (dve listini: 1424 VII 25 in 1425 III 31). V listini je naveden kot *Jodocus Henselberger magister janitorum*, a nedvomno gre za Jošta Helfenberškega, saj se med celjsko klientelo ne pojavlja noben Henselberger, niti ne poznamo nobeno družino s tem imenom z našega prostora.

¹¹⁸ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 278.

¹¹⁹ V CFK I, fol. 62v piše: *Derselb brief ist vnderm betschadt durch die schreiber ausgeben worden dieweilen ber Mert der kannczler (Mert iz Krškega) bei meinem herrn nicht gewesen ist.*

¹²⁰ CFK I, fol. 98.

¹²¹ Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 85, ga istoveti s Friderikom, župnikom v Laškem, kaplanom Hermana I.

¹²² CKSL, 1419 VI 18; CKSL, 1419 IX 10; CKSL, 1419 IX 17; CKSL, 1420 VI 29; CKSL, 1420 X 10; CKSL, 1420 XI 10; CKSL, 1423 II 2; CKSL, 1428 IV 10; CKSL, 1428 VIII 1; CKSL, 1432 XII 5; CKSL, 1437 IV 2; CKSL, 1441 IV 19; CKSL, 1441 IV 21; CFK I, fol. 98; SSKVT I/3, št. 237; *Poviestni spomenici*, št. 52; Kosi, Celjska klientela, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. Meusenreuter je umrl najkasneje leta 1443. Gl. CFK I, fol. 123; CKSL, 1443 VI 28. Meusenreuter je bil očitno krajši čas celo v službi ogrske kraljice Elizabete Luksemburške. Gl. DF, 239758 (1440 IV 22).

¹²³ *Poviestni spomenici*, št. 82. Morda je istoveten s protonotarjem Wolfgangom Wurmom. Gl. protonotarji v nadaljevanju razprave.

4. **Mert, župnik v Novi Cerkvi**, kancler Friderika II. (1431).¹²⁴
5. **Mert iz Krškega, župnik v Laškem**, kancler Friderika II. (1441–1446).¹²⁵
6. **neimenovani kancler (domnevno Mert iz Krškega)**, kancler Friderika II. (okoli 1442).¹²⁶
7. **Gašper iz Radovljice**, kancler Friderika II. (1450–1454/1456).¹²⁷
8. **Baltazar Montschiedel, župnik v Radovljici**, kancler Ulrika II. (1452/1454–1455).¹²⁸

Protonotar (*protonotarius, Oberster Schreiber*)

Po Megenbergu je protonotar načelnik pisarne in tisti, ki overja listine v vladarjevem imenu, kar pomeni, da je skrbnik pečata.¹²⁹ V 14. stoletju so bili protonotarji načelniki celjske pisarne, do začetka 15. stoletja pa so se po zgledu deželno knežje pisarne preimenovali v kanclerje.¹³⁰ V virih iz 15. stoletja lahko zasledimo tako kanclerje kot protonotarje, ki pa se dosledno ločujejo in jih ne moremo istovetiti. V tem primeru gre res za dve različni funkciji, saj je protonotarje v tem času imela banovinska uprava. Celjski kot slavonski in hrvaško-dalmatinski bani so imeli svoje banovinske protonotarje. Čeprav so banovinski protonotarji uradno sodili v banovinsko upravo, so bili verjetno do določene mere vključeni v celjsko pisarno in so jih grofje uporabljali za svoje potrebe tudi kot zagorski grofje. Nada Klaić meni, da so protonotarji nadomeščali Celjske kot bane v času odsotnosti in so kot člani banskega sodišča imeli tudi sodno oblast.¹³¹ Edini celjski protonotar iz 15. stoletja, ki očitno ni bil povezan z banovinsko upravo, je bil Wolfgang Wurm, ki je morda istoveten s kanclerjem Wolfgangom. Prav njegov primer bi lahko kazal, da po uvedbi kanclerja funkcija protonotarja ni bila povsem ukinjena.

1. **Henrik, župnik v Celju**, protonotar Hermana I. in Ulrika I. (1364–1374).¹³²
2. **Henrik, župnik v Laškem**, protonotar Hermana I. (1377–1382).¹³³
3. **Mihael de Raven**, protonotar Hermana II. (1423–1425).¹³⁴
4. **Wolfgang Wurm, župnik v Ponikvi**, protonotar Friderika II. (1432–1433).¹³⁵
5. **Tomaz**, protonotar Ulrika II. (1444).¹³⁶
6. **Peter Mikčec iz Cirkvene**, protonotar Ulrika II. (1454–1456).¹³⁷
7. **Anton Chonka**, protonotar Ulrika II. (1456 ali prej).¹³⁸

Sekretar (*secretarius, secretarius cancellariae, Sekretär*)

Funkcija sekretarja je nejasna. Megenberg je ne omenja. Prvotni pomen latinskega termina *secretarius* je zaupnik oziroma tajnik.¹³⁹ Če analiziramo celjske sekretarje, opazimo, da so skoraj vsi hkrati opravljali še drugo funkcijo – gre za kanclerje, svetovalce, zdravnike in kaplane, torej za zelo izobražene ljudi, ki so sodili v ožji krog celjskih sodelavcev. Navedba *secretarius cancellariae* v viru izdaja, da so bili povezani s pisarno.¹⁴⁰ Domnevamo lahko, da gre za višje uradnike pisarne, ki so imeli dostop do najpomembnejšega pečata – *secreta*

¹²⁴ SI SI AS 1063, sig. 4863; CKSL, 1431 V 20; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86.

¹²⁵ CKSL, 1441 IV 19; CKSL, 1441 IV 21; CKSL, 1441 IX 1; CFK I, fol. 59, 62v, 68v, 121; MHEZ VII, št. 1, 22; RG, V 06555; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. Umrli je leta 1446 ali prej.

¹²⁶ *Celjska kronika*, str. 99, omenja Friderikovega kanclerja, ki je bil ujet v času Friderikovega potovanja h kraljici Elizabeti na Ogrsko, a ne navaja njegovega imena. Morda gre za Merta iz Krškega, ne moremo pa tega dokazati.

¹²⁷ CKSL, 1450 II 13; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. V CFK IIa, fol. 20v, je naveden kot kancler Gašper (*Casparen kancler*). V CFK IIa, fol. 21, je naveden kot nekdanji kancler Friderika II., ne pa tudi kot kancler Ulrika II.

¹²⁸ *Celjska kronika*, str. 107; RG, VI 00380. Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86, navaja, da je bil Ulrikov kancler že leta 1452. Pred tem, natančneje leta 1451, je bil svetovalec grofa Henrika Goriškega. Gl. CKSL, 1451 I 26.

¹²⁹ Megenberg, *Yconomica*, str. 151.

¹³⁰ Za razlago kanclerja in protonotarja na habsburškem dvoru gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 278, 311–312. Dodatna razlaga v Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 31.

¹³¹ Klaić, *Zadnji knezi*, str. 88, 109–110.

¹³² SI SI AS 1063, sig. 4211; CKSL, 1364 VI 24; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 85.

¹³³ CKSL, 1382 I 11; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81, 85, ga istoveti s Henrikom, župnikom v Laškem, pisarjem Hermana II. in njegovim kaplanom.

¹³⁴ Stipišič I, št. 1645, 1681, 1682; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 108, 110. Leta 1433 očitno ni bil več Hermanov protonotar. Gl. MHZ II, št. 65. Pred tem in asneje je bil protonotar križevske županije. Gl. npr. CDA VIII, št. 120 ter Stipišič I, št. 1558, 1568.

¹³⁵ ADG Regesten, 1432 VII 17; Weiss, *Quellen*, 1433 I 10. Lang I, št. 20/32. Morda je istoveten s kanclerjem Wolfgangom. Leta 1427 je bil še župnik v Krškem. Gl. StiASP, Urkunden (1005–1918), 1427 V 30.

¹³⁶ MHT I, št. 252.

¹³⁷ Stipišič II, št. 2271, 2314, 2315.

¹³⁸ MHZ VII, str. 127.

¹³⁹ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 313–314.

¹⁴⁰ MHEZ VII, št. 217.

– in morda tudi do arhiva ter so lahko overjali listine, ko je bil kancler odsoten.¹⁴¹ Ne moremo pa tudi povsem ovreči hipoteze, da gre v nekaterih primerih preprosto za zaupnike.

1. **Mihael Falconis iz Montpelliera, župnik v Laškem**, sekretar Hermana II. (1415).¹⁴²
2. **Hans Meusenreuter iz Fürstenfelda**,¹⁴³ sekretar Hermana II. (1415).¹⁴⁴
3. **Friderik Apprecher, duhovnik**, sekretar Friderika II. (1441).¹⁴⁵
4. **Mert iz Krškega, župnik v Laškem**, sekretar Friderika II. (1441).¹⁴⁶
5. **Leonard Moringinger iz Esslingena**, sekretar Ulrika II. (1451).¹⁴⁷
6. **Andrej Glogauer**, sekretar Friderika II. in Ulrika II. (1452–1455).¹⁴⁸

Pisar (*notarius, Schreiber, Kanzleischreiber*)

Pisar je bil nižji uradnik dvorne pisarne, ki je izdeloval listine. Raziskave so pokazale, da je termin »pisar« včasih rabljen kot skupni imenovalec za vse člane pisarne in ne odraža stopnje, a analiza virov kaže, da je v našem primeru pisar vedno pisar.¹⁴⁹ Ta je bil podrejen načelniku pisarne – protonotarju oziroma kanclerju – in višjemu pisarniškem uradniku, sekretarju.¹⁵⁰ Kot kaže primer Gašperja iz Radovljice, so pisarji lahko napredovali vse do kanclerja.

1. **Ditmar** (1260).¹⁵¹
2. **Leo** (1288).¹⁵²
3. **Konrad, župnik v Novi Cerkvi**, pisar Friderika I. (1344).¹⁵³
4. **Henrik, župnik v Laškem**, pisar Hermana I. (1374).¹⁵⁴
5. **Henrik, župnik v Celju**, pisar Hermana I. (1380–1382).¹⁵⁵
6. **Filip iz Prossmaritz, duhovnik**, pisar Hermana II. (1412).¹⁵⁶
7. **Hans Weinreich**, pisar Hermana II. (1413).¹⁵⁷
8. **Henrik Plöchl, duhovnik**, pisar Hermana II. (1413).¹⁵⁸
9. **Konrad Schürger**, pisar Hermana II. (1417).¹⁵⁹
10. **Pavel iz Jarne**, pisar Hermana II. (1431).¹⁶⁰
11. **Mert iz Ribnice, duhovnik**, pisar Hermana II.? (1434).¹⁶¹
12. **Gašper iz Radovljice**, pisar Friderika II. (1436–1445).¹⁶²

¹⁴¹ Gl. tudi Langmaier, *Kaiser Friedrich III.*, str. 161–163; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 313–314, domneva, da so bili sekretarji v 14. stoletju zaupniki deželnega kneza, proti izteku 14. stoletja pa moramo pod tem terminom razumeti člana dvorne pisarne. Komatar, *Ein Cartular*, št. 12 (1405 IV 22) omenja celjski *secret*.

¹⁴² RG, III 01618.

¹⁴³ Hans Meusenreuter je leta 1419 prejel od Hermana II. v fevd gospostvo Pakenštajn, ki ga je kupil od Jošta Helfenberškega in od takrat dalje se pogosto omenja kot Hans Meusenreuter s Pakenštajna. Gl. CKSL, 1419 VI 18. Fürstenfeld je kraj blizu Gradiščanske v Avstriji.

¹⁴⁴ RG, III 01312. Očitno je bil tudi klerik salzburške škofije (*clericus Salzburgerensis diocesis*), čeprav se kasneje nikoli ne omenja kot duhovnik, poleg tega pa je bil tudi poročen.

¹⁴⁵ CKSL, 1441 IX 1. Istoveten s svetovalcem Friderikom Apprecherjem, župnikom v Laškem (gl. CKSL, 1457 II 10 ali Birk II, str. 141–143).

¹⁴⁶ MHEZ VII, št. 22.

¹⁴⁷ *Historia Australis*, str. 224; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. V RG VI 03951 je naveden s polnim imenom.

¹⁴⁸ MHEZ VII, št. 217; Ortway, *Pozsony város III*, str. 218, tudi op. 7.

¹⁴⁹ Gl. Kos, *Pismo*, str. 185; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 312.

¹⁵⁰ Gl. tudi Megenberg, *Yconomica*, str. 149–151, 156–160.

¹⁵¹ CKL, št. 30. Ditmar je avtor na Žovneku izstavljen listine, zato lahko dopuščamo možnost, da gre za pisarja Žovneških. Gl. tudi Kos, *Diplomatični diskurz*, str. 147–148, zlasti str. 162.

¹⁵² CKL, št. 57. Leo je podoben primer kot Ditmar. Gl. Kos, *Diplomatični diskurz*, str. 163.

¹⁵³ ADG Regesten, 1344 III 14; CKSL, 1344 III 26.

¹⁵⁴ SI SI AS 1063, sig. 5986; CKSL, 1374 IX 14; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81, 85, ga istoveti s protonotarjem Henrikom, župnikom v Laškem.

¹⁵⁵ SI SI AS 1063, sig. 4319; CKSL, 1380 IX 21; CKSL, 1382 I 11; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81, ga ne istoveti s protonotarjem Henrikom, župnikom v Celju.

¹⁵⁶ RG, III 01863.

¹⁵⁷ SI SI AS 1063, sig. 4421; CKSL, 1413 II 10; Kosi, *Celjska klientela*, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. Hans Weinreich je prvi poznani pisar, ki je bil očitno laik.

¹⁵⁸ BCCF, Archivio dell'antica Comunità di Cividale, Lorenzo d'Orlandi, H-9, št. 139; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81.

¹⁵⁹ DAGS, Bistumsurkunden, 1417 VIII 24; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86.

¹⁶⁰ CDA VIII, št. 120.

¹⁶¹ CKSL, 1434 I 21 V listini je navedeno, da je Mert njen avtor (*Martinus de Reyffnicz capellanus eius* (Hermanov) *sst.* (*scripsit* – napisal). Ali je bil Mert uradni pisar Hermana II. pa se iz listine ne da razbrati.

¹⁶² CFK I, fol. 28, 28v, 61v, 62v (verjetno *schreiber*), 108; MHEZ VII, št. 22; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86.

13. **Walter**, pisar Friderika II. (1437).¹⁶³
14. **Štefan Graspan**, pisar Friderika II. (1441).¹⁶⁴
15. **Anton iz Gudovaca**, pisar Friderika II. in Ulrika II. (1442–1452).¹⁶⁵
16. **Jurij Schiringer**, pisar Ulrika II. (1447–1450).¹⁶⁶
17. **Andrej Glogauer**, pisar Friderika II. in Ulrika II. (1450–1453).¹⁶⁷
18. **Janez Reichmutter**, pisar Friderika II. in Ulrika II. (1450–1456).¹⁶⁸
19. **Andrej**, pisar Friderika II. (1454).¹⁶⁹
20. **Janez iz Radovljice**, pisar Ulrika II. (1456).¹⁷⁰
21. **Mihael Weinmann**, pisar Ulrika II. (1456).¹⁷¹

Kaplan (*capellanus*, *Kapellan*)

Kaplan je bil vladarjev osebni duhovnik in član dvorne kapele ter je bil zadolžen za vladarjevo duhovno oskrbo.¹⁷² Predvidevamo lahko, da so bili kaplani Celjskih obenem njihovi osebni spovedniki. Že Herman I. je od papeža prejel privilegij, da si sam izbere svojega spovednika, kasneje pa je bil takšen privilegij podeljen še ostalim grofom.¹⁷³ Kaplani so bili izobraženi in kot kaže primer ene listine, so po potrebi lahko napisali tudi listino.¹⁷⁴

1. **Henrik, župnik v Laškem**, kaplan Hermana I. (1374).¹⁷⁵
2. **Friderik, župnik v Laškem**, kaplan Hermana I. (1380).¹⁷⁶
3. **Leopold, župnik v Kranju**, kaplan Hermana II. (1400).¹⁷⁷
4. **Janez iz Mile, župnik v Laškem**, kaplan Hermana II. (1407).¹⁷⁸
5. **Janez, kanonik v Zagrebu**, kaplan Hermana II. (1409).¹⁷⁹
6. **Hans iz Baldramsdorfa, duhovnik**, kaplan Hermana II. (1433).¹⁸⁰
7. **Mert iz Ribnice, duhovnik**, kaplan Hermana II. (1434).¹⁸¹
8. **Friderik Apprecher, duhovnik**, kaplan Friderika II. (1440).¹⁸²
9. **Andrej Doring, duhovnik**, kaplan Friderika II. in Ulrika II. (1442).¹⁸³
10. **Valentin Chuen iz Steina**,¹⁸⁴ **duhovnik**, kaplan Friderika II. (1447).¹⁸⁵
11. **Janez Crossin, duhovnik**, kaplan Friderika II. (1448).¹⁸⁶
12. **Eberhard Seus, duhovnik**, kaplan Friderika II. (1449).¹⁸⁷
13. **Leonard Moringer iz Esslingena**, kaplan Ulrika II. (1449).¹⁸⁸

¹⁶³ Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 82, 86.

¹⁶⁴ MHEZ VII, št. 22.

¹⁶⁵ SI SI AS 1063, sig. 4537; CKSL, 1450 III 30; Stipišič I, št. 2031; Stipišič II, št. 2206; Klaič, *Zadnji knezi*, str. 112.

¹⁶⁶ CKSL, 1447 X 12; Baraga, *Kapiteljski arhiv*, št. 63; Kosi, Celjska klientela, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 83, 86.

¹⁶⁷ Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86.

¹⁶⁸ CKSL, 1450 XII 8; CKSL, 1451 IX 25; CKSL, 1453 VIII 11; CKSL, 1454 III 12; CKSL, 1454 VI 15; CKSL, 1455 X 8; Kosi, Celjska klientela, str. 54; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. Leta 1458 je bil kot pisar že v službi ogrskega kralja Matije Korvina. Gl. CKSL, 1458 V 23.

¹⁶⁹ MHEZ VII, št. 237. Morda je istoveten s sekretarjem Andrejem Glogauerjem. Gl. sekretar v tej razpravi.

¹⁷⁰ CFK IIa, fol. 29v–30.

¹⁷¹ Birk I, št. 223; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 86. Po smrti Ulrika II. je bil v službi cesarja Friderika III. Michael Weinmann je avtor t. i. Celjskega kartularja. Gl. Kartular, fol. 1.

¹⁷² *Lexikon des Mittelalters*, 5/V, str. 930; Megenberg, *Yconomica*, str. 137–139.

¹⁷³ CKSL, 1439 IV 2; RG, II 03240; RG, III 00971; RG, V 01906; RG, VI 01262; RG, VI 01262; RG, VI 05572.

¹⁷⁴ Na koncu listine SI SI AS 1063, sig. 345 (prepis: CKSL, 1434 I 21) je navedeno *Martinus de Reyffniz capellanus eius* (Hermanov, op.) *ssť.* (*scripsit* – napisal, op.).

¹⁷⁵ SI SI AS 1063, sig. 5986; CKSL, 1374 IX 14.

¹⁷⁶ CKSL, 1380 IX 21; Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 81, ga istoveti s Friderikom, župnikom v Laškem, kanclerjem Hermana II.

¹⁷⁷ SI SI AS 1063, sig. 345; CKSL, 1400 VI 29.

¹⁷⁸ SI SI AS 1063, sig. 6596; CKSL, 1407 I 26.

¹⁷⁹ SI SI AS 1063, sig. 4677; CKSL, 1409 IX 3.

¹⁸⁰ KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1433 XII 4.

¹⁸¹ CKSL, 1434 I 21 (avtor listine je prav omenjeni Mert).

¹⁸² RG, V 01888. Istoveten s Friderikom Apprecherjem, sekretarjem (gl. CKSL, 1441 IX 1) in župnikom v Laškem (gl. CKSL, 1457 II).

¹⁸³ MHEZ VII, št. 26; RG, V 00246.

¹⁸⁴ Ni mi znano, za kateri Stein gre.

¹⁸⁵ RG, VI 05675.

¹⁸⁶ RG, VI 02756.

¹⁸⁷ Schwanke, *Die Kanzlei*, str. 85. Leta 1448 je omenjen kot prior dominikanskega samostana na Ptujju. Gl. CKSL, 1448 X 7.

¹⁸⁸ RG, VI 03951.

14. **Janez Harrer, duhovnik**, kaplan Friderika II. (1450).¹⁸⁹
15. **Sigismund, varaždinski arhidiakon**, kaplan Katarine Branković Celjske (1458).¹⁹⁰

Zdravnik (*physicus, Arzt, Wundarzt*)

V virih zasledimo dva zdravnika Celjskih, za tretjega pa imamo samo indic. Prvi je bil Mihael Falconis iz Montpelliera, doktor medicine in kanonskega prava.¹⁹¹ Bil je tudi sekretar in svetovalec Hermana II. ter župnik v Laškem. Zaradi neznanja jezika župljanov mu je papež moral dati dovoljenje za opravljanje službe. Leta 1418 je bil izvoljen za dekana dunajske medicinske fakultete in od takrat ga ne zasledimo več na celjskem dvoru. Drugi zdravnik, Erhart Haidinger, je bil očitno laik. Kar se tiče tretjega zdravnika, *Celjska kronika* omenja, da je Friderika II. po izpustitvi iz pripora leta 1426 oskrbel zdravnik. Če verjamemo kroniki in nimamo razloga, da ji ne bi, ga je najverjetneje oskrbel dvorni zdravnik, čigar imena pa kronika ne navaja.¹⁹²

1. **Mihael Falconis iz Montpelliera, župnik v Laškem**, zdravnik Hermana II. (1415–1418).¹⁹³
2. **neimenovani**, zdravnik (1426).¹⁹⁴
3. **Erhart Haidinger**, zdravnik Friderika II. in Ulrika II. (1444–1448/1452?).¹⁹⁵

Prokurator (*procurator, Prokurator*)

Prokurator je zastopal vladarja pri tretji osebi ali je v njegovem imenu izvajal določeno nalogo. V to kategorijo lahko štejemo tudi pooblaščenca, opolnomočenca in zastopnika. Omenjene funkcije so bile pogosto časovno omejene, saj so bile vezane na določeno nalogo.¹⁹⁶ V času Friderika II. so Celjski očitno imeli stalne prokuratorje v Rimu, kar priča o njihovem takratnem ugledu.

1. **Konrad von Neuburg**, prokurator Friderika I. (1337–1341).¹⁹⁷
2. **Osterman Rauber, župnik v Poljanah**, prokurator Hermana II. (1430).¹⁹⁸
3. **Janez Karschaw, duhovnik**, prokurator Celjskih v Rimu (1439–1441).¹⁹⁹
4. **Mert iz Sevnice, župnik v Dobropolju**, prokurator Celjskih v Rimu (1451).²⁰⁰
5. **Friderik Lamberger**, opolnomočenec Katarine Branković Celjske v pogajanjih s cesarjem Friderikom III. (1457).²⁰¹
6. **Andrej Baumkircher**, opolnomočenec Katarine Branković Celjske v pogajanjih s cesarjem Friderikom III. (1457).²⁰²

Zakladnik (*thesaurarius*)

Zakladnik je skrbel za zakladnico, v kateri so bili hranjeni predvsem dragoceni predmeti iz plemenitih kovin, kot sta zlato in srebro.²⁰³ Na podlagi virov vemo, da so Celjski imeli zakladnico na Žgornjem in Spodnjem gradu v Celju ter na Žovneku.²⁰⁴ Te zakladnice niso delovale kot osrednje blagajne, kamor bi se stekali vsi dohodki od gospošte in raznih dejavnosti. Omenili smo že, da so grofi imeli poseben voz za transport zaklada.²⁰⁵ Po Megenbergu se lahko funkciji zakladnika in komornika prekrivata in v virih se res omenja en celjski zakladnik,

¹⁸⁹ CKSL, 1450 III 5.

¹⁹⁰ MHZ II, št. 197. Nekoliko nenavadno, da je Katarina imela katoliškega kaplana, ko pa naj bi ohranila pravoslavno veroizpoved in po navedbah Celjske kronike imela svojega pravoslavnega kaplana. Gl. *Celjska kronika*, str. 93.

¹⁹¹ Montpellier je kraj na jugu Francije.

¹⁹² Gl. tudi Megenberg, *Yconomica*, str. 144–149.

¹⁹³ AFMUV I, str. 40; AFMUV III, str. 305; RG, III 01618; Kosi, Herman II. Michael Falconis se je v določenem trenutku udeležil koncila v Konstanci (1414–1418) in morda sta se s Hermanom II. spoznala ravno tam. Gl. *Chronik*, str. 178.

¹⁹⁴ *Celjska kronika*, str. 80–81.

¹⁹⁵ AMB, Magistrát mesta Bratislavy, zbirka listín a listov, 1444 I 14; AMB, Magistrát mesta Bratislavy, zbirka listín a listov, 1448 III 27; KLA, Khevenhüller, Familie, 1452 VII 12. Leta 1452 je bil že sodnik v Stainachu.

¹⁹⁶ Kos, Pamet pod šlemom, str. 216.

¹⁹⁷ CKL, št. 167, 184; HKA, Urkunden (1170–1894), 1341 XI 13.

¹⁹⁸ SI SI AS 1063, sig. 4704; CKSL, 1430 III 11.

¹⁹⁹ RG, V 01973; RG, V 04176; RG, V 06555; RG, V 09063.

²⁰⁰ RG, VI 04130.

²⁰¹ Birk II, str. 149; CKSL, 1457 XII 15.

²⁰² Birk II, str. 149; CKSL, 1457 XII 15.

²⁰³ V listini SI SI AS 1063, sig. 4423 (prepis: CKSL, 1414 XI 9), se omenja *camera vasorum argenterum seu thesauria* na Spodnjem gradu v Celju.

²⁰⁴ SI SI AS 1063, sig. 4423; CKSL, 1414 XI 9; *Celjska kronika*, str. 90, 115–116, 132.

²⁰⁵ *Celjska kronika*, str. 99.

ki je bil hkrati komornik, pred tem pa se omenja tudi kot komorni pisar (*Kammerschreiber*).²⁰⁶ Predpostavljamo lahko, da je bil zakladnik vezan bolj na zakladnico kot na vladarjevo osebo in ni spremljal dvora na potovanju.

1. **Filip, župnik v Vodichah (1408) in Kamniku (1414)**, komorni pisar (1408) ter komornik in zakladnik na Spodnjem gradu v Celju (1414).²⁰⁷

Glavar (*capitaneus, Hauptmann*)

Glavar je bil grofov namestnik v grofiji ter je imel upravne, vojaške in sodne pristojnosti. Celjski so imeli glavarje v vseh svojih grofijah, njihovi sedeži pa so bili na gradovih Celje, Krapina, Ortenburg in Metlika.²⁰⁸ V grofiji v Marki in Metliki, ki je imela položaj dežele, je imel glavar kot deželni glavar večja pooblastila, saj je po privilegiju iz leta 1365 predsedoval ograjnemu sodišču v Metliki in sodil deželnemu plemstvu, poleg tega je lahko imel tudi namestnika – deželnega upravitelja (*Landesverweser*), a v času celjskega gospodovanja teh očitno ni bilo.²⁰⁹

Glavarstvo	Glavar
Grofija Celje (1341–1456) ²¹⁰	Jošt Helfenberški (1452–1454) ²¹¹
Grofija Zagorje (1399–1456)	Jurij Mindorfer (1422–1424) ²¹² Hans Wernburger (1428–1436) ²¹³ Ahac Mindorfer (1444–1456) ²¹⁴
Grofija Ortenburg s Sternbergom (1418–1456)	Viljem Perneški (1420) ²¹⁵ Nikolaj von Weisspriach (1427) ²¹⁶ Andrej von Graben (1432–1445) ²¹⁷ Jurij Ungnad (1447–1449) ²¹⁸ Andrej von Weisspriach (1453–1454) ²¹⁹
Grofija v Marki in Metliki (1443–1456)	Hans Hohenwarter (1423–1432) ²²⁰ Jurij Kollnitzer (1444–1447) ²²¹ Wolfgang Ecker (1449) ²²² Baltazar Lihtenberški (1456) ²²³

²⁰⁶ Megenberg, *Yconomica*, str. 169. Za komornika na habsburškem dvoru gl. Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 90–91, 107–108. Žolger, *Der Hofstaat*, str. 3, istoveti zakladnika in komornika.

²⁰⁷ SI SI AS 1063, sig. 5364; CKSL, 1408 XI 11; CKSL, 1414 XI 9. Leta 1408 je bil še župnik v Vodichah in nato leta 1414 v Kamniku. V SI SI AS 1063, sig. 4423 (prepis: CKSL, 1414 XI 9), je omenjen kot *camerarius seu thesaurarius* (zakladnik oziroma komornik, op.). Sodeč po zapisu v listini sta komora in zakladnica (*camera vasorum argenterorum seu thesauria*) ter komornik in zakladnik (*camerarius seu thesaurarius*) pravzaprav eno in isto.

²⁰⁸ Kosi, Grajska politika, str. 485–486.

²⁰⁹ CKSL, 1365 IV 29. Izjema je bilo krvno sodstvo, ki je bilo v rokah deželnega kneza. Celjski grofje so leta 1383 pridobili trga Metlika in Črnomelj ter gospodstva Kostanjevica, Novo mesto in Višnja Gora v zastavo od Habsburžanov, a vse do leta 1443 niso imeli deželnoknežje oblasti nad grofijo v Marki in Metliki. Gl. Kosi, Grafschaft Mettling, str. 40–44, 57–58.

²¹⁰ V posesti Celjskih od–do.

²¹¹ ADG Regesten, 1452 VIII 10; CKSL, 1454 III 17; CKSL, 1454 IV 4; CKSL, 1454 VIII 28.

²¹² CKSL, 1422 VIII 3; CKSL, 1424 VIII 10; Kosi, Grajska politika, str. 18–19.

²¹³ CKSL, 1428 II 8; CKSL, 1433 I 11; CKSL, 1434 III 31; CKSL, 1435 III 12; CKSL, 1436 VI 29; DF, 256326 (1433 VI 24); *Poviestni spomenici*, št. 82, MHZ II, št. 65; TKL II, št. 172, 180; Kosi, Grajska politika, str. 20.

²¹⁴ CKSL, 1444 I 29; CKSL, 1454 IX 8; DF, 255737 (1451 XI 25); DL, 37147 (1454 IX 11); DL, 34402 (1455 XII 14); DL, 34763 (1456 I 18); MHEZ VII, št. 140, 237; NÖLa, Gerichtsarchive, Landesgericht Wien, Landrechtsurkunden 019 (1450 X 27); Kosi, Grajska politika, str. 19.

²¹⁵ HHStA, Millstatt, Benediktiner (1122–1588), 1420 V 28.

²¹⁶ ADG Regesten, 1427 III 12.

²¹⁷ CKSL, 1432 IV 4; CKSL, 1441 V 31; DF, 258064 (1435 VII 17); CFK I, fol. 45v; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1443 IV 3; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1436 IV 19; KLA, Khevenhüller, Familie, 1444 I 25; KLA, Khevenhüller, Familie, 1444 II 17; KLA, Porcia, Herrschaftsarchiv, 1443 IV 6; HHStA, Millstatt, Benediktiner (1122–1588), 1438 III 18; LNSAL, št. 323; RI XIII/12, št. 279; Kosi, Grajska politika, str. 25.

²¹⁸ HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1447 VII 9; BayHStA, Erzstift Salzburg Urkunden (940–1781), 1449 II 26; Wiessner, *Die Schenken*, št. 440 (1448 I 22).

²¹⁹ ADG Regesten, 1454 II 11; Chmel II, str. 25.

²²⁰ CKSL, 1424 IX 8; CKSL, 1424 VIII 10; CKSL, 1428 I 17; CKSL, 1430 V I; CKSL, 1429 V 25; CKSL, 1430 V 1; CKSL, 1432 I 7; DOZA, Urkunden, 1423 XI 30. Kosi, Grajska politika, str. 20; Kosi, Grafschaft Mettling, str. 48, meni, da so ga na položaj glavarja umestili Habsburžani kot deželni knezi, a da so zanj lobirali Celjski.

²²¹ CKSL, 1447 IX 18; Kosi, Celjska klientela, str. 21. Kollnitzer je leta 1430 Ulrika II. spremljal na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44.

²²² *Die Chroniken*, str. 477; Kosi, Grajska politika, str. 50.

²²³ CKSL, 1456 IX 13; SI AS 1063, sig. 657; Kosi, Grajska politika, str. 18.

Gradiščan (*castellanus*, *Burggraf*), oskrbnik (*Pfleger*), grajski glavar (*Hauptmann*, *capitaneus*),²²⁴ grajski upravnik (*Schaffer*) in podgradiščan (*vicecastellanus*)

Gradove, ki jih Celjski niso podeljevali v fevd, so predali vazalom v upravo.²²⁵ Naloge gradiščanov so bile, da proti plačilu grad varujejo in vzdržujejo. Če je bil določen grad tudi sedež deželskega sodišča, so gradiščani obenem prevzeli funkcijo deželskih sodnikov.²²⁶ V 15. stoletju se poleg gradiščana pojavita še oskrbnik in grajski glavar, ki pa imata enake zadolžitve kot gradiščan.²²⁷ V starejših virih zasledimo tudi grajskega upravnika, ki pa je imel bolj gospodarske zadolžitve.²²⁸ V enem viru se omenja tudi *vicecastellanus*, torej podgradiščan, zelo verjetno namestnik gradiščana.²²⁹ Uporaba terminov ni bila vedno dosledna, tako da se lahko za isto funkcijo v različnih virih uporabljajo različni termini. Stari družinski gradovi Žovnek, Lemberg, Šenek, Ojstrica in Libenštajn so v zgodnjem obdobju z vidika raziskav nekoliko problematični, saj ohranjeni viri niso dovolj izpovedni, da bi lahko določili, ali so jih Žovneški podeljevali v pravi fevd ali le v gradiščansko upravo.²³⁰ V redkih primerih na nekaterih gradovih zasledimo po dva gradiščana hkrati.

Grad	Gradiščan, oskrbnik, glavar, upravnik ali podgradiščan
Bela Peč (1431–1456) ²³¹	Bernhard Kleinherr , gradiščan (1440) ²³² Hans von Fresach , gradiščan (1440) ²³³ Hans Čušperški , gradiščan (1447–1463) ²³⁴
Božjakovina (po 1436–1460)	Peter Kastenaar , gradiščan (1446) ²³⁵
Cesargrad (1399–1456)	Andrej Baumkircher , gradiščan (?–1456) ²³⁶
Čakovec (1405–1461)	Frank Krbavski , glavar (1437) ²³⁷ Jurij Saurer , glavar (1440–1442) ²³⁸ Walter Safner , glavar (1446) ²³⁹ Hans Lamberger , glavar (1454) ²⁴⁰ Friderik Lamberger , glavar (1456) ²⁴¹
Čazma (po 1399–1460)	Reinhard von Rain , gradiščan (1404) ²⁴² Jurij Pirs , gradiščan (1445–1449) ²⁴³

²²⁴ V virih se za obe funkciji, glavarje in grajske glavarje, uporablja isti izraz – *capitaneus* oziroma *Hauptmann*.

²²⁵ Kosi, Celjska klientela, str. 30; Trenutno najboljši pregled »grajske politike« grofov Celjskih v Kosi, Grajska politika.

²²⁶ Kos, *Vitez in grad*, str. 62–68.

²²⁷ Bizjak, Grad kot središče, str. 438; Kos, *Vitez in grad*, str. 62–68; Kosi, Grajska politika, str. 485. Grajski glavarji (*capitanei*) se pojavljajo predvsem na gradovih v Slavoniji. Navedba *capitaneus seu castellanus* v vsaj dveh virih potrjuje našo hipotezo, da so bili grajski glavarji istovetni z gradiščani. Gl. DL, 13674 (1442 III 20); MHZ X, št. 116.

²²⁸ CKL št. 115, 122, 123, 145, 152, 153, 159. Razlaga upravnika v Kos, *Vitez in grad*, str. 410.

²²⁹ MHZ II, št. 158.

²³⁰ Edino za Lemberg imamo izrecno omembo gradiščana leta 1275 ter upravnika med letoma 1308 in 1340 (gl. CKL, št. 45). Za Žovnek in Ojstrico nimamo nobene izrecne omembe gradiščana do poznega 14. oziroma zgodnjega 15. stoletja, na Šeneku in Libenštajnu pa se očitno sploh ne pojavlja. Kos, *Vitez in grad*, str. 310–313, 313–314, 334–335, 376, 409–410, je prepričan, da so bili omenjeni gradovi v gradiščanski upravi ministerialov in nižjega plemstva (vitezov), a vsi zaradi načrtnih hitrih menjav niso imeli naziva gradiščan. Kosi, Celjska klientela, str. 14, za Žovnek meni, da je bil v 13. stoletju v gradiščanski upravi ministerialov.

²³¹ V posesti Celjskih od–do. Nekateri gradove je po smrti Ulrika II. leta 1456 obdržala Katarina Branković do okoli leta 1460/1461.

²³² Sapač, Grad Bela Peč, str. 355.

²³³ Mlinar, *Urbarji*, str. 23, je verjetno storil napako, ko je ime poslovenil kot **Hans iz Brež**. Zelo verjetno ne gre za Hansa von *Friesach* (Breže na Koroškem), ampak za Hansa von *Fresach* (Fresach na Koroškem, približno 50 km stran od Brež/Friesacha), ki se prvokrat pojavi leta 1432. V starejših virih se ime *Fresach* pogosto zapisuje kot *Friesach* ali *Fresiach*. Gl. Fresacher, Das Geschlecht, str. 190, 201. Hans von Fresach je v letih 1433 in 1455/1456 prejel v fevd grad Prießenegg na Koroškem. Gl. CKSL, 1433 XII 17; CFK IIa, fol. 22v.

²³⁴ Mlinar, *Urbarji*, str. 23, navaja vir, ki omenja še druge gradiščane Bele Peči. Vsi so bili predhodniki Jurija Flecka, gradiščana v letu 1499, in sicer **Grimšcicer**, **Haunsberg**, **Steckner**, **Kacjaner**, **Konrad von Stein**, **neki Čeh** in **Andrej von Graben**. Iz vira žal ni razvidno, kdaj in v kakšnem vrstnem redu so opravljali funkcijo.

²³⁵ Stipišič II, št. 2074.

²³⁶ Celjska kronika, str. 153. Verjetno gradiščan še za časa Ulrika II.

²³⁷

²³⁸ CKSL, 1440 IV 24; DL, 13674 (1442 III 20); Engel I, str. 291; TKL II, št. 206; Kosi, Grajska politika, str. 22.

²³⁹ TKL II, št. 238; Kosi, Grajska politika, str. 21.

²⁴⁰ SI SI AS 1063, sig. 6022; CKSL, 1454 VI 15.

²⁴¹ Celjska kronika, str. 155. Ni izključeno, da se je kronist zmotil in gre za Hansa Lambergerja.

²⁴² SI AS 1063, sig. 373; CKSL, 1404 VII 30. Vprašanje je, ali so Celjski Čazmo v tem času že posedovali. Reinhard de Rain bi lahko bil iz Brežic (nemško: Rain).

²⁴³ DF, 231216 (1445 VI 7); Stipišič II, št. 2062, 2134, 2136; Engel I, str. 292. Gl. tudi Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 303.

Dravograd (1386–1456)	Gerloh Leubacher , gradiščan (1387) ²⁴⁴ Nikolaj Gall , oskrbnik (1423) ²⁴⁵
Đurđevac (1445–1460)	Gašper Pirs , glavar (1449) ²⁴⁶ Bernhard Griebinger , glavar (1450) ²⁴⁷ Martin Cipser , podgradiščan (1451) ²⁴⁸
Forhtenek (1336–1456)	Hajnclin Raumschüssel , gradiščan (1378) ²⁴⁹ Hieronim Voitlander , gradiščan (1441) ²⁵⁰ Anton Grimščicer , gradiščan (1448) ²⁵¹ Hans Kolenc , gradiščan (1454) ²⁵²
Goldenstein (1418–1456)	Konrad Mossburger , oskrbnik (1418) ²⁵³
Gračeno (1356–1456)	Jurij Ochsel , gradiščan (1421/1422) ²⁵⁴ Mihael Unruo , gradiščan (?–1456) ²⁵⁵
Gumnik (po 1437–1456)	Jurij Pirs , glavar (1449) ²⁵⁶
Hohenburg pri Špitalu (1418–1456)	Erazem Feistritz , gradiščan (1420) ²⁵⁷ Sigmund Rosegger , gradiščan (1437) ²⁵⁸ Konrad Haspel , oskrbnik (1453) ²⁵⁹
Hrastovica (vsaj od 1445 do 1456)	Jurij Pirs in neimenovani kolega , glavarja (1445) ²⁶⁰ Martin Reutcher , gradiščan (1448) ²⁶¹
Kacenštajn (1351–1456)	Hieronim Voitlander , gradiščan (1439) ²⁶²
Kamen pri Begunjah (1418–1456)	Ahac Grimščicer , gradiščan (1407–1422) ²⁶³ Jurij Lamberger , gradiščan (1426) ²⁶⁴
Kamen v Podjuni (1358–1456)	Jurij Hallegger , oskrbnik (1436) ²⁶⁵
Kamenica (1435–1456)	Sigmund Acz , gradiščan (1435) ²⁶⁶
Koprivnica (1423/1444–1456) ²⁶⁷	Wolfgang Kapfenstein , gradiščan (1423) ²⁶⁸ Luka , gradiščan (1444–1445) ²⁶⁹

²⁴⁴ SI AS 1063, sig. 5339; CKSL, 1387 VIII 28.

²⁴⁵ HHSStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1423 VI 8.

²⁴⁶ DF, 231246 (1449 I 13); DF, 231288 (1449 IV 9); Engel I, str. 426; Stipišič II, št. 2134, 2136. Gre za brata Jurija Pirsca. Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 303, dopušča možnost, da je bil glavar med letoma 1445 in 1456, a glede na to, da se leta 1450 kot glavar omenja Bernhard Griebinger, je to malo verjetno.

²⁴⁷ MHZ X, str. 116; Kosi, Grajska politika, str. 21.

²⁴⁸ Engel I, str. 426. V MHZ II, št. 158, je omenjen kot *vicecastellanus*, torej podgradiščan. Morda je bil namestnik glavarja Bernharda Griebingerja.

²⁴⁹ TKL I, št. 211; Kos, *Vitez in grad*, str. 274.

²⁵⁰ CKSL, 1441 VIII 28; CKSL, 1441 X 11.

²⁵¹ CKSL, 1448 VI 22.

²⁵² SI AS 1063, sig. 4553; CKSL, 1454 V 30.

²⁵³ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1418 XI 2.

²⁵⁴ Kos, *Vitez in grad*, str. 257, op. 42.

²⁵⁵ Birk II, str. 142. Verjetno gradiščan še za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. ga je leta 1457 obdržal na istem na položaju.

²⁵⁶ DF, 231246 (1449 I 31); Engel I, str. 319.

²⁵⁷ HHSStA, Millstatt, Benediktiner, (1122–1588), 1420 V 28.

²⁵⁸ As 1063, sig. 4713; CKSL, 1437 III 8.

²⁵⁹ Chmel II, str. 26.

²⁶⁰ DL, 80833 (1445 VI 18); Engel I, str. 329. Listina omenja *Georgio Pyers et eius consocio, capitaneis meis (Ulrici, comitis Cilie) in Harazthowycza*.

²⁶¹ DF, 255727 (1448 VIII 20); Engel I, str. 329.

²⁶² CKSL, 1439 V 16.

²⁶³ CKSL, 1407 III 13; CKSL, 1412 X 2; CKSL, 1416 XI 8; CKSL, 1418 IX 20; CKSL, 1422 IV 27.

²⁶⁴ SI AS 1063, sig. 487; CKSL, 1426 V 16.

²⁶⁵ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1436 V 15.

²⁶⁶ SI AS 1063, sig. 522; CKSL, 1435 VII 17.

²⁶⁷ Koprivnica (madžarsko *Kóvár*) v Slavoniji je bila še leta 1414 v rokah kraljice Barbare Luksemburške. Leta 1423 je imel Herman II. tam svojega gradiščana, vsaj med letoma 1427 in 1435 ni bila v posesti Celjskih, leta 1444 pa se spet omenja celjski gradiščan. Gl. Engel I, str. 351.

²⁶⁸ DL, 105647 (1423 IV 15); Engel I, str. 351.

²⁶⁹ DL, 34779 (1444 IV 21); DL, 34786 (1445 VI 25); Engel I, str. 351. Umrli je najkasneje leta 1454. Gl. DL, 34781 (1454 III 19).

Kostanjevica na Krki (1418–1431)	Henrik Apfaltrer , glavar (1429–1434) ²⁷⁰
Kostel/Grafenwarth (1418–1456)	Jurij Mindorfer , gradiščan (1419) ²⁷¹ Hans Schrabas , oskrbnik (1436–1441) ²⁷² Volklein Turjaški , gradiščan (1441) ²⁷³ Baltazar Lihtenberski , gradiščan (1449) ²⁷⁴ Andrej Kraig , glavar (1456–1458) ²⁷⁵ Jurij Mosheimer , gradiščan (1456) ²⁷⁶
Krško (1351–1456)	Orthin in Wartuan , gradiščana (1380) ²⁷⁷ Herman s Turna , gradiščan (1405) ²⁷⁸ Herman Kozjaški , gradiščan (1428) ²⁷⁹ Ahac Ekenštajner , oskrbnik (?–1456) ²⁸⁰
Krupa na Uni (1424–1456)	Herman Kozjaški , glavar (1428) ²⁸¹ Sigmund Sebracher , oskrbnik (1454) ²⁸²
Kunšperk (1393–1456)	Nikolaj Tanpeck , oskrbnik/gradiščan (1414–1422) ²⁸³ Herman Kozjaški , gradiščan (1440) ²⁸⁴ Friderik von Ratt st. , gradiščan (1442) ²⁸⁵ Nikolaj iz Mile , gradiščan (1449) ²⁸⁶
Landskron (1372–1427)	Andrej von Graben , gradiščan (1415–1423) ²⁸⁷
Lemberg pri Šmarju (1130–1456)	Herbert z Lemberga , gradiščan (1275–1278) ²⁸⁸ Rudolf z Lemberga , upravnik (1308–1328) ²⁸⁹ Rudolf z Lemberga , upravnik (1328–1334) ²⁹⁰ Hans Gneser , oskrbnik (1426) ²⁹¹ Jurij Mindorfer , gradiščan (1427–1429) ²⁹²
Lobor (1399–1456)	Hans Landmann , gradiščan (1445–1456) ²⁹³
Lož (1418–1456)	Baltazar Lamberger , gradiščan (1423–1434) ²⁹⁴ Baltazar Dürrer , gradiščan (1445–1447) ²⁹⁵ Mert Schnitzenbaumer , gradiščan (1453–1456) ²⁹⁶ Hans Hekenberski , gradiščan (1456) ²⁹⁷

²⁷⁰ CKSL, 1429 III 24; Komatar, Ein Cartular, št. 61 in 62 (obe datirani s 1429 III 24); Kosi, Graffschaft Mettling, str. 53. Po letu 1431 je bila Kostanjevica spet v rokah Habsburžanov, ki so očitno obdržali Henrika Apfaltrerja za glavarja.

²⁷¹ CKSL, 1419 VI 18; CKSL, 1419 IX 17; TKL II, št. 66.

²⁷² CFK I, fol. 50v, 81v. Umril je najkasneje leta 1441.

²⁷³ CFK I, fol. 50v.

²⁷⁴ SI AS 1063, sig. 4536; CKSL, 1449 XII 1; Kosi, Grajska politika, str. 18.

²⁷⁵ Andrej Kraig je bil glavar na Kostelu leta 1458 (gl. DF, 233197 (1458 V 22)). Engel I, str. 347, meni, da bi lahko bil tudi Ulrikov glavar leta 1456, enako Kosi, Grajska politika, str. 50. Gl. tudi Celjska kronika, str. 153.

²⁷⁶ Kosi, Grajska politika, str. 20, sklicujoč se na Birk II, št. I, str. 142, meni, da je bil Jurij Mosheimer celjski gradiščan za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. ga je leta 1457 obdržal na istem položaju.

²⁷⁷ Listino navaja Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 235–236.

²⁷⁸ CKSL, 1405 III 25; Kosi, Grajska politika, str. 15; Kos, *Vitez in grad*, str. 169.

²⁷⁹ CKSL, 1428 VI 23; Kosi, Grajska politika, str. 18.

²⁸⁰ Birk I, št. 163, 212. Verjetno je bil oskrbnik še za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. ga je obdržal na istem položaju.

²⁸¹ CKSL, 1428 VI 23; Kosi, Grajska politika, str. 18.

²⁸² SI AS 1063, sig. 4552; CKSL, 1454 IV 4; Kosi, Grajska politika, str. 26.

²⁸³ ADG Regesten, 1414 VI 5; ADG Regesten, 1420 V 14; ADG Regesten, 1422 VI 30.

²⁸⁴ Kozjaški bi lahko bil gradiščan na Kunšperku leta 1440 (gl. CKSL 1440–1441; Otorepec, Seznam, str. 334).

²⁸⁵ CFK I, fol. 55v; Kosi, Grajska politika, str. 22.

²⁸⁶ CKSL, 1449 XI 23; Kosi, Celjska klientela, str. 55.

²⁸⁷ Vonend, Die Herrschaften, str. 219; PF II, št. XVIII.

²⁸⁸ CKL št. 45, 48.

²⁸⁹ CKL št. 79, 105, 115, 122, 123, 145. Leta 1328 in kasneje se omenja že kot nekdanji upravnik.

²⁹⁰ CKL št. 152, 153, 159, 188, 200. Po letu 1334 se omenja zgolj kot Rudolf z Lemberga in ne več kot upravnik. Predvidevamo lahko, da ni istoveten s starejšim istoimenskim upravnikom.

²⁹¹ Weiss, *Quellen*, 1426 II 4.

²⁹² Kosi, Graffschaft Mettling, str. 46.

²⁹³ CFK I, fol. 132; DL, 34402 (1455 XII 14); DL, 34763 (1456 I 18); Engel I, str. 362.

²⁹⁴ CKSL, 1423 XII 2; TKL II, št. 165.

²⁹⁵ CFK I, fol. 134; CKSL, 1447 III 28.

²⁹⁶ CKSL, 1454 II 3; CKSL, 1456 VIII 10; CKSL, 1456 IX 19; TKL II, št. 261, 262.

²⁹⁷ LNŠAL, št. 352.

Mali Kalnik (po 1436–1460)	Ladislav Pataki, glavar (1445) ²⁹⁸ Jurij Pirs, glavar (1451) ²⁹⁹
Medvedgrad (1436–1460)	Viljem von Stamm, glavar (1437–1439) ³⁰⁰ Erhart Hohenwarter, glavar (1442–1452) ³⁰¹ Bogavec Milaković, gradiščan (1456–1458) ³⁰²
Mehovo (1377–1456)	Diepolt Kacenštajnski, gradiščan (1417) ³⁰³ Jošt Vaist, gradiščan (1424) ³⁰⁴ Hans Vaist, gradiščan (1424) ³⁰⁵ Janko iz Snopuschawa, gradiščan (1451–1456) ³⁰⁶
Muta (1425–1456)	Sigmund von Weisspriach, oskrbnik (1438–1442) ³⁰⁷
Neznano kje ³⁰⁸	Štefan Rechnitzer, ³⁰⁹ glavar (1442) ³¹⁰ Hans von Don, glavar (1455) ³¹¹
Oberdrauburg (1418–1456)	Peter Mosheimer, glavar (okoli 1430) ³¹² Friderik von Rain, oskrbnik (1435) ³¹³ Hugo Lueger, oskrbnik (1453–1456) ³¹⁴
Ojstrica (1288–1456)	Pavel Lugel, gradiščan (1417) ³¹⁵ Jurij Mindorfer, gradiščan (1432) ³¹⁶ Baltazar Laser, gradiščan (1443) ³¹⁷
Ortnek (1418–1456)	Herman Čušperški, gradiščan (1417–1423) ³¹⁸ Nikolaj Lenghaimer, gradiščan (1441–1454) ³¹⁹ Jurij in Hans Lenghaimer, oskrbnika (1457 ali prej) ³²⁰
Podsreda (1338–1456)	Herman s Turna, gradiščan (1420) ³²¹ Hans Apprecher, gradiščan (1449) ³²²
Polhov Gradec (1364–1460)	Erhart s Turna, gradiščan (1383–1413) ³²³

²⁹⁸ Engel I, str. 342; *Vjesnik* 7, str. 10. Englova navedba, da je bil glavar tudi leta 1456 in kasneje ni podprta z viri.

²⁹⁹ DF, 231014 (1451 V 4); DF, 255738 (1451 VI 1); DF, 33295 (1451 VII 20); Engel I, str. 342; Stipišič II, št. 2189. Leta 1451 glavar na Malem in Velikem Kalniku.

³⁰⁰ DF, 255711 (1438); MHZ II, št. 107, 113, 114, 118; Engel I, str. 367.

³⁰¹ CKSL, 1450 III 22; MHEZ VII, št. 217; MHT I, št. 276, 277; MHZ VI, str. 422; Kosi, Grajska politika, str. 20.

³⁰² DF, 231398 (1457 XI 21); MHT I, št. 313, 317, 319; Engel I, str. 367; Po smrti Ulrika II. je bil gradiščan Katarine Branković Celjske.

³⁰³ SI AS 1063, sig. 4430; CKSL, 1417 I 25.

³⁰⁴ CKSL, 1424 III 10; Kosi, Grajska politika, str. 23.

³⁰⁵ CKSL, 1424 IX 8; DOZA, Urkunden, 1424 IX 8.

³⁰⁶ CKSL, 1451 VIII 13; Kartular, fol. 206v–207; Birk II, str. 142. Kot gradiščan se omenja leta 1454, ne pa tudi leta 1451, a glede na to, da je bil grad že prej v gradiščanski upravi, skoraj ni verjetno, da bi ga Snopuschaw leta 1451 dobil v pravi fevd. Cesar Friderik III. ga je leta 1457 obdržal na istem položaju. Kosi, Grajska politika, str. 53. Kosi, Celjska klientela, str. 53, domneva, da gre za Čeha. Gl. tudi *Celjska kronika*, str. 133 (omenja se *ein Becham*).

³⁰⁷ FRA II/39, št. 407 (op. 1), 445, 457; Kosi, Grajska politika, str. 26.

³⁰⁸ Imenovana sta v virih navedena zgolj kot glavarja grofov Celjskih. Morda ne gre za grajska glavarja, ampak za vojaška poveljnika.

³⁰⁹ Rechnitz (madžarsko Rohonc) je kraj na današnjem Gradiščanskem v Avstriji.

³¹⁰ DL, 103595 (1442 III 14); Engel I, str. 322, je očitno sklepal, da je bil Rechnitzer leta 1442 gradiščan na Grebnu, a dejansko je bil Jan Vitovec tisti, ki je tega leta prejel gospostvo Greben v pravi fevd (gl. CFK I, fol. 116v), zato se Englova domneva ne zdi verjetna. Ker se v listini DL, 103595 (1442 III 14) Rechnitzer omenja kot glavar skupaj z Vitovcem, za katerega pa nimamo nobenih informacij, da bi kadarkoli opravljal funkcijo grajskega glavarja, je verjetno, da tudi Rechnitzer ni bil grajski glavar. Engel I, str. 322, je tudi napačno sklepal, da je bil Jan Vitovec leta 1453 glavar na Grebnu (oz. Grebengradu). Bil je Ulrikov *capitaneus* – vojaški poveljnik in ne glavar na Grebnu. Gl. vojaški poveljnik v tej razpravi.

³¹¹ WStLA, Hauptarchiv, Urkunden (1177–1526), 1455 XII 10. V listini je naveden zgolj kot glavar, zato lahko dopuščamo, da gre za grajskega glavarja, a tega ne moremo dokazati.

³¹² *Schriftfunde*, št. 6. Listina je poškodovana do te mere, da datum ni razviden.

³¹³ KLA, Urkunden der Herrschaft Wasserleonburg, 1435 VII 31.

³¹⁴ Chmel II, str. 25–26; Kosi, Celjska klientela, str. 26; Kosi, Grajska politika, str. 26.

³¹⁵ SI AS 1063, sig. 6002; CKSL, 1417 IV 19; Kos, *Vitez in grad*, str. 335.

³¹⁶ LNSAL, št. 290; Kos, *Vitez in grad*, str. 335.

³¹⁷ SI AS 1063, sig. 4509; CKSL, 1443 VI 24.

³¹⁸ SI AS 1063, sig. 478; CKSL, 1423 IX 29; KLA, Urkunden des gräflich Auerspergischen Fideikommissarchivs, 1417 XII 6; TKL II, št. 54.

³¹⁹ CKSL, 1441 VIII 8; CKSL, 1442 V 10; CKSL, 1448 VI 15; CKSL, 1454 XII 8; TKL II, št. 214, 219.

³²⁰ Birk I, št. 175. Morda sta bila oskrbnika še za časa Ulrika II.

³²¹ CKSL, 1420 IX 29; Komatar, Ein Cartular, št. 32 (1420 IX 29); Kosi, Grajska politika, str. 15.

³²² CKSL, 1449 XI 23.

³²³ SI AS 1063, sig. 4331; CKSL, 1383 II 11; CKSL, 1383 IV 7; CKSL, 1404 XI 28; CKSL, 1410 II 23; CKSL, 1412 IX 3; CKSL, 1413 X 17; Kosi, Grajska politika, str. 15.

Postojna (1371–1431)	Oton s Turna , gradiščan (1387) ³²⁴ Burkhard Holzhausen , gradiščan (1408) ³²⁵
Považská Bystrica ³²⁶ (vsaj od 1439 od 1443)	Mert Weitracher , oskrbnik (1439) ³²⁷ Jurij Weinberger , oskrbnik (1443) ³²⁸ Mihael Unruo in Hans Gall , oskrbnika (1443) ³²⁹
Prießenegg (1418–1456)	neimenovani , gradiščan (1455/1456) ³³⁰ Ahac Mindorfer , gradiščan (1456) ³³¹
Radgona (mesto) ³³² (1368–1431)	Walter Safner , glavar (1425) ³³³
Rakovec (1436–1460)	Peter Kastenaar , glavar (1448–1452) ³³⁴ Sebold Mayer , gradiščan (1456–1463) ³³⁵
Ribnica (1418–1456)	Hans Mehovski , gradiščan/oskrbnik (1441–1442) ³³⁶
Rogatec (1301–1456)	Hans Ložniški , gradiščan (1419–1430) ³³⁷ Ahac Perger , gradiščan (?–1456) ³³⁸
Samobor (1405–1460)	Jurij Kozjaški , gradiščan (1418) ³³⁹ Herman Kozjaški , gradiščan (1440) ³⁴⁰ Hans Apprecher , gradiščan (1459) ³⁴¹
Slovenska Bistrica (1368–1456)	Henrik Massenberger , gradiščan (1374) ³⁴² Nikolaj iz Polskave , gradiščan (1385) ³⁴³ Albreht Bistriški , oskrbnik (1433) ³⁴⁴ Osterman Harrer , oskrbnik (1444) ³⁴⁵ Walter Safner , oskrbnik (1450) ³⁴⁶ Anton Grasl , glavar (1455) ³⁴⁷
Smlednik (1328–1456)	Oton s Turna , gradiščan (1374) ³⁴⁸ Hans Haller , gradiščan (1383) ³⁴⁹

³²⁴ SI AS 1063, sig. 4359; CKSL, 1387 X 10; Kosi, Grajska politika, str. 15.

³²⁵ Kos, Iz arhiva, št. 54, str. 108.

³²⁶ Danes na Slovaškem.

³²⁷ DL, 12620 (1439 V 1); Engel I, str. 280. Weitracher je bil kasneje tudi v službi ogrske kraljice Elizabete Luksemburške. Gl. DF, 239757 (1440 IV 7).

³²⁸ NOeLA, Urkundensammlung des Ständischen Archivs, 1443 VIII 23; NOeLA, Urkundensammlung des Ständischen Archivs, 1443 XI 25.

³²⁹ NOeLA, Urkundensammlung des Ständischen Archivs, 1443 XI 25.

³³⁰ CFK IIa, fol. 10v, je bil leta 1455 ali v začetku leta 1456 v gradiščanski upravi. Najkasneje leta 1456 je Ulrik II. podelil grad v pravi fevd Hansu von Fresach, ki ga je že nekoč imel v fevdu od Hermana II., kot razkriva CFK IIa, fol. 22v. Fresacher, Das Geschlecht, str. 201, navaja, da je Herman II. leta 1433 podelil grad Hansu von Fresach v oskrbnništvo, a na podlagi ohranjenega reverza tega ne moremo trditi. Gl. SI AS 1063, sig. 4707 ali CKSL, 1433 XII 17.

³³¹ KLA, Urkunden der Herrschaft Wasserleonburg, 1456 XI 12. Ahac Mindorfer je očitno zadnji gradiščan Celjskih na Prießeneggu.

³³² Mesto Radgona so med letoma 1368 in 1431 imeli Celjski v zastavi od Habsburžanov, ne pa tudi gradu. Gl. CKSL, 1368 IV 20; Kosi, Grajska politika, str. 473.

³³³ HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1425 X 11; HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1425 X 20. Safner je bil hkrati oskrbnik v Štrigovi, kar dokazuje, da je bil celjski in ne habsburški glavar Radgone. Leta 1414/1415 je bil s Hermanom II. na koncilu v Konstanci. Gl. *Chronik*, str. 201.

³³⁴ DL, 231219 (1446 II 19); DL, 103627 (1452 III 9); Stipišič II, št. 2122; Engel I, str. 398.

³³⁵ DF, 255765 (1457 IX 14); DL, 45593 (1463 VI 23); Engel I, str. 398. Do leta 1461 gradiščan Katarine Branković Celjske.

³³⁶ CKSL, 1441 VIII 8; CKSL, 1442 V 10; TKL II, št. 214, 219.

³³⁷ CKSL, 1419 VI 24; *Poviestni spomenici*, št. 82; TKL II, št. 66.

³³⁸ Birk II, str. 142. Verjetno gradiščan še za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. ga je leta 1457 obdržal na istem na položaju.

³³⁹ CKSL, 1418 IV 24; Komatar, Ein Cartular, št. 30 (1418 IV 24); Kosi, Grajska politika, str. 18.

³⁴⁰ Kozjaški bi lahko bil gradiščan na Samoborju leta 1440 (gl. CKSL 1440–1441; Otorepec, Seznam, str. 334).

³⁴¹ Stipišič II, št. 2426. Gradiščan Katarine Branković Celjske.

³⁴² Weiss, *Quellen*, 1374 IX 8.

³⁴³ Weiss, *Quellen*, 1385 VI 2.

³⁴⁴ CKSL, 1433 IV 15.

³⁴⁵ Weiss, *Quellen*, 1444 XI 26.

³⁴⁶ Weiss, *Quellen*, 1450 VI 1.

³⁴⁷ Weiss, *Quellen*, 1455 VIII 31.

³⁴⁸ CKSL, 1374 VI 24; LNŠAL, št. 162; Kosi, Grajska politika, str. 15; Kos, *Vitez in grad*, str. 385, meni, da gre za Otona s stolpa pri Kunšperku.

³⁴⁹ SI AS 1063, sig. 4331; CKSL, 1383 II 11.

Smlednik (1328–1456)	Hans Müllingen , gradiščan (1393–1402) ³⁵⁰ Lienhart Iški , gradiščan (1410–1413) ³⁵¹ Hans Sepacher , gradiščan (1440–1442) ³⁵² Rudolf Khevenhüller , oskrbnik (?–1456) ³⁵³
Sommereg (1418–1456)	Hans von Lack , gradiščan (1420) ³⁵⁴ Jurij Hallegger , oskrbnik (1433) ³⁵⁵ Andrej von Graben , gradiščan (1441) ³⁵⁶ Gasper Mallenteiner , gradiščan (1450) ³⁵⁷
Sopron ³⁵⁸ (1440)	Friderik Fladnitzer , glavar (1440) ³⁵⁹ Krištof Fladnitzer , glavar (1440) ³⁶⁰
Spodnji Ortenburg (1418–1456)	Erazem Feistritz , gradiščan (1433–1434) ³⁶¹ Filip Sunauer , gradiščan (1438) ³⁶² Majnhard Florianer , gradiščan (1444–1445) ³⁶³ Jurij Schöttl , gradiščan (1450) ³⁶⁴
Stein (na Koroškem pod Oberdrauburgom) (1418–1456)	Paul von Hohenburg , gradiščan (1435) ³⁶⁵
Steničnjak (1401–1456)	Hans Žusemski , gradiščan (1414) ³⁶⁶ Jurij Glaner , gradiščan (1434–1448) ³⁶⁷ Andrej Kraig , glavar in gradiščan (1452–1458) ³⁶⁸
Sternberg (1418–1456)	Majnhard Kellerberger , oskrbnik (1434) ³⁶⁹ Andrej von Graben , oskrbnik in gradiščan (1447–1451) ³⁷⁰ Krištof Toppler , gradiščan (1453) ³⁷¹
Stupnik (1436–1456)	Ivan Smolik , gradiščan (1453–1454) ³⁷²
Šoštanj (1359–1456)	Jurij Forhteneški , gradiščan (1422–1423) ³⁷³ Jošt Vaist , gradiščan (1436) ³⁷⁴
Štrigova (1405–1461)	Walter Safner , oskrbnik (1425–1432) ³⁷⁵

³⁵⁰ CKSL, 1393 IV 13; CKSL, 1402 X 13; LNŠAL, št. 214.

³⁵¹ SI AS 1063, sig. 6613; CKSL, 1410 XI 6; CKSL, 1413 X 29.

³⁵² SI AS 1063, sig. 4505; CKSL, 1442 IV 21. Sepacher bi lahko bil gradiščan na Smledniku že leta 1440 (gl. CKSL 1440–1441; Otošec, Seznam, str. 335).

³⁵³ Birk I, št. 165; Birk II, str. 142. Verjetno oskrbnik še za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. ga je leta 1457 obdržal na istem na položaju.

³⁵⁴ HHSStA, Millstatt, Benediktiner (1122–1588), 1420 V 28; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1420 VII 27. Ni mi znano, ali je bil Hans von Lack iz Škofje Loke.

³⁵⁵ MHDC XI, št. 120 (1433 II 18); Kosi, Grajska politika, str. 27.

³⁵⁶ CFK I, fol. 45v.

³⁵⁷ ADG Regesten, 1450 II 7. Ne omenja se kot gradiščan, ampak zgolj kot *Caspar Mallteyner zu Summeregk*, kar bi vendarle lahko nakazovalo, da je bil gradiščan, sploh ker pod Sommereggom ni bilo nobene naselbine s tem imenom in je bil grad že pred tem v gradiščanski upravi.

³⁵⁸ Sopron je bil leta 1440 v posesti Celjskih. Gl. *Spomini Helene Kottaner*, str. 72.

³⁵⁹ *Spomini Helene Kottaner*, str. 72. V slovenskem prevodu dela je beseda *haubtman* narobe prevedena kot stotnik. Gre za glavarja in ne stotnika. Prim. *Aus den Denkwürdigkeiten*, str. 34.

³⁶⁰ DL, 202711 (1440 XII 29); DF, 202714 (1441 III 4); Engel I, str. 416. Konec leta 1440 Krištof Fladnitzer več ni bil glavar.

³⁶¹ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1433 I 5; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1434 I 17. Ni mi znano, ali gre za člana družine Bistriških.

³⁶² HHSStA, Millstatt, Benediktiner (1122–1588), 1438 III 18.

³⁶³ Chmel I, str. 323; KLA, Khevenhüller, Familie, 1444 I 25; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1444 II 17; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1444 VIII 5.

³⁶⁴ KLA, Urkunden des Marktes Spittal and der Drau, 1450 I 6.

³⁶⁵ KLA, Urkunden der Herrschaft Wasserleonburg, 1435 VII 31.

³⁶⁶ *Materialien* I, št. XXVIII, str. 47; Kosi, Grajska politika, str. 15.

³⁶⁷ CKSL, 1434 X 28; CFK I, fol. 122v; MHEZ VII št. 139, 140; Engel I, str. 436; Kosi, Grajska politika, str. 22.

³⁶⁸ CKSL, 1455 IX 20; DL, 66590 (1452 VI 3); DL, 35318 (1453 V 8); DL, 35606 (1454 II 5); DL, 44879 (1458 VII 22); Engel I, str. 436; Thalloczy, *Codex diplomaticus*, št. 185; Kosi, Grajska politika, str. 49–50.

³⁶⁹ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1436 VI 12.

³⁷⁰ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1450 I 22; KLA, Grafenstein, vereinigte Herrschaften, 1451 X 7; Chmel I, Salzburgerische Urkunden, str. 362.

³⁷¹ Chmel II, str. 26.

³⁷² DF, 218832 (1454 IX 10); MHT I, št. 276, 277, 284, 285; Engel I, str. 437.

³⁷³ SI AS 1063, sig. 6658; SI AS 1063, sig. 6662; CKSL, 1422 VI 24; CKSL, 1423 X 16.

³⁷⁴ Weiss, *Quellen*, 1436 X 3.

³⁷⁵ HHSStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1425 X 20; HHSStA, Urkunden des Schlossarchivs Gschwendt, 1432 V 7.

Trakoščan (1399–1456)	Jakob Strmolški , gradiščan (1435) ³⁷⁶ Jurij Pirs , gradiščan (1440–1451) ³⁷⁷
Trenčin (vsaj od 1440 do 1445) ³⁷⁸	Hans Ellerbach , glavar (1438–1440) ³⁷⁹ Peter Tuscher , glavar (1445) ³⁸⁰
Varaždin (1398–1461)	Mert Katzendorfer , oskrbnik (?–1460) ³⁸¹
Veliki Kalnik (1439–1460)	Mavar , glavar (1444) ³⁸² Jurij Rybesy de Peruecz in Ladislav Flemić de Eunereth , glavarja (1445) ³⁸³ Ladislav Pataki , glavar (1445) ³⁸⁴ Damijan Šajnovič , glavar (1445) ³⁸⁵ Jurij Pirs , glavar (1451) ³⁸⁶
Vinica (1398–1460)	Bernhard Sachs , gradiščan (1443) ³⁸⁷ (Sigmund?) Kelz , gradiščan (1457) ³⁸⁸
Vipava (1357–1431)	Ekhard s Šaleka , gradiščan (1375) ³⁸⁹ Hans Ložniški , gradiščan (1376) ³⁹⁰ Jurij Baumkircher , gradiščan (1387–1391) ³⁹¹ Herman z Ržišča , gradiščan (1403–1406) ³⁹² Viljem Baumkircher , gradiščan (1415) ³⁹³
Višnja Gora (1418–1431)	Amalrik iz Završja , ³⁹⁴ gradiščan (1423) ³⁹⁵
Vojnik (1363–1456)	Rudolf Plankenwarter , gradiščan (1383) ³⁹⁶ Ludvik Sachs , oskrbnik/gradiščan (1417–1420) ³⁹⁷ Andrej Žusemski , gradiščan (1428) ³⁹⁸
Vrbovec/Neuhaus ³⁹⁹ (1397–1456)	Enderlin , gradiščan (1437) ⁴⁰⁰
Vuzenica (1377–1456)	Peter Marenberški , gradiščan (1389–1407) ⁴⁰¹ Friderik Safner , oskrbnik (1425) ⁴⁰²

³⁷⁶ CKSL, 1435 VII 17; Kosi, Grajska politika, str. 18.

³⁷⁷ DL, 100588 (1448 X 10); DL, 231014 (1451 V 4); Engel I, str. 447; *Vjesnik* 7, str. 11. Pirs bi lahko bil gradiščan na Trakoščanu že leta 1440 (gl. CKSL 1440–1441; Otorepec, Seznam, str. 332).

³⁷⁸ Vsaj med letoma 1440 in 1445 v posesti Celjskih.

³⁷⁹ *Spomini Helene Kottaner*, str. 82, ne navajajo njegovega prvega imena. Tesen zaveznik Celjskih je bil Burkhard Hans von Ellerbach, ki je bil s Hermanom II. na koncilu v Konstanci leta 1414/1415. Gl. Lang I, št. 126; *Chronik*, str. 201.

³⁸⁰ CFK I, fol. 138v–139. Engel I, str. 449 navaja Hansa (Jánosa) Ellerbecha kot glavarja na Trenčinu leta 1438.

³⁸¹ DL, 15435 (1460 III 10); *Materialien* II, št. 159, str. 193. Oskrbnik Katarine Branković Celjske. Ni mi znano, ali je bil oskrbnik še za časa Ulrika II.

³⁸² DF, 231213 (1444 XII 1); Engel I, str. 372; Halász, Arhontologija, str. 32.

³⁸³ Halász, Arhontologija, str. 32; *Vjesnik* 7, str. 10.

³⁸⁴ Engel I, str. 372; Halász, Arhontologija, str. 32; *Vjesnik* 7, str. 10.

³⁸⁵ DF, 230393 (1448 X 8); Engel I, str. 372; Halász, Arhontologija, str. 32.

³⁸⁶ DF, 255738 (1451 VI 1); DF, 231014 (1451 V 4); DF, 33295 (1451 VII 20); Engel I, str. 372; Halász, Arhontologija, str. 32; Stipišič II, št. 2189. Leta 1451 je bil glavar na Malem in Velikem Kalniku. Englova navedba, da je bil glavar tudi leta 1456 in kasneje ni podprta z viri.

³⁸⁷ DF, 287983 (1443 II 19); Engel I, str. 459; *Poviestni spomenici*, št. 131; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 111. Sachs je leta 1430 Ulrika II. spremljal na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfabrtrsbuch*, str. 44.

³⁸⁸ DL, 34117 (1457 VII 30); Engel I, str. 459. Gradiščan Katarine Branković Celjske. Morda Sigmund Kelz. Gl. SI AS 1063/4539.

³⁸⁹ CKSL, 1375 XI 9; Kosi, Grajska politika, str. 15.

³⁹⁰ CKSL, 1376 X 12.

³⁹¹ CKSL, 1387 II 24; CKSL, 1391 s. d.

³⁹² SI AS 1063, sig. 4835; CKSL, 1403 VII 13/20; CKSL, 1406 III 21.

³⁹³ CKSL, 1415 XI 18.

³⁹⁴ Danes Završje (italijansko Piemonte) v občini Grožnjan v Istri.

³⁹⁵ CKSL, 1423 s. d.

³⁹⁶ Rein, *Stiftsarchiv, Urkunden (1129–1600)*, 1383 XI 11.

³⁹⁷ CKSL, 1417 IV 18; CKSL, 1420 XI 10. Leta 1414/1415 je bil s Hermanom II. na koncilu v Konstanci. Gl. *Chronik*, str. 201.

³⁹⁸ AS 1036, sig. 4458; CKSL, 1428 IV 10; Kosi, Grajska politika, str. 15.

³⁹⁹ V Slavoniji.

⁴⁰⁰ DF, 231167 (1437 IX 26); Engel I, str. 382.

⁴⁰¹ CKSL, 1389 IV 24; Weiss, *Quellen*, 1407 X 16.

⁴⁰² KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1425 III 29.

Vuzenica (1377–1456)	Hans Gradnik , gradiščan (1436) ⁴⁰³ Wolfgang Schrampf , gradiščan (?–1456) ⁴⁰⁴
Waldenberg (1418–1456)	Jurij Lamberger , gradiščan (1406–1419) ⁴⁰⁵ Ahac Grimšcicer , gradiščan (1421–1428) ⁴⁰⁶ Nikolaj Mengeški , gradiščan (1437) ⁴⁰⁷
Wildon (1377–1420)	Wolfhard Kiczuel , oskrbnik (1420) ⁴⁰⁸
Zagreb (Gradec) (1441–1460)	Mert Katzendorfer , glavar (1448) ⁴⁰⁹ Sebold Mayer , glavar (1450–1456) ⁴¹⁰ Ivan Čudorović , glavar (1456) ⁴¹¹
Zgornji grad nad Celjem (1341–1456)	Wulfing Raumschüssel , gradiščan (1366) ⁴¹² Hans Urlug , gradiščan (1372) ⁴¹³ Herman s Turna , gradiščan (1409) ⁴¹⁴ Herman Melfried , gradiščan (1414–1419) ⁴¹⁵ Hans Melfried , gradiščan (1424–1426) ⁴¹⁶ Andrej Gall z Rožeka , oskrbnik (1449–1450) ⁴¹⁷ Erhart Hohenwarter , oskrbnik (1450) ⁴¹⁸ Tomaz Pfaffoitscher , gradiščan (1456) ⁴¹⁹
Zgornji Ortenburg (1418–1456)	Krištof Hallegger , oskrbnik in gradiščan (1420–1421) ⁴²⁰ Erazem von Fresach , gradiščan (1427) ⁴²¹
Žebnik (1377–1456)	Jurij Širski , gradiščan (1421–1438) ⁴²²
Žovnek (1130–1456)	Eberhard Schurr , gradiščan (1369–1377) ⁴²³ Friderik Forhteneški , gradiščan (1378–1393) ⁴²⁴ Hans Meusenreuter s Pakenštajna , gradiščan (1428–1432) ⁴²⁵ Hans Snaer , gradiščan (1441–1455) ⁴²⁶
Žužemberk (1383–1456)	Rutlieb von Erlach , gradiščan (1393) ⁴²⁷

⁴⁰³ Novostraschezky, *Stiriens Eden*, str. 57, ne navaja vira.

⁴⁰⁴ Birk I, št. 161, 273. Gradiščan še za časa Ulrika II. Cesar Friderik III. mu je grad prav tako podelil v gradiščansko upravo.

⁴⁰⁵ SI AS 1063, sig. 391; CKSL, 1406 X 8; CKSL, 1407 III 13; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1419 IV 19; Kosi, Grajska politika, str. 28.

⁴⁰⁶ LNŠAL, št. 263, 277.

⁴⁰⁷ CKSL, 1437 IV 18.

⁴⁰⁸ OeStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchive, Harrach, Familienarchiv, Urkunden, 1420 I 30.

⁴⁰⁹ MHT I, št. 263. V listini ni izrecno navedeno, da gre za glavarja Zagreba, a z ozirom na njeno vsebino lahko sklepamo, da je bil Katzendorfer glavar Zagreba. Gl. tudi Škrebliin, *Urbana elita*, str. 161.

⁴¹⁰ MHZ II, št. 149; MHZ VII, str. 15, 61, 109; MHT I, št. 276, 277; Engel I, str. 464; Škrebliin, *Urbana elita*, str. 18, 161.

⁴¹¹ DF, 231377 (1456 VIII 11); Engel I, str. 464; MHT I, št. 311.

⁴¹² SI AS 1063, sig. 189; CKSL, 1366 VII 8/15.

⁴¹³ SI AS 1063, sig. 4625; CKSL, 1372 V 14; Regesten 3, št. 1380 (1372 V 14).

⁴¹⁴ CKSL, 1409 VIII 25.

⁴¹⁵ CKSL, 1414 V 26; CKSL, 1419 V 1; CKSL, 1419 IX 8; NÖLa, Gerichtsarchive, Landesgericht Wien, Landrechtsurkunden 008 (1417 VII 15).

⁴¹⁶ SI AS 1063, sig. 5385; CKSL, 1424 VI 1; CKSL, 1424 VI 6; CKSL, 1426 V 31.

⁴¹⁷ SI AS 1063, sig. 4536; CKSL, 1449 XII 1; NÖLa, Gerichtsarchive, Landesgericht Wien, Landrechtsurkunden 019 (1450 X 27). Gl. tudi Bizjak, *Rodbina Gall*, str. 59; Kosi, Grajska politika, str. 51.

⁴¹⁸ Novostraschezky, *Stiriens Eden*, str. 62, ne navaja vira. Zelo verjetno gre za napačen podatek, saj je bil Erhart Hohenwarter med letoma 1442 in 1452 glavar na Medvedgradu. Gl. Medvedgrad na tem seznamu.

⁴¹⁹ Celjska kronika, str. 132; Kosi, Grajska politika, str. 486.

⁴²⁰ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1420 VII 27; KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1421 IV 24.

⁴²¹ StASP, Urkunden (1005–1918), 1427 V 30. Gre za brata Hansa von Fresacha. Gl. Fresacher, *Das Geschlecht*, str. 193. Devet let kasneje je bil oskrbnik na habsburškem Landskronu. Gl. KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1436 X 10.

⁴²² SI AS 1063, sig. 492; CKSL, 1428 VIII 24; CKSL, 1429 I 22; CKSL, 1429 VIII 12; CKSL, 1432 XII 5; CKSL, 1438 IV 15; Komatar, *Ein Cartular*, št. 36 (1421 XI 27), št. 60 (1429 I 22).

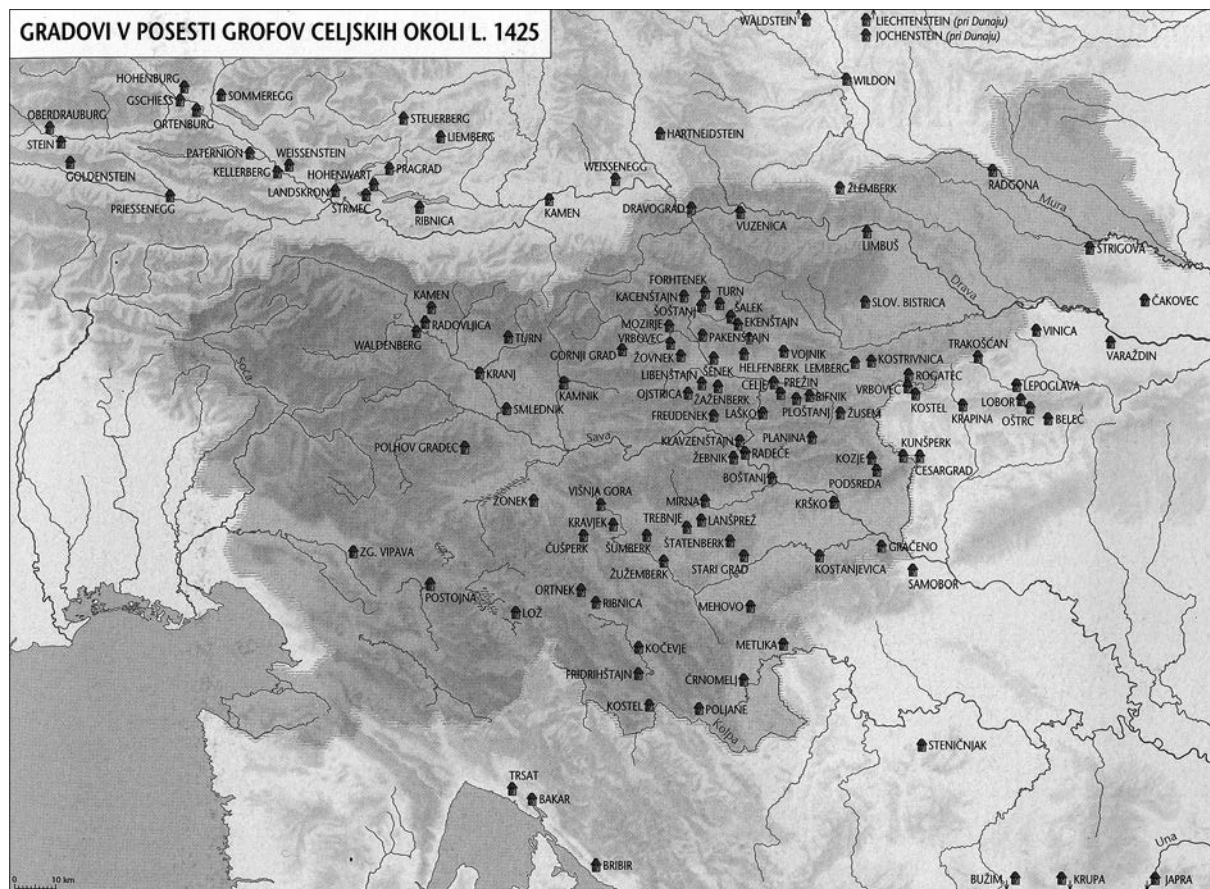
⁴²³ LNŠAL, št. 159; CKSL, 1377 III 31; Kos, *Vitez in grad*, str. 410.

⁴²⁴ CKSL, 1379 II 2; LNŠAL, št. 170; CKSL, 1391 IV 24; CKSL, 1393 IV 8; Kos, *Vitez in grad*, str. 410.

⁴²⁵ SI AS 1063, sig. 492; CKSL, 1428 VIII 24; CKSL, 1432 XII 5.

⁴²⁶ SI AS 1063, sig. 4553; CKSL, 1441 VIII 28; CKSL, 1442 I 8; CKSL, 1446 IX 25; CKSL, 1447 IV 25; CKSL, 1447 V 19; CKSL, 1447 VI 30; CKSL, 1454 V 30; CFK IIb, fol. 31v; DF, 242447 (1453 VII 8); Kosi, Grajska politika, str. 51.

⁴²⁷ CKSL, 1393 IV 13.

Gradovi v posesti grofov Celjskih okoli leta 1425 (Slovenski zgodovinski atlas, str. 91).

Zemljiški uradnik (*officialis, Amtmann*)

Zemljiški uradnik je bil načelnik zemljiškega urada, gospodarsko-organizacijske enote zemljiškega gospodarstva, in je imel povsem gospodarske zadolžitve. Mednje so sodili skrb za različne donose zemljiškega gospodarstva in gosposčinske finance ter knjigovodstvo.⁴²⁸ V nekaterih primerih je bila funkcija zemljiškega uradnika združena s funkcijo deželnega sodnika.

Gospodstvo	Zemljiški uradnik
Bela Peč (1431–1456) ⁴²⁹	Senus (1440) ⁴³⁰
Celje (1333–1456)	Seifried Schenk (1456) ⁴³¹
Čakovec (1405–1460)	Jurij von Feistritz (1436) ⁴³²
Enzersdorf (vsaj od 1414 do 1456) ⁴³³	Tomaz Swinden iz Enzersdorfa (1414) ⁴³⁴

⁴²⁸ Bizjak, Grad kot središče, str. 438; Bizjak, *Deželnoknežji obračuni*, str. 39–40.

⁴²⁹ V posesti Celjskih od–do.

⁴³⁰ Golec, Posebnosti nastanka, str. 392; Mlinar, Povednost, str. 36; Mlinar, *Urbarji*, str. 22, 24. Morda gre za Antona Senusa ali Hansa Senuscha.

⁴³¹ Weiss, *Quellen*, 1456 II 21.

⁴³² CFK I, fol. 20v. Ni mi znano, ali je bil iz Slovenske Bistrice.

⁴³³ Enzersdorf je spadal pod gospodstvo Liechtenstein pri Dunaju, ki so ga Celjski imeli v posesti od leta 1384 do leta 1456.

⁴³⁴ DAW, Urkunden (1139–1600), 1414 V 30.

Kellerberg (1418–1456)	Nikolaj Franck iz Pöllana (1422) ⁴³⁵
Krapina (1399–1456)	Jakob (pred 1441) ⁴³⁶ Peter Špiković (1453–1456) ⁴³⁷
Laško (1368–1456)	Mihael (1391) ⁴³⁸ Janez s Svibnega (1415–1424) ⁴³⁹
Lemberg pri Šmarju (1130–1456)	Nikus (1368) ⁴⁴⁰
Mödling pri Dunaju (vsaj od 1394 do 1456) ⁴⁴¹	Friderik Ottentaler (1394) ⁴⁴² Hans Bauer (1405) ⁴⁴³
Muta (1425–1456)	Ulrik (pred 1438) ⁴⁴⁴
Oštrc (1399–1456)	Martin (pred 1441) ⁴⁴⁵
Paternion (1418–1456)	Oswald (pred 1454) ⁴⁴⁶
Polhov Gradec (1364–1456)	Seifried Mucz (1437) ⁴⁴⁷
Postojna (1371–1431)	Mert s Smlednika (1429) ⁴⁴⁸
Radovljica (1418–1456)	Valentin (1422) ⁴⁴⁹
Slovenska Bistrica (1368–1456)	Peter Ziperli (1455) ⁴⁵⁰
Smlednik (1328–1456)	Hans Mayer (1414) ⁴⁵¹
Sternberg (1418–1456)	Reisperger (pred 1436) ⁴⁵²
Štrigova (1405–1461)	Luka Kranjec (pred 1454) ⁴⁵³
Vellach (1418–1456)	Henrik (pred 1436) ⁴⁵⁴ Kristjan Prunnauer (1441) ⁴⁵⁵ Henrik Ponpexer (1456) ⁴⁵⁶
Vipava (1357–1431)	Simon (1375–1381) ⁴⁵⁷ Šimic (1382) ⁴⁵⁸ Tomaz Jugelber (1387) ⁴⁵⁹

⁴³⁵ KLA, Khevenhüller, Familie, 1422 I 25.

⁴³⁶ CFK I, fol. 103v.

⁴³⁷ DL, 35975 (1453 IV 28); DL, 34402 (1455 XII 14); DL, 34763 (1456 I 18); Stipišič II, št. 2235, 2239.

⁴³⁸ SI AS 1063, sig. 280; CKSL, 1391 IV 14.

⁴³⁹ CKSL, 1415 X 22; CKSL, 1420 XI 10; CKSL, 1424 VI 28; Komatar, Ein Cartular, št. 49 (1424 VI 28).

⁴⁴⁰ SI AS 1063, sig. 4244; CKSL, 1368 V 12.

⁴⁴¹ Mödling je spadal pod gospostvo Liechtenstein pri Dunaju, ki so ga Celjski imeli v posesti od leta 1384 do 1456.

⁴⁴² FRA II/16, št. 329; StiAH, Heiligenkreuz, Urkunden (1133–1775), 1394 VII 24.

⁴⁴³ WStLA, Hauptarchiv, Urkunden (1177–1526), 1405 XII 8.

⁴⁴⁴ CKSL, 1438 VII 5; CFK I, fol. 104. V času omembe ni bil več uradnik.

⁴⁴⁵ CFK I, fol. 103v. V času omembe ni bil več uradnik.

⁴⁴⁶ CFK I Ib, fol. 4. V času omembe ni bil več uradnik.

⁴⁴⁷ CFK I, fol. 98v.

⁴⁴⁸ SI AS 1063, sig. 6686; CKSL, 1429 VII 13.

⁴⁴⁹ SI AS 1063, sig. 6653; CKSL, 1422 II 11.

⁴⁵⁰ Weiss, *Quellen*, 1455 VIII 31.

⁴⁵¹ CKSL, 1414 XII 9.

⁴⁵² CFK I, fol. 30v. V času omembe ni bil več uradnik.

⁴⁵³ CKSL, 1454 VI 15. V času omembe ni bil več uradnik.

⁴⁵⁴ CFK I, fol. 3v, 73v. Umrli je najkasneje leta 1436.

⁴⁵⁵ CFK I, fol. 44v.

⁴⁵⁶ MHDC XI, št. 294 (1456 II 22).

⁴⁵⁷ CKSL, 1375 XI 9; CKSL, 1381 IV 14.

⁴⁵⁸ CKSL, 1382 s. d. Morda je istoveten s Simonom, uradnikom v Vipavi.

⁴⁵⁹ CKSL, 1387 II 24. Uradnik Katarine Kotromanić Celjske.

Vojnik (1363–1456)	Kawein (1368) ⁴⁶⁰
Wering (?–?)	Kristjan Mülldorfer (1435) ⁴⁶¹
Žovnek (1130–1456)	Konrad (1255) ⁴⁶² Henrik st. (1358–pred 1379) ⁴⁶³

Vicedom (*Vizedom*)

V celjski upravi se funkcija vicedoma pojavlja samo v grofiji Ortenburg.⁴⁶⁴ Vicedoma, ki je domnevno imel sedež na Ortenburgu, ne smemo istovetiti s tamkajšnjim glavarjem ali gradiščanom, še manj pa z deželno-knežjim vicedomom. Verjetno gre za uradnika, ki je imel podobne zadolžitve kot zemljiški uradnik.

1. **Konrad von Stein** (1450).⁴⁶⁵
2. **Hans Perner** (1453–1455).⁴⁶⁶

Kletar (*Kellner*)

Kletar je bil nižji uradnik in je imel gospodarske zadolžitve. Zadolžen je bil za gosposčinsko klet, oskrbovanje gradu, prejemanje, skladiščenje in obračunavanje donosov zemljiškega gospostva ter organizacijo tlake.⁴⁶⁷

1. **Nikolaj s Turna, kletar** (v Celju?) (1381–1392).⁴⁶⁸
2. **Peter von Schmalzhafen, kletar** (v Celju?) (1395).⁴⁶⁹
3. **Mihelko, kletar** v Čakovcu (1455).⁴⁷⁰

Kaščar (*Kastner*)

Tako kot vicedom se kaščar pojavlja samo na Ortenburgu. Gre za nižjega uradnika, ki je bil zadolžen za gosposčinsko kaščo in je imel podobne zadolžitve kot kletar.⁴⁷¹

1. **Hans Perner, kaščar** na Ortenburgu (1436–1444).⁴⁷²
2. **Friderik Herel, kaščar** na Ortenburgu (pred 1444).⁴⁷³

Gorski mojster (*Bergmeister*)

Gorski mojster je bil član gorskega urada in je izvajal nadzor nad vinogradi ter vinogradništvom. Posledično lahko sklepamo, da je moral biti dobro podkovan v gorskem pravu. Prav tako je overjal kupoprodajo vinogradov in obračunaval donose od vinogradništva.

⁴⁶⁰ SI AS 1063, sig. 4244; CKSL, 1368 V 12.

⁴⁶¹ StiAK, Klosterneuburg, Stiftsarchiv, Urkunden St. Dorothea (1259–1778), 1435 IV 6. Sodeč po navedbi v listini (*Cristans des Mülldorffer diezeit des hochgeborn herren Graf Hermans Grafe ze Zily und Im Seger Ban in windischen lannden etc. und des erwirdigen geistlichen herrn des Brobsts zu sand dorothea ze wien ambtman zu wering*) gre za uradnika Hermana II. Celjskega in samostana Sv. Doroteje na Dunaju. V listini StiAK, Klosterneuburg, Stiftsarchiv, Urkunden St. Dorothea (1259–1778), 1436 III 9 je naveden kot *Cristan Mulldorffer von Wering zu den zeiten pergmaister vnd amptman der Erwirdigen geistlichen herrn ze pewren*.

⁴⁶² CKL, št. 28. Omenjen kot *Conradus procurator dominuorum in Seweneke*.

⁴⁶³ CKSL, 1358 VII 21; CKSL, 1379 II 2. Umrli je najkasneje leta 1379.

⁴⁶⁴ Vicedomski urad za grofijo Celje je šele leta 1457 uvedel cesar Friderik III. in za prvega vicedoma imenoval Friderika Apprecherja. Gl. Birk I, št. 160. Gl. tudi Bizjak in Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 164.

⁴⁶⁵ ADG Regesten, 1450 II 7. Istoveten z dvornim mojstrom Konradom von Steinom.

⁴⁶⁶ Chmel II, str. 26; KLA, Khevenhüller, Familie, 1455 IX 19. Hans Perner je bil pred tem kaščar, umrl pa je najkasneje leta 1455. Gl. kaščar v tej razpravi.

⁴⁶⁷ Bizjak, Grad kot središče, str. 437–438; *Lexikon des Mittelalters*, V/5, str. 1097–1098; Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 18.

⁴⁶⁸ CKSL, 1381 III 21; CKSL, 1383 IV 7; CKSL, 1383 V 12; CKSL, 1387 X 10; CKSL, 1388 XII 7; CKSL, 1390 IV 11; CKSL, 1391 IX 8; CKSL, 1392 I 23; Kosi, Celjska klientela, str. 54, je pomešal kletarja s točajem.

⁴⁶⁹ SI AS 1063, sig. 4388; CKSL, 1395 VI 13.

⁴⁷⁰ SI AS 1063, sig. 6024; CKSL, 1455 X 8.

⁴⁷¹ Bizjak, Grad kot središče, str. 437–438; *Lexikon des Mittelalters*, V/5, str. 1097–1098; Schubert, *Fürstliche Herrschaft*, str. 18. Gl. kletar v tej razpravi.

⁴⁷² CKSL, 1437 IV 21; TKL II, št. 188, 189. Grof Franko Krbavski je leta 1430 spremljal Ulrika II. na potovanju v Španijo. Gl. Häbler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 44.

⁴⁷³ CFK I, fol. 60. Umrli je najkasneje leta 1444.

1. **Nikolaj iz Polskave**, gorski mojster v Slovenski Bistrici (1385).⁴⁷⁴
2. **Hajnclein**, gorski mojster v Celju (1389).⁴⁷⁵
3. **Friderik Frank**, gorski mojster v Laškem (1420–1424).⁴⁷⁶
4. **Andrej Panndorfer**, gorski mojster v Celju (1420).⁴⁷⁷
5. **Janez**, gorski mojster v Celju (1436).⁴⁷⁸
6. **Hieronim Voitlander**, gorski mojster na Gornji Paki (1441).⁴⁷⁹
7. **Seifried Schenk**, gorski mojster v Celju (1456).⁴⁸⁰

Kletarski mojster (*Kellermeister*)

Kletarski mojster Celjskih se omenja samo v Radgoni, ki so jo Celjski imeli v zastavi od Habsburžanov do najkasneje leta 1431.⁴⁸¹ Domnevamo lahko, da je kletarski mojster skrbel za grofovo vinsko klet, skladiščil vino in obračunal donose od vinogradništva, torej je imel podobne zadolžitve kot gorski mojster.

1. **neimenovani**, kletarski mojster v Radgoni (1399).⁴⁸²

Mitničar (*Mautner*)

Mitničar je bil načelnik mitninskega urada in je bil zadolžen za pobiranje mitnine. Prebival je ob mitninski postaji, to se pravi mitnici, moral pa je biti pismen, da je lahko vodil mitninske knjige. Pravica do pobiranja mitnine je sicer sovpadala s pravico do deželjskega sodstva – vsak imetnik deželjskega sodišča je bil upravičen do pobiranja mitnine.⁴⁸³

1. **Mert s Smljednika**, mitničar v Postojni (1424).⁴⁸⁴
2. **Ulrik**, mitničar v Muti (pred 1441).⁴⁸⁵

Desetinar (*Zehentner*)

Desetinarji so pobirali, izterjevali in obračunavali različne desetine, ki so bile vezane na določeno dejavnost ali posest. Gre za nižje uradnike v teritorialni upravi, ki se v listinah omenjajo zelo redko.⁴⁸⁶

1. **Henrik Frescher st.** (pred 1436).⁴⁸⁷

Sodnik (*iudex, Richter*) v Celju

Zaradi omejitve obsega razprave bomo na tem mestu naredili pregled mestnih sodnikov samo v najpomembnejšem kraju celjskega dominija – v Celju. To je do leta 1451 imelo položaj trga, nato pa so mu Celjski podelili mestne pravice.⁴⁸⁸ Kot gospodje Celja so Celjski sami izbirali sprva trškega in nato mestnega sodnika, leta 1455 pa je Ulrik II. dovolil, da meščani volijo sodnike, a morajo ti priseči njemu kot gospodu.⁴⁸⁹ Sodniki so imeli pristojnost soditi vsem tržanom oziroma meščanom na območju mestnega pomerja, bili pa so tudi člani mestnega sveta.⁴⁹⁰

⁴⁷⁴ Weiss, *Quellen*, 1385 VI 2.

⁴⁷⁵ CKSL, 1389 XI 25.

⁴⁷⁶ CKSL, 1420 XI 10; CKSL, 1424 VI 1.

⁴⁷⁷ SI AS 1063, sig. 6646; CKSL, 1420 VI 29.

⁴⁷⁸ CKSL, 1436 VI 21.

⁴⁷⁹ CKSL, 1441 X 11.

⁴⁸⁰ Weiss, *Quellen*, 1456 II 21.

⁴⁸¹ Kosi, Grajska politika, str. 481.

⁴⁸² Rein, Stiftsarchiv, Urkunden (1129–1600), 1399 XII 11. V listini njegovo ime ni navedeno.

⁴⁸³ Dodatna razlaga v Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 164, 171.

⁴⁸⁴ SI AS 1063, sig. 4444; CKSL, 1424 III 22.

⁴⁸⁵ CFK I, fol. 104.

⁴⁸⁶ Na primer CKSL, 1436 VI 21, omenja desetinarje v Celju in CKSL, 1451 IX 25, v Čakovcu.

⁴⁸⁷ CFK I, fol. 85v, navaja *Hainreich weilendt Hainreichs des Zehntner sun*, v CFK IIb, fol. 17, pa *Hainrich Frescher weilendt Hainrich zehentner sun*. V času omembe torej ni bil več uradnik oziroma je bil že pokojni.

⁴⁸⁸ Weiss, *Quellen*, 1451 IV 11.

⁴⁸⁹ Weiss, *Quellen*, 1455 X 6.

⁴⁹⁰ Gl. Bizjak in Žižek, *Knjiga obračunov*, str. XIII. Seznam sodnikov v Celju med letoma 1421 in 1514 je na str. 164.

1. **Nikel** (1368).⁴⁹¹
2. **Hajnclin** (1375–1389).⁴⁹²
3. **Henrik** (1391–1422).⁴⁹³
4. **Andrej Panndorfer** (1420–1421).⁴⁹⁴
5. **Henrik Erlauer** (1424–1440).⁴⁹⁵
6. **Konrad Sarauer** (1430–1431).⁴⁹⁶
7. **Hans List** (1446).⁴⁹⁷
8. **Štefan Strasser** (1452–1474).⁴⁹⁸
9. **Ulrik Fleischhacker** (1456).⁴⁹⁹

Lovski mojster (*Jägermeister*) in lovec (*Jäger*)

V poznem srednjem veku je bil lov na divje živali oziroma predvsem na visoko divjad skoraj izključno privilegij plemstva. Bil je kombinacija vežbe in rekreacije. Lovski mojster je bil zadolžen za nadzor nad vladarjevimi lovišči, morda pa je skrbel tudi za njegove lovske pse in sokole. Po Megenbergu gre za načelnika lovcev, kar pomeni, da je bil na čelu lovskega urada in nadrejen lovcem.⁵⁰⁰ Za Celjske vemo, da so bili lastniki lovskih psov in sokolov ter da so imeli lovski urad v Radovljici in celo »sokolarno« v Krškem, kar predpostavlja, da so imeli svoje sokolarje.⁵⁰¹

1. **Ranšperk**, lovec Hermana I. (pred 1378).⁵⁰²
2. **Hans Obenfur**, lovski mojster Friderika II. in morda Ulrika II. (1446–pred 1456).⁵⁰³

Gradbeni mojster (*Baumeister*)

Ali naj pod gradbenim mojstrom razumemo arhitekta v današnjem pomenu besede ali zgolj načelnika gradbene delavnice in nadzornika gradbenih del, ostaja odprto vprašanje. Megenberg gradbenega mojstra ne navaja, se pa ti v tem času pojavljajo tudi na drugih dvorih, med drugim na habsburškem.⁵⁰⁴ O dejavnosti dveh poznanih celjskih gradbenih mojstrov ne vemo ničesar. Kos meni, da prisotnost gradbenega mojstra na Zgornjem gradu nad Celjem priča o stalni gradbeni skrbi za grad.⁵⁰⁵

1. **Hans Melfried**, gradbeni mojster na Zgornjem gradu nad Celjem (1424).⁵⁰⁶
2. **Janko**, gradbeni mojster Friderika II. (1441).⁵⁰⁷

⁴⁹¹ SI AS 1063, sig. 4244; CKSL, 1368 V 12.

⁴⁹² CKSL, 1375 V 25; CKSL, 1383 IV 29; CKSL, 1389 XI 25.

⁴⁹³ CKSL, 1391 IX 8; CKSL, 1397 I 11; CKSL, 1400 VII 18; CKSL, 1407 V 21; CKSL, 1409 VIII 25; CKSL, 1414 V 26; CKSL, 1421 I 17; CKSL, 1421 I 19; CKSL, 1422 IV 16.

⁴⁹⁴ CKSL, 1420 VI 29; CKSL, 1421 I 17. V nobeni listini ni naveden kot sodnik, sta pa obe listini pečatani z njegovim pečatom, na katerem piše *andree pondorffer ivdecis cilie*.

⁴⁹⁵ CKSL, 1424 VI 1; CKSL, 1429 II 11; CKSL, 1434 XI 14; CKSL, 1437 IV 2; CKSL, 1438 VII 5; CFK I, fol. 98. Na t. i. seznamu deželnih sovražnikov iz okoli leta 1440 se omenja Henrik, sodnik v Celju. Gl. CKSL, 1440–1441. Otorepec je prepričan, da gre za Henrika Erlauerja. Gl. Otorepec, *Seznam*, str. 337, op. 66. Njegovo hišo v Celju je po njegovi smrti Friderik II. uporabljal za skladiščenje orožja, leta 1451 pa jo je predal mestnemu svetu, a očitno ne v celoti, kajti še leta 1455 je Ulrik II. imel tam sobo in klet z očetovim orožjem, ki pa ga je naposled preselil in oba prostora prepustil mestnemu svetu. Erlauerjeva hiša je tako postala prvi rotovž v Celju. Gl. Weiss, *Quellen*, 1451 IV 11; Weiss, *Quellen*, 1455 X 6; Weiss, *Quellen*, 1458 IV 11; Bizjak in Žižek, *Knjiga obračunov*, str. 164. Erlauer je umrl najkasneje leta 1444. Gl. CFK I, fol. 127.

⁴⁹⁶ SI AS 1063, sig. 505; Weiss, *Quellen*, 1430 I 21; CKSL, 1431 IV 29.

⁴⁹⁷ SI AS 1063, sig. 590; CKSL, 1446 IV 20.

⁴⁹⁸ CKSL, 1453 XI 22; Weiss, *Quellen*, 1452 VI 11; Weiss, *Quellen*, 1474 XII 28.

⁴⁹⁹ Weiss, *Quellen*, 1456 II 21.

⁵⁰⁰ Megenberg, *Yconomica*, str. 171–173.

⁵⁰¹ CKSL, 1461 V 5; CFK I, fol. 125, omenja *valkenbarws* (»sokolarno«) v Krškem. Gl. tudi Kosi, Herman II.

⁵⁰² SI AS 1063, sig. 4302; CKSL, 1378 I 4. V začetku leta 1378 je bil že pokojni.

⁵⁰³ CFK I, fol. 40. Obenfur je imel v fevdu desetine v okolici Radovljice, kar nakazuje, da je bil načelnik lovskega urada v Radovljici. CFK IIa, fol. 20v, Obenfurja navaja tudi kot nekdanjega Ulrikovega lovskega mojstra, ki pa je bil leta 1456, to je v času navedbe, že pokojni.

⁵⁰⁴ Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 170–172.

⁵⁰⁵ Kos, *Vitez in grad*, str. 262.

⁵⁰⁶ SI AS 1063, sig. 5568; CKSL, 1424 VI 28; Komatar, Ein Cartular, št. 49 (1424 VI 28).

⁵⁰⁷ CFK I, fol. 114.

Topniški mojster (*Büchsenmeister*)

Uporaba smodnika v vojne namene je bila Evropejcem poznana že v 13. stoletju. V 15. stoletju je bilo ognjeno orožje – veliki in ročni topovi – že sestavni del vojaške oporožitve.⁵⁰⁸ Z njim so bili opremljeni tudi Celjski. Prve topničarje v celjski vojski zasledimo v času celjsko-bamberške fajde leta 1424. Izdelava, vzdrževanje in popravilo vseh vrst ognjenega orožja ter priprava smodnika so bili v domeni topniškega mojstra.

1. **Andrej Eulenschmied**, topniški mojster Friderika II. (1441).⁵⁰⁹

Kuhar (*Koch*)

Dvorni kuhar je bil član dvorne kuhinje in podrejen kuhinjskemu mojstru.⁵¹⁰ V fevdni knjigi Friderika II. se omenjajo trije kuharji. Da jih je Friderik imenoval za svoje in jim podelil manjše fevde, nakazuje, da gre res za njegove izbrane kuharje.

1. **Jarne**, kuhar Friderika II. (1441).⁵¹¹
2. **Mert**, kuhar Friderika II. (1441).⁵¹²
3. **Baltazar**, kuhar Friderika II. (1444).⁵¹³

Gozdar (*Förster*)

Gozdar je izvajal nadzor nad vladarjevim gozdom in skrbel, da so ga izrabljali v skladu z gozdnim pravom.⁵¹⁴ Iz leta 1406 imamo ohranjen gozdni red za grofijo Ortenburg, ki je ostal dolgo v veljavi, a nikjer ne omenja gozdarja, tako da nam pri iskanju zadolžitev gozdarja ni v pomoč.⁵¹⁵

1. **Petrič**, gozdar v *Radiki*⁵¹⁶ (okoli 1441).⁵¹⁷

Kovač (*Schmied*) in izdelovalec nožev (*Messerschmied*)

Kovač je bil obrtnik, ki je izdeloval, vzdrževal in popravljali različne vrste kovinskih izdelkov ter podkoval konje. Celjski grofje so gotovo imeli izbrane kovače, ki so se v svoji obrti še posebej odlikovali. Poleg njih so morali imeti še obrtnike, ki so bili specializirani za določeno opravilo, kot je izdelovanje in popravljanje nožev, mečev in oklepov, a se ti, z izjemo enega, ne omenjajo v virih. Vsi na tem seznamu navedeni obrtniki so od Celjskih prejeli fevde, kar nakazuje na vez med njimi in grofi, vendar samo na podlagi te informacije ni mogoče trditi, da so bili njihovi dvorni obrtniki in nasprotno.

1. **neimenovani**, kovač (1424).⁵¹⁸
2. **Hans Klokkel**, izdelovalec nožev (1436).⁵¹⁹
3. **Jagenpog**, kovač (1439).⁵²⁰
4. **Bartolič iz Sv. Lenarta pri Ratečah**, kovač (pred 1454).⁵²¹
5. **Hans iz Sv. Lenarta pri Ratečah**, kovač (1455–1456).⁵²²

⁵⁰⁸ Lazar, *Poznosrednjeveško topništvo*, str. 32; Lazar, *Vitezi*, str. 130.

⁵⁰⁹ CFK I, fol. 113v.

⁵¹⁰ Megenberg, *Yconomica*, str. 162, 192; Lackner, *Hof und Herrschaft*, str. 83–84.

⁵¹¹ CFK I, fol. 101v.

⁵¹² CFK I, fol. 101v.

⁵¹³ CFK I, fol. 123v–124. Baltazar je imel hišo v ulici *Langgasse* v Celju.

⁵¹⁴ Megenberg, *Yconomica*, str. 178–180.

⁵¹⁵ CKSL, 1406 V 20. Gl. *Ortenburški gozdni red*.

⁵¹⁶ Ni mi znano za kateri kraj gre. Morda Radehova na Štajerskem.

⁵¹⁷ CFK I, fol. 112v–113, ne navaja datuma, je pa jasno navedeno, da Petrič ni bil več gozdar (*weilend vnser vorstner zu Radika*).

⁵¹⁸ KLA, Urkunden der Herrschaft Paternion, 1424 VI 16. Listina je poškodovana do te mere, da imena ni mogoče razbrati.

⁵¹⁹ CFK I, fol. 31.

⁵²⁰ V listini CKSL, 1439 IV 20, je Jagenpog izrecno naveden kot kovač Friderika II. (*vnser smids des Jagenpokg*). Očitno je bil tržan Planine.

⁵²¹ CFK IIa, fol. 28. Sv. Lenart pri Ratečah je bil znan po fužinarskem obratu in je ležal pod Belo Pečjo. Gl. Golec, *Posebnosti nastanka*, str. 391–392; Mlinar, *Urbarji*, str. 22.

⁵²² CKSL, 1455 X 20; CFK IIa, fol. 28. Sin kovača Bartoliča.

Steklarski mojster (*Spiegelmeister*)

Steklarski mojster je bil strokovnjak za izdelovanje različnih steklenih izdelkov. V listini iz leta 1382 se omenja steklarski mojster; nekoč je prebival v kamniti hiši v Celju, ki jo je imel v fevdu od Celjskih, kar je indic, da je bil povezan z grofi.

1. **neimenovani**, steklarski mojster (pred 1382).⁵²³

Kovničar (*monetarius*)⁵²⁴

Kovničar je bil član kovnice denarja in je bil podrejen kovničarskemu mojstru. Kovanje denarja je bilo izključno privilegij knezov. Celjski so dobili novčni regal, to se pravi pravico do kovanja denarja, leta 1436, ko so bili prvokrat povzdignjeni v kneze.⁵²⁵ Toda listina, ki je bila izstavljena, ko jih je nemški kralj Friderik IV. leta 1443 drugič povišal v kneze, novčnega regala ne omenja.⁵²⁶ V listini iz leta 1447 imamo omembo zvestega sodelavca Celjskih, ki je bil po poklicu zlatar in kovničar, a je navedba premalo precizna, da bi lahko določili, ali gre za kovničarja celjske kovnice ali preprosto za kovničarja, ki je bil dejaven na območju slavonske banovine.

1. **Lovrenc Siebenburger**, zlatar in kovničar (1447).⁵²⁷

Vojaški poveljnik (*capitaneus, Hauptmann*)⁵²⁸

Od fajde med Celjskimi in Habsburžani (1437–1443) je bil češki vojskovodja in najemnik Jan Vitovec eden najpomembnejših vojaških poveljnikov Celjskih. Domnevno enkrat v času fajde je dobil funkcijo vrhovnega vojaškega poveljnika (*Oberster Hauptmann*) in jo kot tesen sodelavec Celjskih obdržal do Ulrikove smrti leta 1456.⁵²⁹ Poleg Vitovca zasledimo še dva *Hauptmanna* Celjskih, Štefana Rechnitzerja in Hansa von Dona. Ker za slednja ne moremo dokazati, da sta bila grajska glavarja, lahko dopuščamo, da sta bila preprosto vojaška poveljnika.

1. **Jan Vitovec**, vrhovni vojaški poveljnik (okoli 1437–1456).⁵³⁰
2. **Štefan Rechnitzer**,⁵³¹ vojaški poveljnik? (1442).⁵³²
3. **Hans von Don**, vojaški poveljnik? (1455).⁵³³

Podban (*vicebanus, Vizeban*)

Celjski so kot slavonski in hrvaško-dalmatinski bani imeli namestnike, ki so jih nadomeščali v času odsotnosti v banovini. Podbani so sodili v banovinsko upravo, s Celjskimi pa jih je v večini primerov vezala le »službena vez«. Večinoma gre za slavonske plemiče, kar je samo po sebi razumljivo, dva – Sigmund Hantscha-

⁵²³ KLA, Allgemeine Urkundenreihe, 1382 VII 4. Njegovo ime v listini ni navedeno.

⁵²⁴ *Monetarius* se lahko prevaja različno, kot kovničar, novčar ali denarnik.

⁵²⁵ SI AS 1063, sig. 4478; CKSL, 1436 XI 30. Še pred tem, leta 1431, jim je kralj Sigismund podelil rudniški regal, to se pravi pravico do kopanja in koriščenja rude na njihovem gospostvu. Gl. CKSL, 1431 III 27.

⁵²⁶ CKSL, 1443 VIII 16; Štih, Celjski grofje, str. 249.

⁵²⁷ MHZ X, str. 79. Na podlagi navedbe *Laurencio Sybenburgar aurifabro et monetario fidelique faimilari ipsius domini Friderici et domini Ulrici nati eius comitum Cilie* lahko trdimo, da gre za zvestega sodelavca Celjskih, ne pa tudi njihovega lastnega kovničarja in zlatarja. Nada Klaič, *Zadnji knezi*, str. 64, sicer meni, da gre za celjskega kovničarja, ki je prevzel njihovo graško kovnico. Omenjeni Lovrenc je bil sin *Crispi de Pulcro campo de Septem castris* in po priimku sodeč iz Sedmograške (Transilvanije).

⁵²⁸ *Novostraschezky, Stiriens Eden*, str. 57, ne navaja vira.

⁵²⁹ Vitovec je užival spoštovanje tudi med sodelavci Celjskih. Po smrti Ulrika II. je bil eden glavnih pogajalcev pri pogajanjih s cesarjem Friderikom III. Gl. Celjska kronika, str. 129–131.

⁵³⁰ Celjska kronika, str. 85; CKSL, 1457 II 16; CFK I, fol. 116v; *Die Chroniken*, str. 477–478; HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1454 I 28; HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1455 I 12; HHStA, Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe, 1456 I 01; DL, 103595 (1442 III 14); Birk II, str. 141–143. Leta 1442 mu je Friderik II. podelil v fevd grad ter gospostvo Greben in od takrat dalje se je Vitovec redno naslavljal kot Jan Vitovec z Grebna (*von Greben*). Gl. CFK I, fol. 116v.

⁵³¹ Rechnitz (madžarsko Rohonc) je kraj na današnjem Gradiščanskem v Avstriji. Gl. Pálosfalvi, *The Noble Elite*, str. 30, op. 21.

⁵³² DL, 103595 (1442 III 14).

⁵³³ WStLA, Hauptarchiv, Urkunden (1177–1526), 1455 XII 10. V listini je naveden zgolj kot glavar, zato lahko dopuščamo, da gre za grajskega glavarja, a tega ne moremo dokazati.

cher in Jan Vitovec – pa sta bila glede na svoje krajevno poreklo tujca.⁵³⁴ O hrvaško-dalmatinskih podbanih v času Ulrika II. (1456) nimamo informacij.⁵³⁵

Celjski kot bani Slavonije	Podban
Herman II. (1406–1408; 1423–1435)	Andrej Rechnitzer ⁵³⁶ (1423)
Friderik II. (1444–1454)	Sigmund Hantschacher (1423–1431)
Ulrik II. (1444–1456)	Štefan Vitez iz Kamarce (1424–1427)
	Wolffhard Kapfenstein (1426)
	Ladislav Szencsei (1427–1435)
	Tomaž Círáki iz Szobocsine (1443–1446)
	Jurij Bikszádi (1445–1446)
	Gasper Kastellánfi iz Szentléleka (1447–1449)
	Benedikt Turóci ⁵³⁷ (1447–1449)
	Jan Vitovec (1450–1456)
	Nikolaj Dombai (1452–1453)
Celjski kot bani Hrvaške in Dalmacije	Podban
Ulrik II. (1456)	/

Zaključek

Prikaz dvorno-teritorialne uprave grofov Celjskih v prihodnje potrebuje temeljitejšo raziskavo, saj odpira številna vprašanja. Ta razprava naj bo torej začetek in ne konec raziskav. V njej smo zaradi nazornosti nekatere razlage nekoliko posplošili. Prav tako smo zaradi razumljivosti uporabili nekatere termine, ki so nezgodovinski v smislu, da se ne pojavljajo v naših virih, ampak so strokovni izrazi sodobnega zgodovinopisja. Pravilnost ali nepravilnost naše razlage določenih funkcij pa bodo pokazale nadaljnje raziskave.

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

ADG Regesti – Regesti arhiva škofije Krka (tipkopis). Arhiv škofije Krka, Celovec.

BCCF – Biblioteca Civica di Cividale del Friuli.

Archivio dell'antica Comunità di Cividale.

Lorenzo d'Orlandi.

CFK I – Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofiji Ortenburg in Celje 1436–1447. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I-57r.

CFK IIa – Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Ortenburg 1456. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I-2r.

CFK IIb – Fevdna knjiga grofov Celjskih za grofijo Celje 1455. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, I-3r.

CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin. Ur. Božo Otorepec (tipkopis). Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana.

a) Dostopno na portalu Arhiva Republike Slovenije⁵³⁸

SI AS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana.

AS 1063 – Zbirka listin (1163–1868).

⁵³⁴ Gl. Pálosfalvi, *The Noble Elite*. Seznam slavonskih podbanov, navedenih v tabeli, je objavljen na str. 423. Gl. tudi Engel I, str. 21–22.

⁵³⁵ Gl. Engel I, str. 27.

⁵³⁶ Andrej Rechnitzer je v listini DF, 218684 (1423 VI 6) naveden kot *Andreas Rohoncz*. Rechnitz (madžarsko Rohonc) je kraj na današnjem Gradiščanskem v Avstriji. Rechnitzer je bil leta 1414/1415 s Hermanom II. na koncilu v Konstanci. Ulrik Richental ga je uvrstil med *freyen* (gospode). Gl. *Chronik*, str. 201.

⁵³⁷ Benedikt Turóci ni sorodnik znanega madžarskega kronista Jánoša Thurócziya (ok. 1435–1489), avtorja Kronike Madžarov (*Chronica Hungarorum*). Leta 1444 je Friderik II. njemu in njegovemu očetu Pavlu podelil dvor Komor, ki ga je prej imel Hans Meusenreuter, dolgoletni kancler Celjskih. Gl. CFK I, fol. 123v.

⁵³⁸ <http://arsq.gov.si/Query/feldsuche.aspx>

b) Dostopno na portalu Monasterium⁵³⁹

- AMB – Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Bratislava.
Magistrát mest Bratislavy, zbierka listín a listov.
- BayHStA – Bayerisches Hauptstaatsarchiv.
Erzstift Salzburg Urkunden (940–1781).
- DAGS – Diözesanarchiv Graz-Seckau, Gradec.
Bistumsurkunden.
- DAW – Diözesanarchiv Wien, Dunaj.
Urkunden (1139–1600).
- DOZA – Deutschordenszentralarchiv, Dunaj.
Urkunden.
- HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj.
Millstatt, Benediktiner (1122–1588).
Salzburg, Erzstift (798–1806), Allgemeine Urkundenreihe.
Sonnenburg, Benediktiner, Allgemeine Urkundenreihe.
- HKA – Finanz- und Hofkammerarchiv, Dunaj.
Urkunden (1170–1894).
- KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec.
Allgemeine Urkundenreihe.
Grafenstein, vereinigte Herrschaften.
Khevenhüller, Familie.
Porcia, Herrschaftsarchiv.
Ständisches Archiv, Urkunden.
Urkunden des gräflich Auerspergischen Fideikommissarchivs.
Urkunden der Herrschaft Wasserleonburg.
Urkunden des Marktes Spittal an der Drau.
- NOeLA – Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten.
Urkundensammlung des Ständischen Archivs.
- Rein, Stiftstarchiv, Rein.
Urkunden (1129–1600).
- StiAH – Stiftsarchiv Heiligenkreuz, Heiligenkreuz.
Urkunden (1133–1775).
- StiAK – Stiftsarchiv Klosterneuburg, Klosterneuburg.
Urkunden St. Dorothea (1259–1778).
- StiASP – St. Peter, Archiv der Erzabtei, Salzburg.
Urkunden (1005–1981).
- WStLa – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Dunaj.
Hauptarchiv, Urkunden (1177–1526).

c) Dostopno na portalu Hungaricana⁵⁴⁰

- DF – Magyar nemzeti levéltár (Madžarski državni arhiv), Budimpešta. Diplomataikai fényképgyűjtemény (listinska fototeka).
- DL – Magyar nemzeti levéltár (Madžarski državni arhiv), Budimpešta. Diplomataikai levéltár (listinski arhiv).

d) Dostopno na portalu Österreichisches Staatsarchiv⁵⁴¹

- Kartular – Chartular (Gedenk- und Lehenbuch) der Grafen von Cilli und Ortenburg, 15. Jh. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Dunaj. Handschriftensammlung, HS B 360.
- OeStA – Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj.
Allgemeines Verwaltungsarchiv, Familienarchive, Harrach, Familienarchiv, Urkunden.
- HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj.
Urkunden des Schlossarchivs Gschwendt (1300–1437).

⁵³⁹ <http://monasterium.net>⁵⁴⁰ <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>⁵⁴¹ <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=12>

e) Dostopno na portalu Niederösterreichisches Landesarchiv⁵⁴²

NÖLa – Niederösterreichisches Landesarchiv, St. Pölten.
Gerichtsarchive, Landesgericht Wien, Landrechtsurkunden.

f) Dostopno na portalu Repertorium Germanicum Online⁵⁴³

RG – Repertorium Germanicum Online. *Deutsches Historisches Institut in Rom, Rim.*

OBJAVLJENI VIRI

- AFMUV I – *Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis*. Vol. I, 1399–1435 (ur. Karl Schrauf). Wien: Verlag des medicinischen Doctorencollegiums, 1894.
- AFMUV III – *Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis*. Vol. III, 1490–1558 (ur. Karl Schrauf). Wien: Verlag des medicinischen Doctorencollegiums, 1904.
- Andreas von Regensburg, sämtliche Werke* (ur. Georg Leidinger). Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue folge, 1. Bd. München: M. Rieger'sche Universtäts-Buchhandlung (G. Himmer), 1903.
- Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. 1439. 1440* (ur. Hg. Stephan Endlicher). Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1846.
- Avstrijska kronika – Unrest, Jakob: *Österreichische Reimchronik* (ur. Karl Grossmann). Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series. Tomus XI. Weimar: Herman Böhlau Nachfolger, 1957.
- Baraga, France: *Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 1995 (*Acta ecclesiastica Sloveniae*, 17).
- Birk I – Birk, Ernst. Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen*, X, 1953, str. 177–240, 371–443.
- Birk II – Birk, Ernst: Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen. *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen*, XI, 1953, str. 101–149.
- Bizjak, Matjaž in Žižek, Aleksander: *Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov, 1457–1513*. Celje: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010.
- Bizjak, Matjaž: *Deželnoknežji obračuni za Kranjsko, 1436–1448*. Ljubljana: Založba: ZRC, 2016 (*Srednjeveške računske knjige za Slovenijo 1. Thesaurus memoriae. Fontes 12*).
- Bizjak, Matjaž: Gallenberški listinski arhiv in rodbinska genealogija. *Zgodovinski časopis* 65, 2011, št. 3/4, str. 248–291.
- CDA VIII – *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Vol. VIII, 1261–1272 (ur. Gusztáv Wenzel). Monumenta Hungariae Historica. Pest, 1870.
- Celjska kronika – Die Cillier Chronik. Text mit kritischer Einleitung und historischen Erläuterungen. Franz Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz: Verlag Leuschner & Lubensky, 1883.
- Chmel I – Chmel, Josef: Salzburgische Urkunden und Urkunden-Auszüge von 1440 bis 1452 aus dem k. k. Haus- Hof- und Staatsarchive. *Notizenblatt*, 3, 1853.
- Chmel II – Chmel, Josef: Salzburgische Urkunden und Urkunden-Auszüge von 1452 bis 1457 aus dem k. k. Haus- Hof- und Staatsarchive. *Notizenblatt*, 4, 1854.
- Chronik – Chronik des Konstanzer Konzils 1414–1418 von Ulrich Richental* (ur. Thomas Martin Buck). Konstanzer Geschichts- und Rechtsquellen, Bd. XLI. Ostfilder: Jan Thorbecke Verlag, 2014.
- CKL – *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341* (ur. Dušan Kos). Ljubljana: Založba ZRC, ŽRC SAZU; Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Die Chroniken der fränkischen Städte. Nürnberg*. II. Bd. Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis in's 16. Jahrhundert. II. Bd. Hg. Historische Commission bei der Königlichen Akademie der Wissenschaften. Leipzig: S. Hirzel, 1864.
- Ehingen, Jörg von: *Des schwabischen Ritters Georg von Ehingen Reisen nach der Ritterschaft*. Hg. Franz Pfeiffer. Stuttgart: Litterarische Verlag, 1842.

⁵⁴² <https://www.noela.findbuch.net/php/main.php>

⁵⁴³ <http://rg-online.dhi-roma.it/denqRG/index.htm>

- Engel I – Engel, Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. I. kötet. História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5. Budapest: MTA Történettudományi intézete, 1996.
- FRA II/16 – *Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde*, T. 2. (ur. Johann Nepomuk Weis). Fontes rerum Austriacarum. II. Diplomataria et Acta. 16. Bd. Wien, 1859.
- FRA II/39 – *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten* (ur. Beda Schroll). Fontes rerum Austriacarum. II. Diplomataria et Acta. 39. Bd. Wien, 1876.
- Gnirs, Anton: Eine Abrechnung über Ausgaben und zugehörige Einnahmen für das Söldneraufgebot Friedrichs III. im Krainer Krieg 1442–43: Fragment eines gleichzeitigen Rechnungsbuches des Franz von Strassau. *Zweiter Jahresbericht der K. K. Staatsrealschule in Pola. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1908/1909*, 1909, str. 22–28.
- GZM VI – *Gradivo za zgodovino Maribora*. Zv. 6. Listine 1416–1445 (ur. Jože Mlinarič). Maribor: Pokrajinski arhiv, 1980 (Gradivo za zgodovino Maribora).
- Historia Australis – Aeneae Sylvii Senensis, sive Pii Papae II, Historia Australis. *Annalecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia*. Tom. II. Opera et studio Adami Francisci Kollarii. Vindobonae: Joannis Tomae Trattner, 1762, str. 1–474.
- Komatar, Franc: Ein Cartular der Karthause Pletrich. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* 14, 1901, str. 23–71.
- Kos, Fran: Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 12, 1902, 5, str. 97–131.
- Lang I – *Die Salzburger Leben in Steiermark bis 1520*. I. Teil. (ur. Alois Lang). Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark. Graz, 1937.
- LNSAL – *Listine Nadškofjskega arhiva Ljubljana: 1140–1500* (ur. Jure Volčjak). Ljubljana: Nadškofija, 2020.
- Materialien I – Chmel, Josef: *Materialien zur Österreichischen Geschichte: aus Archiven und Bibliotheken*. I. Bd. 2. H. Erster Nachdruck. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971.
- Materialien II – Chmel, Josef: *Materialien zur Österreichischen Geschichte: aus Archiven und Bibliotheken*. II. Bd. Erster Nachdruck. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971.
- Megenberg, Konrad von: *Yconomica* (ur. Sabine Krüger in Richard Scholz). Monumenta Germaniae Historica. Staatschriften des späteren Mittelalters, 3. Bd: Die Werke des Konrad von Megenberg, 5. Stück: Ökonomik (1. Buch). Stuttgart: Anton Hiersemann, 1973.
- MHEZ VII – *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis*. Vol. VII. Croatica christiana – Fontes 21. Monumenta historica 3. (ur. Andreas Lukinovic). Zagreb: Kršćanska sadašnjost; Hrvatski državni arhiv, 2004.
- MHT I – *Monumenta historica nobilis communitatis Turropolje olim »Campus Zagradiensis« dictae*. Vol. I. (ur. Emilius Laszowski). Zagrabia: Typis Antonius Scholz, 1904.
- MHZ II – *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vol. II. (ur. Joannes Bapt. Tkalčić). Zagrabiae: Velocibus typis C. Albrecht, 1894.
- MHZ VI – *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vol. VI. (ur. Joannes Bapt. Tkalčić). Zagrabiae: Velocibus typis C. Albrecht, 1900.
- MHZ VII – *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vol. VII. (ur. Joannes Bapt. Tkalčić). Zagrabiae: Velocibus typis C. Albrecht, 1902.
- MHZ X – *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vol. X. (ur. Joannes Bapt. Tkalčić). Zagrabiae: Velocibus typis C. Albrecht, 1904.
- Mlinar, Janez: *Urbarji belopeškega gospostva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018 (Thesaurus memoriae. Fontes 14. Novejši urbarji za Slovenijo, 2).
- Ortenburški gozdni red 1406 (ur. Boštjan Anko). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985 (Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem, 2).
- Ortvay, Tivadar: *Pozsony város története III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez*. Pozsony: Stampfel Károly, 1894.
- PF II – *Parlamento Friulano*. Vol. II. Par. I. (ur. Pietro Silverio Leicht). Bologna: Nicola Zanichelli, 1955.
- Piccolomini, Eneas Silvio: De miseriis curialium. *Hofkritik im Licht humanistischer Lebens- und Bildungsideale* (ur. Klaus Schreiner in Ernst Wenzel). Leiden; Boston: Brill, 2012, str. 23–116 (Mittellateinische Studien und Texte, 44).
- Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*. Sv. I. Zbornik izprava 1209–1526 (ur. Zlatko Tanić). Varaždin: Svobodina Narodna tiskara, 1942.
- Regesten 3 – *Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter*. 3. Bd., 1366–1386 (ur. Eveline Brugger in Birgit Wiedl). Innsbruck: Studienverlag, 2015.
- RI XI/2 – *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)*. Vol. I–II (ur. Johann Friedrich Böhmer in Wilhelm Altmann). Innsbruck, 1896–1900.
- RI XIII/12 – *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 12: Die*

- Urkunden und Briefe des Österreichischen Staatsarchivs in Wien, Abt. Haus-, Hof- und Staatsarchiv: Allgemeine Urkundenreihe, Familienurkunden und Abschriftensammlungen (1440–1446)* (ur. Thomas Willich). Wien, 1999.
- Schriftfunde aus den Gewölbezwickelfüllungen von Schloss Lengberg in Osttirol* (ur. Philipp Plattner). Lengberger Studien zur Mittelalterarchäologie 4. NEARCHOS Beiheft 14. Innsbruck, 2014.
- Spomini Helene Kottanner: ženski glas iz srednjega veka* (ur. Igor Grdina in Peter Štih). Ljubljana: Nova revija, 1999.
- SSKVT I/3 – *Sopron szabad király város története*. I. rész. – 3. kötet. Oklevelek és levelek, 1430-tól 1452-ig. Közli: vitéz Házi Jenő. Sopron: Székely és Társa könyvnyomdája, 1924.
- Stipišić I – Stipišić, Jakov in Šamšalović, Miljen: *Isprave u Arhivu Jugoslovanske akademije. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, let. 2, 1959, str. 289–379.
- Stipišić II – Stipišić, Jakov in Šamšalović, Miljen: *Isprave u Arhivu Jugoslovanske akademije. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, let. 3, 1960, str. 563–643.
- Thalloszy, Lajos: *Codex diplomaticus comitum de Blagay*. Monumenta Hungariae Historica. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akademia, 1897.
- TKL I – *Turjaška knjiga listin. I. zv.: 1218–1400* (ur. Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak). Ljubljana: Založba ZRC, 2008 (Thesaurus memoriae. Fontes 3).
- TKL II – *Turjaška knjiga listin. II. zv.: Dokumenti 15. stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Miha Preinfalk). Ljubljana: Založba ZRC, 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes 8).
- Valvasor, Johann Weichard Freiherr von: *Die Ehre des Herzogthums Krain, I–XV*. Laybach, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.
- Vjesnik 7 – Vjesnik Kr. hrvatskog-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva. 7. godina* (ur. Ivan Bojničić Kninski). Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1905.
- Vonend, Philipp: *Die Herrschaften des vormahligen Hochstiftes Bamberg in Oberkärnthen. Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, let. 18, 1857, str. 217–220.
- Weiss, Quellen – Weiss, Norbert: *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter: Quellen*. (Priloga k Weiss, Norbert: *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter vergleichende von Quellen zur Rechts-, Wirtschaft-, und Sozialgeschichte*. Forschungen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. XLVI. Bd. Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 2002.)
- Wiessner, Hermann: *Die Schenken von Osterwitz (1100–1500)*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1977.

LITERATURA

- Bizjak, Matjaž: *Grad kot središče zemljiškega gospostva (s posebnim ozirom na srednjeveško Kranjsko)*. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 433–442.
- Bizjak, Matjaž: *Rodbina Gall in njene veje v srednjem veku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019 (Thesaurus memoriae. Opuscula, 7).
- Domenig, Christian: *»toun kunt«. Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden (1341–1456)*. Universität Klagenfurt, 2004 (tipkopijska doktorska disertacija).
- Domenig, Christian: *Die Kanzlei der Grafen von Cilli. Spätmittelalter in landesherrlichen Kanzleien Mitteleuropas. Alte Tradition und der mühsame Weg zu neuen Fragen und Antworten* (ur. Tomáš Velička). Berlin: LIT Verlag, 2021, str. 123–140 (Geschichte: Forschung und Wissenschaft, 73).
- Forner, Fabio: *Enea Silvio Piccolomini e la congiura contro Ulrich von Cilli. Margarita amicorum. Studi in onore di Agostino Sotili*. Milano: Vita e Pensiero, 2005, str. 351–375.
- Fresacher, Walther: *Das Geschlecht derer von Fresach. Neus aus Alt-Villach* 4, 1967, str. 185–216.
- Golec, Boris: *Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč*. *Kronika* 64, 2016, št. 3 (Iz zgodovine Zgornje Gorenjske), str. 389–412.
- Häbler, Konrad: *Das Wallfahrtsbuch des Hermannus Kunig von Vach und die Pilgerreisen der Deutschen nach Santiago de Compostela*. Strassburg: J. H. Ed. Heitz (Heitz & Mündel), 1899.
- Halász, Éva B.: *Arhontologija Velikoga Kalnika u srednjem vijeku*. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 32, 2012, str. 27–38.
- Heinig, Paul Joachim: *Die Türhüter und Herolde Kaiser Friedrichs III. Studien zum Personal der deutschen Herrscher im 15. Jahrhundert. Kaiser Friedrich III. (1440–1493) in seiner Zeit. Studien anlässlich des 500. Todestages am 19. August 1493/1993* (ur. Paul Joachim Heinig). Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1993.
- Heinig, Paul Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 1997.

- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Elektronska knjiga. Ljubljana: Viharnik, 2015.
- Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. Krone*. Celje: Prese, 1991.
- Kos, Dušan: Diplomatični diskurz o vzponu žovneških gospodov. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 147–168.
- Kos, Dušan: Pamet pod šlemom, zvestoba denarju: plemiški karierizem v luči uradovanja, služenja in vojskovanja v poznem srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 66, 1995, št. 2, str. 207–235.
- Kos, Dušan: *Pismo, pisava, pisar. Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1995 (Gradivo in razprave, 14).
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih. *Družbena identiteta in mobilnost* (ur. Boris Golec). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, str. 11–64.
- Kosi, Miha: Graffschaft Mettling. Razvoj dežele in deželnega plemstva metliške grofije od 13. do konca 15. stoletja. *Neumarkt – Möttling – Metlika. Nastanek in razvoj mesta od konca 13. do začetka 19. stoletja* (ur. Janez Weiss). Metlika: Belokranjski muzej, 2018, str. 15–99.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika* 60, 2012, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Kosi, Miha: *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Kosi, Miha: Representative Buildings of the Counts of Cilli – an Expression of Dynastic Propaganda. *Acta Historiae Artis Slovenia* 25, 2020, št. 2, str. 25–47.
- Kotar, Jernej: *Deželnoknežja oblast in uprava na Kranjskem v času Friderika III. Habsburškega*. Univerza v Ljubljani, 2016 (tipkopis doktorske disertacije).
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365–1406)*. Wien, München: Oldenbourg, 2002.
- Langmaier, Konstantin Moritz A.: Kaiser Friedrich III. (1415–1493): des Reiches Erzschlafmütze? Der »schlaffende Kaiser« als Klischee. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 111, 2020, str. 129–188.
- Lazar, Tomaž: *Poznosrednjeveško topništvo na Slovenskem: raziskave dveh zgodnjih topov iz Pokrajinskega muzeja Ptuj – Ormož*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2015.
- Lazar, Tomaž: *Vitezi, najemniki in smodnik: vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2012.
- Lexikon des Mittelalters*, 5. Bd., 5. Lfg.. München und Zürich: Artemis Verlag, 1990.
- Mlinar, Janez: Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz 1498. *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 35–54.
- Novostraszczky (= Dunder, Wenzeslaus G.): *Stiriens Eden. Das Santhal und die Umgebung von Neu-Cilli in der südlichen Unter-Steiermark*. Wien; Leipzig: Hirschfeld, 1847.
- Otorepec, Božo: Seznam deželnih sovražnikov na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. *Grafenauerjev zbornik*. Ur. Vincen Rajšp. Ljubljana: ZRC SAZU, 1996, str. 331–342.
- Pálosfalvi, Tamás: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budapest: Institute of History, RCH HAS, 2014.
- Patzold, Steffen: *Das Lehnswesen*. München: C. H. Beck, 2012.
- Rösener, Werner: Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, str. 485–550.
- Sapač, Igor: Grad Bela Peč/Weissenfels in njegov arhitekturnozgodovinski pomen. *Kronika* 64, 2016, št. 3 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 353–388.
- Schubert, Ernst: *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1996 (Enzyklopädie deutscher Geschichte, 35).
- Schwanke, Robert: Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Cilli (1341–1456). *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung XIV* (Erg.-Bd.). Innsbruck, 1939, str. 411–422.
- Schwanke, Robert: *Die Kanzlei der Grafen von Cilli (1341–1456)*. Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien, 1935.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Škrebliin, Bruno: *Urbana elita zagrebačkog Gradeca od sredine 14. do početka 16. stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu, 2015 (tipkopis doktorske disertacije).

Štih, Peter: Celjski grofje, vprašanje njihove deželno knežje oblasti in dežele Celjske. *Grafenauerjev zbornik* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: ZRC SAZU, 1996.

Weiss, Stefan: Haus und Hof bei Konrad von Megenberg. *Konrad von Megenberg (1309–1374) und sein Werk. Das Wissen der Zeit* (ur. Claudia Märkl, Gisela Drossbach in Martin Kintzinger). München: C. H. Beck, 2006, str. 145–168 (*Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte*, Beih. 31 (Reihe B)).

Žolger, Ivan: *Der Hofstaat des Hauses Österreich*. Wien, Leipzig: Franz Deuticke, 1917 (*Wiener Staatswissenschaftlichen Studien*, 14).

SPLET

Novi Slovenski biografski leksikon

Kosi, Miha: Herman II. Celjski (okoli 1361–1435):
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1023720/>

Kosi, Miha: Ulrik II. Celjski (okoli 1406–1456):
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1023730/>

S U M M A R Y

The administration of the Counts of Cilli (1341–1456)

The “administration of the Counts of Cilli” or briefly the “Cilli administration” is a term referring to a sizeable group of staff charged with carrying out highly diversified tasks in the service of the Counts of Cilli rather than merely a part performing strictly administrative assignments. In other words, the court and the seigniorship of Cilli ought to be considered as an organic whole, such that included everyone from the court master to the farmhand, an official and a servant. The domain of the Cilli administration, which may be divided into court and territorial administration, incorporated various administrative, economic, judicial, and defence matters as well as more routine tasks of maintaining and supplying the court and the seigniorship. The entire administration was subordinated to the Counts of Cilli, who freely disposed of their staff and decided who would hold a certain position and for how long.

Although many positions under the Cilli administration may be designated as “offices” or “services”, depending on the nature of work performed, there is simply no common denominator for all of them. The group of individuals working in the administration may be referred to as “staff” or “personnel”, even though the documents of the Counts of Cilli never use the term “staff” but always point to specific officials, for example, governors, stewards, castellans, vidames, administrators, judges, and land officers. The term “associates” is more specific; it refers to individuals that belonged to the counts’ inner circle and had a political sway at the Cilli court. The counts’ most loyal associates were also their confidants.

Viewing the court and the seigniorship as an organic whole, the Cilli administration also included completely ordinary physical, household, craft, agrarian, and other kinds of work required for maintaining and supplying the Cilli court and seigniorship. Thus, it was also comprised of servants that may be divided into court servants, craftsmen, workers, and others that cannot be clearly defined. This group, among others, includes farmhands, maids, household servants, guards, chamberlains, stablemen, cooks, blacksmiths, gardeners, fishermen, carpenters, goldsmiths, glassworkers, saddlers, and other specialized craftsmen. As a rule, they were not vassals or the clientele, although some of them received fiefs; there are known examples of cooks, blacksmiths, a goldsmith, a master glassworker, and a bladesmith.

Moreover, the Cilli administration was also composed of officials in more prominent low-level and high-level positions. Low-level positions were held by both noble and non-noble individuals, that is, noblemen, town dwellers, market-town dwellers, and priests, whereas high-level positions were honoured upon members of the nobility and the clergy.

Grbi dediščine grofov Celjskih na prednji strani nagrobnika cesarja Friderika III. v cerkvi sv. Štefana na Dunaju. Od leve proti desni žovneški, celjski, ortenburški, sternberški in zagorski grb (foto: Miha Kosi).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Petronio
930.2(497.472Piran)"15"

Prejeto: 15. 6. 2021

Darja Mihelič

red. prof. dr., znanstvena svetnica v p., Murnikova ul. 18, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mihelic@zrc-sazu.si

H genealogiji piranskega intelektualca 16. stoletja

Almerigo Petronio in njegova družina

IZVLEČEK

V popisu zapuščine premožnega Pirančana Almeriga Petronija, zabeleženem konec 16. stoletja, je zavedenih tudi dobrih 360 knjig in rokopisov. Za (primorska) mesta na Slovenskem je tak katalog enot zasebne knjižnice unikaten, zato si prispevek zastavlja vprašanje, kdo je bil pokojnik, ki ga moremo šteti za predstavnika intelektualne elite njegovega časa, in opiše genealogijo njegove družine v 16. stoletju.

KLJUČNE BESEDE

16. stoletje, Piran, družina Petrogna, družina Petronio, družina Caldana, zapuščinski inventar, dejavnost družine Petronio

ABSTRACT

A CONTRIBUTION TO THE GENEALOGY OF A SIXTEENTH-CENTURY INTELLECTUAL FROM PIRAN. ALMERIGO PETRONIO AND HIS FAMILY

The probate inventory of the wealthy Almerigo Petronio from Piran, recorded at the end of the sixteenth century, also states a list of over 360 books and manuscripts. Such a catalogue of units from a private library represents a unique specimen for Slovenian (Littoral) towns. The contribution therefore examines the identity of the deceased, who may be viewed as a representative of the intellectual elite of his time, and describes the genealogy of his family in the sixteenth century.

KEY WORDS

sixteenth century, Piran, Petrogna family, Petronio family, Caldana family, probate inventory, Petronio family activities

Uvodni razmislek

Pri raziskavah posameznikov in njihovih družin v času srednjega in zgodnjega novega veka se zgodovinska stroka osredotoča predvsem na eminentne osebnosti (zlasti na vladarje in papeže), ki so odločilno vplivale na zgodovinsko dogajanje. Na seznam tovrstnega raziskovalnega interesa so se v manjši meri uvrstili intelektualni in umetniški ustvarjalci, ki so v kulturni dediščini zapustili opaznejše sledi. V redkih primerih so pozornost raziskovalcev pritegnili izjemno uspešni poslovneži, katerih pomen je opazno prešel lokalne okvire.¹

Ob preučevanju drugih vsebin iz zgodovine srednjeveškega Pirana so iz ohranjenih arhivskih notarskih zapisov priplavali na dan podatki o nekaterih mestnih prebivalcih, ki so bili pred stoletji opazni v utripu mestnega vsakdana, a so kasneje utonili v pozabo. Zanimanje so pritegnili s svojim poslovnim udejstvovanjem, pa tudi s pogostostjo in vsestranskostjo pojavljanja v zapisih. Pri brskanju po podatkih o njihovem življenju in dejavnosti ni šlo toliko za načrtno preučevanje posameznih družin, ampak bolj za sprtno, bolj ali manj slučajne raziskovalne vzgibe, ki so se izrazili v priložnostnih – zato časovno in glede na zajeto gradivo parcialnih ter v podrobnostih mestoma nepopolnih – študijah in njihovih objavah. Pri takem pristopu so od opaznih Pirančanov raziskavo svoje dejavnosti in sorodstva dosegli le redki naključni izbranci, vendar pa njihova dejavnost odpira širši pogled na nekdanje življenje v mestu.

Pred več kot štirimi desetletji je Janez Peršič ob preučevanju judov in kreditnega poslovanja v srednjeveškem Piranu² postal pozoren na dejavnost florentinskih bankirjev v mestu: družine Soldanieri³ in bankirja Franciscusa Benzinija.⁴ Raziskovalno pozornost je v 80. letih prejšnjega stoletja ob raziskavah neagrarnega gospodarstva srednjeveškega Pirana pred sredo 14. stoletja vzbudilo bogato dokumentirano poslovanje in življenje družin florentinskih doseljencev Peroni⁵ in beneške družine Caviano⁶ v Piranu. Na mednarodnem simpoziju Priče in pričevanja preteklosti (Koper, 24.–26. septembra 2009) je bil kot »pričevalec časa« podrobneje predstavljen piranski notar Dominicus Petenarius,⁷ »notar slavnega mejnega grofa Gregorija«⁸ (CP I, št. 177) kot najopaznejši med številnimi notarji, katerih zapisi so

se ohranili v piranskem arhivu. Njegovo gosje pero je popisalo kar 180 (ali 44 %) od omenjenih 411 listov ohranjenih piranskih notarskih sešitkov. Tematika simpozija Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino (Ptuj, 27.–29. 5. 2010) je nadalje spodbudila raziskavo piranske družbene smetane, pri čemer je v popisih članov piranskega Velikega sveta⁹ zbudila pozornost družina Goina,¹⁰ katere potomec je bil kasneje tudi znani humanist Gian Battista Goina (Goineus, Goynaesus).¹¹ Ključni motiv raziskave družine Apollonio¹² je bil njen član po imenu Anoe. Bil je eden prvih dveh piranskih vicedominov (drugi je bil Nicolaus). Oseba s tem redkim imenom se v piranskih zapisih druge polovice 13. in prvih dveh desetletij 14. stoletja pogosto omenja, a največkrat brez vzdevkov in pridevkov, kar pomeni, da je bila splošno znana. Predstavlja pa uganko, saj je obdobje njenega pojavljanja predolgo za človeško življenje. Družina Apollonio, iz katere je Anoe izhajal, je bila ugledna, številne premožne družine, ki so v družbi utrjevale svoj ugled (na primer družini Peroni in Caviano), so se po družbeni lestvici povzpele prav s sklepanjem zakonskih zvez z njenimi člani.

Novejši začetniški poskus raziskave preteklosti določene družine je zaključno delo *Družina Dapretto iz Pirana* avtorice Meri Viler, študentke tretjega letnika Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem.¹³

Predmet tega prispevka je predstavitev eminentne piranske družine Petronio (prvotno Petrogna).¹⁴ Razlog za to odločitev je naključna najdba posmrtnega popisa premoženja člana te družine s konca 16. stoletja,¹⁵ v katerega zapuščini je bilo kar dobrih 360 rokopisnih in tiskanih knjig. Za (primorska) mesta na Slovenskem je tak seznam (katalog) enot zasebne knjižnice unikaten,¹⁶ ni pa rečeno, da bo

⁹ *Libri consiliariorum* (poslej v navedkih: LC) 1; LC 2; za Veliki svet prim.: Pahor, Oblastni in upravni organi Pirana, str. 112.

¹⁰ Mihelič, Pristop k razpoznavanju.

¹¹ Gian Battista Goina (1514–ok. 1580), *sholar* v Bologni in Padovi. Kot zdravnik je v Piranu deloval do 1550, ko se je moral kot protestant zateči v Nemčijo. Pisal je o medicini, opisoval je Istro (*De situ Istriae libellus*), prim. Cavazza, Profilo di Giovanni Battista Goineo; [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-goineo_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-goineo_(Dizionario-Biografico)/).

¹² Mihelič, Apollonio: družina.

¹³ Viler, *Družina Dapretto*.

¹⁴ Kot prvi od družine se 4. oktobra 1257 omenja Adalpero Dominico de Petrogna (Franceschi, *Chartularium Piranense*, št. 100). Prav bi bilo: Dominici, Adalpero je bil sin Dominica de Petrogna.

¹⁵ SI PAK PI 9, vicedominska knjiga 153, f(olii) 89v(erso)–22. Zapis je vzbudil pozornost ob iskanju podatkov o cenah v 16. stoletju. Na knjigo me je opozoril sodelavec piranske enote Pokrajinskega arhiva Koper Marjan Rožac, ki se mu iskreno zahvaljujem.

¹⁶ Sezname knjižnih fondov zasebnikov že za čas pred iznajdbo tiska v mediteranskem prostoru (tudi v Dalmaciji) niso redkost, vendar številčno močno zaostajajo za tistimi v lasti cerkvenih oseb.

¹ Tak primer je znani toskanski trgovec Francesco Datini iz Prata, ki je posloval širom po Evropi in zapustil bogat arhiv svoje dejavnosti (https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-datini_%28Dizionario-Biografico%29/).

² Peršič, *Židje in kreditno poslovanje*.

³ Peršič, *Družina florentinskih bankirjev Soldanieri*.

⁴ Peršič, *Florentinec Franciscus Benzini*.

⁵ Mihelič, *Življenje in poslovanje nekaterih Peronijev*.

⁶ Mihelič, *Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev*.

⁷ Mihelič, *Piranski notar Dominik Petenarij*.

⁸ Mišljen je oglejski patriarh Gregor di Montelongo (1251–1269), Franceschi, *Chartularium Piranense*, št. 177.

tako tudi ostalo, saj je velik del gradiva piranskega arhiva v podrobnostih še nepregledan, medtem ko je koprsko gradivo v Benetkah sicer popisano,¹⁷ a skoraj neraziskano. Znanstvenokritična objava celotnega dokumenta je v pripravi, vnaprej pa se je vredno ozreti na družinsko pokolenje imetnika knjižnice, ki ga moremo šteti za predstavnika intelektualne elite njegovega časa.

Raziskava se glede podatkov iz virov naslanja na rokopis zapuščinskega inventarja s konca 16. stoletja, na rokopisne popise članov piranskega Velikega sveta iz zadnjih dveh desetletij 14. in prve polovice 15. stoletja ter aktov njegovih izvoljenih uradnikov iz razdobja 1561–1562.¹⁸ Priteguje objavljene piranske statute z njihovimi kasnejšimi dopolnili¹⁹ in vizitacijski popis koprške škofije Agostina Valiera iz 1580,²⁰ seznam oporok piranskega arhiva²¹ in prepise iz matičnih knjig (knjige krščenih²² in umrlih²³) Škofijskega arhiva Koper (SAK).²⁴

K viru

Piranska enota Pokrajinskega arhiva Koper (SI PAK PI) hrani za obdobje 1325–1656/61 impozantno zbirko 170 vicedominskih knjig, ki so nasledile predhodne notarske sešitke. V notarskih kodeksih so zabeleženi skrajšani koncepti, v vicedominskih pa povzetki poslovnih dogovorov različnih vsebin. Vicedominske knjige sprva vsebinsko niso odstopale od notarskih, kasneje pa so se usmerjale na posamezne vsebine, na primer na zadeve v zvezi z nepremičninami. Kodeks 153 zajema razdobje 1538–1626. Vsebinsko je enoten: v njem so zbrani zapuščinski inventarji, podrobni popisi premoženja pokojnih posameznikov. Zapuščinski predmeti so v njih v veliki meri tudi cenovno ovrednoteni.²⁵ Pot do inventarja je potekala v dveh korakih. V pričakovanju svoje zadnje ure je dal testator zapisati oporoko, v kateri je navedel volilo in njihove prejemnike ter določil komisarje – izvajalce svoje poslednje volje. Ti so po njegovi smrti pregledali njegovo zapuščino in poskrbeli za izpolnitev oporočiteljevih navodil; v primeru mladoletnih potomcev – dedičev pa so sestavili podroben popis – inventar celotne zapuščine. Z imetjem so nato gospodarili skrbniki, ob dosegu polnoletnosti dedičev pa so jim ga bili dolžni predati neokrnjenega.

Zapuščinski inventarji so – ob oporokah in ženinčnih dogovorih – podatkovno izjemno bogati zapisi, saj slikajo rodbinske povezave ter omogočajo vpogled v premoženje posameznika, nekdanji način življenja, bivalno kulturo in miselnost, gospodarstvo okolja, nekdanjo toponomastiko in še in še. Hrvaški raziskovalci srednjega in zgodnjega novega veka so se že pred desetletji lotili sistematičnega objavljanja in analiz tovrstnega gradiva,²⁶ pri nas pa je zanimanje za take objave precej mlačno.

V omenjenem piranskem rokopisnem kodeksu zbuja pozornost imeniten inventarni popis zapuščine premožnega piranskega intelektualca, gospoda Almeriga Petronija, s konca 16. stoletja. Na enajstih listih (na 22 straneh) 89 verso – 100²⁷ v italijanščini in italijanizirani latinščini navaja pokojnikovo impozantno nepremično in premično imetje v Piranu, Umagu in Bujah. Gre za hiše, koče, kleti, skladišča, hleve, vinograde, nasade oljk, orna zemljišča, travnike, ribolovno območje in kristalizacijske bazene v solinah. Inventar v bivalnih in drugih objektih je podrobno popisani in v veliki meri ocenjen.

V drugi polovici zapisa se način beleženja besedila oblikovno spremeni. Od običajnega celovrstičnega, ki sega od levega do desnega roba strani, preskoči v dvokolonskega. Bežen pogled pokaže, da ta del zajema poimenski popis knjižnih enot (skupaj z nekaterimi rokopisnimi 362), ki so jih popisovalci našli v pokojnikovi zapuščini.²⁸ Vrednost knjig v zapisu ni navedena. Njihova vsebina je pestra: zajemajo teologijo, filozofijo, zgodovino, pravo, jezikoslovje, gramatiko, leposlovje, medicino, naravoslovje in vzgojo, avtorji pa so bodisi interpretirani antični klasiki ali sodobni eruditi, ki pa si pogosto nadevajo imena antičnih učenjakov. Knjige niso popisane po sodobnih bibliotekarskih pravilih; omenjena sta le njihov avtor ter skrajšan naslov. Pri splošnejših delih tudi avtorja ni, pri knjigah z daljšimi naslovi pa je včasih zaveden le smiselni povzetek naslova. Leto in kraj izida knjige nista navedena, kar onemogoča sledljivost konkretne publikacije. Knjige so namreč tedaj doživljale številne hkratne natisne in ponatisne v različnih tiskarnah evropskih mest.²⁹ Med temi so imele vidno mesto Piranu bližnje Benetke, ki so politično, ekonomsko in kulturno obvladovale zahodni in južni del istrskega polotoka. Med popisanimi knjigami na listu 97

¹⁷ Majer, *Inventario*.

¹⁸ LC 1; LC 2; Acta consiliarium.

¹⁹ Po objavi: Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*.

²⁰ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera*.

²¹ SI PAK PI, Seznam oporok.

²² ŠAK Ž Pir, MKK 2, MKK 3.

²³ ŠAK Ž PIR, MKU 1, MKU 2a.

²⁴ Knjige so predmet raziskav Urške Bratož na ZRS Koper. Ljubeznivo mi je dala na razpolago izseke članov družine Petronio iz 16. stoletja po svojih prepisih in mi s tem naredila neprecenljivo uslugo, za katero se ji iskreno zahvaljujem.

²⁵ Eden od inventarjev izpred srede 16. stoletja je bil že pritegnjen za analizo tedanjih cen (Mihelič, Podatki o cenah; Mihelič, I quaderni dei vicedomini).

²⁶ Na primer: Stipišič, Inventar dobara zadarskog patricija; Stipišič, *Inventar dobara Mithovila sukvara*; Budeč, Inventar dobara šibenskog patricija.

²⁷ Izvirno so desno zgoraj oštevilčene le desne strani, sicer pa je številčenje v knjigi mestoma nenatančno.

²⁸ Zapuščinski inventarji veljajo za pomemben vir za zgodovino knjig in knjižnic, prim. Seche, *Le fonti inventariali*; Weyrauch, *Nachlassverzeichnisse*.

²⁹ V Kopru naj bi nedokazano tiskali prve knjige že 1461, dokazano pa od 1620 do 1624. V Izoli naj bi glagolska tiskarna delovala pred 1482 (Ivančič, Knjige iz 16. stoletja), v Ljubljani pa tiskarna Janeza Mandelca od 1575 (Reisp, Prvi (protestantski) tiskar).

kodeksa zasledimo tudi *Flores latinitatis Iacobi Antonii Petronii Pyranensis*.

Raznolikost vsebin kaže, da imamo pri Almerigo opravka z interdisciplinarnim učenjakom (polimatom), kakršnih v sodobnem času ni več zaradi preobilice objav, ki v globalnem obsegu obravnavajo najrazličnejše finese problemov določene vede, kar onemogoča obvladljivost pregleda nad celotno knjižno béro. Če bi družina Petronio knjige kopičila nekaj generacij, bi bilo na mestu vprašanje, ali je pokojnik vsa dela poglobljeno prebral. V večini primerov gre za zgodnje tiske 16. stoletja, katerih večino je najverjetneje nabavil Almerigo sam. Redke knjižne enote so rokopisi, pri katerih gre za prepise izvirnikov. Nekatere knjige so omenjene kot že stare, odslužene in poškodovane od uporabe, brez platnic in delov besedila, kar kaže, da so bile nabavljene iz strokovnega zanimanja in ne kot vrednostna naložba.

Največ knjig iz Almerigove knjižnice je bilo natisnjenih v bližnji beneški metropoli, kjer so delovali številni izdajatelji in tiskarji. Mnogo knjig, navedenih v inventarju, je izšlo tudi v drugih italijanskih mestih: Rimu, Firencah, Bologni, Pisi, Lucci, Paviji, Milanu, Brescii, Mantovi, Ferrari, Padovi, Urbinu, Pesaru in Brixnu. Več izvodov je izviralo iz Francije: iz Lyona, Pariza in Straßburga, posamezni iz španske Sevilje in Burgosa, iz nizozemskega Antwerpna, z avstrijskega Dunaja, iz švicarskih Basla in Züricha ter iz številnih nemških mest: Köln, Frankfurt, Mainz, Nürnberg in Freiburg. Knjižni trg je bil razvejan, mali Piran – nedvomno še manj Koper – pa iz njega ni bil izvzet. Njegovi izobraženci so bili razgledani; imeli so pregled nad knjižnimi novostmi, premožni med njimi pa tudi materialne možnosti za nabavo knjig, ki so jih – sodeč po obravnavanem inventarju – s pridom izkoristili.

Iz knjižnega fonda, ki ga zrcali popis, je očitno, kakšno zanimanje je v piranskem in širšem okolju vladalo za klasične avtorje in njihova dognanja. Imena klasičnih piscev so v naši sodobni zavesti prisotna v mnogo večji meri kot imena humanističnih eruditov, ki so dela zaznali kot izjemno pomembna, jih prevedli, komentirali, izdali in natisnili ter njihovo poznavanje ohranili spominu kasnejših rodov.

Za prvi vtis raznovrstnosti besedil s področja teologije poskrbi knjiga nanizanih pridig rimskega duhovnika, cerkvenega učitelja sv. Hieronima, največjega latinskega cerkvenega očeta sv. Avguština, vplivnega milanskega škofa Avrelija Ambrozija, papeža Gregorja I., krščanskega filozofa in teologa Origena Aleksandrijskega, vzhodnega cerkvenega očeta, carigrajskega patriarha sv. Janeza Zlatousta, angleškega benediktinca in zgodovinarja Bede Častitljivega, francoskega benediktinca, teologa Heirica iz Auxerra ter nemškega benediktinskega meniha Hayma iz Halberstadta, ki jih je zbral Alkuin, angleški diakon, učenjak in svetovalec Karla Velikega, ki je bil avtor dodanih treh knjig o Svetem Trojstvu.

V tem tematskem sklopu so med številnimi drugimi knjige že omenjenega sv. Avguština, sholastičnega teologa Petra Lombarda, filozofa, teologa in cerkvenega učitelja, dominikanca Tomaža Akvinskega, spis o skušnjavah sveta papeža Inocenca III., več del Erazma Rotterdamskega, knjiga o tridentinskem koncilu, življenje svetih očetov, evangeliji in več Marijinih oficijev.

Od filozofskih del je Almerigova knjižnica vključevala Platonova dela, ki jih je prevedel filozof, astrolog in zdravnik Marsilio Ficino, Aristotelovo knjigo o nebu in svetu z razlago Tomaža Akvinskega ter z dodatkom francoskega filozofa in teologa Petra iz Auvergna. Tu je omenjenih še več prevodov Aristotelovih del (*Etica, De physico auditu, Propositiones, Rhetoricorum artisque poeticae libri, Problemata*). Številna so dela Marka Tulija Cicerona (*De amicitia, De senectute, Paradoxa, Sententiarum, Rhetoricorum, La oratione ... a favore della legge Manilia, Epistolae familiares, Tusculanae questiones per Erasmum Roterodamum*) ter več filozofskih del Erazma Rotterdamskega. Med drugimi filozofskimi deli je v knjižnici stal Tertulijanov *Apologeticus adversus gentes*.

Od zgodovinarskih klasikov omenja popis rimskega pisatelja Valerija Maxima, Katilinovo in Iugurtovo vojno Gaja Sallustija Crispa s komentarji italijanskega humanista Lorenza Valle, prevod Plutarhovih *Vitae*, iz grščine v latinščino in iz latinščine v italijanščino («volgare»), Plutarhove *De placitis philosophorum libri, De bello Judaico* Jožefa Flavija, *De gestis Romanorum* Lucija Annaea Flora in njegove povzetke iz Tita Livija, fragmente iz Tacita, ki jih je priredil nemški humanist Iohannes Rivius, Apijanove Državlanske vojne, Zgodovino Justina Frontina po zgodovinarju Pompeju Trogu, delo zgodovinarja Ammijana Marcellina, ki ga je priredil bolonjski literat Petrus Castellus, *Libro chiamato il Troiano in rima historiato* in *Ex gestis Romanorum Historiae*.

S pravnega področja je knjižnica vsebovala pravna besedila iz *Corpus iuris civilis* in *Corpus iuris canonici* – iz prvega Justinijanov kodeks, zbirko starejših cesarskih odredb od cesarja Hadrijana, tri knjige Digest s komentiranimi izvlečki iz del rimskih pravnikov in *Authenticae* ali *Novellae* ter zbirko Justinijanovih zakonov in odredb, iz drugega korpusa pa kanonska besedila po objavi Battista Tortija. V tem vsebinskem sklopu so številna dela razlagalcev raznih segmentov *Codex iuris civilis*: Balda Perusija de Ubaldis, Pavla de Castro, Angela de Aretino in Ioannesa Francisca Ozerija. Almerigo je imel med svojimi knjigami tudi pravni slovar (*Vocabularium iuris*) in *Statuta Terrae Pirani* – bodisi rokopis ali neznani zgodnji natis, saj je znana tiskana izdaja, ki jo je priredil Almerigov sorodnik Nicolaus Petronius, izšla šele po Almerigovi smrti, 1606.³⁰

³⁰ <http://hdl.handle.net/10077/20800>.

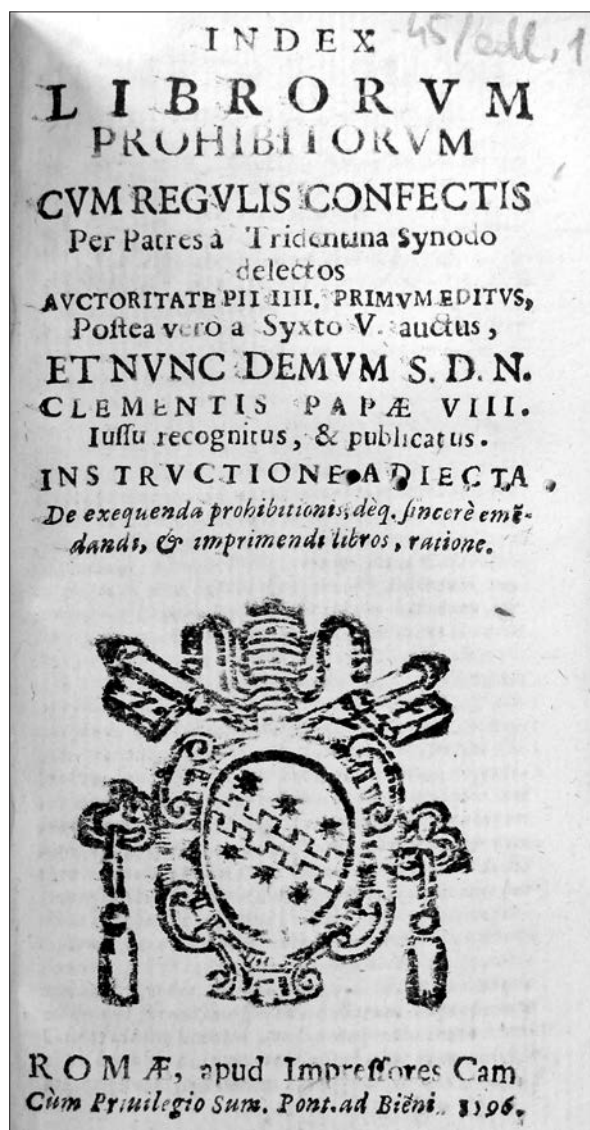
Erazem Rotterdamski (<http://zgodovina.si/erazem-rotterdamski/>).

Zanimanje za jezik je botrovalo nabavi literature na temo jezikoslovja: slovarjev, slovníc (več je izvodov Donata, latinskega pisca iz 4. stoletja), številnih objav o latinskih jezikovnih pravilih, retoriki in govoru ter več del o načinu pisanja pisem. *La libreria del Doni Fiorentino* se ponaša s tem, da beleži vse (?) italijanske avtorje s sto razpravami o njih.

Med literarnimi deli ne umanjajo Homerjeva Iliada (*Ilias*) v latinskem prevodu Lorenza Valle, neznano delo pesnika Teokrita iz Sirakuz, pesmi Tibula, Katula, Properca s komentarjem, Virgilova *Bucolica* v več izvodih, *Georgica* in Eneida (*Aeneis*), več izvodov Ovidovih *Metamorfoz* (*Metamorphoseos*), njegovo delo *De arte amandi*, *Epistolarum heroidum*, delo rimskega pesnika in satirika etruščanskega porekla Aula Persija Flacca, dve deli pesnika Lukana, komentirano delo Horacija in Boccacciove Genealogije bogov. V knjižnici je bilo nekaj del Petrarke, Ariostove *Satire*, *Orlando innamorato* Mattea Maria

Boiarda, *Rinaldo Furioso* Francesca Tromba, knjigi o Tristanu avtorja Nicolòja de Agostini, ep *Morgante maggiore*, nekaj zbirk pesmi Pietra Bemba, komedije Publija Terentia Afra, *Tragicomedia* Fernanda de Rojas in Ezopove basni. Dve deli sta s področja glasbe: *Magnificat* za štiri glasove španskega renesančnega skladatelja Christóbala de Moralesa in tri knjige not za lutnjo skladatelja Gabriela Fallamera.

Impozantna je bera medicinskih in farmacevtskih knjig, ki daje slutiti, da je bil Almerigo po poklicu zdravnik. V njegovi knjižnici so objave Hipokratovih Aforizmov (*Aforismi*) z Galenovimi komentarji, medicinska dela zdravnika Polibija in Aula Cornelia Celsa, ki je vir glede diete, farmacije, zdravstva in zdravniškega znanja v rimskem svetu. Tu so izvlečki o mrzlici, ki jih je iz Hipokratovih in Galenovih knjig zbral Iacobus Sylvius ali Jacques Dubois, zbir celote Galenovih del in dela Avicenove knjige o zdravljenju. Dela številnih drugih avtorjev zadevajo

Seznam prepovedanih knjig Papeža Klementa VIII.

medicino na splošno, teoretsko medicino, anatomijo, kirurgijo, interne bolezni, kužno mrzlico, sifilis (*mal Francese, morbo Gallico*), zdravljenje raznih delov telesa, bolezni glave, apotekarstvo, zdravila in zdravilne rastline, recepte za pripravo zdravil, odvajala in navodila glede uživanja hrane. Avtorji niso bili ozko usmerjeni v medicino, ampak so poznali tudi naravoslovje, botaniko, alkimijo ter neredko filozofijo in teologijo, včasih so celo pesnili. Med njimi naj kot avtorje knjig iz inventarja izpostavimo prirejene objave Paula Aeginete, bizantinsko-grškega zdravnika iz 7. stoletja, ki je sestavil medicinsko enciklopedijo, arabsko-sirskega zdravnika krščanskega porekla iz 8. in 9. stoletja Giovannia Mesueja, ki je pisal o odvajalih, Iohannitija, prevajalca grških del o zdravilstvu v arabščino iz 9. stoletja, ter Dominica Gentilisa de Fulgineo, enega prvih evropskih zdravnikov, ki so se

v prvi polovici 14. stoletja lotili seciranja. V knjižnem fondu se omenja *Anatomia* Jacopa Berengarija da Carpi, najpomembnejšega anatoma pred Andreasom Vesaliusom. Inventar našteva dela francoskega zdravnika, kirurga in anatoma prve polovice 16. stoletja Jeana Tagaulta, profesorja anatomije in kirurgije Prospera Borgaruzzija, francoskega profesorja medicine, Antonija Guainerija, zdravnika iz prve polovice 15. stoletja, ki je objavil traktat o boleznih glave, uglednega anatoma in naravoslovca Gillauma Rondeleta, zdravnika in anatoma Nicolausa Masse, ki je pisal o kužnih mrzlicah, Jeana Fernela, francoskega zdravnika, matematika in astronoma, ki je vpeljal pojem fiziologije, zdravnika in prevajalca iz grščine Pietra Rostinija, ki je pisal o siflisu, Alfonsa Ferra, kirurga in specialista za venerične bolezni, zdravnika in alkimista Donata Antonija Altomare, ki je vpeljal novosti, povezane s starimi arabskimi metodami zdravljenja, zdravnika in alkimista Leonarda Fioravantija, belgijskega zdravnika, filozofa in literata Nicolausa Biesiusa, ki je umrl na Dunaju, ter matematika, astronoma, zdravnika, filozofa, fizika, astrologa in kockarja Hieronyma Castellionija Cardana. Popis omenja dela o zdravljenih in zeliščih slavnega italijanskega zdravnika Antonija Musa Brassavola, ki je zdravil slavne osebnosti, nemškega zdravnika in botanika Leonharta Fuchsa, avtorja velike knjige o rastlinah in njihovi uporabi v medicini, delo o zdravljenju delov človeškega telesa od glave do peta nemškega zdravnika in botanika Valerija Corda, avtorja ene največjih farmakopej, ter knjigo nemškega teologa in pomembnega botanika Otta Brunfelsa, če omenimo le del fonda s tovrstno tematiko.

S področja naravoslovja so v knjižnici našli mesto Plinijeva *Naturalis historiae* in njen prevod v florentinsko narečje ter *Historia mundi* istega avtorja. Med knjigami se omenja seznam poštnih postaj v Franciji, Španiji in Nemčiji ter sejmov po svetu. Almerigo je imel tudi zemljevid s starimi in sodobnimi imeni dežel, mest in gradov avtorja Carla Passija, literata iz Bergama. »Kratek« traktat opisuje imenitna mesta po svetu in v Italiji. Traktat o svatbah Sebastiana Fausta opisuje obrede, običaje in slovesnosti različnih starih ljudstev, dodani so tudi zakonski nauki iz Plutarha.

Številna dela obravnavajo različne druge tematike, od vojaških do trgovskih, ter različne govore in pisma. Nekaj je tudi vzgojne literature, na primer dva izvoda Dvorjana Baldassara Castiglioneja, *Trattato de Costumi* Giovannija della Casa ter satira *Lo Scolare* izpod peresa koprškega pravnikarja in literata Ottonella de'Belli. *Epulario* o banketih, sestavi jedi in namizju je bilo delo gurmana in kuharja Christofora di Messisbugo, tu so še opisi ravnjanja žensk, življenjepisi, zbirke pregovorov in posvetila. Med njimi je zanimivo zlasti posvetilo Pavli ab Oberstain³¹ cesarju Maksimilijanu v pismu pravniku Carolu Ruinu iz

³¹ <http://www.vace.si/Simoniti.htm>.

1513, objavljeno 1541. Za časovno orientacijo v letu sta služila koledarja *Lunario* astronoma in matematika Giovannija Batista Carella in *Perpetual nuevo* duhovnika iz Sevilje Salvadorja Romàna Matamorosa. V knjižnici pa ni bilo novega koledarja, ki ga je februarja 1582 razglasil papež Gregor XIII. (* 7. januar 1502, Bologna, † 10. april 1585) z bulo *Inter gravissimas*.

Kje so popisane knjige končale, ne vemo, znana je le (predvidena) usoda devetih del Erazma Rotterdamskega, ki so v inventarju označena s križcem,³² ker so bila na seznamu prepovedanih knjig papeža Klementa VIII. (1592–1605), izdanem leta 1596;³³ namenili so jih sežigu (pēči – *furnus*) in jih izročili piranskemu gvardijanu (predstojniku minoritskega samostana sv. Frančiška v Piranu). V zaključku popisa je zabeleženo: *Nota, che li soprascritti libri al n° di 9 segnati in margine con la + sono prohibiti dall'indice di N. S. P. Clemento Ottauo, et suò furno consegnati al Reuerendo Padre Maestro Nicolò Sola guardiano di Pirano.*

³² Označene knjige (navedbe iz rokopisa so ležeče, v oklepaju naslovi knjig, povzeti po spletu): *Aldi Pii Manutii, et Erasmi Rotherodami opuscula de octo orationis partium constructione* (Aldi Pii Manutii institutionum grammaticarum libri quatuor. Erasmi Roterodami opusculum de octo orationis partium constructione. Benetke, 1519); *Polidori Virgilii Vrbinati de inuentoribus rerum* (Polydori Vergilii De rerum inuentoribus libri octo. Benetke, 1499); *Erasmi Roterodami de conscribendis epistolis* (D. Erasmi Roterodami opus de conscribendis epistolis, quod quidam et mendosum, & mutilum aediderant, recognitum ab autore & locupletatum. Basel, 1522); *Enchiridion militis Erasmi Rotherdami* (Enchiridion militis christiani, saluberrimis praeceptis refertum, autore Des. Erasmo Roterodamo. Benetke 1523); *Operum Diui Cecilii Cipriani episcopi ex recognitione Erasmi Roterodami* (Operum diui Caecilii Cypriani episcopi Carthaginensis volumen primum, ex recognitione D. Erasmi Roterodami. Köln, 1524; (volumen secundum. Köln, 1525)); *M T C Tusculanae quaestiones per Erasmus Roterodamum* (Marci Tullii Ciceronis Tusculanae quaestiones, per D. Erasmus Roterodamum diligenter emendatae, & scholiis illustratae. Basel, 1523); *De contentu mundi epistola Erasmi Roterodami* (D. Erasmi Roterodami de contemptu mundi epistola, quam conscripsit in gratiam ac nomine Theodorici Harlemei Canonici ordinis diui Augustini. Köln, 1523); *Erasmi Roterodami opuscula, cui titulus est moria in stultitia in que pro contione loquitur* (Erasmi Roterodami Opusculum, cui titulus est Moria, idest Stultitia, quae pro concione loquitur. Benetke, 1515); *Erasmi Roterodami detectio prestigiarum cuiusdam libelli germanicae scripti ficto auctoris titulo con hac inscriptione Erasmi, et Luteri opiniones de Cena Domini*. Deseta knjiga tega avtorja: *Erasmi Rotherodami prouerborum chiliades* (Erasmi Rotherodami Prouerborum chiliades tres, et totidem centuriae, additis quibusdam rebus optimis nouiter excussae plurimisque in locis diligentissime castigatae. Lectori Sal. Habes studiose lector adagiorum tria milia. Ferrara, 1514) v seznamu ni označena s križcem, samo s črtico. V oklepajih so navedene najstarejše znane izdaje z enakim začetkom naslova, kot je v popisu: iz Benetk, če delo ni izšlo tam, pa izdaje od drugod.

³³ *Index librorum prohibitorum, cum regulis confectis, per Patres à Tridentina Synodo delectos, auctoritate Pii IIII. primum editus, postea vero s Sixto V. auctus, et nunc demum S. D. N. Clementis PP. VIII. iussu, recognitus, & publicatus. Pragae: Typis Wenceslai Marini à Genczic, anno M. D. XCVI.*

Protagonisti v zapisu

29. novembra je piranski podestat določil varuhe, upravljavce in skrbnike za potomki pokojnega (*quondam*) Almeriga, sina pokojnega gospoda Nicolòja in njegove žene Catharine: za njuno mladoletno hčerko Marijo ter za imetje njene odrasle sestre gospe Fantine in njenega moža gospoda Piera Petronija, sina gospoda Marca. Skrbnika mladoletne Marije naj bi bila sestra Fantina in njen mož Piero. Imetje naj bi bilo podrobno popisano in ocenjeno v prisotnosti enega štirih mestnih sodnikov,³⁴ častitljivega gospoda Apollonija Vidalija, sina pokojnega gospoda Antonija, ter treh cenilcev – justiciarjev,³⁵ kar naj bi zagotovilo, da bi mladoletna Maria ob svojem času (*à suo tempo*) prejela ustrezen delež premoženja. Za popisovalca je bil določen Nicolò Petronio, sin gospoda Marca, ki je moral priseči, da bo opravil vse v skladu z zapisom in predložil obračun Marijini-ma varuhoma: zakoncema (svojemu bratu) Pieru in (svoji svakinji) Fantini. Nicolòju naj bi pri popisu pomagal gospod Pelegrin Petronio, sin pokojnega gospoda Marquarda. Fantina je smela od popisovalca premoženja gospoda Nicolòja Petronija zahtevati obračun upravljanja očetove zapuščine takò zanj kot za njegovega pokojnega tasta, gospoda Piera Petronija, sina pokojnega gospoda Domeniga, ki je bil prej Fantinin in Marijin varuh. Imetje je v svojem in v imenu ostalih dveh justiciarjev ocenil tretji justiciar, notar Hyeronymo Polloncinii, sin pokojnega gospoda Stephana.

Popis so začeli sestavljati 12. decembra 1599 v hiši dedinj pokojnega Almeriga Petronija in njegove pokojne žene Catharine v piranski četrti Campo, ki se je raztezala ob nekdanjem notranjem pristanišču, na obrobju današnjega Tartinijevega trga. Prisotna sta bila Pirančana gospod Piero Caldana, sin pokojnega gospoda Zuanneja, in gospod Zuan Paulo Furegon, sin pokojnega gospoda Piera. Priča in overovatelj zapisa je bil odlični gospod doktor obojega prava (cerkvenega in svetnega) Nicolò Caldana, vicedomin piranske skupnosti (*eccelente D. Nicolò Caldana dottor, et vicedomino del comun di questa terra*). Inventar je zapisal javni notar gospod Antonius de Dardis. Datiral ga je z 20. decembrom 1600 (verjetno je prav: 1599).³⁶

Zapuščinski inventar ponuja o sorodstvenih povezavah družine, ki je nabavljala in v svojih prostorih hranila raznovrstne knjige, ki so konec 15. in v 16. stoletju izhajale v evropskih kulturnih središčih, naslednje podatke: preminuli Almerigo Petronio je bil sin pokojnega gospoda Nicolòja Petronija. Bil je

³⁴ O vsebini funkcije sodnika: Pahor, Oblastni in upravni organi Pirana, str. 113–115.

³⁵ O njih: prav tam, str. 119–120.

³⁶ Inventar so verjetno pisali od 12. do 20. decembra 1599, notar pa ga je v knjigo zapisal šele čez nekaj dni, po novem letu, zato je pomotoma dodal letnico 1600.

Tabela 1: Sorodstvo družine Petronio po inventarju (neposredni člani in potomci družine Petronio so pisani krepko).

Nicolò + NN	NN + NN	Domenigo + NN	NN + NN
Almerigo + Catherina	Marco + NN	Piero + NN	Marquardo + NN
Fantina + Piero, Maria	Piero + Fantina, Nicolò + NN	NN + Nicolò	Pelegrin

vdovec, njegova pokojna žena je bila gospa Catharina (Catherina). Njegovi potomki in dedinji njegovega impozantnega premoženja sta bili hčerki mladoletna Maria in njena poročena sestra gospa Fantina. Mož slednje je bil Piero Petronio, sin gospoda Marca Petronija. V vlogi skrbnika je Pierov brat gospod Nicolò Petronio, (tudi) sin gospoda Marca, nasledil svojega tasta (ženinega očeta) – pokojnega Piera Petronija, sina pokojnega gospoda Domeniga Petronija, ki je bil pred Fantininim poroko varuh obeh sestri.³⁷ Poslovne račune naj bi kot Marijina tutorja preverjala Marijina sestra Fantina in njen mož Piero. Nicolòju je pri popisu pomagal gospod Pelegrin Petronio, sin pokojnega gospoda Marquarda.

Petroniji kot družbena elita

Družina Petrogna/Petronio je spadala v piransko družbeno smetano. Njene moške pripadnike srečujemo med člani elitnega Velikega sveta, kar beležijo piranski statuti³⁸ in knjige članov piranskega Velikega sveta *Libri consiliariorum* (LC).

Almericus (sin Dominica) de Petrogna je kot konzul sodeloval, ko so 8. julija 1274 razglasili piranski zakonik (*stattuta*).³⁹ Almericus de Petrogna (potomec Almericovega brata, Dominicovega sina Iohanesa) je bil član dvanajstčlanskega Malega sveta oziroma sveta modrecev,⁴⁰ ki so pripravili novo redakcijo mestnih statotov, razglašeno 15. avgusta 1307.⁴¹

Ob redakciji statotov 1332 je med modreci pristvoval Henricus, sin Iohanesa Petrogne.⁴² Slabih deset let kasneje (1358) se v redakciji piranskih statotov kot modrec pojavi *ser* Iohanes, sin pokojnega *ser* Henrica Petrogne.⁴³ Leta 1369 je bil Almericus, sin *ser* Dominica de Petrogna, eden dveh proslincev za članstvo v Velikem svetu, kjer so bili že njegovi predniki.⁴⁴ *Ser* Almericus de Petrogna se 1395 omenja med štirimi odgovornimi, ki naj bi preprečevali tihotapljenje soli.⁴⁵

Leta 1378 je bil *ser* Marquardus, sin pokojnega *ser* Dominica de Petrogna – najbrž brat zgoraj omenjenega Almerica, sina *ser* Dominici de Petrogna –, eden štirih mestnih sodnikov,⁴⁶ 1384 pa je *ser* Marquardus de Petrogna kot eden modrecev omenjen v uvodu nove redakcije piranskega statuta,⁴⁷ enako (Marquardus de Petrogna oziroma Marguardo Petronio) tudi ob razglasitvi statotov 1401.⁴⁸ Glede na to, da so bili v tem razdobju dejavni trije Marquardi iz družine Petrogna – poleg omenjenega Marquarda, sina pokojnega *ser* Dominica, še *ser* Marquardus, sin pokojnega *ser* Iohanesa (LC 1, f(olio) 11), in *ser* Marquardus, sin (pokojnega) *ser* Petra (LC 1, f. 12v(erso)) –, ne vemo, za katerega od njih gre.

Ser Henricus, sin pokojnega (!) *ser* Almerica de Petrogna, je bil ob pregledu in popravkih statotov 1384 eden štirih sodnikov,⁴⁹ pristvoval pa je tudi razglasitvi statotov 1401.⁵⁰ Ta Almericus očitno ni identičen z zgoraj omenjenim nadzornikom nad tihotapljenjem soli, ki je bil 1395 še živ. Kot sodnik se 1395 omenja tudi *ser* Pretus de Petrogna.⁵¹ Tudi njegova sorodstvena linija ni jasna, lahko bi šlo za *ser* Preta, sina pokojnega *ser* Almerica (LC 1, f. 15), za *ser* Preta, sina pokojnega *ser* Dominica (LC 1, f. 13v), za *ser* Pretta, sina *ser* Henrica (LC 1, f. 12) ali za Preta, sina pokojnega *ser* Iohanesa (LC 1, f. 12) de Petrogna.

Za Piran sta ohranjeni dve knjigi mestnih svetnikov, *Libri consiliariorum* (LC 1, LC 2): prva od 1380 do 1405 in druga od 1408 do 1448. Vanju so najprej z razmiki zabeležili prvotne člane sveta. Ko je članstvo posameznika zaradi smrti ali (redko) zaradi drugega razloga ugasnilo, so sprožili postopek za imenovanje novega svetnika.⁵² V knjigo so nato ob imenu predhodnika včasih zapisali datum njegove smrti, nato pa ime in po navadi datum nastopa novega svetnika ter ime njegovega elektorja. V knjigah so tako zavedena imena (nekdanjih) svetnikov, ki se jim je mandat iztekel, tistih, ki so bili v svetu aktivni in so nastopa-

³⁷ Družina Petronijev je bila zelo razvejana, tako sta mogla imeti ženin in nevesta enaka priimka. Vnuki so bili običajno imenovani po dedu po očetovi strani. Marco je imel sina Piera in Nicolòja, verjetno je bil tudi Marcov oče Piero ali Nicolò.

³⁸ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*.

³⁹ Prav tam, str. 3.

⁴⁰ Pahor, Oblastni in upravni organi Pirana, str. 112.

⁴¹ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 18.

⁴² Prav tam, str. 20.

⁴³ Prav tam, str. 21.

⁴⁴ Prav tam, str. 233.

⁴⁵ Prav tam, str. 702–705.

⁴⁶ Prav tam, str. 639.

⁴⁷ Prav tam, str. 18.

⁴⁸ <http://hdl.handle.net/10077/20800>, str. 1, 2.

⁴⁹ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 20.

⁵⁰ <http://hdl.handle.net/10077/20800>, str. 142.

⁵¹ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 705.

⁵² Izbor novih članov v svet je potekal tako, da so v klobuk položili toliko kroglic, kolikor je bilo prisotnih članov. Med kroglicami je bilo toliko pozlačenih, kolikor je bilo kandidatov. Član, ki je izvlekel pozlačeno kroglico, je postal elektor in je imenoval novega člana sveta, prim. Pahor, Oblastni in upravni organi Pirana, str. 111.

li kot elektorji, ter tistih, ki so šele začeli svetniško kariero. Novinci so se mogli v kratkem – če so ob postopku izbire novih članov iz klobuka izvlekli pozlačeno kroglico – pojaviti tudi v vlogi elektorjev. Člani družine Petrogna se med svetniki v vseh naštetih vlogah pojavljajo zelo pogosto, žal pa njihova omemba ni vselej kronološko opredeljena. Težave pri identifikaciji sorodstvenih zvez povzročajo ponavljanje imen v družini.

Predstavniki starejše generacije, katere potomci se kot svetniki omenjajo v osemdesetih in devetdesetih letih 14. ter prvih letih 15. stoletja v starejši knjigi (LC 1), so: Almericus, Dominicus in Henricus, vsaj dva Iohanesa (Iohanes, sin pokojnega Almerica (LC 1, f. 4v, 17),⁵³ in Iohanes Petii (LC 1, f. 4)), Nic(h)olaus (LC 1, f. 5, 11), Petrus (LC 1, f. 11, 13v, 14, 14v, 16v) in vsaj štiri člani družine z imenom Pretus (Pretus, sin Dominica (LC 1, f. 13v), Pret(t)us, sin Henrica ali Righa (LC 1, f. 12, 14), Pretus, sin Iohanesa (LC 1, f. 11v, 12, 16v), in Pretus, sin pokojnega Preta (LC 1, f. 17v)).

V teh dobrih dveh desetletjih se omenjajo Almericovi potomci: Catarinus (LC 1, f. 4v), Dominicus (LC 1, f. 6v), Facina (LC 1, f. 8), Iohanes (LC 1, f. 4v, 16v), Pretus (LC 1, f. 15) in Rigus (LC 1, f. 4). Dominicus je imel naslednike Almerica (LC 1, f. 15), Marquarda (LC 1, f. 12v), Preta (LC 1, f. 13v) in Riga⁵⁴ (LC 1, f. 16v), Henricus (Rigus) pa Christofora (LC 1, f. 6), Henrica (LC 1, f. 6v), Preta (LC 1, f. 12) in Iohanesa (sin Henrica Iohanis) (LC 1, f. 7v). Iohanesom(a) so sledili potomci Georgius (sin Iohanesa Petii) (LC 1, f. 4), Henricus (LC 1, f. 2, 8), Henricus, sin Iohanesa, sina pokojnega Almerica (LC 1, f. 17), Iohanes (LC 1, f. 6v), Lopus (LC 1, f. 14v), Marquardus (LC 1, f. 11, 12v), Perius ali Petrus (LC 1, f. 12v, 14) in Pretus (LC 1, f. 14), Nic(h)olausu pa Andreas (LC 1, f. 5, 11). Petrus je imel potomce Almerica (LC 1, f. 13v), Dominica (LC 1, f. 11), Iohanesa (Zannesa) (LC 1, f. 14, 14v) in Marquarda (LC 1, f. 167v). Svetnike z imenom Pretus so nasledili Almericus (LC 1, f. 17), Christoforus (LC 1, f. 12) in Pretus (LC 1, f. 15 verso). Potomec Preta, sina pokojnega Dominica, je bil Mengolinus (LC 1, f. 13v), Preta, sina Henrica (Righa), sta nasledila Henricus (Rigus) (LC 1, f. 9, 14) in Petrogna (LC 1, f. 2, 17), naslednika Preta, sina Iohanesa, sta bila Georgius (LC 1, f. 16v) in Iohanes (LC 1, f. 11, 13v), Pretu, sinu pokojnega Preta, pa je sledil Nicolaus (LC 1, f. 2v, 17v). Potomstvo družine se v knjigah svetnikov v nadaljnjem razdobju nadaljuje in precej nepregledno prepleta.

V drugi knjigi rokopisnih popisov članov piranskega Velikega sveta (LC 2) je najstarejši datum 1. marec 1411 (LC 2, f. 8), ko je bil v svet namesto pokojnega *ser* Facina, sina *ser* Almerica de Petrogna,

izvoljen *ser* Valterius, sin *ser* Nicolaya de Goyna.

Kar tri člane družine so izločili iz sveta zaradi kazni izobčenja zaradi uboja (*quare/quia est in bano pro morte hominis*). To so bili (bratje?) *ser* Almericus, sin *ser* Petra de Petrogna (LC 2, f. 14v), *ser* Dominicus, sin pokojnega *ser* Petra de Petrogna (LC 2, f. 17), in Iohanes, sin Petra de Petrogna (LC 2, f. 17v). Zadnja omenjena sta bila v svetu zamenjana 25. februarja 1412.

Ser Lopus, sin pokojnega *ser* Iohanesa de Petrogna, je 1416 kot sodnik dal soglasje k izvolitvi piscev statotov in njihovega notarja.⁵⁵ Leta 1488 je pretorjev izbrani kancler, notar *ser* Nicolaus Petronius, sin pokojnega *ser* Ioannesa, zapisal razsodbo o plačilu in taksah, ki naj bi jih prejeli kanclerji in klicarji za prodajo zapadlih zastav, ki so jih judovski posojevalci dali na prodaj.⁵⁶

V naslednjem stoletju se 1517 med sodniki omenja *ser* Petrus de Petrogna.⁵⁷ Gospod Dominicus Petronio, ki je uporabljal novo obliko priimka, je bil 1528 priča ob sprejetju odloka o komunalnih davkih in dacarjih.⁵⁸ Leto kasneje (1529) je bil Almerico Petronio priča razglasu o čuvajih v Momjanu,⁵⁹ 1533 se omenja kot priča ob sprejetju sklepa o prodaji soli Kranjcem in Morlakom,⁶⁰ 1540 pa je bil mestni sindik.⁶¹ *Ser* Henricus Petronio je omenjen v odloku, sprejetem 1529,⁶² 1539 pa je bil eden od sodnikov,⁶³ medtem ko je bil tedaj gospod Marcus Petronio mestni sindik.⁶⁴

Sešitek *Acta consiliariorum* 1 za razdobje od pone-deljka, 14 aprila 1561, do torka, 31 marca 1562, na 50 listih beleži volitve in imenovanja svetnikov za različne naloge in uradniške službe v zvezi s preskrbo in skladiščenjem žita, nadzorom nad soljo, vinom, oljčnimi mlini, mesom, gozdovi, pašniki, obalami, vasmi, vinogradi, solinami in zdravstvom (*sanitas*), izborom kamerlengov, kataverjev, justiciarjev, sodnikov, pa tudi vicedominov, učitelja (*profesor gramatice*), zdravnika itd. ter predstavnikov – ambasadorjev, odvetnikov in pōrokov. Izbor za nekatere naloge je potekal ob aktivnem glasovanju vseh prisotnih svetnikov, pri čemer je bil izbran tisti, ki je zbral največ glasov, za druge službe pa je pravica do imenovanja pripadla svetniku elektorju, ki je iz klobuka izvlekel pozla-

⁵⁵ Pahor, Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 21; *ser* Lapius oziroma Lappus se 1400 (LC 1, f. 13v) in 1424 (LC 2, f. 13) omenja v svetu kot elektor, 1434 (LC 2, f. 12) pa je bil na njegovo mesto izvoljen nov svetnik.

⁵⁶ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 769–771.

⁵⁷ Prav tam, str. 773.

⁵⁸ Prav tam, str. 658.

⁵⁹ Prav tam, str. 781.

⁶⁰ Prav tam, str. 685.

⁶¹ Nadzornik nad obračuni skladišč in komune, prim. Pahor, Oblastni in upravni organi Pirana, str. 115–116; Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 754.

⁶² Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 655.

⁶³ Prav tam, str. 177.

⁶⁴ Prav tam, str. 175.

⁵³ Del zaznamka z imenom je prečrtan.

⁵⁴ Del zaznamka z imenom je prečrtan.

čeno kroglico.⁶⁵ V sešitku se v različnih vlogah kot elektorji in – včasih uspešni, drugič ne – kandidati za različne naloge in službe pojavljajo naslednji svetniki, člani družine Petronio: *ser* Ambrosius Petronius, sin pokojnega *ser* Antonija (f. 33v),⁶⁶ *ser* Ambrosius Petronius, sin pokojnega *ser* Petra (f. 18), *ser* Antonius Petronius, sin pokojnega *ser* Nicolausa (f. 19), *ser* Dominicus Petronius, sin pokojnega *ser* Hieronyma (f. 18), *ser* Dominicus Petronius, sin pokojnega *ser* Petra (f. 7v), *ser* Franciscus Petronius, sin pokojnega *ser* Nicolausa (f. 10v), Georgius Petronius, sin pokojnega *ser* Iohanesa (f. 13), gospod Georgius Petronius, sin gospoda Petra (f. 11), Iohanes Petronius, sin pokojnega *ser* Mingolina (f. 7v), *ser* Iohanes Petronius, sin pokojnega *ser* Nicolausa (f. 33v), *ser* Marquardus Petronius, sin pokojnega *ser* Peregrina (f. 10v), *ser* Nicolaus Petronius, sin pokojnega *ser* Almerica (f. 19), Nicolaus Petronio, sin pokojnega *ser* Iohanesa⁶⁷ (f. 48), *ser* Nicolaus Petronius, sin *ser* Petra (f. 27v), *ser* Petrus Petronius, sin pokojnega *ser* Dominica (f. 45v), *ser* Petrus Petronius, sin pokojnega *ser* Georgija⁶⁸ (f. 17v), Petrus Petronius, sin pokojnega *ser* Iohanesa (f. 48), *ser* Petrus Petronius, sin pokojnega *ser* Riga (f. 46), *ser* Petronius Petronius, sin pokojnega *ser* Nicolausa (f. 19), *ser* Rigus Petronius, sin pokojnega *ser* Petra (f. 23), in *ser* Rigus Petronius, sin pokojnega *ser* Zorzija (Georgija) (f. 14). Raynaldo Petronio, sin pokojnega *ser* Ioannesa, pa ni bil član sveta, ampak se omenja kot dobavitelj žita za Piran (f. 40v, 41). 21 članov sveta iz družine Petronio je pomenilo kar 14 % 150-članskega piranskega Velikega sveta.

Leta 1578 je bil gospod Dominicus Petronio, sin pokojnega gospoda Ioannesa, mestni sodnik, gospod Marchus Petronio, sin pokojnega gospoda Nicolausa, sindik in gospod Georgius Petronio, sin pokojnega gospoda Petra, eden dveh vicedominov.⁶⁹ Ob vizitaciji koprške škofije Agostina Valiera 1580 se kot eden od štirih sodnikov omenja *nobilis* Marquardus Petronius. Tedaj je imel 58 let.⁷⁰ Marcus Petronio, sin pokojnega Nicolòja, je bil ob tej priložnosti izvoljen za enega od štirih odbornikov v svetu za gradnjo nove piranske cerkve.⁷¹ Tretji član družine Petronio, ki ga omenja vizitacijsko poročilo, je kanonik Simon Petronio, čigar očeta ne poznamo.⁷²

Družina v zaznamkih matičnih knjig

Številni podatki o družini⁷³ so razvidni iz piranskih matičnih knjig krščenih (ŠAK Ž Pir MKK 2, MKK 3) iz razdobja 1533–1610) in umrlih (ŠAK Ž Pir MKU 1, MKU 2a) iz razdobja 1509–1597, ki jih hrani škofijski arhiv v Kopru (ŠAK). V knjigah krščenih so zabeleženi datum krsta, ime duhovnika, ki je opravil obred, ime(ni), vera (katoliška) in spol krščenca/krščenke, ime in priimek staršev, zaznamek o njunem statusu (poročen), imena in priimka dveh botrov (botric), večkrat tudi ime babice, ki je pomagala pri porodu, ter včasih kaka opomba. V knjigah umrlih je navedenih manj podatkov o pokojniku: datum, priimek in ime, spol in vera, včasih tudi cerkev (Sv. Jurij, Sv. Frančišek, Sv. Bernardin ipd.). Razen v enem snopiču (1571–1574) pokojnice skoraj niso navedene, občasno je ob moškem imenu omenjeno, da je pokojna njegova žena. Med letoma 1509 in 1597 je zaradi časovnih vrzeli v gradivu zabeleženih manj kot 70 umrlih članov družine, ugotavljanje povezav med njimi pa je nedokazljivo in tvegano.

Drugače je s knjigami krščenih. Med letoma 1533 in 1599 je bilo krščenih okrog 340 otrok iz razvejane družine Petronio, med njimi tudi osrednja oseba, ki je s svojim inventarjem zbudila našo pozornost: 20. februarja 1544 je bil krščen Almerico Iohanis staršev Nicolòja Petronis in Fantine. Njegovi sorojenki sta bili Antonia Maria, krščena 4. junija 1545, in Maria Lucia, krščena 6. oktobra 1546. Almerigo je svojo starejšo hčerko Fantino očitno poimenoval po svoji materi. Njegova hčerka Fantina (*Fantina fola di Almerigo Petronio quondam* (pokojnega) *Nicolò*) je 24. avgusta 1599 omenjena kot krstna botra.

Še več podatkov razkrivajo knjige o družini Fantininega moža Piera, čeprav datum njegovega krsta – enako kot Fantininega in njene sestre Marije – v razpoložljivem gradivu ni zaveden.⁷⁴ Omenjata se zakonca Nicolò Petronio in Catarina, ki sta dala 11. decembra 1538 krstiti Antonija Andrea, 7. avgusta 1541 Petronija Augusta, 6. marca 1544 Marca Petronis (kasneje Fantininega tasta) ter 20. maja Perino Michielo. Družinski oče Nicolò je umrl pred 29. avgustom 1559, ko se kot boter omenja Antonius Petronio, sin pokojnega Nicolausa. Sin slednjega, Marcus, je imel v zakonu z ženo Antonijo poleg Fantininega moža Piera še sedem otrok, enega sina in šest hčera. To so bili Nicolaus Petrus (krščen 18. februarja 1571), Maria Bortolamia (krščena 14. oktobra 1572), Cattarina Bortolamia (krščena 4. maja 1577), Petronia Madalena (krščena 7. avgusta 1579), Camilla Isabella (krščena na svečnico 2. februarja 1582), Benvenuta Lucia (krščena 21. junija 1593) in še ena Catarina Bartolomia (krščena

⁶⁵ Pahor, *Oblastni in upravni organi Pirana*, passim.

⁶⁶ Navedena je le po ena omemba in ena (latinska) inačica imena za vsakega člana, upoštevano je originalno oštevilčenje listov.

⁶⁷ Ime je prečrtano.

⁶⁸ Ta se v tem sešitku od vseh Petronijev pojavlja daleč največkrat.

⁶⁹ Pahor in Šumrada, *Statut piranskega komuna*, str. 764–765.

⁷⁰ Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera*, str. 19–21, 25.

⁷¹ Prav tam, str. 24, 26; Mihelič, *Piranska razglednica*; Kovač, *Apostolski vizitator*; Kovač, *Župnijska cerkev*.

⁷² Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera*, str. 21, 22, 125.

⁷³ Priimek je zapisan v raznih niansah: Petronio, Petronis, Petronius, Pitronio, Pitronis, Petrogna ipd.

⁷⁴ Podatkov o krščenih v letih 1583 do vključno 1586 v knjigi ni.

6. marca 1596). Če je bila Antonia ob rojstvu Nicolausa Petra stara dvajset let, bi jih ob rojstvu Catarine Bartolomije štela že kakih petinštirideset. Poimenovanje zadnje hčerke z enakim imenom, kot ga je nosila že ena prejšnjih hčera, gotovo pomeni, da je prva Cattarina Bortolamia najkasneje v prvih dneh marca 1596, ko je bila krščena njena sestra soimenjakinja, že umrla, in to pred devetnajstim rojstnim dnevom, ki bi ga praznovala pred 4. majem 1596. Enajstletno časovno vrzel med krstoma Camille Isabelle in Benvenute Lucije gre verjetno pripisati omenjeni časovni vrzeli v gradivu v osemdesetih letih. Manj verjetno je, da gre za dva para staršev enakega imena.

Sicer pa sta bila glede števila otrok »heroja« Marquardus Petronio in Bart(h)ol(omi)a. Med letoma 1542 in 1556 sta dala krstiti sedemnajst otrok, enkrat dvojčka. To so bili Petro Iacomo (krščen 10. avgusta 1542), Maria Bartolomia (krščena 26. februarja 1543), Giralda Bartola (krščena 29. junija 1544), Domenica Maria (krščena 17. februarja 1545), Domenica Margarita (krščena 11. maja 1546), Ioanna Bartola (krščena 27. februarja 1546), Pellegrin Iacomo (krščen 4. maja 1547), Catarina Andriana (krščena 1. oktobra 1548), Hericolo Bartolo (krščen 14. septembra 1550), Maria Iulia (krščena 17. junija 1550), dvojčka⁷⁵ Nicolo Bartolo in Simon Georgius (krščena 24. oktobra 1552, kot babica pri porodu je navedena Agnes Lapidica), Maria Margarita (krščena 25. januarja 1553), Georgius Bellon (krščen 8. novembra 1554), Maria Truita (krščena 28. aprila 1554), Lutia Helisabet (krščena 15. novembra 1556) in Catarina, za katero datum krsta ni naveden. Glede na to, da so v posameznih letih opravili po dva krsta, je očitno, da so se otroci rojevali zelo na gosto, morda so bili nekateri rojeni prezgodaj. Tako pogosta spočetja pa tudi kažejo, da mati otrok ni redno dojila, kar bi preprečevalo zanositev. Marquardus, oče otrok, ni identičen z Marquardom, ki ga 1580 omenja Valierjeva vizitacija. Umrl je namreč že pred 31. marcem 1571, ko se omenja krst njegove vnukinje, hčerke njegovega prvorojenca Petra: *Bartolomea Maria*, hčerka *Pitri quondam* (pokojnega) *Marquardi Petronio*.

Iz družine Petronio je izhajalo več kanonikov in župnikov, ki so opravljali obred. To so bili Antonio, Bellono/Billonis, Iohanis Hedrico, Nicolò/Nicolaus in Simon, ki ga omenja tudi Valierjeva vizitacija. Matične knjige krščenih ponujajo množico podatkov tudi o drugih vejah družine, katerih ročna obdelava bi bila za pregled vseh družinskih povezav prezamudna. Za njihovo podrobno analizo bi bil potreben računalniški pristop.

Več podrobnosti o družini kot v matičnih knjigah zasledimo v oporokah, ki predstavljajo bogato, neizčrpno bazo podatkov. V popisu piranskih oporok⁷⁶ je za 16. stoletje (1500–1599) zabeleženih 2294 oporok, 123 so jih dali zapisati člani širše družine Petrogna oziroma Petronio.⁷⁷ Celoten korpus (9777) piranskih oporok, ki zajema čas od 1296 do 1699,⁷⁸ pa pomeni raziskovalni izziv, ki je za posameznika prezahteven in kliče po skupinskem pristopu.

Skupna tabela podatkov o osebah skuša ponazoriti drevo Petronijev od konca tridesetih let 16. stoletja z vključitvijo Almerigove družine in potomstva, priteguje pa tudi nekatere podatke, do katerih se je prikopala oziroma jih zajela v izbranih objavljenih fragmentih piranskega gradiva Alja Brglez.⁷⁹

Povezava dveh elitnih družin

Družina Petronio se je proti koncu 16. stoletja rodbinsko povezala z ugledno družino Caldana. Tedaj so bila zastavljena dela za prezidavo piranske cerkve sv. Jurija, ki je v tridesetih letih 17. stoletja dobila današnjo podobo.⁸⁰ V zapisih o adaptaciji cerkve se 1593 kot član predsedstva gradbenih del omenja veličastni gospod vitez (*magnifico signor ... cavaliere*) Apollonio d'Apollonio; morda mu je že tedaj v odboru delal družbo piranski doktor, odlični gospod (*eccellente domino*) Nicolò Caldana (!), ki se je pod dokument iz 1595 podpisal kot Nicolò Petronio (!) siue Caldana, *dottor di leggi da Pirano*. V letih 1580–1612 je bil piranski vicedomin. Bil je sin Pietra Petronija Caldana, upravitelja žitnega skladišča. Ta je imel ob Nicolòju še sina Zuaneja Petronija Caldana, ki je bil kataverski pisar in je imel sina Pietra, ki je bil Nicolòjev nečak (gl. spodaj). Nicolò je imel sinova Zuana in Dominica, čigar sin je bil (tudi) Zuan(n)e.⁸¹ Čez pet let (1600) se ob Nicolòju v zvezi z gradnjo podnožja za cerkveni zvonik omenjata še notar Piero Caldana, sin pokojnega Marca, in Marco Caldana, sin pokojnega Pettira. Člani predsedstva gradnje cer-

⁷⁶ SI PAK PI, Seznam oporok.

⁷⁷ SI PAK PI 9.3, Oporoke prebivalcev Pirana: 4431, 4438, 4450, 4524, 4659, 4705, 4706, 4727, 4730, 4770, 4818, 4824, 4835, 4862, 4873, 4847, 4889, 4890, 4895, 4905, 4941, 4960, 4963, 4997, 5074, 5107, 5108, 5129, 5136, 5141, 5142, 5172, 5173, 5206, 5239, 5261, 5275, 5316, 5320, 5331, 5338, 5355, 5412, 5436, 5455, 5465, 5492, 5503, 5504, 5522, 5529, 5532, 5553, 5600, 5633, 5658, 5659, 5699, 5721, 5722, 5724, 5743, 5772, 5785, 5787, 5826, 5841, 5843, 5886, 5945, 5952, 6040, 6043, 6055, 6076, 6081, 6083, 6084, 6085, 6101, 6105, 6106, 6121, 6127, 6128, 6135, 6140, 6141, 6153, 6178, 6181, 6197, 6221, 6230, 6260, 6271, 6272, 6279, 6294, 6295, 6305, 6309, 6336, 6370, 6392, 6395, 6415, 6422, 6448, 6462, 6464, 6465, 6473, 6482, 6514, 6520, 6618, 6622, 6624, 6625, 6650, 6663, 6665.

⁷⁸ Tem oporokam je dodana še ena iz 1814, tako je dejansko število oporok v fondu 9778.

⁷⁹ Brglez, *Zrno soli*, str. 99, 102, 104, 107, 108, 113, 124, 137, 184, 186–195, 197, 199, 204, 207.

⁸⁰ Prim. op. 71.

⁸¹ Brglez, *Zrno soli*, str. 124, 125, 137, 208.

⁷⁵ V širši družini Petronio sta se tudi staršema Pieru Pitroniju in Luciji rodila dvojčka. To sta bila Zorzi Nicolo in Domenego Bortolamio, krščena 23. februarja 1578. Pri porodu je pomagala babica Orsetta.

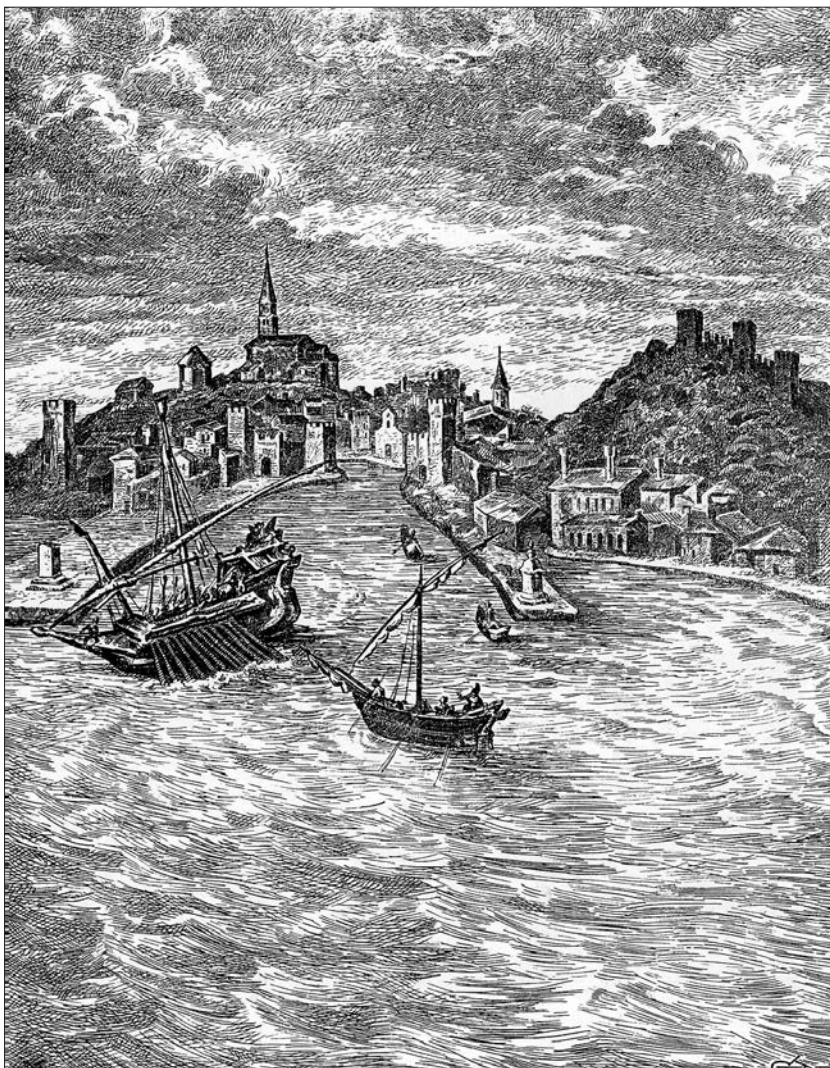
Tabela 2: Družinske povezave od 1538 (podatki iz inventarja so pisani krepko).

Ioannes/ Zuanne + NN	Nicolò + Catarina	Nicolò + Fantina	Petrus + NN	Antonius	Petragrino + NN	Dominicus/ Domenigo + NN
Dominicus sodnik Nicolaus/Nicolò vicedomin	Antonio Andrea Petronius Augustus Perina Michiela Marc(h)us sindik, odbornik, notar + Antonia	Antonia Maria Maria Lucia Almerigo /Almerico Iohanis + Catharina	Georgius/ Zorzi notar, vicedomin + NN	Iacobus lingvist* Nicolaus/Nicolò odbornik	Petrus Marquardus /Marquardus + Bartola	Ioannes Petrus/Piero + Maria
	Nicolò /Nicolaus Petrus notar Maria Bortolamia Cattarina Bortolamia Petronia Madalena Camilla Isabella Benvenuta Lucia Catarina Bartolomia Piero /Petro + Fantina	Fantina + Piero Maria	Petrus Nicolò		Maria Bartolomia Giralda Bartola Domenica Maria Domenica Margarita Ioanna Bartola Petrino/ Pel(0)egrin Iacomo Catarina Andriana Hericolo Bartolo Maria Iulia Nicolò Bartolo Simon Georgius Maria Margarita Georgius Bellon Maria Truita Lutia Helisabet Cattarina Petrus/Petro Iacomo + Agnis Marquardo Bartolo	NN + Nicolò

Tabela 3: Družina Petronio Caldana. (iz: *Mibelič, Piranska razglednica, passim; Brglez, Zrno soli, str. 137, 84 (po Pabor, Socialni boji, str. 144), 118, 120, 124, 125, 208, po obravnavanem inventarju in iz Oratio ac metra).*

Piero Petronio Caldana, upravitelj fontika + NN	Zuanne Caldana + NN	Marco Caldana + NN	Petiro Caldana + NN	Antonio Petronio (Caldana) + NN
Nicolò Petronio Caldana vicedomin, predsednik v gradbenem odboru, doktor obeh prav + Catharina	Zuane Petronio Caldana katarski pisar + NN	Piero Caldana notar	Marco Caldana	Nicolò Petronio (Caldana)
Dominico Petronio Caldana + NN	Zuane Petronio Caldana študent			
Zuan Petronio Caldana Lucia				

* Avtor *Flores latininitatis Jacobi Antonii Petronii Pyranensis* v inventarnem popisu, vicedomska knjiga 153, list 97.

Veduta Pirana (izsek iz slike Domenico Tintoretto, Piranski mestni očetje, začetek 17. stoletja, reproducirano po risbi Giulia de Franceschija, povzeto iz knjige Giuseppe Caprin, L'Istria nobilissima, Trieste: F. H. Shimpff, str. 129).

kve so bili v tem letu gospodje: doktor prava *eccellente domino* Nicollò Caldana, Appollonio Vidal, sin pokojnega Angela, Zanpaulo Furegon, sin pokojnega Pierra, in Agustin Veniero.⁸²

Konec 1599 je pisànju zapuščinskega inventarja, ki je spodbudil raziskavo o družini, prisostvoval Pirančan, gospod Piero Caldana, sin pokojnega gospoda Zuanneja, medtem ko je bil odlični gospod doktor obojega prava Nicolò Caldana, vicedomin piranske skupnosti, priča in overovatelj zapisa.

Med člani mestnega sveta, ki so dve leti kasneje (1602) uspešno nasprotovali starejšemu odloku o komunalnih dolžnikih, srečamo Nicolòja Petronia, sina pokojnega Antonija. Leta 1608 so na začetku besedila o izgradnji zvonika cerkve sv. Jurija kot člani predsedstva navedeni Francesco dal Seno, dva (!)

Nicolòja: doktor prava Nicolò Petronio, imenovan Caldana, in Nicolò Caldana, ter Zuane Vidal. Med podpisniki na koncu zapisa se omenja član predsedstva Nicollò Petronio, sin pokojnega Antonija. Verjetno je istoveten z uvodoma omenjenim Nicolòjem Caldana, ki ni bil doktor prava.⁸³

Ser Nicolò Petronio Caldana, doktor prava in piranski sindik, je prevedel in 1606 v Benetkah »in vernacula lingua« objavil piranske statute, ki so bili razglašeni junija 1401, o čemer govori besedilo na koncu izdaje.⁸⁴ 25. novembra 1624 je dal zapisati poslednjo voljo, iz katere je razvidno, da je imel v hiši pisarno – skriptorij. Dediča po njem sta bila žena Catharina in sin Zuane, drugi sin Dominico pa je umrl nekaj mesecev pred očetom, potem ko je 7. maja 1624

⁸² Mihelič, Piranska razglednica, passim.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ <http://hdl.handle.net/10077/20800>.

Naslovnica posmrtnega govora (<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CQL3K9N0>, str. 227).

napisal oporoko.⁸⁵ Nicolò je še ne 60-leten umrl 4. decembra istega leta. Ob tej priložnosti je Nicolòjev krščenc, gospod Hippolytus Boccius, doktor filozofije in svobodnih umetnosti, v čast pokojnemu odličniku sestavil ter v Benetkah 1625 objavil posmrtni govor in verze, Nicolòjev nečak, študent četrtega letnika Pietro Petronio Caldana, pa je v knjižico, polno slavonspevov pokojniku, prispeval uvodne besede.⁸⁶ Verjetno je identičen s Pierom Caldana, ki se omenja v dvajsetih letih, ko je znan tudi Zuane Caldana, sin pokojnega Domenega, sina doktorja prava Nicolòja Petronija Caldana.⁸⁷ Na naslovnici knjige je v sredini upodobljen piranski grb z Jurijevim križem, na levi evangelist sv. Marko s knjigo in peresom v rokah ter levom pod seboj, na desni pa je sv. Jurij na konju z zmajem.

Znan član družine Petronio (Caldana) v drugi polovici 17. stoletja je bil Koprčan Prospero Petronio, ki je napisal zgodovinski opis Istre (*Delle memorie dell'Istria sacre e profane con la più essata topografia, ò sia descrizione de' luoghi, che sino hora s' habbia veduto: il tutto tratto dall' opere de' migliori scritti, et in spetie dalli scritti dell'eruditissimo Monsignor Giacomo Filip-*

po Tomasini fu Vescovo di Città Nova col parte seconda (1681)), ki pa ni bil natisnjen.⁸⁸

Nicolò Antonio Petronio Caldana (pred 1610–1670)⁸⁹ je bil doktor obojega prava in sindik univerze v Padovi; služboval je na dvoru Leopolda I. Habsburškega in pridobil plemiški naslov, papež Aleksander VII. (1655–1667) pa ga je 1664 imenoval za poreškega škofa. Leta 1667 so mu someščani postavili spomenik v prezbiteriju cerkve sv. Jurija v Piranu.

Mojster peresa Marco Petronio Caldana (1651/55–1717),⁹⁰ ki ga je brat Bartolomeo Giassi v Piranu učil humanistike in retorike, se je izpopolnjeval na univerzi v Bologni, nato pa živel na francoskem dvoru. Ludviku XIV. (1638–1715) je posvetil pesnitev v 12 knjigah *Clodiados*.⁹¹

Zaključek

Družinska linija Petronijev (sprva Petrogna) se je kontinuirano nadaljevala skozi stoletja. V njej se je ohranjala tradicija osebnih imen, ki so po običaju prehajala od deda na vnuka: Almericus/Almerigo, Dominicus, Henricus, Iohanes, Marquardus, Nicolaus, Petrus, Pretus itd. Stalnost je opazna tudi pri udejstvovanju članov družine v javnem življenju. Bili so člani piranskega Velikega sveta, kar jih umešča v vrste mestne elite, najdemo jih med modreci (*sapientes*) oziroma v 12-članskem sestavu modrih (Mali svet). Na njihov ugled kaže nastopanje v vlogah mestnih uradnikov, konzulov, sodnikov, vicedominov, zastopnikov mesta itd. V 16. stoletju srečamo člane družine tudi med piransko duhovščino.

Družina je bila zelo premožna. Vrednost njeneega nepremičnega premoženja ponazarja popis ne-

Grb družine Petronio v Koprju, Ulica stare pošte 2 (foto: Barbara Žabota).

⁸⁸ Bertoša, Petronio, Prospero.

⁸⁹ <https://www.obrazislovenskihpkrajn.si/oseba/petronio-caldana-nicolo-antonio/>

⁹⁰ https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-petronio-caldana_%28Dizionario-Biografico%29/; Bernardi, Petronio Caldana, Marco; Kamin-Kajfež in Pobežin, Pyrrhanensis poeta.

⁹¹ *Clodiados libri XII*; Zudič Antonič, *Zgodovina in antologija*, str. 119, 123.

⁸⁵ Brglez, *Zrno soli*, str. 84, 115, 118, 124, 125.

⁸⁶ *Oratio ac metra*.

⁸⁷ Brglez, *Zrno soli*, str. 137.

Tabela 4: Premoženje najbogatejših piranskih družin 1626 (po: Bonin, Popis nepremičnin, str. 135–138. Vrednosti so izražene v dukatih).

družina	Piran		Kaštel		skupaj
	št. članov	vrednost	št. članov	vrednost	
Petronio	26	27.697	14	10.520	38.217
Apollonio	8	21.600	3	7.300	28.900
Pretto de	16	28.848	–	–	28.848
Caldana	5	17.600	1	3000	20.600
Venier	3	19.600	–	–	19.600

premičnin v Piranu in Kaštelu iz 1626.⁹² Iz njega je razvidno, da je bila mnogoštevilna družina Petronio, gledano v celoti, najpremožnejša v mestu.

O življenjskem standardu, premoženju in družinskih vezeh posameznika med ohranjenimi zapisi pričajo zlasti ženitni dogovori, oporoke in zapuščinski inventarji. Prvih, ki opisujejo premoženje, na katerem sta zakonca gradila skupno prihodnost, žal nismo imeli na razpolago. Oporoke in popisi zapuščine opisujejo imovinsko stanje proti oziroma ob koncu življenjske poti oporočitelja. Oporoke so zgovornejšee od inventarjev glede družinskih vezi, ker ne omenjajo le ožjega, ampak tudi širše sorodstvo. Inventarni popisi pa povedo več o celotnem premoženju testatorja ter ga podrobno opredeljujejo, popisujejo in ocenjujejo, medtem ko je v oporokah konkretno navedena le tista posest, ki je namenjena posameznim dedičem, ostalo premoženje in nepremično premoženje (*alia bona mobilia et imobilia*) pa prejme(jo) glavni dedič(i) kot celoto in ni posebej opisano.

Značilen primer inventarja, ki ne opisuje le nepremičnin, večjih premičnin in pohištva, ampak gre v izjemne podrobnosti tudi pri opisih drobne hišne opreme, je popis zapuščine Almeriga Petronija, sina pokojnega gospoda Nicolòja, čigar sorodstvo smo si dovolili brez njegovega dovoljenja raziskati.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- SI PAK PI – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran
 LC 1: SI PAK PI 9. / Fond občine Piran / II. kodeksi (1282–1885) / 4/a Libri consiliariorum / knjiga št. 1 (1381–1405).
 LC 2: SI PAK PI 9. / Fond občine Piran / II. kodeksi (1282–1885) / 4/a Libri consiliariorum / knjiga št. 2 (1416–1448).
 Acta consiliariorum 1: SI PAK PI 9. / Fond občine Piran / II. kodeksi (1282–1885) / 4/b Acta consiliariorum / knjiga št. 1 (1561–1562).
 SI PAK PI, Seznam oporok.
 SI PAK PI 9.3, Oporoke prebivalcev Pirana.
 SI PAK PI 9, vicedominska knjiga 153.

ŠAK – Škofijski arhiv Koper

- ŠAK Ž PIR, MKK 2: Škofijski arhiv Koper, Matična knjiga krščenih, zvezek II (1557–1583).
 ŠAK Ž PIR, MKK 3: Škofijski arhiv Koper, Matična knjiga krščenih, zvezek III (1533–1556, 1586–1610).
 ŠAK Ž PIR, MKU 1: Škofijski arhiv Koper, Matična knjiga umrlih, zvezek I (1509–1513).
 ŠAK Ž PIR, MKU 2a: Škofijski arhiv Koper, Matična knjiga umrlih, mapa IIa (1547–1549, 1549–1551, 1560–1561, 1563, 1564–1566, 1571–1574, 1590–1591, 1591–1592, 1596–1597).

LITERATURA

- Bertoša, Slaven: Petronio, Prospero. *Istarska enciklopedija*, 2005.
 Bonin, Flavio: Popis nepremičnin v Piranu in Kaštelu leta 1626. *Kronika* 53, 2005, št. 2, str. 125–140.
 Brglez, Alja: *Zrno soli za imperij. Piran 1579–1609. Materialna dediščina in kultura mesta*. Koper: Založba Annales, 2005.
 Budeč, Goran: Inventar dobara šibenskog patricija ser Jurja Kamenarića iz 1451. godine. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 28, 2010, str. 67–106.
 Cavazza, Silvano: Profilo di Giovanni Battista Goineo, umanista Piranese. *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno* 11, 1980–81, str. 135–170.
Clodios libri XII Marci Petronii co. Caldanae (ur. in prev. Gregor Pobežin, Peter Štoka). Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja = Capodistria: Biblioteca centrale Srečko Vilhar, 2019 (Bibliotheca iustinopolitana, 10).
 Darovec, Darko: Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. *Acta Histriae* 18, 2010, št. 4, str. 798–822.
 Franceschi, Camillo, de (ur.): *Chartularium Piranense. Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062–1300). Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 36. Parenzo, 1924.
Index librorum prohibitorum, cum regulis confectis, per Patres à Tridentina Synodo delectos, auctoritate Pii III. primum editus, postea vero s Sixto V. auctus, et nunc demum S. D. N. Clementis PP. VIII. iussu, re-

⁹² Bonin, Popis nepremičnin.

- cognitus, & publicatus. Pragae: Typis Wenceslai Marini à Genczic, anno M. D. XCVI.*
- Ivančič, Damjana: Knjige iz 16. stoletja. Primer zbirke »Rara« v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja v Kopru. *Knjižnica. Revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti* 45, 2001, str. 83–104.
- Kamin Kajfež, Vesna in Pobežin, Gregor: Pyrrhansensis poeta – avtor napisa na sliki Čudež sv. Jurija Angela de Costerja v Piranu. *Keria. Studia Latina et Graeca* 14, 2012, št. 2, str. 75–88.
- Kovač, Mojca M.: Apostolski vizitator Agostino Valier – pobudnik obnove kompleksa cerkve Sv. Jurija v Piranu. Interpretacija historičnih virov kot izhodišče konservatorskih raziskav. *Annales. Series historia et sociologia* 17, 2007, št. 1, str. 47–64.
- Kovač, Mojca M.: Zupnijska cerkev sv. Jurija v Piranu. Nova odkritja o obnovi ali novogradnji med letoma 1580 in 1637. *Annales* 20, 2010, št. 2, str. 385–408.
- Lavrič, Ana: *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579 = Istriae visitatio apostolica 1579, Visitatio iustinopolitana Augustini Valerii*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 1986.
- Majer, Francesco: *Inventario dell'antico archivio municipale di Capodistria*. Capodistria, 1904.
- Mihelič, Darja: Apollonio: družina notarjev, vicedominov, konzulov, sodnikov, prokuratorjev ... *Acta Histriae* 23, 2015, št. 4, str. 631–654.
- Mihelič, Darja: I quaderni dei vicedomini, i libri di conto e i manuali di mercatura come fonti per le ricerche sulla storia dei prezzi (prima metà del XVI secolo). *Annales* 28, 2018, št. 1, str. 91–118.
- Mihelič, Darja: Piranska razglednica iz prvih desetletij 17. stoletja. *Annales* 2, 1992, str. 257–266.
- Mihelič, Darja: Piranski notar Dominik Petenarij – pričevalec časa. *Acta Histriae* 19, 2011, št. 4, str. 645–658.
- Mihelič, Darja: Podatki o cenah v prvi polovici 16. stoletja: Istra – Kranjska – Evropa = Podaci o cijenama u prvoj polovici 16. stoljeća: Istra – Kranjska – Evropa = Data on prices in the first half of the sixteenth century: Istria – Carniola – Europe. *Ekonomika i ekohistorija* 13, 2017, št. 13, str. 96–119.
- Mihelič, Darja: Pristop k razpoznavanju članov elite. Obalna mesta Slovenije v srednjem veku. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino* (ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 148–165 (Zbirka Zgodovinskega časopisa, 42).
- Mihelič, Darja: Življenje in poslovanje nekaterih Cavianijev v srednjeveškem Piranu. *Kronika* 34, 1986, št. 3, str. 125–136.
- Mihelič, Darja: Življenje in poslovanje nekaterih Peronijev v srednjeveškem Piranu. *Kronika* 28, 1980, št. 1, str. 14–22.
- Oratio, ac metra D. Hippolyti Boccii Vlmensis Piceni, Artium Liberalium, ac Philosophiae Doctoris, In obitu Perillustris, ac Excellentiss. D. D. Nicolai Petronii Caldanae, Antiquissimi Patritii Pyrrhanensis, I. V. Consultissimi. In Venetia dal Pinelli, MDC XXV.
- Pahor, Miroslav in Šumrada, Janez: *Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1987 (Viri za zgodovino Slovencev, knjiga 10).
- Pahor, Miroslav: Oblastni in upravni organi Pirana v dobi Beneške republike. *Kronika* 6, 1958, št. 3, str. 109–130.
- Pahor, Miroslav: *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 1972.
- Peršič, Janez: Družina florentinskih bankirjev Soldanieri in Piran. *Kronika* 25, 1977, št. 1, str. 12–18.
- Peršič, Janez: Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338–1348). *Kronika* 23, 1975, št. 3, str. 138–148.
- Peršič, Janez: *Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999 (Historia. Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 3).
- Reisp, Branko: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. *Zgodovinski časopis* 47, 1993, št. 4, str. 509–514.
- Seche, Giuseppe: Le fonti inventariali e gli studi sulla circolazione del libro. Problemi e risultati. *Libri, lettori e biblioteche nella Sardegna medievale e della prima età moderna (secoli VI–XVI)* (ur. Giovanni Fiesoli, Andrea Lai, Giuseppe Seche). Firenze: SISMEL–Edizioni del Galluzzo, 2016, str. 29–42 (Biblioteche e archivi, 30. Repertorio di Inventari e Cataloghi di Biblioteche Medievali. Texts and Studies, 2).
- Stipišič, Jakob (ur.): *Inventar dobara Mihovila sukna-ra pokojnog Petra iz godine 1385*. Zadar: Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, 2000.
- Stipišič, Jakob: Inventar dobara zadarskog patricija Grizogona de Civalelis iz 1384. godine. *Zbornik Historijskog zavoda JAZU u Zagrebu*, vol. 8, 1977, str. 375–410.
- Viler, Meri: *Družina Dapretto iz Pirana*. Koper: Univerza na Primorskem. Fakulteta za humanistične študije. 2010 (zaključno delo).
- Visitatio Iustinopolitana: gl. Lavrič, Ana.
- Weyrauch, Erdmann: Nachlassverzeichnisse als Quellen der Bibliotheksgeschichte. *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühe Neuzeit* (ur. Reinhard Wittmann). Wiesbaden: Harrassowitz, 1985, str. 299–312 (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 10).
- Zudič Antonič, Nives: *Zgodovina in antologija italijanske književnosti Kopra, Izole in Pirana di Capo-*

distria, Isola e Pirano. Capodistria = Koper: Unione italiana = Italijanska unija, 2014.

SPLETNE STRANI

Enciclopedia Treccani:

https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-datini_%28Dizionario-Biografico%29/
[https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-goineo_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-goineo_(Dizionario-Biografico)/)
https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-petronio-caldana_%28Dizionario-Biografico%29/

Obrazi slovenskih pokrajin:

<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/petronio-caldana-nicolo-antonio/>

Slovenska biografija:

Bernardi, Karin: Petronio Caldana, Marco, grof (1651/1655–1717):
<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1023180>

Università degli Studi di Trieste:

<http://hdl.handle.net/10077/20800>

<http://www.vace.si/Simoniti.htm>

S U M M A R Y

A contribution to the genealogy of a sixteenth-century intellectual from Piran. Almerigo Petronio and his family

The contribution presents the eminent Petronio family from Piran. The idea to write this article was inspired by a chance find of a probate inventory of impressive movable and immovable property owned by one of its members, Almerigo Petronio from the end of the sixteenth century. His legacy also comprised over 360 manuscript and printed books with highly varied contents, ranging from theology, philosophy, history, and law to linguistics, grammar, literature, as well as medicine, natural sciences, and education, written either as interpretations of classical authors or as works of contemporary erudite men. Because such a list (catalogue) of units from a private library represents a unique specimen for Slovenian Littoral towns, it aroused curiosity about the family origins of the library's holder, who can be considered a representative of the intellectual elite of his time. The Petronio family – the earlier form of the surname was Petrogna – can be continuously followed throughout centuries since its first mention in the thirteenth century. Where direct family relations are not indicated in the materials examined, they may be inferred from personal names that repeated from one generation to another, having been ordinarily passed on from the grandfather to the grandson: Almericus/Almerigo, Dominicus, Facina, Henricus, Iohanes, Marcus, Marquardus, Nicolaus, Petrus, and so on. Another constant feature was the family's engagement in public life. Whereas membership in the Grand Council of Piran automatically ranked them among the town elite, the Petronios were also among the wise men (*sapientes*) sitting in the twelve-member Council of Sages (Minor Council). Their prominence is further attested by their holding positions of town officials, consuls, judges, *vicedomini*, town representatives, and so on. In the sixteenth century, a few Petronios also joined the Piran clergy. By the first half of the seventeenth century, the Petronio family had accumulated enough property to assume primacy over Piran.

Grb rodbine Petronio (Aldo Cherini in Paolo Grió: Le famiglie di Capodistria. Trieste, 1998, str. 171).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Slomšek
81.373.232.1

Prejeto: 4. 11. 2021

Boris Golec

prof. dr., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

ORCID: 0000-0003-0367-0141

Hudič kupi Slom in postane Slomšek

Razkriti prvi prednik škofa Slomška na Slomu pri Ponikvi*

IZVLEČEK

Prispevek dopolnjuje in nadgrajuje leta 1938 objavljeno raziskavo Maksa Goričarja o rodu blaženega škofa Antona Martina Slomška (1800–1862), ki ga je lahko Goričar zaradi uničenih matičnih knjig župnije Ponikva s težavami rekonstruiral samo do leta 1700. Odkrivanje neznanih virov je kot najpomembnejše prineslo ugotovitve o izvoru škofovega prapradedca Matije Novaka – Slomška, ki se je imenoval tudi Hudič in je konec 17. stoletja na kupljeno hubo na Slomu prišel iz sosednje vasi Brezje. Hube na Slomu tako ni kupil šele njegov sin Štefan Novak – Slomšek. Ohranjeni viri Matijo slikajo kot precej nasilnega človeka, njegovima priimkoma Novak in Hudič pa je v Brezju mogoče slediti v drugo polovico 16. stoletja oziroma v prvo tretjino 17. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

Anton Martin Slomšek, predniki, rodoslovje, Slom pri Ponikvi, Brezje ob Slomu, Gornji Grad

ABSTRACT

HUDIČ [THE DEVIL] BUYS SLOM AND BECOMES SLOMŠEK. THE DISCOVERY OF BISHOP SLOMŠEK'S FIRST ANCESTOR AT SLOM PRI PONIKVI

The contribution draws on and further develops Maks Goričar's study (1938) on the lineage of Blessed Bishop Anton Martin Slomšek (1800–1862), which Goričar already had difficulty reconstructing until 1700 due to destroyed civil registers of the parish of Ponikva. The most important findings enabled by the discovery of the previously unknown sources on the origin of the bishop's great-grandfather Matija Novak–Slomšek, who also bore the name Hudič and at the end of the seventeenth century moved to a hide that he had bought at Slom from the neighbouring village of Brezje. The hide was therefore not purchased years later by his son Štefan Novak–Slomšek. The sources preserved portray Matija as a rather violent man, whose surnames Novak and Hudič can be traced back to the second half of the sixteenth century and the first third of the seventeenth century, respectively.

KEY WORDS

Anton Martin Slomšek, ancestor, genealogy, Slom pri Ponikvi, Brezje ob Slomu, Gornji Grad

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti« (P6-0052) in temeljnega raziskovalnega projekta »Ambicije, karierizem, pohlep, prevare: socialno-materialne strategije, prakse in komunikacija družbenih elit na Slovenskem v zgodnjem novem veku« (J6-2575), ki ju financira ARRS iz državnega proračuna.

»Tole si malo pogledajte,« mi je, tedaj še ne šestnajstletniku, navrgel zdaj že pokojni mariborski škofijski arhivar Anton Ožinger, ko me je mladostniško navdušenje nad rodoslovjem in rodom mojega savinjskega prapradedna prignalo v Maribor, menda sploh šele tretjič v življenju v Slomškovo mesto ob Dravi. Na naslovnici skromne knjižice z letnico 1938 sem prebral meni neznano ime avtorja Maks Goričar,¹ pogled pa mi je obvisel zlasti na naslovu z nenavadno, štajersko zvenečo obliko škofovega priimka: »Slomšekov rodovnik.«² Knjižica se me je tako dotaknila, da sem si jo karseda hitro izposodil v knjižnici. Koliko potrpežljivega dela, kakšne ugotovitve, predvsem pa kakšna odkrivanja novih svetov zame začetnika!

Močno me je prevzelo spoznanje, kako domiselno se je avtor lotil na videz nemogočega, sestaviti rodovnik Antona Martina Slomška (1800–1862), čeprav so župnijske matice škofove rodne župnije Ponikva ohranjene šele od požara leta 1782 dalje. Duhovniku in ljubiteljskemu etnologu Maksu Goričarju je kljub temu uspelo rekonstruirati škofov rod po očetovi liniji za sto let oziroma štiri rodove nazaj, do leta 1700, in za isti časovni razpon dognati za poredje šestih gospodarjev Sloma, od katerih so bili Slomškovi predniki samo trije – prapraded, praded in oče, saj je škofov rod medtem poldrugo generacijo prebival v Saleški dolini, kamor se je priženil škofov ded.³ Dejstvo, da so šele od pradedna dalje uporabljali priimek Slomšek, na Slom pa prišli še kot Novaki, mi je pomagalo dognati in razumeti spremembo priimka pri mojem rodu po materini strani, do katere je prišlo v približno istem času. Pri tem sem se podobno kot Goričar spopadal z vrzelmi v matičnih knjigah in z nujnostjo, da, kakor vem in znam, posežem po drugih virih, zlasti zemljiškogospodskih.

Kar zadeva Slomška, nisem mogel ali hotel verjeti, da ne bi bilo kdaj vendarle mogoče priti do dna vprašanja, od kod so prišli Novaki, ki jim je Slom dal poznejše rodbinsko ime, pa čeprav je Goričar zapisal: »Dalje nazaj bi morali zasledovati Slomškeve v Novakih. To pa je nemogoče, kajti ponikovske matice so zgoarele, Novaki pa so zelo običajno ime, zato je nemogoče spraviti jih v sorodstveno zvezo s Slomški. Ne ostaja torej drugega, kakor da ostanemo pri Štefanu Novaku-Slomškemu in ga smatramo za pradedna Slomšekov, kakor ga je označil – po izročilu – že škof Slomšek sam.«⁴

Goričar je imel nedvomno prav, da iskanje Novakov po matičnih knjigah sosednjih župnij in drugih virih ne bi imelo pravega učinka in smisla. Obstajajo stvari, ki jih je skoraj nemogoče poiskati, ampak jih je nekega dne preprosto treba najti. In tako se je slaba tri desetletja po mojem prvem srečanju s Slomškovim rodovnikom zgodila – najdba.

Na Matijo Novaka, Slomškovega najstarejšega znanega prednika po očetovi, glavni liniji, sem povsem po naključju naletel v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, kjer sem v fondu Gornji Grad iskal podatke v zvezi z Janezom Vajkardom Valvasorjem. Le malo preden sem uzrl prvi dokument s konca 17. stoletja z imenomom gornjegrajskega podložnika Novaka in Sloma, sem presenečen obstal ob imenu Janeza Matije Šivica, okoli leta 1730 upravitelja gospostva Gornji Grad, saj sem v njem prepoznal svojega sedemkrat pradedna po očetu. Šivic je med službovanjem v Gornjem Gradu vsekakor prihajal v stik s Slomškovi predniki na Slomu, njegov predhodnik na mestu gosposčinskega upravitelja obsežnega gospostva v lasti ljubljanske škofije pa je bil ta, ki je v zapisih pustil otipljive sledi o najstarejšem znanem škofovem predniku.

Slom pred Slomški in Novaki

Slomškov rod je dobil priimek po zaselku Slom pri Ponikvi, ki od uvedbe uradnih naselij (1770) spada pod Uniše.⁵ Zaselek z dvema celima hubama je bil stoletja podložen gospostvu Gornji Grad, ki ga je imel dobrih tristo let v lasti tamkajšnji benediktinski samostan, po njegovi ukinitvi pa je od leta 1473 do zemljiške odveze s kratko prekinitvijo ostal v rokah novoustanovljene ljubljanske škofije.⁶ Slom je v 17. stoletju postal tudi sedež najvzhodnejšega gornjegrajskega urada, sprva imenovanega po Lembergu, nato po Celju in slednjič po Slomu.⁷ V cerkvenem

⁵ NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1782–1802.

⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 194–198.

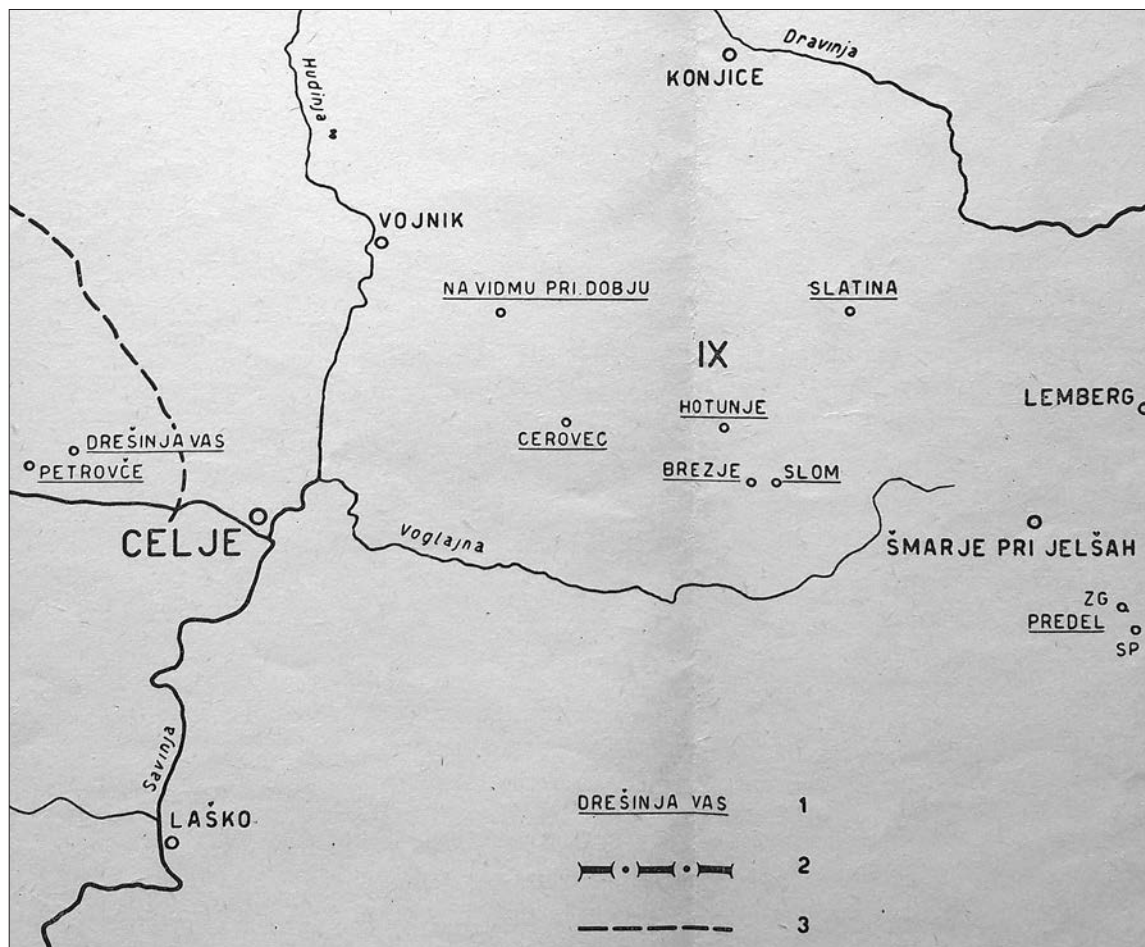
⁷ Ob prvi omembi v urbarju leta 1426 se je urad imenoval Urad v Marki blizu Lemberga (*Officium in Marchia prope Lemburg*) (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 2, urbar Gornji Grad 1426, pag. 123), v cenilnem zapisniku leta 1542 Urad v hribovju pod Celjem (*Ambt zü Pürg vnder Cilli*) (StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Gülterschätzungen 1542, Nr. 20/268, fol. 149r), v popisu ognjiščine leta 1572 preprosto Urad Celje (*Ambt Cilli*) (Rauchgeld 1572–74, Nr. 143, s. d., s. p.), v urbarju iz leta 1602 Urad Hribovje Celje (*Ambt Püergkh Cilli*) (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 3, urbar Gornji Grad 1602 – 2. del, pag. 1067), v urbarju iz leta 1714 pa prvič s Slomom na prvem mestu: Urad Slom in hribovje pod Celjem (*Ambt Slomb vnd Pürg vnter Cilly*) (NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 48, knj. 39, urbar Gornji Grad 1714, fol. 178r). V terezijanskem katastru sredi 18. stoletja je slednjič ostal le še Urad Slom (*Ambt Slamb*) (StLA, Maria-Theresianischer Kataster, C H 9, Herrschaft Oberburg, Extract auß dem Oberburgischen Zünß=Trejdt Register, 26. 9. 1749). Goričar je izraz Pürg v cenilnem zapisniku iz leta 1542 razumel kot Birke (Breza) in je urad zmotno poimenoval po vasi Brezje ob Slomu, po urbarju za leto 1714 pa pravilno »bregovje niže Celja« (Goričar, *Slomšekov rodov-*

¹ Maks Goričar, eden prvih raziskovalcev matičnih knjig na Slovenskem, se je rodil 22. oktobra 1877 v Mozirju, bil leta 1901 v Mariboru posvečen v duhovnika, služboval v različnih župnijah lavantinske škofije in umrl 11. februarja 1941 v Šoštanju (NŠAM, Službeni listi duhovnikov, šk. 7, Goričar Maks).

² Pravilnost sklanjanja Slomšek – Slomška je v monografiji o škofu utemeljeval zgodovinar Franc (Fran) Kovačič (Kovačič, *Služabnik božji*, str. 14, op. 1), čigar dognanja o Slomškovem rodu so bila izhodišče za Goričarjevo raziskavo.

³ Gl. zlasti tabelarični prikaz škofovih prednikov in gospodarjev na Slomu v: Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 35.

⁴ Prav tam, str. 10–11.

Urad Slom (s števil. IX), tedaj imenovan še Urad v Marki blizu Lemberga, ob prvi omembi Sloma leta 1426 (po: Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura, zemljevid med str. 480 in 481*).

pregledu je bil del ponikovske župnije sv. Martina, ene od štajerskih prazupnij na tleh oglejskega patriarhata, prvič izpričane leta 1236.⁸ Sicer pa je vedenje o Slomu pred priselitvijo Novakov, ki so tu postali Slomški, razmeroma skromno. Kljub častitljivosti ustanov, s katerimi je bil življenjsko povezan, se namreč ni ohranilo toliko virov, kot bi pričakovali.

Izhodišče za raziskovanje Slomškovega rodu je Goričarju in še pred njim Francu Kovačiču dal škof Slomšek sam, ki naj bi v svojem tretjem potopisu (1837) o zgodovini Sloma zapisal naslednje ključne besede: »Pred sto petdesetimi leti, torej okoli l. 1680. je Slom bajè imel pet posestnikov, med njimi je bil neki duhovnik glavni lastnik. Vsa ta posestva je pokupil Štefan Novak, po domače Slomšek.«⁹ Kot je ugotavljal že Goričar, je rodbinsko ustno izročilo ustrezalo dejstvu. Prvi Slomšek je prišel na Slom

še kot Novak, se tu začel imenovati Slomšek in, kot pričajo urbarji iz prve polovice 18. stoletja, v svojih rokah združil posest petih posestnikov.¹⁰ Žal Goričar ni imel v rokah Slomškovega potopisa, ampak se je zanašal na Kovačičevo razlago Slomškovih besed, Kovačič pa je, kot bomo videli, izpustil ravno ključni podatek, da je bil Novak premožni sosed Sloma.¹¹

Precej težje kot v času Novakov-Slomškov je mogoče po urbarjih zasledovati posestno zgodovino Sloma pred tem. Goričar je imel v rokah najstarejši gornjegrajski urbar iz leta 1426, nato pa nobenega vse do urbarja iz leta 1714, ker »jih ni bilo mogoče vpogledati«. Urbarji iz vmesnega, skoraj tristoletnega časovnega razpona bi, kot je zapisal, razkrili, kdaj se je gosposčinski urad, v katerem je ležal Slom, začel imenovati po Slomu in kdaj se je glavnega posestnika na Slomu – še v času pred priselitvijo škofovih prednikov – prijel priimek Slomšek.¹²

nik, str. 9). Da je šlo v resnici za hribovje (Gebirge), priča formulacija v urbarju za leto 1724: *Ambt Slomb Vndt Gepiery Vnter Cilly* (NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 49, knj. 40, urbar Gornji Grad 1724, pag. 528).

⁸ Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, str. 84.

⁹ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 10.

¹⁰ Prav tam, str. 10–12.

¹¹ Kovačič, *Služabnik božji*, str. 12.

¹² Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 9.

Po urbarju iz leta 1426 je bil Slom tako kot v naslednjih stoletjih do zemljiške odveze v sestavi istega gosposočinskega urada, ki je vključeval hube na širšem območju Sentjurja pri Celju. Urad, pozneje poime-novan po Slomu, se je tedaj imenoval Urad v Marki blizu Lemberga (*Officium in Marchia prope Lemberg*) in je štel 31 hub (*mansus*) v osmih krajih, od tega štiri hube na Slomu (*Slum*), ki se takrat sploh prvič omenja. K prvi hubi je spadal mlin, noben kmet pa še ni imel priimka, ampak le eden poklicno oznako.¹³

Poznejši urad Slom žal le izjemoma najdemo v ohranjenih urbarjih in drugih urbarialnih virih škofjskega gospostva Gornji Grad za 16. in 17. stoletje. Razlog tiči v dejstvu, da je Gornji Grad svoj najvzhodnejši urad redno oddajal v zakup in ga v neposredno upravo ponovno prevzel šele leta 1683.¹⁴ Iz omenjenih dveh stoletij razpolagamo tako samo z urbarjem iz leta 1602 in s tremi popisi podložnikov, sestavljenimi za davčne potrebe na zahtevo štajerskih deželnih stanov.

Prvi popis je t. i. cenilni zapisnik iz leta 1542, ki znotraj urada, imenovanega Urad v hribovju pod Celjem, ne razlikuje posameznih vasi in zaselkov, ampak so ti navedeni ob imenu posameznega posestnika, kadar ta nima priimka – in takih je bila velika večina od skupno 25 kmetov v uradu, tako kot pozneje pa sta bili na Slomu najverjetneje dve hubi. Ena je tista, na kateri je sedel Primož Na Slomu (*Primus Naslomo hueben*) in je popisana na tretjem mestu, druga pa je na popisu prva. Kot slomsko jo prepoznamo po mlinu in priimku Martina Rožiča, ki ju trideset let pozneje srečamo v okviru Sloma. Med njiju se je vrnil župan Filip iz Brezja (*Philip Supan zu Prückh*), Primožu pa sledijo Janez Petelin z majhno hubo in trije gospodarji majhnih hub v Brezju (*zu Prückh*), vsi brez priimka.¹⁵ Priimka Slomšek torej še ni bilo, ampak ga nadomešča kognomen Na Slomu, kar je prvi slovenski zapis predložne zveze z vsebovanim toponimom Slom.¹⁶

Ob popisu ognjiščine (*Rauchgeld*) trideset let pozneje, leta 1572, sta bili na Slomu (*Zu Slom*) popisani dve podložniški posesti, ki sta plačevali vsaka

po 20 krajcarjev, enako kot vseh 25 podložnikov v sedmih krajih urada. Na prvi posesti sta skupaj gospodarila Ahac in Janež brez priimka, na drugi pa Jurij Rožič, ki se je pisal enako kot leta 1542 Martin Rožič, kmet s hubo in mlinom.¹⁷ Slom (*Am Slam*) iz zgodovinske teme zopet pokuka čez natanko tri desetletja, v gornjegrajskem urbarju iz leta 1602, ko na njem najdemo dva posestnika. Andrej Zorko je imel celo kupnopravno hubo in še polovico druge, prav tako podeljene v kupno pravo. Na drugi polovici hube je gospodaril Vide, sin Petra Na Slomu (*Petter am Slam Sun Vide genannt*), pri katerem ni navedeno, ali je šlo za kupnopravno ali zakupno posest.¹⁸ Enako posestno stanje srečamo v popisu davka na osebo iz let 1632–1634. Na Slomu (*Am Slomb*) je imel Matija Zorko (*Matthia Sorkho*) poldrugo hubo, Peter Na Slomu (*Petter am Slomb*) pa polovično.¹⁹ O priimku Slomšek tudi v tem času še ni sledov, ni ga ne na Slomu ne drugje v uradu. Kot bomo videli, Slomške prvič srečamo šele proti koncu 17. stoletja; tako se priimek Slomšek po nastanku uvršča med mlajše slovenske priimke.

Posestno stanje Sloma prikazuje nato šele dobrih 80 let mlajši urbar iz leta 1714, že iz časa, ko je na glavnini Sloma gospodaril rod škofa Slomška. Na prvem mestu je naveden Blaže Slomšek (*Blasche Slomschegg*) s polovično hubo, za njim pa škofov praded Štefan Slomšek (*Stephan Slombschegg*) s tremi posestnimi enotami: s celo kupnopravno hubo, na kateri je bil prej gospod Andrej Standler, z njivo in s polovično kupnopravno hubo.²⁰ Več Slomškov srečamo tudi drugje v uradu, tedaj imenovanem Urad Slom in hribovje pod Celjem. V sosednji vasi Brezje se je od desetih podložnikov kar polovica pisala Slomšek: Matija, Blaže, Primož, Matija in še en Primož, prvi trije vsak na celi zakupni hubi, zadnja dva pa sta bila glede na majhne datatve kajžarja.²¹ Od kod toliko Slomškov? Ni prav verjetno, da bi na nastanek in širjenje priimka vplivalo novo poimenovanje urada po Slomu. Slomški so se pač imenovali tisti, ki so na Slomu bodisi prebivali ali od tam izšli. Le malo prej se je priimek prijel škofovih neposrednih prednikov, na Slom priseljenih Novakov.

¹³ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 3, urbar Gornji Grad 1602 – 2. del, pag. 124. Prim. Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 497; Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 9; Orožen, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, str. 297.

¹⁴ Leta 1662, ko se je urad imenoval še Hribovje pod Celjem (*Ambt Pürk vndter Cilli*), ga je imel v zakupu Maks Satlberger (NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 11, register zaostankov 1662, s. p.), nato do leta 1678 braslovski župnik Andrej Karel Staidler, za njim pa baron Andrian, dokler ni leta 1683 prešel v neposredno upravo gospostva (prav tam, šk. 85, *Proces Steidler 1697–1700, Specification*, s. d.).

¹⁵ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Gülterschätzungen 1542, Nr. 20/268, fol. 149r–150r.

¹⁶ Priimek so imeli v celotnem uradu samo trije, če izvzamemo župana (*Supan*) iz Brezja: Rožič, Petelin in Klanšek. Drugi so poimenovani po kraju: Brezje (*zu Brückh, zu Prückh*), Hotunjem (*Nachutinni*), Vidmu (*Nawidmi*), Predelu (*Na Predeli*), Spodnjem Predelu (*zu Vnder Predeli*), »Pečini« (*Na Patsim, Na Patschim*) in Slatini (*Slatini*).

¹⁷ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, *Rauchgeld 1572–74*, Nr. 143, s. d., s. p.

¹⁸ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 3, urbar Gornji Grad 1602 – 2. del, pag. 1070–1071.

¹⁹ Prav tam, šk. 4, register davka na osebo 1632–1634, s. p. – Postavlja se vprašanje, ali se slika iz let 1632–1634 res nanaša na ta čas ali morda na nekoliko starejše stanje. Leta 1625 je namreč šentjurski župnik Mihael Wollich poročal, da je posestnik hube na Slomu skupaj z družino umrl za kugo, in prosil škofa Tomaža Hrena, naj hubo podeli njegovemu svaku Mihaelu Pilpahu (Orožen, *Das Dekanat Tüffer*, str. 134).

²⁰ NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 48, knj. 39, urbar Gornji Grad 1714, fol. 179v.

²¹ Prav tam, fol. 178r–179v.

Slomškov prapraded Matija Novak ali Hudič († 1697/1700)

Kot rečeno, se je Goričar opiral samo na Kovačičevo interpretacijo kratkega zgodovinskega orisa Sloma izpod peresa škofa Slomška. V Kovačičevem izvlečku, objavljenem leta 1934, manjka ključni podatki, od kod je Novak prišel na Slom, zelo svobodno pa so prevedena še nekatera mesta. Kovačič je vsebino povzel takole: »Pred sto petdesetimi leti, torej okoli l. 1680, je Slom baje imel pet posestnikov, med njimi je bil neki duhovnik glavni lastnik. Vsa ta posestva je pokopil Štefan Novak, po domače Slomšek. Potem se je staro ime polagoma opustilo in po priliki od l. 1700 je obveljalo ime Slomšek kot domače ime.« O Štefanu Novaku – Slomšku pa: »Bil je premožen in podjeten mož in je zapustil več sinov, med njimi dva duhovnika.«²² V prevodu se zadevni izsek iz Slomškovega rokopisa glasi: »Slom, pred 150 leti srenjo petih posestnikov, med katerimi naj bi bil glavni posestnik nek duhovnik, je povezal in združil v eno kmetijo *premožni sosed Novak*. Z več hubnimi posesti pripada nekdanjemu gospodarstvu Rudenek, zdaj Gornji Grad, je lasten urad in podložen ljubljanskemu škofu. Štefan Novak, po domače Slomšek, je imel več sinov, med njimi dva duhovnika. Dejansko rodbinsko ime je zastaralo in rodbini je od leta 1700 postalo lastno domače ime Slomšek.«²³

Po pričevanju škofa Slomška je, kot rečeno, pet posesti na Slomu v eno združil Štefan Novak, po domače Slomšek, prvi njemu znani prednik. Ustno izročilo je segalo še malo dlje v preteklost, do neimenovanega duhovnika, ki naj bi bil gospodar pred Štefanom. Od kod je prišel Novak, kar ni bil nujno omenjeni Štefan, se je pri Slomškovih na Slomu v začetku 19. stoletja še vedelo. Na drugem mestu, kjer opisuje cerkvico sv. Ožbolta v bližnjih Unišah, Štefana Novaka škof imenuje moj praded: »Ta prijazna cerkvica, ki jo je po pripovedovanju na novo zgradil moj praded Slomšek Štefan leta 1737 ...«²⁴

En sam, a za nas ključni vir neposredno pravi o tem, da je bilo Štefanovemu očetu ime Matija. Pričevanje o Matiji Novaku-Slomšku je Goričar našel v vpisu poroke njegovega sina Štefana Slomška, v kate-

rem je prepoznal škofovega pradedu. V poročni matici župnije Vojnik z dne 17. februarja 1700 je Matija naveden že kot pokojni in s priimkom Slomšek, njegov sin Štefan, poročen s Heleno Jošt, pa kot ženin iz župnije Ponikva (*Stephanus filius defuncti Mathia Slomsekh ex parochia ponikliensi*).²⁵ Ko je ta Štefan tri leta pozneje, 6. februarja 1703, kupil v kupno pravo hubo, imenovano Slomovina ali Slomski dvor (*so genanten Slamber hoff*), je v listini ljubljanskega škofa imenovan Štefan Novak,²⁶ kar je poleg ustnega izročila škofove rodbine edini podatek, ki Novake povezuje s Slomški. Po Goričarjevem mnenju to ni mogla biti šele prva posest Štefana Novaka na Slomu, ampak je moral škofov praded nekaj tamkajšnje posesti imeti že pred poroko leta 1700, da je po njej lahko dobil priimek Slomšek in je nevesto pripeljal na Slom. Prva Štefanova posest na Slomu naj bi bila Štefanova cela huba, pri kateri je v gornjegrajskem urbarju iz leta 1714 zapisano, da jo je prej imel gospod Andrej Standler. Listina iz leta 1703 pa naj bi se po Goričarju nanašala na tretjo posest v urbarju, na polovično hubo, saj jo je Štefan Novak kupil od Janeza Krstnika Škorje in potemtakem ne more biti identična s Standlerjevo.²⁷

Kot bomo videli, je imel posest na Slomu dejansko že oče Matija Novak, ki se je tja tudi preselil, in to iz neposredne bližine, iz sosednje vasi Brezje, prav tako v uradu Slom. Vendar v nasprotju z Goričarjevim sklepanjem ni posedoval polovične hube, ki je v urbarju leta 1714 navedena kot Štefanova tretja posest, ampak prvo, tj. celo hubo duhovnika Andreja Staidlerja (ne Standlerja ali Staudlerja). Isto posest je njegov sin Štefan Novak leta 1703 prejel od ljubljanskega škofa v kupnopravno posest, potem ko jo je kupil od Janeza Krstnika Škorje, za katerega Goričar ni mogel vedeti, da je bil Staidlerjev dedič in da so mu bile vmes formalno priznane lastniške pravice.

Nova spoznanja o prenosu lastništva hube na Novake – Slomške temeljijo na tistem delu gornjegrajskega gosposčinskega arhiva, ki je danes v Nadškofijskem arhivu Ljubljana in ga Maks Goričar v Štajferskem deželnem arhivu v Gradcu, kjer je bil tedaj shranjen, ni imel v rokah. Goričar je tam sicer brez uspeha iskal urbarje, kot piše leta 1936 v pismu Francu Kovačiču,²⁸ drugo gradivo pa ga očitno ni zanimalo. Šele od leta 1979 je ta del gornjegrajskega gosposčinskega arhiva v Ljubljani, kamor je prišel v okviru arhivske restitucije.²⁹ Dokumente o očetu in

²² Kovačič, *Služabnik božji*, str. 12.

²³ V izvorniku: »Slom, vor 150 Jahren eine Gemeinde von 5 Besitzern, darunter der Hauptbesitzer ein Priester gewesen seyn soll, ist durch einen benachbarten vermöglichen Bauern Novak zusammengebracht und zu einem Bauernhof vereinigt worden. Es gehört mit mehrern Hubgründen der einstigen Herrschaft Rudnegg, jetzt Oberburg, macht ein eigenes Amt aus, dem Bischofe von Laibach gehörig. Stephan Novak vulgo Slomsekh hatte mehrere Söhne, drunter 2 Priester. Der eigentliche Familien Name veraltete, und der Vulgar-Nahme Slomsekh wurde der Familie seit 1700 eigen« (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII - Potopisi, 1837, pag. 48).

²⁴ »Dieses freundliche Kirchlein von meinem Urgrossvater Slomsekh Stephan 737 der Sage nach neu erbauet ...« (NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, VIII - Potopisi, 1837, pag. 47).

²⁵ NŠAM, Maticne knjige, Vojnik, P 1684–1784, s. p., 17. 2. 1700. – Goričar je vpis objavil samo v slovenskem prevodu, ohranil je le izvorno obliko priimka *Slomsekh* (Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 10).

²⁶ NŠAL, NŠAL 101, Zbirka listin, št. 931, 1703 II. 6., Gornji Grad. Prim. Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 11.

²⁷ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 11. Goričar je zmotno bral Staudler namesto Standler.

²⁸ NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin, XXXVI-B-1, Slomškov rodovnik, 10. 8. 1936.

²⁹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, popis.

Razglednica Sloma, izdana ob stoletnici škofovega rojstva leta 1900 (iz zbirke Milana Škrabca).

Slomškova rojstna hiša na Slomu (foto: B. Golec, oktober 2021).

sinu Matiju in Štefanu Novaku, o prejšnjem lastniku duhovniku Andreju Karlu Staidlerju in o vmesnem Janezu Krstniku Škorji najdemo v njem raztresene v več sodnih spisih. Iz posameznih drobcev je bilo slednjič mogoče sestaviti trdno in logično celoto.

Priimek duhovnika Staidlerja je v urbarju iz leta 1714 in v poznejših urbarjih vsakič zmotno zapisan kot Standler, kar je Goričar bral kot Staudler. Je pa v gospodu Andreju pravilno identificiral Andreja Karla Staidlerja, med letoma 1657 in 1679 župnika in komisarja v Braslovčah, rojenega okoli leta 1619 v Gornjem Gradu.³⁰

Kaj se je dogajalo s Staidlerjevo, pozneje Novak-Slomškovo posestjo na Slomu, razkriva sodni spis t. i. Staidlerjevega procesa z dokumenti iz let 1694–1701.³¹ Ko je nekdanji braslovški župnik Staidler leta 1685 umrl, sta dve njegovi hubi, obe precej zanemarjeni in z neplačanimi obveznostmi, zapadli gornjegrajskemu gospodstvu. Prva, imenovana *Prenhof*, je ležala pri Braslovčah, druga, označena kot *Slomhof*, pa na Slomu. Gospodstvo je za obe takoj zatem poiskalo primerna posestnika.³² Vse kaže, da se je to zgodilo že leta 1686 ali najpozneje 1687,³³ saj se popis neporavnanih obveznosti pokojnega župnika Staidlerja za Slom konča z letom 1686. Iz popisa izvemo, da je imel Staidler do leta 1678 v zakupu celoten urad Slom, nato je bil njegov zakupnik gospod (baron) Andrian iz Gornjega Grada, leta 1683 pa je urad spet prešel v neposredno upravo gornjegrajskega gospodstva. Iz naslova zakupa urada in pozneje neporavnanih dajatev se je pri Staidlerjevi posesti do vključno leta 1686 nateklo za dobrih 252 goldinarjev dolga, ki ga je odvetnik Gornjega Grada Elija Köschner ob prodaji hube na Slomu odtegnil od kupnine.³⁴ Dobrih deset let pozneje, leta 1697, iz prošnje Janeza Krstnika Škorje ljubljanskemu škofu izvemo, da je bil tedanji posestnik dvora Slom (*Hoff Slam*) Matija Novak. Škorja je kot priznani Staidlerjev dedič zahteval zase izročitev Slomovine iz Novakovih rok ter prosil za inventar živine in premičnin, ki so bile izročene Novaku ob predaji posesti, in za ocenitev, koliko je Novak medtem vložil v izboljšavo posesti. Ko so bili kupnopravni dvor Slom in druga Staidlerjeva posest odtujeni, je bil Škorja še majhen in ni mogel vedeti, kako je do odtujitve prišlo.³⁵ Zadeva se je vlekla že od jeseni 1685, ko je Škorja na podlagi Staidlerjeve opo-

roke prvič zahteval dediščino, a je bil zavržen kot mladoleten in zaradi pravic drugih dedičev. Pravico do izključnega dedovanja mu je šele leta 1693 s sodbo priznal štajerski deželni glavar,³⁶ pred katerim se je Škorja nato še več let pravdal z ljubljanskim škofom zaradi svoje zahteve po izročitvi obeh Staidlerjevih hub oziroma dvorov. Škof je priznanju Škorje za dediča oporekal s sklicevanjem na dva razloga: prvič, da Škorja kot nezakonski sin duhovnika Staidlerja (*filius naturalis*) sploh ni upravičen do dedovanja, in drugič, da sta obe hubi zakupni (*Miedt Hueben oder Pfenich*) in kot takšni po smrti prve ali največ dveh generacij pripadeta gospodstvu, Staidler pa kot duhovnik ni mogel imeti naslednikov in tudi ničesar oporočno zapustiti.³⁷ Po večletnem pravdanju sta nasprotni strani, Škorja in pooblaščenec ljubljanskega škofa, 6. novembra 1700 v Gornjem Gradu sklenili poravnavo. Škofov pooblaščenec je bil po njenih določitih dolžan Škorji kot priznanemu Staidlerjevemu dediču izročiti hubo na Slomu (*die Hueben zu Slomb*), in sicer v takem stanju, v kakršnem jo je zapustil pokojni Staidler, ter skupaj z inventarnim popisom, kaj je s hubo prevzel pokojni Hudič (*der Huditsch seel.*). Kot bomo videli, je bil Hudič drugi priimek Štefana Novaka. Od drugih zahtev je Škorja odstopil, tako tudi od zahteve po vrnitvi hube, imenovane *Prenerhoff*, ki jo je, enako kot tisto na Slomu, medtem prevzel drug posestnik. V zameno je moral Škorja baronu Andrianu poplačati Staidlerjeve robotninske zaostanke v višini 200 goldinarjev, ljubljanskemu škofu pa vrednost prodane Staidlerjeve hube in Hudiču (Novaku) 400 goldinarjev kupnine (*Kaufschilling*). Za hubo na Slomu naj bi nato škof Škorji izdal zaščitno pismo.³⁸

Bilo je torej črno na belem, da bo Štefan, naslednik pokojnega Matije Novaka, v zameno za vrnjeno kupnino moral zapustiti hubo na Slomu ali t. i. Slomski dvor, so mu pa priznali nadomestilo za vse, kar je bilo medtem vloženo v izboljšavo posesti. Pri tem so se pojavile tehnične težave, ker niso nikjer našli inventarja izročeni Staidlerjevih premičnin Štefanu Novaku, ne pri takratnem ne pri prejšnjem gornjegrajskem odvetniku.³⁹ Tako je 28. junija 1701 trinajst nepristranskih cenilcev ocenilo izboljšave na posesti in stavbah na Slomu, odstopljenih Štefanu Novaku. Ugotovili so, da je bilo za ogredje in streho pri veliki stavbi vloženi 6 goldinarjev, pri kolnici (*Wagenhütten*) 24 goldinarjev, pri kovačiji 5 goldinarjev, za popravilo ogredja in strehe na novi hiši 10 goldinarjev, prav toliko za oboje pri stari hiši, enako za popravilo ogredja in strehe še ene stavbe (besedilo je tu zabrisano), za gumno, skednje in hleve 30 goldinarjev, pri mlinu pa za streho in mlinske kamne 11 goldinarjev, skupaj 106 goldinarjev. Štefanu Novaku so priznali

³⁰ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 11.

³¹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 85, Proces Steidler 1697–1700.

³² Prav tam, s. d. (Information). – *Prenhof* je ljubljanski škof 12. januarja 1687 podelil v kupnopravno posest Janezu Juriju Peeru; I. Orožen je sklepal, da gre za posest v Rakovljah pri Braslovčah (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 46).

³³ *Prenhof* je ljubljanski škof 12. januarja 1687 podelil v kupnopravno posest Janezu Juriju Peeru; I. Orožen je sklepal, da gre za posest v Rakovljah pri Braslovčah (Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, str. 46).

³⁴ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 85, Proces Steidler 1697–1700 s. d. (Specification).

³⁵ Prav tam, s. d. (pripis 10. 10. 1697).

³⁶ Prav tam, s. d. (pripis 20. 12. 1697).

³⁷ Prav tam, s. d. (Information).

³⁸ Prav tam, 6. 11. 1700.

³⁹ Prav tam, s. d. (Information).

tudi pridelek posejanega žita, ki ga bo dala naslednja žetev, zato pa je moral Škorji izročiti vse nepremičnine, ki jih je ta navedel, ne glede na to, da niso našli inventarja.⁴⁰ Zadnji dokument v Staidlerjevem sodnem spisu je nastal dan po cenitvi na gospodstvu Vrbovec, kjer ga je napisal Volf Andrej Filiša, očitno eden od cenilcev. V kratkem pismu je gornjegrajskemu odvetniku sporočal, kako poniglavo, neposlušno in trdovratno se obnaša Janez Krstnik Škorja, ki hitro spreminja odločitve (*balt Ja: balt Nein*), tako da ni pričakovati poravnave. Proti njemu bo treba nastopiti s pravo resnostjo in na drugačen način, sicer se sodni spor zlepa ne bo končal.⁴¹

Škorja, o katerem vemo le to, da je moral biti še mlad in da je živel v Braslovčah,⁴² je očitno nagajal in izsiljeval, a se je spor slednjič le razrešil. Zadnje dejanje pravdanja za Slomovino je listina ljubljanskega škofa Ferdinanda grofa Kuenburga o podelitvi dvora Slom (*so genanten Slamber Hoff*) Štefanu Novaku in njegovim dedičem v kupno pravo, izdana 6. februarja 1703 v Gornjem Gradu. Po njenih besedah je Novak Škorji plačal 500 goldinarjev kupnine ter poravnal deseti in dvajseti pfenig v višini 75 goldinarjev. Čeprav je šlo za kupnopravno posest (*Kauffrechtsweis*), se je ta pravica nanašala le na dva rodova (*auf zwey leiber zu verstehen*).⁴³

Goričarjevo sklepanje, da je Štefan Novak – Slomšek moral imeti na Slomu nekaj posesti že ob poroki leta 1700, da se je lahko imenoval Slomšek, se je torej pokazalo kot pravilno. Prav tako, da je šlo za Staidlerjevo posestvo.⁴⁴ Ni pa res, da za to posest ni ohranjena kupna pogodba. Listina iz leta 1703 se namreč nanaša na nekdanjo Staidlerjevo hubo, ne na polovično hubo, ki jo najdemo v Štefanovih rokah kot tretjo posest v urbarju leta 1714⁴⁵ in je bila glede na to očitno pridobljena zadnja. Brez poznavanja predzgodovine bi nas listina tako kot Goričarja zlahka zavedla, da je Štefan Slomski dvor kupil šele tedaj, v resnici pa ga je imel že njegov oče Matija. Ta je zanj, kot smo videli, odštél 400 goldinarjev, po-

tem ko je posest po smrti župnika Staidlerja zapadla gornjegrajskemu gospodstvu. Vmesna epizoda s Škorjo, Staidlerjevim nezakonskim sinom in dedičem, je bila le pravni spor, pri čemer huba na Slomu, matična Slomovina, nikoli ni fizično prišla v Škorjeve roke.

Kdo je bil Matija Novak ali Hudič in od kod je prišel na Slom?

Da je Štefan Novak Slomovino kupil zelo kmalu po Staidlerjevi smrti (1685), o čemer brez navedbe imena novega lastnika govori nedatirano poročilo ljubljanskega škofa v sodnem spisu,⁴⁶ potrjujejo tudi drugi dokumenti gornjegrajskega arhiva. Še več, iz treh drugih sodnih zadev je mogoče razbrati, kje je Matija Novak živel pred tem, leta 1685, in kdaj približno se je preselil na Staidlerjevo hubo na Slomu, kjer ga najdemo tri leta pozneje.

Od kod je prišel na Slom, razkriva njegova izjava, ki jo je podal 1. julija 1688 pred gornjegrajskim gosposčinskim upraviteljem v zvezi s sporom z lastnikom gospostva Blagovna. V zapisani izjavi je omenil svojo hišo v Brezju, tik ob Slomu (danes Brezje ob Slomu), in svoj travnik na Slomu.⁴⁷

Ozadje nastanka omenjenih dokumentov o Matiji Novaku je vprašanje deželskosodne jurisdikcije nad Brezjem in Slomom, ki sta ležala prav na meji med deželskima sodiščema gospostev Blagovna in Zbelovo. Meja tu očitno ni bila jasno določena, Slom pa je imel lastno pomirje, ki je pripadalo njegovemu zemljiškemu gospodu, gospostvu Gornji Grad.⁴⁸ Dokumenti, nastali v letih 1688–1690, povedo marsikaj tudi o Matijevi človeški plati, zato si jih bomo ogledali nekoliko natančneje.

Prvi dokument je zapis njegove že omenjene izjave (*deß Matthia Nouakh aussag*) pred gornjegrajskim gosposčinskim upraviteljem z datumom 1. julij 1688. Matija se je prepiral z lastnikom gospostva Blagovna (pri Šentjurju) in iskal zaščito pri svojem zemljiškem gospodu. Blagovnski graščak grof Gaisruck, za katerega je moral Novak točiti t. i. dvorno vino, mu je namreč naložil več kazni. Kot je povedal Matija sam, bi moral prvo kazen v višini 6 goldinarjev plačati zato, ker sta se dva njegova hlapca, Marko Guzi in Jurij Skale, zapletla v pretep (*Rauffhandl*) s furmani »gospoda komisarja« iz Šentjurja, ko so v Brezje pripeljali sod vina. Ko je nato Novak prinesel na Blagovno plačilo dvornega vina (*die bezallung des Hoffweins*), mu je pokojni grof od vsote odtegnil 6 goldinarjev kazni. Druga kazen se je nanašala na pretep pred tremi leti, torej leta 1685. Gregor Pevec, župan gospostva Štatenberg na Mlačah, se je zaradi nekega zapitka (*wegen Zallung einer Zöch*) stepel z

⁴⁰ Prav tam, 28. 6. 1701 (Schätzung).

⁴¹ Prav tam, 29. 6. 1701.

⁴² Škorja je gornjegrajskemu odvetniku 10. januarja 1700 pisal iz Braslovč (prav tam, 10. 1. 1700). Da je bil verjetno od tam, je sklepal že Goričar na podlagi dejstva, da je Gornji Grad imel v tej župniji podložnike in da se je v njej leta 1637 rodil neki Janez Krstnik Škorja (Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 11). Ta je bil občutno prestar, da bi mogel biti sin braslovškega župnika Staidlerja, zapovrh pa se je rodil kot zakonski sin (NŠAM, Matične knjige, Braslovče, R 1632–1639, pag. 36). Glede na podatek, da je bil Janez Krstnik Škorja leta 1685 ob smrti očeta Andreja Karla Staidlerja še mladoleten, se je moral roditi v šestdesetih ali sedemdesetih letih 17. stoletja. Priimek Škorja je tedaj v Braslovčah živel, je pa v vrsti krstnih matičnih knjig vrzel vse od leta 1639 do 1672. Po tem letu Škorjevega krsta ne najdemo (prav tam, R 1672–1708).

⁴³ NŠAL, NŠAL 101, Zbirka listin, št. 931, 1703 II 6, Gornji Grad.

⁴⁴ Goričar, *Slomšekov rodovnik*, str. 11.

⁴⁵ NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 48, knj. 39, urbar Gornji Grad 1714, fol. 179v.

⁴⁶ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 85, Proces Steidler 1697–1700, s. d. (Information).

⁴⁷ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 88, Različni procesni akti 17. st., 1. 7. 1688.

⁴⁸ *Historischer Atlas*, Bl. 32, Cilli.

Omemba Matije Novaka ali Hudiča v dopisu grofa Gaisrucka z 10. avgusta 1688.

Matijo pri njegovi hiši v Brezju (*bey seinem Hausß im Dorff Wreßie*). Grof mu je nato naročil, naj na gospostvo prinese plačilo za dvorno vino. Prvič grofa ni bilo doma, ko pa je Matija prišel drugič, je Gaisruck dal zapreti grajska vrata in mu rekel, da se bosta najprej poravnala glede omenjenega pretepa, sicer Matija ne bo prišel z gradu. Na prošnjo jo je Matija nato odnesel ugodno (*mit Vortl Loß worden*), a po tistem ni več hodil na blagovnsko gospostvo. Ko je potem

prišel zaradi žitne desetine k njemu blagovnski gosposčinski pisar, mu je Matija plačal 13 goldinarjev zaostanka za dvorno vino, a je pisar od dolga odpisal samo 7 goldinarjev, preostalih 6 goldinarjev pa odštel kot kazen. Po tistem je Novak ostal dolžan za dvorno vino še 7 goldinarjev, ki jih je prvič poslal na Blagovno po Tomažu Godcu in drugič po blagovnskem podložniku Antonu Kovaču, a ju grof od njiju ni hotel vzeti, ampak je denar obkrajat poslal nazaj. Matija

ni vedel, da mu je pisar zapisal 6 goldinarjev kot kazen, saj mu o tem ni ničesar povedal. Tako je vztrajal, naj se mu plačanih 6 goldinarjev računa za dvorno vino in ne kot kazen (*Straffgelt*), grof pa mu je zato 5. maja 1688 na njegovem domačem travniku na Slomu (*in der hämbischen Wisen zu Slamb*) zarubil par volov, ki ju ni hotel vrniti, dokler Novak ne plača 13 goldinarjev.⁴⁹ Na podlagi Novakove izjave je upravitelj gornjegrajskega gospostva pisno protestiral pri grofu Francu Leopoldu Gaisrucku in zahteval poravnavo v 14 dneh, ker naj bi kršil jurisdikcijo Gornjega Grada nad njegovim podložnikom. Iz dopisa še izvemo, da je grof prisodil Novaku kazen 6 goldinarjev junija prejšnjega leta 1687 in da je Matija Novak gornjegrajski podložnik na Slomu (*Zu Slamb wohnenden vnderthan*).⁵⁰ Kako se je zadeva iztekla, ne vemo, ker viri o tem molčijo.

Da se je Matija iz Brezja prav med letoma 1685 in 1688 premaknil na sosednji Slom in kam natanko, pove naslednji dokument. Le malo pred rubežem, ki se je, kot smo videli, zgodil na Novakovem zemljišču na Slomu (!), se je gornjegrajski podložnik Matija Novak z blagovskim graščakom zapletel v nov spor, ki ga v izjavi pred svojim zemljiškim gospodom raje ni omenil. Odvetnik gornjegrajskega gospostva je sredi poletja prejel prošnjo grofa Gaisrucka, datirano 10. avgusta 1688 na Blagovni, naj v štirinajstih dneh njemu ali kakemu nepristranskemu sodniku izroči gornjegrajskega podložnika Matijo Novaka, sicer bo prisiljen zoper tega uporabiti druga v deželi dovoljena pravna sredstva. Matija Novak ali Hudič (!) (*Mathia Nouak oder Huditsch*), ki živi na hubi oziroma pristavi nekdanjega braslovškega komisarja pri Brezju (*auf des gewesten Commisari zu Fraßlau Huben oder Majrhhoff, bey Prefia wohnhafft*), naj bi namreč aprila istega leta v svoji hiši (*in seinem des Nouakhen Haus*) brez vsakega razloga tako grozovito pretepel blagovskega podložnika Pongraca Grižanca, da moč osem dni ni mogel vstati iz postelje.⁵¹

To skromno dokumentirano nasilno dejanje je za poznavanje razmer na Slomu in v rodu škofa Slomška še pomembnejše od prvega. Izvemo namreč, da Novak ne živi več v Brezju, ampak pri vasi, natančneje, na hubi ali pristavi nekdanjega komisarja v Braslovčah. Prav to pa je ključ za razumevanje lastništva poznejše posesti Štefana Slomška s Sloma. Hubo v bližini Brezja je torej braslovški župnik in komisar Staidler uporabljal kot pristavo, ležati pa ni mogla nikjer drugje kakor na Slomu. Blagovskemu pisarju ne gre zameriti, da je namesto na Slomu zapisal pri Brezju, saj mu razmere na tleh drugega gospostva niso bile domače.

Pismo grofa Gaisrucka, ki dokazuje povezavo med to posestjo in Matijo Novakom, razkriva še eno, za Matijo nič kaj laskavo podrobnost. Po grofovih besedah naj bi se prapraded škofa Slomška imenoval Novak ali Hudič, pri čemer ne vemo, ali je bil Hudič vzdevek, ki si ga je mož prisluzil s svojim vedenjem, ali podedovano rodbinsko ime. Matija Novak sicer v Brezju ni bil edini Hudič. Drugega, Jakoba Hudiča, srečamo malo pred prvo omembo Matije Novaka. Ko je grof Franc Leopold Gaisruck julija 1687 s služabniki prijezdil v Brezje, na silo odprl gumno in iz njega odpeljal približno dve kopi (*Schober*) zimskega ječmena, potem pa je eden njegovih služabnikov še s pištolo streljal na Valentina Slomška, iz pisma gornjegrajskega pooblaščenca grofu izvemo za naslednja imena oškodovanih podložnikov gospostva Gornji Grad: Valentin Slomšek, Jurij Novak, Primož Remih, Jakob Hudič (*Huditsch*) in Jurij Kolar.⁵²

Za Valentina Slomška naslednje leto beremo, da je prebival v Brezju. 10. avgusta 1688, sočasno z zahtevo po izročitvi Matije Novaka, je namreč grof Gaisruck poslal v Gornji Grad enako zahtevo za izročitev dveh Matijevih sovaščanov iz Brezja (*zu Prefia wahnhafft*), ki sta se oba pisala Slomšek (!), in sicer Jakoba in Valentina Slomška (*Schlomschegg*), ker naj bi 13. junija Jakob Slomšek na tleh blagovskega deželskega sodišča, nedaleč od Sloma ali Brezja (*unweidt Slom oder Prefia*), Valentina Slomška ranil do krvi z udarcem s krepelom (*Plueriefig mit einem Priegl geschlagen*).⁵³

Nasilno obračunavanje v tej dobi ni bilo nič nenavadnega niti za osebe višjega družbenega stanu, za podložnike pa je bilo sploh zelo običajno. Prapraded škofa Slomška Matija Novak ali Hudič tako v tem kontekstu ni več videti tak nasilnež, kot bi ga presojali z merili današnjega časa.

Tretji primer, v katerega se je škofov prednik zapletel zaradi uporabe sile, je dokumentiran najbolje, enako kot za prva dva pa ne poznamo epiloga. Zadeva je zanimiva, ker v njej nastopata tako Novak kot Slomšek. O njej je v poslopuj celjske Grofije (*Zilli in der Graffey*) 23. junija 1689 kot nepristranski sodnik razsojal Janez Pavel Adam Mayr pl. Meyerberg, upravitelj deželno stanovskega proviantnega urada v Celju. Tokrat je Matijo Novaka kot tožnik jemal v precep upravitelj deželskega sodišča Zbelovo Janez Franc Dixl. Zbelovo si je nad območjem Sloma podobno kot Blagovna lastilo deželskosodne pravice. Matija Novak, naveden kot podložnik Urada Hribovje ali Slom (*ambt Purgge oder Slam*), je bil obtožen, da je 23. junija 1688 na tleh zbelovskega deželskega sodišča z motiko (*mit ein Hakbenstreich*) po glavi udaril Pavla, sina Blažeta Slomška, in ga nato

⁴⁹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 88, Različni procesni akti 17. st., 1. 7. 1688.

⁵⁰ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 85, Različni procesni akti 17. st., 6. 7. 1688.

⁵¹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 84, Procesi 17. st., 10. 8. 1688.

⁵² NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 82, Procesi 17. st., 23. 7. 1687.

⁵³ Prav tam, šk. 84, Procesi 17. st., 10. 8. 1688, prezentirano 11. 9. 1688.

ranil do krvi še po hrbtu. Zbelovsko deželno sodišče je 23. maja 1689 od gospostva Gornji Grad zamahtevalo Novakovo izročitev. Nepristranski sodnik je zdaj razsodil, da mora Matija Novak zaradi storjenega zločina (*seines begangenen Landgericht Frauell*) v 14 dneh tožniku Dixlu plačati 15 kron.⁵⁴ Iz pritožbe gornjegrajskega odvetnika Elije Köschnerja zoper Dixlovo zahtevo izvemo še eno pikantno podrobnost. Novak se je Pavla Slomška lotil skupaj z drugim gornjegrajskim podložnikom Videtom, sinom Jerneja iz Slatine, in sicer zaradi njegovega nečistovanja (*Vnzucht*) z Marijo Ferlež na zbelovski vinski gorici Globoko.⁵⁵

Ranjeni Pavel, sin Blažeta Slomška, bi bil lahko doma tako iz Brezja kakor s Sloma. Po urbarju iz leta 1714, četrto stoletje po dogodku, je namreč na celi zakupni hubi v Brezju gospodaril Pavel Slomšek, na polovični hubi na Slomu pa Blaže Slomšek. Vide iz Slatine je prejkone istoveten z Videtom Rojškom, po istem urbarju podložnikom na manjši posesti v Slatini, Marija Ferlež pa bi bila lahko doma s Hotunjega, kjer je leta 1714 gospodaril manjši posestnik Matija Ferlež, ali iz družine kajžarja Jakoba Ferleža v Brezju. Vsi naštetni so spadali pod slomski urad gornjegrajske gosposke,⁵⁶ medtem ko je gorica Globoko, kjer so imeli vinograde, ležala na zbelovskih deželskosodnih tleh. Omenimo, da je tam, v Spodnjem Globokem, kot imetnik vinogradniške posesti že leta 1571 izpričan Lovrenc Novak,⁵⁷ ki ga naslednje leto prepoznamo kot podložnika iz Brezja.⁵⁸

Tretji in hkrati zadnji znani primer nasilja Matije Novaka z omenjeno naloženo denarno kaznijo še ni doživel epiloga. Gornjegrajsko gospostvo je namreč pri cesarju oziroma pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu protestiralo zoper neupravičeno sojenje svojima podložnikoma.⁵⁹ Ohranjenih je več ločenih dopisov Matije Novaka in Videta iz Slatine, v katerih prosita za odložitev izvršbe, dokler kompetenčni spor med gospostvoma Gornji Grad in Zbelovo ne bo razčiščen. Seveda si podložnika s cesarjem nista dopisovala na lastno pest in sama, ampak so dopise v njenemu imenu pošiljali iz gornjegrajske gosposki pisarne, dopisovanje, ki sega do začetka leta 1690, pa vsebinsko ne prinaša ničesar novega.⁶⁰

Kot smo videli, je bil Matija Novak še živ jeseni 1697, ko je izrecno naveden kot tedanji posestnik dvora Slom (*Hoff Slam*). Umrl je kmalu zatem, pred

17. februarjem 1700, ko se je njegov sin Štefan v Vojniku poročil kot sin pokojnega Matije Slomška. S preselitvijo na Slom je torej po vsem sodeč že Matija začel namesto prejšnjega priimka Novak uporabljati novo hišno ime Slomšek.

Štefanov novi priimek Slomšek, prvič zapisan ob poroki leta 1700, pa glede na listino, ki ga leta 1703 imenuje Novak, tedaj še ni bil trden. Vpis poroke je tudi edini vir, ki kot Slomška označuje že njegovega očeta Matijo. Goričar tega podatka ni komentiral, ampak zaupal izročilu, po katerem je vseh pet poznejših Slomškovih posesti na Slomu pokupil šele Štefan.⁶¹

Kot je zapisal Goričar, je bil priimek Slomšek »že v okolici običajen davno pred prihodom Štefana Novaka na Slom«. Številne Slomške namreč pred letom 1700 in zlasti potem razkrivajo matične knjige sosednje župnije Sentjur. Kot smo videli, se konec 17. stoletja tudi v uradu Slom Slomšek ni pisala ena sama rodbina, tista, ki je gospodarila na polovični hubi Slom. Takšno sliko, več Slomškov v uradu Slom, kmalu zatem ponuja urbar iz leta 1714. V vasi Brezje (*Püerg oder Wrefia genannt*) so gospodarili kar trije kmetje Slomški (*Slombschegg*), Matija, Pavel in Primož, vsak na celi zakupni hubi, ob njih pa še dva Slomška kajžarja, Martin in Primož.⁶² Na sosednjem Slomu srečamo dva Slomška, Blažeta na polovični hubi (zakupni ali kupnoppravni) in našega Štefana, ki je imel največ posesti: kupnoppravno celo hubo, nekoč v lasti gospoda Andreja Štaidlerja, njivo in polovično kupnoppravno hubo.⁶³

Prav tako v Brezju ni živel en sam Novak – naš Matija, ki je kupil Štaidlerjevo posest na Slomu, ampak je leta 1687 s tem priimkom izpričan še en gornjegrajski podložnik, Jurij Novak. Lahko bi bil Matijejev brat ali starejši sin in bi prevzel hubo po Matijejevi preselitvi na Slom. Tudi urbar iz leta 1714 med brezjanskimi podložniki pozna dva Novaka. Jurij Novak (*Nouakh*), nemara isti kot 27 let prej, je imel celo hubo (brez navedbe, ali je zakupna ali kupnoppravna), Anton Novak pa zakupno.⁶⁴ Od treh drugih priimkov, ki jih v Brezju srečamo leta 1687, se je do leta 1714 ohranil samo Remih, medtem ko sta rodbinski imeni Hudič in Kolar izgini.⁶⁵

Matija Novak, ki je kot gospodar na Slomu iz Novaka postal Slomšek, torej ni prišel od daleč in v teh krajih ni bil »novak«, ampak bližnji sosed iz Brezja, čigar rod je imel tu globoke korenine. Ne samo, da ni bil nič manj Slomšek kakor drugi kmečki gospodarji na Slomu pred njim in v njegovem času, ampak

⁵⁴ Prav tam, šk. 82, Procesi 17. st., 10. 6. 1689.

⁵⁵ Prav tam, 28. 5. 1689.

⁵⁶ NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 48, knj. 39, urbar Gornji Grad 1714, fol. 178r, 179r, 179v in 181r.

⁵⁷ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Bodengeld, C 5, s. p.

⁵⁸ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Rauchgeld 1572–74, Nr. 143, s. d., s. p.

⁵⁹ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 82, Procesi 17. st., 28. 5. 1689, 10. 6. 1689, 16. 7. 1689, 3. 9. 1689, 4. 1. 1690, 2. 2. 1690, 25. 3. 1690.

⁶⁰ Prav tam, 30. 6. 1689, 19. 8. 1689, 3. 9. 1689, 19. 12. 1689, 19. 1. 1690, 1. 3. 1690.

⁶¹ Goričar, *Slomškov rodovnik*, str. 10–12.

⁶² NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor, šk. 48, knj. 39, urbar Gornji Grad 1714, fol. 178r–179r.

⁶³ Prav tam, fol. 179v.

⁶⁴ Prav tam, fol. 179r.

⁶⁵ Primož Remih, verjetno isti kot leta 1687, je gospodaril na celi hubi (prav tam, fol. 178v). Med štirimi kajžarji sta v urbarju poleg dveh Slomškov izpričana še Jakob Ferlež in Barbara Oblak (prav tam, fol. 179r).

so Novaki v sosednjem Brezju izpričani že več kot sto let prej. In enako tudi priimek Hudič, kot Matijo neodvisno imenujeta dva vira, prvi, nastal leta 1688 v blagovnski gosposki pisarni, in drugi leta 1700 v Gornjem Gradu.

Glede na to, da Matija Novak ali Hudič konec 17. stoletja v Brezju ni edini nosil teh dveh priimkov, je tem večja verjetnost, da je bil od tod tudi po rodu. En priimek je moral biti v njegovem primeru hišno ime, drugi pa podedovani priimek. V času, ko priimki še niso bili stabilni in obvezno prenosljivi s staršev na potomce, sta se lahko priimka Novak in Hudič z ene osebe na drugo prenašala na različne načine. Novaka srečamo v Brezju že leta 1572, in sicer Lovrenca (*Lorenz Nouakh*), navedenega med šestimi plačniki izredne dajatve ognjiščnine.⁶⁶ Leto prej, 1571, je isti (*Lorenz Nouakh*) popisani kot eden od desetih plačnikov zemljarine (*Bodengeld*) za vinsko gorico Spodnje Globoko (*Vnnder Globoku*), ki je prav tako spadala pod gornjegrajski urad Celje.⁶⁷ Novak je v Brezju bodisi nasledil enega od petih posestnikov hub iz leta 1542 – trije so bili tedaj brez priimka, imenovani samo po Brezju (Štefan, Matija in Primož), četrti župan Filip, peti pa po vsem sodeč Janez Petelin – bodisi je njegova huba medtem nastala kot nova, šesta, in je bil v polnem pomenu besede novak. Leta 1572 je bilo namreč v Brezju šest plačnikov ognjiščnine, vsi z enako obveznostjo. Njihove posesti v gornjegrajskem urbarju iz leta 1602 prepoznamo kot hube, ob katerih so bile tedaj še tri manjše posesti, skupaj devet gospodarjev. Priimek Gašperja Novaka, ki je gospodaril na celi hubi, se skriva v germanizirani obliki priimka Neulich (*Casper Neulich*).⁶⁸ V popisu davka na osebo za leta 1632–1634 je namreč med šestimi gospodarji hubne posesti na istem, četrtem mestu naveden Matija Novak (*Matthia Nouakh*), ki bi bil lahko oče ali ded Matije Novaka ali Hudiča, začetnika Slomškovega rodu na Slomu. Na šestem mestu so tedaj popisali Jurija Hudiča (*Jurj Huditsch*), gospodarja polovične hube,⁶⁹ na kateri je leta 1602

gospodaril Gašper Klanjšek. Enako verjetna pa je možnost, da je istoveten z Jurijem, sinom pokojnega Avguština Zupana ali župana, v urbarju navedenega z njivo za pol dneva oranja.⁷⁰ Priimek Novak torej v Brezju sega v tretjo četrtino 16. stoletja, medtem ko se je Hudič tu naselil ali dobil priimek v prvi tretjini 17. stoletja. Prejkone sta oba prva nosilca priimkov v Brezje prišla od nekod iz slomskega urada, če se nista v tej vasi že rodila.

Kakor koli, rod škofa Antona Martina Slomška ima na območju okoli Sloma po zadnjih ugotovitvah precej globlje korenine od doslej znanih. Prvi je na Slomu gospodaril Matija Novak ali Hudič, oče škofovega pradede Štefana Novaka – Slomška, in ne šele Štefan, ki je nato v nekaj desetletjih vso podložniško posest v zaselku združil v svojih rokah. Novaki in Hudiči pa so že veliko prej živeli v sosednji vasi Brezje in niso prišli od bogvekod, kot je veljalo do sedaj.

Že škof Slomšek je vedel in v svojem potopisu iz leta 1837 zapisal, da je njegov prednik izšel iz neposredne bližine. Ta podatek sem našel kot zadnjega in je samo potrdil moje ugotovitve. Če bi Maks Goričar poznal škofovo navedbo o premožnem sosedu Novaku, bi se lotil iskanja bližnjih Novakov, ki bi jih v urbarju iz leta 1714 našel v Brezju. Za odkritje podatkov o Štefanovem očetu Matiji Novaku – Slomšku pa bi bil neizogibno potreben temeljit pregled gornjegrajskega arhiva v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kjer je Goričar, kot rečeno, iskal samo ali predvsem urbarje. A tudi potem, ko je gradivo leta 1979 prišlo iz Gradca v Ljubljano, je trajalo še desetletja, da je ime Matije Novaka pritegnilo pozornost zgodovinarja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija
NŠAL, NŠAL 23, Gornji Grad Maribor
NŠAL 101, Zbirka listin

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor
Matične knjige
Službeni listi duhovnikov
NŠAM 3005, Zapuščine škofov, Slomšek, Anton Martin

⁶⁶ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Rauchgeld 1572–74, Nr. 143, s. d., s. p. – Obdavčenci v Brezju so bili: Ahac Kolar (*Achez Khollar*), Lovrenč Novak (*Lorenz Nouakh*), Klanšek (*Kblainschekb*), Mihael Šuster ali čevljar (*Michel Schuesster*), Gregor Amsešik (*Amseschikh*) in Martin Zupan ali župan (*Suppan*), vsi z enako obveznostjo 20 šilingov.

⁶⁷ StLA, Laa. A. Antiquum, Gruppe VI, Bodengeld, C 5, s. p.

⁶⁸ NŠAL, NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 3, urbar Gornji Grad 1602 – 2. del, pag. 1067–1070. – Gospodarji celih hub so se imenovali: Jurij Cimerman ali tesar (*Jurj Zimerman*), Martin Kolar (*Martin Kholler*), Boštjan Klajnsšek (*Bastian Khlainschekb*), Gašper Novak (*Casper Neulich*) in Gregorjev sin Marko (*Markho des Gregor Sun*). Na polovični hubi je gospodaril Gašper Klajnsšek (*Casper Khlainschekb*), Matija Cimerman starejši (*Matthia Zimerman der Alte*) je imel hišico na gmajni, Barbara, vdova Avguština Zupana ali župana (*Barbara Augustin Suppans wittib*), zemlje za en dan oranja, Jurij, sin omenjenega pokojnega župana oziroma Zupana (*Jurj des vorgemelten Supans seligen Sun*), pa njivo za pol dneva oranja. Od leta 1572 so se torej ohranili štiri priimki.

⁶⁹ NŠAL 20, Gornji Grad Avstrija, šk. 4, register davka na ose-

bo 1632–1634, s. p. – Imena obdavčencev so skoraj enaka kot imena gospodarjev leta 1602. Na celih hubah so živeli: Jurij Cimerman, Martin Kolar, Boštjan Klajnsšek, Matija Novak (*Matthia Nouakh*) in Gregorjev sin Matija, na polovični hubi pa Jurij Hudič (*Jurj Huditsch*).

⁷⁰ Gl. op. 68.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
Laa. A. = Landschaftliches Archiv
Maria-Theresianischer Kataster

LITERATURA

- Gestrin, Ferdo: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426. *Zgodovinski časopis* 6–7, 1952–1953 (*Kosov zbornik*), str. 473–514.
- Goričar, Maks: *Slomšekov rodovnik*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1938.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung.* Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Kovačič, Fran: *Služabnik božji Anton Martin Slomšek knezoškof lavantinski*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1934.
- Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.
- Orožen, Ignaz: *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg: Selbstverlag, 1876 (Das Bisthum und die Diözese Lavant, II. Theil).
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Fraßlau*. Cilli: Johann Rakusch, 1880 (Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV. Theil).
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Tüffer* [Maribor]: Selbstverlag, 1881 (Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV. Theil).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 10).

S U M M A R Y

Hudič [the Devil] buys Slom and becomes Slomšek. The discovery of Bishop Slomšek's first ancestor at Slom pri Ponikvi

The contribution draws on and further develops Maks Goričar's study (1938) on the lineage of the bishop and beatification candidate, Blessed Anton Martin Slomšek (1800–1862). Because civil register books from the bishop's native parish of Ponikva were destroyed by fire in 1782, Goričar already had great difficulty in reconstructing Slomšek's family tree until 1700, a year marked by the wedding of his great-grandfather Štefan Novak–Slomšek, then already the master of a farm at Slom and a subject of the Gornji Grad seignior. The family history, written by Bishop Slomšek himself, reveals that Štefan

Novak consolidated five landed properties into one in the hamlet of Slom pri Ponikvi, that the main part of Slom had previously belonged to some priest, and that about 1700 the Novak family took on the new surname Slomšek. The veracity of these indications was already established by Maks Goričar. Unfortunately, however, only knowing Slomšek's words second hand, he could not dispose of the key piece of information, namely, that the bishop's ancestor Novak, who had moved to Slom, was a wealthy neighbour. Due to the strong prevalence of the family name Novak as the most frequently used Slovenian surname, Goričar gave up further search for the bishop's ancestors, seeing it as a futile effort. However, he did identify the parish priest Andrej Karel Staidler as Novak's predecessor at Slom and found the name of Matija, the father of Štefan Novak–Slomšek, who had already been deceased at the time of his son's wedding in 1700.

The inclusion of archival sources from the Gornji Grad seignior, which were unavailable to Goričar, has now brought to light a number of new pieces of information about Matija Novak–Slomšek, dispersed among various court files. Matija was a subject of the Gornji Grad seignior from Slom's neighbouring village of Brezje, where he first appeared in sources in 1685. One source identifies him as Matija Novak or Hudič, meaning »the devil« (!), and another refers to him twice simply as Hudič—his second surname or house name. Sources portray him as a rather violent man who frequently embroiled himself in altercations with the neighbouring peasants and seigniors. However, in the period concerned, violence was a widespread and normal part of life across all social strata. In 1696 or 1697, the Gornji Grad seignior, owned by the bishop of Ljubljana, sold him one of the two farms at Slom that had returned into the possession of the seignior on the death of its previous owner, the parish priest Staidler. The court proceedings, in which Staidler's illegitimate son Janez Krstnik Škorja claimed ownership of his father's farm through inheritance and demanded for it to be physically returned to him from Novak's hands, reveal new details on how Matija Novak came to Slom and became the master of Staidler's farm. He died between 1697 and 1700, before the legal dispute came to completion. Once a settlement was finally reached in 1703, the Bishop of Ljubljana leased the contested farm to Matija's son Štefan Novak–Slomšek with the right to purchase (Ger.: in Kaufrecht, kaufrechtweise), and Štefan subsequently also bought the other smallholding at Slom.

Given the above, the lineage of Bishop Slomšek therefore has its origin in the neighbouring village of Brezje pri Slomu. Based on the rent-rolls and tax sources of the Gornji Grad seignior, it was possible to determine that the surname Novak (signifying a new settler) first appeared there between 1542, when

three out of five serfs still did not have a surname, and 1571, whereas the surname Hudič appeared between 1602 and 1632. In the case of Matija Novak or Hudič, one name must have been a surname and the other a house name. When Matija moved to Slom at the end of the seventeenth century, his family replaced its old names with the new surname

Slomšek. At that time, several other Slomšeks lived at Slom and Brezje, whose surname was of a more recent origin than Novak and Hudič, having been first documented in the 1680s. It likewise did not exist between 1632 and 1634, when Na Slomu was still used in its place, after being recorded for the first time in 1542.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 72.034.7:692.212"17"
728.83:929Zois Ž.(497.451.1)

Prejeto: 15. 6. 2021

Metoda Kemperl

prof. dr., Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva pl. 16, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: metoda.kemperl@pef.uni-lj.si

Zoisova palača v Ljubljani: še enkrat o portalih glavne fasade

IZVLEČEK

Članek obravnava portale glavne fasade Zoisove palače Breg 22 v Ljubljani. Sedanje podobo je palača s precej pestro stavbno zgodovino dobila okrog leta 1805 in v sebi združuje šest hiš. Glavni portal izvira iz prve Zoisove vogalne hiše, a so ga na sedanje mesto prestavili okrog leta 1765, ko so hišo združili s sosednjo Erbergovo palačo. Portal je verjetno nastal v delavnici kamnoseka Luke Misleja med letoma 1710 in 1727 in je kvalitetno ter izvirno delo, ki izstopa iz sočasne produkcije v Ljubljani. Ostali portali so enake oblike, pri čemer so prvi, četrty in šesti z leve nastali okrog leta 1805 ob zadnji povečavi palače in verjetno sodijo v opus zidarskega mojstra Ignaca Pragerja, drugi, tretji in sedmi pa leta 1832, pri čemer slednji trije oblikovno posnemajo prve tri.

KLJUČNE BESEDE

Michelangelo Zois, Žiga Zois, Zoisova palača, Ljubljana, baročni portali, baročna arhitektura, Luka Mislej, France Grumnik, Angelo Putti

ABSTRACT

ZOIS MANSION IN LJUBLJANA. A FRESH LOOK AT THE PORTALS ON THE MAIN FAÇADE

The article discusses the portals on the main façade of Zois Mansion on Breg 22 in Ljubljana. The building, characterized by an extensive architectural history and now combining six houses, was given its current appearance around 1805. The main portal, originating from the first Zois corner house, was transferred to the current location about 1765, when the house was merged with the next-door Erberg Mansion. Probably built in the workshop of the master stone carver Luka Mislej between 1710 and 1727, the portal represents a high-quality and original work that stands out from the rest of Ljubljana's contemporary production. Other portals use the same form. The first, the fourth, and the sixth from the left were built about 1805, during the last expansion of the mansion, probably forming part of the opus of the architect Ignac Prager. The second, the third, and the seventh portals date to 1832, formally imitating the former three.

KEY WORDS

Michelangelo Zois, Žiga Zois, Zois Mansion, Ljubljana, Baroque portals, Baroque architecture, Luka Mislej, France Grumnik, Angelo Putti

Uvod

Uroš Lubej je v pričujoči reviji leta 1988 objavil članek, v katerem je delno razjasnil stavbno zgodovino Zoisove ljubljanske palače na Bregu 22.¹ Nesimetričnost razporeditve okenskih osi glavne fasade ter izven glavne osi postavljen glavni portal palače že na prvi pogled pričata o večkratnih do- in prezidavah. Lubejevo pozornost je pritegnila tudi plošča, vzdana nad portalom, levo od glavnega portala. Plošča je rahlo trapezoidne oblike, na njej pa sta poleg grba še napis LABACH in letnica 1589. Na podlagi upodobitev iz 18. stoletja in arhivskih virov je ugotovil, da je Michelangelo Zois (od leta 1728 lastnik le vogalne desne hiše), potem ko je leta 1765 kupil sosednjo Erbergovo hišo, združil obe stavbi. Ko je primerjal Wiserjevo risbo Brega, ki je nastala med letoma 1760 in 1765,² na kateri so na mestu sedanje Zoisove palače še vidni prva Zoisova palača, Erbergova palača in Bistriški dvor s cerkvijo sv. Lovrenca, in oljno sliko Andreja Herrleina *Požar v Krakovem* iz leta 1798, na kateri sta Zoisova in Erbergova palača že združeni, je ugotovil, da so po letu 1765 premostili tudi stare portale. Za grbovno ploščo pa je domneval, da gre za sklepnik nekdanjega portala v Erbergovi hiši, saj je vzdian na mestu portala v to hišo. Hiša je bila v 16. stoletju mestno skladišče, zato je domneval, da je bila grbovna plošča na portal nameščena kot znak, da gre za mestno stavbo. Ob tem je omenil, da je ljubljanski stavbenik Abondio Donino leta 1615 v prošnji za oprostitev davkov omenil portal in mestni grb, ki ga je izklesal leta 1589 za mestno skladišče. Lubej je to arhivsko izpričano Doninovo delo pozneje povezal z grbovno ploščo na fasadi.³

A na fasadi je še ena plošča, katere letnico se tradicionalno povezuje z nastankom glavnega portala ter z današnjo podobo palače. Plošča je vzdana levo poleg glavnega portala. Zgoraj je poškodovana, zato je na njej mogoče prebrati le še: »Zois P. P. MD-CCXCVIII«. To letnico 1798 je Nace Šumi, ki je prvi pisal o palači, razumel kot datacijo portala, saj se mu je z njo zdel dobro združljiv njegov slog. Za portal je namreč zapisal, da je s svojo stilizacijo rozet in čelom (odvod portala cerkve sv. Petra) razgibano formo sicer okrnil, ne pa popolnoma zadušil. Za palačo v celoti je zapisal, da je bila iz več manjših hiš v enotno stavbo prezidana med letoma 1765 in 1770

ter da je dober primer klasicistične arhitekture, kjer je še mogoče opaziti baročno tradicijo, a ni več baročne kompozicije.⁴ Leta 1976 je Damjan Prelovšek zapisal, da je bila palača enotno fasadirana proti koncu 18. ali v začetku 19. stoletja, v ta čas pa je postavil tudi glavni portal.⁵

Leta 1991 je bilo v *Slovenskem biografskem leksikonu* objavljeno obsežno geslo, posvečeno Žigi Zoisu. V njem je na kratko omenjena tudi ljubljanska palača: »Precej denarja je Z. namenil za razširitev zemljiške posesti ob hiši na Bregu v Lj. K 5 hišam, ki jih je združil že oče, je 1793 dokupil še dvorec nekdanjega samostana iz Bistre. Dvorec je dal prezidati v dvonadstropno stavbo in 1806 nadzidal še tretje nadstr. K svoji palači je dokupil del mestnega obzidja z obrambnim zidom, dal zid podreti, jarek zasuti in zemljišče zasaditi z drevjem ...«⁶ Kljub temu so po Šumiju 1798 kot letnico povečave in enotnega fasadiranja povzeli Ivan Stopar,⁷ Jože Suhadolnik⁸ in avtorji vodnika po baročni Ljubljani iz leta 2007.⁹ Stopar je nekaj let pozneje to letnico opustil in zapisal le, da je blok hiš (Bistriški dvor, Erbergova palača, Zoisova palača) Žiga Zois združil in prezidal po letu 1793.¹⁰ Šumi je leta 2007 v razstavnem katalogu svoje ugotovitve iz leta 1961 ponovil takole: »Med 1765–1770 in 1793–1800 so več starejših hiš združili in prezidali v enotno stavbo. Letnica 1798 ob portalu se zdi primerna za čas njenega nastanka. S stilizacijo rozet in čelom (odvod portala sv. Petra) je razgibano formo sicer okrnil, ne pa povsem zadušil. Prav ta portal začinja za Ljubljano in njeno deželno okolje vrsto značilnih motivov domačega empira. Fasada je povsem gladka, nečlenjena. Poudarjajo jo le okenski okvirji.«¹¹

Edini daljši zapis o palači je objavil Tine Germ leta 2010 in je dosegljiv na spletnem portalu DEDI. Avtor je zapisal, da je Zois do leta 1798 vse stavbe združil z enotnim pročeljem. Lubejev podatek, da je A. Donino leta 1589 izdelal portal za mestno skladišče, je povezal s še ohranjenim glavnim portalom te palače, a poudaril, da je bil portal v 18. stoletju predelan.¹²

⁴ Šumi, *Ljubljanska baročna arhitektura*, str. 168.

⁵ Prelovšek, *Ljubljanska arhitektura*, str. 42, 52.

⁶ Valenčič et al., *Zois plemeniti Edelstein, Žiga*.

⁷ Stopar, *Sprehodi po stari Ljubljani*, str. 105.

⁸ Suhadolnik, *Novi trg z okolico*, str. 77–83.

⁹ Kemperl et al., *Baročna Ljubljana*, str. 56.

¹⁰ Stopar, *Ljubljanske vedute*, str. 73, 74.

¹¹ Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 213. Ker je katalog izšel že po Šumijevi smrti, je večino kataloških enot z novimi spoznanji dopolnil Igor Sapač, enota *Zoisova palača* pa je ostala brez pripomb. Sapač je v isti publikaciji v poglavju o arhitektnih prezidavo Zoisove in Erbergove palače datiral v čas okoli leta 1740 in jo umestil v skupino anonimnih arhitekturnih stvaritev, med katerimi bi utegnili biti tudi dela Johanna Georga Schmidta. Ob tem je ponovil Šumijevo domnevo o združitvi vseh hiš z Bistriškim dvorom leta 1798 (Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 264).

¹² Germ, *Zoisova palača v Ljubljani*.

¹ Lubej, *Mestni grb*, str. 74–76. Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem Urošu Lubeju, Luki Vidmarju in Mihi Preinfalku. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0199 (Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Lubej je nastanek risbe zelo ohlapno postavil v sredino 18. stoletja (Lubej, *Mestni grb*, str. 74–76). Že Kidrič pa je nastanek risbe argumentirano datiral v čas med letoma 1760 in 1765 (Kidrič, *Zoisova korespondenca*, str. 212). Po njem je datacijo prevzel Stopar (Stopar, *Ljubljanske vedute*, str. 73, 74).

³ Lubej, *Donino*, str. 557.

Zoisova palača v Ljubljani (foto: M. Kemperl).

Iz zapisanega sledi, da so pisci letnico 1798 večinoma interpretirali kot leto izdelave glavnega portala in/ali leto zadnje razširitve palače in poenotenja fasade, le Germ je menil, da je bil portal izdelan leta 1589 in predelan v 18. stoletju.

Leta 2019 sem se začela poglobljeno ukvarjati z zgodovino gradnje te palače in sem ugotovitve predstavila na simpoziju *Baron Žiga Zois: nova spoznanja ob dvestoletnici smrti* novembra istega leta,¹³ zbornik simpozija pa bo izšel v prvi polovici leta 2022. Ob tem je bilo poudarjeno, da ne grbovna plošča ne plošča z napisom nista *in situ*, se ne nanašata na zgodovino palače oziroma starejših stavb, ki jih palača vsebuje, niti nista povezani z nastankom portalov. Provenienco obeh plošč nam je namreč že leta 1932 razkril Rudolf Andrejka v časopisu *Slovenec*.¹⁴ Zapis je nastal ob veliki obnovi palače pod novim lastnikom Rihardom Skubcem. Ta je palačo kupil od podjetnika Petra Kozine, ki je palačo in okolico obnavljal leta 1918. Takrat so ploščo z napisom našli na vrtu ob Zoisovi cesti in Kozini se je zdela dovolj zanimiva oziroma je bil ponosen na nakup Zoisove palače, tako da jo je dal vzidati ob stopnicah, ki so vodile iz vrta v stanovanje. Na plošči je bilo v celoti vklesano: Poserunt / Grati filii / Zois / P. P. / MD-CXCVIII. Zapis bi se v slovenščini glasil: Postavili hvaležni Zoisovi otroci blagemu očetu 1789. Ploščo so na sedanje mesto prestavili leta 1932, a ob prenosu so delavci tablo poškodovali, zato je odlomljena in napis ni več viden v celoti. Torej se tabla nanaša

na nekaj, kar so Žiga Zois in njegovi sorojenci postavili na vrtu ob palači svojemu očetu Michelangelu v spomin.¹⁵ Tudi grbovna plošča je bila na sedanje mesto vzidana precej pozneje, kot je datirana. Tudi to ploščo je našel Peter Kozina med staro šaro in jo dal sprva vzidati ob stopnišče, ki vodi s spodnjega na zgornji vrt. Andrejka je predvideval, da plošča izhaja iz mestnega obzidnega stolpa, ki je stal na vogalu južnega in zahodnega zidu oziroma na vogalu današnje Zoisove in Emonske ceste in ga je leta 1785 mesto prodalo Zoisu.¹⁶ Ugotovljeno je tudi bilo, da je glavni portal že upodobljen na Zullianijevi risbi iz leta 1751, slogovna analiza pa je pokazala, da bi starejši del portala lahko nastal v 17. stoletju, atika pa v prvi polovici 18. stoletja. Prav tako se na risbi dobro vidi, da ta portal ne izvira iz Erbergove, ampak iz vogalne hiše, torej prve Zoisove hiše. Michelangelo Zois ga je dal prenesti, ko je leta 1765 združil vogalno hišo in Erbergovo hišo ter dal sezidati stopnišče, s katerim je povezal obe hiši. Na podlagi upodobitev in številčenja hiš nam je uspelo dokazati, da je bil Bistriški dvor s cerkvijo podrt šele po letu 1802, palača pa je bila z uporabo nekaj starih zidov dvora za dve okenski osi razširjena na jug okrog leta 1805 in je tako dobila sedanjo podobo. Takrat je arhitekt poenotil vse fasade in odstranil pilastrsko členitev nekaterih starejših fasad; glavnega portala ni premikal, pač pa je izdelal nekaj novih portalov.

¹⁵ Več o zgodovini ureditve in lokaciji vrta ob palači bo predstavljeno v zborniku simpozija, ki bo izšel leta 2022.

¹⁶ Po Andrejki sta zapis o izvoru plošč povzela Kidrič (Kidrič, *Zoisova korespondenca*, str. 21) in Kopriva (Kopriva, *Ljubljana skozi čas*, str. 85, 86).

¹³ Kemperl, *Zoisova palača v Ljubljani*, str. 14.

¹⁴ Andrejka, *Zoisova palača v Ljubljani*, str. 17.

V simpozijem prispevku pa ni bila razrešena vsa problematika, zato bomo na tem mestu bolj poglobljeno analizirali portale glavne fasade in skušali ugotoviti, kdaj so nastali in kdo je njihov avtor. Pri poskusu datacije in atribucije si bomo pomagali s stilno analizo portalov in starimi fotografijami palače, saj arhivskih virov, ki bi se nanašali na omenjeno problematiko, zaenkrat še ne poznamo.

Glavni portal

Bogat glavni portal je nameščen med sedmo in osmo okensko osjo z leve sicer 12-osne fasade. Sestavljen je iz pravokotne osnovne plošče, izstopajočega polkrožno zaključenega portala, ravne profilirane grede in volutaste atike. Polkrožni portalni del je rustični: sestavljen je iz kvadrastih ali trapezoidnih kamnov s trikotnimi prizmastimi zaključki, ki imajo različno globino in teksturo oziroma se menjujejo bolj grobo obdelani in izstopajoči kamni z bolj plitvimi in gladkimi kamni. Na vrhu je volutasta agrafa. V obeh obločnih poljih sta reliefno upodobljena cvetova z zavihanimi listi, ki spominjajo na akant. Greda je nad agrafu rahlo dvakrat stopnjevana. Nad njo je volutasta atika, ki se zgoraj zaključuje s segmentnim profiliranim lokom. Podpirata ga voluti, ki tečeta na strani in se spodaj zaključujeta v nekakšnem zavitem listovju, ki pa je na obeh straneh (pod okvirom okna)

Zoisova palača, glavni portal (foto: M. Kemperl).

rahlo odbit. Med njima sta simetrično dve gladki voluti, ki po debelini izstopata, in dva navzdol obrnjena akantova lista.

Slog portala je v osnovi torej manierističen, saj se na njem menjavajo grobo in gladko obdelani kamni dveh globlin in s prizmastimi zaključki. Zato bi teoretično lahko nastal leta 1589 pod dletom Abondia Donina. A manieristični rustični portali so praviloma precej bolj grobo obdelani in precej bolj glomazni, zato bi morali portal datirati precej pozneje, vsaj v drugo polovico 17. stoletja.

Grobo obdelani rustični portali so se razmahnili v času manierizma (na primer Palazzo del Te (1524–34, Giulio Romano),¹⁷ Palača Bocchi v Bologni (1545, Jacopo Barozzi da Vignola), Villa Giulia (1551–1555, Jacopo Barozzi da Vignola),¹⁸ villa Pisani v Vicenzi (1542, Andrea Palladio), palača Schio v Vicenzi (1565/66, Andrea Palladio) in vila Sarego v Veroni (1569, Andrea Palladio).¹⁹ Populariziral jih je (še posebej tiste s kombinacijo rustike in gladko obdelanega kamna) Sebastiano Serlio (1475–1554) v traktatu *Extraordinario Libro di Architettura*, ki je prvič izšel leta 1551.²⁰ Nekaj takih portalov najdemo tudi v izjemno vplivnem traktatu arhitekta Jacopa Vignole (1507–1573) *Regola delli cinque ordini d'architettura*, ki je prvič izšel leta 1562, a so ga ponatiskovali do konca 18. stoletja.²¹ Za njim sta jih nekaj objavila tudi Orazio Perucci (1549–1624) v delu *Le Porte d'Architettura Rustica*,²² ki je posthumno izšlo leta 1634, in Giuseppe Viola Zanini v delu *Della architettura* iz leta 1626.²³ Arhitekti so se na te predloge dolgo naslanjali, zato je njihova dela težje datirati.²⁴

Nekaj rustičnih portalov je ohranjenih tudi v Ljubljani, a nobeden od njih nima tako plastično oblikovanih kamnov s prizmastimi zaključki in ni tako precizno izdelan.²⁵ Portal križevniškega samostana na Gosposki 18, nad katerim je še rustična preklada, je datiran z letnicama 1567 in 1766 (verjetno gre za leti izdelave in obnove). Drugi portali so preprostejši in večinoma niso datirani, zaradi slogovnih neizrazitosti pa jih je zelo težko datirati; to so portali hiš Križevniška 2, Križevniška 8, Križevniška 16, Salen-

¹⁷ Belluzzi, *L'Opera Rustica*, str. 99–111.

¹⁸ Monari, *Palazzo Bocchi*, str. 113–128.

¹⁹ Wundram, *Andrea Palladio*, str. 66, 67, 74, 75.

²⁰ Serlio, *Extraordinario Libro di Architettura*.

²¹ Barozzi da Vignola, *Regola delli cinque ordini d'architettura*.

²² Perucci, *Porte d'Architettura Rustica*; Scaduto, *Porte d'architettura rustica*, str. 17–32.

²³ Viola Zanini, *Della Architettura*.

²⁴ Za problematiko glej Morolli, »A quegli idej selvestri«, str. 55–97; Belluzzi, *L'Opera Rustica*, str. 99–111; Monari, *Palazzo Bocchi*, str. 113–128; Gudelj in Ruso, *Tiskani renesansni traktati*, str. 104–109; Sutura, *Porte e finestre*, str. 65–74; Scaduto, *Sebastiano Serlio*, str. 57–68; Scibilia, *L'uso del trattato*, str. 69–78; Russo, *Indagine sulla fortuna*, str. 45–56; Scaduto, *Porte d'architettura rustica*, str. 17–32.

²⁵ Enotavni rustični portali so zelo značilni za dvorce in vile, zgrajene ali prezidane med 16. in 18. stoletjem, a zaradi kompleksnosti problematike se bomo v tej razpravi omejili le na ljubljanske portale.

drova 6, Mestni trg 9, Mestni trg 10, Mestni trg 25, Stari trg 2, Stari trg 3, Ciril-Metodov trg 20, Ciril-Metodov trg 4, Gornji trg 22 (1770 in 1622), Gornji trg 27, Gornji trg 35 (1707) in Gornji trg 33 (1803). Portal hiše Salendrova 6 ima kamne dveh globin ter menjavanje rustične in gladke obdelave, portali hiš Mestni trg 25, Gornji trg 27 in Gornji trg 35 rahlo menjavanje rustične in gladke obdelave kamnov, portal hiše Stari trg 2 pa menjavanje dveh globin. Portal na Salendrovi 6 je masiven in robusten ter bi lahko bil iz poznega 16. ali iz 17. stoletja, a ker ima lok elipsast in ne polkrožen, je verjetno že iz 18. stoletja.²⁶

Menjavanje dveh globin ter rustične in gladke obdelave kamnov vidimo tudi na portalih hiš oziroma palač, ki jih bolj ali manj povezujemo z arhitektom Carlom Martinuzzijem: glavni portal mestne hiše iz leta 1717, glavni portal hiše Gosposka 10 in stopnišni portal hiše Novi trg 6 (okrog 1712).²⁷ Pri zadnjem gre bolj za stebre, ki jih oklepajo nekakšni bolj grobo obdelani prstani. Pri tem ugotavljamo, da ta portal sledi shemi, ki jo je Serlio poudarjal pri skoraj vseh portalih,²⁸ portalu hiše Gosposka 10 pa lahko najdemo zelo konkretno predlogo – gre za zgornji portal palače Farnese v Capraroli, ki ga je Vignola upodobil v *Regola delli cinque ordini d'architettura*.²⁹ Razlika je le v tem, da ima ta portal ob straneh dodana pilastra, ki imata poudarjene grobo obdelane prstane. Reducirano različico te Vignolove predloge v Ljubljani najdemo še na portalu hiše Mestni trg 10.³⁰ Stilizirana rustika v osnovni plošči je značilna tudi za portale, ki jih pripisujemo arhitektu Candidu Zullianiju, a so že bolj kompleksno zasnovani. V Ljubljani sta to portala hiš Ciril-Metodov trg 6 in Ciril-Metodov trg 21. Za slednjo hišo je dokumentirano, da sta

pri prezidavi leta 1742 sodelovala kamnoseka Franc Grumnik in Luigi Bombasi.³¹ Pri slednjem opazimo tudi menjavanje grobo in gladko obdelanih kamnov ter dve globini kamnov.³²

Poleg portalov rustično obdelane kamne oziroma menjavanje rustično in gladko obdelanih kamnitih površin najdemo na vodnjaku, ki je od leta 1862 vzi-dan v pročelje cerkve sv. Florijana, prej pa je bil vzi-dan v steno redutne dvorane. Vodnjak je zasnovan kot portal, poudarjen z gladko obdelanima stebroma, preko katerih tečejo prstani oziroma trakovi, ki so grobo obdelani. Taka obdelava je tudi na osnovni plošči, ki je poglobljena s školjčno nišo in maskaronom, iz katerega teče voda. Nad stebroma osnovno ploščo zaključuje raven arhitrav, nad katerim se dviguje profilirano trikotno čelo. Že leta 1890 je Julius Wallner objavil podatek, da je vodnjak leta 1729 izklesal Franc Grumnik,³³ po njem pa ga je leta 1930 povzel Ivan Vrhovnik.³⁴ A Viktor Steska, ki Wallnerjevega podatka morda ni poznal, je nastanek vodnjaka postavil v čas okrog leta 1780 z argumentom, da so takrat odpravili Herkulov vodnjak na trgu pred redutno dvorano.³⁵ Tako se v umetnostnozgodovinski literaturi Grumnikovo ime ni več povezovalo s tem delom,³⁶ pa tudi vodnjak še čaka na podrobnejšo strokovno obravnavo. Zaenkrat povejmo le, da tudi za ta vodnjak najdemo predlogo, in sicer v petem portalu že omenjenega Serlijevega traktata.³⁷

Iz tega kratkega pregleda ohranjenih portalov lahko razberemo, da so bili rustični portali v Ljubljani v rabi zelo dolgo in v različnih slogovnih obdobjih, in sicer od 16. stoletja, ko so bili bolj robustni (na primer Gosposka 18, 1567), do zgodnjega 19. stoletja (na primer Gornji trg 33, 1803), ko so postali zelo plitvi in stilizirani ter slogovno sodijo v klasicizem.

Glavni portal Zoisove hiše torej med ljubljanskimi portali izstopa zaradi plastičnosti in prefinjenosti

²⁶ Tako fasada kot portal hiše Salendrova 6 sta zaenkrat datirana v čas okrog leta 1750 (Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 113). Lastnik hiše Gornji trg 27 je bil med letoma 1682 in 1688 stavbni mojster Marcello Cerasolla (Suhadolnik, *Stari trg*, str. 93), zato bi morda lahko ta portal povezali z njim. Portal hiše Stari trg 2 morda lahko povežemo z ljubljanskim kamnosekom Francem Grumnikom, ki je bil leta 1736 plačan v okviru obsežnih prezidav te hiše (Radics, *Alte Häuser*, str. 72). Portal hiše Mestni trg 9 ima namesto temenskega kamna plastično oblikovano moško glavo, ki zelo spominja na moško glavo stopnišnega portala palače na Novem trgu 6, ki je delo Angela Puttija, zato bi ta portal lahko datirali v čas med letoma 1712 in 1717, ko je bil kipar aktiven v Ljubljani. Sam portal je najbolj podoben portalu hiše Gornji trg 35, ki je datiran z letnico 1707, in portalu nadškofijske palače Ciril-Metodov trg 4, ki ima zelo kompleksno stavbno zgodovino.

²⁷ Sapač, *Arhitekt Carlo Martinuzzi*, str. 12, 23–28; Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 52; Sapač, Baročni arhitekti, str. 250–252; Sapač, Stavbna zgodovina dvorca Zalog pri Moravčah, str. 169. Ob tem je treba poudariti, da še ni razrešeno, kdo je avtor načrtov portalov. Preprost rustični portal ima tudi hiša Novi trg 4, katere stopnišče prav tako povezujemo z Martinuzzijem.

²⁸ Serlio, *Extraordinario Libro di Architettura*.

²⁹ Barozzi da Vignola, *Regola delli cinque ordini d'architettura*.

³⁰ Fasado hiše pripisujemo Lovrencu Pragerju in datira okoli leta 1760, stopnišče pa Carlu Martinuzziju, zato je mogoče, da je tudi portal Martinuzzijevo delo (Sapač, Stavbna zgodovina dvorca Zalog pri Moravčah, str. 169).

³¹ Radics, *Alte Häuser*, str. 59, 60; Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 106, 107.

³² Poleg oblike prav ta razgibanost rustičnega dela ta portal povezuje tudi s portaloma hiš Gosposka 4 (1741) in Breg 12 (okrog 1740), prezidave katerih Sapač sicer postavlja v skupino anonimnih arhitekturnih stvaritev, med katerimi bi utegnili biti tudi dela Johanna Georga Schmidta (Sapač, Baročni arhitekti, str. 263, 264), a bo natančnejša analiza verjetno pokazala večjo bližino z deli C. Zullianija, kot je opazil že Šumi (Šumi, *Ljubljanska baročna arhitektura*, str. 78–86; Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 106). Članek o Zullianijevih ljubljanskih portalih je v pripravi.

³³ Wallner, *Beiträge zur Geschichte*, str. 127.

³⁴ Vrhovnik, *Cerkev sv. Florijana v Ljubljani*, str. 641.

³⁵ Steska, *Nekaj kamenitih spomenikov*, str. 136.

³⁶ Na primer Stopar, *Sprebodi po stari Ljubljani*, str. 53, ali Čopič et al., *Ljubljansko kiparstvo*, str. 122, kjer so avtorji zapisali, da je obdelava z reliefnimi pasovi rustike značilna prav za čas okrog leta 1780, ko so vodnjak izklesali. Podatki o Grumniku (brez navedbe, da bi bil avtor tega vodnjaka) so zbrani v Polajnar Frelih, *Baročni črni oltarji*, str. 19, 20, in Resnan, Grumnik, str. 438. Da je Grumnik avtor vodnjaka, pa lahko preberemo v Kokalj, *Cerkev sv. Florijana v Ljubljani*, str. 11, kjer so navedene tudi okoliščine prenosa vodnjaka.

³⁷ Serlio, *Extraordinario Libro di Architettura*, portal št. 5.

Candido Zulliani, risba Brega, 1751 (Kemperl, Dokumenti bankalne uprave).

obdelave kamnov, saj ustvarja pretanjeno igro svetlobe in sence. Tako datacijo kot atribuiranje pa dodatno zaplete tudi volutna atika nad njim, ki za rustične portale ni značilna. Na prvi pogled se zdi, kot da je bila dodana pozneje, prav tako pa se to zdi za oba cvetova v obločnih poljih. Dobro je namreč vidno, da je portal sestavljen iz več kosov kamna, cvetova, agrafa in atika pa tudi iz druge vrste kamna. Več vrst kamna na enem portalu sicer ni nobena posebnost, pa tudi to ne, da je delo izdelano v več kosih in pozneje sestavljeno. Kamnosek se je za ta način verjetno odločil zaradi lažjega klesanja in je portal sestavil šele na mestu samem. Tak način lahko vidimo na primer pri oltarjih sv. Ignacija (1714) in Marijinega vnebovzvetja (1719) v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani. Oba sta sestavljena iz več kosov, celo vsak cvet v obločnih poljih je iz dveh ali treh kosov.³⁸ A določeni detajli kažejo tudi na možnost, da bi bila oba cvetova v že obstoječi portal izklesana in vstavljena pozneje. Spodnja lista cvetov namreč nista izdelana povsem do konca, ne zavihata se organsko, ampak sta v spodnjem delu nekoliko sploščena. Če je portal starejši, bi cvetova in atika lahko nastali kmalu po letu 1728, ko je Michelangelo Zois kupil hišo. Morda sta bila prej v obločnih poljih grba ali nekaj, kar novemu lastniku ni ustrezalo, zato je naročil novi polji. Vsekakor je po

slogu sodeč skupaj s cvetovoma nastala tudi atika, in sicer pred letom 1751, ko je portal že upodobljen na Zullianijevi risbi.

Motiv cvetov ali rozet v obločnih poljih sicer bolj preprostih portalov (brez rustičnega notranjega dela in volutnega zaključka, a z ravno preklado) je bil pri nas v rabi že vsaj v drugi polovici 17. stoletja. Takšni so na primer glavni portal cerkve sv. Trojice nad Vrhniko iz sredine 17. stoletja,³⁹ glavni portal dvorca družine Vetter von der Lilie v Laškem iz leta 1675,⁴⁰ glavni portal cerkve v Slavini iz druge četrtine 17. stoletja⁴¹ in glavni portal cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah iz leta 1651.⁴² Ta oblika portala se je v okviru domačih gorenjskih delavnic razširila precej pozneje (na primer portal Sivčeve hiše v Radovljici). Tak portal brez cvetov je bil v lokalnih delavnicah precej v rabi še okrog leta 1800 in ga je Cene Avguštin interpretiral kot klasicističnega.⁴³ Ta interpretacija je morda zavedla Šumija, da je obravnavani portal datiral tako pozno oziroma celo zapisal, da »prav ta portal začinja za Ljubljano in njeno deželno okolje vrsto značilnih motivov domačega empira«. ⁴⁴ Portalov s cvetovi v obločnih poljih takrat

³⁸ Za oltar Marijinega vnebovzvetja je izpričano, da so ga po kosih vozili v cerkev (Resman, *Šentjakobska cerkev* v 18. stoletju, str. 209). Zaenkrat so vsi oltarji v cerkvi, razen zahodnega para, pripisani Luki Misleju (Resman, *Šentjakobska cerkev v Ljubljani*, str. 47).

³⁹ Za natančnejšo datacijo glej Kemperl, *Cerkveni ustanovi*, str. 128–131.

⁴⁰ Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 83.

⁴¹ Prav tam, str. 87; Vidmar in Kemperl, *Župnijska cerkev*, str. 140, 141.

⁴² Curk, *Sakralni spomeniki*, str. 1–20.

⁴³ Avguštin, *Zeleni kamen*, str. 39–51.

⁴⁴ Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 213. Kot naslednike pa je morda imel v mislih portale hiš iz 19. stoletja, kot so Dvorni trg 1 (1824–1827), Štari trg 17 (prva polovica 19. stoletja),

v Ljubljani skoraj ni bilo. Edini tak nam znan portal, ki bi lahko bil baročen, je vzdian v zunanjo steno južnega zidu Križank ob nekdanjem šolskem vrtu v neposredni bližini prehoda s Križevniške soteske na Zoisovo cesto in je bil še pred kratkim popolnoma obrasel z bršljanom. Portal je na zunaj pravokoten, na znotraj pa polkrožno zaključen. Zgoraj je zaključen z ravno profilirano preklado. Lok ima zgoraj volutasto agrafo. Obločni polji sta izpolnjeni s po enim reliefno upodobljenim cvetom na vsaki strani. Čeprav so listi na koncu malce privihnjeni, ta cvetova nista tako plastično oblikovana kot tista na Zoisovem portalu, njuna oblika pa se bolj prilega polju. Portal so na to mesto postavili ob povojni obnovi oziroma predelavi križevniškega samostana v Križanke. Portal izvira iz Ajdovščine,⁴⁵ a njegovega prvotnega nahajališča še ni mogoče natančneje lokalizirati.

Motiv cvetov oziroma rozete v obločnih poljih je pogost na ljubljanskih čnomarmornatih oltarjih. Vidimo jih na oltarju sv. Paskala Bajlonskega iz okrog leta 1700 v frančiškanski cerkvi in na oltarju sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Jakoba, delo kamnoseka Franca Grumnika iz leta 1709. Prav tako se pojavljajo na oltarjih, ki so dokumentirana ali pripisana dela Michaela Kuše, na primer oltarji sv. Antona Padovanskega (1695–96), Brezmadežne in sv. Frančiška Asiškega v cerkvi v Mekinjah, glavni oltar podružnične cerkve na Čevicah in stranska oltarja v župnijski cerkvi v Preserju pod Krimom.⁴⁶ A vse te rozete so oblikovane popolnoma ploskovito oziroma le grafično. Plastično oblikovane aplikacije mesnatega akantovja in drugega listovja, kot ga vidimo na portalu Zoisove palače, v Ljubljani srečamo šele po letu 1700. Morda je prva taka plastična dekoracija na menzi oltarja sv. Frančiška Ksaverja v cerkvi sv. Jakoba, ki jo je leta 1709 izdelal Matthias Hendrichs.⁴⁷ Plastično oblikovani in bolj naturalistično prikazani cvetovi v obločnih poljih pa se v Ljubljani pojavijo na že omenjenih oltarjih v cerkvi sv. Jakoba, torej na oltarjih sv. Ignacija Loyolskega in Marijinega vnebovzvetja iz let 1719 in 1717. Oltarji so pripisani Luko Misleju, kiparski okras Marijinega oltarja pa Angelu Puttiju. Zelo podobno dekoracijo v šentjakobski cerkvi najdemo še na oltarju sv. Jožefa iz leta 1716, za katerega Blaž Resman domneva, da bi lahko nastal po osnutku A. Puttija, njemu pa so pripisani

tudi kipi in reliefi.⁴⁸ Plastične listaste aplikacije najdemo tudi na drugih Puttiju pripisanih delih, kot na primer nad kipoma sv. Petra in sv. Janeza Evangelista na Goešovem epitafu v župnijski cerkvi v Strašburgu iz leta 1715.⁴⁹ Plastično oblikovane cvetove, katerih listi spominjajo na akant, pa imata v obločnih poljih tudi oba portala dvorca Ponoviče, ki se s portalom Zoisove palače deloma povezujejeta tudi po konceptu. Sestavljena sta namreč iz rustičnih podbojev in polkrožnega loka, pri čemer so kamni loka različnih globin in obdelav, ravna preklada je profilirana, namesto temenskega kamna je plastično oblikovana glava starejšega moškega z bujnimi skodranimi lasmi in brado. Gradnjo dvorca Igor Sapač datira v čas med letoma 1709 in 1713 ter pripisuje C. Martinuzziju, portala pa A. Puttiju, saj sta po njegovem mnenju glavi zelo sorodni gigantoma na stopnišču dvorca Zalog, sama portala pa portalu dvoriščne fasade zahodnega trakta istega dvorca (neohranjeno). Giganti in neohranjen portal so dokumentirano delo L. Misleja in A. Puttija.⁵⁰ Ponoviška portala imata le rahlo rustiko, precej bolj robustni pa so portali v Zalogu. Plastične listaste aplikacije in podobna dekoracija postane kasneje spremljevalni motiv tako Robbovih kot Rottmanovih del in oltarjev, na katerih stojijo Robbovi kipi, zato je tako majhen kiparski okras, kot je ohranjen na obravnavanem portalu, težko atribuirati in natančneje datirati.

Portali dvorcev Zalog (neohranjeno) in Ponoviče dokazujejo, da so istočasno lahko nastajali tako rustični portali kot plastične aplikacije listovja in cvetov. Zato je kaj verjetno, da je glavni portal Zoisove palače nastal naenkrat. Slogovno je najbližje ljubljanskim oltarjem in portalom, ki jih povezuje s kamnosekom Luko Mislejem (1670–1727) in kiparjem Angelom Puttijem (v Ljubljani aktiven med letoma 1712 in 1717). Poleg že zgoraj naštetih omenimo še portal semenišča (1714) oziroma kartušo nad portalom, ki jo sestavljajo zgoraj zavihano listovje, spodaj pa nesimetrično potekajoča voluta, kar lahko dobro primerjamo s cvetovoma in volutama atike na Zoisovem portalu. Prav tako podobnosti najdemo na štajerskih oltarjih, ki jih je Mislej za naročnika Ignaca Marijo grofa Attemsa izdelal okrog leta 1724.⁵¹ Vsi ti oltarji (v kapelah gradov Podčetrtek, Slovenska

Levstikov trg 4a (po potresu leta 1895) in portal iz leta 1851, vzdian na predverju Križank.

⁴⁵ Malešič, Mesto Ljubljana, str. 289.

⁴⁶ Resman, Šentjakobska cerkev v 18. stoletju, str. 198–202; Polajnar Frelj, *Baročni črni oltarji*, str. 75, 76, 84, 87, 91–94, 99, 100. Prav tako se ta motiv pojavlja na M. Kuši pripisanih zakristijskih lavabojih (Polajnar Frelj, *Baročni črni oltarji*, str. 141, 142).

⁴⁷ Resman, Šentjakobska cerkev v 18. stoletju, str. 200. Njemu sta pripisana še Objokovanje na oltarju sv. Križa v šentjakobski cerkvi v Ljubljani in antependij velikega oltarja v Žabnicah, kjer najdemo še največ plastično oblikovanih listastih aplik in volut (Klemenčič, *Beneško baročno kiparstvo*, str. 18, 19).

⁴⁸ Resman, *Šentjakobska cerkev v Ljubljani*, str. 47.

⁴⁹ Resman, *Barok v kamnu*, str. 55.

⁵⁰ Sapač, *Arhitekt Carlo Martinuzzi*, str. 21, 22; Sapač, Baročni arhitekti, str. 251; glej tudi Resman, Kiparska oprema gradu Strmol, str. 322–324, in Sapač, Stavbna zgodovina dvorca Zalog pri Moravčah, str. 166, 167. Za glavi (ki sta sicer poškodovani, saj sta izdelani iz krhkega kamna) so značilni slikovitost in naturalističnost ter nizke poudarjene ličnice, izrazite gube med ličnicami in nosom, gube na čelu, širok, a raven nos, mesnate veke ter bujni skodrani lasje in brada, ki se viha nazaj, kot bi vihrala v vetru. Vse to so značilnosti, ki glavi povezujejo z deli A. Puttija, posebej tistimi, ki jih je naredil v zgodnjem obdobju za Ljubljano (na primer kipi štirih emonskih škofov).

⁵¹ Weigl, Oltarji Luke Misleja, str. 1–6.

Bistrica in Brežice ter cerkvi na Vurberku) imajo na menzi listaste aplikle. Ali je pri tem z Mislejem sodeloval kak kipar, ne vemo, vemo pa, da je pri njem takrat že delal Francesco Robba, saj se je 16. februarja 1722 poročil z njegovo hčerko, morda pa je bil v Ljubljani že prej.⁵² Cvetova v obločnih poljih Zoisovega portala sta zelo blizu tem listastim aplikam, zlasti tistim na oltarju cerkve na Vurberku.⁵³ Portal Zoisove palače je najverjetneje izklesal prav Luka Mislej in je torej nastal med letoma 1710 in 1727, ko je umrl.

Kot dokazuje vodnjak pri cerkvi sv. Florijana iz leta 1729, je s kombiniranjem rustično in gladko obdelanih kamnov nadaljeval tudi Franc Grumnik (1671–1755), ki je v Ljubljani dobil meščanske pravice leta 1705, leta 1727 pa je v vlogi mestnega kamnoseškega mojstra nasledil Misleja. V delavnici je imel pomočnike kiparje, leta 1742 pa je bil tudi predstojnik kamnoseškega in zidarskega ceha.⁵⁴ Torej bi portal Zoisove palače lahko nastal v celoti tudi kmalu po letu 1728, ko je Michelangelo Zois kupil hišo. Portal bi izklesal Grumnik, atika in cvetova pa bi lahko nastali pod dleti kakega kiparja, ki je bil delavniško povezan z Grumnikom. A o sestavi njegove delavnice zaenkrat ne vemo še nič, prav tako ne poznamo nobenega njegovega dela, ki bi vsebovalo plastične aplikle, zato je ta teza zaenkrat precej manj verjetna. Gotovo pa je portal nastal, preden je v Ljubljani stavbe začel načrtovati in graditi arhitekt Candido Zulliani (v Ljubljani delal od 1733 do smrti 1766), ki je uvedel bolj razgibane in bolj kompleksno zasnovane portale.

Portal se zaradi kvalitetnega ter prefinjenega rustičnega dela in različno obdelanih sestavnih delov atike kaže kot zelo izviren izdelek, ki ni nastal po predlogi, ampak je plod umetnikove lastne invencije. Portal po kvaliteti in izvornosti izstopa iz sočasne mestne produkcije in ga lahko postavimo ob bok portalu semenišča.

Ostali portali

Ostalih šest portalov glavne fasade Zoisove palače ima enako obliko. Preprosta podboja se na zunanji strani proti vrhu malenkost razširita (zato govorimo o ušesastem portalu) in preideta v elipsast lok, ki je enkrat zalomljen. Precej velik temenski kamen je stopnjevan. Nobeden od portalov ni datiran. Iz fotografije, ki je bila posneta kmalu po potresu leta 1895, je razvidno, da sta bila takrat levo od glavnega portala le dva taka portala, in sicer tisti na skrajni levi strani, torej prvi z leve, in tisti, nad katerim je vzdana grbovna plošča, torej danes četrti z leve. Glede na nju-

*Zoisova palača, stranski portal, prvi z leve
(foto: M. Kemperl).*

no obliko predvidevamo, da gre za sedanja portala. Desno od glavnega portala pa fasada na tej fotografiji ni vidna. Na fotografiji, ki je bila posneta med letoma 1918 in 1932, desno od glavnega portala vidimo še eno odprtino, a ne moremo prepoznati oblike.⁵⁵ Na risbi Maksima Gasparija iz leta 1939, za katero je Kidrič zapisal, da kaže Zoisovo palačo okoli leta 1805,⁵⁶ so vidni trije portali, in sicer današnji prvi, četrti in šesti. Vsi portali imajo tako obliko in so na tistem mestu kot sedanji, zato lahko predvidevamo, da so vsi trije prvotni ter da so nastali ob zadnji povečavi in prezidavi palače okoli leta 1805. Na fotografiji, ki jo je leta 1932 v časopisu *Slovenec* objavil R. Andrejka, sta že vidna sedanja drugi in tretji portal, torej sta nastala ob prenovi tistega leta⁵⁷ in verjetno je takrat nastal še skrajno desni portal. Na povojnih fotografijah pa so že vidni vsi portali.⁵⁸ Če sklenemo, so sedanji prvi, četrti in šesti portal nastali okrog leta 1805, sedanji drugi, tretji in sedmi pa leta 1832, pri čemer slednji trije oblikovno posnemajo prve tri. Ob tem pa morda ni odveč omeniti, da sta prvi in četrti izklesana iz enakega kamnja. Prvi trije portali pa so

⁵² Klemenčič, *Francesco Robba*, str. 31 s tam navedeno literaturo.

⁵³ Weigl, *Oltarji Luke Misleja*, str. 2–5.

⁵⁴ Kot že zapisano, je Grumnik sodeloval pri izdelavi kamnoseških elementov hiše Ciril-Metodov trg 21 (1742), katere portal vsebuje grobo in gladko obdelane kamne dveh globlin, morda pa je njegov tudi portal hiše Stari trg 2.

⁵⁵ ZVKDS, območna enota Ljubljana, fototeka.

⁵⁶ Kidrič, *Zoisova korespondenca*, str. 34. Žal ni navedel vira te risbe.

⁵⁷ Andrejka, *Zoisova palača v Ljubljani*, str. 11.

⁵⁸ ZVKDS, območna enota Ljubljana, fototeka.

tudi edini slogovno izrazitejši element, ki je nastal ob zadnji povečavi in prezidavi, za katero še ne vemo, kateri arhitekt jo je izvedel. A kot bomo pokazali v nadaljevanju, nam tudi oblika portala pri atribuiranju ne bo v pomoč.

Gre za obliko portala, ki ga v različnih variantah srečamo tako v starem delu mesta kot v nekdanjih predmestjih Ljubljane. Glede na število ohranjenih portalov bi lahko celo rekli, da je bila to zelo razširjena oblika portala, morda celo prevladujoča pri tistih hišah, ki so bile prezidane ali na novo postavljene v prvi polovici 19. stoletja. Najzgodnejši tak portal je na vzhodni fasadi nadškofijske palače in je datiran z letnico 1798, najmlajši pa na Celovski cesti 43, datiran z letnico 1857.⁵⁹

Tako obliko portala so ljubljanski arhitekti uporabljali že precej prej, le da večinoma ne za ljubljanske stavbe. Tak portal prvič srečamo v opusu Matije Perskega (1716–1761, v Ljubljani od 1747):⁶⁰ preprosto varianto ima kapela v Čušperku (1749–50), obogateno pa župnijski cerkvi v Naklem (1755) in Koroški Beli (1754).⁶¹ Obliko portala je prevzel njegov ljubljanski naslednik Lovrenc Prager (okrog 1720–1791, v Ljubljani od 1761),⁶² v čigar opusu lahko zaznamo,⁶³ da ga je uporabljal pri manj reprezentativnih stavbah in manjših cerkvah: župnijske cerkev v Vivodini (1753–1757), stranski portali glavne fasade dvorca na Selu (okoli 1762, posredno dokumen-

tirano), cerkev sv. Roka v Brežicah (1764), kaplanija v Radovljici (načrt in gradnja 1762, dokumentirano), svete stopnice ob romarski cerkvi na Žalostni gori nad Mokronogom (1767), župnijska cerkev v Skočjanu na Dolenjskem (1768), cerkev sv. Jakoba v Galiciji (1772–1778), cerkev na Raki (1770–79, po požaru dokončal sin Ignac Prager do 1803) in svete stopnice ob romarski cerkvi na Novi Štifti pri Ribnici (1780, dokumentirano).⁶⁴ Obogateno različico vidimo na glavnem portalu župnijske cerkve v Zasiptu pri Bledu (1778), portalu (1784), ki je vzdian v prehod med Križevniško sotesko in Zoisovo cesto v Ljubljani, izhaja pa iz porušene Smoletove hiše, ki je nekdanj stala na Ajdovščini pred gostilno Figovec, ter portalu dvorca v Višnji Gori (1778).⁶⁵ Take oblike portalov najdemo v poznem opusu ljubljanskega arhitekta Candida Zullianija, in sicer v načrtih za stavbo tehtnice (1763) in mitnice (1767),⁶⁶ ter v opusu arhitekta Leopolda Hofferja (1749–1825), ki je v Ljubljani deloval vzporedno z Lovrencem Pragerjem.⁶⁷ Tak je portal župnijske cerkve v Dobrničah (1777), vsi portali župnijske cerkve v Cerkljah (1784) in portal Ruardove graščine na Stari Savi na Jesenicah (1788), le da je slednji malce obogaten.⁶⁸ Take oblike portala že zgodaj najdemo tudi na drugih posvetnih stavbah na Gorenjskem, na primer na župnišču v Begunjah (1783)⁶⁹ in hiši Linhartov trg 5 v Radovljici (1803). Številne meščanske hiše, zlasti na Spodnjem trgu v Škofji Loki, imajo tak portal, a je najzgodnejši ohranjen iz leta 1834 (Mestni trg 2).⁷⁰ V Kranju in Kamniku je takih portalov precej manj: v Kranju najstarejši datira v leto 1819 (Tavčarjeva 22),

⁵⁹ V mestu in nekdanjih predmestjih jih najdemo na palačah oziroma hišah Vodnikov trg 1 (šest nedatiranih), Študentovska ul. 3 (dva nedatirana), Študentovska ul. 5 (nedatiran), Študentovska ul. 7 (nedatiran, z ravno profilirano preklado), Študentovska ul. 13 (nedatiran), Ciril-Metodov trg 19 (nedatiran), Mestni trg 12 (1817), Mestni trg 27 (nedatiran), Pod Trančo 2 (nedatiran), Stari trg 3 (1828), Stari trg 26 (1805, delno prekrit z novejšo fasado), Gornji trg 5 (1828), Gornji trg 6 (1868), Gornji trg 20 (nedatiran), Gornji trg 21 (1832), Gornji trg 31 (1820), Gornji trg 40 (nedatiran), Gornji trg 37 (nedatiran), Gornji trg 39 (nedatiran), Ulica na grad 2 (1859), Hrenova ul. 13 (1824), Breg 4 (1813), Križevniška ul. 1 (nedatiran), Židovska ul. 3 (nedatiran), Židovska steza 3 (1846), Gregorčičeva 6 (nedatiran), Gregorčičeva 6a (nedatiran), Vegova 6 (1831, z ravno profilirano preklado), Rimska c. 17 (nedatiran), Rimska c. 19 (1815, z ravno profilirano preklado), Trubarjeva c. 6 (1830, z ravno profilirano preklado), Trubarjeva c. 9 (nedatiran), Trubarjeva c. 11 (nedatiran), Trubarjeva c. 13 (1831), Trubarjeva c. 20 (1830), Trubarjeva c. 22 (nedatiran), Trubarjeva c. 25 (nedatiran), Trubarjeva c. 31 (trije nedatirani portali), Trubarjeva c. 48 (1824), Trubarjeva c. 51 (nedatiran), Trubarjeva c. 55 (1837), Trubarjeva c. 60 (1823), Mala ul. 1 (nedatiran), Vidovdanska c. 1 (nedatiran), Prečna ul. 8 (1839), Poljanska c. 10 (nedatiran), Poljanska c. 11 (1833), Ambrožev trg 7 (1826, stranski portal), Petkovškovo nabrežje 7 (1826, z ravno profilirano preklado), Petkovškovo nabrežje 21 (1814), Petkovškovo nabrežje 37 (1831), Kongresni trg 5 (1822), Hribarjevo nabrežje 3 (nedatiran), Slovenska c. 40 (nedatiran), Slovenska c. 10 (nedatiran), Celovška c. 43 (1857), Celovška c. 74 (1840, z ravno profilirano preklado) in Celovška c. 76 (nedatiran).

⁶⁰ Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 256, 257 s starejšo literaturo.

⁶¹ Weigl, *Matija Persky*, str. 231–233, 245–251.

⁶² Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 259, 260 s starejšo literaturo.

⁶³ Za Pragerjev opus glej Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 259, 260, in Kemperl, *Korpus*, str. 48–50.

⁶⁴ Portal je sicer nerodno sestavljen in morda je bil poškodovan leta 1942, ko je na cerkev priletela bomba.

⁶⁵ Sapač, *Baročni arhitekt Lovrenc Prager*, str. 25, 52; Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 213.

⁶⁶ Kemperl, *Dokumenti bankalne uprave*, str. 85–100.

⁶⁷ Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 243, 244 s starejšo literaturo.

⁶⁸ Prav tam, str. 244. Prav take portale imajo delavska Kasarna, ki stoji ob vzhodni strani t. i. fužinarskega naselja Stara Sava, ter župnišči, ki stojita ob Hofferju pripisanih cerkvah na Prežganju (okrog 1777) in Koprivniku (okrog 1785). Dataciji cerkva sta povzeti po (Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 244).

⁶⁹ Gradnjo tega župnišča in cerkve bomo morali v prihodnje verjetno pripisati Lovrencu Pragerju. Šumi (Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 98) je sicer zapisal, da je cerkev nastala okrog leta 1740, Sapač pa jo brez slogovne analize pripisuje Johannu Georgu Schmidtu (Sapač, *Baročni arhitekti*, str. 264). Z deli Lovrenca Pragerja cerkev povezuje tip arhitekture (cerkev s centralizirajočo ladjo, ki jo je v naših krajih uvedel prav Lovrenc Prager), oblika pilastrov, ogredja in ograje pevskega kora (za primerjavo Pragerju pripisanih del glej Kemperl, *Romarska cerkev*, str. 493–500; Kemperl, *Lovrenc Prager*, str. 201–210; Kemperl, *Korpus*, str. 48–50, 68, 70, 74–79, 80, 104–106; Kemperl, *Arhitekturna tipologija*, str. 138–145). Resman je objavil zapis iz vizitacije, iz katerega lahko sklepamo, da je bila cerkev na novo postavljena okrog leta 1776 (Resman, *Še o nekaterih*, str. 55). Tak portal ima tudi zakristija cerkve sv. Petra nad Begunjami, a ni datiran.

⁷⁰ V starem mestnem jedru Škofje Loke ima kar 22 hiš take portale. Tisti, ki so nastali po sredini 19. stoletja, so večinoma že brez ušes. Take portale verjetno najdemo še marsikje, a to že presega temo pričujočega članka.

v Kamniku pa v leto 1844 (Šutna 56). Prav tako imata taka portala obe stavbi v Bohinjski Bistrici, ki sta povezani s Zoisom, t. i. Zoisov grad (Grajska ul. 14) in fužinarska hiša Zoisova 1.⁷¹ Na podeželju okrog Ljubljane jih prav tako zasledimo že v prvi polovici 19. stoletja, na primer Šentjošt nad Horjulom 9 (1824), tam pa v okviru lokalnih delavnic, ki delajo za večje kmečke hiše, živijo še po sredini 19. stoletja, na primer Pristava pri Polhovem Gradcu 4 (1855), Srednja vas pri Polhovem Gradcu 8 (1876, z ravno preklado na vrhu) in Vrzdenc 23 (1865).

Pregled portalov pokaže, da je arhitekt povečave in prezidave palače okoli leta 1805 uporabil zelo tradicionalno obliko portala, zato na podlagi slogovnih primerjav ni mogoče ugotavljati avtorstva. V tem času je bil mestni stavbni mojster v Ljubljani Ignac Prager (1762–1830), sin Leopolda Pragerja, ki je domnevno sodeloval pri združitvi in prezidavi prve Zoisove in Erbergove palače v šestdesetih letih 18. stoletja. Leta 1791 je dobil naziv stavbnega mojstra, leta 1794 postal ljubljanski meščan, službo mestnega stavbnega mojstra pa je opravljal do smrti leta 1830.⁷² Do okrog leta 1820 je bil edini stavbni mojster v mestu,⁷³ zato bi bil lahko prav on avtor povečave Zoisove palače in treh portalov. Prav tako bi bil lahko avtor številnih prej naštetih portalov hiš v Ljubljani, ki so bili postavljeni do njegove smrti. Zanj zaenkrat velja, da je ponavljal očetove zasnove in bil zadržan do klasicističnih novosti,⁷⁴ a njegov opus je še slabo raziskan. Zoisovo palačo in stavbe ob njej je tudi dobro poznal, saj je leta 1790 izrisal tlorise vseh nadstropij Bistriškega dvora, ki so služili cenitvi stavbe, ki jo je pripravil skupaj z očetom.⁷⁵

⁷¹ Nobeden od portalov ni datiran, arhitekturi pa sta stilno neizraziti, zato je tako atribuiranje kot datiranje oteženo, zaenkrat pa ne poznamo niti pisnega vira, ki bi natančneje datiral gradnjo. Fužinarska hiša na Zoisovi 1 ima v notranjščini prtljiča poglobljene zaobljene vogale, kar je poznobaročna značilnost, zato bi lahko bila stavba sezidana že v drugi polovici 18. stoletja.

⁷² Valenčič, Ljubljansko stavbeništvo, str. 78; Sapač, Baročni arhitekti, str. 261 s starejšo literaturo.

⁷³ Valenčič, Ljubljansko stavbeništvo, str. 74, 78.

⁷⁴ Sapač, Baročni arhitekti, str. 261.

⁷⁵ StLA, FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien, Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96. S povečavo in prezidavo bi se lahko ukvarjal tudi arhitekt in inženir Jožef Šemerl (1754–1844), ki je Zoisa gotovo dobro poznal, saj sta bila soseda (dokler je Šemerl stanoval pri očetu v hiši Breg 16). Poleg tega je bila Zoisova mati Šemerlova krstna botra, ta pa je bil poročen z njegovo sestrično (Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 184). Tudi ko se je Šemerl odselil na Dunaj, sta si s Zoisom redno dopisovala (Faganel, *Zoisovi rokopisi*, str. 165). Šemerl je bil v Ljubljani direktor provincialne gradbene direkcije, a se je že leta 1799 preselil na Dunaj (Sapač, Baročni arhitekti, str. 267, 268, s tam navedeno literaturo). Zato se verjetno leta 1805 ni ukvarjal s takimi malenkostmi. Na mestu okrožnega inženirja v Ljubljani ga je leta 1804 zamenjal Matija Poll, ki je bil med letoma 1795 in 1801 podarhitekt in torej podrejen Šemerlu, leta 1802 je postal njegov namestnik, leta 1804 pa je zasedel mesto okrožnega inženirja v Ljubljani in bil na tem mestu vsaj še leta 1807 (*Instanzen Schematismus vom Herzogthume Krain, für das Jahr 1795, 1796, 1798, 1802,*

Sklep

Glavni portal ljubljanske Zoisove palače na Bregu 22, ki ima precej pestro stavbno zgodovino in je okrog leta 1805 dobila sedanjo podobo, izvira iz prve Zoisove vogalne hiše, a so ga na sedanje mesto predstavili okrog leta 1765, ko so hišo združili s sosednjo Erbergovo palačo. Portal je verjetno nastal v delavnici kamnoseka Luke Misleja med letoma 1710 in 1727 in je kvalitetno ter izvirno delo, ki izstopa iz sočasne produkcije v Ljubljani. Ostali portali so enake oblike, pri čemer so prvi, četrti in šesti z leve nastali okrog leta 1805 ob zadnji povečavi palače in verjetno sodijo v opus zidarskega mojstra Ignaca Pragerja, drugi, tretji in sedmi pa leta 1832, pri čemer slednji trije oblikovno posnemajo prve tri.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv
FLD, Staatsguterakten Krainerische Archivalien,
Versch. H. Freudenthal (5. Theil), Karton 96.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Območna enota Ljubljana, fototeka

LETOPISI

Instanzen Schematismus vom Herzogthume Krain, für das Jahr 1795, 1796, 1798, 1802, 1803, 1804, 1806, 1807.

LITERATURA

Andrejka, Rudolf: Zoisova palača v Ljubljani. *Slovenec*, 29. 10. 1932, str. 17.

Avguštin, Cene: Zeleni kamen v gorenjski arhitekturi. *Slovenski etnograf* 23/24, 1970/71, str. 39–51.

Barozzi da Vignola, Jacopo: *Regola delli cinque ordini d'architettura*. Roma, 1562 (dostopno tudi na: https://archive.org/details/gri_33125008229409/page/10/mode/2up).

Belluzzi, Amedeo: *L'Opera Rustica nell'architettura italiana del primo Cinquecento. Natura e artificio: L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 98–111.

Curk, Jože: *Sakralni spomeniki na območju občine Šmarje pri Jelšah*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.

1803, 1804, 1806, 1807). Ne v Šemerlovem ne v Polloovem sicer slabo raziskanem opusu ne najdemo portalov takih oblik.

- Čopič, Špelca in Prelovšek, Damjan in Žitko, Sonja: *Ljubljansko kiparstvo na prostem*. Ljubljana: DŽS, 1991.
- Faganel, Jože: *Zoisovi rokopisi I*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999.
- Gudelj, Jasenka in Ruso, Anita: Tiskani renesansni traktati o arhitekturi u Dubrovniku. *Peristil* 56, 2013, str. 101–112.
- Kemperl, Metoda: *Arhitekturna tipologija romarskih cerkva v 17. in 18. stoletju na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2012.
- Kemperl, Metoda: Cerkveni ustanovi knezov Eggenbergov v 17. stoletju na Kranjskem. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 43, 2007, str. 105–136.
- Kemperl, Metoda: Dokumenti bankalne uprave za Kranjsko kot umetnostnozgodovinski vir. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem* (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 85–100 (<http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:sd18z11/VIEW/>).
- Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007.
- Kemperl, Metoda: Lovrenc Prager – arhitekt Župne cerkve sv. Lovre u Vivodini. *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 29, 2005, str. 201–210.
- Kemperl, Metoda: Romarska cerkev Matere božje dobrega sveta na Slinovcah. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Andrej Smrekar). Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost, 2003, str. 493–500.
- Kemperl, Metoda: Zoisova palača v Ljubljani – zgodovina gradnje. *Baron Žiga Zois: nova spoznanja ob dvestoletnici smrti: program simpozija in povzetki referatov* (ur. Luka Vidmar), Atrij ZRC, Ljubljana, Novi trg 2, 20.–22. november 2019, str. 14.
- Kemperl, Metoda in Klemenčič, Matej in Weigl, Igor: *Baročna Ljubljana*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, 2007 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: zbirka vodnikov, 210).
- Kidrič, France: *Zoisova korespondenca 1808–1809*. Ljubljana: SAZU, 1939 (Korespondence pomembnih Slovencev, 1).
- Klemenčič, Matej: *Beneško baročno kiparstvo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2013.
- Klemenčič, Matej: *Francesco Robba in beneško baročno kiparstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Založba Rokus, 1998.
- Kokalj, Jože: *Cerkve sv. Florijana v Ljubljani*. Ljubljana: Župnijski urad sv. Jakoba, 1996.
- Kopriva, Silvo: *Ljubljana skozi čas: ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec, 1989.
- Lubej, Uroš: Donino. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 28. München, Leipzig, 2001, str. 557.
- Lubej, Uroš: Mestni grb na pročelju nekdanje Zoisove palače. *Kronika* 36, 1988, št. 1–2, str. 74–76.
- Malešič, Martina: Mesto Ljubljana dragim gostom v radost in pouk: povojna obnova ljubljanskih križank. *Križanke* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, str. 284–306.
- Monari, Daniela: Palazzo Bocchi e l'opera rustica secondo il Vignola. *Natura e artificio. L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 113–128.
- Morolli, Gabriele: »A quegli idej selvestri«: interpretazione naturalistica, primato e dissoluzione dell'ordine architettonico nella teoria cinquecentesca sull'Opera Rustica. *Natura e artificio: L'ordine rustico, le fontane, gli automi nella cultura del Manierismo europeo* (ur. Marcello Fagiolo). Roma: Officina Edizioni, 1979, str. 55–97.
- Müllner, Alfons: Die Zukunft der Stadt Laibach. *Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde* 4–6, 1898, str. 60–67, 78–84, 92–100.
- Perucci, Oratio: *Porte d'architettura rustica d'Oratio Perucci pittore et archit.o reggiano date in luce dal dot.r Francesco suo igl.o*. S. l., 1634.
- Polajnar Frelih, Nataša: *Baročni črni oltarji ljubljanskih kamnoseških delavnic*, Stična: Slovenski verski muzej, 2001.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 19. in 20. stoletje: Del 3: Od Aljančičev do Žolgerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2017.
- Prelovšek, Damjan: Ljubljanska arhitektura v prvi polovici 19. stoletja. *Sinteza. Revija za likovno kulturo* 36–37, 1976, str. 41–56.
- Radics, Peter: *Alte Häuser in Laibach: Geschichtserinnerungen*, I. Laibach: Selbstverlag, 1908.
- Resman, Blaž: *Barok v kamnu: ljubljansko kamnoseštvo in kiparstvo od Mihaela Kuše do Francesca Robbe*. Ljubljana, ZRC SAZU, 1995.
- Resman, Blaž: Grumnik (Gronigk; Gromenich; Gromnikh; Grumenig), Franz (Francesco). *Allgemeines Künstlerlexikon: die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 63, 2009, str. 438.
- Resman, Blaž: Kiparska oprema gradu Strmol. *Kronika* 54, 2006 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 317–326.
- Resman, Blaž: Šentjakobska cerkev v 18. stoletju. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1998, str. 189–228 (Redovništvo na Slovenskem, 4).
- Resman, Blaž: *Šentjakobska cerkev v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2014.
- Russo, Antonio: Indagine sulla fortuna delle porte di Serlio in Emilia e Lombardia. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa*

- nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 45–56.
- Sapač, Igor: *Arhitekt Carlo Martinuzzi in letna rezidenca grofov Strassoldo na Zalogu pri Moravčah*. Ljubljana: samozaložba, 2003.
- Sapač, Igor: *Baročni arhitekt Lovrenc Prager. Grajski opus*. Ljubljana: samozaložba, 2003.
- Sapač, Igor: Baročni arhitekti na Slovenskem. *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka* (ur. Nace Šumi). Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007, str. 231–270.
- Sapač, Igor: Stavbna zgodovina dvorca Zalog pri Moravčah. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 43, 2007, str. 139–176.
- Scaduto, Fulvia: *Porte d'architettura rustica by Orazio Perucci. Testo, Immagine, Luogo: Libri, incisioni e immagini di architettura come fonti per il progetto in Italia* (ur. Fulvia Scaduto). Palermo: Zaracol, 2013, str. 17–26.
- Scaduto, Fulvia: Sebastiano Serlio e la Sicilia: Modelli per porte e finestre. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 57–68.
- Scibilia, Federica: L'uso del trattato di Vignola come modello per l'architettura di età moderna in Sicilia. *Testo, Immagine, Luogo: La circolazione dei modelli a stampa nell'architettura di età moderna* (ur. Stefano Piazza). Palermo: Zaracol, 2013, str. 69–78.
- Serlio, Sebastiano: *Extraordinario Libro di Architettura*. Lione: per Giovan di Tournes, 1551 (dostopno tudi na: https://archive.org/details/ldpd_12223091_000).
- Steska, Viktor: Nekaj kamenitih spomenikov v Ljubljani. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 13, 1903, str. 135–141.
- Stopar, Ivan: *Ljubljanske vedute*. Ljubljana: Arterika, 1996.
- Stopar, Ivan: *Sprehodi po stari Ljubljani*. Ljubljana, Marketing 013 ZTP, 1992.
- Suhadolnik, Jože: *Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2006.
- Suhadolnik, Jože: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2003.
- Sutera, Domenica: *Porte e finestre di Tarquinio Ligustri e la loro Fortuna in Sicilia tra seicento e settecento. Testo, Immagine, Luogo: Libri, incisioni e immagini di architettura come fonti per il progetto in Italia* (ur. Fulvia Scaduto). Palermo: Zaracol, 2013, str. 65–74.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem: obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2000.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem: obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Šumi, Nace: *Ljubljanska baročna arhitektura*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Valencič, Vlado: Ljubljansko stavbeništvo v prvi polovici 19. stoletja. *Kronika* 17, 1969, št. 2, str. 72–84.
- Vidmar, Luka in Kemperl, Metoda: Župnijska cerkev Marijinega vnebovzjetja v Slavini. *Leksikon cerkva na Slovenskem. Škofija Koper. 8: Dekanija Postojna* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: Delo, 2006, str. 140–145.
- Vrhovnik, Ivan: Cerkev sv. Florijana v Ljubljani. *Življenje in svet*, knjiga 8, št. 23, 5. dec. 1930, leto 4, str. 641.
- Wallner, Julius: Beiträge zur Geschichte der Laibacher Maler und Bildhauer im XVII. und XVIII. Jahrhunderte. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain*, 3, 1890, str. 103–139.
- Weigl, Igor: *Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000 (tipkopis magistrskega dela).
- Weigl, Igor: Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem. *Kronika* 47, 1999, št. 3, str. 1–6.
- Wundram, Manfred: *Andrea Palladio 1508–1580. The Rules of Harmony*. Köln: Taschen, 2009.
- Viola Zanini, Giuseppe: *Della Architettura*. Padova, 1629.

SPLETNI VIRI

Germ, T. 2010: *Zoisova palača v Ljubljani. DEDI – digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem*: <http://www.dedi.si/dediscina/335-zoisova-palaca-v-ljubljani>.

Valencič, Vlado in Faninger, Ernest in Gspan-Prašelj, Nada: *Zois plemeniti Edelstein, Žiga (1747–1819). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU*, 2013: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/#slovenski-biografski-leksikon>.

S U M M A R Y

Zois Mansion in Ljubljana. A fresh look at the portals on the main façade

The article discusses the portals on the main façade of Zois Mansion on Breg 22, Ljubljana. The building, characterized by *an extensive* architectural history and now combining six houses, was given its current appearance around 1805. The main façade features seven portals, with the main one richly designed. The semi-circular rusticated arch of the portal is composed of cuboid or trapezoid stones with triangular prismatic endings of various depths and textures or, rather, of alternating quarry-faced out-jutting stones and shallow smooth stones. Each segmented field between the corners of the base plate

and the semi-circular arch of the portal features a relief of a flower. Above the shaft is a volute-shaped attic, complete with a pair of smooth volutes and a pair of upside-down acanthus leaves. The portal, originating from the first Zois corner house, was transferred to the current location about 1765, when the house was merged with the next-door Erberg Mansion. Probably built in the workshop of the master stone carver Luka Mislej between 1710 and 1727, the portal represents a high-quality and original work that stands out from the rest of Ljubljana's contemporary production. Other portals are less elaborate and constructed in the late-Baroque design. The first, fourth, and sixth portals from the left were built about 1805, during the last expansion of the mansion, and may be ascribed to Ignac Prager, an architect from Ljubljana. The second, third, and seventh portals were added in 1832, during the last major restoration of the mansion, formally imitating the former three.

Zoisova palača, grb iz nekdanjega stolpa mestnega obzidja (foto: Metoda Kemperl).

Zoisova palača med letoma 1918 in 1932 (ZVKDS, območna enota Ljubljana, fototeka).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 373.3(497.471Prem)(091)
330.34(497.471)"18"

Prejeto: 22. 6. 2021

Aneja Rože

univ. dipl. um. zgod. in mag. zgod., strokovna sodelavka, Občina Ilirska Bistrica, Bazoviška cesta 14, SI-6250 Ilirska Bistrica
E-pošta: aneja.roze@ilirska-bistrica.si

Šolski živžav na Premu

Premška osnovna šola od ustanovitve do začetka 20. stoletja

IZVLEČEK

Prispevek obravnava zgodovino premske osnovne šole od ustanovitve leta 1826 do začetka 20. stoletja. Namen članka je predstaviti njeno zgodovino ter vplive vzpostavitve šolskega sistema in delovanja učiteljev in duhovnikov na gospodarski razvoj območja premskega šolskega okoliša v obravnavanem času. Oboji so si prizadevali za razvoj premske osnovne šole in so s svojim delovanjem pripomogli zlasti k višji stopnji znanja v kmetijstvu. Temeljna kamna za njihovo delovanje sta bila uvedba splošne šolske obveznosti leta 1774 in ljudskošolski zakon, izdan leta 1869.

KLJUČNE BESEDE

Prem, osnovna šola, učitelji, gospodarski razvoj, 19. stoletje

ABSTRACT

SCHOOL HULLABALOO IN PREM. PRIMARY SCHOOL PREM FROM ITS FOUNDING TO THE EARLY TWENTIETH CENTURY

The contribution discusses the history of Primary School Prem from its founding in 1826 to the early twentieth century. The aim is to present the history of the school as well as how the establishment of the education system and the work performed by teachers and priests affected the economic development of the Prem school district in the period concerned. Both teachers and priests endeavoured towards developing Primary School Prem and actively contributed to the higher level of agricultural knowledge. The foundation stones of their activities were laid with the introduction of compulsory education in 1774 and the Imperial Primary Education Act of 1869.

KEY WORDS

Prem, primary school, teachers, economic development, nineteenth century

Pročelje stavbe nekdanje osnovne šole na Premu (foto: Aneja Rože, maj 2021).

Uvod

Pismenost in izobrazba kmečkega prebivalstva sta od sredine 18. stoletja dobivali čedalje večji pomen za družbeni in gospodarski razvoj podeželja. Temeljni kamen za vzpostavitev podeželskega osnovnega šolstva je bila uvedba splošne šolske obveznosti leta 1774. Zaradi številnih težav, s katerimi se je podeželje soočalo pri ustanavljanju šol, so se šole mnogokje odpirale šele v 19. stoletju. Na območju današnje ilirskobistriške občine začetki državnega osnovnega šolstva segajo v leto 1814, ko je bila ustanovljena trnovska trivialka. Leta 1826 ji je sledila trivialka na Premu, nato so se jima pridružile še druge trivialke in dekliška osnovna šola šolskih sester de Notre Dame v trnovskem samostanu. Njihovo ustanavljanje je bilo odvisno od posameznikov, ki so prepoznali potrebo po osnovni izobrazbi v bodisi domačem bodisi službenem okolju. Kljub ustanavljanju trivialk se je podeželje soočalo s pomanjkanjem ustreznega učnega kadra. K izboljšanju šolstva je pripomogel ljudskošolski zakon iz leta 1869, ki je sčasoma vplival tudi na družbeno, socialno in gospodarsko podobo podeželja. Vzpostaviti je bilo treba ustrezen izobraževalni sistem, da bi lahko podeželani izkoristili vse potenciale okolja ter se soočili z izzivi industrijske in

tehnične revolucije, ki so vse hitreje prodirali tudi v notranjeavstrijske dežele.¹

Prispevek osvetljuje zgodovino osnovne šole na Premu od njene ustanovitve do začetka 20. stoletja. O njeni ustanovitvi in prvih letih delovanja vemo bore malo. Boljši vpogled v šolstvo na Premu dajejo ohranjeni arhivski in objavljeni pisni viri iz druge polovice 19. in začetka 20. stoletja, kot so *Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*, v katerem so učitelji leta 1889 predstavili vse šolske občine po sodnih okrajih postojnskega okrajnega glavarstva; *Neratovi Popotnikovi koledarji za slovenske učitelje*, v katerih so ravno tako po okrajnih glavarstvih in njihovih sodnih okrajih predstavljene šolske občine na Slovenskem (brez Prekmurja);² takratno časopisje, kot je bil *Učiteljski tovariš*; in fond C. kr. okrajnega glavarstva Postojna v Arhivu Republike Slovenije.³ Obstajala naj bi tudi šolska kronika iz 19. stoletja, ki se omenja v delu *Postojnsko okrajno glavarstvo*,⁴ vendar mi je ni uspelo odkriti.

¹ Devetak, *Razvoj osnovnega šolstva*, str. 208–212.

² Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje*, 1887, 1888, 1889, 1892, 1897.

³ SI AS 136.

⁴ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

»Vzgoja mladine obojega spola je najvažnejši temelj resnične blaginje narodov«:⁵ zgodovinski okvir uvedbe šolske obveznosti

Pomen človeškega življenja se je v 18. stoletju premaknil od smrti, do takrat dojete kot najvišje avtoritete, v poveljevanje življenja. Pri tem je imelo pomembno vlogo razsvetljenstvo, ki je dajalo prednost tostranstvu. Tako je postalo pomembno, kaj »dobrega« in »koristnega« bomo opravili na tem svetu in ne več toliko, kaj je treba postoriti za dušni blagor v onostranstvu.⁶ Jožef II. je vedno znova poudarjal povezavo med sposobnostjo svobodnega posameznika ter koristmi za družbo in državo, ki bi izhajale iz njegove produktivnosti, skupni rezultat produktivnosti vseh državljanov pa bi se kazal v državni blagajni.⁷ Za razvoj posameznikovih sposobnosti, da bo lahko služil državi glede na njene potrebe, je bilo pomembno izobraževanje od malih nog naprej. Ko je vojska v letih 1770/1771 opravljala popis prebivalstva, je kot enega od razlogov za revščino na podeželju navedla, da so kmetje izobraženo podhranjeni in v veliki meri nepismeni. To je botrovalo temu, da se je Marija Terezija pri uvedbi splošne šolske obveznosti leta 1774 (leta 1777 pa še na Ogrskem) osredotočila prav na podeželsko prebivalstvo.⁸ Za podeželske otroke je uvedla trivialne šole ali trivialke, v katerih naj bi se otroci naučili osnov pisanja, branja in računanja. Pouk je potekal v ljudskem jeziku, zaželen pa je bil tudi pouk nemščine,⁹ saj naj bi vsi prebivalci habsburške monarhije znali prebrati in razumeti državne odloke. Kljub vladarčinemu odloku je uvajanje trivialnega šolstva naletelo na številne ovire in se je zavleklo v poznejši čas.¹⁰

Ena od ovir je bilo financiranje, ki je po uredbi padlo na ramena občin in gospostev, kar je pri šolskih skrbnikih pogosto povzročilo odpor proti ustanavljanju šol. Večkrat so se tudi zbal, da bo izobrazba kmetu vlila samozavest in ga podžgala k nepokornosti. Slabo financiranje šolstva je mnogokje vplivalo na neustrezen učni kader. Zaradi slabih dohodkov iz krajevnih blagajni je bila učiteljska služba dopolnilna dejavnost. Poučevali so lahko vsi, ki so bili pismeni in večji osnovnega računanja. Učitelji so bili pogosto duhovniki, saj so bili marsikje najbolj izobraženi v vasi in so si tovrstno službo lahko privoščili. Ob pouku so skrbeli še za versko oskrbo svojih učencev. Otroke so velikokrat poučevali tudi mežnarji.¹¹

Pouk je tako v veliki meri potekal na nižjih cerkvenih upravnih ustanovah, kar je prinašalo nižje stroške krajevnim oblastem. Takšna umestitev šol je ustrezala tudi upravnemu in nadzornemu sistemu šolskih organov, pri čemer je imela pomembno vlogo Cerkev.¹²

Uvedba šolske obveznosti je globoko posegla v tradicionalne življenjske in delovne navade na kmetih.¹³ Preživetje kmečke družine je bilo namreč odvisno od vseh njenih članov, tako tistih, ki so bili del njenega ožjega jedra, kot tudi morebitnih poslov.¹⁴ Ker so bili otroci pri delu na kmetiji nepogrešljivi,¹⁵ jih starši pogosto niso pošiljali v šolo. Pogosto tudi niso razumeli pomena izobraževanja. Stroge kazni za izostajanje od pouka so bile uvedene le v času Jožefa II.¹⁶ Ena od rešitev za redno potek pouka je bila uskladitev šolskih dejavnosti s kmečkim delom, kot so jo izvedli na primer v Katinari in Škednju,¹⁷ sicer pa je tudi dvorni dekret iz leta 1785 dopuščal poldnevno obiskovanje šole.¹⁸ Glede na našete primere nas ne sme presenetiti, da pouk na trivialkah ni vedno potekal redno, kot bi moral. »V razjasnjenje moram pristaviti, da njemu, ki sem ga jaz imenoval učitelja, marsikdo v vasi ni rekel drugače kakor mežnar. Šola se je namreč na Jeprci že kakih deset let sem res začela, pa se je vselej tudi čez dobrih štirinajst dni že končala, tako da je bil učitelj le nekatere dni v letu res učitelj. Farmani so trdili, da je učitelj tega kriv; učitelj pa je starše dolžil, da otrok, ki prostovoljno nočejo v šolo, noter ne silijo. Kdo je imel prav, ni lahko reči; ali gotovo je, da je bilo to otrokom všeč in učitelju ne navzkriž.«¹⁹ Nasprotno od tega Jenkovega zapisa pa so se veljaki, ki so 11. avgusta 1814 v hiši župana Gregorja Severja v Trnovem (Ilirska Bistrica) ustanovili trivialko (tj. prvo osnovno šolo na današnjem območju občine Ilirska Bistrica), zavedali pomena rednega izobraževanja kmečkih otrok. Tako so v eni od točk ustanovnega pisma izrecno zapisali, »(d) e se bo neshel sa leto shulo dershati en dober mojster, katirga edino opravilo bo sama shula, savolo obilnosti otrok, in da se ne bo pezhhal s'drugim rezhem, katera ne slishi k'podvuzhenju otrok, de se otrozi ujelei ob gvishnih urah pres prenehanja vuzbejo«. Obe-

⁵ Citirano po splošni šolski naredbi iz leta 1774 v: Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 178.

⁶ Foucault, *Zgodovina seksualnosti*, str. 129–139.

⁷ Judson, *Habsburški imperij*, str. 55–68.

⁸ Prav tam, str. 40–43.

⁹ Več o učnem jeziku glej v: Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 232–243.

¹⁰ Kalc, *Prispevek*, str. 75.

¹¹ Poleg duhovnikov in mežnarjev najdemo v virih tudi druge poklice, kot so bili gostilničarji. Znan je primer iz Kranjske Gore, kjer je poučevanje tamkajšnjih otrok prevzel gostilničar

A. Hribar. Namesto da bi otroke poučeval, je raje še naprej točil pijačo (Milharčič Hladnik, *Šolstvo in učiteljice*, str. 20).

¹² Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 39–47; Kalc, *Prispevek*, str. 75–82. O odporu krajskih stanov do ustanavljanja trivialk glej v Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 259–160.

¹³ Kalc, *Prispevek*, str. 85.

¹⁴ Več o delu na kmetiji glej v: Sieder, *Socialna zgodovina družine*, str. 9–65.

¹⁵ Da so lahko starši opravljali kmečko delo, so na rabote pogosto poslali otroke, ki pa jim običajno niso bili kos. Tako je na primer županstvo Velikega dola na Krasu na občinski seji decembra 1896 sklenilo, da otrok pri gradnji občinskega vodnjaka v Velikem dolu ne bodo sprejeli (SI PAK 633, t. e. 251, Spisi okrajnega glavarstva Sežana 1875–1893: dopis županstva v Velikem dolu sežanskemu okrajnemu glavarstvu, št. 422, 11. 12. 1897).

¹⁶ Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 46–47.

¹⁷ Kalc, *Prispevek*, str. 85–86.

¹⁸ Schmidt, *Zgodovina šolstva 1*, str. 257.

¹⁹ Jenko, *Jeprški učitelj*, str. 3.

nem so se zavezali, da bodo gmotno skrbeli za šolo in šolske potrebščine.²⁰

Ustanovitev trivialk je bila tako odvisna od zagretilih ljudi, ki so se bili pripravljene spopasti s to nevarno nalogo in ki so razumeli pomen izobraževanja kmečkoga prebivalstva. Med njimi je bil tudi premski vikar Peter Aleš.

Peter Aleš, pobudnik ustanovitve premske trivialke

Premški vikariat so najverjetneje med letoma 1399 in 1472 ustanovili Walsejski, zemljiški gospodje Prema. V letih 1684 in 1690 se sicer omenja kaplanija, v vizitacijah leta 1694 kuracija, od 18. stoletja dalje pa je ponovno izpričan vikariat,²¹ ki je prenehal obstajati z ustanovitvijo premske župnije v drugi četrtini 19. stoletja.²²

Vikar Peter Aleš (1786–1868) je bil nameščen na Prem na prelomu iz prvega v drugo desetletje ali vsaj v prvi polovici dvajsetih let 19. stoletja. Pred tem je po posvetitvi leta 1814 služboval kot kaplan v Hrušici in Postojni ter nato kot župnik v župniji sv. Petra in Pavla v Trnovem (Ilirska Bistrica).²³ Ob opravljanju duhovniškega poklica se je zanimal še za kmetijstvo, ki je bilo ob gozdarstvu in žagah glavna gospodarska panoga prebivalcev današnjega območja ilirskobistriške občine.²⁴ Zavedal se je, da je za njegov napredek treba poskrbeti za pismenost prebivalstva, saj bodo lahko le opismeni kmetje brali in razumeli priporočila o kmetovanju. Zato je dal leta 1826 Premcem in plemiški rodbini Porcia²⁵ pobudo za ustanovitev premske trivialke²⁶ in za šolske prostore namenil stavbo premskega vikariata, ki na franciscejskem ka-

tastru iz leta 1823 nosi stavbno parcelno številko 3.²⁷ Spodaj »na levi iz veže je bil razred, naravnost kuhinja in desno soba«. ²⁸ Prvi učitelj, ki je poučeval premske učence, je bil neki J. Pian. Zamenjal ga je J. Arche, za njim pa je prišel J. Volenek ali Volbenk. Za dušni blagor otrok je v tem času skrbel Stanislav Petrič, ki je zamenjal Petra Aleša. V njegovem času je Prem pridobil status župnije, ki je bila pod pokroviteljstvom rodbine Porcia. Po njegovi smrti leta 1836 ga je nadomestil Matej Preželj, ki je premsko župnijo vodil do leta 1865. Učitelja Volneka ali Volbenka pa je še v istem letu zamenjal Ivan Zorec, ki je na Premu služboval do leta 1848. Nato je bil premeščen v Hrušico, kjer je tudi umrl.²⁹

Zavoljo napredka sadjarstva je Peter Aleš postavil drevesnici na Premu in v Jelšanah, kamor je bil premeščen za dekana po službovanju na premskem vikariatu. Tako »je sadjarstvo napredovalo bolj nego v drugih bližnjih krajih«. ³⁰ Domnevamo namreč lahko, da je Peter Aleš domačine ustno učil praktičnega znanja iz kmetijstva, napisal pa je tudi več teoretičnih člankov³¹ in kmetijski priročnik *Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi* (1856),³² v katerem je na 160 straneh obravnaval vrste prsti, obdelovanje zemlje, skrb in hrambo semen, živinorejo, sadjarstvo, vinogradništvo, svilarstvo in čebelarstvo. Skupaj z Matijo Vertovcem in Janezom Zalokarjem se je uvrstil med najpomembnejše slovenske kmetijske teoretike sredine 19. stoletja. Za zasluge pri napredku kmetijstva je bil večkrat nagrajen, med drugim z redom Franca Jožefa I.³³ Sprva je

²⁷ Šlo je najverjetneje za pomožni objekt premskega vikariata. Njegov sedež je bil nedvomno v stavbi s stavbno parcelno številko 2 (današnje župnišče) (SI AS 176/A/A132/g/A02; SI AS 176/A/A132/s/PT).

²⁸ *Primorski dnevnik*, 24. 12. 1949, str. 4, »Premci so svojemu rojaku«. Vojko Čeligoj, nasprotno, omenja, da je bilo ob ustanovitvi premske trivialke spodaj stanovanje za učitelja, zgoraj pa ena učilnica. Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-doma-na-premu-1965.html> (7. 6. 2021).

²⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

³⁰ Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 60.

³¹ Leta 1844 je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* objavil članek *Sa potrebe kaj* (Za hišne potrebe kaj), v katerem kmete svari pred nevarnostjo podgan za živino in jim kot rešitev priporoča uporabo primorske čebulice, ki so jo lahko kmetje kupili v lekarnah ali dobro založenih trgovinah (Aleš, Sa hišne potrebe, str. 47–48).

³² Aleš, *Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi*.

³³ Granda, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021); Breclj – Klinec, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021). Red Franca Jožefa I. so podeljevali vsakemu pripadniku monarhije »ne glede na rojstvo, vero in status, l.../ ki se je izkazal vrednega z neomajno pripadnostjo deželnemu knezu in domovini, v vojni ali miru, s posebno pomembnimi, za splošno dobro zasluženimi dejanji, za resnično uporabne iznajdbe, odkritja ali izboljšave, za goreče in uspešno pospeševanje in dvig kmetijstva, domače industrije in obrti, ali se je izkazal z odličnim uspehom v umetnosti ali znanosti, s požrtvovalnimi dejanji pri trpljenju ljudi ali če si je na katerikoli drug izkazan način za Naš prestol ali Našo državo

²⁰ Pavlič, Ustanovno pismo, str. 25–26. Ustanovno pismo nedvomno hranijo v Škofjskem arhivu Koper, ki je dokumente prevzel iz župniškega arhiva Jelšane. Vendar med raziskovanjem v škofjskem arhivu konec maja 2021 nanj nisem našel – najverjetneje zato, ker je še vedno med neevidentiranim gradivom fonda župnije Jelšane.

²¹ Höfler, *Gradivo*, str. 178.

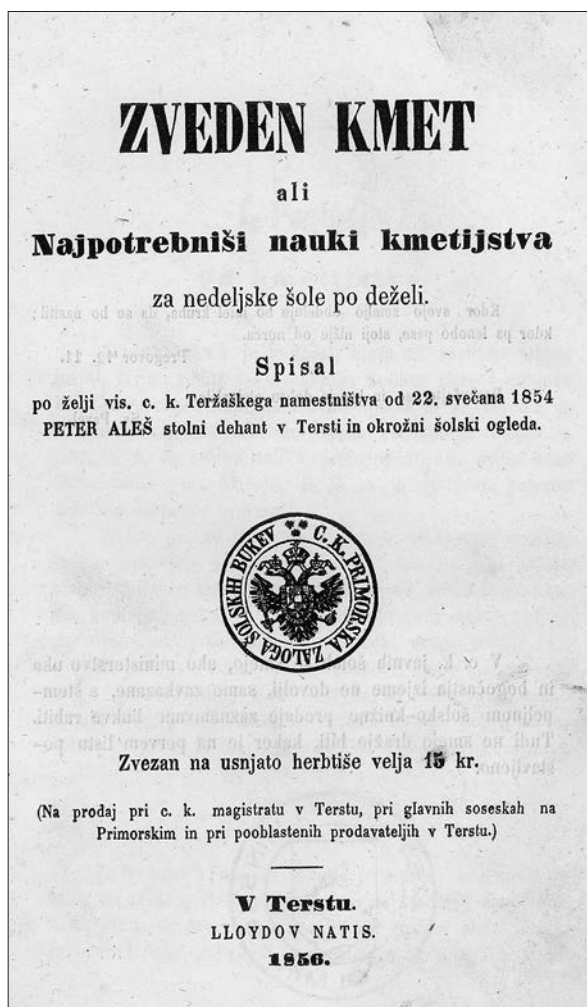
²² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85. Nasprotno pa je Rafko Valenčič v ilirskobistriški monografiji zapisal, da je bila premska župnija ustanovljena leta 1862 (Valenčič, *Cerkvena ureditev*, str. 65).

²³ Granda, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021); Breclj in Klinec, Aleš, Peter (1786–1868) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>) (4. 6. 2021).

²⁴ Več o tem gl. *Postojnsko okrajno glavarstvo*.

²⁵ Rodbina Porcia je bila vplivna plemiška rodbina iz Furlanije, ki se je v drugi polovici 16. stoletja preselila na Kranjsko. S poroko Ane Marije Raunach z Giovannijem Sforzo Porcia na začetku 17. stoletja (pred letom 1605) so njeni člani postali zemljiške gospodje premskega gospostva. Premski grad je po zemljiški odvezi skupaj s senožetkim (povezali so ju v fidejkomis) v njihovi lasti ostal do leta 1906, ko ju je obubožani Ludvik Porcia na odprti dražbi prodal kuratu in poznejšemu župniku v Dolnji Košani Karlu Lenassiju (Sapač, *Grajske stavbe*, str. 111–112; Sapač, *Srednjeveška*, str. 445).

²⁶ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

Notranja platnica kmetijskega priročnika Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi Petra Aleša iz leta 1856 (hrani: Tolminski muzej).

bil odlikovan z viteškim križcem, ki ga je moral ob prejetju komturskega križca vrniti, saj je tako določal 14. člen statuta reda. Obe stopnji je lahko nosil kot miniaturi, na majhni zlati verižici, zatakneni v gumbnico civilne suknje.³⁴

»Razširjanje in izboljšanje šolstva« po letu 1848

Prizadevanja za širitev šolske mreže so se pojavila že v predmarčnem obdobju, a je šele tretji državni ljudskošolski zakon iz leta 1869 omogočil tako kvantitativni kot kvalitativni napredek šolstva. Temu je botroval gospodarski napredek, ki je zahteval osvojitve novih znanj, doseženih na višji zahtevnostni

³⁴ prisluzil utemeljeno zahtevo zabvale domovine in javnega priznanja« (Car, Slovenci, str. 248).

Prav tam.

Komturski križec reda Franca Jožefa I., kakršnega je prejel Peter Aleš (predmet je v lasti Srečka Rožeta – interpretatorja kulturne dediščine – Vojaški muzej Tabor Lokev; foto: Aneja Rože).

stopnji.³⁵ Tako so smeli od tedaj dalje poučevati le tisti učitelji, ki so bili šolani na štiriletnih učiteljskih.³⁶ Nanje so se lahko vpisala tudi dekleta, kar je pomenilo začetek feminizacije učiteljskega poklica.³⁷ Učiteljski status se je spremenil, saj je nova ureditev učiteljskih plač omogočala, da so se lahko povsem posvetili opravljanju svojega poklica.³⁸ Pred tem namreč v nekaterih razpisih služb zasledimo, da mora biti učitelj organist, ponekod pa tudi, da bo ob tem opravljal službo mežnarja. Tak razpis je bil na primer za delovno mesto podučitelja v Jelšanah: »(n)jemu je treba, da je dobro izurjen v nemškem in slovenskem jeziku in orgljanji; tudi bo mogel skrbeti za cerkovnika in za to bo še posebej letno plačilo 50 gl. iz državne šolske kase prejemal.«³⁹ Učitelji, ki so po šolski praksi opravili še izpit, so bili upravičeni do stalne učiteljske nastanitve in pokojnine, po njihovi smrti

³⁵ Devetak, Razvoj osnovnega šolstva, str. 208–212.

³⁶ Okoliš, Zgodovina šolstva, str. 80–81, 85.

³⁷ Več o feminizaciji učiteljskega poklica glej v: Milharčič Hladnik, Šolstvo in učiteljice.

³⁸ Okoliš, Zgodovina šolstva, str. 81.

³⁹ ŠAK, fond Zupnije Jelšane, Šolsko naznanilo – razpis za službo učitelja v ljudski šoli Jelšane, 5. 2. 1868.

pa so smele tudi vdove zahtevati starostno oskrbo.⁴⁰ Šolska obveznost se je povečala na osem let šolanja, vendar je zakon obenem dopuščal, da smejo zaostale dežele obveznost skrajšati na šest let. To je izkoristila tudi Kranjska in v zimskem času uvedla ponavljajno šolo enkrat ali dvakrat na teden.⁴¹ Napredek v gospodarstvu, medicini in drugih takrat razvijajočih se znanostih je v drugi polovici 19. stoletja pripomogel tudi k naraščanju števila prebivalstva (gl. tabelo 1). To je prineslo potrebo po novih šolskih prostorih. Kljub temu, da je bilo financiranje šolstva še vedno na ramenih občinskih oblasti,⁴² se je z razvojem gospodarstva povečala tudi finančna moč občin, življenjski standard prebivalstva pa se je dvignil. Prostornejše šole so omogočale bolj kakovostno poučevanje.

Tabela 1: Število prebivalcev bistriškega sodnega okraja od leta 1870 do 1910.⁴³

Leto	Število prebivalstva		
	Moški	Ženske	Skupaj
1870	4653	5240	9893
1880	5073	5429	10502
1890	5292	5499	10791
1900	5498	5730	11228
1910	5863	6174	12037

Tabela 2: Ustanovitve trivialk oziroma ljudskih šol na območju bistriškega sodnega okraja do leta 1897.⁴⁴

Kraj	Leto
Trnovo	1814
Prem	1826
Zagorje	1842
Knežak	1859
Podstenje	1869
Vrbovo	1875
Dolnji Zemon	1878
Harije (zasilna šola)	1866–1869
Trnovo (dekliška šola)	1888

Mreža šol in celoten upravni šolski sistem sta po letu 1848 sledila državnemu politično-upravnemu sistemu. Najvišja instanca premske ljudske šole na deželni ravni je bil deželni šolski svet za Kranjsko, ki mu je predsedoval deželni predsednik ali njegov namestnik. Ob njem so delovali še šolski svetovalec ter nadzornik za srednje in ljudske šole, poročeva-

lec v oskrbovalnih in gospodarskih šolskih zadevah, poslanca deželnega zbora, verska zastopnika in zastopnika učiteljstva ter zastopnik mesta Ljubljana.⁴⁵ Deželnemu šolskemu svetu so bili podrejeni okrajni šolski sveti s sedeži v Radovljici, Kranju, Kamniku, Litiji, Krškem, Novem mestu, Črnomlju, Kočevju, Ljubljani, Logatcu in Postojni. Njihove meje so se prekrivale z mejami c. kr. okrajnih glavarstev, le v Ljubljani je bil eden pristojen za Ljubljano – mesto, drugi pa za njegovo neposredno okolico.⁴⁶ Premska ljudska šola je tako spadala pod okrajni šolski svet postojnskega okrajnega glavarstva. Okrajnim šolskim svetom so bili podrejeni krajevni šolski sveti, ki so pokrivali območja šolskih občin. Sestavljali so jih krajevni šolski nadzornik, ki ga je imenoval okrajni šolski svet, učitelj oziroma nadučitelj, če je bilo na šoli več učiteljev, ter veroučitelj in drugi voljeni člani.⁴⁷ Glavna naloga krajevnih šolskih svetov je bila nadzorovanje in vodenje šole, zlasti pa sodelovanje pri razpravah o urejanju šolskih prostorov. Skrbeti so morali za upoštevanje šolskih pravil in izpolnjevanje ukazov višjih šolskih svetov.⁴⁸

Vsak kraj, v katerem je bila ustanovljena ljudska šola, je postal sedež šolske občine. Meje šolskih občin se niso prekrivale z mejami političnih občin. Izjema v bistrškem sodnem okraju je bilo Trnovo, saj je ustanovitev šole v samostanu šolskih sester de Notre Dame za deklice razbremenila že obstoječo trnovsko ljudsko šolo, ki se je iz prvotne stavbe na današnji Jurčičevi 4 leta 1866 preselila na Jurčičevo 1.⁴⁹ Leta 1900 so bile ljudske šole v petih političnih občinah od enajstih. V trnovski občini so bile štiri: dve sta bili v Trnovem, po ena pa v Harijah in Podstenjah. V jablaniški občini sta bili dve ljudski šoli, in sicer v Vrbovem in Dolnjem Zemonu. Občine Knežak, Zagorje in Prem so imele po eno ljudsko šolo.⁵⁰

Šolske občine so praviloma obsegale najbližje vasi, ki so bile po zakonu oddaljene največ štiri kilometre od šolske stavbe. To je bila torej razdalja, ki se je šolskim organom na državni ravni zdela še sprejemljiva, da jo lahko otroci prehodijo v eno smer. Otroci, ki so živeli dlje kot štiri kilometre od najbližje ljudske šole, so bili iz osnovnega izobraževanja do zgraditve šole v njihovi ali v primerno oddaljeni vasi izvzeti. Tak primer je vas Juršče, ki je spadala pod

⁴⁰ Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 81.

⁴¹ Gabrič, *Sledi šolskega razvoja*, str. 20.

⁴² Okoliš, *Zgodovina šolstva*, str. 82.

⁴³ *Imenik krajev vojvodine Kranjske*, str. 4; *Obširen imenik krajev na Kranjskem*, str. 4; *Special Orts-Repertorien*, str. 5; *Leksikon občin kraljestev in dežel*, str. 135; *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder*, str. 5.

⁴⁴ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 103–107. Ljudske šole v Jelšanah, Podgradu in Pregarjah so spadale pod okrajno glavarstvo Volosko v Avstrijskem primorju (prav tam, str. 147–150).

⁴⁵ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1887*, str. 37; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1888*, str. 43; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889*, str. 41; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, str. 51; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 57.

⁴⁶ *Imenik šolskih oblastnij 1874*.

⁴⁷ Zajc Cizelj, *Šolski sveti*, str. 69.

⁴⁸ Več o nalogah krajevnih šolskih odborov glej v: Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. X–XI.

⁴⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 69. Več o zasebni cerkveni šoli za deklice šolskih sester de Notre Dame glej v: Celin, »Kmalu«, str. 45–47. Za opozorilo o premestitvi trnovske ljudske šole se zahvaljujem Ivanu Simčiču, kustosu Pokrajinskega muzeja Koper.

⁵⁰ *Leksikon občin*, str. 191.

Tabela 3: Šolske občine in pripadajoče jim vasi leta 1889.⁵¹

Šolska občina	Pripadajoče vasi
Trnovo	Trnovo, Bistrica, Koseze, Velika Bukovica, Zarečje, Zarečica, Dobropolje, Brdice, Topolec
Knežak	Knežak, Bač, Koritnice
Prem	Prem, Smrje, Kilovče, Čelje, Janeževo brdo, Bitnja
Zagorje	Zagorje, Drskovče, Parje, Ratečevo brdo, Tabor
Podstenje	Podstenje, Podstenjšek, Mereče, Podtabor in Šembije
Vrbovo	Vrbovo, Jasen, Vrbica, Jablanica
Dolnji Zemon	Dolnji Zemon, Gornji Zemon, Mala Bukovica
Harije	Harije, Soze, Tominje

Zemljevid ljudskih šol v postojnskem okrajnem glavarstvu
(Postojnsko okrajno glavarstvo: Zemljepisni in zgodovinski opis. Postojna: R. Šeber, 1889).

občino Knežak.⁵² Ker je bila od ljudske šole v Knežaku oddaljena okrog osem kilometrov, jurški otroci vse do začetka 20. stoletja, ko je bila zgrajena tamkajšnja šola, niso imeli možnosti osnovnega izobraževanja.⁵³

Zaradi naraščanja števila otrok so začeli s koncem 19. stoletja šolske stavbe graditi tudi v tistih vaseh, katerih oddaljenost je bila manjša od štirih kilometrov od najbližje šole. Tako so zgradili šole v Koritnicah, Šembijah, Kuteževem in Gornjem Zemonu.⁵⁴ Kljub temu, da so vasi spadale v določene šolske občine, so lahko starši otroke pošiljali tudi v šole drugih šolskih

⁵¹ Postojnsko okrajno glavarstvo, str. 68–103.

⁵² Vas Juršče spada danes pod občino Postojna.

⁵³ Postojnsko okrajno glavarstvo, str. 81; Spezialortsrepertorium von Krain, str. 5.

⁵⁴ Spezialortsrepertorium von Krain, str. 5.

občin. Tako so lahko otroci iz občine Ratečevo brdo, ki je spadalo v zagorsko šolsko občino, obiskovali tudi premsko ljudsko šolo. Otroci iz jablaniške občine pa so lahko obiskovali pouk v Podgrajah,⁵⁵ ki so spadale v okrajni šolski okraj Volosko v Avstrijskem primorju.⁵⁶

Enorazredna ljudska šola na Premu

Učitelji in župniki od sredine 19. stoletja do leta 1892

Leta 1848 se je na premski ljudski šoli zamenjal učitelj. Na delovno mesto Ivana Zorca, ki je odšel v Hrušico, je prišel Ivan Peruzi, ki je poučeval do leta 1862, ko ga je nasledil Jakob Jelšek. Leta 1871 je Jelška zamenjal Filip Kete, ki je na Prem prišel s trnovske ljudske šole. Na Premu je ostal do leta 1878, ko je bil na tamkajšnjo šolo premeščen Matija Rant. Na njej je deloval sedem let, ko ga je nasledil Peter Cebin,⁵⁷ ki se še omenja v Neratovem *Popotnem Koledarju za slovenske učitelje* za leto 1892.⁵⁸ Za versko oskrbo premskih učencev so še vedno skrbeli premški duhovniki, zato ni naključje, da so šolska poslopja pogosto gradili v bližini nižjih cerkvenih upravnih enot. Bili so tudi v krajevem šolskem svetu. Ob smrti župnika Stanislava Petriča leta 1848 je kot duhovni pomočnik na Prem prišel Matej Preželj. Leta 1865 je premska župnija med učiteljevanjem Ivana Peruzija dobila novega župnika, Mateja Freliha, ki je v njej služboval pet let. Nato ga je zamenjal Ivan Budnar, na čigar mesto je leta 1880 prišel Anton Žgur, njega pa je leta 1884 zamenjal Nikolaj Križaj.⁵⁹

Med premskimi učitelji in župniki od sredine 19. stoletja do leta 1884 gre izpostaviti zlasti učitelja Filipa Keteja in župnika Mateja Freliha, ki sta se ob opravljanju službe posvečala še kulturnemu delovanju, ter učitelja Matijo Ranta, ki se je posvečal kmetijstvu.

Filip Kete (1849–1891) se je rodil na Vrhniku. Poučevati je začel leta 1868.⁶⁰ Le dve leti zatem je prišel poučevat otroke na trnovsko ljudsko šolo,⁶¹ ki je imela tedaj prostore na današnji Jurčičevi 1. Leta 1871 je bil premeščen na premsko ljudsko šolo.⁶² Rad je zahajal v Trnovo in Bistrico, kjer je bilo zbirališče in središče okoliških izobražencev. Kmalu po prihodu je spoznal kmečko dekle, Marijo Špilar, ki je bila dekla na eni od domačij na Premu. Rodila se jima je nezakonska hči Franciška. Kmalu zatem se je Filip poročil z Ano Valenčič (Jejčkovo), krčmarjevo hčerjo

iz Trnovega. Leta 1876 se jima je kot tretji od štirih otrok rodil Karol Kete, ki se ga je po očetovi zaslugi prijel ime Dragotin, sam pa se je v mladosti začel podpisovati s podvojenim t-jem v priimku – Kette. Franciška Špilar in Dragotin Kette sta bila edina od Filipovih otrok, ki sta preživela zgodnje otroštvo, ohranila sta tudi stik. Leta 1878 je bil Filip Kete premeščen za učitelja na Col pri Vipavi, čez dve leti pa je postal učitelj v Zagorju pri Pivki, kjer je služboval do leta 1889.⁶³

Po prihodu v Zagorje je njegova žena Ana zbolela za jetiko in umrla. Filip Kete se je kmalu poročil z domačinko Franciško Fatur iz ugledne zagorske družine. Tudi v Zagorju se je vključil v tamkajšnje kulturno, intelektualno in družabno življenje. Ustanovil in vodil je pevsko društvo, bil je organist, pripravljaval je gledališke predstave in čitalniške večere. V Zagorju je med učenci poučeval tudi Dragotina in ga učil igranja klavirja. Za boljše gmotno podporo nadarjenega sina je bil na svojo prošnjo premeščen za nadučitelja v Dolnjo Košano, kjer je leta 1890 zbolel za jetiko. Ko si je nekoliko opomogel, je šel popisovat prebivalstvo na Ostrožno brdo. Tam se je hudo prehladil in začel bljuvati kri. Umril je aprila 1891. Pokopali so ga v Dolnji Košani. Dragotin Kette mu je namenil dve pesmi, *Ob smrti očetovi* in *Ob očevem grobu*.⁶⁴

Po letu 1871 je Filipa Keteja na trnovski ljudski šoli in nato leta 1878 na premski ljudski šoli zamenjal Matija Rant (1844–1917), ki se je rodil leta 1844 v Martinjem Vrhu pri Sv. Lenartu nad Škofjo Loko. S službo pomožnega učitelja je začel leta 1861 v Dobropolju na Dolenjskem, od koder je odšel v Trnovo, od tam pa je bil leta 1873 premeščen v Šturje na Vipavskem.⁶⁵ Med službovanjem na Premu se mu je leta 1880 rodil sin Gvido (pri krstu Anton), ki je kot gimnazijec vstopil v frančiškanski red.⁶⁶ Čez dve leti se mu je rodila še hči Leopolda,⁶⁷ ki je šla po njegovih stopinjah, saj je leta 1902 opravila izpit na ljubljanskem ženskem učiteljskišču.⁶⁸ Leta 1885 je bil Matija Rant premeščen za učitelja v Dobrovo pri Ljubljani, kjer se je leta 1905, star 61 let, upokojil.⁶⁹

Poleg poučevanja otrok se je posvečal sadjarstvu in čebelarstvu. Ob člankih, ki jih je pisal v časopisih *Učiteljski tovariš* in *Zgodnja Danica*, je objavljaval tudi članke gospodarske vsebine v *Novicah* in *Kmetovalcu*.⁷⁰ Prizadeval si je, da bi na ljudskih šolah postojn-

⁵⁵ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 149.

⁵⁶ *Leksikon občin*, str. 191.

⁵⁷ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85–86.

⁵⁸ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, str. 90.

⁵⁹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85–86.

⁶⁰ *Imenik šol in učiteljev po Slovenskem*, str. 79.

⁶¹ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 71.

⁶² Prav tam, str. 85–86. V *Imeniku šol in učiteljev* iz leta 1874 je Filip zapisan kot Silvester (glej str. 79).

⁶³ Mušič, *Dragotin Kette*, str. 8–12; ŠAK, *Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905*.

⁶⁴ Mušič, *Dragotin Kette*, str. 12.

⁶⁵ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021).

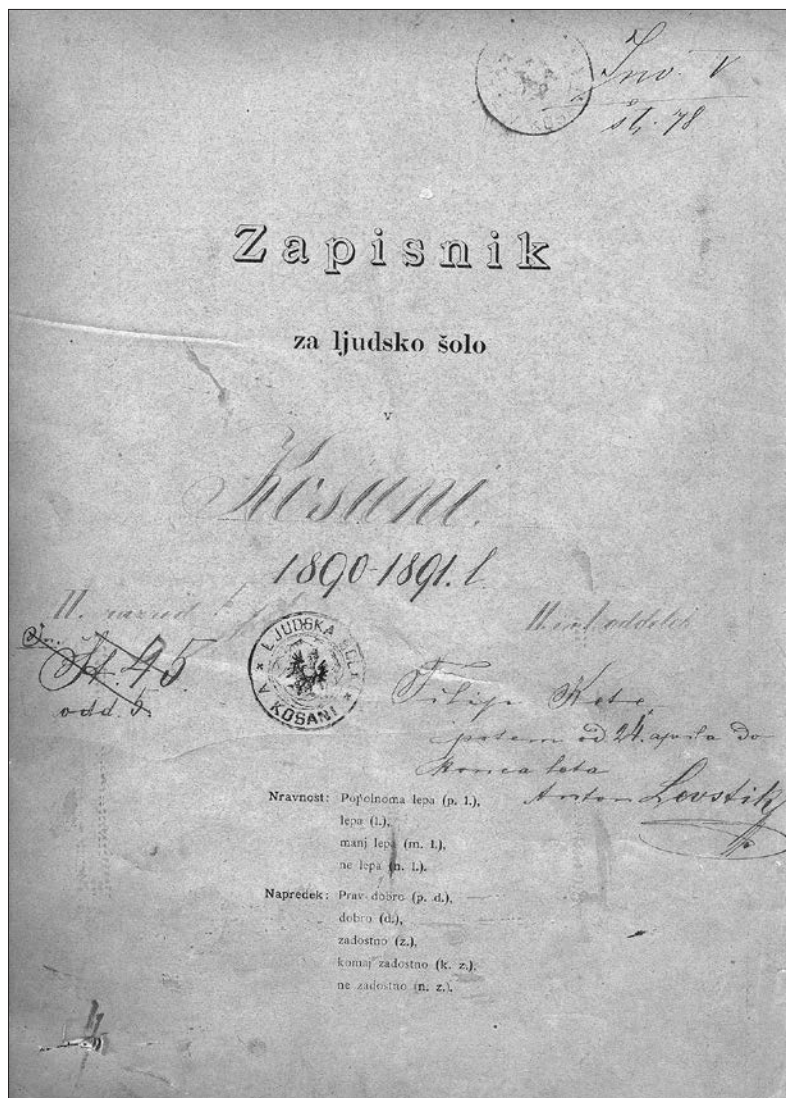
⁶⁶ Lukman, Rant, Gvido (1880–1956) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485553/>) (4. 6. 2021).

⁶⁷ ŠAK, *Popisna in krstna knjiga fare Prem 1875–1905*.

⁶⁸ *Slovenski učitelj*, 15. 7. 1902, str. 220, »Šolske vesti«.

⁶⁹ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021).

⁷⁰ Prav tam.

Zapisnik drugega razreda ljudske šole v Dolnji Košani za leto 1890/1891 (Pokrajinski muzej Koper).

skega šolskega okraja uvedli pouk ženskih ročnih del⁷¹ in kmetijski pouk.⁷²

Z odobritvijo ministrstva za poljedelstvo je leta 1883 izdal knjigo *Opis najnavadnejih, sadjereji škodljivih mrčesov*. Naslednje leto je izšel še nemški prevod dela. Leta 1882 je bil Rant kot sadjar odlikovan z diplomom Kranjske kmetijske družbe, leta 1884 pa ga je odlikovalo tudi Čebelarsko in sadjarsko društvo. Leta 1888 je ob razstavi Kranjske kmetijske družbe prejel veliko kolajno in dva cekina. Leta 1905 je bil izvoljen za častnega občana Dobrove pri Ljubljani, kjer je leta 1917 tudi umrl.⁷³

V času Rantovega naslednika Petra Cebina je kot župnik na Premu služboval Matej Frelih (1828–

1892), ki se je ob duhovniškem poklicu ukvarjal s književnostjo. Rodil se je leta 1828 v Lozicah pri Vipavi. Gimnazijo je dokončal v Ljubljani, kjer je bil tri leta eden od prvih gojencev Alojzijevega (tj. dijaškega semenišča). Leta 1848 je kot dijak postal član narodne straže. Čez dve leti je začel s študijem bogoslovja v Ljubljani, čez štiri leta pa je bil posvečen v duhovnika. Postal je kaplan v Spodnji Idriji. Nato je bil premeščen v Staro Loko na Gorenjskem, kjer je bil služboval do leta 1865.⁷⁴ Na Premu je načrtoval povečanje cerkve sv. Helene. Le leto po prihodu je postavil temeljni kamen, leta 1868 pa je bila adaptirana cerkev že blagoslovljena.⁷⁵ Leta 1870 je bil premeščen v Lašče, kjer je deloval pet let. Zatem je bil do smrti leta 1892 župnik in dekan v Trebnjem na

⁷¹ Rant, *Ženska ročna dela*, str. 355–357.

⁷² Rant, *Vpeljava kmetijskega poduka*, str. 297–298.

⁷³ Andrejka, Rant, Matija (1844–1917) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>) (4. 6. 2021)).

⁷⁴ Lukman, Frelih, Matej (1828–1892) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>) (4. 6. 2021).

⁷⁵ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 85.

Tabela 4: Predmetnik dvorazredne ljudske šole za leto 1870.

Predmet		Prvi razred	Drugi razred
Veroznanstvo		2	2
Slovenski jezik	Branje	6	4
	Slovnica	/	2
	Spisje	/	2
	Pravopisje	/	1
	Lepopisje	6	2
Številjenje		4	4
Kazalni nauk		2	/
Rečni nauk	Prirodnoznanstvo	/	2
	Zemljepisje in zgodovina	/	2
Oblikoslovje in risanje		/	2
Petje		1	1
Telovadba		1	1

Dolenjskem. Ob duhovniškem poklicu je rad pisal pesmi in povesti. Za pisateljstvo v slovenščini ga je navdušil domači vikar Matija Vrtovec.⁷⁶ Leta 1846 je s podpisom Matevž v *Novicah* objavil smešno povest *Jurčik gre na ptuje*, ki je bila večkrat ponatisnjena.⁷⁷

V svojih delih je bil precej hudomušen, duhovniški poklic pa je opravljal vestno. »Froelich je bil torej kot pisatelj res čuden mož. Škoda, da se je tako zanemari, ker bi bil slovenskemu narodu lahko mnogo koristil, ko bi bil imel iz mladih dnij vsaj nekoliko več resnobe, nego jo je kazal v dejanju. Slovenskim dijakom naj bo ta mož svarilen vzgled, kam privede nadarjenega dijaka mladeniška vibravost, zlasti ako je združena s kosom svoje-glavnosti! Sicer pa Froelichu kot duhovniku vse priznanje in zaslužena čast!« so zapisali v časopisu *Dom in svet* leta 1898.⁷⁸

Predmetnik učencev

Zaradi velikega števila učencev, ki so bili vpisani na premsko ljudsko šolo, je pouk nedvomno potekal v dopoldanskem in popoldanskem času, učenci pa so bili razdeljeni na nižji in višji oddelek. Po ukazu »naučnega ministrstva« z dne 12. julija 1869, po šolskem in učnem redu z dne 20. avgusta 1870 in okrožnici kranjskega deželnega šolskega sveta z dne 8. oktobra 1870 so morali nižji oddelki enorazrednih ljudskih šol na Kranjskem obiskovati skupaj štirinajst ur na teden. Od tega so imeli po dve uri verouka (»veroznanstva«), šest ur slovenskega jezika (branje, pisanje, slovnica, pravopisje in spisje), po dve uri kazalnega in rečnega pouka (prirodnoznanstvo, zemljepisje, zgodovina) in po tri ure matematike oziroma »številjenja«. Pouk višjih oddelkov je trajal dvajset urnih ur v tednu. Tako kot nižji oddelki so tudi oni imeli po dve uri »veroznanstva«, po osem ur slovenskega je-

zika, štiri ure rečnega nauka, tri ure »številjenja«, po eno uro risanja in oblikoslovja ter po eno uro petja. Oba oddelka skupaj sta imela na teden še eno uro telovadbe.⁷⁹

Tabela 5: Število učencev premske ljudske šole v zadnji četrtini 19. stoletja.⁸⁰

Leto	1887	1888	1889	1892	1897
Število učencev	187	186	185 (ali 181)	178	229

Razširitev v dvorazrednico

Zaradi naraščanja števila učencev (gl. tabelo 4) je učilnica enorazredne premske ljudske šole postala premajhna. 30. julija 1894 se je na Premu zbrala komisija, da bi ugotovila, ali je treba premsko šolsko stavbo dozidati in razširiti.⁸¹ Sestavljali so jo člani krajevnega in okrajnega šolskega sveta, zastopniki šoli pripadajočih občin in gradbeni inženir.⁸² Ker je bilo predmet komisijskega ogleda tudi prekritje strehe zvonika cerkve sv. Helene, so bili v komisiji prisotni tudi cerkveni zastopniki. Med njimi je bil zgoraj omenjeni Nikolaj Križaj, ki je bil ob enem premski župnik in predsednik krajevnega šolskega sveta.

26. decembra 1894 so odborniki farne in šolske občine sklenili, da bodo v letih 1894–1898 pobirali 30 % doklade od direktnih državnih davkov za adaptacijo šolske stavbe in prekritje cerkvenega zvonika v občinah Prem, Smrje, Čelje, Janeževo brdo in tistega

⁷⁶ Lukman, Frelih, Matej (1828–1892) (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>) (4. 6. 2021).

⁷⁷ Frelih, Jurčik gre na ptuje, str. 144.

⁷⁸ Frelih, Prigodnica, str. 383.

⁷⁹ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1871, str. 274–275, »Osnova učnih črtežev za slovenske ljudske šole na Kranjskem«.

⁸⁰ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1887*, str. 62; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1888*, str. 73.

Prva navedba števila učencev za leto 1889: Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889*, str. 69; druga navedba števila učencev za leto 1889: *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83. Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, str. 90; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 105.

⁸¹ SI AS 136, t. e. 6, dopis županstva na Premu kranjskemu deželnemu zboru 10. 1. 1895, št. 245.

⁸² Prim. Justin, Odprto pismo, str. 55–56.

dela Bitnje, ki je spadal pod Ratečevo brdo (današnja Gornja Bitnja). Sklenili so še, da bodo enak delež doklade od direktnih državnih davkov v letih 1895 in 1896 pobirali tudi v občini Kilovče, ki je spadala v premsko šolsko občino. Premski odbor je še sklenil, da bodo v premski občini v letih 1895, 1896 in 1897 dodatno pobirali 20 % doklade za občinske potrebe ter 25 % doklade od vina, mošta in mesa.⁸³ Kranjski deželni zbor je 5. marca 1895 potrdil pobiranje 30 % doklade v zgoraj omenjenih občinah, vendar potrdilo ni veljalo za vsa navedena leta, temveč so morali potrebo po pobiranju davkov utemeljevati vsako leto posebej.⁸⁴ Davek na užitnino in posebej določen davek za občinske potrebe je po določilu zakona iz 15. maja 1888 pobirala občina,⁸⁵ 30 % doklade iz direktnega državnega davka pa je pobiral finančni urad v Ilirski Bistrici.⁸⁶

Pri adaptaciji šolske stavbe so prebivalci občin, ki so spadale k premski ljudski šoli, najverjetneje sodelovali kot rabotniki, obenem pa so najeli delavce, saj je 14. avgusta 1895 krajevni šolski svet poročal, da so 800 goldinarjev zbranega denarja porabili za delavce in material.⁸⁷ Tega leta je premska občina prejela tudi 200 goldinarjev deželne podpore.⁸⁸ Ker je bilo zbranega denarja na finančnem uradu v Ilirski Bistrici premalo, je stroške kril župnik in predsednik krajevnega šolskega sveta Nikolaj Križaj, finančni urad pa mu je nato vsoto vrnil.⁸⁹ V začetku leta 1897 se je dozidava in razširitev stavbe najverjetneje bližala koncu, saj je 23. januarja 1897 premski župan Anton Dekleva okrajno glavarstvo zaprosil, naj deželnemu zboru posreduje prošnjo za pregled stavbe, obenem pa je prosil še za potrditev davkov v višini 15 % doklade za občinske potrebe in 30 % doklade od direktnih državnih davkov za krajevni šolski svet oziroma za Nikolaja Križaja, ki je nastale stroške poravnal sam.⁹⁰ Davke za prekritje cerkvenega zvonika in adaptacijo šolske stavbe so morali plačevati še leta 1898. 20. junija istega leta je Nikolaj Križaj okrajne-

mu glavarstvu pisal, naj finančnemu uradu posreduje zahtevo za izplačilo stroškov.⁹¹

Tistim, ki davkov niso pravočasno poravnali, so poslali opomin. Če po prejetju opomina v osmih dneh vsote še vedno niso poravnali, je po cesarskem ukazu iz 20. aprila 1854 sledila izterjava.⁹² Tako so po odloku iz 12. junija 1895 rubili Antonu Selezu, Francu Gašperšiču, Mihi Franku in Janezu Maslu iz Bitnje. Ob tem so morali plačati še 40 kron za strošek izterjave davkov.⁹³ Ker vsi niso bili zmožni poravnati davkov, so lahko zanje davek poravnali drugi. Tako je za dolžnika Janeza Tomažiča iz Kilovč davek po prejetju opomina poravnal domnevno njegov sorodnik Franc Tomažič.⁹⁴ Davek so morali plačati tudi posestniki iz drugih vasi. Županstvo Ratečevega brda je 15. avgusta 1898 okrajnemu glavarstvu poročalo o plačanih opominih svojih prebivalcev, med katerimi je bil tudi Blaž Dekleva iz Turna,⁹⁵ in predlagalo, naj račun za plačilo davka pošljejo tudi posestnikom, ki sta imela parcele na območju občine Ratečevo brdo. To sta bila Anton Boštjančič, ki je imel mlin pri Smrjah, parcelo pa na Firštovem posestvu, in Janez Baša iz Spodnje Bitnje, ki je imel parcelo v Zgornji Bitnji.⁹⁶

Gradbena dela so se najverjetneje končala leta 1897. Takrat je nekdanja šolska stavba v glavnih potezah dobila takšno podobo, kot jo prikazuje razglednica s Prema iz leta 1910.⁹⁷ V pritličju stavbe, ki ima vhod z zadnje strani, sta bili učilnici, ki sta v klavrnem stanju ohranjeni še danes, v nadstropju pa je bilo stanovanje za učitelja.⁹⁸ Namen kletnih

⁸³ SI AS 136, t. e. 6, dopis županstva na Premu kranjskemu deželnemu zboru 10. 1. 1895, št. 245.

⁸⁴ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 3. 1895, št. 670.

⁸⁵ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 14. 6. 1897, št. 4043.

⁸⁶ SI AS 136, t. e. 6, dopis kranjskega deželnega zbora postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 3. 1895, št. 670. Splošno prepričanje je, da je zemljepisno lastno ime Ilirska Bistrica nastalo šele leta 1927, ko sta se naselji Bistrica in Trnovo združili v eno naselje. Da ni tako, kaže kar nekaj dokumentov, med katerimi so tudi tisti, ki govorijo o adaptaciji premske šolske stavbe.

⁸⁷ SI AS 136, t. e. 6, dopis krajevnega šolskega sveta postojnske- mu okrajnemu šolskemu svetu 14. 8. 1895, št. 17.

⁸⁸ Prav tam. 200 goldinarjev denarne podpore iz deželnega sklada je dobila tudi šola v Harijah (*Učiteljski tovariš*, 1. 2. 1895, str. 58, »Podpore za šolske zgradbe«).

⁸⁹ SI AS 136, t. e. 6, dopis krajevnega šolskega sveta postojnske- mu okrajnemu šolskemu svetu 14. 8. 1895, št. 17.

⁹⁰ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župana Antona Dekleve postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 23. 1. 1897, št. 22.

⁹¹ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župnika Nikolaja Križaja postojnskemu okrajnemu šolskemu svetu 20. 6. 1898.

⁹² SI AS 136, t. e. 6, opomin za Blaža Penko iz Bitnje 4 s strani postojnskega okrajnega glavarstva 31. 3. 1895, št. 4416.

⁹³ SI AS 136, t. e. 6, dopis premskega župnika Nikolaja Križaja postojnskemu okrajnemu glavarstvu 12. 7. 1895, št. 65.

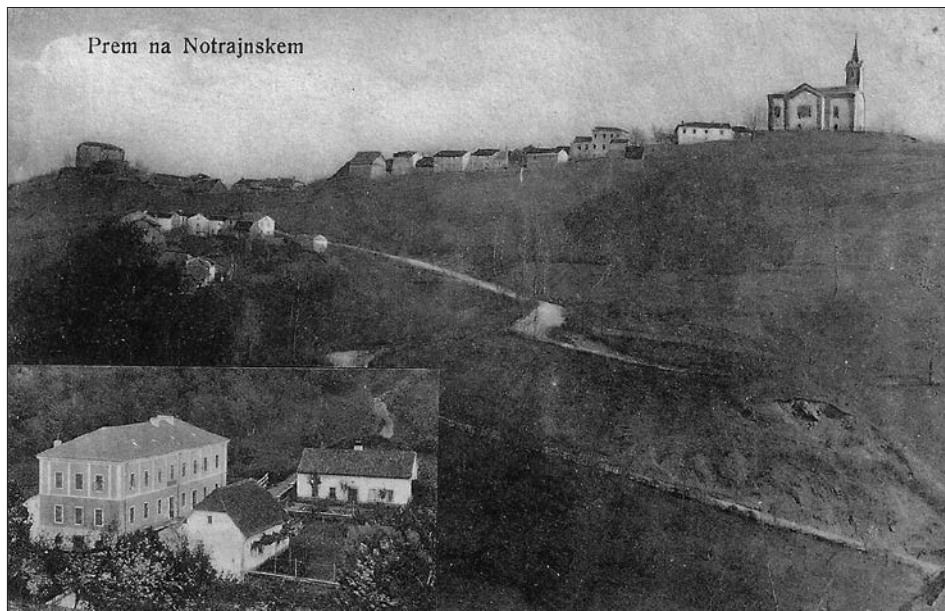
⁹⁴ SI AS 136, t. e. 6, dopis župana v Kilovčah Janeza Faturja postojnskemu okrajnemu glavarstvu 5. 5. 1895, št. 66.

⁹⁵ Blaž Dekleva je bil eden od lastnikov neutrjenega dvorca Turn pri Premu, ki je najbrž nastal konec 14. stoletja na območju premske gosposčine. Pod njo je ostal do konca 17. stoletja, ko je s poroko prešel v last rodbine Petazzi in se tako osamosvojil od premske gosposčine, ki je bila tedaj v rokah rodbine Porcia. Po sredini 18. stoletja se je menjalo nekaj lastnikov, leta 1851 pa sta bila dvorec in njegova posest razdeljena na dva dela. Ena polovica je postala last družine Gerlim, druga pa last Marije in Franca Dekleva iz Selc pri Pivki in Franca Kuntare. Iz portalov je razvidno, da je leta 1870 en del pripadal družini Špilar iz Ostrožnega brda, drugi del pa družini Dekleva (Sapač, *Grajske stavbe*, str. 186–189).

⁹⁶ SI AS 136, t. e. 6, dopis župana na Ratečevem brdu F. Fabca postojnskemu okrajnemu glavarstvu 15. 5. 1898, št. 72.

⁹⁷ Razglednica Prema iz leta 1910. Hrani jo knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica. Vojko Čeligoj, nasprotno, kot čas izgradnje navaja leto 1902 (Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html> (27. 5. 2021)).

⁹⁸ Učiteljsko stanovanje nad učilnico (oziroma učilnicami) so priporočali tudi v *Učiteljskem tovarišu* leta 1905: »Pri tej pritlični omenjamo še nekaj. Kjer razširjajo šole, oziroma prezidavajo ali dozidavajo, naj se vendar ozirajo na to, da bodo šolske sobe v pritličju in stanovanja zgoraj. Za to govori praktičnost in ni treba nobenih utemeljevanj. Ako gremo po Kranjskem gledat šole, ki

Razglednica Prema iz leta 1910; tretja stavba z desne proti levi je stavba nekdanje premske osnovne šole (brani: Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica).

prostorov, ki so bili sprva najverjetneje namenjeni učilnici in učiteljskemu stanovanju, pa ostaja še pod vprašajem. Ker se je šola spremenila v dvorazrednico, je potrebovala dva učitelja. Če je bilo zgornje stanovanje namenjeno nadučitelju, je bilo pritličje morda namenjeno učitelju ali učiteljici. Če so dobili prostori drug namen (Vojko Čeligoj omenja drvarnico in kokošnjak v sedemdesetih letih 20. stoletja),⁹⁹ je morala občina poskrbeti za drugo nastanitev učitelja ali učiteljice. Vsekakor bi bili za raziskovanje dobrodošli načrti adaptacije šolske stavbe.

Kljub gradbenim delom se je šola iz enorazrednice v dvorazrednico spremenila že leta 1895, ko sta se zaposlila nadučitelj Jožef Kostanjevec, ki je pred tem poučeval na Colu, in Maria Puppis iz Košane.¹⁰⁰ Oba sta do leta 1898 službovala na Premu.¹⁰¹ Maria Puppis je s poučevanjem otrok domnevno končala ob poroki s takratnim vremskim nadučiteljem Rajmundom Justinom.¹⁰² Kdo jo je nadomestil, ni

znano. Nadučitelja Kostanjevca, ki je bil premeščen v Litijo,¹⁰³ pa je nasledil Avgust Korbar, ki je bil na lastno prošnjo premeščen iz Stefana na Zilji.¹⁰⁴ Leta 1900 se je na Premu kot učiteljica zaposlila Alojzija Delak, ki je čez dve leti zaprosila za premestitev v Gornji Logatec.¹⁰⁵ Nadomestila jo je Katarina Valenčič.¹⁰⁶ Julija 1904 se je z odhodom nadučitelja Avgusta Korbarja v Preserje sprostilo mesto na premski ljudski šoli.¹⁰⁷ Februarja 1905 so v *Slovenskem učitelju* ponovno objavili prosto učiteljsko mesto, kar namiguje na to, da ga tistega polletja ni zasedel nihče.¹⁰⁸ Z letom 1911 je začela na premski ljudski šoli kot učiteljica službovati Alojzija Baša.¹⁰⁹ Tik pred prvo svetovno vojno, februarja 1914, je nadučitelj postal Janez Vadnjal.¹¹⁰

Zaradi razširitve šole v dvorazrednico se je spremenil tudi predmetnik. Glede na zgoraj omenjene določbe iz let 1869 in 1870 je moral prvi razred obiskovati 22 ur, drugi razred pa 25 ur pouka na teden.¹¹¹ Mogoče pa je, da se je med letoma 1869 ozi-

so jih sezidali v zadnjih desetih letih, jih vidimo le malo, ki imajo zgoraj stanovanje in spodaj šolske prostore. V nekem kraju so letos napravili načrt, po katerem bodo zgoraj učne sobe in spodaj stanovanje. Blagor učiteljevi rodovini v slučaju bolezni, ko bodo otroci ropotali nad glavami bolnikov. To je krščansko delo usmiljenja!» (Učiteljski tovariš, 28. 7. 1905, str. 252, »Vestnik: Razširjanje šol«).

⁹⁹ Čeligoj, Kettejev dom na Premu, dostopno na: <https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html> (27. 5. 2021).

¹⁰⁰ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 105; *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰¹ *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰² Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 107; *Učiteljski tovariš*, 8. 9. 1938, str. 3, »Rajku Justinu v spomin«.

¹⁰³ *Učiteljski tovariš*, 1. 9. 1898, str. 239, »Premembe v učiteljstvu na Kranjskem«.

¹⁰⁴ *Učiteljski tovariš*, 20. 1. 1899, str. 23, »Vestnik: Osobne vesti«.

¹⁰⁵ *Slovenski učitelj*, 15. 3. 1900, str. 95, »Razne vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«; *Slovenski učitelj*, 1. 9. 1902, str. 257, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«.

¹⁰⁶ *Slovenski učitelj*, 1. 10. 1902, str. 293, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«; *Slovenski učitelj*, 15. 5. 1905, str. 110, »Šolske vesti: Izspemembe pri učiteljstvu«.

¹⁰⁷ Klemenc, *Osnovna šola Preserje*, str. 14.

¹⁰⁸ *Slovenski učitelj*, 15. 2. 1905, str. 37, »Razpisane učiteljske službe«.

¹⁰⁹ *Personalstatus*, str. 33.

¹¹⁰ Prav tam, str. 44.

¹¹¹ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1871, str. 274–275, »Osnova učnih črtežev za slovenske ljudske šole na Kranjskem«.

roma 1870 in 1895 predmetnik nekoliko spremenil.

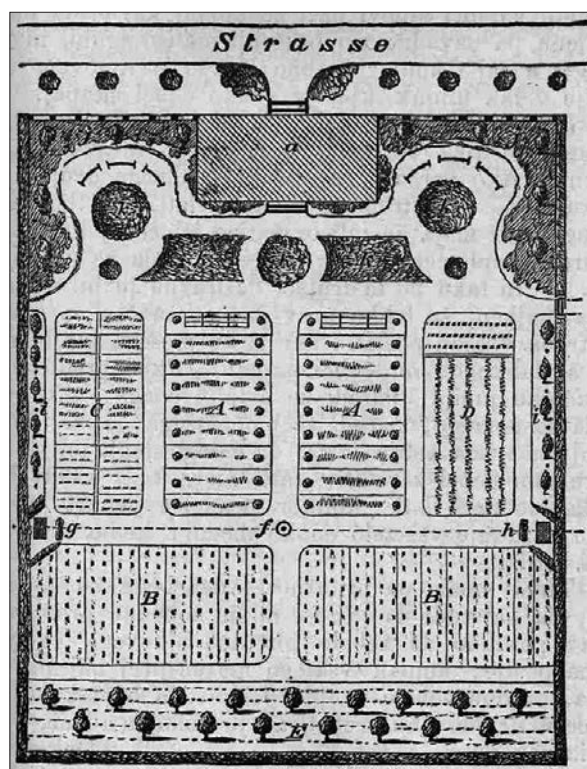
Premški učenci so bili pouka prosti ob lokalnih (15. november)¹¹² in zaobljubljenih praznikih (29. maj)¹¹³ ter ob dnevih šolskih spovedi. Šolski voditelj Josip Kobal je na primer 18. novembra 1905 okrajnemu šolskemu svetu naznanil, da bo 22. novembra šolska spoved, zaradi česar bodo učenci drugega razreda in prvega razreda višje skupine na ta dan pouka prosti.¹¹⁴ Učenci so se udeleževali tudi pogrebov svojih sošolcev. Le nekaj dni po omenjeni šolski spovedi so se učenci drugega razreda višje skupine med deseto in enajsto uro dopoldne udeležili pogreba svoje sošolke.¹¹⁵ Pouk je najverjetneje odpadel tudi ob cepljenju. Tako je šolsko vodstvo v Košani 3. junija 1905 zaprosilo, naj bo 6. junij pouka prost dan, saj bo zaradi prevelike množice mater in otrok, ki bodo prišli na cepljenje proti kozam, moten normalen potek pouka.¹¹⁶

Šolski vrt

V času adaptacije šolske stavbe je premska ljudska šola dobila tudi šolski vrt, ki je bil najverjetneje preurejen iz prej obstoječe drevesnice.¹¹⁷ Drevesnice in šolski vrtovi so bili v 19. stoletju zelo pomembni, saj se je slovensko podeželje v času tehnoloških inovacij in hitrih sprememb na trgu preusmerilo zlasti v kmetijstvo. Na območju današnje ilirskobistriške občine so se na nove razmere v 19. stoletju odzvali z gozdarstvom, žagami in prevoznijstvom. Drevesa so sekali predvsem v snežniških gozdovih, ob Bistrici in Reki pa so postavili žage in izdelovali deske (*tavolette*). Tovorniki so odžagana drevesa tovorili iz gozdov, deske pa nato do pristanišč Trst in Reka. Stevilni moške so se oktobra z vlakom podajali v oddaljene kraje, na Hrvaško, v Slavonijo, Ogrsko in Romunijo, ter se za veliko noč običajno vračali domov z zaslužkom v višini od 100 do 200 gld.¹¹⁸ V kmetijstvu so se usmerili predvsem v sadjarstvo, zlasti v gojenje sliv. »Sadno drevje vidi se marsikje prav lepo, a vendar je še premnogo praznega prostora, na katerem bi se lahko vzgajalo prav lepo drevje. Največ sveta je obsajenega s češpljami, ker njihova vzgoja ne prizadeva mnogo truda. Češplje se jeseni prodajajo prekupcem in ti jih prekuhavajo v slivovko. Jabolk in brusok tukaj ni mnogo, ker o tej gospodarstveni stroki ljudstvo do sedaj ni imelo pra-

vega pojma.«¹¹⁹ Preživljali so se tudi s poljedelstvom in živinorejo, obdelovali so nekaj vinogradov. Nekateri domačije so se ukvarjale s čebelarstvom. Gojenje murv je bilo redko, saj so skoraj vse že posekali.¹²⁰

Zaradi naravnih pogojev so po krajih prevladovale različne kmetijske dejavnosti. Na območju premske šolske občine je bila zemlja »razne zvrsti (grahut, črni kamen, glina)¹²¹ in ugaja gozdom, sadnemu drevju, pa tudi vinski trti in drugim sadežem. Njive vidimo semtertje po terasah, poleg katerih zasajena je vinska trta in sadno drevje, kar dela ves kraj podoben lepemu vrtu; nahajajo se pa tudi vinogradi, ki dajejo bolj slabege, a zdravega vina. Navadnih poljskih pridelkov imajo tu za silo. Večinoma ostajajo tukajšnji prebivalci vse leto doma in pridno obdelujejo svoj grbast svet ter gojijo sadno drevje, katero jim daje jako okusnega ovočja. Posebno češplje dajo jim prav dobre slivovke, kedar obrode. Škoda, da jih več ne suše! /.../ Čebelarstvo se tu le redko

Skica šolskega vrta v Kmetijskih in rokodelskih novicah (25. 8. 1875).

¹¹² SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne- mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 13. 11. 1905, št. 49.

¹¹³ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne- mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 24. 5. 1905, št. 191.

¹¹⁴ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne- mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 18. 5. 1905, št. 54.

¹¹⁵ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva na Premu slavne- mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 31. 10. 1905, št. 42.

¹¹⁶ SI AS 136, t. e. 192, dopis šolskega vodstva v Košani slavne- mu c. kr. okrajnemu šolskemu svetu 3. 6. 1905, št. 339.

¹¹⁷ Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1892*, 90; Nerat, *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1897*, str. 105.

¹¹⁸ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 79, 88, 93, 97, 100, 103.

¹¹⁹ Prav tam, str. 77.

¹²⁰ Prav tam, str. 78.

¹²¹ Večino območja vasi Prem prekrivajo evtrična rjava tla na eo- censkem flišu, ki so v naravnih razmerah primerna za listnate gozdove. Ti so močno izkrčeni in uporabljeni v kmetijske namene, kot so sadovnjaki in vinska trta. Okrog so distrična rjava tla na nekarbonatnem flišu in dekalificiranem laporju, ki so primerna zlasti za iglasti gozd. Ob reki Reki pa ležijo evtrična, obrečna tla. Več o tem gl. *Atlas okolja: Pedološka karta (1 : 25.000)*, dostopno na: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (3. 6. 2021), in *Tla Slovenije*, str. 50–53.

Pogled na terase s Prema proti zaselku Potok (foto: Aneja Rože, maj 2021).

nabaja.« Murv niso gojili.¹²² Preživljali so se tudi z govedorejo in ovčerejo, zidarstvom, strojarstvom in krznarstvom ter žagami. Le malo mož je odhajalo v oddaljene kraje sezonsko sekati drevesa.¹²³

Temu primerno so morale biti pripravljene učne snovi in urejene drevesnice ali šolski vrtovi. Zaradi izobraževanja tako otrok kot odraslih v kmetijstvu je njihovo postavljanje podpirala država. Ministrstvo za kmetijstvo je dajalo denarno podporo kmetijskim družbam, te pa so jo posredovale šolskim občinam.¹²⁴ Pri razvoju kmetijstva so imeli poseben pomen učitelji. »Saj smo vendar z malo izjemo skoraj vsi sinovi kmetskih starišev, službujemo tudi med kmetovalci, kateri nam kruha pridelujejo, toraj bi nas moralo tako le malo sram biti, če trdimo, da nam je opravilo, katero vse stanove zemlje preživi — neznano; omikan človek, temveč učitelj — sploh ne sme reči, da mu je kmetijstvo neznana stvar«, je leta 1880 zapisal takratni premski učitelj Matija Rant, ki si je prizadeval za razvoj kmetijstva v postojnskem šolskem okraju in širše.¹²⁵ »Brez ugovora so taki vrti ali drevesnice jako koristni na dvoj-

no stran: od ene strani cepijo ljubezen do vrtnarstva v srca šolske mladine, in jo podučujejo v tem kmetijskem razdelku kmetijstva; od druge strani pa, če ima izveden in marljiv učitelj tak vrt v svoji oskrbi, koristi tudi že odrasčanim sosesčanom, ki imajo priliko, na takem vrtu tudi za-se kaj koristnega videti.«¹²⁶

Šolski vrtovi so bili za šolskim poslopjem ali pred njim. Šolski vrt naj bi obsegal štiri are. Lahko je bil tudi manjši, vendar je moral biti primerno urejen in oskrbljen.¹²⁷ Ob vzpostavitvi ustreznih pogojev za rastline je bila pomembna tudi njegova estetika. Moral je biti ob cesti ter obdan z ograjo, ki je dopuščala, da so si ga mimoidoči lahko ogledali, z drugih strani pa je bil lahko obdan z zidom¹²⁸ ali živo mejo.¹²⁹ Zemljišče šolskega vrta so morali globoko prekopati jeseni in ponovno spomladi. Nato je sledilo urejanje gredic in sadnega drevja, zasaditev grmičevja in setev. Avtor članka v *Učiteljskem tovarišu* je poudaril tudi lepoto stezic šolskega vrta. Priporočal je, da so stezi-ce med gredicami široke najmanj en meter, izkopa-

¹²² *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83–84.

¹²³ Prav tam, str. 84.

¹²⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹²⁵ Rant, Vpeljava kmetijskega poduka, str. 297–298.

¹²⁶ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹²⁷ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1885, str. 282, »Kako se napravljajo šolski vrti«.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 280, »Šolski vrti«.

ne vsaj 50 centimetrov globoko v teren ter utrjene z opeko ali kamni in posute s peskom.¹³⁰

Na šolskih vrtovih so priporočali gredice s cveticami, kjer so se dekleta učila o sejanju, saditvi in presajanju cvetic. Dekletom so bile namenjene tudi gredice z zelenjavo, da bi se lahko naučile o rastlinah, ki jih je morala imeti gospodinja pri roki za kuho.¹³¹ Pomembno je bilo tudi gojenje sadnega drevja, saj so se že starejši učenci učili, kako ga saditi, cepiti in negovati (*gleštati*).¹³² Če v bližini šole ni bilo gozda,¹³³ so priporočali tudi nasaditev gozdnih dreves in grmov, saj se je velikokrat izkazalo, da nekaterih vrst grmovja ni znalo več poimenovati niti starejše lokalno prebivalstvo.¹³⁴ Nadalje so priporočali zasaditev murve in trte, če je bilo podnebje ugodno, postavitev manjšega čebelnjaka in gnojne jame ter izgradnjo vodnjaka.¹³⁵ Domnevamo lahko, da so premske učence poučevali o gozdarstvu, sadjarstvu, poljedelstvu, nekoliko tudi o vinogradništvu in čebelarstvu.¹³⁶ O urejenosti premske drevesnice in šolskega vrta ne vemo ničesar. Prav tako ne vemo, katere vrste rastlin so v njem gojili.

Matija Rant je kot izvrstno učilnico na prostem videl celoten šolski okoliš. »Domači kraj se svojimi vsakovrstnimi prirodninami tam – je živ učni pripomoček; v tem krogu marljivi učitelj se svojimi učenci za kratek čas lahko nabere in napravi prirodopisno zbirko živalstva, rastlinstva in rudništva, katera mu pri teoretičnem poduku v pojasnilo dobro služi, če tudi še vsaka šola svojega vrta nima, kar je res obžalovanja vredno, so pa sosednji vrti; ravno tako polje, travniki, grmovje (gošče), pašniki, gozdi i. t. d.«¹³⁷

Zaključek

Uvedba šolske obveznosti na obravnavanem območju ni prinesla takojšnjih sprememb, marveč je bilo treba počakati še slabih petdeset let, da so prebivalci prepoznali potrebo po pismenosti in osnovni šoli, za kar je bil zaslužen zlasti premski vikar Peter Aleš. Od prizadevanj in npora posameznikov, ki so delovali v premskem šolskem okolišu, je bil odvisen tudi razvoj premske osnovne šole v 19. in v začetku 20. stoletja. Zaradi razvoja podeželja se je izobraževanje na tamkajšnjih osnovnih šolah zlasti po industrijski revoluciji usmerilo prav na kmetijstvo. Bolj kot razumevanje državnih in deželnih odlokov je bilo

šolnikom pomembno opismeniti podeželske otroke, da bodo znali brati in razumeti priporočila o kmetovanju. Za to si je prizadeval zlasti učitelj Matija Rant. Ker je bila ob teoriji pomembna tudi praksa, so ob adaptaciji šolske stavbe v drugi polovici devetdesetih let 19. stoletja, za kar je bil zaslužen zlasti župnik Nikolaj Križaj, drevesnico preuredili v šolski vrt. Ta je omogočal boljše spoznavanje kmečkih vsebin in osvajanje praktičnih znanj, ki naj bi jih nato otroci prenesli v svoje domove. Nekateri učitelji in duhovniki so se intenzivneje udeleževali na kulturnem področju. V prispevku sta izpostavljena župnik Matej Frelih in učitelj Filip Kete. Tako lahko trdimo, da so premski duhovniki in učitelji premskemu šolskemu okolišu dali več kot duhovno oskrbo in osnovno izobrazbo, saj so bili vpleteni v vsakdanjik njegovega prebivalstva in so si prizadevali za njegov napredek, ki je bil usmerjen zlasti v kmetijstvo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Knjižnica Makse Samsa Ilirska Bistrica
Zbirka razglednic.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 136, Okrajno glavarstvo Postojna (1767–1918).
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko (1823–1869).

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper.
KP 633, Okrajno glavarstvo Sežana

ŠAK – Škofjski arhiv Koper.
Fond Župnije Jelšane.
Fond Župnije Prem.

Tolminski muzej.
Knjižnično gradivo.

ČASOPISI

Kmetijske in rokodelske novice, 1844, 1846, 1875.
Primorski dnevnik, 1949.
Slovenski učitelj, 1900, 1902, 1905.
Učiteljski tovariš, 1871, 1880, 1882, 1885, 1895, 1898, 1899, 1905.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Aleš, Peter: Sa hifhne potrebe kaj. *Kmetijske in rokodelske novice*, 20. 3. 1844, str. 47–48.
Aleš, Peter: *Zveden kmet ali Najpotrebniši nauki kmetijstva za nedeljske šole po deželi*. Trst: C.k. Primorska zaloga šolskih bukev, 1856.

¹³⁰ *Učiteljski tovariš*, 15. 9. 1885, str. 282–283, »Kako se napravljajo šolski vrti«.

¹³¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹³² *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 280, »Šolski vrti«.

¹³³ *Učiteljski tovariš*, 1. 8. 1871, str. 227, »Šolski vrt«.

¹³⁴ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, str. 279, »Šolski vrti«.

¹³⁵ *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. 8. 1875, 279–280, »Šolski vrti«. Gl. tudi *Učiteljski tovariš*, 1. 8. 1871, str. 227, »Šolski vrt«.

¹³⁶ *Postojnsko okrajno glavarstvo*, str. 83–84.

¹³⁷ Rant, Vpeljava kmetijskega poduka, str. 298.

- Car, Pavel: *Slovenci – junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*. Ljubljana: Signum Laudis, 2017.
- Celin, Irena: »Kmalu ne bo po naših vaseh dekleta, da ne bi znalo na bukvice moliti!« Razvoj in pomen deklškega šolstva pod Avstro-Ogrsko: primer samostanske deklške šole de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici. *Zgodovina za vse* 23, 2016, št. 2, str. 40–66.
- Devetak, Robert: Razvoj osnovnega šolstva in vplivi delovanja učiteljev na gospodarski razvoj sodnega okraja Kanal v obdobju Avstro-Ogrske. *Goriški letnik* 41, 2017, str. 199–216.
- Foucault, Michel: *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC, 2010.
- Frelih (Matevž): Jurčik gre na ptuje. *Kmetijske in rokodelske novice*, 9. 9. 1846, str. 144.
- Frelih, Matej: Prigodnica Josipu Marnu. *Dom in svet* 11, 1898, št. 16, str. 483.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, Nova Gorica, 2001.
- Imenik šol in učiteljev po Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko učiteljsko društvo, 1874.
- Imenik šolskih oblastnij, šol in učiteljev po Slovenskem t. j. na slovenskem Štajerju, Kranjskem, sl. Korotanu, Primorskem in slov. Ogrskem*. Ljubljana: Slovensko učiteljsko društvo, 1874.
- Jenko, Simon: *Jeprški učitelj*. Ljubljana: Založba Rokus, 2006.
- Judson, Pieter M.: *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Ljubljana: Sophia, 2018.
- Justin, Rajmund: Odprto pismo prebлагorodnemu voditelju okrajnega glavarstva gosp. Štefanu Lapajnetu v Postojni. *Učiteljski tovariš*, 17. 2. 1905, str. 55–56.
- Kalc, Aleksej: Prispevek za zgodovino slovenskega šolstva na Tržaškem: primer šole na Katinari od ustanovitve 1791 do prvih let 19. stoletja. *Acta Histriae* 12, 2004, št. 2, str. 73–106.
- Klemenc, Janez: *Osnovna šola Preserje v luči časa: ob 140. obletnici ustanovitve*. Preserje: OŠ Preserje, 1994.
- Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900: VI. Kranjsko*. Dunaj: C. Kr. Centralna statistična komisija, 1906.
- Milharčič Hladnik, Mirjam: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Mušič, Janez: *Dragotin Kette*. Ljubljana: Mladika, 1993.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1887. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1886/7*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1886.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1888. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1887/88*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1887.
- Nerat, Miha: *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889. S popolnim šematizmom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1888/89*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila, 1888.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1892. S popolnim imenikom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1891/92*. Celje: Dragotin Hribar, 1891.
- Nerat, Miha: *Popotnikov koledar za slovenske učitelje 1897. S popolnim imenikom šolsk. oblastnij, učiteljskih, ljudskih šol in učiteljskega osebja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slo. delu Koroškega po stanju v začetku šolskega leta 1896–97*. Gorica: Goriška tiskarna, 1896.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Orts-Repertorium des Herzogthums Krain. Auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869 bearbeitet von der k. k. statistischen Centralcommission = Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega številskega od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji*. Ljubljana: Ign. v. Kleinmayr und Fed. Bamberg, 1874.
- Pavlič, Slavica: Ustanovno pismo trnovske šole. *Kronika* 14, 1996, št. 1, str. 25–28.
- Personalstatus der mit 1. Jänner 1918 an den öffentlichen allgemeinen Volksschulen in Krain definitiven angestellten Lehrpersonen 1918*. S. l., 1918.
- Postojnsko okrajno glavarstvo: zemljepisni in zgodovinski opis*. Postojna: R. Šeber, 1889.
- Rant, Gvido: Vpeljava kmetijskega poduka v ljudske šole Postojnskega šolskega okraja. *Učiteljski tovariš*, 1. 10. 1880, str. 297–298.
- Rant, Gvido: Ženska ročna dela na ljudskih šolah. *Učiteljski tovariš*, 1. 12. 1882, str. 355–357.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Notranjska. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Sapač, Igor: Srednjeveška gradbena zgodovina gradu Prem. *Acta Histriae* 27, 2019, št. 3, str. 439–476.
- Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Sieder, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC, 1998.
- Special Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Special*

- Orts-Repertorium von Krein = Specijalni repertorij krajev na Kranjskem: Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890 = na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890: Herausgegeben von der K.K. Statistischen central-Commission = na svitlo dala C. Kr. Centralna statistična komisija. Dunaj: Alfred Hölder, 1894.*
- Special-Orts-Repertorium von Krain Herausgegeben von der K. K. statistischen Central-Commission = Obsiren imenik krajev na Kranjskem na svitlo dan po C. Kr. statistični centralni komisiji. Dunaj: A. Hölder, 1884.*
- Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder: Spezialortsrepertorium von Krain Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910: Herausgegeben von der Statistischen Zentralkommission. Dunaj, Verlag der Deutschoesterreichischen Staatsdruckerei, 1919.*
- Tla Slovenije s pedološko karto v merilu 1:250000 = Soils of Slovenia with soil map 1:250000. Luxembourg: Evropska komisija, Skupni raziskovalni center (JRC) = European Commission Joint Research Centre (JRC): Publications Office of the European Union, 2015.*
- Valenčič, Rafko: Cerkevna ureditev skozi stoletja. *Občina Ilirska Bistrica: monografija* (ur. Ivan Šimčič). Ilirska Bistrica: Občina Ilirska Bistrica, 2011, str. 58–65.
- Zajc Cizelj, Ivanka: Šolski sveti in šolski odbori v letih 1869–1941. *Arhivi* 17, 1994, št. 1/2, str. 69–73.
- SPLETNI VIRI**
- Andrejka, Rudolf: Rant, Matija (1844–1917). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485782/>.
- Brecelj, Marijan in Klinec, Rudolf: Aleš, Peter (1786–1868). Primorski slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>.
- Čeligoj, Vojko: Kettejev dom na Premu. Portal Kamra:*
<https://www.kamra.si/album-slovenije/item/kettejev-dom-na-premu-1965.html>.
- Gabrič, Aleš: Sledi šolskega razvoja na Slovenskem. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009:*
<https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-016-4.pdf>.
- Granda, Stane: Aleš, Peter (1786–1868). Novi Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi127155/>.
- Ksaver Lukman, Franc: Frelj, Matej (1828–1892). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi192525/>.
- Ksaver Lukman, Franc: Rant, Gvido (1880–1956). Slovenski biografski leksikon:*
<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi485553/>.
- Pedološka karta (1:25.000). Atlas okolja:* http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso.

S U M M A R Y

School hullabaloo in Prem. Primary School Prem from its founding to the early twentieth century

The article discusses the history of Primary School Prem from its founding to the early twentieth century. The aim is to present the history of the school as well as how the establishment of the education system and the work performed by teachers and priests affected the economic development of the Prem school district in the period concerned.

The first foundation stone for founding the school was laid with the introduction of compulsory education in 1774, the results of which were not felt immediately in the present-day area of the Municipality of Ilirska Bistrica but only forty years later. The establishment of so-called trivial schools in the countryside was owed to individuals who recognized the need for providing the rural population with primary education. The first trivial school in the area of what is now the Municipality of Ilirska Bistrica was founded in Trnovo (now part of Ilirska Bistrica) in 1814, followed by the trivial school in Prem in 1826. Its establishment was an ardent objective of Peter Aleš, the then vicar of Prem. In addition to providing pastoral care, he was a prominent agricultural theoretician, which earned him the Order of Franz Josef I. During his service in Prem, Aleš also founded a tree nursery. For lack of historical sources, little is known about the first years of Prem's primary school. What leaves no doubt is that it had since the beginning operated within the building of the local vicariate. Receiving a high number of pupils from the villages of Prem, Smrje, Kilovče, Čelje, Janežovo Brdo, and Bitnje, the school was most likely expanded and converted into a two-classroom building in 1895. The Imperial Primary Education Act of

1869 led to improvements in the proficiency of both teachers and pupils. What is more, agriculture being the primary source of livelihood for the inhabitants of the then Prem school district, teachers were also required to adapt the instruction process accordingly. The most noteworthy teacher was Matija Rant, another important agricultural theoretician alongside Peter Aleš. The adaptation of the school building also included rearranging the tree nursery into a school garden as a much more appropriate setting for transmitting agricultural knowledge, which pupils were to share with their families and present it as exemplary

to passers-by. Teachers and priests from Prem also significantly contributed to cultural life, especially Filip Kete, an organ player at St. Helen Church in Prem, and the parish priest Matej Frelj, a professional poet and avid writer. St. Helen Church was consecrated in his days. Given the above, it seems safe to conclude that, by engaging in the daily life of the local community and endeavouring for its primarily agricultural progress, the teachers and priests of Prem provided the school district with much more than basic education and spiritual care.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.151.3-054.72-055.2(620.111=163.6)"18/19"

Prejeto: 14. 5. 2021

Robert Devetak

dr., Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana
Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: robert.devetak@inv.si

Aleksandrinstvo in aleksandrinke v slovenskem goriškem časopisju pred prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Članek obravnava časopisno poročanje o ženskem izseljevanju v Egipt, ki je zaznamovalo migracijsko gibanje na Goriškem na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Za pot v severno Afriko so se odločale predvsem mlajše ženske s podeželja, ki so kot služkinje, guvernante, varuške, kuharice ali dojilje zaslužile denar za poroko ali finančno pomoč svojim družinam. Dogajanje so budno spremljale narodne in cerkvene elite na Goriškem, ki so v tovrstnem izseljevanju ter samostojnem delovanju aleksandrink videle grožnjo moralnim normam in izgubi narodne pripadnosti. Da bi prečile odhajanje v Egipt, so vodile intenzivno časopisno kampanjo proti izseljevanju. V prispevku bodo predstavljeni glavni vidiki tovrstnega poročanja, ki ga lahko zasledimo tako v liberalnem kot katoliškem časopisju tega časa.

KLJUČNE BESEDE

Aleksandrinke, migracije, Egipt, Goriška, časopisje

ABSTRACT

ALEXANDRIANISM AND ALEXANDRIAN WOMEN IN SLOVENIAN GORIZIA NEWSPAPERS BEFORE THE FIRST WORLD WAR

The article discusses newspaper reporting on female exodus to Egypt, which marked the migration movement in Gorizia at the turn of the twentieth century. The decision to set out for North Africa was predominantly made by young rural women who served as maids, governesses, nursemaids, cooks, or wet nurses to save money for marriage or remittances to their families. The developments were closely monitored by national and ecclesiastical elites in Gorizia. Perceiving such emigration and independence of the Alexandrian women as a threat to the moral norms and the sense of national belonging, they led an intensive anti-emigration newspaper campaign to prevent further exodus to Egypt. The contribution will present the main aspects of such reporting that featured in both the liberal and Catholic press of that time.

KEY WORDS

Alexandrian women, migrations, Egypt, Gorizia, newspapers

Uvod

Aleksandrinstvo je prišlo v fokus slovenske raziskovalne srenje dokaj pozno ter je plod znanstvenih raziskav in objav predvsem od začetka devetdesetih let 20. stoletja dalje.¹ V naslednjih desetletjih je raziskovalcem na številne načine (članki, znanstvene monografije, razstave, dokumentarni filmi, muzejsko zbiranje in predstavljanje, spletne strani) uspelo razgrniti tančico skrivnosti in aleksandrinstvo postaviti v središče preučevanja zgodovine slovenske migracije. Večina gradiva, ki je povezano s tem pojavom, so predvsem pričevanja aleksandrink, s katerimi so raziskovalci in raziskovalke opravili pogovore predvsem od konca osemdesetih let 20. stoletja dalje. Ta pričevanja v večini primerov pokrijejo obdobje od konca prve svetovne vojne dalje. Na drugi strani starejše obdobje ponuja le redke ustne vire in spomine, zaradi česar se je treba zanašati na pisne vire, ki pa so sorazmerno redki. Med njimi lahko poudarimo pomen časopisja, ki ponuja številne podatke, a večinoma z vidika takratnih opazovalcev fenomena, predvsem moških, in ne akterj odhoda. Pri tem je treba poudariti tendencioznost časopisnih člankov, saj so pisci v veliko primerih pisali z določenim namenom in pod vplivom ali z blagoslovom višjih instanc, predvsem tistih, ki na aleksandrinstvo niso gledale pozitivno. Kljub temu članki ponujajo enkratno vpogled v takratno mentaliteto, razumevanje in odnos do odhajanja žensk s strani lokalnega okolja in cerkvenih ter političnih avtoritet. Tako so lahko članki uporabni kot izjemen vir za raziskovanje, a je treba poudariti, da je časopisje šele v zadnjih letih dobilo vidnejšo vlogo pri preučevanju tovrstnega množičnega izseljevanja.²

V prispevku bodo podrobneje predstavljene razlike med katoliškim in liberalnim slovenskim goriškim časopisjem. Medij je bil na prehodu iz 19. v 20. stoletje pomemben element v kulturnem boju slovenske politike. Ta boj se je preslikal tudi na razumevanje in odnos do aleksandrink. Analizirani so trije osrednji goriški slovenski časopisi iz časa pred prvo svetovno vojno – *Soča*, *Primorski list* in *Gorica*.

Izseljevanje iz Goriške in Gradiške v času Avstro-Ogrske

Množično izseljevanje so vzpodbujale predvsem slabe socialne in gospodarske razmere v deželi, zaradi česar je prebivalstvo pričelo iskati boljše možnosti za življenje ali celo preživetje v drugih predelih države

ali v tujini.³ Množično izseljevanje je bilo značilno predvsem za drugo polovico 19. stoletja in leta pred prvo svetovno vojno. Ljudje so si poskušali pomagati z delom oziroma selitvijo v večja gospodarska središča ali v tujino. V številnih primerih je bil razlog za izseljevanje tudi želja po boljšem življenju in ne toliko posledica zgoraj navedenih razmer in krize. Nekateri so odšli za stalno, drugi pa so se vrnil, ko so privarčevali dovolj denarja, da so lahko obnovili svojo dejavnost, kupili zemljo ali odplačali dolgove.⁴

Če pogledamo migracije iz ruralnih v industrijske predele, lahko kot glavno središče, kamor se je stekalo goriško prebivalstvo, označimo Trst, ki je bil četrto največje mesto v monarhiji, največje državno pristanišče ter pomembno industrijsko, trgovsko in upravno-politično središče regije in širšega prostora. Goriški izseljenci so leta 1910 predstavljali okoli 10 % mestnega prebivalstva. Med izseljenci, ki so si nov dom našli v monarhiji, jih je kar 60 % odšlo v Trst.⁵ V mesto so se selili tako moški kot ženske vseh slojev. Prvi so zaposlitev našli predvsem v industrijskih obratih, medtem ko je večina žensk zaposlitev dobila v gospodinjstvih. Bogate tržaške družine so v veliki meri zaposlovale služkinje, kuharice, sobarice, strežnice, varuške in dojljke. Poleg tega so številne delale v oblačilnih obrtneh, največ v šiviljstvu in krojaštvu.⁶ Številni so nov začasni ali stalni dom našli tudi v katerem od drugih mest na Kranjskem in Štajerskem, izpostaviti pa je treba tudi selitve na Dunaj.⁷

Poleg migracij, ki so potekale znotraj monarhije, so se mnogi odločali za odhod v druge evropske države in na druge celine. Glavni cilj evropskih in slovenskih izseljencev so bile Združene države Amerike (ZDA), ki so s svojo velikostjo, poceni zemljo in hitrim gospodarskim napredkom pomenile možnost boljšega življenja. Izseljevanje v ZDA je na slovenskem področju postalo množično predvsem od konca 19. stoletja dalje,⁸ a je goriško časopisje že leta 1877 opozarjalo na vse pogostejše odhode goriškega prebivalstva, ki se je odpravilo iskati boljše življenje čez Atlantik. »Žalibog, da postaja stvar vsak dan resnejša in da se čedalje bolj širi krog Evropejskih zaslepljenec, kateri se od vseh strani: iz italijanske in naše Furlanije, iz Brd in tudi uže iz Kanalskega in više iz gora oglašajo za emigracijo v Ameriko.«⁹ Konec 19. in v začetku 20. stoletja je več deset tisoč Slovencev odšlo v razvitejšje dele Evrope, predvsem Nemčijo, Belgijo in Franci-

¹ Za temeljno delo, ki je sprožilo zanimanje širše javnosti, velja knjiga novinarka Dorice Makuc *Aleksandrinke*, ki je izšla leta 1993. Dorica Makuc je tudi avtorica dokumentarnega filma *Žerjavi letijo na jug*, ki obravnava to tematiko.

² Gl. Mlekuž, *The Newspaper*, str. 173–192; Mlekuž, »*Oblaštva*«, str. 162–185; Mlekuž, *Aleksandrinke*, str. 143–156.

³ O gospodarskih razmerah v deželi gl. Devetak, *Gospodarska kriza*, str. 281–299; Luchitta, *La camera*, str. 49–51; Marušič, *Prispevki*, str. 59–72.

⁴ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 26–29.

⁵ Kalc, *Migracijska gibanja*, str. 101–113; Kalc, *Žensko priseljevanje*, str. 12–13.

⁶ Testen, *Plačano hišno delo*, str. 185–212; Kalc, *Žensko priseljevanje*, str. 16–17.

⁷ Kalc, *Migration Movements*, str. 54–55.

⁸ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 47.

⁹ *Soča*, 28. 9. 1877, št. 39.

jo. Zaposlitev so si večinoma našli v rudnikih ali na kmetijah.¹⁰

Do prve svetovne vojne se je izselilo več kot 20 % slovenskega prebivalstva.¹¹ Znatno delež izseljencev so predstavljale ženske. Za goriško glavarstvo je dostopna statistika odhodov za obdobje med letoma 1907 in 1913. Iz nje je razvidno, da so pri migracijah ženske znotraj Avstro-Ogrske predstavljale 10,7 %, pri tistih v tujino pa 44,7 % izseljenih. Če si te podatke ogledamo podrobneje, lahko ugotovimo, da si je kar 72,3 % žensk za destinacijo odhoda izbralo Afriko oziroma Egipt.¹²

Aleksandrinstvo

Ob poplavi odhodov, ki je v tem obdobju zajela slovenski prostor, izstopa pojav, ki je bil posebej značilen za deželo Goriško in Gradiško. Aleksandrinstvo, kot so ga poimenovali že takratni sodobniki, je bilo primer množične migracije z izrazito prevlado migrantk in je potekalo v obdobju med letoma 1870 in 1950. V iskanju boljših možnosti so se večinoma mlade ženske odpravile službovat v Egipt, da bi s tem privarčevale denar za poroko ali pomagale svojim družinam, ki so bile zaradi slabih gospodarskih razmer v deželi nezmožne odplačati dolgove, ali da bi svojim sorodnikom omogočile življenje brez pomanjkanja.

Egipt se je predvsem po izgradnji Sueškega prekopa¹³ leta 1869, ki je skrajšal pomorsko pot iz Evrope v Indijo in na Daljni vzhod, uveljavil kot pomembno trgovsko, gospodarsko in strateško središče. Tja so se poleg kapitala stekale bogate družine, ki so v novem okolju iskale poslovne priložnosti ali so jih službe v povezavi s trgovanjem, transportom, logistiko ter upravo pripeljale v ta del sveta. Država, formalno v rokah Otomanskega cesarstva, nominalno pa pod nadzorom Angležev, je po izgradnji prekopa ponujala številne gospodarske in trgovske priložnosti in možnosti, ki so jih Evropejci znali izkoristiti. Glavni prostor naseljevanja Evropejcev je postalo pomembno pristaniško mesto ob Sredozemskem morju Aleksandrija, po katerem so ime dobile tudi slovenske izseljenke. Bogate, predvsem evropske družine so potrebovale pomoč pri hišnem delu in skrbi za otroke. Iskani poklici so bili služkinje, dojljke, guvernante, kuharice in varuške.

Nove razmere v Egiptu so pomenile priložnost izboljšanja življenja tudi Slovenkam z Goriškega. Za

pot v Egipt so se odločale predvsem mlade ženske, saj je specifična iskanja poklicev najbolj ustrezala njihovega profilu. Številne so že imele tovrstne izkušnje z delom v Gorici in Trstu, ki sta ženskam iz kmečkega okolja ponujala zaslužek, do katerega v svojem lokalnem okolju ne bi mogle priti.¹⁴ Finančni vidik je bil, če pogledamo Egipt, še veliko bolj mamljiv, saj je zaslužek hišne pomočnice znašal med 20 in 40 goldinarji na mesec, medtem ko so ženske s tem poklicem na Dunaju mesečno zaslužile 10, v Trstu pa 8 goldinarjev.¹⁵ Pot do Egipta je bila zaradi neposredne pomorske povezave Trst–Aleksandrija enostavna in hitra, kar je število odhodov le še povečalo. Ženske so med migranti, ki so odhajali v Egipt, prevladovale že od samega začetka. Prve so se tam naselile služkinje, ki so prišle skupaj z bogatimi tržaškimi družinami konec 60. let 19. stoletja.¹⁶ Sledili so vedno novi in številčnejši odhodi, ki so bili organizirani s sistemom socialnih povezav v lokalnem okolju in informacij, ki so jih sokrajankam dale aleksandrinke osebno ali s pismi.¹⁷ Leta 1875 je bilo v Egiptu že več kot 2000 Slovenk, leta 1882 okoli 3200,¹⁸ petnajst let kasneje pa je po ocenah raziskovalcev tam živel okoli 7700 Slovenk in le okoli 300 Slovencev.¹⁹

V začetku 20. stoletja so slovensko govoreči prebivalci predstavljali okoli 65 % vseh priseljencev iz Avstro-Ogrske v Egiptu.²⁰ Večina jih je prihajala z Goriškega in Tržaškega, manjše število pa tudi iz Istre, Kranjske, Koroške in Štajerske. Glede na število odhodov so prednjačile predvsem vasi Prvačina, Gradišče, Bilje, Miren in Dornberk.²¹ Med aleksandrinkami so prevladovale Slovenke, manjši del so predstavljale Furlanke. Slovenke so bile v Egiptu zelo iskane, ker so bile znane kot delavne, poštene in urejene ženske, ki so znale dobro skrbeti za otroke in se hitro učiti jezikov delodajalcev.²² Pri tujih družinah so služile od nekaj mesecev do več let. Številne so se v Egipt odpravile večkrat, z delodajalci jim je uspelo pogosto navezati pristne stike, ki so se ohranili tudi po vrnitvi domov. Odhajale so ženske vseh starosti. Mlajše so si iskale službo v želji po pridobitvi izkušenj in zaslužka, zaročene ženske so na ta način zbrale denar za doto, nekatere so se doma poročile, rodile otroka in odšle v Egipt kot dojljke. Hčerke in žene so z odhodom pomagale reševati težke ekonomske težave svojih družin, vdove pa so v teh poklicih velikokrat našle edino možnost preživetja sebe in svojih otrok.²³

¹⁰ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 68–72.

¹¹ Vodopivec, *Od Poblino*, str. 97.

¹² Kalc, *Migration Movements*, str. 60–61.

¹³ *Novice*, 21. 2. 1866, št. 8. Pri izgradnji Sueškega prekopa so sodelovali tudi Slovenci. »Posebno sedanji čas, ko lakota strašno žuga, si Čič in Brkin s Kastavcem vred v Portsaidi, Izmaili, Kairi, Kazarzigu in Aleksandrii zaslužka iščeta, semkaj pa v Avstrijo pošiljata napoleonce in šterlinge svoji družinici za obleko in kašo.«

¹⁴ Več o življenju in delu služkinj v Gorici in Trstu gl. Testen, *Hišne pomočnice*.

¹⁵ Verginella, *Aleksandrinke*, str. 155.

¹⁶ Škrj, *Komaj sem čakala*, str. 147.

¹⁷ Kalc, *Migration Movements*, str. 68.

¹⁸ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 73.

¹⁹ Drnovšek, *Emigration*, str. 31.

²⁰ Pečnik, *Slovenki*, str. 54.

²¹ Škrj, *Komaj sem čakala*, str. 156.

²² Prav tam, str. 147.

²³ Koprivec, *Personal Narratives*, str. 94.

Samostojni odhodi žensk v tujino, brez spremstva moških, so bili v 19. in začetku 20. stoletja videni še kot sporno dejanje, ki je rušilo tradicionalne norme, v katere je bila vpeta tedanja družba. Status žensk, predvsem tistih s podeželja, je bil pod drobnogledom in vplivom Cerkve, moških in lokalne skupnosti, ki velikokrat niso odobraval ženske samostojnosti. V večini primerov je bilo delovanje žensk omejeno na gospodinjstvo, družino in lokalno okolje. Vprašljivo je bilo predvsem vedenje in delovanje samskih žensk v tujini, kjer ni bilo nadzorstva. Zaradi specifičnih lastnosti samostojnega izseljevanja žensk v Egipt je vprašanje burilo moralne duhove, predvsem pri Cerkvi, ki je imela vidno vlogo pri definiranju podobe ženske, ki je ustrezala takratnim normam. Institucija je vlogo žensk videla predvsem v domačem okolju, v gospodinjstvu ter pri skrbi za dom in otroke, zato je aktivno nasprotovala tovrstnemu izseljevanju.²⁴ Tradicionalna delitev dela se je namreč pri družinah aleksandrinke obrnila. Ženske so postale tiste, ki so omogočale preživetje družinam, medtem ko so moški skrbeli za gospodinjstvo in otroke. Poleg tega so ženske z odhodom in služenjem denarja pridobile avtonomijo in svobodo, ki je sicer v skupnostih, iz katerih so izhajale, ne bi imele.

Cerkev je imela pri vprašanju izseljevanja v obdobju pred prvo svetovno vojno vidno vlogo v slovenski družbi.²⁵ O hitrem odzivu in skrbi, kam aleksandrinke vodi, nam veliko pove pismo, ki ga je nadškofijskemu ordinariatu v Gorici leta 1871 poslal biljenski vikar Janez Figelj. V njem je izpostavil, da ženske iz vasi množično odhajajo v Egipt, pri čemer je ogroženo njihovo življenje v moralnem oziru. Vikar se je zavzel, da bi ordinariat posredoval pri oblasteh, da bi te prepovedale odhajanje v tujino, in sicer tako, da bi ženskam zavrnilo potna dovoljenja. Kljub temu, da je prošnjo podprl tudi goriški nadškof Andrej Gollmayr, so jo oblasti zavrnilo, ker zakon tega ni omogočal.²⁶ Tudi kasneje so cerkvene institucije s pomočjo duhovnikov in časopisja opozarjale predvsem na negativne posledice aleksandrinstva. Karol Pečnik je leta 1901 iz Egipta pisal, da so na Goriškem »začeli hudo vojsko proti temu izseljevanju».²⁷ Aleksandrinkam so očitali, da se v Egiptu soočajo z moralnim propadom in različnimi nevarnostmi – na primer izguba narodne pripadnosti in trgovina z belim blagom. Leta 1910 je pater Benigen Snoj,²⁸ »eden prvih bojevnikov proti izseljevanju v Egipt»,²⁹ v mesečniku *Cvetje z vertov sv. Frančiška* objavil navodila Slovenkam v Egiptu, v katerih je izpostavil skrb za materni jezik in negativne vidike porok s tujci različ-

nih narodnosti in ver.³⁰ Kasneje je besedilo izšlo kot knjižica, ki jo je bralkam in bralcem priporočil časopis *Gorica*. O njej so zapisali, da je »prekoristna knjižica za naša dekleta, ki se podajo v nevarno Aleksandrijo. V njej dobe vse potrebne nauke, navodila in lepe opomine, ki so potrebni za tuja dekleta v velikem mestu.«³¹

Z vprašanjem aleksandrinstva se je ukvarjala tudi slovenska narodna elita. S poglobljanjem čuta narodne pripadnosti so ženske v vlogi mater in vzgojiteljic postale nepogrešljiv del narodne skupnosti.³² Narodna elita jih je spodbujala k vzgoji narodno zavednih rodov, še posebej na narodnostno obmejnih območjih.³³ Od žensk, ki so se iz tujega okolja vračale domov v narodnostno heterogeno deželo, so pričakovali, da bodo ohranile občutek pripadnosti in zavednosti. Očitki so šli tudi v smeri zanemarjanja vzgoje lastnih otrok, moralnega propada družin ter tega, da naj bi si ženske z odhodom olajšale življenje in pozabile na svojo družino in domače okolje. V obdobju, ko so ženske težko delovale samostojno in brez nadzora moških, so bile aleksandrinke na Slovenskem izjema, s katero so se morale avtoritete težko sprijaznile. Proti koncu 19. stoletja je Cerkev izgubo oblasti v javni sferi nadomeščala s pridobivanjem avtoritete v družinskem krogu,³⁴ zaradi česar je v aleksandrinstvu videla nevarnost tako za ženske, ki so odhajale od doma, kot za družine in lokalno okolje, iz katerega so aleksandrinke izhajale. Zaradi tega je poskušala izvajati nadzor v Egiptu v okviru verskih društev in tamkajšnjih slovenskih duhovnikov ter nun. Za Slovenke so tako skrbeli Krščanska zveza Slovenk, podružnica Družbe sv. Rafaela in šolske sestre iz Maribora.³⁵

Praksa je bila predvsem v družinah in lokalnih skupnostih, ki so se zavedale pomena ženskega dela in pošiljanja denarja domov, velikokrat drugačna, kot so jo slikale moralne avtoritete. Do odhoda je prišlo večinoma s soglasjem družin ali skupnosti. Daša Koprivec označuje večletno bivanje v Egiptu za sprejeti način življenja, na katerega so morali pristati vsi družinski člani.³⁶ Zaradi tega so bile aleksandrinke v družinah večinoma spoštovane, medtem ko je ponekod širša okolica nanje gledala z nerazumevanjem.³⁷ Moški so tako sami ali s pomočjo svojih oziroma ženininih staršev zavestno prevzeli nase skrb za otroke. Na ta način je celotna skupnost delovala proti načelom Cerkve, zato ni nenavadno, da se je ta v svojih zapisih in pozivih obračala nanje vsaj tako pogosto kot na aleksandrinke.

²⁴ Lukšič Hacin, *Women Migrants*, str. 164.

²⁵ Drnovšek, *The Attitudes*, str. 13.

²⁶ Makuc, *Aleksandrinke*, str. 18–21.

²⁷ Pečnik, *Slovinci*, str. 54.

²⁸ Podrobneje o Snojevem delovanju v Egiptu gl. Trontelj, *Delovanje*, str. 787–810.

²⁹ *Primorski list*, 25. 7. 1912, št. 30.

³⁰ Makuc, *Aleksandrinke*, str. 63.

³¹ *Gorica*, 14. 1. 1913, št. 4.

³² Verginella, *Ženska obrobja*, str. 12–14.

³³ Prav tam, str. 117.

³⁴ Prav tam, str. 27.

³⁵ Milharčič Hladnik, *Trans-mediterranean Women*, str. 26–29.

³⁶ Koprivec, *Aleksandrinke*, str. 101.

³⁷ Škrj, *Komaj sem čakala*, str. 149.

Krščanska zveza Slovenk.

Članice in člani Krščanske zveze deklet, ki je bila ena osrednjih slovenskih organizacij v Egiptu pod pokroviteljstvom katoliške Cerkve (Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1906, str. 47).

Slovenke v Egiptu so se same, s pomočjo duhovnikov in posameznikov ali podporo iz domovine organizirale v različnih organizacijah ter društvih. Kot prvo je leta 1895 pričelo delovati društvo Slavljanska sloga, ki se je tri leta kasneje preimenovalo v Slovenska palma ob Nilu. V njem so se združevali pripadniki južnoslovanskih narodov, ki so živeli v Egiptu. Vodenje društva so prevzeli advokat dr. Lujo Žaja, zdravnik dr. Karol Pečnik, duhovnik Hubert Rant in trgovec Ivko Ciblič. Društvo je imelo velik pomen tudi za tamkajšnje aleksandrinke. »Zavetišče je bilo namenjeno, da nameščuje domačo očetovo hišo vsem služkinjam v daljni tuji deželi; ono naj bo znanprej središče vsem Slovenkam in Slovencem v Egiptu. Članice bodo dobivale tam pomoč in dober svet v vseh neprilikah življenja ter jeklene podpore proti vsem krivicam, ki bi se jim godile.«³⁸ Te so ob pristopu k društvu plačale manjši znesek, s čimer so bile upravičene do zavetišča in hrane ob brezposelnosti, zdravstvene oskrbe, brezplačnega dostopa do zdravil iz lekarne ter uporabe čitalniških prostorov za branje slovenskega tiska in literature.³⁹ Leta 1901 je bila v Aleksandriji ustanovljena Krščanska zveza Slovenk, ki je bila v rokah Cerkve.⁴⁰ Društvo je bilo po Snojevem mnenju »silno potrebno in koristno v Aleksandriji. Vsako nedeljo popoldne imajo slov. kršč. pouk v kapeli, potem pa ostanejo v društveni dvorani, dokler utegnejo, da berejo časnike, se pošteno zabavajo, pojo in tako na Bogu dopadljivi način

preživi nedeljo popoldan, če bi društvo tudi drugače ne koristilo našim Slovenkam, kakor da jih zbira in varuje vsako nedeljo in praznik v kapeli in dvorani, in jih tako obvaruje toliko slabih priložnosti, toliko nevarnosti, ki prete ravno ob nedeljah popoldne našim Slovenkam v Aleksandriji — je s tem že popolnoma doseglo svoj namen.«⁴¹

Za pomoč novim prišlekom, predvsem ženskam, so leta 1905 ustanovili tudi egiptovsko podružnico Družbe sv. Rafaela, poverjeništvu katere je prevzel Snój.⁴² Ta se je zavzemala, da bi v sodelovanju z avstro-ogrskim konzulatom dosegla boljši nadzor in varstvo Slovenk v Egiptu, pri čemer bi konzulat domov poslal vse tiste ženske, ki ne bi ustrezale profilu, ki ga je zagovarjala Cerkve.⁴³ Sedež družbe, ki jo je Cerkve ustanovila kot odgovor na množično izseljevanje, je bil na Dunaju. Egiptovska podružnica, ki je bila v rokah Slovencev, je bila ustanovljena dve leti pred slovensko podružnico v Ljubljani, ki se je zavzemala za varstvo katoliških izseljencev iz Kranjske, Koroške in Primorja.⁴⁴ Od leta 1909 dalje je južnoslovanske narode povezovalo društvo Jugoslavija, ki je bilo gospodarsko in narodno središče Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov v Egiptu.⁴⁵ Poleg društev si je slovenska skupnost v Egiptu zagotovila tudi svojo izobraževalno institucijo. Z idejo o slovenski šoli je v javnost prvi prišel Snój leta 1902, za njim

³⁸ Soča, 18. 3. 1897, št. 12.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Drnovšek, The Attitudes, str. 23.

⁴¹ Primorski list, 9. 3. 1905, št. 10.

⁴² Trontelj, Delovanje, str. 797.

⁴³ Makuc, Aleksandrinke, str. 64.

⁴⁴ Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev, str. 88.

⁴⁵ Soča, 7. 9. 1909, št. 117.

pa še Andrej Gabršček, ki je leta 1907 obiskal Egipt in se seznanil s tamkajšnjim življenjem Slovencev.⁴⁶ Akcijo zbiranja sredstev sta v letu Gabrščkovega obiska iz Aleksandrije sprožila Anton Leban, rojak iz Tolmina, ki je bil v mestu lastnik tovarne ledu,⁴⁷ in Phill de Wolf. Šlo je za skupno slovensko in hrvaško šolo, katere namen je bil izboljšanje razmer na področju jezika med otroki, ki so živeli v tujem okolju.⁴⁸ Naslednje leto sta s podporo Slovencev in Slovenk iz matične domovine pričela delovati slovenski vrtec ter šola. Vodenje obeh ustanov so prevzele mariborske šolske sestre sv. Franciška Kristusa Kralja.⁴⁹

Časopisno poročanje o aleksandrinhah na Goriškem

Za analizo poročanja smo izbrali tri osrednje slovenske časopise, ki so izhajali na Goriškem v obdobju pred prvo svetovno vojno ter jih lahko razdelimo glede na nazorsko in politično pripadnost. Osrednje glasilo najprej slogaške politične skupnosti,⁵⁰ kasneje pa Narodno napredne stranke (NNS) je bila *Soča* (1871–1915), ki je zasedala vodilno mesto med slovenskimi časopisi v deželi. Med uredniki sta bila tudi glavna protagonistista goriške politične scene iz časa pred prvo svetovno vojno – dr. Andrej Gregorčič in Andrej Gabršček.⁵¹ Med letoma 1889 in 1893 je časopis ob delnem političnem prelomu začasno prišel v roke katoliškega tabora, nasproti pa mu je v tem obdobju stala *Nova Soča*. Po dokončnem političnem prelomu leta 1899 in razpadu slogaške politike je časopis postal glasilo NNS. Na drugem političnem polu, v okviru katoliškega tabora, sta goriški javnosti o vsakodnevnem dogajanju v deželi, monarhiji in tujini poročala časopisa *Primorski list* in *Gorica*. Prvi je pričel izhajati leta 1893 najprej v Trstu, od naslednjega leta dalje pa v Gorici. *Gorica* je pričela izhajati leta 1899 po omenjenem političnem prelomu.⁵²

Vsi trije časopisi so bili primarno politični, a so veliko prostora namenjali tudi narodni, gospodarski, socialni in lokalni problematiki ter dogajanju v tujini. Lahko se strinjamo z Marušičevo trditvijo, da so bili eno temeljnih gibal v kulturni, gospodarski in politični sferi s ključno vlogo za razumevanje preučevanega časa.⁵³ Če vzamemo v pretres pisanje o aleksandrinstvu, lahko trdimo, da so imeli v tistem času osrednjo vlogo ter so goriški in širši javnosti⁵⁴ podajali glavne informacije o potovanju in življenju

žensk oziroma slovenske skupnosti v Egiptu, kar v svojih raziskavah ugotavlja tudi Jernej Mlekuž.⁵⁵

Kot bomo videli v nadaljevanju, je poročanje zajemalo številne vidike, ki nam dajejo obširen vpogled v obravnavani pojav. Ob tem moramo biti pozorni na nazorsko pripadnost dopisnikov in namen objavljenih člankov, saj je večina piscev, predvsem v katoliškem tisku, nasprotovala množičnemu izseljevanju žensk, zaradi česar so bili dopisi napisani z namenom preprečevanja tovrstnih dejanj.⁵⁶

Časopisje je obširno poročalo o aleksandrinhah, duhovnikih, popotnikih in drugih osebah, ki jih je od osemdesetih let 19. stoletja dalje življenjska pot pripeljala v severno Afriko. Tamkajšnje razmere so komentirali lokalni dopisniki z Goriškega, politiki, duhovniki in pisatelji, na straneh časopisov pa se je znašlo tudi več izvornih pisem, ki so v deželo prišla iz Egipta. Ker se bomo poročanju o aleksandrinhah podrobneje posvetili v nadaljevanju, lahko na tem mestu izpostavimo nekatere članke, ki so se posredno navezovali nanje oziroma so opisovali druge vidike življenja Slovencev v Egiptu in vplive te afriške države, ki so segali na Goriško.

Večina člankov se je dotikala življenja tamkajšnjih Slovencev in Slovenk, delovanja slovenskih društev in šole ter prošenj za finančno pomoč pri osnovanju ali izgradnji novih slovenskih institucij.⁵⁷ Nekateri v Egiptu bivajoči Slovenci in Slovenke so služili celo kot dopisniki, ki so poročali o širšem političnem, gospodarskem in socialnem dogajanju v državi. Za *Primorski list* je številne dopise poslal Snój, ki je goriško javnost obveščal o življenju Slovencev celotno obdobje svojega bivanja v Egiptu (1901–1913). Liberalni pogled na problematiko sta na drugi strani zagovarjala Gabršček in Pečnik. Prvi je Egipt obiskal leta 1907,⁵⁸ drugi pa je tam več let živel in deloval kot zdravnik.⁵⁹

Na straneh časopisov so se pojavili tudi dopisi, ki so na Egipt preslikali goriške narodne in politične razmere. Tako so mednarodni boji med Slovenci in Italijani oziroma Furlani, ki so potekali na Goriškem, odmevali tudi v Egiptu. *Soča* je izpostavila in kritizirala sina slovenskih staršev, ki je v Aleksandriji ob obisku sina italijanskega kralja izobesil italijansko zastavo.⁶⁰ Ne gre spregledati še enega zanimivega vidika poročanja. Goriški politiki in časopisju je uspelo Egipt vključiti v lokalni kulturni boj, ki sta ga po dokončnem političnem prelomu oziroma slogaštvu leta 1899 bila liberalni in katoliški tabor. Tako se je leta 1910 *Soča* negativno odzvala na delovanje slovenske šole v Egiptu, ker so jo vodile mariborske šolske sestre. Očitali so ji, da nosi italijansko

⁴⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 256–260.

⁴⁷ Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev*, str. 74.

⁴⁸ *Soča*, 25. 6. 1907, št. 71.

⁴⁹ Makuc, *Aleksandrinke*, str. 57–62.

⁵⁰ Več o Slogi, političnem razkolu in razmerah na Goriškem gl. Marušič, *Pregled*, str. 239–344.

⁵¹ Več o *Soči*: Marušič, *Začetki slovenskega časnikarstva*.

⁵² Marušič, *Slovenski periodični tisk*, str. 227–228.

⁵³ Prav tam, str. 223.

⁵⁴ O aleksandrinstvu so pogosto pisali tudi v kranjskem časopisu: Mlekuž, »*Oblastva*«, str. 175–177.

⁵⁵ Prav tam, str. 165.

⁵⁶ Drnovšek, *The Attitudes*, str. 18.

⁵⁷ *Soča*, 4. 2. 1908, št. 15.

⁵⁸ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 256–260.

⁵⁹ Mlekuž, *Aleksandrinke*, str. 143.

⁶⁰ *Soča*, 28. 1. 1887, št. 5.

ime (*Scuola Austro-Ungarica*) ter da v njej poučujejo nemški, italijanski in francoski jezik, slovenščina pa naj bi bila po njihovem pisanju dobra »edino le za eno kitico avstrijske himne«. Solo so označili za »klerikalno pomemčevalnico« in dodali: »P. Benigenov načrt se je posrečil. Spravil je šole v roke šolskim sestram. Ni mu šlo v prvi vrsti za slovensko, pač pa za klerikalno šolo. V takih krajih so šolske sestre najmanj pripravne, v take kraje tičejo posvetni učitelji in posvetne učiteljice, ki delujejo za narodno stvar tudi zunaj šole. Tako zunanje delo šolskih vzgojiteljev je velike važnosti za naše kolonije v tujini, šolske sestre so za tako delovanje mrtve.«⁶¹ Isti časopis je leta 1902 v povezavi z aleksandrinkami poskušal diskreditirati nekega kurata Rojca, ki naj bi del poslanega denarja iz Egipta zadržal »za obresti in pa za sv. maše, katere bo služil za tiste ženske, ki greh delajo doli v Aleksandriji«.⁶²

Na drugi strani tudi katoliški tabor ni skoparil z različnimi kritikami. Leta 1907 so v časopisu *Gorica* negativno poročali o Gabrščkovem obisku Egipta in ga vključili v predvolilni boj na Goriškem. »Ni šel gospod Gabršček Drejše zastoj v Aleksandrijo – kakor ste poročali – ampak prinesel je seboj precej odpustkov, to je pomeranč. Na shodu v Rihembergu je to krasno južno sadje pridno delil med šolsko mladino gospod Nemeč iz Nabrežine, izvrševalni organ 'Narodno napredne'. Za vsako pomerančo je moral šolski naraščaj zavpiti trikrat 'Živijo Štrekelj', ker ni dovolj samo pomeranča!«⁶³ *Primorski list* je leta 1912 poročal, da v Kojskem aleksandrinke agitirajo v podporo liberalnemu taboru: »Gotovo mu je takrat šumelo po ušesih 'sladko' ponočno petje liberalčkov in 'gospodičen' Aleksanderk, ki tulijo po Kojskem. Prav po liberalno!«⁶⁴

Na tem mestu lahko poudarimo še nekatere druge tematike, ki so se povezovale s slovensko izseljensko kolonijo v Egiptu. Tako je pomemben sklop člankov, objavljen v *Soči* leta 1897, ki je goriški javnosti predstavil možnosti gospodarskega udejstvovanja Slovencev v Egiptu. Njihov avtor je bil Pečnik, ki je goriškemu bralstvu predstavil življenje Slovencev in Slovanov v Egiptu, tamkajšnje značilnosti, zgodovino in razmere. Ob tem jim je razgrnil gospodarski načrt, s katerim bi Slovenci lahko prodrli na egiptovski trg s svojimi proizvodi. Šlo je predvsem za prodajo slovenskih lesnih izdelkov, kjer so bile možnosti zaslužka velike, kar bi delovalo pozitivno ter spodbudno na goriško gospodarstvo. Med drugim je priporočal sajenje in izvažanje rumenega krompirja, ki je bil v Egiptu priljubljena jed, ter prodajo sadja.⁶⁵ Članki naj bi pripomogli k ustanovitvi solkanske mizarske zadruge leta 1900, ki ji je v obdobju pred prvo svetovno vojno uspelo s svojimi izdelki prodreti tudi na egiptovski trg, a je leta 1912 zaradi nelikvid-

nosti propadla.⁶⁶ Podoben sklop je *Soča* objavila še leta 1900, ko je neznan avtor na podoben način poskušal v okviru opisa gospodarskih razmer na Goriškem obrtnike, kmete in trgovce navdušiti za prodajo izdelkov v Egipt, s čimer bi lahko prišli do večjega zaslužka in spodbudili gospodarski razvoj dežele.⁶⁷

Posledice odhoda pri aleksandrinkah

Goriško časopisje je pogosto poročalo o aleksandrinkah in aleksandrinstvu. Sam izraz se je v mediju, glede na raziskano gradivo, pojavil 18. julija 1884 v članku *Iz goriške okolice*, kjer se omenja v povezavi s kolero. »Da se pa lahko ta neprijeten gost (kolera, op. p.) tudi k nam priklati, razvidno je iz tega, ker se mnogi naši občinarji in občinarice bavijo po svetu. Aleksandrinke n. pr. potujejo večkrat po Grškem, Francoskem, Italijanskem itd. Lahko bi se prigodilo, da jo tudi k nam zanesejo.«⁶⁸

Ravno v tem času so odhodi aleksandrink vzbudili zanimanje širše goriške javnosti ter delili mnenja slovenskih cerkvenih, političnih in narodnih elit na Goriškem. Ob tem je lahko poročanje časopisja vplivalo na takratno dojemanje in odnos goriške javnosti tako do odhoda v Egipt kot prihoda nazaj domov žensk, ki so se odločile preizkusiti srečo. Večina člankov je bila do žensk kritična, a so se pogledi razlikovali. Časopisje je do aleksandrink zavzelo različna stališča, ki so se vsaj okvirno ločevala glede na nazorско pripadnost medija. Tako so glavna opozorila o neprimernosti prihajala s strani katoliškega časopisja, medtem ko je liberalno časopisje do pojava zavzelo manj kritičen ton.⁶⁹ Večino člankov o aleksandrinkah so uredništvom pošiljali dopisniki iz zahodnega dela Vipavske doline, kar je razumljivo, saj so bili tisti kraji središče odhodov v Egipt. Članki, ki obravnavajo tematiko, se pričnejo pojavljati v začetku osemdesetih let 19. stoletja, ko se časopisje zaradi širitve mreže, vse večjih naklad in višje pismenosti med prebivalstvom širi iz mest med podeželsko bralstvo. Na to kaže tudi vse več dopisov iz podeželskega okolja, od koder je izhajala večina aleksandrink.

Odzivi v slogaškem in liberalnem tisku

Prvi časopisni članki, povezani z aleksandrinstvom, se v *Soči* pojavijo sredi osemdesetih let 19. stoletja. Leta 1884 je dopisnik iz Renč poročal, da je izseljevanje tema pogovora celo pri deklicah, starih deset let, ki si želijo oditi v Egipt.⁷⁰ Izpostavil je tudi mladost aleksandrink in kam pomanjkanje življenjskih izkušenj doma privede v Egiptu: »Deklica, ko zapuša dom in roditelje okolo štirinajst let stara, se

⁶¹ *Soča*, 16. 8. 1910, št. 93.

⁶² *Soča*, 4. 1. 1902, št. 2.

⁶³ *Gorica*, 23. 3. 1907, št. 24.

⁶⁴ *Primorski list*, 25. 7. 1912, št. 30.

⁶⁵ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 87.

⁶⁶ Prav tam, str. 121.

⁶⁷ *Soča*, 10. 3. 1900, št. 29.

⁶⁸ *Soča*, 18. 7. 1884, št. 29.

⁶⁹ Mlekuž, *Aleksandrinke*, str. 143–153.

⁷⁰ Škrj, *Komaj sem čakala*, str. 183.

ti pobleвно vede, je krotka, nedolžna in ponižna. Kaka sprememba potem? Ko prinese tristo zasluženega denara domu, ne pozna več roditeljev, razuzdana in prevzetna postane, in ni za nobeno delo več nego samo za Aleksandrijo. Gorje mladeniču, ki vzame Aleksandrinko; ni več sreče, on je nesrečen človek na svetu. Mladeniči, ki si bote družico zbirali, ne bodite poblepni na aleksandrinski denar, ker vam ne prinese sreče.«⁷¹ Z dopisom je neznan pisec, ki se je pod člankom podpisal z imenom Renčan, poskušal aleksandrinke prikazati v negativni luči, kar bi lahko razumeli kot poskus preprečevanja odhodov. Tega leta se je iz goriške okolice oglasil tudi Gorjan, ki je izpostavil negativne značajске posledice pri ženskah: »V Nilovej deželi se nauče marsikaj, kar ne prišteje naši deželi. Ni čudo, da prinašajo tudi sem le takšne jutrove razvade. Sijajne izgledе takšnih razvad – tam domačih, dajejo posebno dekleta.«⁷² Leta 1888 je drug dopisnik iz Renč omenil članek, ki ga je napisal Renčan, a je sam zavzel manj kritičen ton ter navedel svoj pogled in razloge za odhode: »Koliko vode je že steklo čez jez, odkar si bila prinesla par besed iz peresa gospodu, ki ga danes ni več v Renčah; sibal je naše dekleta, ki hodijo iskat zaslužka v blaženo Aleksandrijo, v Egipt. /.../ Ker je navadno vsaka v precej kratkem času prišla s kaj lepo svoto rumenjakov nazaj, naudušilo je to še druge tako, da je Egipt dandanes za nje obljubljena dežela. Sicer pa mnogim res ne ostaja drugega, kajti poroče se kar tja v en dan! — jaz nič, ti nič! pojdem pa za 'bajo' v Aleksandrijo!«⁷³

Po letu 1889, ko je na Goriškem prišlo do delnega političnega preloma, je najprej *Nova Soča*, po letu 1893 pa *Soča* v ospredje postavila druge teme, če zapise primerjamo s poročanjem katoliškega tiska. Dopisniki so opozarjali na izgubo narodne pripadnosti, ki je bila v času mednacionalnih sporov, predvsem med slovensko in romansko skupnostjo, v središču slovenske narodne elite. Aleksandrinke so se v Egiptu srečevale s številnimi kulturami, jeziki in pripadniki različnih narodov, kar je lahko vodilo k uhajanju skozi narodno sito in ob vrnitvi do »kontaminacije« domačega okolja, ki je bilo na Goriškem večinarodnostno.⁷⁴ V drugi polovici 19. stoletja je imela narodna pripadnost v tovrstnem okolju vse večji pomen, ki je poleg javnega delovanja žensk zajel tudi zasebno sfero. S poglobljanjem čuta narodne pripadnosti so ženske v vlogi mater in vzgojiteljic postale nepogrešljiv del narodne skupnosti. Od njih so zahtevali, da varujejo narodno identiteto ter kulturo in jezik prenašajo na svoje otroke. Poleg tega naj bi varovale etnično čistost s porokami izključno znotraj narodnih skupnosti. Slovenska narodna elita je v tem

obdobju postala pozorna predvsem na ženske nižjih slojev, ko je ugotovila, da uhajajo iz narodnega telesa in da njihov prestop v tuje narodno okolje slabi domače vrste.⁷⁵ Pri tem se je posluževala tudi časopisja. Slovenska politična elita je za svoje pripadnike, predvsem med podeželskim prebivalstvom, oblikovala posebno govorico časti, s katero je postal posameznik kot pripadnik naroda odgovoren za svojo čast in čast skupnosti, ki ji je pripadal.⁷⁶ V procesu oblikovanja narodne skupnosti se je javno sklicevanje na čast naroda prepletalo s tradicionalno govorico časti, pri čemer so ženske nosile odgovornost za ohranjanje čistosti krvi.⁷⁷ To sklicevanje je delovalo kot protiutež želji po pridobitvi materialnih dobrin, kamor bi lahko vključili tudi aleksandrinstvo. Za narodno čuteče može, ki so se v večinarodnostnem okolju zavzemali za lik ljubeče in skrbne žene oziroma matere, so bile aleksandrinke, predvsem do jilje, vir sramote, ker so zapuščale svoje otroke, da so hranile in skrbele za tuje. Na ta način so ženske hromile obrambno moč naroda.⁷⁸

Že leta 1882 je dopisnik iz Vipavske doline poročal: »Tako sem pred nedavno slišal razgovor dveh meni ravno pred nosom šetajočih se deklin, ki sta se vrnili iz Aleksandrije. Edina je v svojej prevzetnosti tako daleč zablodila, da je to le izustila: 'Menim, da v Aleksandriji se govori lepša italijanščina, nego jo govore tukajšnji ščivi' — Se ve, da je to italijanski izkvasila. — Bog ti ne vpiši v greh, in sveti Levkadij ti odpusti! Ali si se učila moliti v italijanskem ali v slovenskem jeziku?«⁷⁹ Odmev je nekaj let kasneje dosegel Pečnikov sklop treh člankov z naslovom *Slovani v Egiptu in Egiptovsko Iverje*,⁸⁰ ki jih je objavila *Soča* med aprilom in julijem 1897. Po krajšem opisu življenja slovanskih narodov v Egiptu – navaja Ruse, Bolgare, Makedonce, Čehe, Poljake, Hrvate in Srbe – se v nadaljevanju posveti skoraj izključno vprašanju aleksandrinstva. »Že več kot 50 let ima Egipt dober glas med primorskimi Slovenci, osobito Kraševci. Marsikatero dekletje dojde ubogo kot 'crkvena miš' v deželo piramid, a s časom pomaga celo očetu dolg na očetovej hiši ali kočji plačevati in na vse zadnje postane še, če je tudi hčerka dninarja, s svojimi prislužbenimi cekini kmetica tam kje na Krasu, – kakor se gre. To so izjeme, mi odgovore Slovenci preko morja v domovini! Ne, niso baš izjeme, a morda tudi ne večina. Redkokrat, mislim, odpotuje katera, ki bi si ne bila priredila vsaj manjšo svotico. In da si ni, je gotovo jedna slabih in spridenih.«⁸¹

Pečnik se je v svojih zapisih osredotočil na socialne vidike aleksandrinstva. Izpostavil je prednosti dela v primerjavi s Trstom ali Gorico, predvsem pri

⁷¹ *Soča*, 14. 11. 1884, št. 46.

⁷² *Soča*, 18. 7. 1884, št. 29.

⁷³ *Soča*, 24. 2. 1888, št. 8.

⁷⁴ Marušič, *Pregled*, str. 45. Glede na občevalni jezik je v deželi leta 1910 slovenski jezik govorilo 62 %, italijanskega in furlanskega 36 %, nemškega 1,8 %, preostale jezike pa 0,2 % prebivalstva.

⁷⁵ Verginella, *Ženska obrobja*, str. 14–15.

⁷⁶ Prav tam, str. 77.

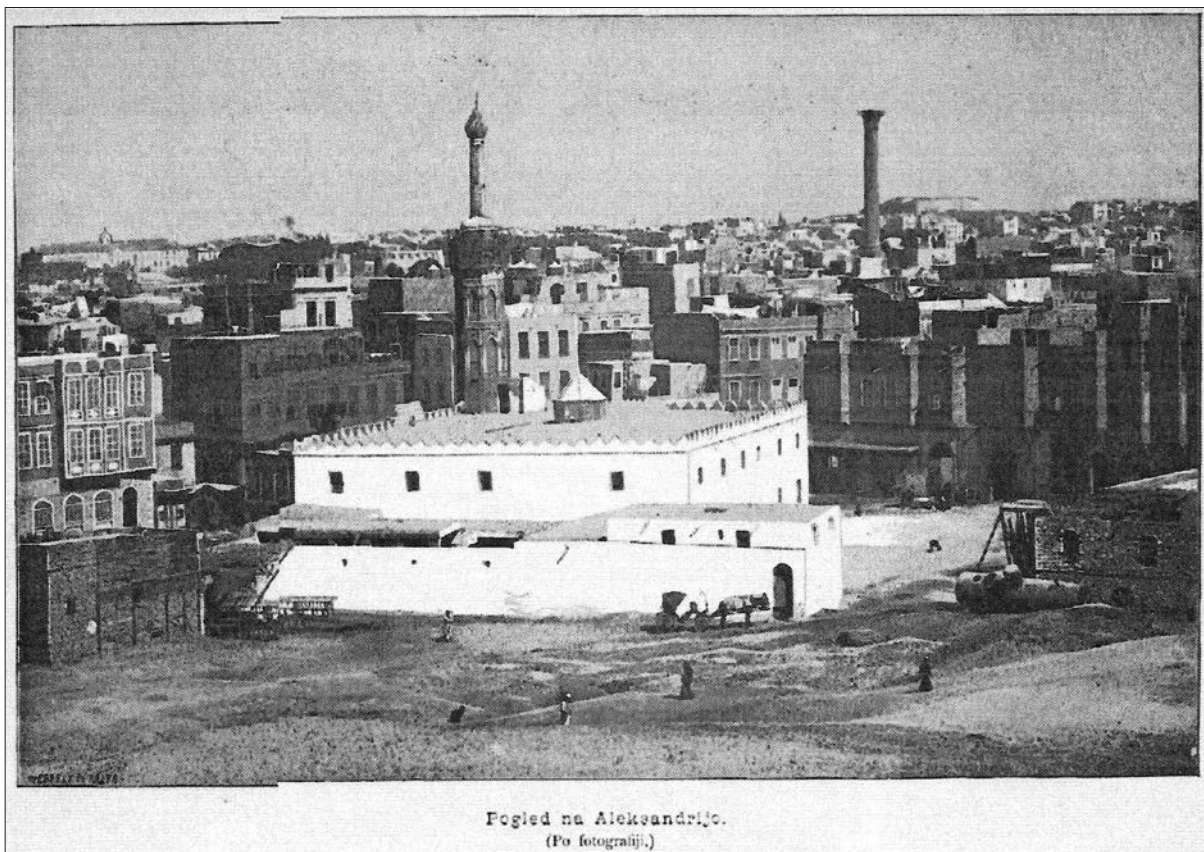
⁷⁷ Prav tam, str. 74.

⁷⁸ Verginella, *Aleksandrinke*, str. 156.

⁷⁹ *Soča*, 27. 10. 1882, št. 43.

⁸⁰ Mlekuž, *Aleksandrinke*, str. 143–156.

⁸¹ *Soča*, 9. 4. 1897, št. 15.

Pogled na Aleksandrijo.
(Po fotografiji.)

Aleksandrija, glavno središče delovanja Slovencev in Slovenk v Egiptu (Dom in svet, 1. 7. 1892, št. 7).

zaslužku, delovnih pogojih in odnosu do narodnega vprašanja. Posebej je poudaril, da žensko delo v Trstu ali Gorici ženskam škodi v precej večji meri kot v Egiptu.⁸² »Naša ženska mladež, ki služi po Trstu in Gorici, je tam veliko bolj spridena kot tu v Aleksandriji kljub vsem mešetarijskim spletkam. Nevarnost, da se pridno dekle spridi, je tu v Aleksandriji veliko manjši kot v Trstu in Gorici. 'Soldatasoceljna' tu ni dobiti, ker ti so Arabci-mohamedanci ali pa Angleži, isto tako ni zapeljivcev v obliki delavcev itd., ker i ti so Arabci moslimi. Istotako moram z veseljem zabeležiti, da povsod slovenski govorijo in se svojega jezika ne sramujejo, da so celo ponosne, da so Slovenke.«⁸³ Na tem mestu lahko omenimo, da primerjav ni bilo le med goriškim in egiptovskim prostorom, ampak so v polemike večkrat vključili tudi druge predele sveta. V Renčah so prednosti izseljevanja v Egipt videli v primerjavi z ŽDA. »Krivica bi se jim torej godila, ko bi jih človek hotel grajati — rekle bi nam lahko: bolje nego v Ameriko, in prav bi imele. Iz Amerike imamo jako slaba poročila. Tam za-

pravijo, kar imajo, ter se vrnejo ubožčeki nazaj — brez denarja, brez strehe. V Ameriko torej ne; in hvala Bogu, ni si še nihče naših vaščanov umislil iskati tam sreče.«⁸⁴ Tudi Pečnik je v tretjem delu dopisa izpostavil primerjavo Egipta z Ameriko, a v kontekstu narodnega vprašanja. »Slovenska kolonija v Egiptu ima tedaj bodočnost, ima gotovo lepšo bodočnost kot vse ameriškansko-Slovenske kolonije skupaj. Jaz tedaj smelo trdim, da je Egipt zemlja, ki pripušča slovenskim kolonijam zadosti življenske moči. Da bodo Slovenci sploh kedaj imeli kako stalno kolonijo, bo to Aleksandrija s Kahiro.«⁸⁵

Po letu 1899 se je število člankov o aleksandrin-kah zmanjšalo, poročanje pa se je večini osredotočilo na opozorila glede trgovanja z belim blagom v Egiptu. *Soča* je na nevarnosti opozarjala predvsem samske mlade ženske, ki bi v Egiptu lahko postale lahka tarča tovrstnih prekupčevalcev.⁸⁶

Poleg navedenih člankov lahko izpostavimo daljši zapis Gabrščka, ki je svoja občutja, videnja in razmere opisal v šestih člankih z naslovom *Naša sedanjost in naša bodočnost v Egiptu*, objavljenih maja in junija 1910 v *Soči*. Članki so nastali kot odziv na pisanje zadarskega *Novoga lista* in ljubljanskega *Slovenskega*

⁸² Verginella, *Ženska obrobja*, str. 85–88. V Trstu se je slovenska elita zavedala problematike, povezane tako s prehajanjem Slovenk k italijanski narodni skupnosti kot z drugimi nevarnostmi. V ta namen so leta 1897 ustanovili Zavod sv. Nikolaja, ki je skrbel za služkinje, kuharice, perice in ženske z drugimi poklici.

⁸³ *Soča*, 9. 4. 1897, št. 15.

⁸⁴ *Soča*, 24. 2. 1888, št. 8.

⁸⁵ *Soča*, 25. 6. 1897, št. 26.

⁸⁶ *Soča*, 31. 10. 1903, št. 89.

naroda.⁸⁷ V njih je Gabršček obširneje predstavil aleksandrinstvo in izpostavil, da je »dolžnost vseh slovenskih rodoljubov, brez razlike bodi, da razmišljajo o tem in se dogovore kako bi se dalo v bodoče preprečiti žensko izseljevanje v Egipt. To zahteva narodna čast vseh Slovencev.«⁸⁸ Pojav je povezal z narodnostnim bojem in hkrati pozval h konsenzu vseh političnih taborov pri reševanju tega vprašanja. »Tako in z vso resnostjo opozarjamo drage brate Slovence, da je prvi pogoj za dosego dobrega uspeha v akciji proti ženskemu izseljevanju ta, da se izloči vsako strankarstvo in vsaka politična strast, zakaj brez pomena je pri tem politično prepričanje tega ali onega, niti ne velja pri tem ugovor, da pripadajo kraji, iz katerih zlasti teče ta emigracija, pod vpliv te ali one politične skupine.«⁸⁹ Gabršček je izpostavil vse prepreke in negativne vidike aleksandrinstva – težave pri zaposlitvi, odnos delodajalcev in slabe bivalne pogoje –, ki bi lahko vodili v moralni propad žensk. »Rojene na kmetiji, v kočah od kmetijskih roditeljev, večinoma nepismene, brez življenske skušnje, brez vsake duševne vzgoje, kako bi se naj taka dekleta brez službe in brez sredstev, izmučene od gladi, oblečene v cunj, ki so jih prinesle od doma, imajoč neprestano pred očmi grožnjo, da jih stanodajalec vrže na cesto, dobivajoč z vsako pošto iz domovine očitavanja, zakaj ne pošljejo denarja — kako bi se naj taka dekleta vzprotivile ljuti nevolji, da bi ne padle v skušnjava in pozneje v prostitucijo?!«⁹⁰

V preostalih štirih delih je predstavil svoj obisk Egipta v letu 1907 in prizadevanja za ustanovitev posebnega zavoda, ki bi skrbel za aleksandrinke. Ustanovitev zavoda je zaradi različnih, predvsem ekonomskih razlogov padla v vodo.⁹¹ »Naloga, katere sem se bil lotil, je pač tako ogromna, da je treba združenih sil, veliko žrtev in dela, ako jo hočemo izvršiti. Zato apelujem na vse rodoljube, bodisi tega ali onega političskega stremljenja, da s pozornostjo prečitajo moje članke, jih uvažujejo in razmišljajo, kako bi se dali izvršiti lepo in na široko zasnovani načrti. — Umeje se, da več oči več vidi, da torej utegne marsikdo imeti še kako dobro misel: Prav na dan ž njo, razmišljajmo — delajmo!«⁹²

Odziv v katoliškem tisku

Če analiziramo članke, ki so bili objavljeni v katoliškem časopisju, lahko vidimo veliko vzporednic s stališči Cerkve do izseljevanja, ki so bila predstavljena v prejšnjih poglavjih. Aleksandrinstvo je bilo predstavljeno kot moralno sporno dejanje, ki ženskam in njihovim družinam ni prinašalo blagostanja, ampak negativne posledice. Trpele naj bi tako aleksandrinke, ki so zapustile dom in sorodnike ter se znašle v nevarnem svetu brez zaščite, kot tudi družinski člani,

ki jih je izguba žene, matere ali sestre pripeljala do težkega položaja, zaznamovanega s pijanstvom, nesrečnim otroštvom ali drugimi tragedijami. Katoliški tisk je tovrstnim opozorilom in grajam namenil več prostora od liberalnega tiska.

Eden vidnejših in daljših zapisov je bil objavljen v dveh številkah *Soče* leta 1890, v obdobju, ko je bila ta v rokah katoliškega političnega tabora. Sklop z naslovom *Rak na telesu primorskega ljudstva* je doživel odmev in sprožil polemiko v časopisju. Kot je razvidno že iz naslova članka, je avtor aleksandrinstvo naslikal negativno, da bi ženske odvrnil od odhoda v Egipt. V članku je dopisnik, ki je pisal »z dežele« in za katerega se je kasneje izvedelo, da je duhovnik Ignacij Kralj,⁹³ aleksandrinstvo označil kot nevarno veri, morali in narodni pripadnosti ter »pogubno za ženo, za moža, za otroke, za občino, za državo, za cerkev, da tudi za premoženje.«⁹⁴ Pisec je izpostavil in opisal posledice za moralo in vero, ki so bile po njegovem mnenju najbolj izrazite in problematične. Razlogov za odhod ni iskal prvenstveno v slabih ekonomskih razmerah, ampak v tem, da so ženske z odhodom poskušale poskrbeti zase in se s tem izogniti domačim razmeram. V določenih primerih je krivil tudi moške, ki naj bi žene v Egipt pošiljali zaradi »lakomnosti in koprnenja po lahkotnem in sladkem življenju. /.../ Starši tožijo čez lahkoživnost svojih otrok, še ko so doma, v kršč. deželi; oče gleda nanje, mati, sosedje, duhovnik pazi nanje in je opomina... Kaj pa ko mlado dekle; neizkušano ide daleč čez morje v trgovinsko, razbrzdano pomorsko mesto, kjer se vse lasketa, vse vabi v zanjke s zgledom! /.../ Aleksandrovanje škodi pa ženskam tudi na veri: V Aleksandriji so večinoma Mohamedani, Judi, razkolniki in nebroj drugih izpovedanj. To pa gotovo ne vtrje našim Aleksandrinkam vere, niti ne moremo trditi, da bi vrnivše se kaj bolj goreče kakor popred izpolnjevale cerkvene in božje zapovedi. Dekleta, ko se vrnejo, obiskujejo vse ples, ponočujejo in si iščejo izmej mnogih častivcev svojih 'napoleonov' moža, da se porodišči čez eno leto zopet vrnejo v Aleksandrijo. Kajti domača hrana, domače delo jim ne gre več v slast, one ki so jedle, posebej, če so bile dojlje, samo izbrane jedi, in ki so hodile po svitem podu in se prevažale v bogatih kočijah poleg bogatih in mogoče tudi lepih gospodov in gospodičev. Naravno, da jim ni scela več po godu mož v blatnem obuvalu, neobut cel teden, diši po gnoju ...«⁹⁵ Na drugi strani so bili po avtorjevem mnenju možje v nevarnosti, da bodo postali alkoholiki, prešuštniki in nasilneži ter zane-marili vzgojo otrok.

V drugem delu je izpostavil, da se delo v Egiptu ekonomsko ne izplača, ker so plače podobne kot v mestih Avstro-Ogrske, predstavil pa je še tri glavne stebre, ki bi morali delovati kot zaščita pred aleksandrinstvom. Po avtorjevem mnenju so to bili država,

⁸⁷ Gl. Mlekuž, »Oblastva«, str. 174–177.

⁸⁸ *Soča*, 31. 5. 1910, št. 60.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ *Soča*, 2. 6. 1910, št. 61.

⁹¹ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 256–260.

⁹² *Soča*, 14. 6. 1910, št. 66.

⁹³ *Soča*, 23. 5. 1890, št. 21.

⁹⁴ *Soča*, 28. 3. 1890, št. 13.

⁹⁵ Prav tam.

katere interes bi moral biti, da družine ostanejo skupaj, občine, ki so bile zaradi kritja bolniških stroškov aleksandrink v izgubi, in Cerkev, ki bi morala skrbeti za moralno vzgojo žensk in jih odvrniti od odhoda. Ravno pri slednji je pisec videl glavni steber zaščite pred »pogubnim in nekrščanskim aleksandrovanjem«. Da bi ženske obvarovali, bi morali »staviti jim pred oči, da naš zadnji namen je izveličevati dušo, a z aleksandrovanjem se dušna sreča telebi v velike nevarnosti; da posvetno blago posebno grešno pridobljeno nič ne izda. Zakonskim ženam je pa treba pojasnjevati: svetost in namene sv. zakona: velike nevarnosti zanj, za moža, za otroke, celo za premoženje ako se loči in gre v Aleksandrijo.«⁹⁶

Članka sta doživela odzive drugih dopisnikov, ki so se odzvali tako v *Soči* kot drugih časopisih – *Novi Soči* in *Edinosti*. V *Novi Soči* se je oglašil neki Vodopivec, a o njegovem zapisu izvemo le posredno, ker časopis ni ohranjen. Njegov odziv je bil kritičen in je sprožil odziv avtorja članka *Rak na telesu primorskega ljudstva*. Vodopivec je iz Rima v dopisu zavrnil takšen pogled na aleksandrinstvo in Kralja obtožil, da so nekatere izjave plod domišljije.⁹⁷ V *Edinosti* je neznan pisec zavzel milejšje stališče in se je le deloma strinjal s Kraljevim člankom. »Tudi mi obojamo to 'aleksandrovanje' prav odločno in menimo, da je zadnji čas, da kompetentni krogi postavijo jezove nesrečnej maniji nekaterih naših deklet: le v Aleksandrijo, le v Aleksandrijo! Ali tudi v tem slučaju se ljuba 'stara' ne more izogniti svoji starej razvadi, kakor hitro se bavi z resnimi stvarmi – skoči namreč čez ojnice. Da na mnogih naših družinah grudi rak v pogubo Avstrije, to je pa vendar – ne zamerite – prepapricirano.«⁹⁸

Kralj se je na kritike odzval maja 1890 v dveh člankih in svoja razmišljanja še podkrepil. Po njegovem mnenju je aleksandrinstvo škodilo: »1) Otroku na telesu in duši 2) možu, ki ga izpostavi raznim nevarnostim 3) ženi na nrvstvenosti – in po tej – veri 4) občini, ker ni več dobiti delavk 5) premoženju dotičnih, kjer se nikjer ne vidi blagoslova, da si so nekatere domov prinesle – do 4000 fr. – in vendar so še to, kar so poprej imeli – po lahkoživosti zgubili 6) Državi, ker bode, če pojde tako naprej, v mnogih hišah kmečkih delavcev manjkalo.«⁹⁹ S temi šestimi točkami je avtor zajel celotno goriško družbo in aleksandrinke obtožil, da so odgovorne za slabe razmere pri vseh naštetih vidikih. Vodopivčevo pisanje je zavrnil, predvsem njegove očitke, da je prvotni zapis plod domišljije, in mu očital nepoznavanje podeželskih razmer. »Trdim, da sem jaz, pisec omenjeni članek, imel naj manj stokrat več slučajev pred očmi kakor on, ki je pisal svoj 'popravek'. Ne živim sicer na tujem, v Rimu, niti sem živel na tujem kakor on... živel sem in živim mej ljudstvom svojim:

smelo rečem da je poznam iz svoje skušnje in iz poročila časti vrednih sobratov duhovnikov, ki so v neprestani zvezi z narodom in opazujejo to rano, katero napravolja aleksandrovanje.«¹⁰⁰ V drugem delu izpostavi, da je z odhodom ogrožen verski razvoj otroka, za katerega bi morala doma skrbeti mati. Zato si ta po njegovem mnenju tudi ni upala izvrševati zakonskih dolžnosti. Za konec je dodal še primerjavo: »Aleksandrovanje ni le proti kršč. ampak rekel bi skoraj, tudi proti... živalsko. Krava muče, ako se ji siloma vzamo tele... a mati, človeška mati ga radovoljno zapusti!! Teletu, katero je namenjeno za rejo, puste sesati dolgo lastno mater – a otroku človeškemu ne... ali k večjemu je podtaknejo tuji materi... Mati kukavica!!«¹⁰¹

V *Soči* se je julija 1890 iz goriške okolice odzval neznan pisec, ki ga je članek *Rak na telesu primorskega ljudstva* »razveselil«. Priznaval je ekonomsko pomoč aleksandrinstva, a dodal, da denar goriškim kmetom na dolgi rok ne prinaša blagostanja, saj velike vsote poslanega denarja in vrnitev žensk iz Egipta povzročijo, da se ponekod družine navadijo na standard, ki ne ustreza goriškemu podeželskemu okolju. »Sobe morajo biti 'tapecirane', na oknih morajo biti zagrinjala, kakeršnjih ne vidiš še pri najprimožnijših hišah na deželi; domača, kmetška noša ne ugaja, ampak mora biti bolj 'nobel'.« Dodal je še, da »moralistično družinsko zlo premaguje materialni dobiček«, in izrazil dvom, ali je ves denar zaslužen na pošten način. Obregnil se je tudi ob pisanje *Nove Soče* in dopisniku Vodopivcu svetoval, »da bi odprl oči in pogledal le malo po domači vasi in njeni bližnji okolici; Novi Soči' pa bi svetoval, naj ne sprejema več takih in enakih dopisov, ako ji je v resnici toliko mar za blagor našega ljudstva.«¹⁰² S tem dopisom se je polemika zaključila.

Ko se je katoliška epizoda pri *Soči* leta 1893 končala, je štafetno palico prevzel *Primorski list*, ki je v naslednjih dveh desetletjih prednjačil pri kritikah. Daljši zapis z naslovom *Doma najbolje* so objavili že v 12. številki prvega letnika časopisa. V njem je predstavljena zgodba Ane, ki se zlaže možu, da gre v Trst skrbet za svojo teto, a nato pobegne v Aleksandrijo »služit si belega kruha«. Zgodba ima moralni poduk in posebej izpostavi glavne negativne posledice, na katere je opozarjala Cerkev. Anin mož naj bi se tako zaradi odhoda zapil, ona pa je v Egiptu pozabila na vero in svojo družino. Ko se je po več letih zaradi občutka krivde vrnila domov, je izvedela, da je mož zaradi pijančevanja in zapravljanja denarja umrl v veliki bedi, sin pa je moral otroštvo preživeti pri tujcih.¹⁰³

Štiri leta kasneje je časopis objavil daljši zapis v dveh sklopih z naslovom *Ne v Aleksandrijo!*, v katerem je bil izpostavljen pomen skupnega življenja po-

⁹⁶ *Soča*, 3. 4. 1890, št. 14.

⁹⁷ *Soča*, 16. 5. 1890, št. 20.

⁹⁸ *Edinost*, 2. 4. 1890, št. 27.

⁹⁹ *Soča*, 16. 5. 1890, št. 20.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ *Soča*, 23. 5. 1890, št. 21.

¹⁰² *Soča*, 6. 6. 1890, št. 23.

¹⁰³ *Primorski list*, 20. 6. 1893, št. 12.

ročnega moškega in ženske. Članka sta bila odgovor na Pečnikov zapis v *Soči*. Pri tem je treba poudariti, da je bila v besedilu na prvem mestu izpostavljena predvsem vloga moškega, ki je bil brez pomoči ženske podvržen različnim skušnjavam. Po piščevem mnenju ga je lahko samo žena obvarovala pred moralnim propadom. »In naj bode mož še tako nesrečen, naj ga tarejo razni križi ter opravila, naj bode še tako žalosten in otožen – prava žena – gospodinja bode ga tolažila, osrčevala ter osrečevala s svojo ljubeznijo, s svojim sočutjem. Možu je dobra žena, ki spoznava nalogo krščanske zakonske žene, pravi angelj, ki mu vliva kaplice tolažbe v kupo britkosti in trpljenja. Vzemimo torej možu ženo ali pa naj odpotuje žena v Aleksandrijo, kaj bo iz njega. Doma nima več nobenega, ki bi ga tolažil, mu pomagal, ga dobrotno opominjal in varoval pred nevarnostmi.«¹⁰⁴

V nasprotnem primeru, če je žena odšla, so bile izpostavljene že večkrat omenjene posledice (pijančevanje, moralni propad, zanemarjanje otrok in domačije). Moški so tako kot pri članku *Rak na telesu primorskega ljudstva* prikazani kot moralno šibki in v središču diskurza. Po avtorjevem mnenju sami niso bili sposobni skrbeti za otroke, ker so imeli »sto drugih opravil pri gospodarstvu«. Poleg tega naj bi »prežali« na denar žensk, ki si na dolgi rok ne bi uspele »odkupiti prvotne ljubezni moževe, še manj pa pridobiti si ljubezen otrok ter popraviti zanemarjeno vzgojo«. Tudi tej je avtor namenil pozornost, saj otroci ne bi bili deležni nujne ljubezni in skrbi, potrebne za otrokov razvoj, in bi postali »trdosrčni in neusmiljeni«. ¹⁰⁵ Krivda je bila tako po pisanju dopisnika v celoti na strani žensk. Tako možje kot otroci, v določeni meri pa tudi ženske, so bili predstavljeni kot žrtve aleksandrinstva.

V drugem delu, objavljenem deset dni kasneje, se je osredotočenost prestavila iz družinskega okolja na ženske same in na značajske spremembe, ki so bile posledica odhoda v Egipt. Posledice naj bi zajemale lenobo, ker naj bi se ženske v mestih odvadile težkega dela, ki so ga prej opravljale na kmetijah, in moralni propad ob soočenju samskih žensk s tamkajšnjimi moškimi, drugačnimi kulturami, brezbožnostjo in spremenjenim načinom življenja, omenjena je bila tudi prostitucija. Pečnikovo izjavo, da je moralno življenje žensk v Aleksandriji veliko boljše kot v Gorici ali Trstu, je avtor članka označil za laž in zavajanje. »Moralne propalosti v tako visokem številu kakor v Aleksandriji ne moremo očitati našim dekletom ne v Trstu, še manj pa v Gorici; s ponosom lahko rečemo, da so prav poštene in dobre.« Poleg tega naj bi pod vplivom drugih narodnosti, živčih v Egiptu, pozabile na pripadnost slovenstvu. »Kakor se potujčijo povsod Slovenci živčijo med drugimi narodnostmi, potujile so se vže in se bodo v 10 letih vse narodne Aleksandrinke. Slovenci bomo imeli od njih le ta dobiček, da bomo bolj ubogi za

veliko dobrih žensk, – a bolj bogati za nekaj poturic, ako nam jih pošljejo domu na ramena občinam.«¹⁰⁶

Tovrstni zapisi so delovali kot propaganda, saj so ženske opozarjali na posledice odhoda in jih poskušali odvrniti od tega, da bi se odpravile od doma. Dejanski vpliv člankov pri preprečevanju odhodov je težko določiti. Glede na to, kako se je v letih pred prvo svetovno vojno povečevalo število člankov, lahko vidimo, da zanimanje za aleksandrinstvo ni pomenilo. Glavni promotor boja proti aleksandrinstvu je bil *Primorski list*, medtem ko je *Gorica* prispevala veliko manj člankov na to temo, njeni dopisniki pa se niso tako aktivno vključevali v polemike ali opisovali posledic odhajanja v Egipt. V enem od redkih člankov, objavljenih v tem časopisu, je Snój starše aleksandrink pozval, naj poskušajo storiti vse, kar je v njihovi moči, za zaščito svojih hčera ter naj skrbno sledijo njihovem življenju in se takoj odzovejo, če zaidejo na kriva pota. »Poleg tega je pa najbolj važno in neobhodno potrebno ter sveta dolžnost vseh onih starišev ali predstojnikov, ki imajo svoje hčere v Egiptu, da vedo kako one tukaj žive v velikem mestu so one tako same sebi pripuščene in v tolikih nevarnostih, da ni čudež, če se jih mnogo zgubi, ker ni nikogar, da bi jih izdatno mogel nadzorovati, ako stariši sami tega ne store. Zato stariši in predstojniki, spolnujte v tem oziru svojo vestno dolžnost in ako slišite in ste o resnici prepričani, da so vaše hčere zašle tu na kriva pota, jih takoj brez odlašanja po avst. konzulatu pokličite domov. Le tako bote mogli vi enkrat dati odgovor Bogu, le s tem jih bote obvarovali propalosti in ob enem dali tudi drugim svarilen vzgled, da se bodo bolj varovale in vkljub nevarnostim velikega mesta dobre in poštene ostale. V kolikor mi bo mogoče, bom jaz vsakemu pomagal, kdor se bo name obrnil.«¹⁰⁷

V letih 1911 in 1912 se je v *Primorskem listu* ponovno povečalo število objavljenih člankov. Članki, ki so v uredništvo časopisa prihajali iz Aleksandrije, so opisovali predvsem slabe življenjske razmere ter izpostavljali, da do dela ni mogoče priti in da to pri aleksandrinkah ustvarja pogoje za nemoralno življenje. Že primerjava obeh dežel je veliko povedala: »Tam po domovini je ta čas vse drugačno življenje, nego je tukaj ob Nilu. Tam je vse oživljeno in lepo, tu vse nekam klaverno in zoperno«, ¹⁰⁸ je zapisal neznani dopisnik. V večini pisem so Egipt prikazovali kot deželo, kjer se pojavlja kolera in se dogajajo zločini, slabe ekonomske razmere pa ne dovoljujejo zaslužkov, kot so jih bile ženske vajene v preteklosti. Iz člankov sta razvidna glavno sporočilo in namen. »V Egiptu gre še zmeraj trda na celi črti. Dela, zaslužka je po malem. Kjer pa ni dela, seveda ni tudi jela. Da je to res, ve vsakdo. Zato pa zopet in zopet povdarjamo, ne hodite v Egipt! Ljudje božji, ne silite v Egipt z rodne grude, ako

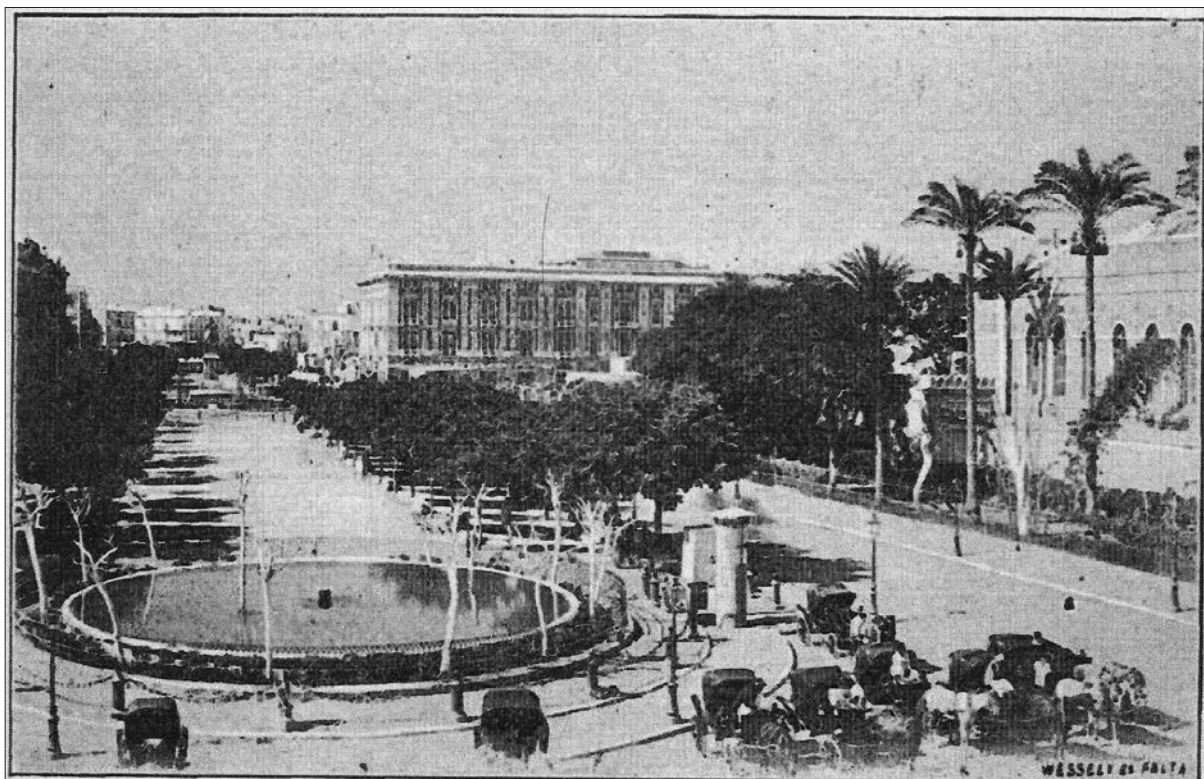
¹⁰⁴ *Primorski list*, 10. 5. 1897, št. 14.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ *Primorski list*, 20. 5. 1897, št. 15.

¹⁰⁷ *Gorica*, 28. 11. 1903, št. 95.

¹⁰⁸ *Primorski list*, 9. 5. 1912, št. 11.

Mehemet-Alijev trg v Aleksandriji.

(Po fotografiji Al. Beer-a.)

Središče Aleksandrije konec 19. stoletja (Dom in svet, 1. 10. 1892, št. 10).

si v resnici dobro želite! Ljubo doma, kdor ga ima, pravi stari slovenski pregovor. Oh, ko bi vsakdo znal zadosti ceniti ta velepomembni izrek, koliko manj gorja in nesreč bi bilo med nami!¹⁰⁹ Izpostavili so tudi tamkajšnje življenje žensk: »Vedno slabše se jim godi, vedno težje dobijo dobre in poštene službe, pa za vse skupaj se nič ne zmenijo: silijo v 'Lešandrijo' ko muhe v močnik, dokler tam ne obtiče in poginejo.«¹¹⁰ Ti pozivi so bili namenjeni ženskam in njihovim sorodnikom, ki so po mnenju avtorjev imeli moč, da bi lahko preprečili odhode od doma ter vplivali na odločitve svojih sorodnic. »Ti neverni Tomaž, zdaj si slišal, kaj vidi in ve in želi dušni pastir tvoje hčere, sestre, žene ali vsaj sorodnice?! Ali pojde ta neveseli glas skozi tvoja ušesa, ne da bi presunil tvoje srce? Nikar se ne tolaži, da to in to predobro poznaš in da staviš, da ne bo nikoli izdala svoje vere in svojega rodu. Tolažba je sicer dobra reč, ali prepričan je še nekaj več. Če imaš torej hčer, ženo, sestro ali kako sorodnico kje v Egiptu, zgani se in poizvej natančno, kako živi in kje služi, z drugimi besedami povedano, prepričaj se, če je poštena. /.../ Za tiste bore kronice, ki jih tukaj zaslužijo, izpostavljajo stariši lastne otroke volkovom v odprto žrelo, in možje odtrgajo novorojenčka

oprjsa lastne žene, matere ter jo pošljejo v Egipt prodajat mleko, ki so je uropale lastnemu detetu!¹¹¹

Staršev in sorodnikov pa niso le opozarjali, ampak tudi grajali, da jih prejeti denar zaslepi pri skrbi za aleksandrinke in da gledajo le na materialne koristi, namesto da bi se osredotočili na to, kako živijo in kaj se z njimi dogaja v Egiptu. Po piščevem mnenju v članku *Nekaj o naših »Aleksandrinkah«* bi morale sorodstvo pogosteje s pismi komunicirati z ženskami v Egiptu, poizvedeti o tamkajšnjih razmerah in jih opozarjati na morebitne nevarnosti. Cerkvene avtoritete so starše aleksandrink opozarjale, da so zaradi prejetega denarja »v svoji lahkomišljenosti in zaslepljenosti čisto zadovoljni in veseli, da imajo tako 'pridno in ljubko dekle'. /.../ Oni so zadovoljni le, da jim pošljejo nekaj tistih rumenih cekinov. Kje so jih dobile, kako so jih zaslužile to je njim deveta briga.«¹¹²

Leta 1912 so se opozorila nadaljevala in še intenzivirala. Slovenke naj bi po pisanju *Primorskega lista* v Egiptu prodajale hašiš;¹¹³ izpostavili so tudi poroke s prebivalci egiptovskih lokalnih skupnosti. »V Aleksandrijo hodijo nekatere Slovenke delat pohujšanja in

¹⁰⁹ *Primorski list*, 24. 5. 1911, št. 21.

¹¹⁰ *Primorski list*, 16. 11. 1911, št. 46.

¹¹¹ *Primorski list*, 9. 3. 1911, št. 10.

¹¹² *Primorski list*, 25. 7. 1912, št. 30.

¹¹³ *Primorski list*, 11. 7. 1912, št. 28.

krast drugim dobrega imena. Ni še eno leto v Aleksandriji, pa je že nezakonska mati črnega Arabca. Kaj se vse v Aleksandriji dogaja, ni mogoče na kratko povedati.«¹¹⁴ Določeni članki naj bi sprožili odziv in kritike ter celo grozilna pisma avtorju zapisov, na kar so se v *Primorskem listu* odzvali s trditvijo, da se v pismih »zrcali podlost in umazanost najnižje vrste. V njih se mu grozi z najhujšimi sredstvi.«¹¹⁵

Da vse ni bilo tako črno, kot je razmere slikalo goriško katoliško časopisje, veliko pove članek iz *Koledarja Družbe sv. Mohorja za leto 1906*, v katerem je Snój zapisal: »Glede dela in služb Slovenk v Aleksandriji vse drugo kakor glede Slovencev. One so znane kot dobre in poštene in snažne služkinje, zato jih pa tudi vse boljše družine hočejo imeti in vedno po njih vprašujejo. Res jih je že veliko tu, in da zdaj niso več tako velike plače kakor prejšnja leta, vendar vsaka, katera le hoče delati, dobi kmalu delo in si zasluži več nego drugod. Da bi bile naše Slovenke pametne in ne tako lahkomišljene, da bi ne imele toliko nevarne prostosti, da bi bolj poslušale nauke dobrih svojih staršev in dušnih pastirjev, ne bilo bi potem treba tako marsikaterim staršem doma se jokati in žalovati nad svojimi izgubljenimi hčerami in tukaj bi imele večji ugled in spoštovanje, imele bi dobro ime.«¹¹⁶ Da do dejanj, kot jih je prikazovalo predvsem katoliško časopisje, ni prihajalo pogosto, nakazujejo tudi pričevanja potomcev aleksandrink. Negativne opise bi lahko označili kot posledico strahu pred emancipacijo žensk, saj jim je pridobljena ekonomska moč omogočala večjo samostojnost odločanja tako v družinah kot v javnosti.¹¹⁷

Posledice odhoda na Goriškem

Na tem mestu lahko izpostavimo še dogodke in posledice v družinskih okoljih ter skupnostih sorodnikov aleksandrink. Kot smo lahko videli v prejšnjih poglavjih, naj bi aleksandrinstvo poleg izboljšanja ekonomskih razmer vplivalo na spremembe v mentaliteti, saj so ženske domov poleg denarja, oblek in drugih predmetov prinesle nova spoznanja o tujini in znanje tujih jezikov; vplivale so na svoje vrstnice ali celo deklice iz lokalnega okolja.¹¹⁸ Dopisniki so opazili določene spremembe v goriški družbi in družinah po odhodu ali prihodu žensk. Večina jih je opozarjala le na negativne dogodke in posledice. »Aleksandrinke so v istini srečni stvorovi! V Nilovej deželi se nauče marsikaj, kar ne prišteje naši deželi. Ni čudo, da prinašajo tudi sem le takšne jutrove razvade. Sijajne izgleda takšnih razvad – tam domačih, dajejo posebno dekleta.«¹¹⁹ Leta 1890 je neznani dopisnik opisal aleksandrinke, ki so se vrstile domov, in pri tem ni skoparil s kritika-

mi. »Takrat se je človek lahko prepričal, kake so aleksandrinke. Na obrazu, na noši, v govoru, v vsej zunanosti si jo lahko spoznal. Tu se ti je pokazala dekla katera služi 2–3 napoleone, s klobukom na glavi, v svileni obleki, tam zopet žena se zlatimi verižicami za vratom, tam zopet ženska bitje se živim šenkrom v naročju; tam ti je zopet govorila italijansko, slovensko se je sramovala; o pobožnosti večine žensk pa sploh ne smem govoriti.« Po njegovem mnenju so negativno vplivale na kmečko okolje, iz katerega so izhajale, ker so doma poskušale uveljaviti številne navade, ki so jih spoznale v Egiptu.¹²⁰

Sredstva, ki so jih ženske pošiljale domov iz Egipta, so vplivala na izboljšanje razmer v ruralnem okolju, ki se je spopadalo z različnimi problemi, med katerimi je med goriškim podeželskim prebivalstvom izstopalo predvsem zadolževanje. Ženske so tako »v par letih prihranile si par stotakov, vrne se domov; blagostanje je dosti zboljšano. Mnogim družinam gre danes bolje; mnogo hiš je popravljenih, mnogo hiš v boljšem stanu.«¹²¹ Ivana Ličen je na primer leta 1910 s prisluženim denarjem, ki ga je prejela za svoje delo v Egiptu, v Batujah kupila hišo za svojo družino.¹²² Finančne koristi pa niso imele le družine, ampak tudi lokalno okolje, iz katerega so aleksandrinke izhajale. To je bil eden od razlogov, zakaj so ponekod lokalne skupnosti odhajanje v Egipt sprejemale pozitivno. V Renčah so tako s sredstvi, ki so jih priskrbela dekleta in žene v Egiptu, obnovili cerkev in kupili sliko Marije Božje Lurdske.¹²³ Iz Aleksandrije je skupina tam živečih Slovencev leta 1885 poslala 20 goldinarjev za vzdrževanje slovenskega vrtca in dekliške šole v Gorici.¹²⁴ Zanimiv vidik ponudi zapis iz leta 1882, ki izpostavi, da so aleksandrinke, ki so se vrstile domov zaradi vstaje Urabi v Egiptu, povzročile dvig cen nepremičnin in pohaštva v Gorici. S seboj so prinesle večje količine denarja in s tem ustvarile inflacijo na nepremičninskem trgu.¹²⁵

Čeprav naj bi izboljšani standard kot posledica denarnega priliva, ki so ga družine na Goriškem prejemale iz Egipta, olajšal življenje, v številnih primerih ni bilo tako. Odhod od doma in zapustitev družine je povzročala travme tako pri ženskah, ki so odhajale v Egipt, kot pri možeh in otrocih, ki so ostajali doma. Prihajalo je do razkroja v družinah, ki je bil posledica nezmožnosti prilagoditve na nove razmere v gospodinjstvih. Takratna družbena vloga moških je predvidevala, da oni skrbijo za ekonomsko blagostanje družin, skrb za otroke in starejše družinske člane pa je v večini primerov padla na ženske.¹²⁶ Moškim v nekaterih primerih tako ni uspelo, da bi sami poskr-

¹¹⁴ *Primorski list*, 13. 2. 1913, št. 7.

¹¹⁵ *Primorski list*, 14. 8. 1912, št. 33.

¹¹⁶ Snój, Aleksandrija in Slovenci, str. 49.

¹¹⁷ Škrli, Komaj sem čakala, str. 149.

¹¹⁸ *Soča*, 14. 11. 1884, št. 46; Škrli, Komaj sem čakala, str. 183.

¹¹⁹ *Soča*, 18. 6. 1884, št. 29.

¹²⁰ *Soča*, 6. 6. 1890, št. 23.

¹²¹ *Soča*, 24. 2. 1888, št. 8.

¹²² Škrli, Komaj sem čakala, str. 163.

¹²³ *Soča*, 24. 2. 1888, št. 8.

¹²⁴ *Soča*, 4. 12. 1885, št. 49.

¹²⁵ *Soča*, 30. 6. 1882, št. 26.

¹²⁶ Milharčič-Hladnik, *Trans-Mediterranean Women*, str. 25.

beli za otroke, nove razmere pa so jih vodile v obup in alkoholizem, kar je goriško časopisje pogosto izpostavljalo. V Prvačini, enem od središč, od koder so Slovenke odhajale v Egipt, naj bi kot posledica aleksandrinstva vrata odprlo 11 novih gostiln.¹²⁷ Ravno alkoholizem je bil eden glavnih izpostavljenih negativnih vidikov izseljevanja; bil je še posebno pereč, saj je uničeval družine ter vodil v osebne propade in številne nesreče.¹²⁸ Tako naj v nekaterih primerih poslani denar iz Egipta ne bi ničesar rešil ali pripomogel k izboljšanju, saj moški zaradi razmer, v katerih so se znašli, niso bili sposobni učinkovito reševati težav, ki so se pojavile z odhodom žensk. V *Soči* je leta 1884 dopisnik iz goriške okolice o posledicah aleksandrinstva zapisal: »Navadno pride do tega, da gospodar mora iti po denar na posodo k krčmarju, kateremu zastavi hišo ali kos zemljišča. K njemu zabaja toliko časa, dokler ni vse zastavljeno. Upniku ostane slednjič zemlja ali hiša, in to v prav kratkem času. Med tem pošlje žena nekoliko rumenjakov, katere pa ve skrbni oče hitro odstraniti – delajo mu veliko nadlego. Vsi družini treba obleke, žita tudi ni več in v prodajalnici jestvin je nekaj zastarele dolžnosti, katera mora zdaj zginiti. Zastavljena hiša se ne more več rešiti, upniku je v popolni oblasti. Leta tečejo. Isto pot kakor hiša naredi tudi prvi košček zemljišča in kmalu za njim še drugi, a ko se nahaja. Zapravljeno je po nedolžnem celo majhno premoženje, katero bi gotovo ne bilo pošlo, ako bi bila ostala gospodinja doma. Vrh vsega tega dela ubogi mol še dolgo, pije, se pijani ter hodi s prekrižanima rokama iz gostilne v gostilno – to je tudi pravilo.«¹²⁹ Poudariti je treba, da je dopisnik krivdo za to pripisal ženskam, ki so odšle v Egipt: »Prav ima, saj gospodinje nij doma – kaj boče ubožček! Tako gredo rakom žvižgat polja, travniki, hiše in droge posestvine, katere bi se ne bile prodale pri dobrem gospodarjenju. Oni revni napoleoni (rumenjaki), katere si prisluži ubogi ženski trpin, nimajo blagoslova od zgorej, nimajo stalnega bivališča v hiši.«¹³⁰

Časopisje je z aleksandrinstvom povezovalo tudi samomore. Leta 1905 je samomor storil Miha Pregelj iz Renč, ki je moral po ženinem odhodu v Egipt sam skrbeti za sedem otrok.¹³¹ Nekateri moški naj se ne bi mogli sprizniti z odhodom žena, ker so se bali nezvestobe. V Sempasu naj bi samomor zaradi tega storil Franc Cej. »Imel je mlado, čedno ženo, katero pa je gnalo v Aleksandrijo, kakor jih žene toliko iz teh krajev. Pošiljala mu je večkrat tudi denar. On si le ni mogel razlagati, odkod ima njegova mlada žena toliko denarja, pisal ji je radi tega večkrat ter jo rotil naj se vrne domov. Pa vse zaman. Ni je bilo. Slednjič je obupal, in v nedeljo je splezal na streho svoje hiše ter se vrgel z nje na zemljo. Sosedje so ga nesli v hišo, kjer je umrl čez jedno uro. Pustil je pisanje na svoje ženo, v katerem je rekel: Ale-

ksandrija je vzrok moje smrti.«¹³² V naslednji številki *Soče* je neznani dopisnik izpodbijal točnost članka in izpostavil, da je samomoru botroval Cejev življenjski slog in ne ženin odhod v Egipt, saj naj bi ta pošteno služila denar in ga redno pošiljala domov.¹³³

Dopisniki so opozarjali tudi na posledice, ki jih je aleksandrinstvo pustilo pri otrocih. Ti naj bi bili »razcapani, bos, umazani, bolehn, lačni, razdivjani, neučeni, vlačijo se po vasi od hiše do hiše, proseči košček kruha, ali pa dovoljenja, da bi se smeli ogreti, kajti hiša je zaprta, oče morda dela, drugi so pa okolo. Ali nij to žalostno? Nedolžni otrok pogreša v najnežnejši mladosti materine skrbi, čiščenja, nauka, svarjenja, opominjevanja!«¹³⁴ Ravno prepuščenost samemu sebi, ob pomanjkanju starševskega nadzora, je vodila v nesreče, ki so se končale tudi s smrtnim izidom. Leta 1903 je zaradi opeklin umrl Anton Ferletič iz Dola pri Opatjem selu, star osem let. Ker je bil brez očeta, mama pa je bila v Egiptu, so zanj zapisali, da je bil sirota.¹³⁵ Ko so se matere vrnile domov, družinski odnosi v veliko primerih niso bili več enaki kot pred odhodom. Zaradi večletne odsotnosti so se odnosi med družinskimi člani ohladili. Otroci mater ob vrnitvi velikokrat niso prepoznali in sprejeli, odsotnost pa je vplivala tudi na odnos med zakoncem.¹³⁶ Kako se je na vrnitev aleksandrinstva domov odzvalo okolje, je na podlagi časopisnega gradiva težko določiti. Iz člankov je razvidno, da so jih velikokrat krivili za družinske razmere. Ni izključeno, da se je ta predstava o ženskah s pomočjo časopisja ukoreninila v takratni goriški družbi in vplivala na njihovo življenje po vrnitvi ter na to, da se o njihovem življenju v Egiptu v javnosti še dolgo ni govorilo.

Sklep

Aleksandrinstvo ima danes pomembno mesto pri preučevanju slovenskega izseljenstva v 19. in 20. stoletju ter postaja vse bolj prepoznavno tudi v sodobni slovenski javnosti. Glede na pogostost časopisnega poročanja v desetletjih pred prvo svetovno vojno bi lahko trdili, da je bila tudi takratna goriška javnost s pojavom dobro seznanjena. Število člankov nam da vedeti, da so takratne politične, narodne in cerkvene elite spremljale aleksandrinstvo in poskušale na različne načine omejiti ali preprečiti žensko izseljevanje v Egipt. Številni časopisni članki so aleksandrinke prikazovali v negativni luči, kar velikokrat ni imelo realne podlage. Prepričevanje je merilo tako na ženske, ki so odhajale, kot na njihove družine in okolje, ki bi lahko vplivali na njihova dejanja. Članki so bili pogostejši v katoliškem tisku, kar je razumljivo

¹²⁷ Škrli, Komaj sem čakala, str. 153.

¹²⁸ Koprivec, Aleksandrinke, str. 100–101.

¹²⁹ *Soča*, 28. 3. 1884, št. 13.

¹³⁰ Prav tam.

¹³¹ *Primorski list*, 2. 11. 1905, št. 44.

¹³² *Soča*, 28. 6. 1905, št. 51.

¹³³ *Soča*, 1. 7. 1905, št. 52.

¹³⁴ *Soča*, 4. 4. 1884, št. 14.

¹³⁵ *Primorski list*, 23. 7. 1903, št. 30.

¹³⁶ Škrli, Komaj sem čakala, str. 157–158; Koprivec, Aleksandrinke, str. 108–112.

vo glede na položaj Cerkve v odnosu do izseljevanja žensk. Če primerjamo poročanje časopisja obeh osrednjih političnih taborov, lahko vidimo, da je *Soča* že po letu 1889 zavzela zmernejše stališče, medtem ko se vsebina v *Primorskem listu* med letoma 1893 in 1912 ni razlikovala. Če je bilo pri liberalnem časopisu v ospredju vprašanje narodne pripadnosti in obveščanje o nevarnostih, ki naj bi v tujini spremljale aleksandrinke, je katoliški tisk bralce večinoma obveščal in prepričeval o moralnih in verskih vprašanjih, vezanih na odhode. Narodnostno vprašanje je bilo postavljeno v ozadje. Realen vpliv člankov in pism je glede na razpoložljive vire težko določljiv. Če upoštevamo pomen časopisja, ki je bilo poleg društev eno glavnih orodij prepričevanja in obračunavanja z nasprotno politično stranjo,¹³⁷ bi lahko ta vpliv v določeni meri preslikali tudi na odnos do aleksandrinstva pri prebivalstvu Goriške.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

Dom in svet, 1892
Edinost, 1890
Gorica, 1903, 1907, 1913
Novice, 1866
Primorski list, 1893–1913
Soča, 1877–1910

LITERATURA

Devetak, Robert: Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje. *Marušičev zbornik: zgodovinopisec zahodnega roba: prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici* (ur. Petra Kolenc et al.). Ljubljana: Založba ZRC, 2019, str. 281–299.

Drnovšek, Marjan: Emigration of Slovene Women: A Short Historical View. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 17, 2003, str. 29–46.

Drnovšek, Marjan: *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku 1880–1924*. Ljubljana: Mladika, 1991.

Drnovšek, Marjan: The Attitudes of the State and the Catholic Church Towards Slovenian Emigration: A Historian's View. *Historical and cultural perspectives on Slovenian migration* (ur. Marjan

Drnovšek). Ljubljana: ZRC Publishing, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, 2007, str. 13–43.

- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*, knj. II. Ljubljana: Tiskarna »Slovenija«, 1934.
- Kalc, Aleksej: Migracijska gibanja med 18. in 19. stoletjem: primeri iz zahodnega slovenskega prostora. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 101–113.
- Kalc, Aleksej: Migration Movements in Goriška in the Time of Aleksandrinke. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 49–71.
- Kalc, Aleksej: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 23, 2013, str. 683–706.
- Kalc, Aleksej: Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 40, 2014, str. 11–22.
- Koprivec, Daša: Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16, 2006, str. 97–115.
- Koprivec, Daša: Personal Narratives of Lives in Egypt and at Home. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 93–114.
- Luchitta, Alberto: *La Camera di Commercio di Gorizia 1850–2000: Uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001.
- Lukšič Hacin, Marina: Women Migrants and Gender Relations: Patriarchy in the Time of Aleksandrinke. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 157–171.
- Makuc, Dorica: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: Prispevki k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. *Aleksandrinke* (ur. Darja Skrt). Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2014, str. 59–72.
- Marušič, Branko: Slovenski periodični tisk na Goriškem. *Jadranski koledar*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987, str. 223–232.
- Marušič, Branko: *Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1971.
- Milharčič-Hladnik, Mirjam: *Trans-Mediterranean Women Domestic Workers: Historical and Con-*

¹³⁷ *Primorski list*, 29. 3. 1900, št. 14. »Časopisje – veselila. Pravijo, da časnikarstvo je dandanes osma veselila na svetu, kajti znano je sploh, da časniki ne vodijo le javnega mnenja, ampak tudi delajo javno mnenje. Ako hoče n. pr. kaka politična stranka nasprotno stranko uničiti, ali vsaj ponižati, začne najprej v svojem časnikarskem glasilu objavljati vse mogoče in nemogoče resnične in izmišljene napake in hibe svojih nasprotnikov. Nasproti pa prinaša o svojih pristasih in ljubljencih od vseh krajev le hvale in slavospeve v desetkrat povišani meri.«

temporary Perspectives. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 11–38.

Mlekuž, Jernej: Aleksandrinke kot nosilke časti narodne skupnosti v dopisu Karola Pečnika iz Egipta (1897). *Dve domovini: razprave o izseljenstvu* 43, 2016, str. 143–156.

Mlekuž, Jernej: »Oblastva morajo korigirati spokorništvu burno živeče aleksandrinke«: časopisne rešnice o aleksandrinkah in aleksandrinstvu do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 70, 2016, str. 162–185.

Mlekuž, Jernej: The Newspaper Images of Aleksandrinke and the National Imagination. *From Slovenia to Egypt: Aleksandrinke's Trans-Mediterranean Domestic Workers' Migration and National Imagination* (ur. Mirjam Milharčič-Hladnik). Göttingen: V&R Unipress, cop. 2015, str. 173–192.

Pečnik, Karol: Slovenci v Egiptu. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1901, str. 51–57.

Snoj, Benigen: Aleksandrija in Slovenci. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1906*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1905, str. 43–49.

Škrli, Katja: Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinke. *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, str. 143–189.

Testen, Petra: *Hišne pomočnice – žensko delo v mreži narodnih in socialnih odnosov na Goriškem v 19. in 20. stoletju [doktorska disertacija]*. Ljubljana: [P. Testen], 2010.

Testen, Petra: Plačano hišno delo, pravne norme in vsakdanja praksa: goriške služkinje v 19. in na začetku 20. stoletja. *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem* (ur. Marta Verginella). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; *Studia humanitatis*, 2013, str. 185–212.

Trontelj, Nik: Delovanje p. Benigna Snoja med slovenskimi izseljenci v Egiptu. *Bogoslovni vestnik* 79, 2019, str. 787–810.

Verginella, Marta: Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. *Le rotte di Alexandria: convegno di studi, Trieste, 1–2 dicembre 2008* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trieste: EUT – Edizioni Università di Trieste, 2011, str. 153–161.

Verginella, Marta: *Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta, 2006.

Vodopivec, Peter: *Od Poblinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

S U M M A R Y

Alexandrianism and Alexandrian women in Slovenian Gorizia newspapers before the First World War

In the decades preceding the First World War, Slovenian territory faced mass emigration and an especially pronounced female exodus to Egypt, a phenomenon also known as Alexandrianism, which most notably took place from the province of Gorizia-Gradisca. The majority of these were young women working for wealthy, predominantly European families to save money for marriage or remittances to their poverty-stricken families. Between 1870 and 1950, several thousand young Slovenian women—Alexandrians—set out for Egypt, where they mainly served as maids, wet nurses, governesses, cooks, and nursemaids. Due to its specific nature and large scope, the female exodus was closely monitored by ecclesiastical and national elites as well as a wider public. The former two, in particular, regarded the Alexandrians' emigration and independence as a threat to the moral norms and the sense of national belonging. In the nineteenth and early twentieth centuries, the departures of women, unaccompanied by men, were still viewed as an act of controversy that subverted the traditional social norms of the time. The highest concerns were raised regarding the unsupervised conduct and work performed by single women abroad. Due to the peculiarities of their independent emigration to Egypt, the issue particularly offended the moral sensibilities of the Church and elicited criticism from the Slovenian national elite, which primarily feared a possible loss of national awareness among women living in Egypt, in close contact with the foreign environment, languages, and customs. To limit the number of departures for Egypt and increase their influence on the wider public and local opinion regarding Alexandrianism, the ecclesiastical and national elites made use of the press as the central mass media before the First World War. From the beginning of the 1860s onwards and until the outbreak of the Great War, newspapers thus intensified their coverage of the phenomenon by largely—often without any real basis—painting it in a negative light, with topics and the tone of writing varying, depending on the worldview promoted by respective newspapers. The liberal press, focusing on issues concerning national affiliation and the loss of national awareness, wrote about the possible dangers facing the Alexandrian women abroad, and the Catholic

press informed its readership about the dangers that might affect the Alexandrians' moral and religious lives. The newspaper articles provide a unique insight into the mental world of that period as well as into

the understanding of and attitude towards the departures of women by their local environment and by ecclesiastical and political authorities.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 061.25:329.18(497.4)"1922/1945"

Prejeto: 23. 11. 2021

Daniel Siter

asistent, mladi raziskovalec, Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis,
Ljubljana (AMEU – ISH), Kardeljeva ploščad 1, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: daniel.siter@almamater.si

ORCID: 0000-0002-7277-828X

Švabsko-nemška kulturna zveza in vloga njenih članov na Slovenskem v letih 1922–1945

IZVLEČEK

Članek na podlagi znanstvene literature in primarnih virov analizira delovanje Švabsko-nemške kulturne zveze v slovenskem prostoru kot ene ključnih petokolonskih formacij. Zlasti z vzponom Hitlerja in nacizma na oblast se je Kulturbund močno radikaliziral in nacificiral. Kulturbundovci so na Slovenskem že več let pred napadom na Poljsko in Jugoslavijo širili nacistično propagando in demagogijo, lepili nacistične simbole in zastave ter zbirali tajne in občutljive podatke o državi in protinemško usmerjenih osebah. Tako so že med svetovnim vojnima pripravili sezname domnevno sumljivih in nevarnih ljudi, predvidenih za aretacijo in izselitev, po katerih se je okupator ravnal po vzpostavitvi oblasti. To priča o tem, da so bile številne tragične usode narodno zavednih slovenskih družin zapечатene že pred letom 1941 v Gradcu in drugih zbirnih obveščevalnih centrih. Ob invaziji so kulturbundovci postali vodniki, inštruktorji in prevajalci nemške vojske, kasneje pa so prevzeli pomembne funkcije v nacističnih društvi, organizacijah, zvezah, uradih ter paravojaških silah in celo enotah SS.

KLJUČNE BESEDE

Kulturbund, Švabsko-nemška kulturna zveza, nemška manjšina, peta kolona, nacizem, obveščevanje, izdajanje, nacistična propaganda, 1922–1945

ABSTRACT

THE SWABIAN-GERMAN CULTURAL ASSOCIATION AND THE ROLE OF ITS MEMBERS ON SLOVENIAN SOIL BETWEEN 1922 AND 1945

Drawing on scientific literature and primary sources, the article analyses the activity of the Swabian-German Cultural Association on Slovenian soil as one of the key formations of the fifth column. The Kulturbund became radicalized and Nazified, especially after Hitler and Nazism rose to power. Long before the war, members of the Kulturbund spread Nazi propaganda and demagoguery throughout Slovenian territory, pasted Nazi symbols and flags, collected classified and sensitive information on the country and those who acted against the Germans and Germany. Based on that, lists of allegedly suspicious and dangerous persons to be arrested and evicted were already drawn up in the prewar period. After establishing administration, the occupier followed these arrest lists, which testify that many tragic fates of nationally conscious Slovenian families were sealed long before 1941 in Graz and other assembly intelligence centres. When the invasion began, the Kulturbund members became guides, instructors, and translators to the German army. Later on, they assumed essential positions in Nazi societies, organizations, associations, offices, paramilitary forces, and even SS units.

KEYWORDS

Kulturbund, Swabian-German Cultural Association, German minority, fifth column, Nazism, intelligence, treason, Nazi propaganda, 1922–1945

Uvod

Švabsko-nemška kulturna zveza (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund* ali okrajšano zgolj Kulturbund) je bila krovna organizacija nemških manjšinskih otkov na območju predvojne Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (kasneje Kraljevine Jugoslavije). Njen razvoj in delovanje sta tako neločljivo povezana z dejavnostjo nemške manjšine v novonastali povojni jugoslovanski državi. V razdobju med svetovnimi vojnami večkrat prekinjenega in prepovedanega delovanja je imela svoja politična zborovanja, postrojene parade, ideološko motivirane kulturne in druge prireditvene nastope ter simbole, po katerih so bili člani Kulturbunda prepoznavni in so se ločili od drugih frakcij. S prihodom Hitlerja in nacionalsocialistične ideologije na oblast so se kulturbundovske celice (krajevne skupine) močno nacificirale in radikalizirale, kar je imelo kasneje pogubne posledice zlasti za slovensko inteligenco, politično aktivne in narodno zavedne Slovence. Ti so se na temeljih izdajalske, obveščevalne in popisovalne aktivnosti kulturbundovcev že pred drugo svetovno vojno znašli na tajnih seznamih, ki so bili po aprilski invaziji predani nacističnim policijskim oblastem kot pomembno orodje in vodilo pri izganjanju in izseljevanju ljudi. Vrhunec Švabsko-nemške kulturne zveze je nastopil tik pred vdorom nemške vojske v posamezne politične okraje oziroma občine na Slovenskem, ko so njeni člani sodelovali pri prevzemanju oblasti, in konec aprila 1941, ko so sodelovali pri sprejemu Hitlerja v Mariboru.

Namen članka je sistematičen pregled, preučitev in prikaz že obstoječe znanstvene literature (v glavnem gre za mikroštudijske fragmente na krajevni ravni slovenskega zgodovinopisja) o Kulturbundu in vlogi njegovih članov na Slovenskem v letih 1922–1945. Že obstoječe ugotovitve sinhrono dopolnjujem z lastnimi znanstvenoraziskovalnimi spoznanji, ki temeljijo na izbranih primarnih virih (zlasti arhivskih dokumentih in časopisju), odkritih med raziskovanjem v slovenskih arhivskih in muzejskih institucijah. Pregled literature je na temelju uporabe številnih spletnih iskalnih orodij, bibliografskih baz in knjižno-informacijskih sistemov potekal s pregledovanjem in branjem monografij, zbornikov, znanstvenih člankov, objavljenih spominov ter konferenčnih in drugih prispevkov. Pričujoča vsebina osvetljuje dejstvo oziroma tezo, da je bil vpliv nacificirane Švabsko-nemške kulturne zveze, ki se je že pred aprilsko vojno zavestno in načrtno pripravljala na prevzem oblasti, ogromen, hkrati pa je odigral ključno vlogo v začetni fazi nemškega napada in prvih tednih po razkosanju slovenskega ozemlja, ko je sledilo vzpostavljane okupacijskega režima.

Zgodovinski oris naselbin nemške manjšine v slovenskem prostoru

Nemško poseljevanje današnjega slovenskega ozemlja se je konec 10. stoletja začelo kot rezultat ukrepov nemških fevdalcev in cerkvene gosposke, zlasti salzburške nadškofije, ki je izvajala pokristjanjevanje Slovencev. Grof Otto Ortenburški je v tridesetih letih 14. stoletja na Kočevsko naselil koroške Nemce, ki so jim v letih 1350–1363 sledili kolonisti iz Frankovske in Turinške. V 18. stoletju se v slovenskem prostoru prične sistematična germanizacija, ki sovпада z razvojem industrije, trgovine in prometa ter je povezana z nemškimi koncepti »*mosta na Jadran*«. ¹ To je bil tudi čas cehovskega zakona, po katerem so se morali nemški pomočniki (»obrtniki v nastajanju«) po učni dobi odpraviti po svetu, kar je vplivalo na ponemčevalne procese slovenskih trgov in mest. ² Sistematično ponemčevanje je vrh doseglo v narodnostnih bojih 19. stoletja, ko je ob stopnjevanju slovenske narodne zavesti prihajalo do nacionalnih trenj – zlasti po letu 1848, ko so se v t. i. taborski dobi pričele med Slovenci izraziteje kazati politične zahteve proti vladajoči nemški oblasti ter težnje po združenju Sloveniji, slovenskem uradnem jeziku in slovenskem pouku v šolah. ³

Nemci v Sloveniji so bili takoj za nemško manjšino v Bosni in Hercegovini najmanjša narodnostna manjšina v novonastali povojni Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju Kraljevina SHS). Njihova maloštevilnost pa nikakor ni sovpadala z njihovo močjo, saj so veljali za gospodarsko in socialno najmočnejšo nemško narodnostno manjšino v jugoslovanski državi z visoko stopnjo organiziranosti, bogato kulturno in politično tradicijo ter močno vtisnjeno narodno zavestjo. ⁴ Leta 1921, ko je Kraljevina SHS izvedla prvi popis prebivalstva (31. januar 1921), ⁵ je na Slovenskem, vključno s Prekmurjem, kot nemški materni jezik navedlo 39.631 prebivalcev (predhodni rezultati jugoslovanskega ljudskega štetja) ⁶ oziroma 41.514 na podlagi definitivnih rezultatov popisa. Največ jih je bilo na Spodnjem Štajerskem (21.786), na Kranjskem so jih našli 16.457, na Kočevskem (v okrajih Kočevje,

¹ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 15. Za podrobnejše študije o nemškem naseljevanju slovenskega prostora glej zlasti: Ante Beg, *Slovensko-nemška meja na Kočevskem* (Ljubljana, 1911); Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajste stoletja* (Ljubljana, 1955); Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, zv. 1–5.

² Marinc, Rogatec, str. 87.

³ Prav tam, str. 88.

⁴ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 14.

⁵ Pri popisu prebivalstva, ki ga je izvedla Kraljevina SHS, za razliko od zadnjega avstrijskega ljudskega štetja (1910) niso več spraševali po občevalnem, temveč maternem jeziku (Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 109).

⁶ O problematiki popisov prebivalstva v Jugoslaviji glej: Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 15–23, in Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 108–114.

Novo mesto in Črnomelj) pa 12.680.⁷ Strnjena poselitev nemške manjšine na slovenskih tleh je bila v tistem času še samo v Apaški ravnini, drugje so slovenski Nemci prebivali razpršeno po slovenještajerskih mestih in trgih kot trgovci, industrialci, obrtniki in člani svobodnih poklicev. Največ nemških meščanov je bivalo v Mariboru (6.497), Ptuju (969), Celju (848) in Ljubljani (1.709).⁸ V vzhodnoslovenskem trgu Rogatec ob meji z današnjo Republiko Hrvaško je po avstrijskih virih pred letom 1918 živelo 536 Nemcev oziroma 81 % prebivalcev, kar potrjuje dejstvo, da so ožje slovenještajerske trge pred koncem prve svetovne vojne obvladovali gospodarsko močnejši nemški trgovci in obrtniki.⁹ Celó po razpadu habsburške monarhije in ustanovitvi Kraljevine SHS, ko je nemška manjšina sicer izgubila politični in kulturni vpliv, so Nemci kljub svojemu številčnemu zmanjšanju ohranili gospodarsko moč, saj so obvladovali železarsko, lesno in elektroindustrijo, industrijo jekla, strojil in usnja, velike tekstilne tovarne in tovarne emajlirane posode. Poleg tega so bili lastniki vse veleposesti ter velikih gozdnih in vinogradniških površin. Zaradi tega je bilo večinsko slovensko prebivalstvo, ki je razen nekaterih izjem prihajalo iz pretežno nižjih in šibkejših družbenih slojev, odvisno od gospodarsko močnejše nemške manjšine.¹⁰

Začetki Kulturbunda z ozirom na slovenski prostor

Po zlomu avstro-ogrske monarhije in nastanku Kraljevine SHS leta 1918 so se slovenski Nemci organizirali v pevskih, športnih in evangeličanskih cerkvenih društvih ter denarnih zavodih.¹¹ Jugoslovanski Nemci so si po sklenitvi mirovne pogodbe (Saint-Germain) in dodatne pogodbe o zaščiti manjšin ob vidnem nezaupanju v Društvo narodov želeli varovalo, ki naj bi jih ščitilo pred krivicami in preprečevalo kršenje nemških manjšinskih pravic v jugoslovanskem prostoru. Zato je weimarska Nemčija podala zahtevo po oblikovanju lastne krovne organizacije nemških manjšin v Kraljevini SHS, kar se je uresničilo z ustanovitvijo Švabsko-nemške prosvetne oziroma kulturne zveze (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund* ali SDKB).¹²

Ustanovno srečanje SDKB je po daljših pogajanjih z deželnimi in osrednjimi oblastmi potekalo 20. junija 1920 v Novem Sadu v Srbiji, kjer so sodelovali tudi Nemci iz slovenskega prostora.¹³ Pravila Kulturbunda so se zgledovala po pravilih podobne organizacije sudetskih Nemcev in srbske kulturne zveze *Prosvjeta* iz časa delovanja v Bosni in Hercegovini pod habsburško nadoblastjo. Sprejeta pravila je po zahtevi vlade, naj se v pravilnik vnesejo manjše spremembe, odobril takratni notranji minister Svetozar Pribičević. Najpomembnejša točka programa je bilo oblikovanje šolskega programa z zahtevami nemške narodnostne manjšine in opravljanje naslednjih nalog: širiti nemške knjige, umetniška dela, muzikalije in filme, ustanavljati in pospeševati knjižnice in druge vzgojno-kulturne ustanove, organizirati predavanja ter skrbeti za vzgojo nemških učiteljev, duhovnikov, socialno skrbstvo in gospodarske ustanove. Dr. Georg Grassl je ob ustanovitvi oblikoval geslo »zvestoba državi in narodu« (*Staatstreue und Volkstreue*). Prvi predsednik je postal novosadski trgovec Josef Menrath, prvi generalni sekretar pa omenjeni Grassl. Kulturbund je bil prva nepolitična zveza, kajti Nemci takrat še niso imeli volilne pravice, saj še ni minil opcijski rok, določen z mirovno pogodbo.¹⁴ Volilno pravico za volitve v konstituantno (ustavodajno skupščino) in občinske odbore so dobili šele konec leta 1921, s tem pa tudi možnost političnega organiziranja. Že aprila 1924 je vlada Kraljevine SHS na zahtevo ministra Pribičevića (kot povračilni ukrep zaradi preganjanja Slovencev na Koroškem) osrednjo nemško kulturno organizacijo Kulturbund razpustila.¹⁵

O lastni politični organizaciji so začeli prvi razmišljati Nemci na Spodnjem Štajerskem. *Cillier Zeitung* je že januarja 1920 predstavila program *Spodnještajerske gospodarske stranke* (*Untersteirische Wirtschaftspartei*) s sedežem v Celju, vendar zaradi političnih razmer do njene ustanovitve takrat še ni prišlo.¹⁶ Ustanovitev centralne kulturbundovske matice vojvodinskih Nemcev se je v slovenskem prostoru leta 1921 potrdila z oblikovanjem *Stranke Nemcev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, vendar ta ni doživela načrtovanega razmaha. V naslednjem letu (1. oktobra 1922) je zato prišlo v Mariboru do ustanovitve *Političnega in gospodarskega združenja Nemcev v Sloveniji* (*Politischer und Wirtschaftlicher Verein der Deutschen in Slowenien*), ki ga je oblast z nepotrditvijo pravil zaradi zavedanja gospodarske moči spodnještajerskega nemštva prav tako precej časa zavirala.

⁷ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 108–109. To pomeni, da se je v primerjavi z zadnjim avstrijskim ljudskim štetjem iz leta 1910 število nemško govorečih na Slovenskem precej zmanjšalo. Po avstrijskem štetju je prebivalstvo z »nemškim občevalnim jezikom« tvorilo okoli 10 % celotnega prebivalstva na Slovenskem, pri štetju leta 1921 pa se je delež nemškega prebivalstva skrčil na zgolj 3,93 % vsega prebivalstva Slovenije.

⁸ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 14.

⁹ Marinc, Rogatec, str. 87.

¹⁰ Rendla, *Nasilje*, str. 118–119.

¹¹ Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*, str. 1.

¹² Gelt, *Vpliv Kulturbunda*, str. 9.

¹³ Biber, *Kočevski Nemci*, str. 30. Slovenski Nemci so na ustanovno skupščino Kulturbunda poslali številne predstavnike, med katerimi je bil advokat dr. Ernst Mrawlag iz Maribora, ki se je v pozdravnem nagovoru zavzel za enoten nastop vseh Nemcev od Donave do Karavank (Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33).

¹⁴ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33.

¹⁵ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 127, 131.

¹⁶ Prav tam, str. 127–128.

Člani združenja so izvajali nadzor nad manjšinskimi določbami iz pariške mirovne pogodbe, skrbeli za nemško politično zastopstvo v beograjski narodni skupščini ter oblastnih skupščinah v Ljubljani in Mariboru, sodelovali na kongresih evropskih narodnih manjšin in krepili nemško narodno zavest z ustanavljanjem nemških knjižnic in bralnih krožkov, prirejanjem pevskih proslav, ukvarjanjem s številnimi športnimi disciplinami, poglobljenim delom evangeličanskih cerkvenih društev (v Mariboru je bil sedež nemškega evangeličanskega seniorata), praznovanjem nemških običajev, oblačenjem v narodne noše ter vzpostavljanjem nemškega tiska na Slovenskem.¹⁷ Društvo se je poskušalo politično angažirati, vodil ga je notar Lothar Mühleisen.¹⁸ Ob razglasitvi šestojanuarske diktature leta 1929 je bilo – tako kot vse druge politične stranke in društva – ukinjeno.¹⁹

Na Slovenskem so se uveljavila tri nemška organizacijska središča: v Celju, Mariboru in Kočevju. V Celju je izhajalo nacionalistično obarvano nemško glasilo *Cillier Zeitung*, delovala so številna društva (moško pevsko društvo, telovadno društvo Atletik in smučarski klub), aktivna pa je bila tudi evangeličanska cerkvena občina z nemškimi upravnimi jeziki.²⁰ Nemci na Kočevskem so se povezovali v kočevskem pevskem društvu (ustanovljeno aprila 1923), katerega delovanje je bilo med 3. avgustom in 30. novembrom 1926 prekinjeno zaradi organizacije izleta v Celovec in udeležbe na tamkajšnjih protijugoslovanskih manifestacijah. Veliki župan ljubljanske oblasti je posledično društvo in petje pesmi »*Die Wacht an der Kulpa*« začasno prepovedal. Podobno vlogo in usodo je delilo kočevsko čitalniško društvo, ustanovljeno leta 1896, razpuščeno leta 1925 in zopet obnovljeno naslednje leto. Kočevski Nemci so se povezovali še v okviru Študentskega podpornega društva (ustanovljeno v začetku leta 1928), Društva za zaščito ptic (ustanovljeno leta 1924 in razpuščeno naslednje leto), Kočevskega športnega društva, ki je bilo ustanovljeno leta 1924 in je delovalo do konca leta 1929, ter gasilskih društev in zvez. Kočevska mestna hranilnica je bila na Kočevskem največji nemški denarni zavod, k njej so spadale še razne krajevne hranilnice in posojilnice v številnih kočevskih okrajih.²¹

Pred letom 1929 se je torej na slovenskih tleh kulturbundovska krajevna skupina za krajši čas oblikovala zgolj v Kočevju, kjer je ob Štajerski živelo največ Nemcev, širjenje nacističnega gibanja med kočevski-

mi Nemci pa je bilo dokaj hitro.²² Kočevski Nemci (za razliko od štajerskih Nemcev konservativno in katoliško usmerjeni) so bili namreč že pred ustanovitvijo kulturbundovske sekcije politično organizirani v *Kočevski kmečki stranki* (*Gottscheer Bauernpartei*), ki so jo oblasti po preteku opcijskega roka na Slovenskem dovolile najprej (ustanovljena že 20. novembra 1921). Pod vodstvom župnika Josefa Eppicha iz Stare cerkve je delovala do šestojanuarske diktature leta 1929, nakar je bila razpuščena.²³ Nacistične ideje so se na Kočevskem med mlado generacijo začele širiti že leta 1929 z organiziranjem domačih vaških večerov, tajnih sestankov, izletov in skrivnih šolskih taborišč, pozneje (zlasti v letih 1935–1940) pa z ustanavljanjem ilegalnih vaških knjižnic z nacistično literaturo. Kočevski mladinci so se pod pretvezo strokovnega študija politično vzgajali, kalili in urili za voditeljska mesta v nemškem rajhu.²⁴

Razkol med starejšo in mlajšo generacijo Nemcev

Kakor v celotni Jugoslaviji se je tudi v Sloveniji v tridesetih letih minulega stoletja vse bolj širilo nacistično gibanje.²⁵ Konec dvajsetih in v začetku tridesetih let je v nemških organizacijah kot posledica svetovnonazorskih razlik prihajalo do čedalje očitnejših trenj in nasprotij med starejšo (t. i. vinogradniški Nemci oziroma »*Weingartendeutsche*«) in mlajšo generacijo Nemcev, ki je želela priti do vodilnih funkcij. Starejšo generacijo (pretežno je izhajala iz vrst vodstva v Novem Sadu ustanovljenega Kulturbunda) so tvorili predstavniki radikalnega – še liberalno usmerjenega – avstrijskega nemštva, radikalnejši in nacistično usmerjeni mladi pa so pod okriljem t. i. »obnoviteljskega gibanja« predstavljali miselnost vzhajajočega nacionalsocializma. Kljub vztrajnemu opozarjanju pripadnikov starejše generacije, da lahko nacistično udejstvovanje nemški manjšini v Jugoslaviji prinese zgolj nesrečo, so v boju za prevlado zmagali mladi,²⁶ s čimer se je začela splošna radikalizacija nemštva na Slovenskem, pomlajenemu Kulturbundu pa je bila začrtana nova nacificirana razvojna pot.²⁷ Radikalizacija nemškega manjšinskega dela je pri celjskih Nemcih ustvarila prepričanje, da mora to izzvati razpust Kulturbunda, zato se je po letu 1933 njegovo članstvo razdelilo v skupine, da so lahko delovale dalje.²⁸

¹⁷ Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*, str. 2; Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 129.

¹⁸ Kasneje je dr. Mühleisen postal vodja krajevne celice Kulturbunda v Mariboru, njegov namestnik pa je bil protestantski pastor Johann Baron. Avstrijski generalni konzul je oba razglasil za najbolj dejavna in živahna promotorja nacizma v Mariboru (Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 350).

¹⁹ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33.

²⁰ Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*, str. 2.

²¹ Biber, *Kočevski Nemci*, str. 29.

²² Prav tam, str. 30.

²³ Biber, *Kočevski Nemci*, str. 30; Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33; Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 129.

²⁴ Otterstädt, *Die Volksgruppe*, str. 21–22.

²⁵ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 91.

²⁶ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 139.

²⁷ Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*, str. 2; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 91.

²⁸ Marđetko, *Trdnjava*, str. 22.

Razmah Kulturbunda v Sloveniji: nacifikacijsko in radikalizacijsko razdobje 1931–1939

Po dveh razpustih (razdobji od 11. aprila 1924 do 12. januarja 1927 in 6. januarja 1929 do 28. avgusta 1930)²⁹ se je Kulturbund v Sloveniji razmahnil šele po letu 1931, ko je prišlo do njegove ponovne obnove, njegova pravila pa so bila odobrena z veljavnostjo za celotno državo.³⁰ Pri ponovni odobritvi delovanja SDKB in ustanavljanja krajevnih skupin je veliko vlogo odigrala tudi spremenjena manjšinska politika Jugoslavije, do katere je leta 1930 prišlo zaradi njene vzporednega zunanjepolitičnega in gospodarskega navezovanja na Nemčijo.³¹ Ob ponovni vzpostavitvi delovanja kulturbundovskih celic je splošno priznано geslo »Zvesti narodu – zvesti državi!« (*Volkstreu – Staatstreu!*) v veljavi ostalo še nekaj časa, dokler ni bilo s Hitlerjevim prihodom na oblast zamenjano z novim,³² »Neustrašen, resničen in zvest!« (*furchtlos, wahr und treu!*).³³

Na Slovenskem sta bili najprej ustanovljeni celici v Mariboru in Celju. Ustanovitveno srečanje celjske kulturbundovske krajevne skupine je potekalo 27. julija 1931 v hotelu Post, ki je bil v lasti ustanovitelja in predsednika nemškega športnega društva Athletik Franza Rebeuschegga; ta je bil tudi član mestnega sveta, referent za klavnico, član mesarskega združenja, načelnik gostilničarskega združenja, član upravnega odbora Mestne hranilnice in mestnega avtobusnega podjetja. Sestanek je sklical odvetnik in kandidat Nemške gospodarske stranke (NGS) na volitvah v Narodno skupščino leta 1923 dr. Walter Riebl. Trgovec Daniel Rakusch je zahteval, da morajo biti v vodstvene kroge celjske celice izvoljeni ljudje iz uglednih celjskih gospodarskih in intelektualnih krogov.³⁴ Ob ustanovnem dnevu je celica v Celju štele 40 članov, kasneje pa je število nenehno raslo.³⁵ Od pomladi 1933 so se številni celjski in drugi Nemci začeli pozdravljati s »Heil Hitler«, pod zavihkom pa so za nameček nosili značke s kljukastim križem.³⁶ Celjski *Deutsche Zeitung* je že 9. marca 1933 jasno in javno izrazil simpatijo do Hitlerja in nacističnega gibanja.³⁷ Hitler je v zameno v enem izmed svojih prvih javnih govorov po prevzemu oblasti pohvalil Nemce v Sloveniji in *Deutsche Zeitung*.³⁸ Avstrijski konzul v Ljubljani dr. Orsini-Rosenberg je sredi junija 1934 na potovanju po severnih predelih Slovenije ugo-

tavljal,³⁹ da je kulturbundovska krajevna skupina v Celju (podobno kot v Mariboru) »center nacistične miselnosti in duhovno središče nacionalsocialističnega gibanja v Dravski banovini«. ⁴⁰ S celjskega območja izhajajo zagreti promotorji nacionalsocializma in veliki financerji nacistično usmerjenih aktivnosti: odvetnik dr. Fritz Zangger, trgovec Gustav Stiger, pastor Jakob May, industrialec Westen,⁴¹ veletrgovec z železnino Rakusch in lastnik šoštanjske tovarne usnja Woschnagg.⁴² Celjska struja naj bi bila radikalnejša od ljubljanske, najradikalnejši pa naj bi bili organizaciji na Ptuj in v Mariboru.⁴³ Ljubljanska skupina Kulturbunda pod vodstvom Hermanna Brandta naj bi bila po poročanju avstrijskega konzula med manj aktivnimi. V Kočevju je vodja tamkajšnjega Kulturbunda odvetnik dr. Hans Arko celo sprejel resolucijo, s katero se je zavzel za prepoved petja slovenskih pesmi v cerkvi. Kljub dejstvu, da na Jesenicah celica SDKB v času konzulovega popotovanja po Sloveniji še ni obstajala, pronacistična propaganda pa je bila vidna, je bilo Jesenicam dodeljeno posebno mesto v mreži nacističnih postojank na Slovenskem.⁴⁴

26. avgusta 1931 je bila oblikovana krajevna skupina SDKB na Ptuj, tri dni kasneje v Kočevju, nazadnje pa še 16. januarja 1932 v Ljubljani.⁴⁵ Že spomladi 1933 so na hišah v Kočevju in na Kočevskem začeli izobešati kljukaste križe, kočevski Nemci pa so skupinsko v zasebnih notranjih prostorih redno poslušali nemška radijska poročila in Hitlerjeve govore. Pri širjenju nacistične propagande naj bi pomagali še evangeličanski župniki v Mariboru, Celju in Ljubljani. V ljubljanskih trafikah naj bi bilo mogoče kupiti nacistični list *Völkische Beobachter*, v kavarnah in večjih gostilnah pa naj bi bili na razpolago najpomembnejši nemški časniki.⁴⁶

Po neuspelem nacističnem državnem udaru proti Dollfusovi avtoritarni (stanovski) vladi v Avstriji 25. julija 1934, v katerem so nacisti zveznega kanclerja dr. Engelberta Dollfussa hudo ranili (za posledicami napada je umrl), je sledil val nacističnih pribežnikov, ki so se po propadlem puču zatekli v Jugoslavijo, kjer so zanje ustanovili posebna taborišča v Varaždinu, Bje-

²⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92.

³⁰ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33.

³¹ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 134.

³² Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*, str. 2–3.

³³ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 109–110.

³⁴ Mardetko, *Trdnjava*, str. 22.

³⁵ Terčak, *Celjski stari pisar*, str. 13.

³⁶ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 134.

³⁷ *Deutsche Zeitung*, 23. 3. 1933, str. 1.

³⁸ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 134–135.

³⁹ Konzulova opažanja, mnenja in ugotovitve o delovanju in značaju posameznih celic SDKB, do katerih je prišel na popotovanju po Sloveniji in jih ovekovečil v pismih, poslanih avstrijskemu zveznemu kanclerju dr. Engelbertu Dollfussu na Dunaj, veljajo za verodostojen zgodovinski vir, saj jih dokazuje še kopica drugih dokumentov in znanstvenih izsledkov (Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 351).

⁴⁰ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 350–351.

⁴¹ Financiral naj bi tudi pronacistično usmerjen list *Deutsche Zeitung*, po njegovi zaslugi pa je bila nacistična aktivnost vidna celo na Jesenicah, kjer je bil Westen večinski lastnik Kranjske industrijske družbe (Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 136; Nečak, *Avstrijska legija II*, str. 52–54).

⁴² Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 136.

⁴³ Prav tam, str. 135.

⁴⁴ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 351.

⁴⁵ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 33–34.

⁴⁶ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 135.

lovaru in Slavonski Požegi. Njihovo začasno življenje v Jugoslaviji in stroške bivanja so pokrivali nekateri bogati, nacistično usmerjeni in čuteči pripadniki nemške manjšine na Slovenskem, med katerimi je bil celjski veleindustrialec Westen. Politično in propagandno so jim pomagali še krogi okoli *Marburger Zeitung*. V začetni fazi njihovega begunstva so pribеžali in se zadrževali v majhnih obmejnih krajih ter v okolici Celja, Ptuja in še posebej v Mariboru, kjer so imeli sorodnike in znanke. Nemški mladinci iz Maribora, ki so se oktobra 1933 organizirali v posebno ločino izven Kulturbunda, so nacističnim pučistom priskočili na pomoč v obliki polnih tovornjakov živil ter z njimi vzdrževali kurirske zveze.⁴⁷

Jugoslovanska politika je bila v tem obdobju izrazito protiaavstrijska (ob nacističnem puču v Avstriji so bile na avstrijske meje poslane celo enote jugoslovanske vojske) in posledično protiitalijanska, vsaj od leta 1933 pa je vlada v Beogradu delovala bolj pronacistično. Oblastno ustoličenje Hitlerja januarja 1933 je jugoslovanska država spremljala s slabo prikrito naklonjenostjo. Od pomladi leta 1934 obstajajo poročila o povezovanju in tesnem sodelovanju med avstrijsko NSDAP in jugoslovansko politiko. Maribor in Ljubljana sta postala celo oporišči avstrijske NSDAP, od koder so izvajali protiaavstrijsko dejavnost.⁴⁸ Dober mesec pred julijskim pučem sta avstrijska diplomacija na čelu s konzulom v Ljubljani (grof dr. Heinrich Ōrsini-Rosenberg) in policija Jugoslavijo oziroma Slovenijo označili za Avstriji sovražno in nacistični Nemčiji naklonjeno deželo. Konzul je Kulturbundu pripisal tesno vez z Nemčijo, vse to pa je sredi junija 1934 podrobneje pojasnil v pismih kanclerju Dollfussu, v katerih je poudaril intenzivirano nacionalsocialistično propagando članov krajevnih skupin SDKB v Mariboru, Celju, Ptuju, Ljubljani in Kočevju.⁴⁹

Jugoslovanske oblasti se po spodletelem julijskem puču nacistov v Avstriji niso odločile za radikalnejše protiukrepe. Tako sta nacifikacija in radikalizacija nemške manjšine v Sloveniji (s tem pa tudi kulturbundovskih struj) še vedno opazno naraščali.⁵⁰ K temu je dodatno pripomoglo opazno popuščanje najvišjih državnih sodnih organov pri obravnavanju obtožb širjenja hitlerjanske propagande.⁵¹ V letih 1931–1933 je bilo torej v Sloveniji ustanovljenih pet krajevnih skupin Kulturbunda, v letih 1934–1936 pa so se po raznih krajih in vaseh na Kočevskem in slovenskem Štajerskem (v Slovenj Gradcu, Radljah ob Dravi in Slovenskih Konjicah) oblikovale še številne lokalne celice.⁵² Ponekod je nacistična usmeritev povsem prevladala. Stara kulturbundovska gesla so

bila sedaj zamenjana z znanim nacističnim sloganom: »*Ein Volk, ein Führer*«. ⁵³

Kmalu potem, ko so bile po raznih slovenskih krajih oblikovane kulturbundovske krajevne skupine, jih je jugoslovanska oblast zlasti zaradi njihovega nacionalsocialističnega predznaka, čedalje odkritejše usmerjenosti in političnih napadov večje število zopet ukinila. Najprej so leta 1934 razpustili celico v Slovenskih Konjicah, po prevzemu funkcije notranjega ministra dr. Antona Korošca v novi Stojadinovičevi vladi junija 1935 pa so si ukinitve sledile druga za drugo: maja 1935 v Radljah, oktobra istega leta v Mariboru, konec marca 1936 izrazito nacistično usmerjeno krajevno celico v Ljubljani, Kočevju in Stari Cerkvi, aprila 1936 v Nemški loki, julija v Celju, septembra pa še v Livoldu in Dolnji Topli rebrji. Do ponovne obnovitve Kulturbunda leta 1939 je v Sloveniji tako obstajalo ali delovalo le nekaj posamičnih krajevnih skupin.⁵⁴ V razdobju formalnopravne prepovedi delovanja in, kot se je kasneje izkazalo, začasne razpustitve so naloge Kulturbunda prevzele legalne organizacije ter dovoljena športna, pevska, gasilska in druga kulturna društva, v katerih je bila zbrana zlasti mladina nemške manjšine, ki je bila že skorajda povsem prežeta z nacistično miselnostjo in pod vplivom nacificiranega vodstva.⁵⁵ V Celju sta to bila *Athletiksport Klub* in *Männergesangsverein*.⁵⁶ Leta 1939 je jugoslovanska vlada obuditev delovanja SDKB ponovno legalizirala. V zameno za to so morali nacisti potrditi pravila slovenske Prosvetne zveze na Koroškem.⁵⁷ To je bilo zadnjič, ko je lahko Kraljevina Jugoslavija v odnosih z Nemčijo še uveljavila načelo recipročnega delovanja.

Po priključitvi Avstrije nemškemu rajhu (*Anschluss*) marca 1938 se je nacifikacija nemške manjšine in s tem Kulturbunda kljub jugoslovanskim omejitvam in prepovedim delovanja dodatno stopnjevala.⁵⁸ Po vdoru nemških čet v Prago, vzpostavitvi nemškega protektorata nad Češko in Moravsko ter posledični mednarodni krizi poročila britanskega poslanstva v Beogradu (april 1939) navajajo, da je bila nemška manjšina v Sloveniji v stanju »zadrževane vznemirjenosti, zasvojenosti z nacistično doktrino, večina njenih članov pa je brez dvoma upala, da bodo kmalu združeni z rajhom«. ⁵⁹ Po *Anschlussu* in še posebej po okupaciji Češke marca 1939 so se nekateri kulturbundovci kot del nacistično usmerjene nemške manjšine v Sloveniji aktivno vključili v obveščevalno delo za *Sicherheitsdienst* (SD) in vojaško obveščevalno službo *Abwehr*. Pomembna postojanka nemške obveščeval-

⁵³ Cvirn, Nemci na Slovenskem, str. 137.

⁵⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 92; Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 56–57.

⁵⁵ Kregar, *Vigred se povrne*, str. 23.

⁵⁶ Kregar in Žižek, *Okupacija*, str. 6.

⁵⁷ Ferenc in Godeša, *Slovenci*, str. 177.

⁵⁸ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 141.

⁵⁹ Biber, Britanska diplomatska poročila, str. 99.

⁴⁷ Nečak, *Prispevek*, str. 103–111.

⁴⁸ Nečak, *Avstrijska legija II*, str. 30–31.

⁴⁹ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 349–350.

⁵⁰ Cvirn, Nemci na Slovenskem, str. 137.

⁵¹ Ratej, *Svastika*, str. 15.

⁵² Malnar, *Kulturbund*, str. 339.

ne službe je bila skupna obmejna železniška postaja v Mariboru, kjer so od leta 1936 vlake prevzemali avstrijski oziroma od leta 1938 nemški železničarji. Po Hitlerjevem napadu na Poljsko 1. septembra 1939 je jugoslovanska vlada iz zaporov izpustila 2.300 Nemcev, jugoslovanskih državljanov, ki so bili iz političnih razlogov priprti v Donavski in Dravski banovini, oktobra 1939 pa je banska uprava Dravske banovine končno odobrila še pravila in izdala dovoljenje za obnovo Kulturbunda v Sloveniji.⁶⁰

Socialna sestava in vsakdan kulturbundovcev ter načini širjenja nacistične propagande

Profesor Franjo Baš, poznavalec nemštva na slovenskem Štajerskem, je napravil izčrpno analizo socialne sestave nacionalsocialističnih voditeljev v Kulturbundu. Ugotovil je, da so izvirali iz skoraj vseh socialnih plasti slovenještajerskega nemštva in iz vseh stanov (izobraženstva, obrtništva, zasebnega nameščenstva in posestnikov), razen trgovskega in delavskega. Izjema je bil zgolj Ptuj, kjer so nacistični voditelji izhajali iz podeželskega meščanstva, pri čemer so prednjačili zemljiški posestniki in trgovci. Druga značilnost je bila njihova nizka starost. Članov, starih nad 70 let, je bilo zelo malo. Največ je bilo mlajših od 40 let. Ti so pripadali generaciji, ki je v mladostni dobi v času prve svetovne vojne doživela in občutila nemške vojaške, gospodarske in družbene napore.⁶¹

Sestanki, srečanja in zborovanja kulturbundovskih organizacij se niti vsebinsko niti po zunanji podobi skorajda niso razlikovali od tovrstnih aktivnosti nacionalsocialistične stranke v Nemčiji. Na javnih zborovanjih sicer ni bilo Hitlerjevih slik ali kljukastih križev, običajno so bile tri germanske rune, ki so predstavljale geslo obnoviteljev Kulturbunda: »Ehre« (čast), »Blut« (kri) in »Boden« (zemlja). To je še najbolj spominjalo na Darréjevo geslo »Blut und Boden«.⁶² V vsakem primeru pa so v kulturbundovski skupnosti prepevali nacistične pesmi in pozdravljali z nacističnim pozdravom. V javnih govorih hvalospevi niso bili namenjeni neposredno Hitlerju in nacizmu, so pa s poudarjanjem ljubezni do zemlje in povezanosti z velikonemškim rajhom kulturbundovci dali jasno vedeti, da stojijo strnjeni in enotni za nacističnim gibanjem.⁶³

O delovanju in aktivnosti kulturbundovcev v lokalnem okolju nekaj podrobnosti izvemo iz spominov Franca Buta, poznejšega partizanskega borca iz Kostivnice (danes del občine Rogaška Slatina), ki se v svojih zapisih spominja časov pred drugo svetovno vojno, ko se je na jugoslovanskih tleh pojavljala čedalje večja gospodarska kriza. Novice o gospodarsko

Nacistično obarvano zborovanje celjske sekcije Kulturbunda januarja 1941 ([https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_\(Yugoslavia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_(Yugoslavia))).

prerojeni Nemčiji pod Hitlerjem so pricurjale tudi do ubožane Štajerske. Govorilo se je, da v rajhu vlada pravo blagostanje, da kmetje in delavci dostojno živijo in da imajo skoraj neomejene možnosti za zaslužek. Kulturbund iz Rogatca je v skladu s širjenjem takšne propagande v večje kraje (Rogaško Slatino, Poljčane, Šmarje pri Jelšah in še kam) pošiljal nemčurje, ki so se kot izletniki zlasti po vaseh pogovarjali z domačini o Hitlerjevi Nemčiji in njenem visokem življenjskem standardu. Revni sloji – mali kmetje, poljedelski in sezonski delavci, manj kvalificirani delavci in brezposelni – so se tej načrtni propagandi in demagogiji spričo težkih razmer hitro uklonili in ji sledili.⁶⁴

Dober vpogled v izvajanje nacistične propagande in vzroke njenega uspeha na območju Maribora podaja zgodovinar Marjan Žnidarič. Navaja, da so v Mariboru in okolici ob demagoških besedah domačih kulturbundovcev številni celo občudovali nemški red. Ugajali sta jim moč in odločnost nacistov, verjeli so v njihovo socialno poslanstvo. O tem so jih že mesece pred okupacijo prepričevali avstrijski (zlasti graški) časopisi in graški radio v posebni slovenski oddaji. Uspešno bohotenje nacionalsocialistične propagande pred drugo svetovno vojno na območju Maribora Žnidarič pripisuje še neodzivnosti oziroma pasivnosti jugoslovanskih oblasti, ki v letih pred vojno niso storile skorajda ničesar, da bi zatrle širjenje nacizma. Zanimarjale so tudi hude socialne probleme med osiromašenim mariborskim industrijskim delavstvom. Zaupanje v nacistično propagando in demagoške obljube se je dodatno okrepilo, ko se je aprila 1941 brezposelnost občutno zmanjšala, mezde pa celo povečale. Še posebej predmetna revščina in brezposelnost so dobili delo, imeli so obilo okupatorjevih reichsmark, zato so bili z novimi razmerami

⁶⁰ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 212, 219, 231.

⁶¹ Malnar, *Kulturbund*, str. 346; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 103.

⁶² Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 103.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ But, *Zapisi*, str. 16–18; Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 27.

sprva zelo zadovoljni. Dokler so bile zaloge, sta bila hrana in industrijsko blago dokaj dosegljiva. Družine z velikim številom otrok so ob uvedbi okupatorjevih živilskih nakaznic imele dovolj moke, masla in sladkorja. Neprestano so vrтели nacistične propagandne filme, navadnemu preprostemu človeku so vsepovsod dopovedovali, da ni Slovenec, temveč zgolj vindišarsko govoreči Štajerec, ki pa je krvno in zgodovinsko gledano vendarle Nemec.⁶⁵ Nova pionirska raziskava zgodovinarke Mateje Ratej, ki je pred kratkim izdala znanstveno monografijo o širjenju hitlerizma v tridesetih letih prejšnjega stoletja v mariborskem okolišu, na podlagi temeljitega in sistematičnega pregledovanja kazenskih spisov okrožnega sodišča v Mariboru navaja, da so leta 1939 ob intenzivni agitaciji v Kulturbund vstopali številni Slovenci širšega mariborskega okoliša. Pri večini je šlo za običajne ljudi »na dobrem glasu«.⁶⁶

Propagandno obarvani izleti, ki so jih med svetovnjima vojnama organizirali pod krinko turizma in so bili v resnici namenjeni razpihovanju promocije o prerojeni nacistični državi, so potekali tudi drugod po Sloveniji. Na Kočevskem so v vojnem času (pred letom 1941) jugoslovanske oblasti poskušale omejiti potovanja nemških turistov in izletnikov, pri čemer so tujcem brez posebnega dovoljenja omogočale zgolj tranzit po glavni cesti in železnici.⁶⁷ Iz Marinčevih zapisov lahko za območje Rogatca dobimo uvid v delovanje lokalne celice. Tamkajšnji člani SDKB so se med svetovnjima vojnama redno sestajali, na srečanjih pa so jedli tradicionalni nemški »Eintopf«. Za izobraževalne potrebe so imeli na voljo veliko različnih nemških revij in časopisov. *Anschluss* marca 1938 je tako kot drugod tudi v Rogatcu povzročil veliko vznemirjenja na obeh straneh. Kulturbundovci so govorili, da bo Hitlerjeva Nemčija v kratkem zasedla in pod svojo upravo vključila še Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Zaostritev odnosov med zavednimi Slovenci na eni strani ter kulturbundovci, petokolonaši, nemčurji in drugimi pronacistično usmerjenimi simpatizerji na drugi se je stopnjevala še ob sudetski krizi in okupaciji Češkoslovaške jeseni 1938.⁶⁸ Na dan Hitlerjevega plebiscita za Veliko Nemčijo 10. aprila 1938 so Nemci v okolici Maribora na številnih hišah izobesili zastave s kljukastimi križi in javno vzklikali: »*Ho-ruck bis Steinbruck; Halte fest bis Triest*«. ⁶⁹ Že v drugi polovici marca 1939, ko je Hitlerjeva Nemčija razkosala ostanke Češkoslovaške ter razglasila protektorat nad Moravsko in Češko, so alarmantne govorice o bližajočem se vdoru nemških čet v Slovenijo (razpihovali so jih kakopak domači Nemci) dosegle vrhunec.⁷⁰ Spomladi 1939 se je neki mladi domačin,

zaposlen v delavnici državnih železnic z mariborskega Pobrežja in zagovornik hitlerjanstva, pohvalil: »*Mi v Mariboru zajebavamo žandarmerijo in policijo, pa nam nič ne morejo*«. ⁷¹

Zlasti po nacistični okupaciji Čehoslovaške in vzpostavitvi protektorata so na Kočevskem nacistični izpadi z javnimi nacionalsocialistično obarvanimi manifestacijami postali še številnejši. Hitlerjev petdeseti rojstni dan so slavili s kresovi in raketami, praznovali so po gostilnah in prepevali nacistične bojne pesmi.⁷² V Apaški ravnini so Nemci konec marca 1939 organizirali obsežne demonstracije, ki so prerasle v spopade z oblastjo. 27. marca je zbrana množica pred žandarmerijsko postajo vzklikala Hitlerju in zahtevala: »*Wir wollen heim ins Reich!*«, v naslednjih dneh pa so se nemiri razširili še v nekatere druge kraje ob severni meji.⁷³ Na predvečer Hitlerjevega petdesetega rojstnega dne, 19. aprila 1939, so v okrajih Dravograd, Ptuj, Maribor, Murska Sobota, Laško, Črnomelj, Konjice in Kočevje slovenski Nemci prižigali kresove, streljali s samokresi in spuščali v zrak rakete, na Kočevskem pa so tamkajšnji Nemci prepevali »*Deutschland über alles*« in po gostilnah slavili rojstni dan svojega velikega vodje. Pozno zvečer je po mestnih ulicah v sprevodu zakorakalo trideset nemških deklet. Na Štajerskem, točneje v nemško-jugoslovanskem obmejnem pasu, so se širile govorice, da bo Hitler 1. ali 2. maja okupiral Slovenijo.⁷⁴ Še pred njegovim rojstnim dnem so firerju poleg čestitk in voščilnic pošiljali celo prošnje, naj čim prej zasede Slovenijo.⁷⁵ V Rogatcu so se zavedni krajanje ob poskusu praznovanja firerjevega 50. rojstnega dne uprli z organiziranjem patrol in straž z nalogo preprečiti nacistične manifestacije.⁷⁶

Po bliskovitih nemških zmagah na Poljskem, v Skandinaviji in Franciji se je v slovenskem delu kraljevine in drugod po državi močno okreplila popolnoma odkrita in javna nacistična dejavnost. Na letni skupščini Kulturbunda v Kočevju 29. decembra 1940 so bili vsi udeleženci zborovanja v uniformah, pozdravljali so se z nacističnim pozdravom, prostori so bili okrašeni z nacističnimi simboli, pred govorniškim odrom pa so se zvrstili mladinci z bobni in fanfarami ter pri tem vsi navdušeno vzklikali »*Sieg-Heil*«. ⁷⁷ Nacistična propaganda za priključitev slovenske Štajerske k Tretjemu rajhu je vrhunec doživela po kapitulaciji Francije, ko se je nacificirana nemška manjšina začela pripravljati na sprejem nemške vojske.⁷⁸ Med okupacijo sta intenzivno propagando širila tudi tednik *Štajerski gospodar* (izhajal v polomljeni

⁶⁵ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 128–130.

⁶⁶ Ratej, *Svastika*, str. 14.

⁶⁷ Biber, *Kočevski Nemci*, str. 37.

⁶⁸ Marinc, *Rogatec*, str. 107.

⁶⁹ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 142.

⁷⁰ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 142.

⁷¹ Ratej, *Svastika*, str. 15.

⁷² Biber, *Kočevski Nemci*, str. 36.

⁷³ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 154–155.

⁷⁴ Prav tam, str. 157.

⁷⁵ Prav tam, str. 210.

⁷⁶ Marinc, *Rogatec*, str. 110.

⁷⁷ Biber, *Kočevski Nemci*, str. 37.

⁷⁸ Cvirn, *Nemci na Slovenskem*, str. 144.

slovenščini in nemščini) ter dnevnik *Marburger Zeitung* (uradno glasilo Štajerske domovinske zveze) z rednim obtokom po vsej slovenski Štajerski.⁷⁹

Pomen beograjskega državnega udara

Nacisti so glavino občutljivih osebnih podatkov o nasprotnikih nacistične Nemčije v Jugoslaviji zbrali zlasti v letih 1939–1941 s pomočjo centrov nemške policijske in vojaške obveščevalne službe v Gradcu in Celovcu. Gestapo je pripravljene sezname vseskozi dopolnjeval z ovadbami kulturbundovcev. Viri pričajo o tem, da so bili na izjavah potrebni podpisi treh pripadnikov SDKB, s čimer se je zapečatila usoda osebe na seznamu.⁸⁰

Po častniškem državnem udaru 27. marca 1941 v Beogradu⁸¹ so se pričele poslednje priprave na invazijo. V zadnji sklop načrtovanja napada so med drugim vključili še intenzivnejše izdajalsko-obveščevalne dejavnosti petokolonaških⁸² organizacij, ki so Hitlerjevi Nemčiji že v obdobju pred drugo svetovno vojno izdajale pomembne in občutljive osebne podatke iz številnih zaupnih sfer delovanja jugoslovanske države.⁸³ Konec marca in v začetku aprila 1941 so nacisti v Gradcu organizirali več tajnih srečanj in sestankov, na katere so povabili tudi člane vodstvenega kadra Kulturbunda. Na podlagi zbranih in razpoložljivih podatkov so se pogovarjali o moči, nastanjenosti in premikih jugoslovanskih bojnih enot, o pomembnih prometnih povezavah, vojni industriji in pripadajočih objektih, o Nemcem prijaznih in sovražnih organizacijah, društvih in ustanovah ter politično in ideološko zanesljivih ljudeh (t. i. zaupnikih), na katere se bodo lahko zanesli po vdoru v Jugoslavijo. S pomočjo tovrstnih informacij so bili že v dneh pred vojno v Gradcu sestavljeni natančni aretacijski spiski domnevno sumljivih in nevarnih ljudi (nasprotnikov nacistične Nemčije), po katerih so se okupacijske oblasti ravnale po prevzemu občinskih uprav in vzpostavitvi civilnoupornega oblastnega aparata. V skladu s temi vnaprej pripravljenimi sezname je bilo priprtih in iz-

gnanih ogromno Slovencev.⁸⁴ Biber navaja, da so ob okupaciji člani nemške varnostne policije in službe s seboj prinesli tiskane sezname z imeni več kot 3.500 jugoslovanskih državljanov (zlasti iz Slovenije), ki so bili obsojeni na takojšnjo aretacijo.⁸⁵ Pri tem je treba dodati, da so bili kulturbundovci po zasedbi v pomoč tudi pri pripravljanju personalnih kartotek Gorenjcev z vključenimi podatki o narodnosti, rasni in politični pripadnosti, ki so jih sestavljali na Bledu, kjer je deloval sedež štaba dr. Helmuta Glaserja za izseljevanje Slovencev (nemški preseljevalni štab).⁸⁶

Graški uradniški aparat je tovrstne aretacijske pozive (*Verhaftungsbefehl aus Graz*) opremil z osnovnimi podatki o kraju in letu rojstva, številu otrok, zakonskem stanu, poklicu, državljanstvu in kraju bivanja. Na spiskih so se znašli zlasti učitelji, ravnatelji, knjižničarji, pravniki, zdravniki, cerkveno osebje, občinski in poštni uradniki, izobraženci, gostilničarji, posestniki, direktorji ter drugi narodno zavedni in politično aktivni Slovenci. Povsem spodaj je bilo pripisano, da so se navedeni bolj ali manj jasno izkazali za Nemcem sovražne in nasprotno misleče ljudi, katerih večina se je konec marca 1941 udeležila demonstracij, ki so izkazovale ogorčenost ljudi ob pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu.⁸⁷ Niti ni potrebno posebej poudarjati, da se je lahko posameznik na teh spiskih znašel že samo zato, ker je bil pri lokalnem folksdojčerju slabo zapisan. Takšni vnaprej pripravljene sezname pričajo o dejstvu, da so bile številne tragične usode slovenskih družin zapečatenе že v Gradcu še pred začetkom enajstdnevne aprilске vojne.⁸⁸

Da bi sodelovali in pomagali pri kasnejši zasedbi, so bile kulturbundovcem zavoljo pomoči nemškim invazijskim enotam dodeljene funkcije vodnikov (*Sonderführer*), prevajalcev in inštruktorjev. Za prehajanje nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje jim je nemški konzulat v Ljubljani izdal lažne potne liste, ki jih je denimo 29. marca 1941 celjskim Nemcem iz Ljubljane dostavil okrožni vodja Kulturbunda dr. Gerhard May.⁸⁹ O tem je pisal tudi Eduard Paidasch: »*Že prej sem dobil od pastorja Maya lažni potni list na ime Bayermann. Okoli 7. ure zvečer je prišla k meni Herta Himmer in rekla, da moram takoj do pastorja Maya. /.../ Prispel je naravnost z nemškega konzulata v Ljubljani. Vsi Nemci morajo zapustiti državo v roku 24 ur. /.../ Pripravljene smo za odhod. Žena je hitro pripravila kovčke. Na spanje danes ponoči je nemogoče pomisliti.*«⁹⁰ Odpeljali so se 31. marca in

⁷⁹ Siter, *Rogaška Slatina*, str. XVI; Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 130.

⁸⁰ Ferenc in Godeša, *Slovenci*, str. 193.

⁸¹ Med relevantno znanstveno literaturo, ki ustrezno prikaže zgodovinsko ozadje in širši kontekst beograjskega puča in njegove neposredne posledice (sprememba vladnega kabineta, zamenjava kralja, odstranitev ostalih regentov in izbruh demonstracij po vsej Jugoslaviji), gl. Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: The Chetniks* (Stanford, California: Stanford University Press, 1975), str. 22–47, in *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration* (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), str. 39–46.

⁸² Pred drugo svetovno vojno Nemci in pristaši nacizma, ki v nenemški državi podtalno delujejo za nacistične interese. Fran, *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* (<https://fran.si/>) (februar 2021).

⁸³ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 131; Ferenc, *Razkosoanje in aneksionizem*, str. 131.

⁸⁴ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 131–132; Ferenc, *Razkosoanje in aneksionizem*, str. 131–132.

⁸⁵ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 249–250.

⁸⁶ Škerl, *Nacistične deportacije*, str. 781.

⁸⁷ SI AS 1602, š. 2, p. e. 77, *Verhaftungsbefehl aus Graz*.

⁸⁸ Siter, *Rogaška Slatina*, str. 4.

⁸⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 131.

⁹⁰ Arhiv MNZC, fasc. 18, mapa 9: Eduard Paidasch, *Ablauf der Ereignisse von 25. März 1941–16. April 1941 in Cilli*.

Verhaftungsbefehl aus Graz :

Rohitsch:

x) Kušar Friedrich: geb. 17. VIII. 1900 in Laibach, geschied., Grundbuchführer r.K., wohnhaft Rohitsch 29, Slowene, zugezogen: 1900

S o t o š e k Zdravko: geb. 23. XI. 1898 in Dobrina, verh., 1 Kind, r.K. Schulleiter in Sveti Rok, wohnh.: Dobovec, Slowene zugez.: 1898

Log a r Miroslav: geb. 9. IX. 1897 in Opčnica/Triest, verh., 2 Kinder, r.K. Oberlehrer in Rohitsch, wohnh.: Roh. 40, Slowene, zugez.: 1897

M o d i o Kasimir: geb. 19. I. 1904 in Oberburg, verh., 1 Kind, r.K. Bezirksrichter in Roh., wohnh.: Roh. 142, Slowene, zugez.: 1904

S t e f a n c i o s a Anton: geb. 23. IV. 1893 in St. Florian/Roh., verh., r.K., Schulleiter in Donaška gora, wohnh.: Don. gora 69, Slowene, zugez.: 1893

R o j s Karl: geb. 8. VI. 1904 in Pragerhof, verh., 5 Kinder, r.K., Kaufmann in Doboveč, wohnh.: Doboveč 29, Slowene, zugez.: 1904

x) R e j a Ivan: geb. 22. IV. 1909 in Cosana/Görz, led., r.K., Geschäftsleiter von Schuhhaus Bata Roh. 42, wohnh.: Roh. 44, Slowene, zugez.: 1909

R o z m a n Jakob: geb. 24. VII. 1899 in Sava/Assling, verh., 2 Kinder, Gendameriewachtmeister i.R., dzt. Bezirkssparkassensekretär, in Roh. 139, wohnh.: Roh. 109, Slowene, zugez.: 1899

x) T u š e k Anton: geb. 6. I. 1902 in Poland/Bischoflak, Oberkrain, verh., 2 Kinder, r.K., Postbeamter in Roh. 19, wohnh.: 52, Slow. zugez.: 1902

x) O b l o t n i k Martin: geb. 13. XI. 1895 in Greis/Cilli, verh., r.K., Kaufmann in Humski brod 52/Kroatien, wohnh.: ebenso, Slowene, zugezogen: 1895

x) L a p u c h Viktor: geb. 28. VII. 1899 in Roh., led., r.K., Gemeindefinanzsekretär Roh. 20, wohnh.: Roh. 33, Slowene, zugez.: 1899

x) B r e z i n š ž a k Mirko: geb. 22. XI. 1899 in Hum na Sutli/Kroatien, verh., 2 Kinder, r.K., Elektriker in Straža Glasfabrik, wohnhaft: Roh. 163, Kroatien, zugez.: 1899

K o j c Alojzij: geb. 31. I. 1911 in St. Peter/Bärental, led., r.K., Schuhmacher in Roh. 131, wohnh.: 131 Roh., Slowene, zugez.: 1911

Alle Verhafteten haben sich mehr oder minder deutschfeindlich benommen. Die Meisten nahmen an Demonstrationen für Jugoslawien bei Kriegs-

Graški aretacijski seznam za občino Rogatec. Tovrstni dokumenti, zasnovani že v času med svetovnim vojnama, potrjujejo dejstvo, da so folksdojčerji, kulturbundovci, petokolonaši, nemčurji in drugi pronacistično usmerjeni posamezniki nosili pomemben delež krivde pri poznejših krvavih usodah Slovencev (SIAS 1602, š. 2, p. e. 77, Verhaftungsbefehl aus Graz).

v Gradcu našli nekatere znanke, ki so že prej pobegnili v velikonemški rajh.⁹¹ Potne liste so lahko brez večjih težav pridobili v Rogaški Slatini in Dobrni.⁹² Na vlakih za Špilje je bila strašanska gneča, na Pragerskem je bila še kontrola potnih listov.⁹³ Gestapo je nemudoma izdal povelje, naj nemški obmejni stražarji »begunce«⁹⁴ pustijo preko jugoslovansko-nem-

ške meje. Do 1. aprila je pri Šentilju mejo prečkalo šest transportov, vsega skupaj 2.800 oseb, večinoma nemških državljanov z družinami. Na predvečer invazije 5. aprila je bilo v Gradcu 4.700 »beguncev« iz Jugoslavije, od tega zgolj 500 folksdojčerev.⁹⁵

Operativna in izdajalsko-obveščevalna aktivnost Kulturbunda pred začetkom druge svetovne vojne je bila pomembna pri doseganju hitre zmage nad oboroženimi silami Kraljevine Jugoslavije. Kulturbundovci so namreč odigrali ključno vlogo v začetni fazi nemške invazije in prvih nekaj tednih po zasedbi slovenskega ozemlja. Številni posamezniki iz predvojnih kultur-

⁹¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 131.

⁹² Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 261.

⁹³ Arhiv MNZC, fasc. 18, mapa 9: Eduard Paidasch, *Ablauf der Ereignisse von 25. März 1941–16. April 1941 in Cilli*.

⁹⁴ Namerno pisano v navednicah. Nacisti so tovrstne skupine razglašali za begunce, čeravno niso bežali pred nasiljem, ki ga, z izjemo nekaterih vzklikov, v jugoslovanski državi ni bilo. Nacisti so jih sami priklicali v velikonemški rajh (Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 261).

⁹⁵ Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 261.

Dovolilnice za nošenje in posedovanje orožja, izdane celjskim folksdojčerm in kulturbundovcem 13. aprila 1941, ko so okupatorji že v celoti zasedli slovensko ozemlje. Nekateri celjski Nemci so se sredi aprilske vojne povezali v t. i. varnostno moštvo (Sicherheitsmannschaft) (SI ZAC/70, t. e. 1, sign. 5, Dovolilnice za nošenje orožja članom Kulturbunda, 13. 4. 1941).

bundovskih struj so po uspešni zasedbi slovenskega ozemlja kot nagrado za dobro opravljeno predvojno delo zasedli pomembne funkcije v raznih okupatorjevih uradih, zvezah, organizacijah, društvih ter na drugih pomembnih položajih v upravnem in gospodarskem aparatu.⁹⁶ Žnidarič navaja, da naj bi bilo po nekaterih virih in podatkih približno 80 % spodnještajerskih Nemcev (tj. domačih Nemcev) soudeleženi pri pomembnih funkcijah Štajerske domovinske zveze (*Steirischer Heimatbund* ali SHB) in s tem pred aprilom 1941 tudi Kulturbunda, ki je bil v organizacijskem in kadrovskem pogledu predhodnik SHB.⁹⁷

Skoraj vsi kulturbundovci so kasneje, ob nemškem napadu, na čelu s svojim vodjo, protestantskim pastorm Hansom Baronom,⁹⁸ okupacijo pozdravili,

se je razveselili in jo razglasili za »osvoboditev izpod srbskega jarma«.⁹⁹ Ni pa mogoče trditi, da so se vsi tisti, ki so nemško okupacijo pozdravili, strinjali s poznejšo raznarodovalno in ponemčevalno okupacijsko politiko nacistov.¹⁰⁰

Pod nacističnim gospostvom: 1941–1945

Maribor

Člani mariborske sekcije SDKB tik pred invazijo niso poskrili zgolj orožja, temveč tudi tiste Nemce, ki so ignorirali mobilizacijske pozive v jugoslovansko vojsko.¹⁰¹ 7. aprila ponoči se je ob Dravi med Kamnico in Svetim Petrom zaslislalo streljanje, ki je trajalo kakih šest ur. Med Mariborčani, poskritimi po kleteh, je odjeknila novica o izdaji. Na umika-

⁹⁶ Siter, *Rogaška Slatina*, str. 13.

⁹⁷ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 129–130.

⁹⁸ Zanimivo je, da je bil Hans Baron po okupaciji prvi mariborski Nemec, ki je uvidel, kam pelje nacistična genocidna politika nad Slovenci. Napisal je celo deset strani obsežno protestno pismo in ga naslovil na državno pisarno NSDAP v Berlin. Zaradi svoje javne kritike je prišel v hud spor z oku-

pacijsko oblastjo, po juniju 1942 pa je popolnoma izginil s političnega prizorišča (Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 133).

⁹⁹ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 147.

¹⁰⁰ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 357.

¹⁰¹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136.

Člani Kulturbunda v Mariboru aprila 1941 prevzemajo oblast od tamkajšnje jugoslovanske policije ([https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_\(Yugoslavia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_(Yugoslavia))).

jočo se jugoslovansko vojsko spočetka niso streljali nemški vojaki, temveč domači kulturbundovci.¹⁰² V prestolnici slovenske Štajerske so se domači Nemci ob pričetku invazije strnili v vojaške oddelke mariborskega Kulturbunda, ki je bil prek ilegalne radijske postaje v stalni zvezi s prodirajočimi invazijskimi enotami severno od mesta. 7. aprila¹⁰³ je pastor Hans Baron (pokrajinski vodja Kulturbunda za Dravsko banovino) mariborskemu podžupanu Franju Žebotu zagrozil, da bodo za vsakega ubitega mariborskega Nemca usmrtili deset Slovencev. Žebot je pod silnimi pritiski privolil, naj se moštvo Kulturbunda dodeli mestni policiji. Z orožjem in strelivom v rokah so se zbrali pred policijskim poslopjem in pričeli z razoroževanjem jugoslovanskih vojakov, ki so bili prepočasni pri umikanju čez Dravo.¹⁰⁴ Še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske so bile kulturbundovcem formalnopravno izdane dovolilnice za posedovanje in nošenje orožja.¹⁰⁵

V Mariboru so kulturbundovci zavzeli magistrat, izobesili nacistične zastave in že 7. aprila mestno središče polepili z dvojezičnimi lepaki z opozorilnim

razglasom, da se ob prihodu nemških vojakov v mesto ne sme nihče pojaviti na ulicah. Odredili so policijsko uro ob 21. uri zvečer in zadrževanje na ulicah prepovedali skupinam, večjim od dveh oseb. Oboroženi in z nasajenimi bajoneti so nato patrolirali po mestu.¹⁰⁶ Kjerkoli so identificirali zavednega Slovenca, so ga pretepli.¹⁰⁷ Ravno na podlagi pobude kulturbundovcev so bile v Mariboru in drugod izvedene prve aretacije zavednega slovenskega prebivalstva.¹⁰⁸

V noči na 8. april se je vodstvo Kulturbunda, ki je medtem že prevzelo mestno upravo, želelo z osebnimi avtomobili odpeljati k prodirajoči nemški vojski, vendar je moralo ta načrt zaradi minirane ceste opustiti.¹⁰⁹ Zatem so pri kolovozih Jakobskega dola šli invazijski vojski naproti in kričali: »Maribor je svoboden. Oteli smo vam ga iz srbskih rok!«¹¹⁰ Čeravno je nemška vojska v Maribor vkorakala že 8. aprila dopoldne, so oboroženi kulturbundovci policijsko službo opravljali do 24. aprila. Že omenjeni pastor Baron je komandantu prvega nemškega bataljona iz 132. nemške pehotne divizije, ki je zasedel štajersko prestolnico, 8. aprila popoldne pred kavarno Rotovž

¹⁰² Ratej, *Švastika*, str. 13.

¹⁰³ Ferenc navaja 6. april 1941 (Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136).

¹⁰⁴ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 53, 57.

¹⁰⁵ SI ZAC/70, t. e. 1, sign. 5, Dovolilnice za nošenje orožja članom Kulturbunda, 13. 4. 1941.

¹⁰⁶ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 57–61.

¹⁰⁷ Ratej, *Švastika*, str. 13.

¹⁰⁸ Škerl, *Nacistične deportacije*, str. 771.

¹⁰⁹ Ratej, *Švastika*, str. 12–13.

¹¹⁰ Prav tam, str. 13.

predal raport,¹¹¹ Hitlerju pa poslal pozdravno in zahvalno brzojavko. Naslednjega dne zvečer je prenehal policijski kondominij med jugoslovansko policijo in kulturbundovci. Ti so razorožili jugoslovansko orožništvo in povsod izobesili nemške zastave. 14. aprila (začetek civilne uprave na Spodnjem Štajerskem) je imel Hans Baron govor na svečani slovesnosti v Mariboru ob prihodu šefa spodnještajerske civilne uprave dr. Sigfrieda Uiberreitherja. Vrh mariborske kulturbundovske aktivnosti je bil zaokrožen konec aprila 1941, ko so sodelavci Kulturbunda pomagali pri pripravah na veličastni sprejem Hitlerja ob njegovem obisku Maribora 26. aprila 1941. Po prihodu se je Hitler pastorju Hansu Baronu in njegovim sodelavcem javno zahvalil za uspešno vodenje Kulturbunda in učinkovito petokolonaško dejavnost na slovenskem Štajerskem pred aprilom 1941.¹¹²

Zgoraj pojasnjeno priča o tem, da je mariborska sekcija SDKB že pred prihodom nemške vojske in kasnejšo formalnopravno vzpostavitev civilne uprave v mestu prevzela oblast. Podobno se je dogajalo v Celju, Kočevju, na Ptuju, v Rušah in še marsikje druge po slovenskem Štajerskem in Kočevskem (območje slednjega je zavzela italijanska vojska, čemur je sledila vzpostavitev italijanske civilne uprave).¹¹³

Celje

Sliko dogajanja in kulturbundovske aktivnosti konec marca in v začetku aprila 1941 nazorno prikazujejo Aleš Mardetko v novoizdani znanstveni monografiji *Trdnjava na jugu tretjega rajba: Celje med okupacijo 1941–1945*, Franjo Baš v članku *Kulturbund v Celju med dvema vojnama*, Tone Kregar v številnih pregledih, vezanih na celjski okupacijski prostor,¹¹⁴ in Fran Roš v dnevniških zapiskih *Celjski dnevnik 1941*.

Celjski kulturbundovec Sager (po poklicu krtačar) po podpisu pristopne listine v dunajskem dvorcu Belvedere 25. marca 1941, s čimer se je Kraljevina Jugoslavija zaradi silnih gospodarskih in političnih pritiskov pridružila trojnemu paktu, ni mogel skriti razočaranja.¹¹⁵ Novico o pristopu Jugoslavije k silam osi je pospremil z besedami: »*Ne morem verjeti, da bi bil naš firer pozabil na Spodnjo Štajersko. Da bomo morali še potrpeti? Počakajmo na navodila iz Gradca! Kljub takšnemu paktu moramo ostati pripravljeni!*«¹¹⁶ Po častniškem prevratu v Beogradu 27. marca so se nekateri celjski kulturbundovci za krajši čas potuhnil. Odvrgli so svoje tipične zelene štajerske obleke in

bele nogavice, marsikateri so v strahu pred vojno napovedjo Nemčije Jugoslaviji in posledičnim jugoslovanskim maščevanjem nad tukajšnjimi nemškimi državljani na oknih izobesili sliko mladega kralja Petra II. Karađorđevića.¹¹⁷ Nekateri člani celjskega Kulturbunda so se skupaj z drugimi folksdojčerji pričeli pripravljati na kratkotrajni (začasni) umik na varno na območje Gradca. Umikanje celjskih Nemcev se je začelo 31. marca in trajalo še nekaj dni v aprilu.¹¹⁸ Še pred tem so na veliko razprodajali nakopičena živila, pripravljena za prihajajočo vojno.¹¹⁹ V Gradcu jim je množica ljudi nudila pomoč v obliki toplih obrokov, živilskih kart, stanovanj in nekaj denarja za prvi dan.¹²⁰ Mardetko in Ferenc jasno zaključujeta, da pri tem ni šlo za neorganiziran beg Nemcev iz Jugoslavije, temveč vsaj pri vodilnih funkcionarjih Kulturbunda in drugih sodelavcih nemških obveščevalnih služb za dobro načrtovano in izpeljano politično akcijo, ki je nacistični Nemčiji služila kot del predpriprav na invazijo.¹²¹ Medtem je imel pastor dr. Gerhard May, predsednik celjske kulturbundovske sekcije, 30. marca v Celju svečano mašo, posvečeno novoimenovanemu – komajda sedemnajstletnemu – jugoslovanskemu kralju Petru II. Imel je domoljubni govor, ki je bil paradokсно namenjen jugoslovanski državi.¹²²

Tik pred napadom je izdajalsko kolesje pete kolone, ki naj bi bila močno zastopana celo na vodilnih položajih pri jugoslovanskem divizijskem poveljstvu v Ljubljani mlelo dalje. Vojaški obvezniki, ki bi morali biti pozvani v kraljeve oborožene sile, niso prejeli mobilizacijskih pozivnic. Drugi so prejeli napačne. Tako je bil pehotni vojak pozvan v artilerijo, artileristi v vojaške pekarnice ipd. Zmeda in sabotaža sta bili popolni.¹²³

Zasedeno slovensko etnično ozemlje je bilo leta 1941 razkosano in razdeljeno med štiri okupatorje (nacistična Nemčija, fašistična Italija ter nemški satelitski zaveznici Madžarska in Neodvisna država Hrvaška), ki so na prisvojenem območju vzpostavili svoje upravne pokrajinske enote (okupacijske cone) z meddržavnimi varovanimi okupacijskimi mejami.¹²⁴ Hitlerjeva Nemčija je dobila največji in najrodovitnejši kos osvojene ozemeljske pogače. Nemški del zasedenega slovenskega ozemlja (slovenska Štajerska, severni del Dolenjske, skoraj vsa Gorenjska, Mežiška dolina, območje Dravograda, občina Jezersko, nekaj vasi v severozahodnem delu Prekmurja in začasno celo najzahodnejši predel Hrvaškega Zagorja

¹¹¹ Iz tega časa izvira znana fotografija mariborskih kulturbundovcev na balkonu Rotovža po prevzemu oblasti (Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 61).

¹¹² Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 57–61, 64–65; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136.

¹¹³ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 136–138.

¹¹⁴ Gl. Kregar, *Vigred se povrne*; Kregar in Žižek, *Okupacija*.

¹¹⁵ Roš, *Celjski dnevnik 1941*, str. 147.

¹¹⁶ Prav tam.

¹¹⁷ Prav tam, str. 148–149.

¹¹⁸ Mardetko, *Trdnjava*, str. 48–49.

¹¹⁹ Roš, *Celjski dnevnik 1941*, str. 150.

¹²⁰ Arhiv MNZC, fasc. 18, mapa 9: Eduard Paidasch, *Ablauf der Ereignisse von 25. März 1941–16. April 1941 in Cilli*.

¹²¹ Mardetko, *Trdnjava*, str. 49; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 133.

¹²² Roš, *Celjski dnevnik 1941*, str. 149.

¹²³ Prav tam, str. 149–150.

¹²⁴ Siter, Reka Sotla, str. 142.

Celjski kulturbundovci in gestapovci leta 1941 (Fototeka MNZC, Zbirka ZGODOVINSKA 2, FZ2 18).

– zlasti občina Hum na Sotli)¹²⁵ je bil povezan v dve začasni okupacijski coni: Spodnjo Štajersko (na jugu povečana in razširjena čez Savo z 90 km dolgim in 10–15 km širokim pasom) ter t. i. zasedeno območje Koroške in Kranjske (Gorenjska z Mežiško dolino), ki je bilo poimenovano Južna Koroška.¹²⁶

10. maja je šef okupatorjeve civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Uiberreither izdal ustanovitveni odlok o vzpostavitvi štajerskega Heimatbunda¹²⁷ na področju Spodnje Štajerske.¹²⁸ V vrhovnem vodstvu zveze so bili za razliko od najvišjih položajev v civilni upravi spodnještajerski Nemci, zlasti nekdanji vodje in funkcionarji Kulturbunda ter »Auslandorganisation der NSDAP«.¹²⁹ Štajerska domovinska zveza je predstavljala največje in najvplivnejše raznarodovalno in ponemčevalno nacistič-

no politično organizacijo na Spodnjem Štajerskem (pravzaprav je bila edina dovoljena politična organizacija na slovenskem Štajerskem v času okupacije), kjer je delovala kot nadomestek stranke NSDAP. Horizontalna struktura SDKB je bila nadvse podobna notranji zgradbi SHB. Krajevne skupine obeh organizacij (teritorialno so večinoma pokrivala meje okupacijskih občin) so bile razčlenjene v celice, ki so se naprej delile v bloke.¹³⁰

11. maja 1941 (dan po ustanovitvi SHB) je Uiberreither na veliki svečanosti v Mariboru Kulturbund na slovenskem Štajerskem v celoti sprejel v SHB (aprila 1941 je bilo na Spodnjem Štajerskem v Kulturbund vpisanih 10.818 odraslih Nemcev), jim izrekel zahvalo in jim obljubil, da bodo v organizaciji zasedli najpomembnejše položaje.¹³¹ Zahvala je bila takšna: »Izročam vam iz globine svojega srca firerjevo zahvalo za vaše delo. Vem, da je mnogo ljudi dolgo prinašalo mnoge tihe žrtve (...) Vi, člani Švabsko-nemške kulturne zveze, boste zdaj kot prednja straža, kot kristalizacijsko jedro Štajerske domovinske zveze zasedli pomembna vodilna mesta.«¹³² Po vključitvi članov Švabsko-nemške kulturne zveze v SHB so jim bile nemudoma dodeljene rdeče članske izkaznice (legitimacije),¹³³ s

¹²⁵ V zvezi z začasno okupacijo zahodnih predelov Hrvaškega Zagorja, zlasti občine Hum na Sotli, glej: Siter, Reka Sotla, str. 141–164.

¹²⁶ Siter, Reka Sotla, str. 142, 146–147; Klanjšček et al., *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 50–52; Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 145; Kokalj Kočevar, *Mobiliziranci*, str. 51.

¹²⁷ Več o ponemčevalno-rznarodovalnem delovanju, organiziranosti in vlogi Štajerske domovinske zveze glej v: Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 69–124; Ferenc, *Wehrmannschaft*, str. 81–156; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 744–759 (v poštev pridejo tudi preostala poglavja in pripadajoče podenote); Žnidarič, *Okupacija*, str. 78–118.

¹²⁸ *Štajerski gospodar*, 10. 5. 1941, str. 1, »Oredba o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund«.

¹²⁹ SI AS 1827, š. 73, Obrazložitev; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 757–758.

¹³⁰ Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, str. 79–80.

¹³¹ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 148; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753–754.

¹³² *Marburger Zeitung*, 12. 5. 1941; Ferenc, *Quellen*, dokument 55.

¹³³ Pogoji za njeno pridobitev so bili: obvladanje pisave in govora v nemškem jeziku, ponemčen priimek in ime ter aktiv-

čimer so postali trajni (oziroma stalni ali dokončni) člani SHB (*endgültige Mitgliedschaft*), po odredbi državnega sveta za obrambo z dne 14. oktobra 1941 pa so pridobili tudi polnopravno stalno nemško državljanstvo (*Deutsche Staatsangehörige*).¹³⁴ Svojo pripadnost in zvestobo so Hitlerju, nemškemu rajhu in nasploh nemštvu z organizirano in sistematično petokolonaško (tj. podtalno, izdajalsko-obveščevalno in subverzivno) pronacistično dejavnostjo dokazali že v predvojnem obdobju, zato so bili njihovi dokumenti za sprejem v Heimatbund obravnavani takoj. Ni jim bilo treba stopiti pred posebne sprejemne (imenovane tudi leteče) komisije, ki so na podlagi rasnih, narodnostnih in dednozdravstvenih pregledov Slovincem dajale rasne in politične ocene, katerih ustreznost je veljala za predpogoj pri včlanitvi v SHB, ki je bila osnovni pogoj pri pridobivanju nemškega državljanstva.¹³⁵ Nacisti so še sklenili, da bodo v vodstvu SHB v glavnem spodnještajerski Nemci, predvsem nekdanji voditelji SDKB in *Auslandsorganisation NSDAP*.¹³⁶ Tiste, ki so se izkazali pri delu v SHB ali okupatorjevem oblastnem upravnem aparatu, so postopoma sprejeli v NSDAP. Kulturbundovci in drugi, ki so se pri izdajalsko-obveščevalnem delu pri »osvobajanju« Spodnje Štajerske oziroma delovanju proti Kraljevini Jugoslaviji izkazali že v času med svetovnima vojnama, so prejeli posebna nacistična odlikovanja in nagrade.¹³⁷ Na območju zasedene Slovenije so sodelovali tudi v lokalnem vodstvu Wehrmannschafta,¹³⁸ v katerem so prevzemali v glavnem podčastniške funkcije.¹³⁹ Vpoklicani so bili celo v opravljanje dela za različne komisije pri SHB in Koroški ljudski zvezi (*Kärntner Volksbund*), kjer so kot največji poznavalci domačega okolja in krajanov imeli glavno besedo

pri političnem ocenjevanju ljudi, od česar je bila ob dodatnem upoštevanju dodeljenih rasnih ocen odvisna usoda slovenskih družin in posameznikov. Tako so imeli precejšnjo veljavo pri označevanju vedenja priseljencev po letu 1914 ter določanju, kdo lahko na spodnještajerski zemlji ostane in kdo mora oditi oziroma koga morajo izgnati.¹⁴⁰ Aretacijske in deportacijske sezname so zaradi lastnega interesa in škodoželjne koristi namerno povečevali, saj so upali, da bodo s premoženjem, ki bo deportirancem zaplenjeno, obogateli.¹⁴¹ Na zasedenem območju Koroške in Kranjske je bila nekoliko kasneje, 24. maja 1941, ustanovljena Koroška ljudska zveza, ki je delovala po enakem načelu kakor SHB na Spodnjem Štajerskem.¹⁴² Tudi na območju Gorenjske in Mežiške doline so bili predvojni člani SDKB po izjemno hitrem postopku vključeni v Koroško ljudsko zvezo.¹⁴³

Ko so se maja 1941 pričeli izvajati nacistični preselitveni načrti, so pri njihovi implementaciji sodelovali pripadniki Kulturbunda, in sicer tako, da so z okupatorjevo policijo in orožništvom prisostvovali pri aretacijah Slovencev, določeni za izselitev, deloma kot tolmači, deloma kot usmerjevalci do stanovanj, kjer so ti ljudje prebivali.¹⁴⁴

Iz ohranjenega arhivskega gradiva (dopisi ukinjenega komisarja pri šefu civilne uprave) izvemo, da se je do 24. junija 1941, ko je bil Kulturbund na Spodnjem Štajerskem že ukinjen, v blagajni krajevne sekcije SDKB za območje Rogaške Slatine ohranilo 452,25 dinarja, ki jih je tamkajšnji okupacijski župan konec junija istega leta dostavil izpostavi *Sicherheitsdiensta* v zdravilišču. Gottfried Grill iz Maribora, zadolžen za delovanje Kulturbunda na Spodnjem Štajerskem, je nato v Rogaški Slatini prevzel preostanek denarja, kar je simboliziralo zadnje dejanje in konec krajevne kulturbundovske celice. Podobno se je dogajalo drugod po Slovenskem.¹⁴⁵

Povojna usoda

Kulturbundovci so se proti koncu vojne, ko je bilo že jasno, da so glavni predstavniki tabora sil osi in njihovi sateliti vojno izgubili, znašli na strani poražencev,¹⁴⁶ ki jim je zaradi povzročene medvojnega trpljenja grozila želja zmagovitih sil po maščevanju in s tem povezanih represalijah. Povojno nasilje je bilo tudi orodje za doseganje ciljev, skladnih z novonastajajočimi državopolitičnimi ureditvami, in je predstavljalo epilog medvojnega dogajanja.¹⁴⁷

no sodelovanje v Heimatbundu oziroma njegovih številnih formacijah: Wehrmannschaft, Deutsche Jugend, Amt Frauen itn. Predlog za dokončno članstvo in pridobitev rdeče članske legitimacije so s priloženimi pojasnili podajali lokalni »Ortsgruppenführerji« (vodje krajevnih izpostav SHB), ki so bili običajno župani okupacijskih občin (*Štajerski gospodar*, 29. 11. 1941, str. 4, »Bundesführer Franz Steindl: Jasne politične fronte na Spodnjem Štajerskem«).

¹³⁴ Ferenc, *Odpornišтво*, str. 12; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 753–754.

¹³⁵ Ferenc, *Politične in državljanske kategorije*, str. 78–79, 121.

¹³⁶ Prav tam, str. 84.

¹³⁷ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 148.

¹³⁸ Izraz Wehrmannschaft se navezuje na nemško vojaško tradicijo v smislu vojaško pripravljene naroda, v rabi pa je bil že v prejšnjih stoletjih. Vermašaft (poslovenjena oblika izvirnega nemškega izraza) oziroma »obrambno moštvo« označuje polvojaško pomožno oboroženo krilo, ki je bilo na Spodnjem Štajerskem ustanovljeno v okviru Štajerske domovinske zveze (vplivna ter ključna raznarodovalna in germanizatorska organizacija nacistov na zasedenem slovenskem Štajerskem), in strukture *Sturmabteilung* – krovne organizacije Wehrmannschafta. Posledično je bil njen uradni naziv »SA-Wehrmannschaft des Steirischen Heimatbundes«. Pripadnik vermašafa je bil verman oziroma »Webrmann« v nemškem izvorniku (Zorko, *Wehrmannschaft*, str. 13–15, 19–20).

¹³⁹ Ferenc, *Wehrmannschaft*, str. 143; Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 149.

¹⁴⁰ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 149–150.

¹⁴¹ Škerl, *Nacistične deportacije*, str. 774–778.

¹⁴² Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 759–760.

¹⁴³ Ferenc, *Nemci na Slovenskem*, str. 149.

¹⁴⁴ Škerl, *Nacistične deportacije Slovencev*, str. 774, 778.

¹⁴⁵ SI_ZAC/84, š. 1, sign. 7, Kulturbund (24. junij 1941, 11. julij 1941).

¹⁴⁶ Repe, »Nemci«, str. 191.

¹⁴⁷ Rendla, *Nasilje*, str. 117.

Pripadnike nacificirane nemške narodne manjšine (večinoma včlanjene v Kulturbund) je bremenila kolektivna krivda za storjene nacistične zločine nad jugoslovanskimi narodi. Kulturno delovanje SDKB je bilo zgolj krinka, zato je bilo že zgolj članstvo v Švabsko-nemški kulturni zvezi vzrok za povojno preganjanje, nasilje in celo poboje.¹⁴⁸ KUZOP je že proti koncu vojne ugotovila, da so skoraj vsi nekdanji funkcionarji SDKB sodelovali in imeli glavno vlogo pri germanizaciji in fašizaciji t. i. vindišarjev (nacistično pojmovanje Slovencev v času vojne). Njene ugotovitve so bile seveda diametralno nasprotje povojnim zapisom Johanna Barona (pokrajinskega vodje SDKB v Sloveniji), ki je bil prepričan, da je bila nemška narodnostna skupnost v Sloveniji žrtev nacizma, Kulturbund pa nekakšna rešitev za slovenske Nemce, ki naj ne bi bili nacistično usmerjeni.¹⁴⁹

Osnovni obrisi povojne usode nemške manjšine (in s tem Kulturbunda) so bili na jugoslovanski (pravni) ravni najbrž začrtani že v času drugega zasedanja AVNOJ 29. novembra 1943 ali med koncem zasedanja in začetkom leta 1944.¹⁵⁰ Predstavniki partizanskega tabora dr. Makso Šnuderl je takrat izdelal prvi natančnejši predlog o ravnanju z Nemci.¹⁵¹ Po vojni so bili ti sklepi zakonsko dodelani ter opremljeni z dodatnimi navodili in razlagami. Najpomembnejši ukrep je bil Odlok (tj. št. 25) o prehodu sovražnikovega imetja v državno last, nadalje o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. Ta odlok je bil osnovno izhodišče za izvajanje ekonomskih ukrepov zoper jugoslovanske Nemce. Podobno velja za Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji, ki je v 10. členu določal, da se Zemljiškemu skladu socialistične države pripoji obdelovalna zemlja, last nemškega rajha in pripadnikov nemške narodnosti, zaplenjena po odloku predsedstva AVNOJ z dne 21. novembra 1944. Za »pripadnike nemške narodnosti« so šteli tiste, ki so se med okupacijo izjavili ali so veljali za Nemce. Mednje so spadali jugoslovanski državljani, ki so se že v Kraljevini Jugoslaviji v času ljudskih štetij opredelili za pripadnike nemške narodnosti, kamor so spadali tudi člani Kulturbunda in »nemčurji« (pronemško oziroma pronacistično usmerjeni Slovenci).¹⁵²

O Kulturbundu so natančneje spregovorili ob koncu vojne, ko so ocenjevali ravnanje štajerskih Nemcev v Sloveniji: »Ova manjina bila je do 6. januarja 1929 g. organizovana u posebnoj političkoj stranci, kasnije u Kulturbundu, najkasnije od 1928 g. organizovali su za nju specijalne kurseve u S. Martinu kod Graza, koje već 1930 god. vodi Carstanjen. 1933 g. šalje Hitler pozdrave njenom organu Deutsche Zeitung u Ce-

lju. Posle pobede nacizma u Nemačkoj ona se u ogromnoj većini orijentira nacistički, pokušava propagirati nacizam i među slovenačkim stanovništvom, u aprilu 1941 g. Nemci se nisu odazvali jugoslovenskoj mobilizaciji /.../ Nemci su bili skoro 100% u Kulturbundu, sasvim nacističkoj organizaciji (aprila 1941 g.: 10.818 članova iz redova Nemaca in slovenačkih renegata). Među njima 1143 licca na listi jugoslovenskih ratnih zločinaca. Većinom pobešli pre maja 1945 g., ostatak interniran ili iseljen.«¹⁵³ Repe v nadaljevanju analizira različne predlagane in dejansko uveljavljene zakonsko-pravne norme o povojnem ravnanju z Nemci in njihovem izganjanju iz slovenskih dežel, ki so jih že med vojno pripravljali številni jugoslovanski pravniki in politiki. V kontekstu pričujočega članka se primarno osredotočam na Kulturbund in njegove člane. Dr. Igor Rosina je pristop h Kulturbundu imel za veleizdajo, med drugim je opozoril, da bo treba zahtevati izročitev vseh članov SDKB, ki bodo po objavi zakona o vojnih zločinah ali že prej zapustili slovensko Štajersko. Kot že zgoraj omenjeno, so za pripadnike nemške narodnosti šteli tudi člane Kulturbunda in nemčurje. Zanje je bil prav tako izdan odlok o zaplembi vsega premoženja, izvzeti so bili celo iz amnestije, ki jo je AVNOJ sprejel 5. avgusta 1945.¹⁵⁴

Začasna narodna skupščina Demokratične federativne Jugoslavije je 25. avgusta 1945 sprejela najpomembnejši zakon (veljal do sprejetja kazenskega zakonika DFJ), tj. Zakon o kaznivih dejanjih zoper narod in državo, ki je bil julija 1946 usklajen z novo ustavo.¹⁵⁵ Na njegovi podlagi so sodili Nemcem – še posebej tistim z jugoslovanskim državljanstvom. Sankcije zaradi članstva v Kulturbundu in drugih organizacijah so kasneje deloma omilili, saj so se nekateri vpisali iz različnih eksistenčnih razlogov (da bi obdržali službo ali je ne bi izgubili) in pod različnimi pritiski, nekaj pa so jih vpisali brez njihove vednosti. Tistim, ki so prišli do sodnega procesa, so to šteli kot olajševalno okoliščino. Pri določevanju oziroma odvzemanju pokojnin je bilo veliko odvisno od dodeljenih članskih izkaznic SHB (legitimacij). Vsi člani *Heimatbunda* z nižjo člansko številko od 50.000 so bili po ugotovitvah povojnih oblasti v predvojnem obdobju člani Kulturbunda. Ti so se leta 1941 takoj zavestno, željno in prostovoljno vključili v nemško narodno skupnost. Tem članom, ki so po vojni ostali na jugoslovanskih oziroma slovenskih tleh, pokojnine niso odobrili oziroma so jim jo odvzeli, če so jo že prejeli. Kulturbundovcem in celo njihovim družinam so bile odvzete volilna (na podlagi 4. člena Zakona o volilnih imenikih iz avgusta 1945) in državljanska pravica (na podlagi Zakona o državljanstvu Demokratične federativne Jugoslavije iz avgusta 1945)

¹⁴⁸ Rendla, *Nasilje*, str. 120.

¹⁴⁹ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 352.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 192.

¹⁵¹ Rendla, *Nasilje*, str. 120.

¹⁵² Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 364.

¹⁵³ Repe, »Nemci«, str. 192.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 193–198.

¹⁵⁵ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 364.

ter pravica do premoženja.¹⁵⁶ V zvezi s tem je poročevalec zakonodajnega odbora dr. Šnuderl povedal: »Vemo, da so se naši folksdojčerji malone vsi do zadnjega uvdinjali okupatorju. V Sloveniji so kot člani Kulturbunda že več let pred vojno sestavljali sezname tistih svojih sodržavljancev – Slovencev, pa tudi Srbov, ki jih bo treba izseliti za primer nemške okupacije. /.../«¹⁵⁷

Pri represivnem povojnem dogajanju sta poleg oblastnih organov pomembno vlogo odigrala Jugoslovanska armada in *Oddelek za zaščito naroda* (v nadaljevanju OZNA). Zlasti slednja je kljub temu, da jo je usmerjal jugoslovanski vrh, delovala izjemno samostojno in neodvisno od preostalih organov oblasti. Bila je svojevrstna država v državi in je ne glede na že zaključene sodne postopke celo določala ljudi za usmrnitev.¹⁵⁸ Kulturbundovce, ki ob koncu vojne niso prebegnili na varno, je OZNA vključno z zgolj osumljenimi članstva in delovanja v SDKB, poslala v zapore in svoja delovna ali druga taborišča (Celje, Strnišče, Ptuj, Pohorje, Krško, Bresternica in Studenti pri Mariboru, Teharje pri Celju, Hrastovec pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, Kamnica, Filovci, Hrašnik, Tezno, Kočevje, Begunje na Gorenjskem, Šentvid pri Ljubljani ...), kjer naj bi bila njihova grobišča.¹⁵⁹ Tovrstno preganjanje se je na Spodnjem Štajerskem začelo takoj po osvoboditvi – že maja, junija in julija ter jeseni 1945, ko so na podlagi zajetega okupatorjevega gradiva o članstvu v Kulturbundu sestavili nove aretacijske spiske.¹⁶⁰ Početje in vedenje¹⁶¹ paznikov v teh ustanovah je bilo pogosto nehumano in začinjeno s psovkami – celo v odnosu do tistih, ki so bili v Kraljevini Jugoslaviji navadni člani z zakonom dovoljene Švabsko-nemške kulturne zveze ter niso delovali obveščevalno, izdajalsko in v prid nacionalsocialistične Nemčije ter niso pomagali pri invazijskem pohodu nemške vojske v Jugoslavijo ali kasnejšem prevzemanju občinskih uprav oziroma vzpostavljanju okupatorjeve upravne oblasti.¹⁶² Še posebej slabo je bilo ravnanje z moškimi, s pripadnicami nežnejšega spola pa nekoliko znosnejše. Taboriščne razmere so bile podobne kot v medvojnih nacističnih taboriščih.¹⁶³

23. junija 1945 se je pred Vojaškim sodiščem 4. armade v Ljubljani pričel odmeven proces, na katerem so med drugim sodili obtožencem iz organizacij SDKB in SHB. Dva posameznika (trgovca Jožeta Krella in zdravnika Eduarda Gollitscha – oba iz Celja) so zaradi članstva v SDKB na podlagi razglašene obtožnice vojaških sodišč leta 1945 ustrelili.¹⁶⁴ Številni pripadniki Kulturbunda so bili usmrčeni v začetku leta 1946, čeprav so jim vojaška sodišča zaradi članstva v SDKB naložila le nekaj mesecev prisilnega dela oziroma so preiskave in sodni postopki še trajali.¹⁶⁵ Zgoraj omenjena povojna taborišča so bila do leta 1948 v Jugoslaviji dokončno ukinjena. Druga oblika obračuna s slovenskimi »Nemci« so bile izselitve oziroma izgoni (najbolj množično v Avstrijo in Nemčijo, nekaj pa tudi na Madžarsko), ki so se pričeli že zadnje dni junija in prve dni avgusta 1945. Sprva so potekali v neorganizirani obliki – preprosto tako, da so jih iz krajev v bližini severne jugoslovanske meje pregnali čez mejo –, septembra 1945 pa se je pričelo organizirano (tj. z ureditvijo transporta vlakovnih kompozicij čez mejne prehode Področca, Koren, Jezersko, Jesenice, Dravograd, Šentilj, Hodoš in Kotoriba) izseljevanje, ki se je po prekinitvi zaradi volitev v ustavodajno skupščino nadaljevalo decembra 1945 ter januarja in februarja 1946.¹⁶⁶

Mateja Malnar, katere raziskava temelji na obširnem pregledovanju zaslišanj iz fonda Kulturbunda s 4.886 mapami (takrat ga je hranil Arhiv ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani), ugotavlja, da je bila povojna usoda celjskih kulturbundovcev dosti hujska od usode članov Kulturbunda iz drugih delov Slovenije. Iz spominskih pričevanj zaslišancev je razvidno, da sta bila najpogostejša vzroka včlanitve v kulturbundovsko organizacijo socialne razmere in dane obljube. Najpogosteje navedeni razlogi so bili: socialna podpora, ovrednotenje Kulturbunda kot kulturnega društva, grožnje o izselitvi, strah pred izgubo zaposlitve (grožnje delodajalcev), študij, prejem živilskih kart, pomanjkanje hrane in obljube o brezobrestnih posojilih. Najdemo tudi navedbe, da številni sploh niso vedeli, da so člani SDKB, češ da so jih v zvezo vpisali njihovi najbližji.¹⁶⁷ Tudi mariborski kulturbundovci so bili zaradi svojega delovanja v razdobju med svetovnima vojnama in v času druge svetovne vojne na povojni lestvici preganjanj uvrščeni visoko. Najprej so jih aretirali ter številne odpeljali v taborišča in jih slej ko prej pobili. Za marsikoga datum in lokacija smrti nista znana, preživeli potomci navajajo zgolj to, da so od trenutka zajetja izginili in bili odtlej pogrešani.¹⁶⁸ Pred »izginotjem« so številne zaslišali. Obtoženci so priznali, da so se v SDKB med drugim vpisali iz pragmatičnih razlogov, a domnevno

¹⁵⁶ Repe, »Nemci«, str. 198–200.

¹⁵⁷ Prav tam, str. 200.

¹⁵⁸ Rendla, Nasilje, str. 120–121.

¹⁵⁹ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 365–366.

¹⁶⁰ Rendla, Nasilje, str. 121.

¹⁶¹ O ravnanju z ujetniki in razmerah v taboriščih je v obliki spominskih izjav in različnih poročil prizadetih taboriščnikov, naslovljenih na avstrijske in nemške oblasti, največ zapisanega v delih: *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien: Erlebnisberichte 1944–1948: Verfaßt vom Arbeitskreis Dokumentation im Bundesverband der Landsmannschaft der Donauschwaben, Sindelfingen, und in der Donauschwäbischen Kulturstiftung – Stiftung des privaten Rechts*, München in *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien. Bd. 1, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944–1948*.

¹⁶² Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 188.

¹⁶³ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 366.

¹⁶⁴ Tominšek Čehulić, Usmrčeni, str. 289–295.

¹⁶⁵ Ferenc, Nemci na Slovenskem, str. 190.

¹⁶⁶ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 366.

¹⁶⁷ Malnar, Kulturbund, str. 345–346.

¹⁶⁸ Rendla, Nasilje, str. 127–128.

niso vedeli za politično ozadje organizacije. Marsikomu je bila v zamenjo za vstop v zvezo obljubljen občutno višja plača. Številni so možnost izboljšanja svojega gmotnega stanja izkoristili, saj denarja (še posebej v vojnem času) ni bilo nikoli preveč.¹⁶⁹ Nemogoče je trditi, da so popolnoma vsi člani SDKB zavestno in namenoma delovali v škodo jugoslovanske države in njenih prebivalcev. Zelo nazoren je primer slovenjegraškega hotelirja nemške narodnosti Karla Wolfganga Alberta Golla, ki je sicer bil član Kulturbunda, a je od leta 1944 podpiral narodno-osvobodilno gibanje. Prav tako je imel med partizani sorodnika. Maja 1945 je bil kljub temu izvensodno usmrčen.¹⁷⁰ V kolikšni meri sta spremenjena vojna tehtnica in zaskrbljujoč položaj nemške vojske na frontah vplivala na to, da je šele v predzadnjem letu vojne pričel s podpiranjem partizanskega odpora, ni znano.

Čeravno so se številni nacistično usmerjeni pripadniki nemške manjšine v Sloveniji v letih pred zasedbo zavestno ukvarjali z obveščevalno aktivnostjo za Nemčijo in po okrajih sistematično zbirali tajne občutljive osebne podatke o Slovencih, bi bilo zmotno trditi, da so bili vsi člani Kulturbunda pripadniki pete kolone.¹⁷¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

MNZC – Muzej novejšje zgodovine Celje
Arhiv MNZC, fasc. 18, mapa 9: Eduard Paudasch, *Ablauf der Ereignisse von 25. März 1941–16. April 1941 in Cilli*.
Arhiv MNZC, fasc. 37: Franjo Baš, *Kulturbund v Celju med obema vojnama*.

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1602, Deželni svetnik okrožja Celje
AS 1827, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

SI ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
ZAC/70, Deželni svetnik okrožja Celje
ZAC/84, Okupacijska občina Rogaska Slatina

ČASOPISNI VIRI

Deutsche Zeitung, 1933.
Marburger Zeitung, 1941.
Štajerski gospodar, 1941.

LITERATURA

- Biber, Dušan: Britanska diplomatska poročila o nemški manjšini v Jugoslaviji v letih 1933–1945. *Prispevki za novejšjo zgodovino* 35, 1995, št. 1–2, str. 97–102.
- Biber, Dušan: Kočevski Nemci med obema vojnama. *Zgodovinski časopis* 1963, št. 17, str. 23–42.
- Biber, Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji: 1933–1941*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Delo, 1966.
- But, Franc: *Zapisi o osvobodilnem gibanju pod Bočem*. Rogaska Slatina: Delavska univerza v Šmarju pri Jelšah, 1983.
- Cvirn, Janez: Nemci na Slovenskem (1848–1941). »Nemci« na Slovenskem 1941–1955 (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 2002, str. 99–141.
- Ferenc, Tone in Godeša, Bojan: Slovenci pod nacističnim gospodvom 1941–1945 / Die Slowenen unter der nationalsozialistischen Herrschaft 1941–1945. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (ur. Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec in Peter Vodopivec). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004, str. 177–219.
- Ferenc, Tone: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 1: Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2006.
- Ferenc, Tone: *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno. 2: Raznarodovanje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
- Ferenc, Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone: Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno. »Nemci« na Slovenskem 1941–1955 (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 2002, str. 145–190.
- Ferenc, Tone: *Odpornišтво*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- Ferenc, Tone: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1, 1960, št. 2, str. 69–124.
- Ferenc, Tone: *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945 = Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945*. Maribor: Obzorja, 1980; Ljubljana: Ljudska pravica, 1980.
- Ferenc, Tone: Wehrmannschaft v boju proti narodno-osvobodilni vojski na Štajerskem. *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*, 1958, št. 2, str. 81–156.

¹⁶⁹ Rendla, Nasilje, str. 128, 134–138.

¹⁷⁰ Prav tam, str. 132.

¹⁷¹ Nečak, »Nemci« v Sloveniji, str. 355.

- Gelt, Metka: *Vpliv Kulturbunda na nemška društva v Mariboru (1930–1939)*. Maribor: Oddelek za zgodovino, 2011 (magistrsko delo).
- Klanjšček, Zdravko in Ferenc, Tone in Ferlež, Ivan in Mikuž, Metod in Nedog, Alenka in Novak, Jože in Stepančič, Miroslav in Stiplovšek, Miroslav: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem: 1941–1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1976.
- Kokalj Kočevar, Monika: *Mobiliziranci v nemško vojno z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Založba Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.
- Kregar, Tone in Žižek, Aleksander: *Okupacija v 133 slikah: Celje 1941–1945*. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 2006.
- Kregar, Tone: *Vigred se povrne. Druga svetovna vojna na Celjskem*. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 2009.
- Malnar, Mateja: *Kulturbund v Celju. Odsevi preteklosti 3: Iz zgodovine Celja 1918–1941* (ur. Marija Počivalšek). Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 2001, str. 335–348.
- Mardetko, Aleš: *Trdnjava na jugu tretjega rajha: Celje med okupacijo 1941–1945*. Celje: Muzej novejša zgodovine Celje, 2021.
- Marinc, Ivo: *Rogatec v času od 1850–1918 in 1941–1945. Rogatec s kraji Dobovec, Donačka gora, Stojno selo: ob 700 letnici podelitve trških pravic 1283–1983* (ur. Ivo Marinc). Rogatec: Krajevna skupnost Rogatec, 1985, str. 87–122.
- Nečak, Dušan: *Avstrijska legija II*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.
- Nečak, Dušan: »Nemci« v Sloveniji 1938–1948 / »Die Deutschen« in Slowenien 1938–1948. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (ur. Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrilec in Peter Vodopivec). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004, str. 349–373.
- Nečak, Dušan: Prispevek k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934). *Zgodovinski časopis* 40, 1986, št. 1–2, str. 103–111.
- Otterstädt, Herbert: *Die Volksgruppe der Gottscheer*. Marburg an der Drau: Steirischer Heimatbund, 1942.
- Ratej, Mateja: *Svastika na pokopališkem zidu: poročilo o hitlerizmu v širši okolici Maribora v tridesetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Beletrina, 2021.
- Rendla, Marta: *Nasilje revolucionarne oblasti po 2. svetovni vojni na Spodnjem Štajerskem. Nasilje vojnih in povojnih dni* (ur. Nevenka Troha). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, str. 117–138.
- Repe, Božo: »Nemci« na Slovenskem po drugi svetovni vojni. »Nemci« na Slovenskem 1941–1955 (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 2002, str. 191–218.
- Roš, Fran: *Celjski dnevnik 1941. Celjski zbornik 1961* (ur. Tine Orel in Gustav Grobelnik). Celje: Svet za kulturo okraja Celje, 1961, str. 147–165.
- Siter, Daniel: Reka Sotla kot okupacijska meja med nemškim rajhom in NDH: Primer občine Rogaška Slatina. *Kronika* 67, 2019, št. 1, str. 141–164.
- Siter, Daniel: *Rogaška Slatina pod kljukastim križem: Zdravilišče med okupacijo 1941–1945*. Ljubljana: *Alma Mater Europaea* – Fakulteta za humanistični študij, *Institutum Studiorum Humanitatis*, Ljubljana, 2021.
- Škerl, France: *Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis* 6–7, 1952–1953, str. 768–797.
- Terčak, Stane: *Celjski stari pisiker*. Ljubljana: Borec, 1976.
- Tominšek Čehulič, Tadeja: *Usmrčeni po sodbah vojaških in civilnih sodišč v Sloveniji 1945–1952. Nasilje vojnih in povojnih dni* (ur. Nevenka Troha). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014, str. 289–323.
- Zorko, Andrej: *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, 2011.
- Žnidarič, Marjan: *Do pekla in nazaj: nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1997.
- Žnidarič, Marjan: *Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino, 1975.

SPLETNE STRANI

Fran, *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*:
<https://fran.si/>

Wikipedija: »Kulturbund (Yugoslavia)«:
[https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_\(Yugoslavia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kulturbund_(Yugoslavia))

Wikipedija: »Kulturbund«:
<https://sl.wikipedia.org/wiki/Kulturbund>

 S U M M A R Y

The Swabian-German Cultural Association and the role of its members on Slovenian soil between 1922 and 1945

The Swabian-German Cultural Association (*Schwäbisch-Deutscher Kulturbund*) was the umbrella organization of German minority islands in the territory of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later Kingdom of Yugoslavia). Therefore, its development as well as activities (political rallies, marching parades, ideologically motivated cultural and other kinds of appearances, events, and recognizable identification symbols), intermittently suspended and banned, were closely linked to the activities of the German minority in the newly created Yugoslav state.

Germans founded their headquarters as early as 1920 in Novi Sad, where it first operated as a non-political organization. The first beginnings of Kulturbund associations in Slovenia date to 1922, with the establishment of a short-lived local educational group under the Kulturbund in Kočevje, home to the largest German community apart from Styria. However, it never underwent a genuine expansion because the government in Belgrade frequently disbanded and prohibited associations of this kind. After January 1933 (when Hitler and the National Socialist Party rose to power), the organization became strongly radicalized and Nazified; members of the Kulturbund took to spying, treasonous, and snitching activities in addition to intensively spreading Nazi propaganda and demagoguery, especially across the Slovenian countryside. The new development phase of the Kulturbund was marked by the annexation of Austria to Germany (*Anschluss*) in March 1938, which brought the German Reich with a population of 60 million right to the doorstep of the kingdom with 15.5 million people, and the Munich Agreement of September 1938.

The Kulturbund operations had devastating repercussions for Slovenian intelligentsia and nationally conscious families that had already found themselves on secret intelligence lists long before April 1941. Specifically, some Kulturbund sections had spent years collecting classified information on the Yugoslav state as well as sensitive data on anti-German Slovenians. The materials collected were submitted to the *Südostdeutscher Institut* in Graz, where files and reports were verified, edited, and analysed,

as well as supplemented with fresh information obtained during the final secret meetings in Graz, held between 27 March and 6 April 1941. Days before the April invasion of Yugoslavia, detailed lists or orders were drawn up in Graz (*Verhaftungsbefehl aus Graz*) for German police to arrest allegedly suspicious and dangerous persons upon establishing the occupation administration. In line with these pre-arranged lists, a huge number of Slovenians were detained and deported, confirming the fact that many tragic destinies of nationally conscious families had already been sealed long before the onset of the Second World War (with the basic outlines of denationalization policy having been drawn up years before April 1941) and also significantly facilitating the subsequent formation of the occupation administration.

The Kulturbund's activities reached their zenith right before the German army invaded Slovenian territory, when the association assisted in the takeover, and at the end of April 1941, when the members of its Maribor section helped organized the reception for Hitler in the city. During the attack, members of the Kulturbund provided the invasion forces with reconnaissance on the ground, translators of signposts and other visual markers, guides, and instructors. Following the takeover of municipal administrations and the formation of the occupation government apparatus, they were repaid for their effort by being granted prominent positions in occupation offices as well as Nazi clubs, organizations, associations, and other structures of the occupier's authority. Some even joined paramilitary forces and special *SS Untersteiermark* units. On cessation of their activities and their formal disbandment, members of the Kulturbund were directly incorporated into the Styrian Patriotic League (Ger.: *Steirischer Heimatbund*). Furthermore, red membership cards (signifying permanent membership in the *Heimatbund*) or legitimation, subsequently also earned them full German citizenship.

Finding themselves on the losing side of the war, members of the Kulturbund faced revenge and retaliation after the new socialist government declared them a treasonous fifth-column organization. Not only they but also their family members that had not fled to safety had their property confiscated, pension grants denied, voting and citizenship rights revoked, and they were also stripped of right to property. Many were sent to prison or internment camps under the *National Protection Department*; in the early 1946, some were even executed, although court-martial sentenced them to months of forced labour, or their court proceedings and investigations were still ongoing.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.355(497.451.1-12)"1941/1943"

Prejeto: 21. 5. 2021

Dunja Dobaja

dr., znanstvena sodelavka, raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

E-pošta: dunja.dobaja@inz.si

ORCID: 0000-0001-8501-8573

Občina Dobrunje v obdobju italijanske okupacije 1941–1943

IZVLEČEK

Prispevek na podlagi arhivskih virov daje globlji vpogled v ustroj in delovanje občine Dobrunje v obdobju italijanske okupacije, ko je bilo omenjeno območje samostojna občina, danes pa je sestavni del Mestne občine Ljubljana. Občina je upoštevala nove uredbe in k temu pozvala tudi občane, saj se je po besedah občinskega predsednika želela izogniti konfrontacijam z okupacijskimi oblastmi in zaščititi občane. Zapisniki občinskih sej ne vsebujejo razpravljanj o političnih usmeritvah oziroma dejavnostih posameznih občanov, čeprav skozi posamezne besede odseva duh časa, občinski organi pa so želeli delovati strokovno in so izpostavljali zlasti skrb za socialne zadeve zaradi vojnih razmer. Prispevek obravnava delovanje podeželske občine pod italijansko okupacijo.

KLJUČNE BESEDE

Dobrunje, občina, občinska uprava, župan, druga svetovna vojna, italijanska okupacija

ABSTRACT

MUNICIPALITY OF DOBRUNJE DURING ITALIAN OCCUPATION BETWEEN 1941 AND 1943

Drawing on archival sources, the contribution provides a deeper insight into the composition and operations of the Municipality of Dobrunje at the time of Italian occupation, during which it constituted a separate municipality but now falls under the City of Ljubljana. The municipality abided by new regulations and called on its inhabitants to do the same, according to the municipal president, with a view to avoiding confrontation with the occupier's authorities and protecting its population. Although the minutes of municipal sessions contain no discussions on political orientations or activities pursued by individual inhabitants of the municipality, some parts faithfully reflected the overall climate of the era, while the municipal administrative bodies strove to maintain their professionalism, prioritizing social care in the war-torn locality. The contribution describes the operations of a rural municipality under Italian occupation.

KEY WORDS

Dobrunje, municipality, municipal administration, mayor, Second World War, Italian occupation

Uvod

Italijanski okupator je ob okupaciji dela slovenskega ozemlja spomladi 1941 takoj pričel z upravnim preurejanjem. Ljubljanska pokrajina, ki je sicer upravno ustrezala provincam italijanske države, je imela zaradi svojega posebnega položaja nekatere posebnosti.¹ Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je zaradi neugodnih kadrovskih razmer v Italiji obdržal uradnike nekdanje banske uprave. Ohranil je enako organizacijsko sestavo oddelkov Visokega komisariata, kot jo je imela banska uprava.² Okupator je ohranil tudi lokalno razdelitev na okraje in občine, a odpravil občinsko samoupravo.³ To pomeni, da so predsedniki občin, kasneje župani, izvajali direktive državnih organov, v lokalnih zadevah pa so delovali po predvojnih smernicah. Fašistični okupacijski režim in vojne razmere so terjale tudi ustanovitev novih uradov, ki so jih vodili samo Italijani. Delovanje občin je še vedno usmerjal Zakon o občinah iz leta 1933.⁴

V obdobju med svetovnjima vojnama je občina Dobrunje obsegala celotno Ljubljansko polje južno od Ljubljance, segala pa je tudi globoko v hribovje na jugovzhodu, vse do razvodja proti Grosupeljski kotlini.⁵ Po podatkih *Krajevnega leksikona* iz leta 1937 so bili v okviru omenjene občine sledeči kraji: Besnica, Bizovik, Brezje, Češnjice, Dobrunje, Fužine, Javor, Mali Lipoglav, Pance, Podlipoglav, Podmolnik, Repče, Sadinja vas, Sela pri Pancih, Sostro, Spodnja Hrušica, Št. Pavel, Veliki Lipoglav, Zadvor, Zagradišče, Zavoglje in Zgornja Hrušica.⁶

Leta 1941 se je obseg občine Dobrunje zmanjšal za območje Besnice, ki je prišla pod nemško okupacijsko cono. Po ljudskem štetju iz leta 1941 je imela občina Dobrunje 4483 prebivalcev,⁷ leta 1944 pa se je število zmanjšalo na 3910.⁸ Zmanjšanje je bilo posledica smrtnih žrtev zaradi vojne, naravnih smrti in verjetno tudi migracij. Stara občina Dobrunje je imela v letih 1941–1944 299 smrtnih žrtev zaradi vojne, 9 žrtev vojne pa je izgubilo življenje neznanega leta. V vsem obdobju vojne je imela 523 žrtev.⁹

Zapisniki sej občinskega odbora Dobrunje kažejo, da je občina upoštevala določbe Zakona o občinah in vsakokratna sprotna navodila Visokega komisariata ter v obdobju nemške okupacije šefa pokrajinske uprave oziroma vrhovnega komisarja. V odnosu do okupatorja je delovala v skladu z navodili bana Dravske banovine Marka Natlačena, ki je ob okupaciji leta 1941 županom, sreskim načelnikom, predstojnikom policijskih ustanov, župnikom in šolskim upraviteljem podal usmeritve za delo: »*Opozarjam, da je vsakdo, ki mu je pri srcu blagor našega ljudstva, dolžan skrbno in prevdarno delati na to, da se obranijo dobri odnošaji do okupacijskih čet in oblastev ter da se opusti vse, kar bi moglo te odnošaje poslabšati. Vabim naslove, da svoje delovanje usmerijo v ta pravac in s tem obvarujejo narod pred škodo, ki bi mu lahko nastala.*«¹⁰

Predsednik občine Dobrunje Janez Trkov je občino vodil v tem smislu in to tudi večkrat poudaril, najbolj jasno in konkretno na seji občinskega odbora sredi februarja 1942: »*Zavedajmo se, da smo v vojnem stanju, da smo okupirani, dolžni smo izpolnjevati do podrobnosti vse naredbe, ki jih izdajajo oblasti. To je v našem interesu. Ne nasedajmo raznim neutemeljenim govoricam. Možje, vplivajte v svojem področju na prebivalstvo vselej in ob vsaki priliki, naj bo mirno ter da naj se pokori oblastnim naredbam in ukazom krajevnih vojaških oblasti. Nekateri dogodki zadnjih dni, ki so se pripetili v naši občini, so pokazali, da trpimo zaradi dejanj neodgovornih elementov le mi sami.*«¹¹ V tem smislu je, upoštevajoč sejne zapisnike, delovala občinska uprava. Prizadevala si je obdržati raven delovanja, ki je bila v skladu z obstoječim pravnim redom, in delovati v korist občine kot celote. Iz sejnih zapisnikov ni razviden politični utrip v občini. O tem lahko v grobih obrisih beremo v osebnih pričevanjih.¹² Predsednik občine Trkov in njegov naslednik Franc Ložar sta politično pripadala Slovenski ljudski stranki in bila protirevolucionarno usmerjena. Njuna politična drža je zlasti mlajšega Ložarja silila v konflikte s pripadniki revolucionarnega tabora.¹³

Posledice okupacije so bile na sejah občinskega odbora Dobrunje vidne predvsem pri obravnavanju socialnih zadev, saj so občani umirali, bili internirani ali kako drugače odsotni zaradi vojne, za njimi pa so ostajale nepreskrbljene družine. Vojne razmere so vplivale tudi na sestavo proračunov, ki so bili omejeni le na najnujnejše izdatke. Zunaj občinskega doma pa je bila dobrunjska občina le ena od mnogih občin Ljubljanske pokrajine, v kateri sta bila prisotna nasi-

¹ Ferenc, *Ozemlje in meje*, str. 577.

² Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 38–40.

³ Ferenc, *Ozemlje in meje*, str. 577.

⁴ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

⁵ *Krajevni leksikon dravske banovine*, str. 340.

⁶ Prav tam, str. 340–341. Leta 1935 je bil del občine Dobrunje (Štepanja vas) priključen mestni občini ljubljanski, tako da je meja med občinama potekala po potoku Mejaš (*Občine dravske banovine*, str. 25).

⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 12, a. e. 56, Revizija občinskega urada in občinskega preskrbovalnega urada (od 7/11 ali bi tu moralo pisati 7. 11.? 1944 do 18. 11. 1944).

⁸ Prav tam.

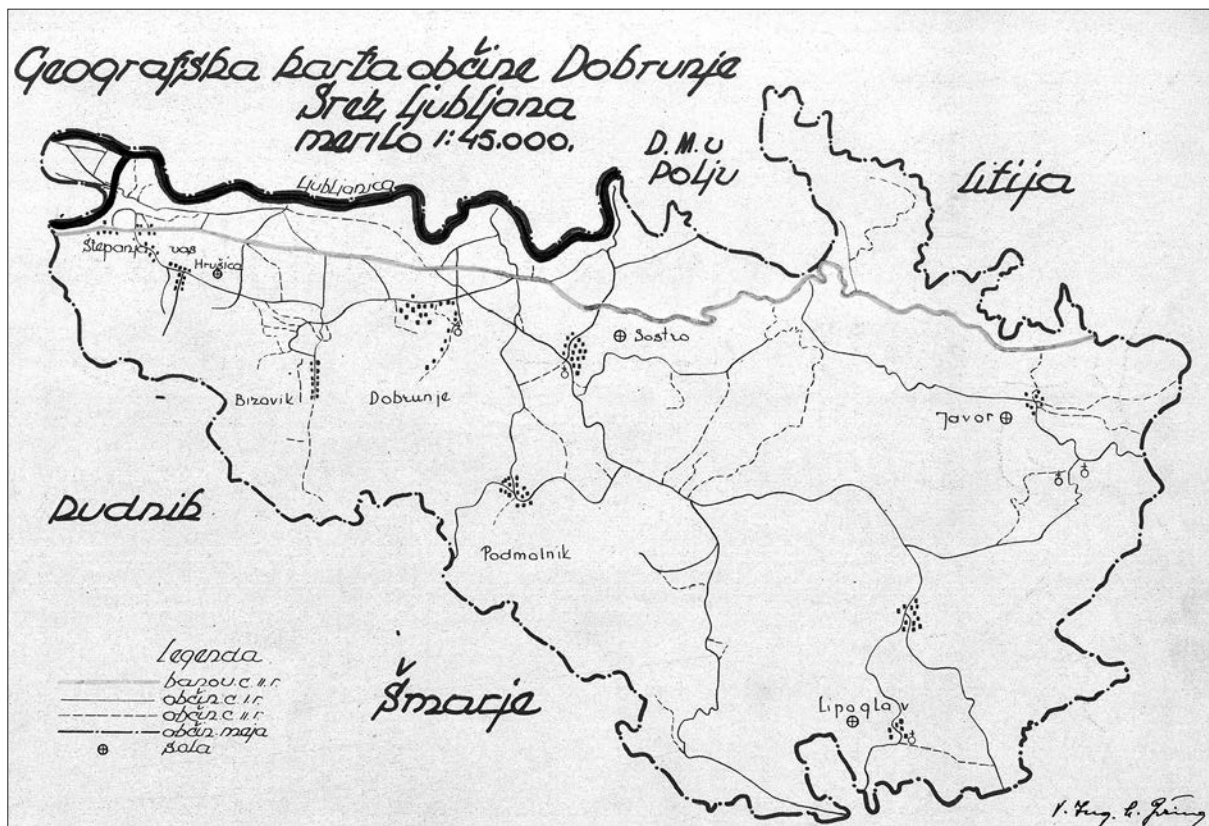
⁹ Podatki so iz interne baze Inštituta za novejšo zgodovino (INZ): Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej z dne 21. 8. 2020.

¹⁰ SI ZAL LJU 490 Mesto Ljubljana, predsedstvena registratura, t. e. 41, Odnosaji do okupacijskih čet in oblastev, 16. 4. 1941.

¹¹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 43. redne seje občinskega odbora, ki se je vršila na nedeljo 15. februarja 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹² Kržan, »Ne delajte grobov!« (<https://www.zaveza.si/zaveza-st-43/>, strani niso oštevilčene, op. avtorice).

¹³ Prav tam.

Geografska karta občine Dobrunje, Srez Ljubljana
(SI AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, t. e. 7–7).

lje italijanskega okupatorja in politična razdvojenost med občani, ki je vodila v medsebojno obračunavanje.

Obdobje italijanske okupacije

Z začasnimi predpisi o ureditvi upravne službe v Ljubljanski pokrajini¹⁴ je Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino določil, da ostane ustroj upravne službe v Ljubljanski pokrajini v skladu z zakoni nekdanje jugoslovanske države, pri čemer je treba upoštevati, da so tako pokrajinski kot državni organi postali sestavni del Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino.¹⁵

Po 59. členu Zakona o občinah je občinski odbor odločitve sprejemal na sejah, ki jih je skliceval predsednik občine po potrebi, najmanj pa vsake tri mesece. Predsednik občine je načeloval občini ter skliceval, vodil in zaključeval seje. Po zakonu je bil to tisti odbornik, ki je bil izvoljen kot nosilec najmočnejše kandidatne liste. Njegova funkcija je bila častna.¹⁶ Predsednik občine Dobrunje je bil, kot re-

čeno, Janez Trkov iz Zadvara.¹⁷ To funkcijo je opravljal od leta 1921, ko so bile prve občinske volitve, do smrti decembra 1944.¹⁸ V začetku septembra 1944 je Trkov kot komisar¹⁹ težko zbolel, tako da je okrajni glavar z odločbo okrajnega glavarstva v Ljubljani z

¹⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁸ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Dobrunjski župan je umrl. Zadnje občinske volitve v Dravski banovini so bile leta 1936, kasneje niso bile razpisane kljub načrtu banovine, da to stori leta 1939. Banska uprava si je namreč prizadevala urediti poslovno dobo vseh občinskih odborov enotno, in sicer tako, da bi se v vseh občinah iztekla na isti dan. Drugi razlog za odlašanje z razpisom občinskih volitev je bila komasacija občin, ki je v drugih banovinah ni bilo (*Samouprava*, julij 1939, str. 127). Leta 1939 pa so tudi zunanjepolitični dogodki preprečili razpis novih občinskih volitev (*Samouprava*, januar 1940, str. 2).

¹⁹ Z odločbo okrajnega glavarstva v Ljubljani z dne 1. julija 1944 je bil župan Trkov imenovan za komisarja občine Dobrunje. Posle kot komisar je prevzel 12. avgusta 1944. Z isto odločbo je bil razrešen kot dotedanji župan. Razrešen je bil tudi dotedanji občinski svet (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Imenovanje komisarja v občini Dobrunje, 1. 7. 1944). Imenovanje komisarjev je temeljilo na določilih naredbe Vrhovnega komisarja za Jadransko primorje o imenovanju občinskih komisarjev v občinah Ljubljanske pokrajine z dne 3. marca 1944 (SL šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, 8. 4. 1944 in SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, str. 215).

¹⁴ SL za Ljubljansko pokrajino, 1. 8. 1941, Odločbe Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino: Začasni predpisi o ureditvi upravne službe v Ljubljanski pokrajini.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

K št. 110/42

Z a p i s n i k

o zaprisegi novega občinskega odbornika gospoda J e r e Franceta mlajšega iz Javora št. 8 :

" Jaz, Jere Franc ml., prisegam na edinega Boga, da bom kralju in domovini zvest, da se bom pri poslovanju držal ustave in državnih zakonov, da bom čuval državno in narodno edinstvo, da bom dolžnost svojega zvanja točno opravljal in vestno zastopal in branil samoupravne in državne koristi. Tako mi Bog pomagaj !"

V občinskem uradu v Dobrunjah, dne 14. decembra 1941.

Predsednik občine:

Tovorn

Jere Franc

*Zapisnik o zaprisegi novega občinskega odbornika, 14. december 1941
(SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 81).*

dne 6. septembra 1944 za vodenje vseh poslov komisarja pooblastil občinskega tajnika Josipa Šego.²⁰ Ta je funkcijo opravljal do 2. decembra 1944, ko je posle občinskega komisarja prevzel novoimenovani komisar Franc Ložar.²¹ Imenovan je bil z odločbo okrajnega glavarstva v Ljubljani²² z dne 28. novembra

1944.²³ Verjetno je k izdaji odločbe prispevala tudi prošnja zastopnika komisarja, tajnika Šege, da okrajni glavar bodisi postavi drugega zastopnika občinskega komisarja bodisi imenuje novega občinskega komisarja.²⁴ Svojo prošnjo je utemeljil s preobreme-

²⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, str. 216 (zapis je na omenjeni strani v okviru sejnih zapisnikov in ni datiran, op. avtorice).

²¹ Prav tam.

²² Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini upošteval dotdanjo upravno razdelitev zasedenega in nato k Italiji priključenega ozemlja. Tako je Visoki komisar v Ljubljanski pokrajini ohranil okraje kot upravne enote med pokrajino in

občinami. Okrajni glavar je bil predstavnik Visokega komisarja v okraju. Nadzoroval je občinske uprave, vodil in usklajeval njihovo delovanje ter varoval njihove koristi (Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 48–49).

²³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, str. 217 (zapis je na omenjeni strani v okviru sejnih zapisnikov in ni datiran, op. avtorice).

²⁴ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Gospodu okrajnemu glavarju v Ljubljani, 10. 11. 1944.

njenostjo, saj je opravljal delo občinskega komisarja, tajnika in blagajnika, hkrati pa ga je k temu spodbudila odredba pokrajinske uprave z dne 6. novembra 1944, ki je dajala navodila za poimensko določitev oseb za obvezno službo. V tem je videl preveliko odgovornost, torej odločati o usodi občanov, predvsem pa je v tej vlogi videl nevarnost za svoje življenje in življenje svoje družine. Zavedal se je, da med ljudmi ne uživa takšnega ugleda kot komisar Trkov: »*Te odgovornosti napram prebivalstvu ne morem prevzeti nase, ker je pri tem v nevarnosti moje lastno življenje in moja imovina in to tembolj, ker sem jaz le občinski uslužbenec, ki pred ljudmi, ne vem iz kakšnih vzrokov, nima mnogokaj veljave, vsaj take ne, kot možakar-kmet iz njihovih lastnih vrst.*«²⁵ Izjava je nazoren prikaz duha časa v podeželskih občinah Ljubljanske pokrajine, ko je bila funkcija občinskega predsednika, nato župana in kasneje komisarja izredno izpostavljena in so jo zmogle večinoma izvajati le vaše avtoritete. Ali so bila njihova dejanja politično in moralno sprejemljiva ali ne, ni predmet tega prispevka.

V obdobju italijanske okupacije so občinsko upravo sestavljali predsednik občine in člani uprave. Število članov uprave je določil občinski odbor glede na število odbornikov in obseg dela. Članov uprave je moralo biti od 2 do 5. Člani so bili drugi in naslednji z najmočnejše liste izvoljenih odbornikov.²⁶ V občini Dobrunje je bila občinska uprava sestavljena iz predsednika občine in 5 članov uprave.²⁷ V primeru izpraznitve mesta člana uprave zaradi odstopa ali smrti se je mesto zapolnilo z naslednjim odbornikom z iste liste.²⁸ V občini Dobrunje je v začetku leta 1942 odstopil član uprave Anton Bricelj.²⁹ Odstop je utemeljil z nezmožnostjo usklajevanja dela člana občinske uprave in svoje osnovne službe. Na predlog občinske uprave je občinski odbor soglasno sprejel njegov odstop. Izpraznjeno mesto je v smislu 73. člena Zakona o občinah zapolnil naslednji odbornik z iste liste.³⁰ Novi občinski odbornik je prisegel, saj je tako določal 56. člen zakona.³¹ Prisego je zapisnikar navedel v posebnem zapisniku, ki ga je zapriseženi odbornik podpisal.³²

Služba predsednika in članov uprave je bila načeloma častna. Če je služba predsednika obsegala ves ali večji del delovnega časa, je moral občinski odbor z občinskim statutom³³ predsedniku določiti nagrado v obliki letne ali mesečne plače. Enako je veljalo za člane občinske uprave.³⁴

Občina Dobrunje je imela 24 občinskih odbornikov,³⁵ saj je 25. člen Zakona o občinah določal, da v občinah s 3.000–5.000 prebivalci občinski odbor sestavlja 24 odbornikov, voljenih na tri leta.³⁶ Odborniki za svoje delo od občine niso prejeli plačila. Če so za potrebe občine izven sej odbora opravljali kak posel, ki je bil povezan s stroški, jim je lahko odbor nastale stroške povrnil.³⁷

Za potrebe pregleda nad delom občinskih uprav, predvsem pa nad posameznimi občinskimi uslužbenci je Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino od občin Ljubljanske pokrajine zahteval osebne in službene podatke za vsakega posameznega uslužbenca. Točnost podatkov sta s svojim podpisom in občinskim pečatom jamčila predsednik občine in občinski tajnik.³⁸ Občina Dobrunje je tovrstne podatke pridobila in jih v 24 urah (zahteva Visokega komisariata) po prejemu zahtevka posredovala Visokemu komisariatu.³⁹

Zaradi spremenjenih okoliščin in s tem v zvezi novih zadolžitvev se je občini Dobrunje povečal obseg dela. Na seji občinske uprave 3. novembra 1941 je predsednik občine Trkov poročal, da zaradi povečanega obsega dela nastajajo zaostanki, saj občinski uslužbenci ne zmorejo sprotnega dela.⁴⁰ Na podlagi sklepa seje sta bila predsednik občine in tajnik pooblaščen, da dobita novo, strokovno usposobljeno pisarniško moč. Eden od pogojev je bilo znanje italijanskega jezika.⁴¹ Iz omenjenega dopisa je razvidno, da je delo v občinskem uradu potekalo osem ur dnevno,⁴² torej polni delovni čas. Upoštevajoč 75. člen Zakona o občinah,⁴³ ki se nanaša na prejemke

²⁵ Prav tam.

²⁶ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

²⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

²⁸ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

²⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 42. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. januarja 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

³⁰ Prav tam; gl. tudi SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

³¹ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

³² SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

³³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 80, Statut o ustanavljanju in sistemiziranju službenih mest ter ureditvi službenih odnosov uslužbencev občine Dobrunje. Občinski odbor občine Dobrunje, srez ljubljanski je sprejel statut na svoji seji dne 8. novembra 1936 v smislu 90. člena Zakona o občinah ter 153. člena Uredbe o občinskih uslužbencih (Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine z dne 29. julija 1936).

³⁴ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

³⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

³⁶ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

³⁷ Prav tam.

³⁸ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 103, Občinski uslužbenci, osebni podatki, 17. 5. 1941.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 97, Uradni zaznamek, 8. 11. 1941.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

predsednika občine in članov uprave, ter 85. člena,⁴⁴ ki obravnava prejemke občinskih uslužbencev, so za svoje delo vsi prejeli plačilo. Zaradi vojnih razmer ter s tem povezanih »izrednih gospodarskih in socialnih razmer«⁴⁵ je občinski odbor na predlog občinske uprave že na seji 2. junija 1941 soglasno sklenil, da se predsedniku občine in občinskim uslužbencem mesečni prejemki izplačujejo vnaprej,⁴⁶ pri čemer v viru ni naveden znesek, a iz drugega vira izvemo, da je predsednik občine mesečno prejemal 700 lir.⁴⁷ Ta sklep je bil vključen tudi v občinski statut. Februarja 1942 je namreč občinski odbor na predlog občinske uprave sklenil, da se občinski statut po 75. členu Zakona o občinah spremeni glede na spremenjene draginjske razmere.⁴⁸ Na podlagi spremembe je predsedniku občine za opravljanje službenih poslov pripadla letna nagrada 8.400 lir, ki se je izplačevala v dvanajstih enakih mesečnih obrokih, in sicer vnaprej.⁴⁹

Občinski uslužbenci so bili v pogodbenem delovnem razmerju. Za svoje delo so prejeli mesečno plačo. Prejemke občinskih uslužbencev so urejale naredbe Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 5. julija 1941,⁵⁰ 25. januarja 1942⁵¹ in 13. februarja 1942.⁵² Vsi občinski uslužbenci, ki so prejeli višje prejemke, kot so jih določale omenjene naredbe, so morali presežek vrniti takoj oziroma najkasneje v štirih mesečnih obrokih.⁵³ Kaj je to pomenilo za občino Dobrunje, poglejmo na konkretnem primeru. Glede na podatek iz decembra 1941, ko so sestavljali osnutek proračuna za leto 1942, je na primer občinski tajnik prejemal mesečno plačo 779 lir, občinski

sluga 433,20 lire, dnevničarka⁵⁴ uradnica 600 lir in pisar 475 lir.⁵⁵ Zaradi draginje in ker se osnovne plače niso povišale, so bile tudi v tem proračunskem letu določene draginjske doklade, katerih višina so določili že na sejah občinskega odbora 23. februarja 1941 in 12. oktobra 1941.⁵⁶ Tako je bilo tajniku določeno 438,48, slugi 329,96, pisarju 392,50 in dnevničarki uradnici 321,60 lire mesečno.⁵⁷ 3. člen naredbe o prilagoditvi plač in mezd z dne 5. julija 1941 je sicer določal, da v primeru zvišanja prejemkov po 15. marcu 1941 ti ostanejo v veljavi.⁵⁸ Navedeni prejemki občinskih uslužbencev so bili povišani februarja 1941, torej pred 15. marcem, in oktobra 1941, torej po 15. marcu. V dani situaciji je občinski odbor na predlog občinske uprave marca 1942 sklenil, da zvišanje prejemkov občinskih uslužbencev v obliki draginjskih doklad, dovoljeno na seji občinskega odbora 23. februarja 1941, ostane v veljavi in se ne všteje v nove prejemke, ki gredo po zvišanju iz 1. člena omenjene naredbe.⁵⁹

V primeru aretacije občinskega uslužbenca je bilo delovno razmerje končano. Dobrunjskega občinskega slugo je italijanski okupator aretiral 24. septembra 1942 in ga odvedel v zapor.⁶⁰ Občina mu je prekinila delovno razmerje. Plačan je bil do 30. septembra 1942.⁶¹ Občinski odbor je soglasno sklenil, da se oskrba in snaženje občinskih prostorov prepusti njegovi ženi v zameno za plačilo in stanovanje, ki je bilo že do tedaj v njuni uporabi. Tovrstna »pomoč« pa je bila, sodeč po viru, zgolj enomesečna.⁶² To pomeni, da je oseba ostala brez virov preživetja in bila verjetno vključena v sistem občinskih podpor.

Občinske zadeve so obravnavali na sejah, ki so potekale v občinskem domu. Poziv na sejo je bil ob-

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah. V spominih na umrlega župana Trkova leta 1944 lahko beremo o njegovih vsakodnevnih prizadevanjih za dobro občine: »Življenje Janeza Trkova je bila večna pešpot iz enega konca občine na drugega, često je v zgodnjem jutru odhajal zdoma in se v temi vračal. Labko rečemo, da so mu bile najbolj oddaljene vasi najbolj pri srcu; posvečal jim je še posebno skrb« (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Dobrunjski župan je umrl).

⁴⁸ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 43. redne seje občinskega odbora, ki se je vršila na nedeljo dne 15. februarja 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ SL za Ljubljansko pokrajino, 5. 7. 1941, določbe o prilagoditvi plač in mezd.

⁵¹ SL za Ljubljansko pokrajino, 28. 1. 1942, Zvišanje prejemkov bivših jugoslovanskih uradnikov in uslužbencev.

⁵² SL za Ljubljansko pokrajino, 18. 2. 1942, Uporabnost določb o zvišanju prejemkov na osebe občin ter javnopravnih ustanov in zavodov.

⁵³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁵⁴ Občina se je zaradi nezanesljivih razmer odločila za najem t. i. dnevničarjev za čas potrebe po delu v občini. Občinski odbor je predsednika občine pooblastil, da je sprejel v službo dnevničarja za določen čas in ga odpustil, ko je prenehala potreba po delu. O odpustu je bil dolžan poročati občinski upravi in občinskemu odboru (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah).

⁵⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ SL za Ljubljansko pokrajino, 5. 7. 1941, Določbe o prilagoditvi plač in mezd.

⁵⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah. Določila 1. člena naredbe z dne 5. 7. 1941 glej v SL za Ljubljansko pokrajino, 5. 7. 1941, Določbe o prilagoditvi plač in mezd.

⁶⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam.

Gospod H r i b a r Jakob, tov. delavec,

Sadinja vas št. 11.

Ker je Gašperšič Anton, občinski odbor, Sostro št. 18, umrl, se je s tem izpraznilo eno mesto občinskega odbornika. V smislu § 48. zakona o občinah pridejo na izpraznjena odborniška mesta po vrsti kandidati za odbornika z iste liste. Ker ste Vi prvi po vrsti kandidatov vam dostavljam notranje vabilo k seji, kjer boste zaprisežen.

Ponovno Vas vabim, da se seje gotovo udeležite.

Občina Dobrunje, dne 13. novembra 1941.

Predsednik:

Po smrti občinskega odbornika A. G. je njegovo funkcijo prevzel naslednji po vrsti na isti kandidatni listi, 13. november 1941 (SI ZAL LJU 6, Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 81).

javljen na oglasni deski občinskega doma. Sejo je otvoril predsednik občine, ki je sprva ugotovil, ali je bila seja pravilno sklicana, in nato preveril sklepčnost občinskega odbora. Nato je prešel na dnevni red. Seje so se pričele z branjem zapisnika zadnje seje. Po 68. členu Zakona o občinah je namreč občinski odbor o sejah vodil zapisnik.⁶³ Sledilo je poročilo predsednika občine o pregledu občinske blagajne. Po 101. členu Zakona o občinah je občina o vseh občinskih prejemkih in izdatkih vodila evidenco v občinski računski knjigi.⁶⁴ Občinska uprava je vsake tri mesece pregledala blagajniško stanje in ga primerjala z računskimi knjigami ter o tem poročala občinskemu odboru. Tako je na primer predsednik občine Trkov na seji občinskega odbora 2. junija 1941 poročal, da je izvršil redne preglede občinske blagajne, in sicer 1. marca, 5. aprila in 4. maja, pregledal glavne in pomožne blagajniške dnevnik in računске priloge ter preštel denar. Blagajniško stanje se je ujemalo s knjižnim.⁶⁵ Ni pa bilo vedno tako. 19. junija 1941 se je namreč (drugič) spremenil tečaj lire, tako da je bilo razmerje 100 din za 38 lir,⁶⁶ zato je občinska uprava

6. julija 1941 v občinski blagajni ugotovila primanjkljaj in ga vknjižila med izdatke.⁶⁷

V nadaljevanju so odborniki na sejah obravnavali zadeve, ki so bile v interesu občinske skupnosti ter so se nanašale na gospodarski in socialni napredek občine. V ospredju so bile zlasti socialne zadeve, to je vzdrževanje in podpiranje revnih, skrb za vzgojo revnih in zapuščenih otrok, vzdrževanje dobredelnih zavodov in ustanov ter spričo vojnih razmer pomoč družinam, katerih hranitelji so bili aretirani.⁶⁸ Na že omenjeni seji občinskega odbora 2. junija 1941 so tako obravnavali plačilo pogrebnih stroškov za občinskega reveža, odobrili enkratno ubožno podporo ter nekaterim zvišali ubožno podporo, Vincencijevi konferenci v Ljubljani pa so odobrili podporo za revne akademike. Viri sicer ne pričajo o razlikah pri podeljevanju podpor. Zdi se, da je občina po uradni dolžnosti poskrbela za socialno ogrožene ne glede

je bila lira v zakonito določenem razmerju proti dinarju (100 dinarjev je 30 lir) na zasedenem slovenskem ozemlju zakonito plačilno sredstvo (SL kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, Uradni tečaj italijanske lire, 23. 4. 1941).

⁶³ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁶⁶ Civilni komisar za zasedeno slovensko ozemlje je odredil, da

⁶⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 38. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 24. avgusta 1941 ob 9. uri dopoldne v občinskem domu v Dobrunjah.

⁶⁸ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 40. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 16. novembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

na politično usmeritev. Je pa občinski odbor sprejel sklep, da se ubožnih podpor in oskrbnin začasno ne izplačuje v kraje v nemški okupacijski coni, in sicer dokler se razmere ne uredijo.⁶⁹ Iz povedanega lahko sklepamo, da so nekatere osebe, katerih matična občina je bila Dobrunje, dejansko prebivale zunaj nje.⁷⁰ Za svoje uboge pa je morala skrbeti matična občina, torej v tem primeru občina Dobrunje. Glede na odločitev občinskega odbora o začasni ustavitvi izplačevanja podpor v kraje v nemški okupacijski coni so verjetno osebe, živeče zunaj matične občine Dobrunje, doživljale socialno stisko. Večina občin se je namreč soočala s svojimi občinskimi reveži in pomanjkanjem sredstev za njihovo oskrbo.

Sicer pa se je občinska uprava zavedala, da mora imeti občina v vojnih časih dovolj sredstev za pomoč občanom, predvsem v hrani. Veliko družinskih poglavarjev je bilo namreč, kot že rečeno, zaprtih oziroma odsotnih zaradi vojne. Zato je občina poudarjala nujnost pomoči in lajšanje stisk. Občina Dobrunje je imela občinski preskrbovalni urad.⁷¹ Ta sicer ni bil del občine, a je o njegovem poslovanju na sejah občinskega odbora poročal predsednik občine.⁷² Na čelu preskrbovalnega urada sta bila poslovodja in odbor, ki so ga sestavljali predsednik občine, član uprave kot predsednikov namestnik, dva predstavnika trgovcev, predstavnik industrije, dva predstavnika potrošnikov, namestnika predstavnikov trgovcev, namestnik predstavnika industrije in namestnika predstavnikov potrošnikov.⁷³

Pri poslovanju urad ni sledil zgoraj omenjenim smernicam dela, saj je odbor urada ugotovil, da je poslovodja delo opravljal neredno in da je nenatančno vodil poslovne knjige.⁷⁴ Občinski preskrbovalni urad je poslovodjo odstavil in na njegovo mesto imenoval drugo osebo. Tudi novo vodstvo se je izkazalo kot

nesposobno, zato sta vodenje urada prevzela člana občinskega preskrbovalnega urada oziroma njegovega odbora, poslovodja pa je ohranil svoj položaj.⁷⁵ Izvršila sta temeljito revizijo, ki je pokazala finančni primanjkljaj urada. Kot lahko beremo v sejnem zapisniku, je »urad menda prišel ob vso rezervno«.⁷⁶ Nepravilnosti v poslovanju pa vse do poletja 1943 še vedno niso bile odpravljene.⁷⁷

V delokrog občin je sodila tudi skrb za občinske prometne ustanove, torej tudi gradnja in vzdrževanje cest.⁷⁸ Velik del občine Dobrunje je bil hribovit, ceste so bile v »obupnem stanju«, prometne zveze slabe.⁷⁹ Občinski predsednik Trkov si je prizadeval za izboljšanje cestnih povezav. Tako so bile zgrajene ceste skozi Reko proti Polici, na Št. Pavel, na Javor, za povezavo s Šmarjem cesta na Lipoglav ter cesta na Češnjice in Zagradišče.⁸⁰

Iz vira sicer ni razvidno, v katerih letih so bile zgrajene omenjene cestne povezave, a lahko sklepamo, da v obdobju med svetovnjima vojnoma. V vojnem času so bila namreč zaradi finančno (še bolj) omejenih sredstev predvidena le najnujnejša, redna vzdrževalna dela na občinskih cestah in mostovih. Gradnja novih cest je bila izjema. Poglejmo primer. Občina Dobrunje si je prizadevala pridobiti zemljišče med Sadinjo vasjo in Podmolnikom za potrebe izgradnje ceste, ki bi bila v interesu številnih občanov, predvsem prebivalcev Podmolnika; sodeč po viru zaradi gospodarskih interesov.⁸¹ Problem je nastal, ker vsi dotedanji lastniki omenjenega zemljišča tega niso bili pripravljeni prodati občini. Po besedah predsednika občine sta dva posestnika postavljala prevelike finančne zahteve. Ker sprva ni bilo mogoče priti do dogovora, je občinski odbor na predlog občinske uprave soglasno sklenil, da se proti posestnikoma uvede razlastitveni postopek in zemljišču spremeni namembnost kot občinska cesta I. reda.⁸² Na podlagi

⁶⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁷⁰ V viru je primer mladoletne M. F. iz občine Trata nad Škofjo Loko, ki je bila potrebna podpore (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 37. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. junija 1941 v občinskem domu v Dobrunjah).

⁷¹ V spominih sina Franca Ložarja lahko beremo: »Na dobrunjsko občino niso poslali živilskih kart, ker so očitali (italijanski okupator; op. avtorice), da je vas (mišljen Bizovik, od koder so bili Ložarjevi) preveč partizanska. Oče je obhodil mnogo uradov, preden mu je uspelo, da so iz Ljubljane občasno oskrbovali trgovine z nekaj živili in mleka. Občina je postala tako še preskrbovalni urad, ki je pobiral od trgovin denar za prejeta živila« (Kržan, »Ne delajte grobov!«).

⁷² Na primer na seji 2. novembra 1942 (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah).

⁷³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁷⁴ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁷⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943 v občinskem domu v Dobrunjah. Iz omenjenega zapisnika izvemo, da je poslovodja še vedno ista oseba, ki je nasledila odstavljenega.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁷⁸ Tudi v obdobju banovine so morale občine v svojih proračunih zagotoviti sredstva za občinske ceste, in sicer na podlagi Zakona o samoupravnih cestah. Banski svet pa je občine razbremenil tudi s prekvalifikacijo več sto kilometrov občinskih cest v banovinske (Stiplovšek, Prizadevanje, str. 34–35).

⁷⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Dobrunjski župan je umrl.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 38. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 24. avgusta 1941 ob 9. uri dopoldne v občinskem domu v Dobrunjah.

⁸² Prav tam. V začetku novembra 1941 je bil med občino in posestnikoma le sklenjen dogovor, po katerem je občina kupila njuno zemljišče za izgradnjo občinske ceste I. reda. Občina je prevzela tudi stroške prepisa zemljišča na občino (SI ZAL

povedanega lahko sklepamo, da so bili interesi občine nad interesi posameznikov, zlasti v času izrednih, vojnih razmer.

V občinski delokrog je sodilo tudi »širjenje in pospeševanje narodne prosvete«. ⁸³ Zaradi vojnih razmer je občina (tudi) to določilo zakona izvajala v skladu s svojimi možnostmi in selekcionirala potrebe šol. ⁸⁴ Tako je krajevni šolski odbor Javor, katerega člane je imenoval občinski odbor na predlog predsednika občine, ⁸⁵ konec oktobra 1941 občino zaprosil za podporo, ki bi mu omogočila dovršitev najnujnejših del pri novi šoli. Na predlog občinske uprave je občinski odbor soglasno sklenil, da se prošnja zavrne zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. ⁸⁶ Po drugi strani pa je občinski odbor ocenil, da se Obrtno nadaljevalni šoli Polje odobri prošnja za kredit. ⁸⁷ Sicer pa je bil glede financiranja ljudskih šol še vedno v veljavi Zakon o narodnih šolah, ⁸⁸ ki je v 25. členu določal, da ima vsaka šolska občina svoj proračun. ⁸⁹ Proračun je sestavil šolski odbor, ki ga je prek okrajnega glavarstva posredoval Visokemu komisariatu. ⁹⁰ Ta ga je na podlagi 139. člena Zakona o narodnih šolah obravnaval in odobrnil ter posredoval upravni občini, ki je že odobreni šolski proračun uvrstila v svoj proračun brez pravice do še posebnega razpravljanja o njem. ⁹¹

Pogoj za uspešno zadovoljevanje potreb občine in njenih prebivalcev je bil uspešno sestavljen proračun, ki je bil temelj občinskih financ. Občina ga je sestavljala za vsako leto vnaprej. Po 83. členu Zakona o občinah je bilo sestavljanje in predlaganje občinskega proračuna ter letnega zaključnega računa v pristojnosti občinske uprave. ⁹² Po 96. členu Zakona o občinah je občinska uprava sestavila proračun najkasneje tri mesece pred pričetkom proračunskega leta. ⁹³ Proračunska sredstva za leto 1940/41 so bila koriščena, »kolikor se je pač dalo izvršiti v teh neugodnih prilikah, ki so bile letošnje spomlad«. ⁹⁴ V skladu z zakonom je občinska uprava sestavila računске zaključke vseh skladov (občinski, ubožni, občinski veterinarski, ⁹⁵ sklad od kupnine osebnega dela ⁹⁶ in sklad za protiletalsko zaščito) ter jih predstavila občinskemu odboru. Zaključni računi so bili dani v vpogled javnosti v obdobju 15.–22. septembra 1941. ⁹⁷ Nanje je imela ugovor papirnica Vevče. Njene pripombe je obravnaval občinski odbor in jih soglasno zavrnil. Sodeč po viru je imela papirnica ugovor na pribitek občinskega sklada za leto 1940/41. Pribitek je občinski odbor sicer priznaval, a ga ni imel za dejanski rezultat tega proračunskega oziroma računskega leta. V tej vsoti so bili vštetni vsi fondii, ki so bili zbrani že pred letom 1940/41 in so ob zaključku leta še obstajali, in vsi vrednostni papirji. Omenjenega pribitka ne bi bilo, če bi bile razmere konec leta 1940/41 normalne, če »ne bi bilo vojske«, ⁹⁸ kot lahko beremo v viru, saj bi se v tem primeru proračunska sredstva popolnoma izkoristila. Zaradi vojnih razmer nekatera v proračunu predvidena dela niso bila izvedena. Občinski odbor je pribitek pripisoval tudi zvišanju davčnega predpisa na družbeni davek papirnice, na podlagi katerega so občinske doklade pobrali v večjem znesku, kot je predvidela občina. Občina pa seveda ni imela vpliva na spremembo davčnega predpisa. Prav tako je zavrnila ugovor papirnice v točki, ki se je nanašala na popis občinskega premoženja v blagajniški knjigi. Občinsko premoženje je bilo namreč popisano v inventarni knjigi, ki je bila sestavni del zaključnega računa. Iz »spornega« pribitka, ki je nastal v letu

LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 39. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 12. oktobra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁸³ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

⁸⁴ V obdobju Dravske banovine je ta poleg zakonskih obveznosti poskrbela tudi za dodatno pomoč občinam. Po prizadevanjih banskih svetnikov so v banovinske proračune vnesli tudi postavko za pomoč podeželskim občinam pri gradnji šol, od leta 1937 tudi plačevanje materialnih stroškov osnovnih šol in vzdrževanje zgradb osnovnih šol. Za finančno šibke občine je bila to pomembna razbremenitev (Stiplovshek, Prizadevanje, str. 35).

⁸⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 39. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 12. oktobra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah. V času županovanja Janeza Trkova sta dobili župniji Lipoglav in Javor vsaka svojo veliko, moderno šolo (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Dobrunjski župan je umrl).

⁸⁶ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 40. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 16. novembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁸⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 39. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 12. oktobra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁸⁸ UL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 1. 1930, Zakon o narodnih šolah.

⁸⁹ Prav tam; gl. tudi SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁹⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁹¹ UL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 1. 1930, Zakon o narodnih šolah; SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁹² SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 39. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 12. oktobra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁹⁵ Iz vira ni točno razviden delokrog sklada, a lahko na podlagi naziva sklepamo, da je bil usmerjen v zdravljenje živine. Proračun sklada se je pokrival z lastnimi dohodki, tako da občinski sklad ni ničesar prispeval (ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah).

⁹⁶ Iz vira ni jasen delokrog sklada (op. avtorice).

⁹⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 39. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 12. oktobra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

⁹⁸ Prav tam.

1940/41, pa je občina izplačala višje draginjske doklade občinskim uslužbencem.⁹⁹

Občinska uprava je pri sestavljanju osnutka proračuna za leto 1942 upoštevala spremenjene razmere, ki so bile »popolnoma drugačne od onih, ko se je sestavljala proračun za l. 1941«. ¹⁰⁰ Zato občinski upravi proračun za leto 1941 ni mogel služiti kot podlaga za sestavo proračuna za leto 1942. V osnutek proračuna je vnesla le najnujnejše potrebščine in večjo pozornost usmerila na socialno skrbstvo, in sicer deloma v ubožnem in deloma v občinskem proračunu. Za pokritje vseh predvidenih potrebščin je morala občinska uprava kljub varčno sestavljenemu osnutku v največji možni meri upoštevati 100-odstotno t. i. »občinsko doklado«, trošarine in takse.¹⁰¹ Osnutek proračuna je bil sestavljen po navodilih okrožnice Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino z dne 4. avgusta 1941, s katero so bila občinam dana navodila za sestavo in predložitev proračuna.¹⁰² Predsednik občine je osnutek proračuna po točkah podrobno predstavil na seji občinskega odbora. Po predstavitvi se je odprla razprava, ki se je končala s soglasnim sprejetjem osnutka proračuna.¹⁰³ Tako je proračun občinskega sklada obsegal plače občinskega predsednika, tajnika, občinskih uslužbencev in občinskih babic, draginjske doklade, potne stroške, kurjavo, pisarniške potrebščine, vzdrževanje gasilskih čet, javno razsvetljavo, vzdrževanje občinskih stavb, gradnjo in vzdrževanje občinskih cest, čiščenje rek in potokov ter vzdrževanje ljudskih šol v Sostrem, Javorju, Hrušici in Lipoglavu.¹⁰⁴ Predvidene izdatke so pokrili s 100-odstotno »občinsko doklado«. ¹⁰⁵ Proračun ubožnega sklada je predvideval izdatke za denarne podpore revnim ter vzdrževanje občinske ubožnice¹⁰⁶ in ubožcev. V ubožnici je bilo konec leta 30 oseb, ki jih je v celoti vzdrževala občina. Oprema v ubožnici je bila stara, zato je bila potrebna nova. Ker ubožni sklad ni imel lastnega kritja, je proračun predvideval, da njegove izdatke v celoti pokrije občinski sklad.¹⁰⁷ Ostale socialne zadeve, kot so podpore brezposelnim in prehrana civilnega prebivalstva, so bile predvidene v proračunu občinskega sklada. Pod prvo je bila miš-

ljena predvsem pomoč v smislu najema brezposelnih delavcev za dela pri vzdrževanju občinskih cest in mostov ter druga občinska dela. Pozimi, ko ni bilo dela, je bila pomoč denarna. Pod drugo je bila predvidena pomoč zlasti v primerih, ko so bili hranitelji družin zaprti ali kako drugače odsotni zaradi vojne.¹⁰⁸ Proračun občinskega veterinarskega sklada je bil tudi v tem letu predviden v enakem obsegu in so ga pokrili z lastnimi prihodki.¹⁰⁹

Na javno razgrnjen proračun so imele ugovore Združene papirnice Vevče. Predsednik občine je z njimi seznanil občinski odbor in poročal, da je o ugovorih na seji razpravljala občinska uprava ter soglasno sklenila občinskemu odboru predlagati zavrnitev ugovorov, saj niso bili utemeljeni in so bili deloma v nasprotju s predpisi.¹¹⁰ Ugovori so se nanašali predvsem na »previsoke« dohodke občinskih uslužbencev v primerjavi z navadnimi delavci. Občina je omenjeni ugovor zavrnila z argumentom, da imajo občinski uslužbenci višjo izobrazbo in povečan obseg dela zaradi vojnih razmer, upoštevati pa je treba, »da se danes ne dobi toliko za Liro kot se je prej dobilo za Dinar«. ¹¹¹ Naslednji ugovor papirnic se je nanašal na postavko podpore brezposelnim. Papirnicam se je zdela »neumestna«. Tudi ta ugovor je občina argumentirala z nujno pomočjo brezposelnim v obliki javnih del in pozimi v obliki denarne pomoči, saj je bila v nasprotnem primeru ogrožena eksistenca številnih družin. Papirnice so si, sodeč po viru, prizadevale za »preložitve ceste« ter postavitev novega mostu med Zadvorom in Vevčami.¹¹² To bi bilo povezano z velikimi stroški: »/.../ morda en milijon ali dva milijona lir. Točnejše se glede teh stroškov spričo današnjih cen ne vemo izraziti.« ¹¹³ Postavka pomoč brezposelnim ni mogla obsegati večjega zneska, ki bi zajel tudi omenjene zahteve papirnice. Prav tako ni bilo mogoče oblikovati posebnega fonda za ta dela, saj se po mnenju občine tovrstna praksa s fondi že prej ni obnesla, očitno pa tudi ni bila v skladu z novimi predpisi.

Papirnice se niso strinjale tudi s postavko prehrana civilnega prebivalstva. Občina se je zavedala, da »mora imeti v današnjih časih pripravljen kredit in denar za vse slučaje, ko je treba priskočiti prebivalstvu na pomoč«. ¹¹⁴ Občinski odborniki so ugovore papirnice zavrnili in se strinjali z občinsko upravo, da so zahteve papirnice Vevče finančno nevzdržne in niso v korist občanov.

Sestavni del proračunskih razprav je bilo tudi sklepanje o zaključnem računu podobčine Bizovik,

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Prav tam.

¹⁰⁶ Leta 1928 je občina poslopje stare šole v Sostrem preuredila v občinsko ubožnico. Sestre usmiljenke so oskrbovale 20 do 30 domačih in tujih revežev, onemoglih, bolnih in otrok (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 82, Dobrunjski župan je umrl).

¹⁰⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Prav tam.

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Prav tam.

La alb

II.

Comune: Dobrunje Distretto: Ljubljana
 Občina: _____ Srez: _____

Bilancio preventivo
 relativo alle uscite e alle entrate del comune
 per l'esercizio 1942

Proračun
 izdatkov in dohodkov občine
 za leto 1942

Obč. prorač. obrazec št. 2

Naslovna stran proračuna izdatkov in dohodkov občine Dobrunje za leto 1942 (SI AS 196, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945, t. e. 7-7, Proračunski spisi, srez Ljubljana).

tako za leto 1941¹¹⁵ kot za leto 1942.¹¹⁶ Iz arhivskih virov ni razvidno, da bi imel Bizovik v občini Dobrunje poseben status. V sejnih zapisnikih se le pri vprašanju zaključnega računa Bizovik navaja kot t. i.

¹¹⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹¹⁶ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943/XXI v občinskem domu v Dobrunjah.

podobčina. Tako je za leto 1941 predsednik občine poročal, da je občinski blagajnik sestavil zaključni račun podobčine Bizovik, ki ga je podpisalo podobčinsko starešinstvo.¹¹⁷ Zaključni račun je bil dan v vpogled na sedežu občine.¹¹⁸ Enak postopek je bil za leto 1942.¹¹⁹ Primerjava obeh zaključnih računov po-

¹¹⁷ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹¹⁸ Verjetno je mišljen občinski dom Dobrunje; op. avtorice.

¹¹⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik

kaže, da je imela podobčina Bizovik leta 1941 nižje prejeme in višje izdatke kot leta 1942. Bistveno se je leta 1942 povečalo premoženje v nepremičninah (leta 1941 14.000 lir in 1942 33.000 lir).¹²⁰ Zakaj je tako, iz vira ni razvidno. Na podlagi povedanega lahko sklepamo, da je bil Bizovik obračunsko samostojen, a iz vira ni razvidno, v kolikšnem obsegu. V drugih upravnih zadevah je očitno deloval po smernicah občine Dobrunje ter imel svoje predstavnike v občinski upravi in občinskem odboru.

Pri sestavljanju občinskega proračuna za leto 1943 se je občinska uprava ravnala po okrožnici Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino z dne 18. julija 1942.¹²¹ Navodila so prinašala spremembe, saj sta odpadla poseben proračun ubožnega sklada in poseben proračun veterinarskega sklada. Potrebščine iz omenjenih dveh skladov so bile predvidene v posebnih poglavjih občinskega proračuna. Okrožnica je nadalje določala, naj občine poskrbijo za zadostna sredstva v vseh poglavjih proračuna, da ne bo treba med proračunskim letom izkazovati naknadnih kreditov. V smislu teh navodil je občinska uprava sestavila osnutek občinskega proračuna in ga dala v petdnevni vpogled javnosti v občinski pisarni. K osnutku proračuna niso bile vložene nobene pripombe.¹²² Sledila je predstavitev osnutka proračuna na seji občinskega odbora. Občinska uprava je pri sestavi osnutka proračuna za leto 1943 upoštevala enak obseg davkov kot leta 1942, je pa predvidela višje izdatke v primerjavi s prejšnjim letom, in sicer za okoli 60.000 lir.¹²³ Proračun občine za leto 1942 je namreč z dohodki in izdatki znašal 289.970 lir,¹²⁴ za leto 1943 pa 350.444 lir.¹²⁵ Občinski odbor je proračun 16. decembra 1942 soglasno sprejel.

Občinski odbor je pri sprejemanju proračuna za leto 1943 deloval v precej okrnjeni sestavi zaradi odsotnosti posameznih članov občinske uprave in občinskih odbornikov zaradi vojnih razmer. Razlogi odsotnosti so bili internacija, smrt in bivanje znotraj ljubljanske kontrolne črte. Že oktobra 1942 je predsednik občine okrajnemu glavarstvu v Ljubljani poročal, da odbor občine Dobrunje ne more več delovati, ker nima zadostnega števila občinskih odbornikov, kot zahteva 61. člen Zakona o občinah.¹²⁶ Po omenjenem členu je bil odbor sklepčen, če je bila na seji prisotna polovica odbornikov.¹²⁷ Predsednik občine je v poročilu poudaril, da je od 24 odbornikov in 6 članov občinske uprave 9 takih, ki se lahko udeležijo sej.¹²⁸ Iz pisarne okrajnega civilnega komisarja, sicer majorja fašistične milice, Lodovica Maffeiija¹²⁹ je prejel pojasnilo. Po pregledu stanja občinskega odbora je okrajni civilni komisar ugotovil, da je trenutno stvarno število odbornikov 14 in da je 9 odbornikov takih, ki se lahko udeležijo sej. To pa je bilo po njegovem mnenju zadostno število za sklepčnost seje.¹³⁰ Prav tako je opozoril, da ima občina zakonsko možnost in tudi dolžnost, da namesto umrlih odbornikov in tistih, ki so v tujini, torej v »drugi državi«, pokliče namestnike. Namestniki pa niso prišli v poštev pri tistih občinskih odbornikih, ki so bili internirani v sami državi, saj je obstajala možnost, da se bodo v doglednem času vrnili.¹³¹ Sicer pa po besedah okrajnega civilnega komisarja navedena pojasnila niso bila stvar njegovih odločitev, ampak je podobna določila vseboval tudi občinski statut v 16., 17. in 18. členu.¹³²

Motnje v delu občine so nastajale tudi zaradi odsotnosti nekaterih občinskih uslužbencev, in sicer zaradi nezmožnosti prihoda na sedež občine. Pet občinskih uslužbencev namreč ni moglo prihajati na delovno mesto v občini Dobrunje, ker so prebivali na drugi strani kontrolne črte na ljubljanskem območju.¹³³ Del občine je namreč odrezala žična ograja. Zato se je predsednik občine Trkov na okrajno glavarstvo v Ljubljani obrnil s prošnjo za posredovanje

47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943/XXI v občinskem domu v Dobrunjah.

¹²⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 44. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 29. marca 1942 v občinskem domu v Dobrunjah; SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 47. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 25. julija 1943/XXI v občinskem domu v Dobrunjah.

¹²¹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 46. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na sredo dne 16. decembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah. Prav tam.

¹²² Prav tam.

¹²³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 41. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši na nedeljo dne 14. decembra 1941 v občinskem domu v Dobrunjah; SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 46. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v sredo dne 16. decembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹²⁴ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni odelek 1941–1945, t. e. 7-7, Proračunski spisi, srez Ljubljana, Pravilnik za izvrševanje proračuna občine Dobrunje za l. 1942, 20. 12. 1941.

¹²⁵ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni odelek 1941–1945, t. e. 7-7, Proračunski spisi, srez Ljubljana, Proračun izdatkov in dohodkov občine Dobrunje za leto 1943.

¹²⁶ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 106, Občinski odbor ne more delovati radi odsotnosti odbornikov, 19. 10. 1942.

¹²⁷ SL Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933, Zakon o občinah.

¹²⁸ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 106, Občinski odbor ne more delovati radi odsotnosti odbornikov, 19. 10. 1942.

¹²⁹ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, str. 49.

¹³⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 106, Občini Dobrunje, 27. 10. 1942. Od 14 odbornikov jih je bilo 9 doma, 1 je bil v bolnici, 4 so prebivali znotraj ljubljanske kontrolne črte (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 106, Občinski odbor ne more delovati radi odsotnosti odbornikov, 19. 10. 1942). Očitno jim je bil prehod otežen (op. avtorice).

¹³¹ Prav tam.

¹³² Prav tam.

¹³³ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Občina Dobrunje, Prošnja za dovolnice za prehod čez mejo, 22. 7. 1942.

pri Kraljevi kvesturi¹³⁴ v Ljubljani za prost prehod omenjenih občinskih uslužbencev. Kontrolno črto bi prekoračili v Spodnji Hrušici.¹³⁵ Sodeč po viru omenjeni občinski uslužbenci v doglednem času niso dobili potrebnega dovoljenja za prehod, zato se je eden od njih, Miroslav Saje, osebno zglasil na okrajnem glavarstvu, kjer je izvedel, da je pisarna okrajnega glavarstva prošnjo za dovolilnice zavrnila, ker ni bila napisana v italijanskem jeziku.¹³⁶ Zaradi vztrajnosti je Saje izsilil pogovor z okrajnim civilnim komisarjem, ki je konec julija 1942 po dolgotrajnem prepričevanju le pristal na pridobitev potrebnih dovolilnic pod pogojem, da natančno utemeljijo, zakaj je posamezen občinski uslužbenec v občinskem uradu tako nujno potreben.¹³⁷ Občinski uslužbenec Saje je pogovor izkoristil tudi za prošnjo za pridobitev dovolilnic za župana občine Dobrunje, tajnika in občinskega slugo, in sicer za njihovo prihajanje v Ljubljano za potrebe urejanja občinskih zadev.¹³⁸ Okrajni civilni komisar mu je odgovoril: »*Gospod župan lahko pride v Ljubljano s karabinjerji, gospod tajnik in sluga pa v Ljubljani nimata kaj iskati.*«¹³⁹ Iz vira sicer ni razvidno, ali so omenjeni občinski uslužbenci zelene dovolilnice dobili, a zdi se, da so bili prisiljeni čakati: »*.../ proti višji sili pa ne moremo nič, kakor da potrpiamo, kakor nam je svetovano.*«¹⁴⁰ Upoštevaljoč zapisnik seje občinskega odbora z dne 2. novembra 1942 so bili trije uradniki/dnevničarji s sklepom občinske uprave iz občinske službe odpuščeni 31. avgusta 1942.¹⁴¹

Iz vira sicer ni razvidno, ali je do tega prišlo zaradi neizdanih dovolilnic ali zato, ker ni bilo potrebe po njih. T. i. dnevničarje je občina namreč zaposlila pogodbeno, po potrebi. To pomeni, da je bila lahko ista oseba večkrat odpuščena in ponovno zaposlena. Četrty »problematični« uradnik je bil kot dnevničar odpuščen decembra 1942,¹⁴² kar verjetno pomeni, da je do takrat prihajal v občino s pomočjo prepustnice in opravljal svoje delo. Peta uradnica iz skupine petih pa se konec leta 1942 v sejnem zapisniku navaja kot zaposlena uradnica dnevničarka.¹⁴³ To pomeni, da je na sedež občine v Dobrunje s prepustnico nemoteno prihajala iz Spodnje Hrušice, kjer je prebivala.

Zaključek

Delovanje podeželske občine Dobrunje je v obdobju italijanske okupacije potekalo v skladu z navodili nove okupacijske oblasti. Iz sejnih zapisnikov ob italijanski okupaciji ni mogoče zaznati vidnejše ločnice. Občina je v skladu z novimi naredbami delovala dalje. Če je v obdobju italijanske okupacije pri delovanju upoštevala naredbe Visokega komisiariata, je zanimivo, da jih ni upoštevala pri terminologiji. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je namreč z naredbo z dne 24. januarja 1942¹⁴⁴ odločil, da se v občinah Ljubljanske pokrajine uprava poveri županom, ki so jim v pomoč občinski sosveti, če Visoki komisar to oceni za mogoče.¹⁴⁵ Župan je opravljal posle, ki jih je Zakon o občinah dodelil predsedniku občine, občinski upravi in občinskemu odboru. Županove odločbe je po naredbi izvrševal občinski tajnik.¹⁴⁶ V sejnih zapisnikih občine Dobrunje se še nadalje uporabljajo poimenovanja predsednik občine, občinski odbornik in član občinske uprave,¹⁴⁷ vsi pa svoje pristojnosti izvršujejo skladno z zakonom iz leta 1933. V uradnih dopisih z okrajnim glavarstvom so poimenovanja v glavnem v skladu z naredbo o imenovanju županov.¹⁴⁸ Upoštevaljoč sejne zapisni-

¹³⁴ Za prehod preko kontrolnih točk je bilo potrebno tudi soglasje vojaškega poveljstva (ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, G. tajnik!, julij 1942).

¹³⁵ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Občina Dobrunje, Prošnja za dovolnice za prehod čez mejo, 22. 7. 1942. Italijanski okupator je pričel 19. februarja 1942 okoli Ljubljane v zemljo zabijati kole, ki so bili opora za bodočo žico, s katero so 23. februarja 1942 obkrožili mesto. Prestolnica je bila tako odrezana še od preostalega zaledja, saj je žica od ljubljanskega okrožja ločila Barje, Polje, Kozarje, Savlje in Ježico. Nihče ni smel ne v mesto ne iz njega, dokler ni zaprosil za potno dovolilnico in jo tudi dobil (*lasciapassare*). Za prihod in izhod iz mesta so jo morale imeti vse osebe, starejše od 14 let (Šorn, *Življenje Ljubljančanov*, str. 45–46).

¹³⁶ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Cenjeni gospod tajnik, 25. 7. 1942.

¹³⁷ Prav tam. Okrajni civilni komisar je svoj sprva odklonilen odnos do pridobitve dovoljenj za omenjene občinske uslužbence izrazil iz besedami: »*.../ občine Dobrova, Rudnik in Dobrunje ne dobe nobenih prelaznic, ker so tako 'vzorne' /.../*« (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Cenjeni gospod tajnik, 25. 7. 1942). Pod »vzornostjo« je verjetno mislil povečano protiokupatorsko delovanje.

¹³⁸ Tovrstno prošnjo je predsednik občine Dobrunje že predhodno naslovil na okrajno glavarstvo (SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Občina Dobrunje, Prošnja za dovolnice za prehod čez mejo, 22. 7. 1942).

¹³⁹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, Cenjeni gospod tajnik, 25. 7. 1942.

¹⁴⁰ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 25, a. e. 222, G. tajnik!, julij 1942.

¹⁴¹ SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁴² SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 46. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v sredo dne 16. decembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁴³ Prav tam.

¹⁴⁴ SL za Ljubljansko pokrajino, 31. 1. 1942, Uvedba županov in občinskih sosvetov; SI ZAL LJU 490 Mesto Ljubljana, predsedstvena registratura, Občinski svet in njega odbori, 20. 6. 1942.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ SL za Ljubljansko pokrajino, 31. 1. 1942, Uvedba županov in občinskih sosvetov.

¹⁴⁷ Na primer SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 43. redne seje občinskega odbora, ki se je vršila na nedeljo dne 15. februarja 1942 v občinskem domu v Dobrunjah, in ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 11, a. e. 35, Zapisnik 45. redne seje občinskega odbora Dobrunje, ki se vrši v ponedeljek dne 2. novembra 1942 v občinskem domu v Dobrunjah.

¹⁴⁸ Na primer v dokumentu SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 13, a. e. 106, Občinski odbor ne more poslovati zaradi odsotnosti odbornikov, 19. 10. 1942, se uporabljajo poimenovanja predsednik, član uprave in občinski odbornik.

ke je občina Dobrunje ves čas italijanske okupacije delovala po enakih smernicah, katerih temelj je bil predvojni Zakon o občinah. Šlo je za urejeno občino, in sicer tako v smislu finančnega kot upravnega poslovanja. Revizija marca 1943 je namreč pokazala, da je blagajniško in knjigovodsko poslovanje potekalo v skladu s predpisi.¹⁴⁹ Finančno stanje občine je bilo ugodno, svoje obveznosti je redno poravnala. Ob reviziji je občinsko premoženje znašalo 141.300,49 lire.¹⁵⁰ Revizor Stanislav Rotar je prav tako ugotovil urejeno upravno in pisarniško poslovanje občine. Arhiv je bil urejen, spise je občina redno reševala.¹⁵¹

Revizor pa v tem letu ni pregledal finančnega poslovanja občinskega preskrbovalnega urada, ker je to storil revizijski oddelek Prevoda v Ljubljani.¹⁵² Pregled finančnega poslovanja občinskega preskrbovalnega urada je bil potreben zaradi neurejenega knjigovodstva.¹⁵³ V istem času so tudi člani takratnega odbora občinskega preskrbovalnega urada izvedli revizijo poslovanja tega urada.¹⁵⁴ Ugotovili so poslovni primanjkljaj v letih 1941 in 1942, in sicer zaradi malomarnosti, ne pa zaradi namernih nezakonitih dejanj.¹⁵⁵ V takšnem primeru bi župan o tem poročal Prevodu v Ljubljani in Visokemu komisariatu ter prosil za preiskavo.¹⁵⁶

Kljub finančni in upravni urejenosti je bila občina Dobrunje le ena izmed občin, ki so poleg človeških žrtev utrpeli tudi materialno škodo. Revizija je leta 1944 ugotovila, da so bile zaradi vojne uničene 3 javne zgradbe v vrednosti 3.063.250 lir, 33 zasebnih hiš, 105 gospodarskih poslopij in 1 industrijska naprava v skupni vrednosti 355.414 lir.¹⁵⁷

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 196, Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 6, Občina Dobrunje
LJU 490, Mesto Ljubljana, predsedstvena registratura

TISKANI VIRI

SL – Službeni list
Službeni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. 4. 1933.
Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje, 23. 4. 1941.
Službeni list za Ljubljansko pokrajino, 5. 7. 1941; 1. 8. 1941; 28. 1. 1942; 31. 1. 1942; 18. 2. 1942.
Službeni list šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, 8. 4. 1944.

UL – Uradni list

Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 1. 1930.
Samouprava: glasilo Županske zveze v Ljubljani, 1939, 1940.

LITERATURA

Ferenc, Tone: *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*. Maribor: Obzorja, 1987.
Ferenc, Tone: *Ozemlje in meje. Upravno-ozemeljska razdelitev. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja republike Slovenije: 1848–1992 1* (ur. Neven Borak et al.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Mladinska knjiga, 2005, str. 577–578.
Krajevni leksikon dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani, 1937.
Občine Dravske banovine. Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933–1937. Ljubljana: Županska zveza v Ljubljani, 1937.
Stiplovšek, Miroslav: Prizadevanje Banskega sveta Dravske banovine za okrepitev vloge banovinske, okrajne in občinske samouprave pri pospeševanju razvoja Slovenije. *Lex localis – revija za lokalno samoupravo* 5, 2007, št. 2, str. 19–37.
Šorn, Mojca: *Življenje Ljubljancanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.

¹⁴⁹ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945, t. e. 7-7, Izvleček iz poročila o reviziji računov in poslovanja občine Dobrunje, okraj Ljubljana, marec 1943.

¹⁵⁰ Prav tam.

¹⁵¹ Prav tam.

¹⁵² SI ZAL LJU 6 Občina Dobrunje, t. e. 12, a. e. 56, Revizija občinskega urada in občinskega preskrbovalnega urada (od 7. 11. 1944 do 18. 11. 1944).

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945, t. e. 7-7, Izvleček iz poročila o reviziji računov in poslovanja občine Dobrunje, okraj Ljubljana, marec 1943.

¹⁵⁶ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945, t. e. 7-7, Zapisnik sestavljen 4. marca v pisarni občine Dobrunje ob priliki revizije občinskih računov, odrejene z odlokom Visokega komisarja za ljubljansko pokrajino z dne 19. 12. 1942.

¹⁵⁷ SI AS 196 Šef pokrajinske uprave v Ljubljani, Upravni oddelek 1941–1945, t. e. 7-7, Poročilo o reviziji občine Dobrunje, okraj Ljubljana, katero revizijo sem podpisani izvršil po nalogu šefa pokrajinske uprave v Ljubljani z dne 6. novembra 1944.

SPLETNI VIRI

Kržan, Vanja: *Mesto na gori. »Ne delajte grobov!«*. *Zaveza*, 43.

<https://www.zaveza.si/zaveza-st-43/>.

Internetna baza Inštituta za novejšo zgodovino (INZ): Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej z dne 21. 8. 2020:

<https://www.sistory.si/zrtve>.

S U M M A R Y

Municipality of Dobrunje during Italian occupation between 1941 and 1943

Drawing on the example of the Municipality of Dobrunje, the contribution presents the operations of a rural municipality during Italian occupation. The Province of Ljubljana, although administratively corresponding to the provinces of the Italian state, had some particularities arising from its specific status. Due to lack of personnel facing Italy, the High Commissioner for the Province of Ljubljana retained the officials of the former banovina administration and accorded its departmental composition to the High Commissariat. And while organization also remained unchanged at local level, the occupier abolished municipal self-administration. As a result, municipal presidents, later-to-become mayors, implemented directives issued by state authorities but continued to manage local matters in accordance with prewar guidelines and municipal operations remained subject to the Municipalities Act of 1933. Under Article 59 of this act, the municipal board

passed its decisions at sessions convened by the municipal president when necessary or at least every three months. The municipal president headed the municipality as well as convened, chaired, and closed municipal board sessions. Legally, he was the board member elected as the holder of the strongest candidate list. His function was an honorary one. The president of the Municipality of Dobrunje was Janez Trkov from Zadvor, who performed this function from the first municipal election in 1921 to his death in December 1944, when his office was taken over by the newly appointed Municipal Commissioner Franc Ložar.

During Italian occupation, the municipality was governed by the municipal president and a body of administration, the size of which was determined by the municipal board, depending on the number of its members and its work scope. The body of administration had between two and five members from the second strongest candidate list of the elected board members. Dobrunje's administration consisted of the municipal president and five administration members. The Municipality of Dobrunje had twenty-four municipal board members in accordance with Article 25 of the Municipalities Act, which stipulated that municipalities with 3,000–5,000 inhabitants should have a municipal board composed of twenty-four members elected at a three-year interval.

The consequences of the occupation featured especially prominently in the Dobrunje municipal board discussions on social matters, as the local inhabitants were dying, sent to internment, or absent for other war-related reasons, thus leaving their families unprovided for. The maelstrom of war also affected the composition of budgets which were strictly limited to cover the most urgent expenditures. Nonetheless, Dobrunje was merely one of many municipalities in the Province of Ljubljana that suffered not only at the hand of the Italian occupier but also because of political polarization among inhabitants themselves, which escalated into settling of personal scores.

Spominsko območje Urh na območju Dobrunj (Štefanija Ravnikar–Podbevšek: Sveti Urh. Ljubljana: Partizanska knjiga v sodelovanju s skupščino občine Moste-Polje, 1973, str. 24).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.7(450.361Trst=163.6)(091)

Prejeto: 23. 6. 2021

Milan Bufon

prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
E-pošta: milan.bufon@zrs-kp.si

Slovenci v Trstu nekdanj in danes: težavno ohranjanje multikulturalnosti na robu slovenskega etničnega ozemlja*

IZVLEČEK

Članek obravnava prisotnost slovensko govorečega prebivalstva v Trstu nekdanj in danes. Po splošnem pregledu oblikovanja slovensko govoreče skupnosti v mestu do leta 1910 se posebej osredotoča na narodnostno strukturo mesta ob koncu avstrijske dobe in kritično presoja rezultate revidiranega popisa iz tega leta na podlagi pregleda originalnih popisnih pol za posamezna gospodinjstva v tradicionalno pretežno slovenskih predelih. Analiza popisnih podatkov dokazuje, da opravljena revizija kljub mnenju italijanskih proučevalcev, da je bila ta Slovincem »pretirano« naklonjena, še vedno ni zajela celotnega tedaj v mestu živečega slovenskega prebivalstva. V nadaljevanju članek ob kritični presoji obstoječih podatkov o številu tržaških Slovencev pod italijansko upravo podaja avtorjevo oceno o gibanju tega števila v obdobju med letoma 1910 in 2015 ter ključne razloge za izrazito zmanjševanje te nekdanj največje slovenske urbane skupnosti.

KLJUČNE BESEDE

Trst, slovensko prebivalstvo, učinki političnih transformacij, asimilacija, multikulturalnost

ABSTRACT

SLOVENIANS IN TRIESTE IN THE PAST AND THE PRESENT. A STRUGGLE TO UPHOLD MULTICULTURALITY ON THE EDGE OF SLOVENIAN ETHNIC TERRITORY

The article discusses the presence of the Slovenian-speaking population in Trieste in the past and the present. After outlining the formation of the Slovenian-speaking community in the city until 1910, the article turns to the national composition of the city at the end of the Austrian era and critically analyses the results of the revised population census of that same year, based on an examination of original survey sheets for individual households in traditionally predominantly Slovenian areas. The analysis of the population survey data demonstrates that, despite Italian researchers' insisting that it was »overly« biased towards Slovenians, the revision still failed to count the entire Slovenian population living in the city at that time. The article also critically analyses the existing data on the number of Trieste Slovenians under Italian administration and provides the author's evaluation regarding the movement of this number between 1910 and 2015 and key reasons for the sharp decline in what was once the largest Slovenian urban community.

KEY WORDS

Trieste, Slovenian population, impacts of political transformations, assimilation, multiculturality

* Ta prispevek je bil pripravljen v okviru nacionalnega raziskovalnega programa ARRS P5-0409 »Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja« na Znanstveno raziskovalnem središču Koper (ZRS Koper).

Uvod

Trst je verjetno eden najbolj znanih primerov narodnostno-političnega »spornega« mesta v Srednji Evropi. Za slovenski prostor in družbo ima še poseben pomen, saj je v času oblikovanja slovenske narodne identitete v njem živela največja urbana skupnost na Slovenskem. Poleg tega je Trst kot »mejno« mesto v najširšem pomenu te besede zelo priročen »laboratorij« za preučevanje razmerja in součinkovanja med političnimi in kulturnimi prostori ter v tem kontekstu za kritično presojo ne le procesov in dejavnikov spreminjanja etnično-jezikovne strukture tradicionalno multikulturnih urbanih območij, pač pa tudi različnih metodologij, ki se običajno uporabljajo pri narodnostnem opredeljevanju v okviru etnično mešanih družbenih skupin. Kljub temu ali prav zaradi mednarodnih in internih političnih konfliktov, ki so se v prvi polovici 20. stoletja sprožili okrog »tržaškega vprašanja«, je bilo celovitejših obravnav uveljavljanja in spreminjanja njegove multikulturne podobe zaprto malo. Ta prispevek želi to vrzel deloma razpolniti ter kritično interpretirati statistične podatke in izdelati nove ocene o zastopanosti slovenskega prebivalstva v Trstu, s posebnim poudarkom na čas od leta 1910, ko je »slovenski Trst« dosegel vrhunec, do danes, ter z njihovo pomočjo problematiko določanja in ohranjanja slovenske narodne »pripadnosti« v urbanih multikulturnih družbenih okoljih na robu slovenskega etničnega ozemlja.

Po krajšem pregledu razvoja mestne narodnostne podobe do leta 1910 članek podaja podrobnejšo analizo podatkov zadnjega avstrijskega popisa na podlagi originalnih popisnih pol za posamezna gospodinjstva, ki jih je avtor za dobršen del tržaških, tradicionalno s Slovenci poseljenih predmestnih predelov pregledal v mestnem arhivu. Tako natančen pregled popisnih rezultatov doslej še ni bil opravljen in je avtorju tega članka omogočil, da preveri postopke in rezultate narodnostnega opredeljevanja tržaškega prebivalstva pred in po reviziji popisa, ki je bila na zahtevo slovenskega političnega društva Edinost opravljena konec leta 1911. V nadaljevanju je avtor z uporabo metode statistične oziroma demografske ekstrapolacije kritično interpretiral še rezultate naslednjih popisov in ocen, ki so v 20. stoletju prikazali tržaško mestno narodnostno podobo, ter tako poskušal določiti kasnejši kvantitativni obseg slovenskega prebivalstva v mestu, a tudi prediskutirati rastočo težavnost narodnostnega opredeljevanja v multikulturnih urbanih okoljih.

Kratek pregled razvoja mesta do leta 1910¹

Trst je bil dobršen del novega veka periferno, nepomembno mestece, kakršnih je bilo ob severno-

jadranski obali vzhodno od Benetk kar nekaj. Število tržaškega prebivalstva je zaradi različnih vojnih vdorov, predvsem pa zaradi kužnih bolezni, dokaj nihalo: v 15. stoletju, ko imamo o kraju že nekaj več podatkov, se je to število od začetnih 6000–7000 do konca stoletja razpolovilo in ni presegalo 3000 prebivalcev niti v začetku 17. stoletja, ko je mesto ponovno zajela kuga, ki je zahtevala okrog 1500 žrtev. Se je pa ob pričetku novega veka etnična podoba mesta že strukturirala tako, kakor je bilo značilno za Trst v celotnem avstrijskem obdobju. Iz podatkov iz 15. stoletja je mogoče razbrati, da je bilo med mestnimi prebivalci Romanov okrog 55 %, Slovanov kakih 30 %, preostalih 15 % pa je odpadlo na druge narodnosti, med katerimi so bili najštevilnejši Nemci, Grki in Judi, ki so se v Trstu pojavili že v 10. stoletju.² Slovenski element se je na Tržaškem od 6. stoletja dalje uveljavil nekako do črte Nabrežina–Opčine–Katinara–Škedenj,³ medtem ko so neposredno okolico Trsta Slovenci strnjeno poselili šele konec 17. stoletja. O tem priča Ireneo della Croce, ki je leta 1698 v svoji *Historia di Trieste* takole zapisal: »Pol milje od njega [mesta, op. a.] se ne uporablja druge govorice ali jezika kot slovanščino.«⁴ Prav temu okoliškemu prebivalstvu je bila zaupana obramba mesta pred zunanji napadi. Tako je nastal tudi t. i. okoličanski bataljon, ki so ga sestavljali slovenski prebivalci Trstu pripadajočih vasi: ti so uporabljali topove v mestu in se zbirali v cerkvi *Madonna del mare*, kjer so imeli svojo bratovščino.⁵

K jezikovnemu in narodnostnemu prebujanju slovenskega prebivalstva v mestu je veliko prispevala reformacija, ki se je v Trstu razvila leta 1523 okrog škofa Petra Bonoma: ta je svojim učencem Erazmova dela razlagal tudi v slovenščini. V njegovem krožku je bil dalj časa (1524–1527, 1529–1530 in 1540–1542) Primož Trubar, ki je v slovenščini pridigal v vseh pomembnejših tržaških cerkvah in s tem pripomogel, da je Trst postal prvo žarišče reformacijske misli na Slovenskem. Čeprav je bila ta praksa odpravljena nekako po letu 1619, ko je cesar Ferdinand II. v Trst poslal jezuite, ki so s svojimi šolami vzgajali novo, papežu

ka izdelal za *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji* (str. 67–110). Tekst, ki je izšel leta 1990, je verjetno prvi poskus sintetičnega prikaza slovenske prisotnosti v mestu in je bil kasneje uporabljen za ustrezno geslo v *Enciklopediji Slovenije* (1999). Tu ga dopolnjujemo z nekaterimi ključnimi viri, s pomočjo katerih lahko bralec poglobi svoje vedenje o dogajanju v tem času.

² Čokelj, *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*.

³ Kos, *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje – Trst in okolica*.

⁴ »Mezo miglio distante da essa, non usa si altro idioma, o lingua che la sclava«. Citat je na strani 613 originalnega dela, ki je dostopno na spletni strani <https://archive.org>.

⁵ Ta cerkev je stala izven mestnega obzidja severno od nekdanjega tržaškega pristana (Mandraccio ali Mandraccio v ital., Mandrač v slov.). V njej so se zbirali predvsem slovenski kmetje, ki so živeli v neposredni okolici mesta in so tu imeli tudi svoje pokopališče. Prim.: *Madonna del mare, un tempio e la sua storia* na spletni strani <https://quiriteste.it>.

¹ Ta pregled je splošno informativnega značaja in se večinoma naslanja na oris »slovenske« podobe mesta, ki ga je avtor član-

zvesto duhovščino in vladarju zveste uradnike, ohranjeni viri vendarle kažejo na to, da slovenščina vse do 19. stoletja ni imela položaja družbeno zaznamovanega jezika in da so jo celo enakovredno uporabljali v javnosti, zlasti pri sodnih obravnavah.⁶ S konca 17. stoletja se je ohranila tudi slovenska korespondenca med koroško plemkinjo, živečo na Notranjskem, in njeno hčerko, poročeno baronico v Trstu.⁷ Ne nazadnje o enakovrednem položaju slovenskega jezika v času razsvetljenstva priča družinska zgodba v Trst priseljenega italijanskega trgovca Michelangela Zoisa, ki si je pridobil monopolni položaj pri prodaji kranjskega in koroškega železa v Italijo ter z njim dedno plemstvo oziroma baronat, in njegovega v Trstu rojenega sina Žige, ki je prevzel očetovo fužinarsko dejavnost na Kranjskem in tam spodbujal slovensko intelektualno rast.⁸

Mestu je nov zagon nedvomno dala odločba cesarja Karla VI., ki je leta 1717 razglasil svobodno plovo po Jadranu ter dve leti kasneje z ustanovitvijo Vzhodne družbe Trstu in Reki dodelil status svobodnih pristanišč in s tem povezane carinske olajšave. Nova merkantilna naravnost avstrijskih oblasti je pozitivno vplivala na trgovinsko izmenjavo z načrtnim urejanjem cest in mostov v širšem zaledju Trsta, ki je leta 1748 postal središče novoustanovljene merkantilne province Primorje. Leta 1731 so oblasti razlastile soline severno od prvotnega pristana v Mandraču, ki so segale do današnjih ulic Geppa in Roma, ter jih pričele zasipati. Material so večinoma pridobili kar z izkopi na severnem pobočju Svetega Justa. Med letoma 1749 in 1761 so porušili mestno obzidje in pričeli z gradbeno ekspanzijo v t. i. Novem mestu oziroma trgovskim dejavnostim namenjeni Terezijanski četrti. V drugi polovici 18. stoletja se je tako postopoma uresničeval načrt razvoja Trsta v glavno morskopristanišče habsburških dežel: prostocarinska cona je bila s pristanišča na celotno mestno ozemlje razširjena leta 1769 z odlokom Marije Terezije, splošno naraščanje trgovske izmenjave pa so povečali z odpravo neenotnega carinskega sistema leta 1775, ko je država pričela graditi sodobnejše komercialne ceste, ki so pristanišče povezovale z notranjostjo.⁹

Tako se je pričela tudi demografska ekspanzija mesta: Trst je leta 1735 še vedno štel le 3865 prebivalcev, do leta 1754 je njihovo število naraslo na 5780, leta 1765 na 6520 in leta 1775 že na 10.665. Spričo dokajšnje nezanesljivosti tedanjih virov in raznorodnih popisov je natančnejše določanje dejanskega števila tržaškega mestnega prebivalstva v dobršem delu 18. stoletja zelo težavno, saj so nekatere statistike upoštevale le prave meščane (taki so postali tisti, ki so v mestu stalno živeli vsaj pet let), druge

pa tudi t. i. »tujce«, se pravi v mestu bolj ali manj začasno prisotne delavce in priseljence. Tako je popis iz sredine 18. stoletja v Trstu zabeležil okrog 6000 prebivalcev, ob teh pa je v njem živel še do 4000 začasnih delavcev in priseljencev.¹⁰ Demografski porast so omogočile olajšave, ki jih je mesto nudilo priseljencem, ne nazadnje z določilom o verski svobodi, ki je vsem priseljencem omogočalo gradnjo lastnih cerkva in s tem ohranjanje izvorne kulture. Urbanizacijo opuščanih solin je spodbujal visoki uradnik trgovske intendance v Trstu, baron Franc Henrik Raigersfeld.¹¹ Sredi 18. stoletja so do mesta napeljali nov, svetoivanski vodovod po t. i. Akvedotu, dograjena je bila nova carinarnica, pričeli pa so urejati tudi območje okrog Ključa oziroma Potoka, ki so ga podaljšali do današnje ulice Ghega in s tem odprli možnost za nadaljnje širjenje mestnih površin. Prav po slovenskem imenu tega vodotoka se je za »pristine« Tržačane, ki so se želeli razlikovati od priseljencev, uveljavilo ime »*Triestin patoco*«. Novo mesto se je od strnjenege, srednjeveškega in nezdravega Starega mesta zelo razlikovalo, saj ga označuje pravičen pravokotni tloris z uniformnimi večjimi zgradbami, med katerimi so nastali nekateri trgi pravokotne oblike, na robu med mestnima predeloma pa trgi nepravilnih oblik kot ostanek delitve zemljišča na pravokotne grude.¹²

Da je bilo Novo mesto namenjeno predvsem gospodarskim dejavnostim in potrebam priseljencev, podčrtuje tudi dejstvo, da so bile tu le štiri cerkve, med njimi tri nekatoške veroizpovedi: srbskopравoslavna in grškopravoslavna sta bili zgrajeni leta 1753 oziroma 1786, medtem ko so manjšo katoliško Rožnovensko cerkev, ki so jo izven mestnega obzidja postavili že sredi 17. stoletja, leta 1785 prodali evangeličanski skupnosti. In da se je v ta predel ob drugih priseljencih naselilo veliko Slovencev, priča kar nekaj dejstev: načrt za staro cerkev sv. Antona Novega (edino preostalo katoliško cerkev v četrti) je izdelal tržaški Slovenec Vid Kosmač,¹³ a tudi župniki pri tej cerkvi so bili do konca 18. stoletja, ko so cerkev preuredili in povečali, slovenske narodnosti; poleg tega je bila v Rožnovenski cerkvi leta 1761 ustanovljena *Bratoušina Svetiga Kerstjanskiga Nauka Crainskiga v Tersti*, ki je obstajala vsaj do leta 1784.¹⁴ Povečevanje števila priseljencev je italijanske mestne veljake spodbudilo, da so leta 1776 na tedanjega prvega cesarjevega guvernerja Zinzerdorfa naslovili zahtevo, naj v mestnih osnovnih šolah poleg nemščine pričnejo poučevati še italijanski in, sicer ne natančno opredeljen, »ilirski« (slovanski) jezik, z utemeljitvijo, da »narava kraja in potreba trgovine ne dopuščata, da bi bile italijanska, slovanska ali ilirska govornica pozabljeni ... obi-

⁶ Merkù, *La presenza*, str. 273–291.

⁷ Merkù, *Slovenska plemiška pisma*.

⁸ Kacin, Žiga Zois, Casanova in Trst.

⁹ Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*, str. 92.

¹⁰ Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

¹¹ Bobič, Jeffrey Raigersfeld, str. 210.

¹² Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*, str. 89–96.

¹³ Prelovšek, *Arhitektura*, str. 311–320.

¹⁴ Gl. Scussa, *Storia Cronografica*, str. 161; Kandler, *Emporio e Portofranco*, str. 212–214.

čajni in materni jezik v Trstu ne more biti samo nemški, temveč morata ostati še zlasti tudi italijanski in slovanški, saj brez njiju tam nikoli ne bo mogoče trgovati niti se pogajati.¹⁵ Zahteva je bila že naslednje leto uresničena, tako da so ne le pri verskih obredih, ampak tudi pri pouku enakovredno uporabljali italijanščino, »slovanščino« (predvsem slovenščino) in nemščino. V tem geografskem, jezikovnem in identitetnem trikotu so se tedaj gibali tudi trgovci iz slovenskega zaledja, kakršna sta bila brata Vodlej (zapisana kot Wodley) iz Kranja, Ljubljčan Dimnik (zapisan kot Dimnig) ter s Kranjskega priseljeni Grošelj (Grossel), Demšar (Demsar) in Urbas, a tudi številni drugi, ki so se v Trstu uveljavili s svojo podjetnostjo.¹⁶

Opravljenе analize mestnih popisov v letih 1765 in 1775 so pokazale, da je bilo v tistem obdobju med mestnim prebivalstvom 51–52 % priseljencev.¹⁷ Med ostalim prebivalstvom so avtohtoni Tržaçani obsegali nekaj več kot 43 %, sinovi priseljencev pa okrog 5,5 % prisotnih. Kot izhaja iz zbranih podatkov za ta čas, je največ (21–25 %) priseljencev izhajalo iz Goriške, okrog 18–23 % iz Ljubljane in Kranjske, 13–15 % iz Furlanije in Veneta, 10–13 % s Krasa in bližnje okolice Trsta, 8–9 % iz Avstrije, 6–7 % iz Istre, 4–5 % iz drugih delov Italije ter 4 % iz drugih delov Hrvaške in Bosne. Iz sočasne analize, ki jo je opravil Kalc za leto 1775, pa izhaja, da je večina (skoraj 30 %) tedanjih priseljencev v Trst prišla iz Kranjske, in sicer slabih 20 % moških, a kar več kot 40 % žensk.¹⁸ Nadaljnjih 17 % priseljencev je v mesto prišlo iz prav tako pretežno slovenske Goriške (19 % vseh priseljenih žensk in 15 % vseh priseljenih moških), medtem ko so ostale bližnje dežele (Istra in Furlanija) prispevale le po 6–8 % priseljencev. Skupaj se je iz pretežno slovenskega zaledja v tem času priselilo dobrih 45 % oseb, 24 % jih je prišlo iz Italije, 17 % iz pretežno nemških dežel, 7 % iz Hrvaške, prav toliko pa od drugod. Struktura priseljencev je bila z vidika spola zelo neenaka, saj je iz pretežno slovenskega zaledja prišlo skupaj v Trst kar 60 % vseh žensk in le 34 % moških, iz Italije 16 % žensk in 30 % moških, iz pretežno nemških dežel 12 % žensk in 22 % moških, iz pretežno hrvaškega zaledja 8 % žensk in 6 % moških, od drugod pa 4 % žensk in 9 % moških. Podatki torej nakazujejo trend, ki bo ostal za Trst značilen tudi v poznejšem avstrijskem obdobju.¹⁹ mesto se v bolj poudarjeni obliki izkazuje kot kraj delovnih priložnosti za moške iz širšega italijanskega in nemškega zaledja, medtem ko se velika večina žensk sem steka iz bližnjega slovenskega zaledja. Posledice tega izvirnega spolnega neravnovesja priseljenih prebivalcev so zato za Trst enako značilne in trajne: prihaja do precejšnjega števila mešanih gospodinjstev, v ka-

terih se slovenski ženski element praviloma (zlasti od 19. stoletja dalje) asimilira deloma k nemški, v še večji meri pa k italijanski, na lokalni ravni dominantni moški komponenti in s tem še pospešuje splošni asimilacijski proces, ki je v Trstu, kakor da bi bila to predhodna »mala Amerika«, potekal po izrazitem *melting pot* načelu in vse priseljence, ne glede na krajevni izvor, vero ali jezik, spreminjal preprosto v Tržaçane.

Toda pomemben zagon je tržaskemu prometu omogočila zlasti izgradnja Južne železnice leta 1857. Glavna železniška postaja nove proge Trst–Dunaj, ki se je v mesto spustila iz Nabrežine preko Barkovelj, je dokončno mesto dobila onkraj izliva že pokritega Potoka pod Škorkljo ob zgradbah klavnice in ubožnice. Tu so med cesto za Miramar (grad so pričeli graditi leta 1856) in Proseško cesto nastala skladišča, ljudska bivališča in nekatere palače, med njimi tudi okrog leta 1880, ko je bil urejen trg pred postajo, zgrajena palača nečaka oziroma enega izmed dedičev Janeza Kalistra (rojen 1806 v Slavini pri Postojni, umrl 1864 v Trstu), ki je svojo prvotno palačo imel na današnji ulici Carducci (takrat Torrente) ter se je v Trstu uveljavil s špekuliranjem in prevzemanjem davčnih zakupov, na račun katerih se je s premoženjem kakih 6–7 milijonov goldinarjev uvrstil med najbogatejše slovenske meščane.²⁰ Sočasno z njim se je med večje slovenske kapitaliste uvrstil Ivan Kozler (1780–1864), ki je bil v Trstu lastnik več hiš ter bil oče znanega slovenskega gospodarstvenika, politika in kartografa Petra Kozlerja.²¹ Hitro rastoče mesto je namreč nenehno privabljal podjetnike, investitorje in vse, ki so želeli »uspeti«, železniška povezava pa je, tako kot kasnejše avtocestno omrežje, znatno večjo mobilnost omogočila tudi tistim podeželanom, ki so se v Trst napotili preprosto »s trebuhom za kruhom«.

V tem času sta tudi obe tradicionalno najbolj zastavljene skupnosti, Slovenci in Judi,²² dosegli razvojni vrhunec in ga želeli opredmetiti z izgradnjo svojih simbolnih domov, ki sta stala zunaj ožjega mestnega središča: prvi (Narodni dom) je bil dograjen leta 1904 na mestu manjše zgradbe na tedanjem robnem Kasarniškem trgu v Novem mestu, drugega (sinagoga) pa so leta 1912 zgradili na še nepozidanem območju pri trgu Sv. Frančiška.²³ Ožje mestno

²⁰ O tem več v: Bučić, Janez Nepomuk Kalister, in Verginella, Fragmenti. Glej tudi: Palazzo Kalister na spletni strani <https://danieledemarco.com>.

²¹ Verginella, Fragmenti.

²² Prve je ovirala zlasti lokalna italijanska oblast, zaradi česar so se tržaski slovenski narodnjaki vse do izbruha prve svetovne vojne izkazali s svojo proavstrijsko držo, medtem ko je druge zastavljala avstrijska centralna oblast, tako da so se od druge polovice 19. stoletja dalje judovske elite vse bolj približevale prostozidarskemu in liberalnemu italijanskemu iredentističnemu gibanju.

²³ Simbolno funkcijo v znamenju preporoda in vzpona obeh omenjenih manjšinskih skupnosti so graditelji želeli poudariti še z izjemnostjo obeh zgradb: Narodni dom ni bil le za nadstropje višji od bližnjih stavb, ampak tudi ena najmodernejših tedanjih večfunkcionalnih mestnih palač (gl. *Narodni*

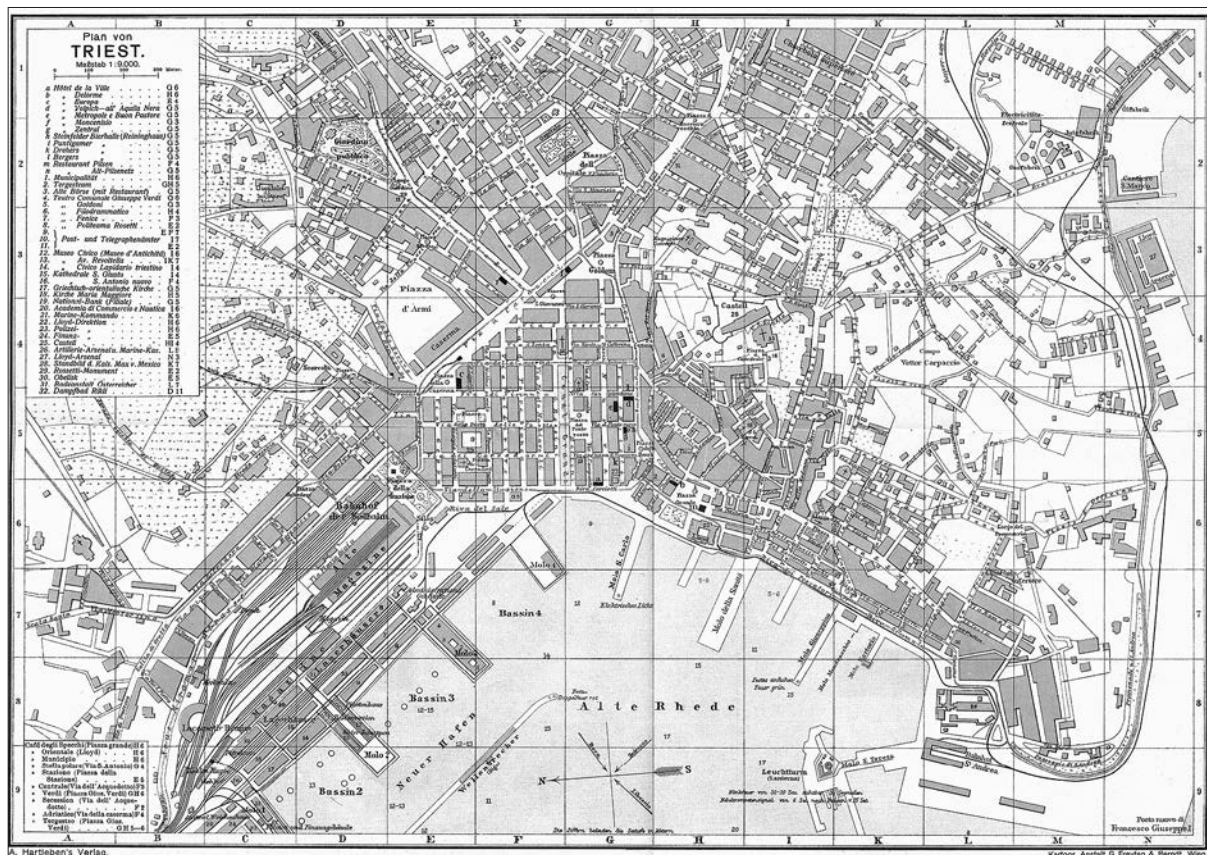
¹⁵ De Rosa, *Libro di scorno, libro d'onore*.

¹⁶ Verginella, Fragmenti.

¹⁷ Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

¹⁸ Kalc, *Tržasko prebivalstvo v 18. stoletju*.

¹⁹ Prim.: Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

Trst v prvih letih 20. stoletja. Poselitev se je iz Starega in Novega mesta razširila onkraj sedaj pokritega Potoka, kjer se razvijata četrti Stare in Nove mitnice. Z industrializacijo južne obale, kjer sta nastala Arzenal in ladjedelnica Sv. Marka (v desnem zgornjem delu slike), se širi tudi delavska četrt Sv. Jakoba.

območje (s Sv. Jakobom) je imelo leta 1869 skoraj sto tisoč prebivalcev, do leta 1910 pa se je njihovo število povzpelo na dobrih 160.000 (od tega skoraj 33.000 neavstrijskih državljanov). Skupaj se je v istem času prebivalstvo v Trstu povečalo z dobrih 115.000 na skoraj 220.000 (od tega skoraj sto tisoč priseljenih oseb), kar pomeni, da se je, bolj kot v mestnem središču, začelo hitreje povečevati število prebivalstva v tržaškem, dotlej skoraj izključno ali pretežno slovenskem ruralnem obmestju oziroma predmestju, kakor bomo videli v nadaljevanju te razprave. Vsekakor lahko rečemo, da je Trst okrog leta 1910, tako v pogledu svojih demografskih in gospodarskih potencialov kakor tudi na področju potencialnih nacionalnih konfliktov, dosegel vrhunec.

Narodnostna podoba mesta ob koncu avstrijske dobe

Socialno in narodnostno podobo mesta v začetku 20. stoletja je, še posebej z vidika priselitvenih tokov v mesto in nastajanja tržaškega mestnega delavstva,

podrobneje obravnavalo delo Marine Cattaruzza (1979). Po njeni analizi naj bi se izvor migrantov v obdobju 1890–1910 nekoliko spremenil, in sicer tako, da se je pričel zmanjševati tradicionalno prevladujoči priliv iz goriškega zaledja (tu se je leta 1890 rodilo 11 %, leta 1910 pa nekaj manj kot 10 % meščanov), posebej iz sežanskega, tržiško-gradiškega in goriško-vipavskega okrožja, a tudi priliv iz Kranjske (s skoraj 6 % na 5 %), posebej iz Notranjske, občutnejše pa se je povečal zlasti priliv priseljencev iz Istre (s slabih 6 % na skoraj 9 %), posebej iz sosednjega koprškega okraja, in iz drugih držav, predvsem bližnjih območij Italije (z 9 % na skoraj 12 %), se pravi iz Furlanije in Veneta; skupaj je delež drugje rojenega tržaškega prebivalstva s 40 % narasel na 43%.²⁴ Razlogi za to delno reorientacijo priseljencev iz slovenskega zaledja bi lahko bili naraščajoč pomen Ljubljane kot deželnega in nacionalnega središča, povečan odliv v avstrijsko prestolnico po izgradnji Južne železnice ter povečana stopnja preocean-ske emigracije, predvsem v ZDA (ki pa je v dobršni meri potekala preko Trsta). Bolj ali manj se je tudi v tem obdobju ohranila spolna struktura priseljencev,

dom v Trstu), tržaška sinagoga pa je bila druga največja tovrstna zgradba v srednji oziroma zahodni Evropi.

²⁴ Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

o kateri je bilo že govora, se pravi, da je iz pretežno slovenskega zaledja v Trst prihajalo več žensk, iz pretežno italijanskega zaledja pa več moških. Čeprav se je to spolno neravnovesje v obdobju 1890–1910 nekoliko zmanjšalo (med priseljenci iz Kranjske se je delež žensk zmanjšal s kar dveh tretjin na še vedno visokih 60 %, med priseljenci z Goriškega pa s 55 % na 53 %), je ostalo značilno in skladno s tem, kar smo opazili pri obravnavi migracij v drugih »obmejnih« predelih Primorske.²⁵

Iz analize popisnih pol revidiranega popisa iz leta 1910, ki smo jih pregledali v arhivu tržaške občine v obdobju 2018–2020, izhaja, da je bil ob koncu avstrijske dobe delež priseljenega prebivalstva iz bližnjega tržaškega zaledja dokaj visok. To še posebej velja za predmestne predele, kjer se je tedaj s širjenjem urbanih površin skupno število prebivalcev hitreje povečevalo. Med nosilci gospodinjstev so priseljenci obsegali od 40 do 50 %, med temi pa se jih je na splošno največ rodilo v bližnjih krajih tržaškega ozemlja in Krasa (8–13 %), medtem ko so priseljenci iz Goriške podobne deleže (7–12 %) dosegali le v severnih predmestjih, priseljenci iz notranje Slovenije pa so bili glavnina priseljencev (14–15 %) le v predelih, kjer so se naseljevali železničarji (Rojan) ali industrijski delavci (Škedenj). Skupno je v tradicionalno slovenskih tržaških predmestjih, za katera smo opravili pregled popisnih pol (Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja), iz slovenskega zaledja izhajalo 60–75 % priseljencev, ta delež pa ni bil bistveno nižji niti v mestnih četrtih. To pomeni, da je prav prebivalstvo iz slovenskega zaledja v dobru meri prispevalo k demografski rasti mesta, saj je bilo tedaj za vse okoliške kraje značilne veliko »odvečne« kmečke delovne sile.

Ženske večinoma niso podedovale posesti, zaradi česar so bile že od nekdaj mnogo bolj »mobilne« od moških. Zato so se v večji meri odločale (oziroma so to zanje storili starši) za delo v Trstu, kjer so navadno kot služkinje živele pri meščanskih družinah. A ne le ženske, tudi moška »odvečna usta« so od konca 19. stoletja dalje na tržaškem podeželju, posebej v krajih, ki so bili mestu bližji, vse bolj »usmerjali« v Trst, kakor jasno opisuje Kontovelec Ivan Regent v svojih spominih. Ko je dopolnil trinajst let (leta 1897) in se je izkazalo, da ni »sposoben« za nadaljnji študij, so ga starši (oče se je v mestu ponujal kot težak dninar, mati pa je v Trst prav tako hodila kot branjevka prodajati skromne pridelke) poslali za vajenca v delavsko »žganjerijo« pri Lesnem trgu, ki jo je upravljal Slovenec z uradnim imenom Carlo Zoglia, živel pa je v njeni bližini (nedaleč od sedanjega trga Garibaldi), v eni izmed številnih zanikrnih sob, ki so jih v mestu oddajali priseljenim delavcem. Za eno krono na dan je delal od petih zjutraj, ko so žganjerijo odprli za tiste delavce, ki so se primerno »okrepčali« že pred

odhodom na delo, do desetih zvečer. To pomeni, da je njegov in gospodarjev delovnik (ki je vključeval tudi lastnoročno ponarejanje raznih vrst žganja) trajal polnih sedemnajst ur. Kakor je zapisal Regent, je le malo manjkalo, da se ni tudi sam »utopil« v večinsko tržaško-italijanskem okolju, tako kot veliko njemu podobnih. Le naključje je hotelo, da se je leta 1902 približal Ljudskemu odru oziroma slovenskim levičarskim delavskim organizacijam, ki so se prav takrat krepile, in v njih celo prevzel vodilno vlogo.²⁶

Podobno se je dogajalo ostalim slovenskim priseljencem, kakor sporoča drugo pričevanje iz tedanje dobe, ki ga je posredoval Lavo Čermelj (1889–1980) v svojih spominih. Njegov oče se je v Trst priselil z Vipavskega in dobil delo kot težak: najprej je po mestu razvažal pivo senožeške pivovarne in led iz kraških ledenic, nato pa prekladal tovore v skladiščih tržaške luke; mati je bila rojena Tržačanka, hčerka priseljencev s Kranjskega, in je v mladih letih delala kot služkinja po raznih domovih, nazadnje pri hčerki Jovana Vesela Koseskega in materi Julija Kugyja. Za razliko od očeta je Čermeljeva mama znala pisati in brati; družina je žvela v bližini Akvedota v takratni ulici Gelsi (danes Nordio, ime ulice je očitno spominjalo na številne murve, ki so jih nekoč v okolici Trsta gojili za potrebe sviloprejníc) v razmeroma velikem in mračnem stanovanju, ki je poleg kuhinje in hodnika obsegalo eno večjo in dve manjši sobi, a je imelo vsega skupaj le troje oken na cesto. Manjši sobi so oddajali še revnejšim služkinjam ali delavcem, in sicer tako, da sta v vsaki sobici spali po dve dekleti ali moška; a tudi sami niso imeli kaj več prostora, saj je celotni družini ob kuhinji ostala le ena spalnica. Za razsvetlavo so uporabljali petrolejke, medtem ko so na cesti imeli že plinsko razsvetlavo, vode pa niso imeli ne v stanovanju ne v hiši, tako da so morali ponojo do najbližjega javnega vodnjaka pri bolnišnici, če je niso nabavljali pri prenašalcih, imenovanih vodnarji, ki so vodo prodajali po stanovanjih v brentah. Po ulicah so tovore prenašali s konji, v mesto pa so občasno prihajale ženice iz predmestja s kozo na vrvi, da bi odjemalcem prodale sveže kozje mleko, ali Istranke na osličkih s tovorom kruha, mleka ali zelenjave. Čiči v pisanih nošah so ponujali oglje, Istrani kis in vpili »Jes'ha, žene!«, Brkini pa v snop speta drva za podkurjevanje, ki so jih nosili na ramah in stranke prav tako nagovarjali kar po slovensko s »Kup'te faše!«.²⁷

Tako je po Čermeljevem mnenju v tržaškem narečju nastala fraza »Portime copete fass«, s katero so tedaj otroci naprošali starše ali večje brate, ko so hoteli, da jih nosijo štiporamo. Zaradi slovenskih prodajalcev so se v splošno ljudsko rabo razširile slovenske besede, kot so »štruce«, »pek«, »brežkice«, »mlekarice«, ki jih je mladi Čermelj slišal uporabljati

²⁵ Bufon, Prostorska mobilnost.

²⁶ Regent, *Spomini*.

²⁷ Čermelj, *Spomini na moja tržaška leta*.

med meščani obeh narodnosti, ta jezikovna pomešanost pa je bila značilna tudi za Čermeljevo ožje družinsko okolje, saj navaja, da je z očetom govoril slovensko, z mamo, ki se je očitno rodila jezikovno že asimiliranim staršem, ter posledično z mlajšim bratom in sestro (starejši brat je umrl že kot otrok, mlajšega pa so kasneje usmerili v ključavničarsko varenštvo) navadno italijansko, zunaj hiše pa je izrazito prevladovala tržaška italijanščina, čeprav je bila tudi nemščina splošno razširjena. Ne glede na to mati starejšega sina ni hotela vpisati v italijansko šolo, ampak ga je usmerila v bližnjo nemško šolo, ker je bila Ciril-Methodova šola pri Sv. Jakobu predaleč, ter spričo odličnega šolskega uspeha nato še v nemško gimnazijo. Zelo drugačno je bilo okolje, v katero se je družina preselila v začetku novega stoletja, in sicer na pobočju med Rojanom in Škorkljo, saj so tam prevladovala t. i. »mandrije«, terasirane kmečke posesti, na katerih so gojili trto, sadje in zelenjavo za tržaški trg. Še vedno so imeli dva moška podnajemnika, težaka, od katerih je eden zbolel za *delirium tremens*, tako da sta ga morala z materjo pospremiti do bolnice. Avtor se spominja, da je bila okolica skoraj povsem slovenska, čeprav ljudje niso bili kdovekako zavedni in so v javnosti še najraje govorili v tržaškem italijanskem narečju.²⁸

Ta pričevanja nam pomagajo bolje interpretirati podatke o tedanji narodnostni strukturi mesta. V zvezi s tem gre najprej omeniti, da so Trst v mestne četrti uradno razdelili šele leta 1900, tako da je podrobnejšo narodnostno sestavo mesta mogoče ugotoviti le za popisni leti 1900 in 1910, medtem ko je za obmestne kraje in kasnejše predmestne predele ta struktura razvidna tudi iz popisov za leti 1880 in 1890.²⁹ Pred tem časom so razne statistike podale le oceno o etnično-jezikovni strukturi na celotnem tržaškem ozemlju. Mednje sodi tudi Czoernigova, prva uradna »etnografska« statistika v monarhiji, ki je bila objavljena leta 1857.³⁰ Ta je za mestno deželo Trst ugotovila slabih 52.000 oseb italijanske jezikovne skupine in 27.000 oseb slovenske jezikovne skupine. Če predpostavljamo, da je takrat v mestu živelo še vsaj 8000 Nemcev, 3000 Judov in okrog 2000 oseb drugih narodnosti, lahko ugotovimo, da je italijansko prebivalstvo obsegalo več kot 55 %, slovensko pa okrog 30 % tržaškega prebivalstva. Mestni magistrat je v letih 1868 in 1875 izvedel dva popisa na podlagi pogovornega jezika v družinskem okolju, iz katerih izhaja, da so tedaj v tržaški občini italijansko govoreče osebe tvorile 70–75 %, slovensko govoreče pa 20–23 % prebivalstva, pri čemer je prva skupina kazala naraščajoči, druga pa padajoči trend.³¹

Rusi most in trg pred njim za časa, ko je v Trst prispel James Joyce (začetek 20. stoletja)
(<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

Ta se je nadaljeval tudi v obdobju uradnih popisov, ki so za ugotavljanje narodnostne strukture prebivalstva uporabili metodo t. i. *Umgangssprache*, se pravi »običajno uporabljene jezika«. Ta je bil povsod v monarhiji predvsem jezik dominantnih skupin, ki se je uporabljal v javni komunikaciji. V tržaškem primeru je bila to italijanščina, saj je italijanski element trajno prevladoval v tržaškem političnem in gospodarskem življenju, tako kot v drugih obalnih mestnih okoljih na Primorskem oziroma v Istri. V to okolje se je v mestu jezikovno integriralo tudi slovensko prebivalstvo v svojih »javnih« govornih položajih, se pravi v odnosu do oblasti in na delovnem mestu, ni pa nujno, da bi se zaradi tega odreklo svoji narodnostni oziroma izvorni pripadnosti. Zato je uporabljena metoda nujno povzročala konflikte med dominantno in manjšinsko nacionalno komponento, saj je prva z njeno pomočjo izkazovala »uspešnost« svoje asimilacijske oziroma integracijske politike, druga pa videla v njej »nevarnost« nadaljnega zmanjševanja svoje politične teže, saj je bila politična organiziranost v monarhiji v marsičem odvisna prav od njene narodnostne sestave oziroma »teže« posameznih narodnih skupnosti v njej, to politično razmerje pa se je odslakovalo tudi na lokalni, deželni in občinski ravni ter je v tržaškem primeru zadevalo zlasti politično razmerje med italijansko in slovensko narodno skupnostjo.³² Do povečevanja medetničnega konflikta je prišlo še posebej po letu 1886, ko je bilo ustanovljeno društvo Pro Patria, ki se je borilo proti Nemcem in Slovencom oziroma Slovanom v prizadevanjih po združitvi Trsta z italijansko kraljevino. Iz nje je leta 1890 izšla osrednja italijanska nacionalistična in iredentistična organizacija Lega Nazionale, ki je na občinski ravni s pomočjo šolstva in občinskih dejavnosti skrbela

²⁸ Prav tam.

²⁹ Splošne popisne podatke povzema Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³⁰ Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*.

³¹ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³² O medetničnem konfliktu v Zgornjem Jadranu sintetično poroča skupno poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956*.

tudi za asimiliranje »tujerodnega« prebivalstva v italijanski jezik in kulturo. Ni naključje, da se je mestna uprava vztrajno upirala možnosti, da bi v mestnem središču odprli slovenske javne šole.³³

Dominantna skupnost je svojo oblast uveljavljala tudi s pomočjo popisnih rezultatov po narodnosti, kakor je razvidno iz dinamike popisov v obdobju 1880–1900.³⁴ V tem času je skupno število prebivalcev v občini Trst s skoraj 145.000 naraslo na skoraj 179.000, se pravi za dobrih 23 %; v istem obdobju je število italijanskega prebivalstva naraslo s skoraj 89.000 na skoraj 117.000 oziroma za 31 %, število nemškega prebivalstva z dobrih 5000 na slabih 9000 oziroma za kar 73 %, medtem ko se je število slovenskega prebivalstva zmanjšalo z dobrih 26.000 na manj kot 25.000 oziroma za 6 %. Ker smo v predhodni obravnavi že ugotovili, da je v tem času vsaj polovica priseljencev v Trst prihajala iz pretežno slovenskega zaledja, je več kot očitno, da zgoraj prikazana statistika oziroma narodnostna struktura tržaškega prebivalstva ne izraža dejanskega stanja, saj ni mogoče, da bi se priseljenci tako hitro ne le jezikovno, ampak celo narodnostno asimilirali v večinsko okolje. Kvečjemu lahko nakazuje, kako so v tem času naraščajočega nacionalizma slovenski jezik odpravili iz javnosti in s tem marginalizirali na jezik zgolj družinskega okolja. Zato je več kot očitno, da uporabljena metoda ne podaja realne etnično-jezikovne podobe tedanje tržaške stvarnosti, še toliko bolj, ker so v številnih primerih – kakor smo lahko ugotovili pri pregledovanju originalnih popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv – občinski, pretežno italijanski popisovalci objektivno slovenskemu prebivalstvu kar sami določali jezikovno oziroma narodnostno pripadnost.

To je veljalo zlasti v primeru nepismenih oseb in oseb, ki so delale v pretežno italijanskem okolju (predvsem na podeželju), oziroma (predvsem v mestnem okolju) v številnih primerih oseb, ki so, glede na popisno vprašanje povsem ustrezno, navedle sočasno uporabo slovenskega in italijanskega jezika. Čeprav je bila večjezičnost v resničnem življenju v tržaškem mestnem okolju najbolj razširjena oblika komunikacije, uradna statistika, skladno z načelom *aut-aut*, te možnosti ni predvidevala. Zato je nedominantno jezikovno navedbo črtala v prid prevladujoči jezikovni praksi v javnem življenju, pripadnike manjšinskih skupnosti pa s tem kar »po uradni poti« asimilirala v večino. Kakor smo lahko preverili ob pregledu popisnih pol, se je ta praksa združevala še z italijanizacijo slovenskih imen in priimkov, saj se je med italijanskimi popisovalci v mestnem okolju uveljavila praksa, da so osebna imena zapisali v italijanski obliki (Ivan ali Janez sta postala Giovanni, Jožef je postal Giuseppe, Matija pa Matteo), priimke pa so največkrat zapisali v fonetični italijanski obliki (Grmek je

Prizor iz robnega, delavskega mestnega predela Trsta v začetku 20. stoletja
(<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

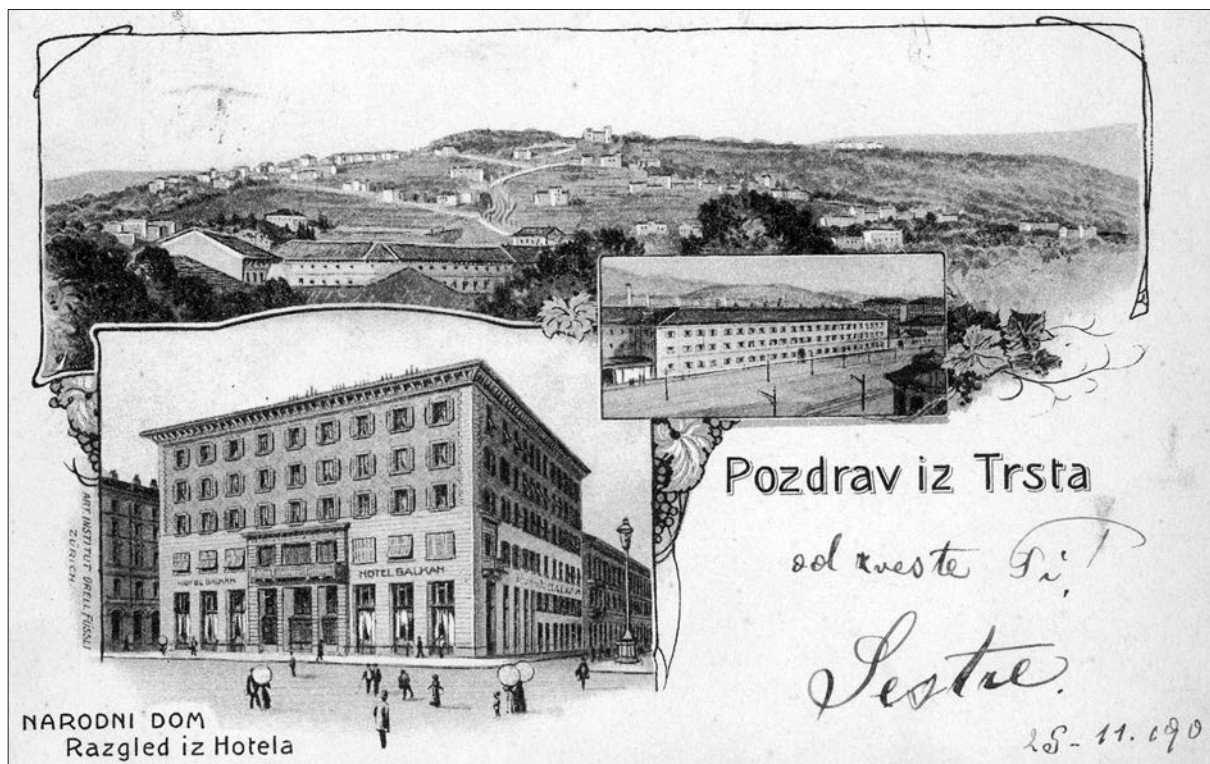
postal Germech, Vogrič je postal Vogrig, Gomizelj je postal Gomisel, Vatovec je postal Vattovaz, Caharija je postal Zaccaria, Colja je postal Zoglia itd.). Ta praksa italijanskih mestnih uradnikov, ki je zadevala tudi osebne dokumente slovenskega mestnega prebivalstva, je tako v marsikaterem pogledu anticipirala splošno uradno italijanizacijo, kakršno je kasneje udejavnila nova italijanska oblast.³⁵

Z delno volilno reformo leta 1907 (ženske so bile še vedno izvzete iz volilnega telesa, med moškimi pa so lahko volili le starejši od 25 let) so državnozborske mandate po deželah že vnaprej razdelili po narodnosti; v Trstu je tako od petih mandatov eden pripadal slovenskemu predstavniku. Reformo oziroma uvedbo splošnega volilnega razreda so leto kasneje razširili na mestni svet, kjer je bilo namesto dotedanjih 54 predvidenih skupaj 80 izvoljenih predstavnikov, od tega 12 Slovencev. To število pa ni ustrezalo dejanski narodnostni sestavi tržaške občine, tako da so se slovenski politični voditelji v Trstu zavzemali za ustrenejše politično zastopstvo, ki naj bi ga podpirali popisni podatki o dejanski nacionalni strukturi tržaškega prebivalstva. Zaradi zgoraj navedenih po-

³³ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–337.

³⁴ Prim.: Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³⁵ O njej je najpodrobneje pisal Čermelj v delu *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*.

Ponos Tržaških Slovencev – Narodni dom, ki je simboliziral rastočo družbeno težo te mestne skupnosti ob koncu avstrijske dobe (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

pisnih »praks« so primorski slovenski politiki za napovedani popis leta 1910 organizirali poseben aparat za spremljanje in nadzor izvedbe popisa. Organiziran je bil tridnevni tečaj za zaupnike Edinosti, ki naj bi sledili popisnim postopkom v vsaki vasi in vsakem mestnem okraju. Na ta način so uredili kar sedemdeset uradov s centralo v Narodnem domu (od tega so bili štirje namenjeni Hrvatom in Srbom) ter začeli ozaveščati slovenske družine in stanove (poseben shod so priredili tudi za slovenske služkinje), naj pod oznako *Umgangssprache* navedejo slovenski jezik oziroma naj popisne pole (to je še posebej veljalo za nepismeno prebivalstvo) dajo v pregled najbližjim pisarnam Edinosti.³⁶ Kljub opravljenemu nadzoru – ali prav zaradi njega – so slovenski popisni zaupniki ugotovili, da so tržaški popisni rezultati, zbrani januarja 1911, izkazali dosti nižje število Slovencev od tistega, ki so ga lahko sami preverili pri spremljanju popisnega postopka. Organiziranih je bilo več shodov z zahtevo po reviziji popisa, ki so ga podkrepili tudi ugodni rezultati lokalnih slovenskih strank in kandidatov na državnozborskih volitvah julija 1911, ko je bil v dunajski parlament v tržaškem okrožju znova izvoljen predsednik Edinosti Otokar Rybář. Že kmalu po volitvah je namreč dunajska vlada odobrila revizijo, ki so jo na podlagi pregleda obstoje-

čih popisnih pol konec istega leta opravili nemški in slovenski uradniki. Tako oblikovana komisija je, kakor smo lahko ugotovili pri pregledu revidiranih originalnih popisnih pol, v spornih primerih narodnost pripisala po objektivnih kriterijih oziroma raje po predvidenem običajno uporabljenem jeziku doma kot na delovnem mestu oziroma v javnosti.

Kaj nam povedo popisni podatki

Pregled popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv, prikazuje tako postopek malverzacij italijanskih občinskih uradov kakor postopek revizije. V prvem primeru so vsem osebam, ki so se opredelile za slovenski »običajno uporabljeni jezik«, a so delale v pretežno italijanskem okolju (to so bili največkrat težaki in dninarji v tržaški luki, na železnici ali v občinski cestarski službi, a tudi številne služkinje), že sami popisovalci ali v nadaljnjem postopku kar *ex officio* občinski uradniki slovensko navedbo »popravili« v italijansko; podobno so slovensko navedbo prečrtali v tistih primerih, ko sta bili v polah kot običajno uporabljena jezika navedeni (sicer povsem pravilno) tako italijanščina kot slovenščina (nekateri so poleg teh dveh jezikov navedli še nemščino). Številni so bili primeri, ko so popisovalci tovrstne popravke dali v formalno potrditev nosilcem gospodinjске skupnosti (t. i. »družinskim poglavarjem«), številni pa so tudi primeri, ko je spričo nepismenosti

³⁶ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*, str. 296–297.

Tab. 1 – Primerjava med ugotovljenim številom in deležem tržaškega mestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Mestna četrt	Italijani	Slovenci	Nemci	Srbo-Hrv.	Drugi
Staro mesto 00	15.643 (95,3 %)	218 (1,3 %)	538 (3,3 %)	12 (0,1 %)	1 (0,0 %)
Staro mesto 10	11.797 (85,2 %)	795 (5,7 %)	658 (4,8 %)	582 (4,2 %)	10 (0,1 %)
Novo mesto 00	11.792 (75,2 %)	1431 (9,1 %)	2359 (15,0 %)	67 (0,4 %)	29 (0,2 %)
Novo mesto 10	11.815 (60,3 %)	4501 (23,0 %)	2735 (14,0 %)	276 (1,4 %)	257 (1,3 %)
Nova Mitn. 00	14.309 (84,9 %)	915 (5,4 %)	1562 (9,3 %)	44 (0,3 %)	18 (0,1 %)
Nova Mitn. 10	15.352 (74,7 %)	3100 (15,1 %)	1784 (8,7 %)	226 (1,1 %)	96 (0,5 %)
Stara Mitn. 00	26.458 (94,5 %)	553 (2,0 %)	945 (3,4 %)	29 (0,1 %)	25 (0,1 %)
Stara Mitn. 10	28.589 (85,4 %)	3495 (10,4 %)	1053 (3,1 %)	316 (0,9 %)	34 (0,1 %)
Sv. Vid 00	11.133 (81,9 %)	781 (5,7 %)	1543 (11,4 %)	104 (0,8 %)	32 (0,2 %)
Sv. Vid 10	12.542 (66,3 %)	3044 (16,1 %)	2773 (14,7 %)	477 (2,5 %)	82 (0,4 %)
Sv. Jakob 00	15.644 (92,5 %)	1119 (6,6 %)	143 (0,8 %)	9 (0,1 %)	5 (0,0 %)
Sv. Jakob 10	15.290 (75,0 %)	4749 (23,3 %)	222 (1,1 %)	101 (0,5 %)	18 (0,1 %)
Sk. mesto 00	94.979 (88,4 %)	5017 (4,7 %)	7090 (6,6 %)	265 (0,2 %)	110 (0,1 %)
Sk. mesto 10	95.385 (75,2 %)	19.684 (15,5 %)	9225 (7,3 %)	1978 (1,6 %)	497 (0,4 %)

8 % povečal na skoraj 16 %, v predmestju z dobrih 36 % na 53 % in na podeželju z 87 % na več kot 92 %.

Revizija je torej pokazala, da je bilo – v času, ko je Ljubljana skupaj štela slabih 42.000 prebivalcev, med katerimi je bilo okrog 6000 Nemcev – na tržaškem mestnem območju slovenske narodnosti skoraj 50.000 oseb, se pravi vsaj 27 % tržaškega prebivalstva s stalnim bivališčem. Podrobnejši pregled pokaže, da je v mestnem središču (brez upoštevanja vojaškega osebja) živel skoraj 20.000 Slovencev od skupaj okrog 127.000 prebivalcev (med temi je bilo Italijanov okrog 95.000, Nemcev okrog 9200, Srbov in Hrvatov okrog 2000, prebivalcev drugih narodnosti pa le okrog 500), v predmestju več kot 28.000 Slovencev od skupaj slabih 54.000 prebivalcev (tu je živel še slabih 23.000 Italijanov, dobrih 2000 Nemcev, okrog 200 Srbov in Hrvatov ter okrog 120 oseb drugih narodnosti) ter v okoliških vaseh nekaj več kot 8000 Slovencev od skupaj slabih 9000 prebivalcev (tu je bilo Italijanov nekaj več kot 500, Nemcev nekaj več kot 100 ter skupaj 24 oseb drugih narodnosti). Ob prebivalcih z avstrijskim državljanstvom je v mestnem okolju bolj ali manj začasno živel še okrog 38.000 oseb iz drugih držav, med katerimi je bilo daleč največ priseljencev iz Italije (t. i. *regnicoli*), posebej iz Furlanije in Veneta. S temi prebivalci (za katere pa avstrijski popis ne navaja ne narodnosti ne državljanstva) se skupno število mestnega prebivalstva dvigne z okrog 180.000 na 220.000, delež slovenskega prebivalstva pa se zmanjša na okrog 22 % v Trstu ter na slabih 25 % v tržaški občini.

Rezultate revidiranega popisa iz leta 1910 lahko podrobneje, se pravi po mestnih četrtih, primerjamo s tistimi iz »običajnega« popisa, ki je bil izveden leta 1900.³⁸ Primerjava je zaradi nazornosti prikazana v tabelarni obliki: v Tabeli 1 so podatki o strukturi mestnega prebivalstva, v Tabeli 2 pa podajamo na-

rodnostno strukturo tržaškega predmestja in ožjega obmestja (brez Lonjerja in Katinare).

Pri analizi podatkov o narodnostni strukturi mestnega prebivalstva moramo upoštevati, da tabelarni prikaz ne vključuje vojaškega osebja (v obeh popisnih letih je bilo v mestu okrog 2000 vojakov, od tega približno polovica slovenske narodnosti) ter bolj ali manj stalno prisotnih prebivalcev neavstrijskega državljanstva: teh je bilo leta 1900 skoraj 25.000, leta 1910 pa slabih 33.000; temu prebivalstvu lahko v dobršni meri pripišemo italijanski izvor in pretežno delavsko socialno strukturo. Največ »tujcev« je živel v Stari Mitnici (ok. 9400), sicer pa še v Starem mestu in Novi Mitnici (po ok. 5500) ter pri Sv. Jakobu in v Novem mestu (po ok. 4500); skupaj so obsegali kar petino vsega tržaškega mestnega prebivalstva. Ob upoštevanju tudi teh prebivalcev bi se leta 1910 delež Italijanov v mestu dvignil na okrog 78 %, delež Slovencev in Nemcev pa zmanjšal na okrog 13 % oziroma 6 %, kar sicer ne bi bistveno spremenilo podobe, ki jo prikazuje Tabela 1.

Najprej je treba ugotoviti, da je med letoma 1900 in 1910 skupno število mestnega prebivalstva naraslo z okrog 134.000 na 161.000, se pravi za dobrih 25.000 oseb ali za okrog 20 %; če upoštevamo, da se je število »tujcev« (oziroma Italijanov) v istem obdobju povečalo le za okrog 8000 oseb, lahko upravičeno sklepamo, da je velika večina ostalega demografskega »priliva« odpadla na slovensko prebivalstvo, kar pomeni, da se je v tem času po naši oceni v mestno središče priselilo okrog 13.000 Slovencev in okrog 4000 oseb drugih narodnosti. Iz tega izhaja, da je povečanje tako absolutnega kot relativnega števila neitalijanskega prebivalstva v mestnem središču, kot ga prikazujejo podatki v tabeli, predvsem posledica priselitev. Po drugi strani bi se moralo ob upoštevanju priselitev pretežno italijanskih »tujcev« tudi absolutno število italijanskega prebivalstva do leta 1910 povečati za vsaj 8000 oseb. Ker pa je to število pri

³⁸ Gl. *Gemeindelexicon*, 1906.

Tab. 2 – Primerjava med ugotovljenim številom in deležem tržaškega primestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Rajon	Slov.	Ital.	Nem.	Drugi
Barkovlje 00	1155 (59,3 %)	725 (37,2 %)	65 (3,3 %)	2 (0,1 %)
Barkovlje 10	2081 (78,8 %)	458 (17,3 %)	89 (3,4 %)	12 (0,5 %)
Greta 00	371 (18,2 %)	1573 (77,1 %)	96 (4,7 %)	0 (0,0 %)
Greta 10	1522 (49,0 %)	1425 (45,9 %)	50 (4,8 %)	7 (0,2 %)
Rojan 00	453 (20,8 %)	1643 (75,4 %)	77 (3,5 %)	6 (0,3 %)
Rojan 10	2367 (68,4 %)	934 (27,0 %)	136 (3,9 %)	22 (0,6 %)
Škorklja/Kolonja 00	899 (22,8 %)	2629 (66,6 %)	403 (10,2 %)	15 (0,4 %)
Škorklja/Kolonja 10	3445 (46,8 %)	3193 (43,4 %)	641 (8,7 %)	77 (1,0 %)
Sv. Ivan 00	2318 (46,7 %)	2487 (50,2 %)	152 (3,1 %)	0 (0,0 %)
Sv. Ivan 10	4835 (62,1 %)	2701 (34,7 %)	220 (2,8 %)	30 (0,4 %)
Kjadin/Rocol 00	1832 (25,5 %)	5165 (72,0 %)	177 (2,5 %)	4 (0,1 %)
Kjadin/Rocol 10	3621 (33,7 %)	6639 (61,7 %)	429 (4,0 %)	62 (0,6 %)
Čarbola/SMMZ 00	958 (19,4 %)	3920 (79,3 %)	65 (1,3 %)	0 (0,0 %)
Čarbola/SMMZ 10	3745 (40,5 %)	5253 (56,8 %)	170 (1,8 %)	79 (0,9 %)
Škedenj 00	1564 (45,1 %)	1702 (49,0 %)	195 (5,6 %)	9 (0,3 %)
Škedenj 10	3211 (64,8 %)	1431 (28,9 %)	260 (5,3 %)	50 (1,0 %)
Sv. MM Sp. 00	1335 (53,2 %)	1111 (44,3 %)	61 (2,4 %)	1 (0,0 %)
Sv. MM Sp. 10	2690 (79,7 %)	627 (18,6 %)	55 (1,6 %)	2 (0,1 %)
Sk. Obmestje 00	10.885 (32,8 %)	20.955 (63,2 %)	1291 (3,9 %)	37 (0,1 %)
Sk. Obmestje 10	27.517 (52,2 %)	22.661 (43,0 %)	2150 (4,1 %)	341 (0,6 %)

obeh popisih ostalo enako (okrog 95.000 oseb), smemo število tistih oseb, ki so jim leta 1900 neupravičeno oziroma v narodnostnem pogledu neustrezno dodelili italijansko narodnost, prav tako oceniti na okrog 8000, to število pa je dejansko še višje, če upoštevamo, da je asimilacijski proces v tem času sicer pešal, ni pa se ustavil (revizija je, kakor smo ugotovili, v mestnem središču »odkrila« skoraj 11.000 »izbrisanih« Slovencev).

Po drugi strani je pregled posameznih popisnih pol revidiranega popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili za dobršen del mestnih predelov, dovolj jasno pokazal, da revizija vendarle ni povsem popravila vseh napačnih ali neustreznih narodnostno-jezikovnih opredelitev, ki so jih povečini italijanski popisovalci pripisali tržaškemu prebivalstvu. Podobna analiza, ki smo jo opravili na tržaškem podeželju,³⁹ je pokazala, da je do največjega razmika med deležema uradne revizije in »revizije revizije«, ki smo jo izpeljali iz objektivnega opredeljevanja prebivalstva po izvoru, družinskem imenu in v polji uporabljenem jeziku, nenaključno prišlo v tistih krajih, ki so mestu najbližji in kjer smo evidentirali tudi večje število v mestu zaposlenih delavcev. Po naši oceni je popis iz leta 1910 kljub reviziji objektivno število Slovencev zmanjševal na primer na Proseku, kjer je bilo gibanje Edinosti močnejše, za okrog 6 %, na narodnostno nekoliko manj ozaveščenem in bolj »proletarskem« bližnjem Kontovelu pa kar za 12 %. Ta razpon je v predmestnem in mestnem okolju še mnogo večji. V širšem, še vedno dokaj ruralnem obmestju (Barkovlje, Sv.

Marija Magdalena Spodnja) so deleži le malo višji od tistih, ki smo jih navedli za podeželje, saj je v tem večinsko slovenskem okolju revizija iz leta 1911 zajela okrog 15 % vseh tu živečih gospodinjstev, naša »revizija revizije« pa še do okrog 5 % gospodinjstev, medtem ko se v etnično mešanem bližnjem obmestju oziroma predmestju (na primer v Rojanu) ti deleži dvignejo že na skoraj 25 % pri uradni reviziji ter dodatnih približno 15 % pri naši »reviziji revizije«, pri kateri smo se srečevali tudi z večjim številom narodnostno mešanih gospodinjstev (ta so v tradicionalno slovenskih predmestnih predelih tedaj obsegala do okrog 5 % vseh gospodinjstev) in torej z mnogo večjimi težavami pri objektivnem opredeljevanju narodnostne pripadnosti članov posameznih gospodinjstev. Za vsa območja je značilno, da je 90–95 % teh primerov odpadlo na situacije, ko je bila osebam slovenske narodnosti po kriteriju »običajno uporabljenega jezika« pripisana italijanska pripadnost.

Podatki, prikazani v Tabeli 1, povedo, da je bilo leta 1910 po objektivnejših kriterijih italijansko prebivalstvo najizraziteje zastopano v Starem mestu in Stari Mitnici (ok. 85 % vseh prebivalcev), podpovprečno zastopano (60–65 %) pa v Novem mestu in pri Sv. Vidu. Slovensko prebivalstvo je bilo tako v absolutnem kot relativnem pogledu najštevilčnejše pri Sv. Jakobu in v Novem mestu, kjer je živelo po okrog 4500 oseb in predstavljalo okrog 23 % vsega prebivalstva, podpovprečen pa je bil delež Slovencev v Stari Mitnici (ok. 10 %) ter zlasti v Starem mestu (malo več kot 5 %). To nam pove, da je bilo v socialnem pogledu slovensko prebivalstvo v glavnem razdeljeno med delavski in srednji trgovski-uradni-

³⁹ Bufon, *Ethnos in topos*.

ški sloj, manj pa je bilo v tej skupini pripadnikov najnižjega proletariata (ti so bili večinoma skoncentrirani v Starem mestu) in višjega meščanskega sloja. Nemško prebivalstvo je bilo izraziteje prisotno v četrtih Novo mesto in Sv. Vid: tu je živelo po okrog 2700–2800 oseb nemške narodnosti, ki so predstavljale okrog 14–15 % vsega tam živečega prebivalstva; glede na socialno strukturo obeh četrti tudi ta podatek potrjuje, da je večina nemškega prebivalstva pripadala premožnejšemu trgovskemu, podjetniškemu in uradniškemu sloju. Skupina srbo-hrvaškega prebivalstva, v kateri je bilo precej več Hrvatov, pa je bila nekoliko bolj zastopana v Starem mestu, kjer je predstavljala okrog 4 % tam živečega prebivalstva. Iz tega bi smeli sklepati, da je med hrvaškimi priseljenci prevladoval nižji delavski sloj, ki se je kar hitro integriral v italijansko okolje, medtem ko so se redkejši hrvaški uradniki in izobraženci večinoma vključevali v slovenske organizacije. Sicer maloštevilni priseljenci drugih narodnosti so značilneje prisotni v Novem mestu, kar nedvomno poudarja njihovo pretežno trgovsko usmerjenost. Treba pa je dodati, da so tako pripadniki srbo-hrvaške kot ostalih narodnosti pri popisu kot »običajni uporabljeni jezik« po ustaljeni praksi najpogosteje navajali italijanščino, obeh skupin prebivalstva pa revizijski postopek tudi ni posebej obravnaval.

Spreminjanje narodnostne strukture v tržaškem predmestju in ožjem obmestju v obdobju 1900–1910 prikazuje Tabela 2. Ta »zunanj« mestni predel je obsegal tradicionalno podeželsko in s Slovenci poseljeno območje, a tudi območje, v katerem so imeli tržaški veleposestniki svoja zemljišča.⁴⁰ Prav zato se je tu že v 19. stoletju uveljavila praksa jezikovne, če ne že etnične italijanizacije slovenskega lokalnega prebivalstva, ki se je sem naseljevalo sprva v formalni zavezi kolonata oziroma obdelovalcev posesti tržaških zemljiških gospodov, kasneje pa kot samostojni obdelovalci in delavci v povezavi z mestnim trgovin in torej v še vedno kar tesni gospodarski odvisnosti od italijanskega tržaškega središča. Prav zato ne preseneča, da je bil skupni, v popisu ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva na tem območju leta 1900 (slaba tretjina) mnogo nižji od realnega stanja in se je tudi v prvotni verziji popisa iz leta 1910 dvignil le na okrog 36 %, po reviziji pa na realnejših dobrih 52 %, ko so revizorji v tržaškem predmestju ugotovili okrog 9000 prej »prikritih« Slovencev.

Revizija je, kolikor smo lahko ugotovili pri pregledu popisnih pol za večino predmestnih predelov, zajela od 15 do 25 % gospodinjstev, a še vedno ni prikazala dejanskega objektivnega narodnostnega stanja, saj je naša »revizija revizije« ugotovila, da je bilo v tržaškem predmestju še do okrog 15 % gospodinjstev takih, v katerih bi lahko po zgoraj navedenih objektivnih kriterijih vse ali del družinskih članov

uvrstili med slovensko prebivalstvo. Upoštevajoč celotno prisotno prebivalstvo, se pravi tudi osebe z neavstrijskim državljanstvom, ki v Tabeli 2 niso vštete, je na primer v delno urbaniziranem Rojanu in Škedenju revizija delež Slovencev dvignila z okrog 43–44 % na 63–66 %, naša »revizija revizije« pa celo na dobrih 76 %, medtem ko je v še vedno pretežno ruralnih Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji revizija delež slovenskega prebivalstva popravila s prvotnih 60–62 % na 74–77 %, naša »revizija revizije« pa na 79–81 %. Te ugotovitve gladko zavračajo tezo italijanskih preučevalcev, ki so bili in ostajajo prepričani, da je revidirani popis »umetno predimenzional« slovensko tržaško komponento.⁴¹ Obenem navedeni primeri kažejo, da je statistična »natančnost« pri ugotavljanju narodnostne strukture prebivalstva v etnično mešanih okoljih praviloma večja v ruralnem okolju, manjša pa v urbanem, kjer postajajo objektivni opredelilni kriteriji že manj zanesljivi spričo večjega deleža priseljenega prebivalstva in večjega števila etnično mešanih gospodinjstev. »Škarje kolebanja«, če naj tako poimenujemo razmik med minimalnim (prvotni popis) in maksimalnim (naša »revizija revizije«) deležem slovenskega prebivalstva, v primeru Barkovelj znašajo »le« okrog 16 odstotnih točk, v primeru Rojana pa kar okrog 33 točk, kar pomeni, da je bila tu že leta 1910 najmanj tretjina prebivalcev takih, ki so se »gibali« na etničnem kontinuumu med prevladujočima slovenskim in italijanskim etnično-jezikovnim okoljem.

Hitro odpravljanje in težavno obnavljanje multikulturalnosti v Trstu pod italijansko oblastjo

Primerjava med popisnimi podatki za leti 1910 in 1921, ko je Trst prešel pod italijansko oblast, za območje sedanje Tržaške pokrajine pove, da se je v tem času skupno število prebivalstva celo rahlo povečalo, in sicer za okoli 5000 oseb na skupaj nekaj več kot 255.000 prebivalcev, čeprav je mesto od vojnega obdobja dalje zaradi spremenjenih geopolitičnih razmer zapustila ne le večina neitalijanskih javnih uslužbenec (med Slovenci so bili to zlasti železničarji), ampak tudi precejšen del tistih, ki so se v mesto priselili ob koncu avstrijskega obdobja (skupaj naj bi se v tem času izselilo okrog 10.000 Nemcev in okrog 30.000 Slovencev).⁴² Ta proces izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki je zaradi fašističnega preganjanja dobival vse bolj politične razsežnosti (iz Trsta se je moral umakniti tudi Andrej Karlin, zadnji slovenski tržaški škof v letih 1910–1919), je trajal do sredine tridesetih let, ko je bil izveden naslednji italijanski popis. Tedaj

⁴¹ Schiffrer (*Sguardo storico*, str. 30) piše, da se je »slovanski element« z revidiranim popisom »bolj ali manj umetno okreplil do maksimalne mere«. Perselli pa celo meni, da so »uradni podatki, ki jih je objavila Avstrija glede popisa leta 1910, za občino Trst le stežka verodostojni« (*I censimenti*, str. 430).

⁴² Purini, *Metamorfosi etniche*.

⁴⁰ Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*.

je na sedanjem ozemlju Tržaške pokrajine živelo že več kot 270.000 ljudi. Če primerjamo stanji, ki ju prikazujeta popisa v letih 1910 in 1936,⁴³ lahko ugotovimo, da se je v prvem povojnem obdobju zaradi sočasnih izselitev in priselitev zamenjalo okrog 100.000 oseb: 40.000 Slovencev in Nemcev se je izselilo (večina Slovencev je odšla v Slovenijo oziroma Jugoslavijo, nekaj pa tudi v Južno Ameriko, posebej v Argentino), na njihovo mesto pa je prišlo okrog 60.000 Italijanov iz notranjosti države; okrepilo se je tudi priseljevanje iz gospodarsko nerazvite Istre.⁴⁴ Skratka, kraj bivanja je zamenjalo do 40 % prebivalstva območja: tržaško ozemlje oziroma njegovo mestno središče je zajela globoka transformacija tradicionalne demografske in etnično-jezikovne strukture.

Popis iz leta 1921 je v tržaški občini od skupaj slabih 239.000 prebivalcev naštel dobrih 18.000 Slovencev (7,6 %), ki pa jim gre najverjetneje prišteti še večji del t. i. »tujcev«, tokrat oseb z neitalijanskim državljanstvom (skupaj prav tako nekaj več kot 18.000 oseb),⁴⁵ kar pomeni, da bi lahko skupno število popisanih Slovencev v občini Trst ocenili na dobrih 30.000 (ok. 13 %). Od tega je bilo na mestnem območju (s predmestji) od skupaj slabih 230.000 oseb uradno popisanih skoraj 12.000 Slovencev (ok. 5 %) ter 18.000 »tujcev« oziroma skupaj 30.000 oseb (ok. 13 %). To pomeni, da se je od leta 1910 v tržaški občini število slovenskega prebivalstva (če ne upoštevamo »tujcev«) v samo enem desetletju zmanjšalo za skoraj 40.000 oseb oziroma za kar 68 %, na mestnem območju pa za skoraj 9000 oziroma skoraj 45 %. Že to nesorazmerje v zmanjšanju števila slovenskega prebivalstva v mestnem in okoliškem, izrazito podeželskem okolju kaže na očitne napake pri statističnem beleženju neitalijanskega prebivalstva, saj ni pričakovati, da bi lahko mestno slovensko prebivalstvo uspešneje kljubovalo asimilaciji ali emigraciji kot prebivalstvo v še vedno izrazito slovenskih okoliških vaseh.

Italijanski preučevalec etnične strukture Julijske krajine Schiffrer je menil, da je treba realno število Slovencev to leto za celotno območje tržaške občine povečati na okrog 45.000 (skoraj 19 % vsega prebivalstva),⁴⁶ kar pomeni, da se je v obdobju 1910–1921 z območja že izselilo več kot 10.000 Slovencev. Neverodostojnost popisnih podatkov za leto 1921 nadalje potrjuje tajni popis po narodnosti, ki so ga italijanske oblasti vzporedno z »uradnim« izvedle deset let kasneje (ta narodnostne strukture prebivalstva ni več ugotavljal): po njem naj bi bilo v tržaški občini v času, ko je fašistična narodnostna represija že dosegla vrhunec, Slovencev okrog 28.000 (dobrih 10 % vsega

prebivalstva),⁴⁷ se pravi točno pol manj kot leta 1910. Prikazani podatki in ocene so torej dokaj variabilni, a vendarle jasno kažejo na povsem drugačen odnos, ki so ga italijanske oblasti v 20. stoletju izkazovale do t. i. »aloglotov« v primerjavi z avstrijskimi: v najboljšem primeru gre za težnjo, povzeto po francoskem nacionalnem modelu, jezikovno ter lokalno kulturno pripadnost podrediti državnim in s tem zagotoviti državljansko »enakost«, v skrajnem primeru, kakršnega je kmalu po zasedbi novih ozemelj uveljavil fašistični režim, pa je treba kulturno homogenost doseči s postopki, ki so nosili uradno ime »etnične bonifikacije« ter so udeležili hitro in nasilno izkoreninjenje vsega »drugačnega« in nezaželenega. Ta postopek in ta cilj verjetno še najbolje, tako v njegovem simboličnem kot konkretnem pomenu, ponazarja požig Narodnega doma, ki so ga fašisti izvedli že julija 1920, še preden je prišlo do nove razmejitve med kraljevinama Italijo in Jugoslavijo.

A komaj dobri dve desetletji po koncu prve svetovne vojne je izid za civilno prebivalstvo še mnogo usodnejše druge svetovne vojne znova temeljito spremenil tržaško geopolitično okolje. Če so emigracije slovenskega prebivalstva in močan asimilacijski pritisk fašističnega režima v obdobju 1920–1940 nedvomno povzročili izrazito zmanjšanje števila in deleža Slovencev v tržaški občini, še posebej v mestnem okolju, je sedaj zaradi nove razmejitve, tokrat v korist jugoslovanske strani, na tržaško ozemlje prišlo oziroma bilo tu naseljeno precej italijansko opredeljenih priseljencev in optantov, ki so, povečini v obdobju 1943–1956, zapustili Istro. Opravljene analize so pokazale, da se je v času obstoja Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954) iz cone B v cono A izselilo okrog 40.000 oseb, od tega okrog 28.000 z območja, ki je bilo nato priključeno republikli Sloveniji.⁴⁸ Tem gre dodati še več kot 20.000 drugih izseljencev iz Slovenije ter okrog 180.000 izseljencev iz preostale hrvaške Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Skupaj se je po vojni z ozemlja, ki je pripadlo Jugoslaviji, v Italijo izselilo okrog 250.000 oseb; od tega so italijanske oblasti 60.000–70.000 oseb naselile na tržaškem ozemlju v najmanj 1800 novih bivališčih: 55 % teh bivališč je bilo zgrajenih na odkupljenih kmetijskih zemljiščih (dобршен del jih je bil v rokah slovenskih kmetov) na južnem predmestnem območju, okrog 30 % jih je nastalo na območju slovenskih vasi Prosek in Kontovel (zato se je tu v obdobju 1951–1961 skupno število prebivalcev povečalo z okrog 2000 na 3000), Opčine (tu se je v istem času število prebivalcev povečalo od okrog 4000 na 8000) in Križ (kjer je približno 300 priseljencev skupno število prebivalcev povečalo na okrog 2000) v občini Trst, večino preostalih bivališč pa so zgradili v občini Devin-Nabrežina pri Slesljanu.⁴⁹

⁴³ Prim. Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁴⁴ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁴⁵ Podrobnejšo analizo demografskega gibanja v tem obdobju je opravil Luzzato Fegiz, *La popolazione di Trieste*.

⁴⁶ Schiffrer, *Sguardo storico*.

⁴⁷ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁴⁸ Volk, *Istra v Trstu*.

⁴⁹ Prav tam.

Glede na to, da se skupno število prebivalcev v občini Trst od leta 1951 do leta 1961 ni spremenilo (znašalo je okrog 273.000 oseb) in da se je na to območje priselilo okrog 55.000 oseb na podlagi v mirovnem sporazumu predvidenih meddržavnih opcij, je očitno, da se je prav toliko prebivalcev s tega območja tudi izselilo. Najprej je do izselitev prišlo zaradi političnih motivov, saj so italijanske civilne oblasti po odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta (junija 1945) jugoslovanskim državljanom, bodisi na novo priseljenim ali vrnjenim po begunstvu zaradi fašističnega preganjanja, onemogočile zaposlitev. Politični motivi so povzročili tudi drugi val izselitev ob razkolu Informbiroja leta 1948, ko so mesto zapustili številni slovenski, a tudi nekateri italijanski podporniki Titove Jugoslavije. Do tretjega, največjega izselitvenega vala pa je prišlo zaradi ekonomske krize po ukinitvi angloameriške vojaške uprave leta 1954 in zaradi izgube javnih služb, ki so bile sedaj prioritarno namenjene optantom, a tudi zaradi nadaljevanja oziroma povečevanja političnih konfliktov in pritiskov na slovensko prebivalstvo, ki so jih nemoteno izvajale italijanske oblasti. Tako med ekonomskimi kakor zlasti med političnimi emigranti iz tržaške občine so Slovenci predstavljali kar precejšen delež: v absolutnem pogledu bi lahko število izseljenih Slovencev s precejšnjo zanesljivostjo postavili med 5000 in 10.000.⁵⁰ Ekonomska emigracija slovenskega prebivalstva je bila usmerjena v Argentino, Avstralijo in Novo Zelandijo, politična pa seveda v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Skratka, podobno kot po prvi svetovni vojni je tudi sedaj število prebivalstva v občini Trst ostalo skorajda nespremenjeno, zelo pa se je spremenila njegova struktura, saj se je približno 40 % tega prebivalstva zamenjalo. Na te spremembe kaže tudi kraj rojstva tržaškega prebivalstva: če primerjamo stanje v letih 1910 in 1991, opazimo, da se je delež rojenih v Istri povečal z 8 % na 14 %, delež rojenih v Italiji pa z 11 % na 17 %, medtem ko je delež rojenih v zahodni Sloveniji padel z 12 % na samo 1 %, delež rojenih v drugih delih nekdanje Jugoslavije (brez Reke in Dalmacije) z 10 % na le 1 %, delež rojenih v Avstriji pa s 5 % na 0 %.⁵¹

Zanesljivejših statističnih podatkov o številu Slovencev na Tržaškem v povojnem obdobju ni. Prvi poskus preštevanja so opravili za časa jugoslovanske zasedbe mesta (in ga v bolj neformalni obliki nadaljevali še v začetku naslednjega leta), ko so v tržaški občini našli skoraj 47.000 Slovencev (okrog 18 % prebivalstva), od tega okrog 11.000 v mestu, skoraj 28.000 v predmestju in okrog 8000 v okolici.⁵² Zanesljivost tega popisa slovenskega prebivalstva v Trstu je manjša v mestnem središču, večja pa v predmestju, posebej na tistih območjih, kjer so slovenski popisovalci imeli več lokalne podpore oziroma boljši vpogled v lokalno družbeno strukturo. Angloameriška uprava je leta 1948 ocenila, da v občini živi okrog 22.000 Slovencev ali 8 % prebivalstva, leto kasneje pa je to oceno na podlagi izidov lokalnih volitev bistveno popravila in število slovenskega prebivalstva v občini Trst povečala na okroglih 50.000 (18 %) in tako potrdila jugoslovansko oceno izpred nekaj let. Italijanska vlada je svojo oceno podala leta 1953 na podlagi vpisa v šole s slovenskim učnim jezikom, ki so bile po dvajsetletni fašistični ukinitvi po vojni obnovljene: s pomočjo tega kriterija je v občini Trst naštel slabih 28.000 Slovencev, tj. okrog 10 % prebivalstva.⁵³

V letih 1961 in 1971 so samo za območje Tržaške pokrajine v popis vključili tudi vprašanje narodnostne pripadnosti. Ta podatek so skušali pridobiti na dva različna načina: leta 1961 se je vprašanje nanašalo na »običajno uporabljeni jezik«, leta 1971 pa na »jezikovno pripadnost«. Ne glede na to se rezultati niso veliko razlikovali, saj so v obeh primerih v občini Trst evidentirali le okrog 16.000 Slovencev (oziroma 6 % prebivalcev). Od teh naj bi v mestnem središču živelo le dobrih 3000 oseb (slabi 3 % prebivalstva na območju), v predmestju pa okrog 7500 oseb (ok. 6 % prebivalstva na območju). Kasnejših podrobnejših uradnih ocen ni, upoštevati pa gre tudi, da je v popisih ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva »trdo jedro« te skupnosti, okrog katerega je še nekaj variabilnih »plastí« pripadnosti, kakor so pokazale nekatere kasneje opravljene ankete.

Po podatkih, ki jih je okrog leta 1985 po naročilu Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu zbrala specializirana tržaška ustanova za javnomnenjske raziskave SWG,⁵⁴ naj bi bilo tedaj slovensko narodnost po kriteriju avtoidentifikacije mogoče pripisati približno 10 % prebivalstva Tržaške pokrajine, po kriteriju jezikovnega znanja in njegovega medgeneracijskega prenašanja pa okrog 20 % tega prebivalstva. Podrobneje se je v mestnem okolju dobrih 80 % vprašanih opredelilo za Italijane, 7 % za Istrane ali Dalmatince, po 4 % za Furlane in Slovence, dober odstotek se je opredelil za druge narodnosti, mešano identiteto pa so izkazali skoraj 3 % vprašanih; v tem primeru se je velika večina (več kot 60 %) opredelila za slovensko-italijansko identiteto. Če tudi to skupino priključimo tržaški slovenski populaciji, lahko sklepamo, da je okvirni delež subjektivno opredeljenega slovenskega prebivalstva znašal 5 % tedaj približno 230.000 meščanov, kar bi v absolutnih številkah pomenilo kakih 12.000 oseb. Doma je po slovensko govoril le dober odstotek vprašanih meščanov, prav toliko pa jih je ta jezik uporabljalo v pogovorih s prijatelji. Po drugi strani je več kot 10 % vprašanih od-

⁵⁰ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁵¹ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁵² Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*.

⁵³ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁵⁴ Za podrobnejšo analizo teh, sicer neobjavljenih podatkov gl. Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*.

Z normalizacijo čezmejnih odnosov in pritokom kupcev iz Jugoslavije se za Trst pričanja novo obdobje trgovskih uspehov (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

govorilo, da slovenski jezik razumejo, še enkrat toliko pa, da ta jezik deloma razumejo. Slovenskega očeta je imelo več kot 6 %, slovensko mater pa več kot 11 % vprašanih. V povprečju je več kot 8 % vprašanih imelo slovensko govoreče starše, 7 % samo enega slovenskega starša, še 10 % vprašanih pa je odgovorilo, da je vsaj eden od staršev slovenščino razumel. Skupaj je okrog 25 % vprašanih imelo povsem ali delno slovenske prednike, skoraj 17 % vprašanih pa je imelo družinskega partnerja, ki je govoril ali razumel slovenski jezik. Kljub temu je med vprašanimi, ki so imeli otroke, le dobrih 7 % odgovorilo, da ti slovenščino govorijo ali razumejo, točno 5 % vprašanih pa je navedlo, da so njihovi otroci v celoti ali deloma obiskovali slovenske šole, kar se povsem ujema z zgoraj navedenim deležem subjektivno opredeljenih Slovencev.

Iz navedenih podatkov oziroma razmerja med tistimi, ki so navedli, da doma govorijo slovensko, in tistimi, ki so se subjektivno opredelili za Slovence, bi smeli sklepati, da je le 20–25 % takih, ki so živeli v povsem slovenskem družinskem okolju. Iz razmerja med subjektivno opredeljenimi Slovenci in tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, pa lahko sklepamo, da se le polovica »objektivnih« Slovencev za take v mestu tudi opredeljuje, kar število tržaških Slovencev za obdobje okrog leta 1985 poveča na okrog 24.000 oseb. Če upoštevamo, da je imelo kar 25 % vprašanih Tržačanov povsem ali deloma slovenske starše, lahko ugotovimo, da se je znanje slovenskega jezika v medgeneracijskem prenosu do tega obdobja razpolovilo oziroma ohranilo le pri 40 % potencialnih govorcev: tolikšno je tudi razmerje med tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, in tistimi, ki ta jezik le deloma razumejo. Nekoliko ugodnejši so

bili obeti za novejša obdobja, saj je večina »objektivnih« tržaških Slovencev v anketi navedla, da tudi njihovi otroci govorijo ali razumejo slovenski jezik, čeprav razmerje med deležem prvih (10 %) in drugih (7 %) kljub temu nakazuje, da se v medgeneracijskem prenosu še dalje »izgublja« slaba tretjina potencialnih govorcev.

To po eni strani potrjuje »naravni« proces asimilacije oziroma integracije slovenskega prebivalstva v večinsko družbeno okolje po klasičnem *melting pot* načelu, po drugi strani pa pomeni, da se »identitetne škarje« med tržaškimi Slovenci vse bolj odpirajo oziroma da imamo v urbanem okolju vse večji razpon med tremi identifikacijskimi ravnmi: tistimi, ki se kot Slovenci opredeljujejo sami (1), tistimi, ki slovenski jezik govorijo ali vsaj razumejo (2), in tistimi, ki izhajajo iz družinskih okolij, kjer so slovensko vsaj deloma potencialno govorili ali razumeli (3). Kot smo videli, je okrog leta 1985 prva skupina obsegala 5 %, druga 10 %, tretja pa 25 % mestnega prebivalstva. To pomeni, da bi lahko po teh kriterijih v Trstu subjektivno slovensko identiteto pripisali, kakor smo že navedli, 12.000 osebam, objektivno 24.000, delno objektivno oziroma izvorno pa kar 60.000 osebam. Ne nazadnje nam prikazani podatki povedo, da so etnično mešana slovensko-italijanska gospodinjstva v Trstu obsegala okrog 20 % vseh družinskih okolij (25 % vprašanih je imelo vsaj enega slovenskega starša, 17 % pa slovenskega partnerja), to pa je tudi primarni bazen »potencialnih« Slovencev ali četrta identifikacijska raven, iz katere bi lahko slovenska mestna skupnost v večji meri črpala bodoče pripadnike.

Upoštevajoč zgornje podatke, bi lahko na ravni tržaške občine delež slovenskega prebivalstva z do-

ločno zanesljivostjo ocenili med 5 in 15 %, kar je v tistem času (okrog leta 1985) odgovarjalo 12.000 oziroma 36.000 osebam, danes pa 10.000 oziroma 30.000 osebam. Če je resnica nekje vmes, lahko število Slovencev v kombinaciji subjektivne in objektivne opredelitve v tržaški občini ocenimo na okrog 15.000–20.000. Te ocene bolj ali manj potrjuje nedavno opravljena terenska raziskava za referenčno leto 2015,⁵⁵ po kateri bi smeli s posploševanjem zbranih podatkov število Slovencev na Tržaškem oceniti na okrog 25.000 (dobrih 10 % prebivalstva), od tega okrog 15.000 (slabih 10 % prebivalcev na območju) v občini Trst. Analize, ki smo jih opravili za celotno slovensko narodno skupnost v Italiji, kljub vsemu kažejo, da je število Slovencev v občini Trst še vedno daleč najvišje med vsemi območji slovenske naselitve in obsega približno tretjino vseh v Italiji živečih Slovencev.⁵⁶ Tu so ne nazadnje vse osrednje ustanove Slovencev v Italiji in dobršen del šol s slovenskim učnim jezikom.

Vsekakor pa je lokalna relativna »teža« Slovencev v tržaški občini danes bistveno manjša kot nekoč, saj je sedaj v Trstu živečih Slovencev že manj kot tujih priseljencev (teh je bilo leta 2019 v tržaški občini več kot 22.000), italijansko prebivalstvo pa obsega okrog 80 % celotnega prebivalstva občine. Zelo različna je tudi notranja razporeditev slovenskega prebivalstva: leta 1910 je skoraj 50.000 tržaških Slovencev živelo v mestu in le 7000 (12 %) na podeželju, danes pa ocenjujemo, da v mestu živi nekaj več kot 10.000, na podeželju pa nekaj več kot 5000 (več kot 30 %) oseb slovenske narodnosti, se pravi, da je slovensko prebivalstvo na Tržaškem sedaj mnogo manj »mestno« kot nekoč. »Ruralizacija« slovenskega prebivalstva je še toliko bolj očitna, če razmerje mesto : podeželje preverimo na ravni celotne tržaške pokrajine. Leta 1910 je mestno prebivalstvo obsegalo kar 80 % vseh na tem ozemlju živečih Slovencev, leta 2020 pa predvidoma le še okrog 55 %.⁵⁷

Na podlagi rezultatov naše terenske raziskave⁵⁸ izhajajo, da lahko delež Slovencev v mestnem okolju s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobrih 5 %, medtem ko ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva v okoliških krajih obsega 55–65 %, na Opčinah ter na Kontovelu (če mu pripišemo celotno prebivalstvo bližnjega Borga, satelitskega naselja, ki je bilo namenjeno istrskim optantom) pa okrog 20 %. Skupno oceno deleža Slovencev v tržaški občini potrjuje podatek, da so na tem območju leta 2011 učenci osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom predstavljali dobrih 7 % vseh tu živečih otrok starosti 6–10 let. Upoštevati pa je treba, da je, kakor so pokazale različne analize Slovenskega raziskovalnega inštituta

v Trstu, v istem času le dobrih 15 % učencev šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem okolju izhajalo iz slovenskih družin, 40 % iz mešanih družin in skoraj 45 % iz neslovenskih družin, medtem ko je v okolici slovenske starše imelo dobrih 35 % otrok, iz mešanih družin je izhajalo skoraj 45 % učencev, neslovenske starše pa je imela petina učencev tamkajšnjih slovenskih šol.⁵⁹

Na podlagi te strukture šolske populacije bi morali delež slovenskega prebivalstva v mestnem okolju omejiti le na okrog 3 %, v okolici tržaške občine pa oceniti na 60–65 %, kar je sicer precej blizu srednjemu deležu, ki smo ga ugotovili s terensko raziskavo obravnavanih krajev.⁶⁰ Tu moramo upoštevati, da živi več kot polovica okoliškega prebivalstva v povsem urbaniziranih Opčinah, kjer je slovensko prebivalstvo skromneje zastopano, tako da lahko delež slovenskega prebivalstva v tržaški okolici s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobro tretjino (ok. 35 %) tu živečega prebivalstva. »Presežek« slovenskega prebivalstva v okolici oziroma njegov »manko« v mestu, do katerih prihaja ob uporabi zgoraj navedene metode ugotavljanja etnično-jezikovne strukture avtohtonega prebivalstva, deloma izhajata iz dejstva, da del v okolici živečega italijanskega prebivalstva svoje otroke vpisuje v mestne šole, istočasno pa del, zlasti v mestu živečih slovenskih in mešanih gospodinjstev svoje otroke vpisuje v šole z italijanskim učnim jezikom.

Koliko je Slovencev v Trstu?

Zgoraj opisane spremembe v narodnostni sestavi tržaškega prebivalstva so nedvomno v prvi vrsti rezultat močnega asimilacijskega pritiska (predvsem pri delavskem sloju) in izseljevanja (predvsem med izobraženci) slovenskega prebivalstva, do katerega je prišlo v tržaškem mestnem okolju, kakor smo opisali, v dokaj intenzivni obliki že po prvi svetovni vojni, nato pa spet v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne. V prvem »kritičnem« obdobju, ki je oslabilo zlasti slovensko prisotnost v mestnem središču, se je po naši oceni zaradi enega ali drugega motiva število slovenskega prebivalstva v mestu zmanjšalo za okrog 20.000 oseb ali okrog 40 %, v drugem, ki je sedaj zajel predvsem predmestne predele, pa še za nadaljnjih skoraj 18.000 oseb ali kar 65 %. To pomeni, da je bil, v nasprotju s splošnim prepričanjem, za obstoj slovenske manjšine v Trstu vsaj v proporcionalnem pogledu mnogo bolj »usoden« čas po drugi svetovni vojni, ko so se očitno zaradi že zmanjšane števila Slovencev ob koncu fašističnega obdobja še toliko bolj občutile posledice Informbiroja ter političnih in ekonomskih migracij. Precej se je zmanjšala tudi stopnja »upornosti«, ki je med fašizmom številnim omogočala, da se niso podredili prisilni asimila-

⁵⁵ Bufon, *Ethnos in topos*.

⁵⁶ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁵⁷ Bufon, *Ethnos in topos*.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁶⁰ Bufon, *Ethnos in topos*.

Tab. 3 – Ocenjeno gibanje števila in deleža slovenskega prebivalstva po mestnih predelih od leta 1945 do leta 2015 ter primerjava s popisnimi podatki za leto 1910 (število je zaokroženo na desetine; v oklepaju so navedeni deleži)

Rajon	1910	1945	1971	2015	Ind. 10/15
Mestno središče	15.610 (11,5)	6600 (5,0)	4650 (4,9)	2570 (4,1)	16
Sv. Jakob/Čarbola	6190 (19,7)	4400 (12,7)	1940 (5,6)	1100 (4,8)	18
Barkovlje	2080 (73,7)	2020 (58,1)	1230 (36,6)	480 (17,5)	23
Greta	1520 (46,3)	1140 (33,5)	850 (10,6)	490 (9,0)	32
Rojan	2370 (61,7)	1780 (32,1)	990 (17,6)	630 (14,9)	27
Škorklja/Kolonja	3450 (43,0)	2580 (21,5)	1360 (9,3)	920 (7,9)	27
Sv. Ivan	4840 (57,9)	4580 (32,4)	2220 (12,0)	1320 (10,2)	27
Kjadin/Rocol	3620 (29,2)	2720 (12,7)	2130 (6,5)	1570 (5,5)	43
Sv. M. Magd. Zg.	2300 (49,5)	1730 (32,2)	1010 (16,3)	760 (13,8)	33
Škedenj	3210 (59,8)	2410 (32,1)	1670 (12,3)	980 (7,8)	31
Sv. M. Magd. Sp.	2690 (76,8)	3370 (43,7)	2870 (12,4)	2440 (10,4)	91
Skupaj Trst	47.880 (21,8)	33330 (13,5)	20.920 (8,1)	13.260 (6,9)	28

ciji; slednja pa se je kasneje nadaljevala v »tišji«, a zato morda še učinkovitejši preobledi.⁶¹

Odrto ostaja vprašanje, kako bi lahko krepitev »mediatorske« gospodarske funkcije med Jugoslavijo in Italijo, ki jo je v obdobju 1975–1985 pridobila slovenska manjšina v Trstu, vplivala na njen ponovni preporod oziroma demografsko rast. Žal je bilo to obdobje prekratko, da bi lahko globlje spremenilo zgoraj nakazane trende, tako kot je še preblizu (posebej zaradi počasne implementacije zakona, ki se je zavlekla vse do današnjih dni) čas, ko je manjšina z zaščitnim zakonom⁶² dobila tudi večjo enakopravnost in vidnost, da bi lahko ocenili učinke tega dosežka na demografsko vitalnost Slovencev v Italiji na sploh in tržaških Slovencev posebej, zlasti v luči sedanjega bolj »sproščenega« medetničnega odnosa v širšem kontekstu izboljšanih slovensko-italijanskih odnosov po vstopu Slovenije v EU.

Da bi lažje ponazorili velike spremembe števila in deleža slovenskega prebivalstva v Trstu od leta 1910 do danes, smo te podatke oziroma ocene združili v Tabeli 3. Za izhodiščno leto navajamo uradne podatke revidiranega popisa, medtem ko smo jugoslovanski »popis« za leto 1945 v bolj urbaniziranih predmestnih predelih korigirali s polovičnim učinkom koeficienta ocenjenega zmanjševanja števila slovenskega prebivalstva v mestnem središču s Sv. Jakobom/Čarbolo, saj je omenjeni popis v njih ugotovil celo višje število Slovencev kot popis iz leta 1910, kar je dokaj nerealno, razen v primeru Sv. Marije Magdalene Spodnje, kjer se je dejansko nadaljevalo priseljevanje slovenskega prebivalstva iz sosednje občine Dolina. Oceno za leto 1971 smo izvedli na podlagi ponderiranih popisnih podatkov (ob upoštevanju morebitnega koeficienta upada števila samoopredeljenih Slovencev od

popisnega leta 1961 do leta 1971) ter v skladu s tem, kar je pokazala naša analiza leta 1985 opravljene javnomnenjske raziskave in drugih sočasno izvedenih ocen narodnostne strukture tržaškega prebivalstva. Iz teh izhaja, kakor smo videli, da je tedaj slovenski jezik govorilo ali razumelo točno dvakrat toliko oseb, kolikor je bilo samoopredeljenih Slovencev. Ker je bilo v tistem času znanje slovenščine omejeno zgolj na »aktivne« in »potopljene« Slovence, lahko po tem kriteriju še najbolj zanesljivo podamo objektivnejšo oceno »realnega« deleža in števila slovenskega prebivalstva v mestu.

Šele kasneje, kakor smo videli pri strukturi vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom, so se za učenje tega jezika pričeli zanimati tudi neslovenski starši, največkrat potomci nekdanjih Slovencev. Ker torej znanje slovenščine ni več »ekskluzivna« lastnost slovenskega mestnega prebivalstva, tega kriterija pri sedanjem ocenjevanju števila in deleža slovenskega prebivalstva ne moremo več uporabljati, po drugi strani pa nam sočasno naraščanje števila v slovenske šole vpisanih otrok iz mešanih družin daje razumeti, da se je precej zmanjšal tudi dosedanji medgeneracijski upad znanja slovenskega maternega jezika, ki je obseg slovenskega prebivalstva v Trstu na vsakih 30–40 let potencialno krčil za okrog 30 %. Zaradi tega smo pri pripravi ocene obsega slovenskega prebivalstva po mestnih predelih za sedanje obdobje poleg splošnega trenda zmanjševanja števila prebivalstva upoštevali še polovični »efekt« medgeneracijskega asimilacijskega upada, povečan za morebitni predhodno ugotovljeni specifični koeficient upada slovenskega prebivalstva. Na območjih, kjer je prišlo do splošne rasti števila prebivalstva, te nismo pripisali tudi slovenskemu, skladno z opažanji terenske raziskave okoliških krajev na Tržaškem.⁶³

Ocenimo lahko, da se je v mestu število slovenskega prebivalstva od leta 1910 (ok. 48.000 oseb ali

⁶¹ Sedmak in Susič, *Tiba asimilacija*.

⁶² Italijanski parlament je zaščitni zakon za slovensko jezikovno skupnost po večdesetletnih prizadevanjih sprejel šele leta 2001.

⁶³ Bufon, *Ethnos in topos*.

22 % prebivalstva) do leta 1971 zmanjšalo na okrog 20.000 oseb (8 % prebivalstva), do leta 2015 pa na okrog 13.000 oseb (7 % prebivalstva). To pomeni, da se je v absolutnih številkah glede na stanje v letu 1910 število Slovencev v Trstu zmanjšalo za okrog 35.000 oseb oziroma dobrih 70 % (in v proporcionalnem pogledu za okrog 15 odstotnih točk), medtem ko se je v istem času skupno število mestnega prebivalstva zmanjšalo le za 28.000 oseb ali 13 %. Glede na ocenjeno gibanje števila slovenskega prebivalstva se je to od leta 1910 do leta 2015 v središču mesta (s Sv. Jakobom/Čarbole) zmanjšalo za več kot 80 %, v predmestnih predelih pa za okrog 65–75 %. Nekoliko manjši naj bi bil upad v Kjadinu/Rocolu (ok. 55 %), kjer je v povojnem obdobju očitno prišlo do priseljevanja slovenskega prebivalstva (med letoma 1961 in 1971 se je po popisnih podatkih število Slovencev povečalo za kar 77 %). Podobno tendenčno naraščanje števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1961–1971 je popis ugotovil še na Greti (za skoraj 50 %), v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (za 25–30 %). Posebna primera sta Sv. Marija Magdalena Spodnja in Barkovlje. Na prvem območju se je ob italijanskem prebivalstvu zaradi priselitev povečevalo tudi slovensko, tako da je tu absolutni upad glede na leto 1910, ko je bilo to območje še redko poseljeno, minimalen (manj kot 10 %). Povsem drugače pa se je dogajalo v Barkovljah, kjer je gibanje števila slovenskega prebivalstva že v obdobju 1961–71, v nasprotju s težnjo v drugih predmestnih predelih, kazalo težnjo po izrazitejšem zmanjšanju (za 17 %), ki se je nadaljevalo tudi v naslednjem obdobju in zato povzročilo nekoliko nadpovprečen skupen upad slovenskega prebivalstva v tem priobalnem pasu, in sicer z nekaj več kot 2000 na slabih 500 oseb (za več kot 75 %).

V splošnem lahko ugotovimo, da je do največjega upada števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1910–1945 (v tem času je povprečni upad znašal okrog 30 %) po pričakovanju prišlo v mestnem središču (za okrog 60 %), kjer je bil tudi fašistični asimilacijski pritisk največji, v obdobju 1945–1971 (tedaj je povprečni upad znašal nekaj več kot 35 %) pa v delavskem predmestju Sv. Jakoba/Čarbole (za okrog 55 %), kjer se je očitno poznal učinek inform-birojevskega razdora in emigracij po letu 1954, fenomenov, ki sta še najbolj prizadela delavski razred. V zadnjem obdobju (1971–2015), ko je povprečni upad spet znašal nekaj več kot 35 %, a je bil tokrat bolj rezultat splošnega naravnega upada tržaškega prebivalstva, še posebej v predmestnih predelih, kot političnih in asimilacijskih dejavnikov, je do izrazitejšega upada slovenskega prebivalstva prišlo v Barkovljah (za okrog 60 %). Razlogi za ta pojav, ki je po vsej verjetnosti vezan bolj na emigracijo kot le na asimilacijo tukajšnjega slovenskega prebivalstva, niso znani, a jih potrjuje tudi naša terenska raziskava, ki je v obdobju 2015–2019 ob okoliških krajih zajela še ta predmestni predel. Z njo smo s pomočjo lokalnih

informativcev poskusili opraviti lokalno statistiko slovenskega prebivalstva in prišli do še manj ugodnih rezultatov, kot jih prikazuje Tabela 3, saj naj bi okrog leta 1965 Slovenci v Barkovljah predstavljali okrog 30 %, leta 2015 pa le še okrog 15 % prebivalstva.

Prav izrazito zmanjševanje deleža slovenskega prebivalstva v predmestnih predelih je pojav, ki morda še najbolj bode v oči, če stanje v letu 1910 primerjamo z ocenjenim stanjem v letu 2015. Do upada relativnega deleža je sicer prišlo tudi v mestnem središču (s skoraj 12 % na 4 %) in na območju Sv. Jakoba/Čarbole (z okrog 20 % na 5 %), kjer kaže, da je slovensko prebivalstvo doseglo fizični minimum, pod katerega verjetno ne bo več padlo. Zato pa je toliko opaznejši upad relativnega deleža slovenskega prebivalstva v nekdanji izraziti slovenskih predmestjih: v že omenjenih nekdanji napol ruralnih Barkovljah so Slovenci predstavljali skoraj 75 % prebivalstva, sedaj pa le dobrih 15 %; v leta 1910 še bolj ruralni Sv. Mariji Magdaleni Spodnji je ta delež padel z več kot 75 % na današnjih okrog 10 %; v Rojanu in Sv. Ivanu, kjer je slovensko prebivalstvo po popisnih podatkih obsegalo okrog 60 % prebivalcev, naj bi to sedaj predstavljalo le še 10–15 % lokalnega prebivalstva; še slabše pa je pri škedenjskih Slovencih, ki so nekdanji prav tako predstavljali okrog 60 % prebivalstva območja, sedaj pa manj kot 10 %. Razloge za tovrstno spreminjanje gre najprej iskati v procesu urbanizacije tržaškega predmestja, ki prinaša nekatera zanimiva protislovja. Po absolutnem številu slovenskega prebivalstva je leta 1910 namreč izstopal Sv. Ivan, sedaj pa Sv. Marija Magdalena Spodnja, medtem ko je bil ocenjen delež slovenskega prebivalstva leta 2015 še vedno relativno najvišji v Barkovljah, blizu 15 % pa še v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, ki je tako »prehitela« nekdanji za Slovence pomembnejše rajone, kakršen je bil Škedenj, nekoč mestu najbližja in največja slovenska vas.

Namesto zaključka

Za slovensko narodno skupnost v mestu je posebej zaskrbljujoče dejstvo, da je v drugi polovici prejšnjega stoletja skoraj povsem presahnil tradicionalni dotok slovenskih priseljencev iz bližnjega tržaškega zaledja in da se je v zadnjih dveh desetletjih značilno povečal odliv avtohtonega slovenskega prebivalstva, predvsem med visoko izobraženimi pripadniki mlajše generacije (v starosti 30–40 let), ki odhajajo na delo v tujino. Ta pojav bo v prihodnosti nedvomno še zmanjšal demografsko vitalnost te skupnosti oziroma Slovencev v Italiji nasploh. Terensko delo, ki smo ga opravili v naseljih tržaške okolice,⁶⁴ je namreč pokazalo, da med slovenskimi gospodinjski prevladujejo taka (30–40 %), v katerih ni noben član mlajši od 65 let, enočlanska gospodinjska pa obsegajo kar

⁶⁴ Bufon, *Ethnos in topos*.

Vse do jugoslovanske gospodarske in politične krize je Trst veljal za pravo balkansko nakupovalno »Meko« – čezmejne izmenjave so omogočile tudi ponovno gospodarsko rast Tržaških Slovencev (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

20–30 % vseh gospodinjstev. Glede na zgoraj prikazana povprečja je demografska struktura slovenskih gospodinjstev v mestu zelo verjetno še mnogo bolj neugodna. Obenem je treba upoštevati, da se je zaradi nižje cene bivališč in večje ponudbe delovnih mest na sosednjem območju Slovenije obenem povečalo število tržaških Slovencev, ki so se preselili v bližnje čezmejne kraje ali so se po končanem študiju v Ljubljani ali Mariboru tam zaposlili in ustvarili novo življenjsko okolje.

Zato se zdi, da postaja ob skromni demografski »reprodukciji« docela slovenskih gospodinjstev za bodočo usodo tržaških Slovencev vse bolj pomemben pojav mešanih gospodinjstev, saj se v njih tako rekoč dnevno in najbolj intenzivno gojita »praksi« medetničnega in medjezikovnega sobivanja in prepletanja ter s tem tudi medgeneracijskega ohranjanja in prenašanja, če ne celo revitalizacije slovenskega jezika. V takem okolju živi sedaj približno šestina slovenskega prebivalstva na tržaškem podeželju, v mestu pa je ta delež nedvomno že tradicionalno precej višji. Zgoraj opravljena analiza leta 1985 izvedene ankete je pokazala, da je v mestu v mešanih gospodinjstvih že tedaj živela večina slovensko govorečih oseb (do 80 %), ta delež pa se je v zadnjem obdobju najverjetneje še povečal. Njihov demografski pomen je še toliko večji, če pomislimo, da so, vsaj v okoliških predelih tržaške občine, kakor je pokazala naša raziskava, mešana gospodinjstva najvitalnejši lokalni družbeni člani, tako po številu članov kot starostni strukturi.

To se navsezadnje lepo pokaže, kakor smo videli, v strukturi otrok, ki obiskujejo vrtce in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu, saj je sedanja in bodoča konsistenca in kvaliteta slovenske skupnosti v mestu vedno bolj odvisna od tega, v kolikšni meri ji

bo uspelo zadržati otroke iz mešanih ali celo povsem neslovenskih družin, ki so očitno dovzetne za spoznavanje in približevanje slovenskemu jeziku in kulturi. Na tržaškem podeželju se skoraj polovica tam živčih neslovenskih družin odloča za vpis svojih otrok v vrtce in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom, ta delež pa se povečuje tudi v mestnem okolju, kar je nedvomno zelo spodbuden znak naraščajoče družbene oziroma medetnične integracije na območju. Seveda pa gre vse te procese spodbujati, spremljati in vgraditi v celovitejši sistem promocije slovenskega jezika in kulture v mestu, za katerega bi morala ne nazadnje poskrbeti tudi slovenska država – če ne zaradi lastnih ustavnih in zakonskih obveznosti, pa vsaj zaradi lastnih interesov pri širjenju čezmejnih izmenjav in potrošnje, ki jih ob ekonomskih motivih povečuje prav znanje jezika sosednje države.⁶⁵ Le skupna skrb obeh sosednjih držav lahko namreč »osmisli« obstoj slovenske jezikovne skupnosti v tem tradicionalnem multikulturnem mestu, daje funkcijo njenim institucijam, med katerimi ima nedvomno poseben simbolični pomen leta 2020 »vrnjeni« Narodni dom, ter tako prepreči, da bi nosilci tega nekdanj največjega slovenskega mesta ne ostali v njem zapisani le kot folklorni relikviti davne, skoraj mitične preteklosti.

⁶⁵ Bufon, *Lo spazio con/diviso*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Občine Trst – Archivio del Comune di Trieste
Popis 1910: *Popisne pole za vsa gospodinjstva tržaskih primestnih rajonov Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Skedenj, Sv. Marija Magdalena Spodnja in Sv. Marija Magdalena Zgornja*.

LITERATURA

Andreozzi, Daniele in Gatti, Carlo (ur.): *Trieste e l'Adriatico: uomini, merci, conflitti*. Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2006.

Bobič, Pavlina: Jeffrey Raigersfeld. *Tvorci slovenske pomorske identitete* (ur. Andrej Rahten). Ljubljana: Založba ZRC, 2010, str. 209–224.

Bučič, Vesna: Janez Nepomuk Kalister in Franc Kalister v Trstu – portret, palača, mavzolej. *Kronika* 58, 2010, št. 58 (Rodbini Kalister in Gorup), str. 59–72.

Bufon, Milan in Kalc, Aleksej (ur.): *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji. Prva knjiga – Tržaška pokrajina*. Trst: ZTT, 1990.

Bufon, Milan: *Ethnos in topos. Družbene spremembe in narodnostna podoba slovenskih krajev na Tržaškem od leta 1910 do leta 2015*. Koper, Ljubljana: Slovenska matica, ZRS Annales, 2020.

Bufon, Milan: *Lo spazio con/diviso – L'Alto Adriatico: un'area di contatto europea tra conflitti e integrazione*. Roma: Aracne editrice, 2019.

Bufon, Milan: *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*. Koper: Založba Annales ZRS Koper, 2017.

Bufon, Milan: Prostorska mobilnost obmejnega prebivalstva kot faktor prekomejnega povezovanja. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 1995, št. 6, str. 111–122.

Bufon, Milan: *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost – obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Italiji*. Trst: SLORI in ZTT, 1992.

Bufon, Milan: Trst. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 352–356.

Cattaruzza, Marina: *La formazione del proletariato urbano*. Torino: Musolini editore, 1979.

Czoernig, Karl: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*. Wien, 1857.

Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

Čermelj, Lavo: *Spomini na moja tržaška leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.

Čokelj, Boris: *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*. Trst: Slovenska prosvetna matica, 1949.

De Rosa, Diana: *Libro di scorno, libro d'onore – La scuola elementare triestina durante l'amministrazione austriaca (1761–1918)*. Udine: Del Bianco, 1991.

Gemeindelexicon VII: Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien: Verlag der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1906.

Kacin, Marija: *Žiga Zois, Casanova in Trst*. Idrinja: Bogataj, 2019.

Kalc, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper: Založba Annales, 2008.

Kandler, Pietro: *Emporio e Portofranco di Trieste*. Trieste: Lloyd, 1864.

Kos, Milko: *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje – Trst in okolica. Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Trst: SLORI, 1974.

Luzzato Fegiz, Pierpaolo: *La popolazione di Trieste (1875–1928)*. Trieste: La Editoriale Libreria, 1929.

Merkù, Pavle: La presenza slovena nella città pre-emporiale. *Storia economica e sociale di Trieste* (ur. Giacomo Borruso, Roberto Finzi, Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001, str. 273–291.

Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: ZTT, 1980.

Narodni dom v Trstu 1904–1920 (ur. Marko Pozzetto et al.). Trst: Založba Devin, 1995.

Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–337.

Perselli, Guerrino: *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*. Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno, 1993.

Prelovšek, Damjan: Arhitektura v času uradništva. *Marija Terezija: med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, 2018, str. 311–320.

Purini, Piero: *Metamorfosi etniche*. Udine: Kappa Vu, 2010.

Regent, Ivan: *Spomini*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967.

Schiffner, Carlo: *Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia*. Trieste: Istituto di Storia dell'Università di Trieste, 1946.

Scussa, Vincenzo: *Storia Cronografica di Trieste*. Trieste: Voen, 1863.

Sedmak, Danilo in Susič, Emidij: *Tiba asimilacija*. Trst: SLORI, 1983.

Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 (ur. Milica Kacin Wohinz, Nevenka Troha). Ljubljana: Nova revija, 2001.

Spezialortrepertorium der Österreichischen Länder VII: Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien: Verlag der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Stranj, Pavel: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi* (ur. Milan Bufon in Aleksej Kalc). Trst: SLORI, 1999.

Verginella, Marta: Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma. *Kronika* 67, 2019, št. 3 (Iz zgodovine Trsta), str. 429–445.

Volk, Sandi: *Istra v Trstu – naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 2003 (Knjižnica Annales, 33).

SPLETNI VIRI

Della Croce, Ireneo: Historia di Trieste (1698):
<https://archive.org/details/historiaanticaem00iren>.

Madonna del Mare: un tempio e la sua storia:
<https://quitrieste.it/2014/07/madonna-del-mare-un-tempio-e-la-sua-storia/>.

Palazzo Kalister:
<https://danieledemarco.com/2014/01/27/palazzo-kalister/>.

S U M M A R Y

Slovenians in Trieste in the past and the present. A struggle to uphold multiculturalism on the edge of Slovenian ethnic territory

The traditionally multicultural image of Trieste was already developed in the fifteenth century, when its population was 55% Roman, about 30% Slav, and 15% composed of other nationalities, most notably Germans, Greeks, and Jews, who settled Trieste as early as the tenth century. Until the end of the Austrian era, the composition remained unchanged through a constant influx of people from the predominantly Slovenian hinterland (in fact, this is where at least half of all immigrants steadily flocked from, including as much as 60% of women), who kept on assimilating into the German and even more so into the Italian, locally dominant national component. The assimilation trend experienced a pronounced surge in the second half of the nineteenth century, when the nationalist movement of the majority Italian population intensified and the resistance of the Slovenian population grew under the auspices of the political society Edinost (Unity).

The national confrontation between the dominant Italian and the Slovenian (the largest minority) community in Trieste is well illustrated by the results of the last Austrian population census, conducted in

1910, a critical analysis of which is based on a close examination of the original survey sheets kept by the Trieste Municipal Archives. The Italian nationalist city authorities carried out the population census like the previous ones, that is, by assigning Italian nationality to all who identified themselves as Slovenians working in an Italian environment as well as all who otherwise correctly stated that they used both Slovenian and Italian as their »primary language of communication«. The revision, carried out at the behest of the Edinost in 1911, eliminated most controversies but not all of them: taking into account the entire population present in Trieste, hence, including persons with non-Austrian citizenship, the partially urbanized Rojan (It.: Roiano) and Škedenj (It.: Sèrvola), for example, now featured a higher percentage of Slovenians, rising from about 43–44% to 63–66%, and our »revision of the revision« even raised it to over 76%. The revision of the still predominantly rural Barkovlje (It.: Barcola) and Sv. Marija Magdalena Spodnja (It.: Santa Maria Maddalena Inferiore) corrected the share of the Slovenian population from originally 60–62% to 74–77% and our »revision of the revision« to 79–81%. These conclusions clearly reject the thesis of Italian researchers insisting that the revised census in some way »artificially inflated« the Slovenian Trieste component.

The contribution also critically analyses the results of the population census and the estimated number of Slovenian inhabitants in Trieste, conducted after the First World War. According to the author of the article, in the first »crucial« period (1920–1943), which brought an especially high demographic loss to the Slovenian community in the city centre, the number of Slovenian inhabitants in the city shrunk, be it for political or economic reasons, by about twenty thousand persons or roughly 40%, and in the second period (1945–1954), which largely focused on the suburban parts, the number further dropped by almost eighteen thousand persons or as much as 65%. Therefore, contrary to the general belief, the period after the end of the Second World War and the fall of Fascism—when the already decimated Slovenian population felt the impacts of Cominform as well as political and economic migrations even more acutely—proved much more »fateful« for the existence of the Slovenian minority in Trieste, at least in proportional terms. Finally, the author also estimates the gradual decline in the Slovenian-speaking inhabitants of Trieste (about 10% per decade). Between 1910 (about 48,000 persons or 22% of the total population) and 1971, the percentage of the Slovenian-speaking population dropped to about 20,000 persons (8% of the entire population), and to only 13,000 persons (7% of the entire population) by 2015, so that the former largest Slovenian urban community is now significantly smaller in comparison with contemporary immigrant groups.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.711(497.1)
355.11:73.071.1"1960/1980"

Prejeto: 23. 6. 2021

Ivan Smiljanićmag. zgod., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ivan.smiljanic@inz.si

Spomeniki kiparjev vojakov v slovenskih vojašnicah JLA

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljeni kiparski spomeniki, ki so jih med služenjem vojaškega roka v slovenskih vojašnicah izdelali likovno nadarjeni vojaki Jugoslovanske ljudske armade. Vojske so v preteklosti pri izdelavi spomenikov pogosto angažirale kiparje in tudi JLA je rekrutom v času služenja vojaškega roka omogočala ustvarjanje likovnih del. Na lastno pobudo ali na pobudo poveljstva vojašnice so kiparji vojaki, ki so pogosto prihajali iz drugih jugoslovanskih republik, ustvarjali kipe, posvečene narodnim herojem, po katerih so se imenovale vojašnice, Josipu Brozu Titu ter osebam iz starejše vojaške zgodovine. V poldrugem desetletju med koncem šestdesetih let in začetkom osemdesetih let 20. stoletja je bilo po slovenskih vojašnicah postavljenih najmanj 15 takih spomenikov. Na podlagi časopisnih prispevkov so predstavljena ozadja postavitve in odkritja individualnih spomenikov, pa tudi njihova usoda po letu 1991.

KLJUČNE BESEDE

spomeniki, vojašnice, Jugoslovanska ljudska armada, Socialistična federativna republika Jugoslavija, vojaška zgodovina, memorialna dediščina

ABSTRACT

SCULPTORS-SOLDIERS' MONUMENTS GRACING YUGOSLAV PEOPLE'S ARMY BARRACKS IN SLOVENIA

The contribution presents monumental sculptures produced by artistically talented conscripts of the Yugoslav People's Army while performing military service in barracks across Slovenia. In the past, armies would often engage sculptors in monument building, and the Yugoslav People's Army, too, enabled its recruits to engage in artistic productivity during military service. On their own initiative or the initiative of their commanding officers, sculptors-soldiers, many coming from other Yugoslav republics, built statues honouring national heroes that gave names to respective barracks, e.g., Josip Broz Tito and prominent figures from earlier military history. In the fifteen years' period between the end of the 1960s and the early 1980s, at least fifteen such monuments were erected in barracks across Slovenia. Based on newspaper articles, the contribution presents the backgrounds of erecting and unveiling individual monuments as well as their fate after 1991.

KEY WORDS

monuments, barracks, Yugoslav People's Army, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, military history, memorial heritage

Uvod

Jugoslovanska ljudska armada (JLA), vojaška sila Socialistične federativne republike Jugoslavije in njenih predhodnic, v slovenskem zgodovinopisju ni pritegnila veliko raziskovalne pozornosti.¹ Posamezni vidiki njene zgodovine so že bili obravnavani, toda med njimi se razteza veliko neraziskanih področij. To nedvomno velja tudi za nevojaške vidike njenih dejavnosti. Zdi se paradoksalno, da so taki vidiki sploh obstajali, vendar je JLA gojila tudi druge aktivnosti, med katerimi nas bo v nadaljevanju zanimala likovna umetnost oziroma, konkretnije, spomeniško kiparstvo. V slovenskih vojašnicah JLA je namreč mogoče spremljati približno poldrugo desetletje trajajoče obdobje od konca šestdesetih let do začetka osemdesetih let 20. stoletja, v katerem je cvetelo oblikovanje skulptur s tematiko narodnoosvobodilnega boja (NOB) ter njegovih voditeljev, ki so jih oblikovali likovno izšolani vojaki določene vojašnice, običajno doma iz drugih jugoslovanskih republik. Skulpture so bile postavljene znotraj vojašniškega kompleksa, s čimer so utrjevale pripadnost vojakov ter starešin določeni vojašnici, pa tudi JLA in Jugoslaviji nasploh. Ta sklop spomenikov, ki so ga v specifičnih okoliščinah ustvarili takratni sodržavljani in današnji tujci, ni bil še nikoli celostno obravnavan ne v zgodovinopisnih ne v umetnostnozgodovinskih raziskavah (predstavljen ni bil niti pred razpadom Jugoslavije),² zato bo analiziran v nadaljevanju.

Spomeniki v slovenskih vojašnicah pred letom 1945

O spomenikih ali kipih, ki bi slovenske vojašnice krasili v avstro-ogrskem obdobju, ni znanega veliko. Najmarkantnejši spomenik te slabo raziskane skupine je celopostavni, okoli 2,3 metra visok bronasti kip cesarja Franca Jožefa I., delo kiparja Edmunda Hofmanna von Aspernburga, ki je bil 10. maja 1899 slavnostno odkrit pred poslopjem Kadetnice v Mariboru. Morda je šlo za prvi spomenik na Slovenskem, ki širši javnosti ni bil na ogled,³ saj ta ni imela dostopa do objektov vojaškega značaja.

Po prvi svetovni vojni, v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, so simbole Avstro-Ogrske zamenjala nova obeležja, ki so slavila kraljevino in njeno vladarsko dinastijo Karađorđević. Franc Jožef izpred mariborske Kadetnice je bil odstranjen, na izpraznjen granitni podstavek pa je, po navedbi novejši

raziskave, prišel kip kralja Petra I., ni pa znano, kdo je njegov avtor ali kdaj je bil odkrit.⁴

Znotraj vojašniških kompleksov so s spominskimi obeležji komemorirali tudi padle vojake. V angleškem parku mariborske vojašnice vojvode Mišiča (danes je na tej lokaciji Oddelek za psihiatrijo mariborskega kliničnega centra) je bil 28. junija 1927 v prisotnosti Rudolfa Maistra odkrit spomenik 44 vojakom mariborskega pešpolka, ki so padli v bojih za Koroško v letih 1918 in 1919.⁵ Napis na obeležju v obliki betonske piramide je bil v srščini,⁶ poveljujočem jeziku jugoslovanske vojske. Menda je šlo za prvi spomenik tem vojakom: »*Za odkritje spomenika vlada tem večje zanimanje in navdušenje, ker je to sploh prvi spomenik ne samo na teritoriju Slovenije, temveč cele države, ki se postavlja v spomin žrtev, ki so dale svoje življenje za takrat že obstoječo novo našo domovino Jugoslavijo.*«⁷ Podoben spomenik, prav tako posvečen koroškemu borcem, je bil postavljen še v celjski vojašnici kralja Petra na Dečkovem trgu (današnji Trg celjskih knezov).⁸

Druga svetovna vojna in okupacija sta ponovno prinesli spremembe in stari spomeniki so bili znova porušeni. Odstranjen je bil tudi kip kralja Petra izpred mariborske Kadetnice, podstavek pa je bil še tretjič uporabljen, tokrat za spomenik okoli sedem tisoč nemškimi pripadnikom 47. pehotnega polka, ki so padli med prvo svetovno vojno. Poleg plošče z nemškim napisom je bila na podstavek postavljena ovalna žara, v kateri je gorel plamen. Predstavniki nemške okupatorske uprave so spomenik odkrili 17. maja 1942.⁹ O tem, ali so slovenske vojašnice v vojnem času okupatorji opremljali tudi z drugimi spomeniki ali kipi, ni znanega veliko. Italijanom postavljanje spomenikov v vojašnicah sicer ni bilo tuje, saj so že 4. decembra 1938 v vojašnici v Vipavi posvetili marmornat, poltretji meter visok kip sv. Barbare, posvečen padlim pripadnikom 9. regimenta artilerijske mejne straže.¹⁰

Vojaki kot avtorji spomenikov pred letom 1945

Skulpture so eno od učinkovitih sredstev politične propagande, zato so bili talenti kiparjev ob vstopu v vojsko neredko uporabljeni za različne projekte. Čas prve svetovne vojne je dober zgled. Avstro-ogrski in

¹ Marković, *Jugoslovanska ljudska*, str. 11–12. Za kratek oris zgodovine JLA gl. Švajncer, *Vojna*, str. 198–204.

² Osrednji (a še vedno pomanjkljiv) popis slovenskih spomenikov NOB omenja le dva izmed teh spomenikov. Gl. Jakopič, *Vodnik*, str. 158 in 534.

³ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 232–233.

⁴ »Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru: njegov pomen in materialna dediščina«. Dostopno na: <http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237> (3. 6. 2021).

⁵ *Mariborski večernik Jutra*, 21. 5. 1927, str. 3, »Prvi spomenik«; *Jutro*, 11. 6. 1927, str. 3, »K odkritju«; *Slovenec*, 1. 7. 1927, str. 3, »Odkritje spomenika«.

⁶ *Mariborski večernik Jutra*, 30. 6. 1927, str. 3, »Hvaležna domovina«.

⁷ *Slovenec*, 14. 5. 1927, str. 3, »Spomenik padlim«.

⁸ *Slovenec*, 28. 10. 1938, str. 6, »Vsem koroškim«.

⁹ *Štajerski gospodar*, 16. 5. 1942, str. 12, »Svečano odkritje«; *Štajerski gospodar*, 23. 5. 1942, str. 7, »Spomenik padlim«.

¹⁰ Rodman, *Kip*, str. 31–32.

nemški kiparji so bili angažirani pri snovanju »mož iz žebļev« (nem. *Nagelmänner* ali *Kriegsnagelungen*), lesenih skulptur različnih oblik, katerih površino so sčasoma povsem prekrili z žebļi. Zabijali so jih lahko tisti, ki so dali prispevek za vojne namene.¹¹ Na Slovenskem, recimo v Ljubljani in Kranju, je bilo v ta namen postavljenih več t. i. brambnih ščitov. Slovenski akademski kipar Alojzij Repič, ki je šel med vojno poučevat v Split, je zasnoval še večjo skulpturo. Po časopisnem poročilu je »za Dubrovnik izrezal iz lesa in krasno polibromiral kip dalmatinskega domobranca v naravni velikosti. Kakor piše spljetski list *Naše Jedinstvo*, je vpodobil umetnik vojaka, stoječega na straži. S krepko roko drži na tleh stoječo puško, oko pa mu ostro zre daleč tja v sovražnikovo zemljo.«¹²

V vojni so si vojaške suknje nadedli tudi številni izšolani slovenski kiparji. Kipar in mobiliziran podčastnik Josip Urbanija je v Sarajevu po ukazu generala Stjepana von Sarkotića ustvaril tri metre visok kip umirajočega leva, ki je bil postavljen na enem izmed mestnih pokopališč kot spomenik padlim vojakom. Med kiparjenjem se je umetnik, kot je poročal tedanji tisk, trudil biti čim počasnejši, da bi se izognil fronti.¹³ Urbanija je med vojno izdelal tudi spomenik padlim vojakom 27. črnovojniškega pehotnega polka v podobi orjaškega dvoglavega orla, postavljenega blizu Višegrada.¹⁴ Najslavnejša slovenska vojna skulptura je po dimenzijah skromnejši kip Kranjskega Janeza. Pobudo za spomenik, posvečen 17. pehotnemu polku, je dal neki prostovoljec. Poveljstvo polka je predlog sprejelo, slikar Ivan Vavpotič je izdelal osnutek, kipar Svetoslav Peruzzi pa je kot vojak v Judenburgu leta 1916 začel delati na kipu, pri čemer naj bi, tako kot Urbanija, z delom zavlačeval. Kljub temu je bil odpuščen, preden je delo končal, zato je večino kipa izklesal enoletni prostovoljec, prav tako kipar Lojze Dolinar (ki je kasneje izdelal tudi doprsje Svetozarja Boroevića). Kip je bil postavljen šele leta 1923 na ljubljanskih Žalah, konec tridesetih let pa je bil premeščen ob vhod v kostnico žrtev prve svetovne vojne.¹⁵ Morda najbolj znana skulptura na slovenskem delu soške fronte – spomenik braniteljem Rombona na pokopališču v Logu pod Mangartom – ni delo slovenskega umetnika, temveč Čeha Ladislava Jana Kofránka, ki je po odločbi armadnega poveljstva betonski kip izdelal sredi vojne, med sluzenjem vojaškega roka.¹⁶

Vzdolž fronte so rasla tudi številna druga spominška obeležja manjših dimenzij ter uniformnih zasnov,

saj so se zgledovala po že postavljenih. Njihovo število je po odsekih močno variiralo. »Na območjih, kjer je gostota objektov izredno velika, je bil za to najverjetneje zaslužen le en človek: postavljanju spomenikov in obeležij naklonjen vojaški poveljnik in/ali produktivni vojak umetnik.«¹⁷

Memorializacija vojne v času, ko je vojna še trajala, ni imela velike podpore med ljudmi in vojaškim vodstvom. Pogosto se je pojavljalo mnenje, naj se s postavljanjem spomenikov počaka do konca vojne, cesar Franc Jožef pa je podprl idejo, naj se denar, namenjen spomenikom, porabi za vdove in sirote.¹⁸ Časopisna propaganda je sicer zbujala vtis, da monarh spodbuja umetniško ustvarjanje v vojnih razmerah. Še nekaj tednov pred njegovo smrtjo je tisk poročal: »Pretekli četrtek je sprejel naš cesar v avdijenci desetnika, ki je po poklicu kipar. Ta desetnik–kipar je v prostem času napravil kip iz lesa, ki predstavlja vojaka–strelca. Cesar si je ogledal kip z vidnim zanimanjem in je podelil vojaku–kiparju v znak svojega priznanja zlato žepno uro.«¹⁹ Prav tako je cesar zahteval, naj spomeniki ohranijo strogo vojaški značaj. Ko so julija 1916 vojaški rekonvalescenti v Osijeku izdelali in postavili monarhov spomenik, je slovesnost ob odkritju na njegovo izrecno željo potekala zgolj ob prisotnosti vojaških predstavnikov, brez civilistov, prav tako pa je bil na povojni čas preložen prevzem spomenika v občinsko last.²⁰

Ustvarjanje v vojnih razmerah se je kasneje preselilo predvsem v komunistični blok, v čemer velja iskati tudi zametke podpore, ki jo je umetnosti kasneje nudila JLA. Nezanemarljivo vlogo umetnosti v tem okolju so v času med svetovnjima vojnama podudarjali markantni člani, kot sta slikar Moša Pijade in nadrealistični pesnik Koča Popović, prenašala pa se je tudi med tiste, ki niso bili del komunistične intelektualne elite. Omenimo slikovit primer. Ob koncu španske državljanske vojne se je precej slovenskih borcev Mednarodnih brigad znašlo v taborišču Gurs na francoskih tleh. Med njimi je bil krojač Ivan Gregorčič, ki je med internacijo opazoval, kako italijanska taboriščnika iz gline ustvarjata skulpture ter jih postavljata po taborišču, vključno z doprsnim kipom Giuseppeja Garibaldija. Četudi se Gregorčič s kiparstvom ni nikoli ukvarjal, je po tem zgledu tudi sam ustvaril monumentalni skulpturi Ivana Cankarja in delavske pesti. Dogodkov se je spominjal takole: »Med Italijani sta bila [...] dva, ki sta iz ilovice delala različne kipe. Vsi so ju občudovali. Za to delo sem se odločil tudi jaz. V neposredni bližini naše barake smo postavili potrebno ogrodje in začeli kopati ilovico, katero smo mešali s slamo. Moj brat Jože kar verjeti ni mogel, da mi bo ideja uspela, toda ko je bil kip Cankarja narejen

¹¹ Densford, Brambovc, str. 15–24.

¹² *Slovenec*, 26. 2. 1916, str. 5–6, »Dalmatinski domobranec«.

¹³ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 278–279.

¹⁴ Križaj, *Spomenik*, str. 24–25.

¹⁵ Zgodovina kipa je bila že večkrat raziskana, gl. Čopič, *Prelovšek in Žitko, Ljubljansko kiparstvo*, str. 148; Čopič, *Javni spomeniki*, str. 277–278; Jezernik, *Mesto*, str. 347–351; Globočnik, *Likovno*, str. 336–344.

¹⁶ Pipan, *Spomenik*, str. 48–52.

¹⁷ Ovčak, *Neponovljiva sporočila*, str. 14.

¹⁸ Rauchensteiner, *The First*, str. 219.

¹⁹ *Straža*, 4. 9. 1916, str. 3, »Zdravje našega cesarja«.

²⁰ *Hrvatska obrana*, 1. 7. 1916, str. 4, »Spomenik«; *Hrvatska obrana*, 12. 7. 1916, str. 4, »Otkriće spomenika«.

do prsi, je le uvidel, da mislim resno in mi je nato skupno z ostalimi tovariši navdušeno pomagal. Kip Ivana Cankarja z iztegnjeno roko je bil visok 2.75 m, pozneje pa sem napravil še stisnjeno delavsko pest, visoko dva metra in pol. Za moje delo so se začeli zanimati tudi drugi ljudje. Kmalu je prišla tudi nekakšna komisija, ki si je delo ogledala. Člani te komisije so bili prepričani, da sem kiparski umetnik; le težko sem jih prepričal, da sem samouk in da sta oba kipa prvo tovrstno delo v mojem življenju.«²¹

Med drugo svetovno vojno je umetniško ustvarjanje ostalo živahno tudi v partizanskih vrstah. Likovna dela, pesmi in tudi kipi so imeli pomembno vlogo pri promoviranju ciljev narodnoosvobodilnega boja (NOB), upodabljanju žrtev in projiciranju boljše prihodnosti, ki bo sledila vojni. Morda najbolj znana partizanska skulptura iz vojnega časa je doprsni kip Josipa Broza Tita, ki ga je novembra 1943 po živem modelu ustvaril hrvaški kipar Antun Augustinčić. Bil je del odrske dekoracije na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu, kasneje pa je bil domnevno uničen.

JLA – podpornica umetnosti?

V imaginariju socialistične Jugoslavije je imela umetnost pomembno vlogo. Obravnavana je bila kot sredstvo, ki učinkovito propagira vrednote NOB ter povezovanje jugoslovanskih narodov s politiko bratstva in enotnosti. Z javnimi naročili, finančnimi podporami, razstavami itd. je država spodbujala tako visoko kot tudi amatersko umetniško ustvarjanje, ki je sicer moralo v idejnem smislu ostati znotraj ideološko pravovernega okvira, vendar je bilo lahko po opustitvi politike socrealizma izraženo v zelo raznolikih formah. V kiparstvu so do izraza prišli abstraktni spomeniki revoluciji in NOB, ki so jih ustvarjali najeminentnejši jugoslovanski kiparji, njihovi futurističnosti pa se dandanes čudi zahodno občinstvo. Zastopljeno ni bilo niti umetniško delovanje laikov, saj ga je država prav tako obravnavala kot markanten izraz misli in prepričanj ljudstva, tako da je naivna umetnost postala eden izmed temeljev samoprezentacije jugoslovanske umetnosti. Kot so v prvih povojnih letih ponavljali jugoslovanski kulturni ideologi, je bilo treba umetnost vrniti ljudstvu, tako da so se kulturni programi ter druge kulturne aktivnosti pojavili in razvijali v številnih skupnostih, od tovarn do vojske.

Recepcija umetniških aktivnosti med ljudmi ni bila vedno tako pozitivna, kot je pričakovala država. Hrvaški muzealec Vlatko Čakširan je opazil, da povprečen delavec ni bil dovolj izobražen, da bi zadostil visokim pričakovanjem države in se udeleževal v številnih raznolikih panogah. Da bi lahko bil sočasno strokovnjak na svojem delovnem mestu, inovativni umetniški ustvarjalec in še konzument umetnosti, bi moral postati neke vrste »superdelavec«, in le redki

so bili pripravljeni v tako preobrazbo vložiti čas in energijo. V tem smislu se idealizem intelektualne elite ni prenesel na delavske množice.²² Vendar to ne pomeni, da je bila jugoslovanska kulturna politika povsem neuspešna, saj je kultura s pomočjo zagrehtih posameznikov vstopila v skupnosti, v katerih je do takrat ni bilo.

Ko danes omenjamo JLA, likovna umetnost ali ustvarjalna svoboda nista ravno med prvimi asociacijami. Kljub temu to ni bil svet, ki bi bil ločen od armade. »Ali se monumentalna umetniška dela lahko rojevajo tudi v razmerah, v katerih se stikata dva navidez povsem nasprotna principa – subordinacija kot osnova vojaškega poveljevanja in umetniška svoboda kot temelj umetniškega ustvarjanja?« se je nekoč spraševal poročevalec *Dela* in odgovoril pritrdilno: »Izpod rok pripadnikov JLA v vojašnicah po Jugoslaviji vsak dan nastajajo številna umetniška dela, ki dokazujejo, da takšne dileme v JLA pravzaprav ne more biti, pa čeprav hotenja vojaškega okolja pred umetnika le postavljajo določene okvire.«²³

JLA torej ni bila ustanova, v kateri bi bilo umetniško delovanje zgolj tolerirano; namesto tega je armada samo sebe predstavljala kot spodbujevalko in meceno umetnosti. To se je odražalo zlasti pri ustvarjalcih, ki so služili obvezni vojaški rok. Čeprav je armada v glavnem ostala nepopustljiva pri izpolnjevanju obvez vojakov med urjenjem, je bil prosti čas vojakom na razpolago, da se »razživijo po svojih nagnjenjih«.²⁴ Armada je, vsaj formalno, vojakom omogočala ukvarjanje z različnimi področji, od športa, glasbe in književnosti do umetnosti.

Glede na to, da so vojaki vojaški rok pogosto služili po dokončani fakulteti, so se med njimi – poleg amaterskih ustvarjalcev – znašli tudi akademski slikarji in kiparji. Mnogi so z ustvarjanjem nadaljevali v vojašnici, kjer so si ponekod uredili vojaške ateljeje, v katerih so se posvečali izdelovanju fotografij, grafik, plakatov, osnutkov za značke, risb, slik in kipov. Pri organizaciji je bilo marsikaj prepuščenega pobudi vojakov. V postojnski vojašnici Milovana Šaranovića so vojaki uredili svoj klub, ki je bil hkrati galerija za vojake likovnike, obenem pa so z njihovimi stvaritvami opremili vse vojašniške hodnike.²⁵

Kljub velikemu pomenu samoiniciativnosti je bila podpora vodstva posamezne vojašnice dobrodošla, skoraj neobhodna spodbuda, saj so nekatere vojašnice razvile živahno umetniško aktivnost zahvaljujoč naklonjenim odzivom poveljnika in vodje vojaškega kluba. Ustvarjalce so ponekod nagrajevali, tako da so lahko dobili več dopusta, si skrajšali vojaški rok ali pa jim je bilo ukvarjanje z umetnostjo omogočeno tudi izven prostega časa. Med vojašnice, ki so bile

²² Čakširan, *Kolonija*, str. 53.

²³ Božič, *Da bi*, str. 10.

²⁴ Zadnikar, *Umetniki*, str. 17.

²⁵ Soban, *Vojaki*, str. 10.

²¹ *Železar*, 4 (1961), str. 124, »Borci«.

naklonjene ustvarjanju, lahko uvrstimo tisto v Novem mestu. Njeni vojaki umetniki »so imeli pri vodstvu bršlinske garnizije vse razumevanje. Njihovo delo sodi v okviru izredno razvejanih svobodnih dejavnosti med vojaki, ki dobivajo vso podporo.« Izraženo je bilo upanje, da se bo umetniško udejstvovanje vojakov nadaljevalo: »Ni rečeno, da tudi novi rodovi vojakov ne bodo sledili začrtani poti, čez leta lahko bršlinska vojašnica postane poleg drugega še prijeten umetniški kotiček, mesto, kjer so shodili mladi umetniki.«²⁶ Podoben pristop so gojili v vojašnici na Stari Vrhniki, kjer so vojašniški park opremili s tremi spomeniki. Poveljnik vojašnice je zatrdil: »Vsak izmed vojakov, ki prihajajo k nam iz vse Jugoslavije, pusti za seboj sled – v sebi in v nas. Prepričani smo, da ima takšna ali drugačna dejavnost vojaka, ki ni v najtesnejši zvezi z našim osnovnim namenom – urjenjem – najmanj dvojno korist. In ker ta namen dosegamo, smo po pravici zadovoljni.«²⁷

Ne glede na naklonjenost vodstva so od likovno nadarjenih ali izšolanih vojakov pričakovali, da se bodo obravnavane teme in njihova motivika nanašale na JLA ali vojsko nasploh. Slike vojakov so naredko prikazovale prizore iz NOB, pa tudi starejše vojaške zgodovine južnoslovanskih narodov,²⁸ kipi pa so upodabljali vojake ter osebnosti iz NOB in vojaške preteklosti. Priljubljen motiv je bil seveda Josip Broz Tito, njegove skulpture so v vojašnicah nastajale že zgodaj (akademski kipar Stane Jarm je maršalovo doprsje v času služenja roka ustvaril že okoli leta 1957).²⁹ Kipi, ustvarjeni na pobudo kiparjev vojakov ali vodstva vojašnice, so prikazovali zlasti narodne heroje, po katerih so vojašnice nosile ime. V primeru, ko je pobuda za postavitve dveh kipov v mariborskih vojašnicah prišla z vrha, je umetnostni zgodovinar dr. Sergej Vrišer zapisal: »Akcija za postavitve obeh spomenikov zasluži vso pohvalo. Vojaško vodstvo se je odločilo za umetniško nalogo, ki naj jo uresniči vojak, hkrati pa je mlademu likovnemu ustvarjalcu utrla pot v poklic in v področje, kjer se mu utegnejo odpreti še nove možnosti za delo in razvoj.«³⁰ Tak recipročen odnos, ki je koristil obema stranema, je bil eden osrednjih motivov pri odkrivanju spomenikov – del umetnikov vojakov. Ti so s skulpturami krepili svojo povezanost z vojašnico, v kateri so služili rok, ter hkrati ustvarili simbol, ki je vojašnici dal identiteto.

Stvaritve vojakov umetnikov so bile na ogled na številnih razstavah. Domovi JLA po vsej državi so bili poleg samih vojašnic pogost kraj razstavljanja v vojski nastalih umetnin. Razstave z naslovi v slogu *Jugoslovanska ljudska armada v delih vojakov – likovnih umetnikov*³¹ niso bile redkost niti na civilnih razstaviščih, v galerijah, muzejih in šolah; v tem primeru so

bile uporabljene kot zgled dobrega sodelovanja med vojašnicami ter civilisti. Govorniki na odprtjih teh razstav so neprestano poudarjali »angažiran odnos armade do prosvetljevanja, kulturne dediščine, kulturne in umetniške ustvarjalnosti.«³² Najtrdnejši podpornik teh aktivnosti je bil dom JLA v državni prestolnici, ki je vojake umetnike nagrajeval, zbiral njihova dela ter organiziral tekmovanja in razstave. »Ta galerija je zadnja leta imela že nekaj takih razstav na teme NOB in vojaškega življenja in jih je posredovala tudi tujini, kjer so te razstave vzbudile, zlasti v vzhodnih deželah, veliko zanimanje in celo presenečenje nad dejstvom, da lahko umetniki tudi v času služenja vojaškega roka nemoteno ustvarjajo.«³³ Od konca 60. let je državni sekretariat za narodno obrambo izkazoval več skrb za umetnike, ki jim je vojaški rok prekinil delo; z ustvarjanjem v okviru likovnih sekcij domov JLA po odsluženem roku jim je bilo omogočeno nadaljevanje kariere na področju likovnega ustvarjanja.³⁴

Spomeniki v vojašnicah JLA – dela civilistov

Pred obravnavo kipov – del vojakov JLA – velja nekaj pozornosti posvetiti vojašnicam, ki se niso odločile za postavljanje tovrstnih obeležij. V teh primerih so bili spomeniki naročeni pri preverjeno kvalitetnih, civilnih akademskih kiparjih. Takih vojašnic je bilo manj kot tistih s spomeniki kiparjev vojakov.

Tradicija spomenikov NOB, postavljenih na javnosti nedostopnih področjih vojaškega značaja, se je na Slovenskem morda pričela z doprsnim kipom Franca Rozmana Staneta, delom kiparja Jakoba Savinška, ki je bil 13. maja 1956 odkrit v parku pred šolo Državnega sekretariata za notranje zadeve v Tacnu.³⁵ Odkrivanja kipov v vojašnicah JLA so se pričela z zamikom. V vojašnici v Kranju je bil 22. decembra 1963 postavljen doprsni kip Staneta Žagarja, delo akademskega kiparja Staneta Keržiča.³⁶ Sledila je vojašnica v Novem mestu, na dvorišču katere so 28. oktobra 1971 slavnostno odkrili doprsje Milana Majcna – delo akademskega kiparja Julijana Renka ter arhitekta Borisa Kobeta –, po katerem je vojašnica nosila ime.³⁷ Akademski kipar Boris Kalin je bil avtor doprsnega kipa Borisa Kidriča, postavljenega ob vhodu v upravno stavbo vojašnice v Sentvidu, ki je leta 1958 dobila revolucionarjevo ime.³⁸ Kip je bil leta 1973 opremljen z napisno ploščo.³⁹ Vojašnica v Bohinjski Beli, poimenovana po Andreju Žvanu Borisu,

³² Delo, 12. 12. 1974, str. 8, »Vojaki umetniki«.

³³ V. Š., Razstava del, str. 5.

³⁴ Zadnikar, Umetniki, str. 17.

³⁵ Ljudska pravica, 14. 5. 1956, str. 2, »Odkrili«; Tovariš, 20. 5. 1956, str. 523, »Praznik«; Miglič, Spomin, str. 80.

³⁶ – J., Slovesnost, str. 1.

³⁷ Kolar, Po 30, str. 5; S. D., Spomenik heroju, str. 6; Muser, Spomeniki, str. 26.

³⁸ Slovenski poročevalec, 12. 4. 1958, str. 2, »Vojašnica Borisa Kidriča«.

³⁹ Miglič, Spomin, str. 69.

²⁶ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

²⁷ N. L., Vojak, str. 5.

²⁸ Gl. Grivec, Obisk, str. 3.

²⁹ Ilich Klančnik et al., Stane Jarm, str. 113.

³⁰ Vrišer, Dva nova, str. 7.

³¹ Mrvič, Naša armada, str. 8.

je v spomin na tega narodnega heroja 10. julija 1977 odkrila njegovo bronasto doprsje, delo jeseniškega akademskega kiparja Jaka Torkarja. Isti kipar je izdelal tudi Zvanov profilni relief, ki je bil postavljen ob vhodu v vojašnico,⁴⁰ prav tako pa je zmodeliral doprsni kip Antona Dežmana Tončka, slavnostno odkrit 22. decembra 1979 pred vojašnico v Radovljici, ko je bila poimenovana po tem narodnem heroju.⁴¹

Spomeniki vodilnim jugoslovanskim in slovenskim politikom so stali tudi pri karavlah, kot je tista pod hribom Peč, ki so jo 15. avgusta 1979 poimenovali po Edvardu Kardelju in pred njo odkrili njegovo doprsje, delo akademskega kiparja Zdenka Kalina, Borisovega brata.⁴² 22. maja 1982 so ob ljubeljski karavli slavnostno odkrili doprsni kip Josipa Broza Tita, še eno delo Borisa Kalina. V bližnji spominski sobi naj bi bil postavljen še Titov doprsni kip, ki ga je izdelal Francišek Smerdu.⁴³ 15. avgusta 1984 je bil ob karavli na Viču pri Dravogradu postavljen doprsni kip Franca Leskoška Luka, delo Stojana Batiča,⁴⁴ točno leto dni kasneje pa je bil doprsni kip (prav tako Batičevo delo) postavljen Mihi Marinku pred karavlo v Prosenjakovcih.⁴⁵

V nekaterih vojašnicah, kot sta tisti na Stari Vrhniki in v Bohinjski Beli,⁴⁶ je bilo mogoče najti skulpture Toneta Svetine, ki je kot material za svoja kiparska dela uporabljal kose odsluženega orožja, zato je bil logična izbira za opremljanje vojaških ustanov s skulpturami. Večina naštetih obeležij je v vojašnicah ohranjena do danes, izginili pa so vsaj Tito,⁴⁷ Kidrič, Kardelj in Svetinova plastika v Bohinjski Beli.

Nekaj spomenikov v slovenskih vojašnicah je bilo tako unikatnih, da jih ne moremo uvrstiti v nobeno širšo kategorijo. Mednje sodi spomenik sanitetni službi, ki je bil neznanokdaj, toda pred letom 1960, postavljen v parku za takratno vojašnico maršala Tita na Poljanski cesti 40 v Ljubljani. Neznani projektant je želel s kompleksnim zaporedjem epskih prizorov in verzov na spomeniku predstaviti junaško zgodbo pripadnikov sanitetne službe v bitki na Neretvi.⁴⁸ Spomenik je medtem izginil, menda je bil ukraden.⁴⁹

Še en specifičen spomenik je bil postavljen v vojašnici na Stari Vrhniki. Gre za ameriški tank M3A3 vrh betonskega podstavka, na katerem je pritrjenih pet marmornatih plošč s seznamom 167 imen pad-

lih pripadnikov 1. tankovske brigade NOVJ, saj je ta brigada po koncu vojne imela domicil v tej vojašnici. Tank spomenik je bil odkrit 21. julija 1959.⁵⁰ Se danes stoji v parku zdaj opuščene vojašnice.

Omeniti je treba tudi spomenik Notranjskemu partizanskemu odredu, ki je bil 18. septembra 1966 svečano odkrit pred vojašnico v Velikih Blokah.⁵¹ Šlo je za betonski obelisk, na katerem sta bili bronasti plošči z reliefom borca in spominskim napisom, na vrhu pa je bila pritrjena rdeča zvezda. Kipar ni znan, tako da spomenika ne moremo uvrstiti med dela kiparjev vojakov. Sredi osemdesetih let je komandant vojašnice organiziral prenovo spomenika, v okviru katere je bil obelisk obložen z marmorjem; pri delu so sodelovali vojaki, ki so služili vojaški rok. Po letu 1991 je bil spomenik postopoma uničen: najprej je bila odstranjena zvezda, nato sta izginili kovinski plošči, leta 2009 pa so neznanzi porušili še ogoljen obelisk.⁵² Gre za enega od razmeroma redkih slovenskih spomenikov NOB, ki so bili tako temeljito demolirani.

Spomeniki v vojašnicah JLA – dela vojakov

S pregledovanjem gradiva in terenskim delom je bilo identificiranih 15 spomenikov, ki so jih kiparji vojaki izdelali v dvanajstih vojašnicah; ni izključeno, da je kak spomenik nehote izostal iz pregleda.

Vojašnica Slavka Šlandra v Celju

Prvo spominsko obeležje narodnemu heroju Slavku Šlandru Alešu (1909–1941), postavljeno v Celju, je bilo odkrito v krogu mestne vojašnice, ki je nosila njegovo ime, v današnjem Knežjem dvorcu z muzejem.⁵³ Leta 1967 so proslavljali 25. obletnico ustanovitve Gubčeve brigade, saj je bila njena enota nameščena v tej vojašnici. Enota je ob proslavi 11. septembra 1967 »prispevala še presenečenje«, saj so na vojašniškem dvorišču odkrili Šlandrov doprsni kip.⁵⁴ Pobuda za spomenik je po poročanju *Celjskega tednika* prišla od vojakov, ki so za izvedbo predlagali svojega kolega, Črnogorca Vojislava Orlandića, diplomanta likovne umetnosti na univerzi v Novem Sadu. Ko je predlog o spomeniku potrdilo vodstvo vojašnice, so podporo dobili tudi na celjski občinski skupščini. Eden od vojašniških častnikov, major Štih, je o hitrem razvoju dogodkov povedal: »Pred kakšnim mesecem, ko sem se ravno pripravljajal za dopust, je prišel k meni vojak Vojo Orlandić in mi rekel, da ima idejo ...

⁴⁰ ABV., Slovesno odkritje, str. 20; Kos, *Po poti*, str. 77–78.

⁴¹ B. B., Vse pripravljeno, str. 10; Glas, 25. 12. 1979, str. 1, »Radovljica«; Kos, *Po poti*, str. 176–177.

⁴² Saje, *Po poti*, str. 1.

⁴³ Vrabl, Trdnejša meja, str. 7; M. K., Karavla, str. 2; Saje, Spostljiva zahvala, str. 1.

⁴⁴ I. P., Karavlo, str. 6.

⁴⁵ B. S., Karavla, str. 1; Soban, Karavla, str. 2.

⁴⁶ Kos, *Po poti*, str. 78.

⁴⁷ O dveh Titovih kipih na Ljubelju gl. Breščak, *Francišek Smerdu*, str. 10.

⁴⁸ *Spomeniki NOB*, str. 20–21.

⁴⁹ Podatki konservatorskega svetovalca Borisa Vičiča, vodje Službe za kulturno dediščino, Območna enota Ljubljana.

⁵⁰ *Delo*, 24. 7. 1959, str. 2, »Slovesnosti«.

⁵¹ *Glas Notranjske*, 1. 10. 1966, str. 1, »Spomenik Notranjskemu partizanskemu odredu«.

⁵² »Velike Bloke, kasarna – spomenik«. Dostopno na: <https://obelezja.wordpress.com/2018/03/17/velike-bloke-kasarna-spomenik/> (5. 6. 2021).

⁵³ Medved, *Knežji duh*, str. 9.

⁵⁴ -ec, *Spomenik heroju*, str. 1.

Kdo pa je tik pred dopustom navdušen nad idejami, vas vprašam? Toda ko mi je rekel, da bi vojaki radi videli, da bi on, Voja, naredil spomenik Slavka Šlandra, sem za nekaj časa odložil misli na počitnice. Vse se je tako naglo razvijalo. V keramični v Ljubljani smo dobili glino in Voja je začel. Obrnili smo se še na podjetja in občinsko skupščino za pomoč, potem sem šel na dopust ... Ko sem se pred dnevi vrnil, je bilo vse narejeno. Marmorni podstavek z napisom, doprnski kip odlit v bronu ...»⁵⁵

Orlandić je po lastnem pričevanju kip ustvarjal en teden: »Delal sem po fotografijah. Zanimal sem se za njegov lik, spraševal, bral. Na kipu sem ga upodobil v srajci rubaški. Tako srajco mu je sešila sestra in jo je rad nosil, kot mnogi predvojni revolucionarji.« Kipar je še moker mavčni odlitek odpeljal v beograjsko livarno. Ko je končni izdelek videla predsednica celjske občinske skupščine Olga Vrabič, ki je Šlandra osebno poznala, je izjavila, da ga je Orlandić zelo dobro izdelal.⁵⁶

Slavnostnega odkritja so se udeležili predstavniki celjske politike in kulture, ki so poslušali govore kapetana prve klase Albina Vaktariča o delovanju Gubčeve brigade, vojaka Luka Malikoviča o pobudi za postavitve kipa ter narodnega heroja, rezervnega generala in predsednika občinskega odbora Zveze borcev Franca Rojska Jaka o Šlandrovi življenjski poti. Rojšek je ob pokanju častnih salv s spomenika odgrnil rdečo zastavo. Kulturni del programa sta dopolnila igralec Pavle Jeršin in godba na pihala društva France Prešeren. *Celjski tednik* je poročilo sklenil s pohvalo pobudi: »Celje je po zaslugi pobude med vojaki bogatejše za še en spomenik z revolucionarno tematiko, za spomenik, ki sicer ni na javnem prostoru, je pa velik dokaz trdne povezanosti JLA z revolucionarno preteklostjo, iz katere je izšla.«⁵⁷

Istega dne je Orlandić iz navadnega vojaka napredoval v desetarja in zaključil vojaški rok. Kot je povedal, se je nameraval vrniti v Črno goro in postati učitelj v Baru. Dodal je, da bi se tudi v prihodnje rad ukvarjal s kiparstvom, »samo ne vem, če bom v civilu imel tudi take priliko in podporo, kakršno sem imel kot vojak«. Novinar pa je pripomnil: »Njegovo delo, odlito v bron, bo še neštete generacije vojakov spominjalo na heroja Šlandra in vsi bodo zvedeli, da je kip izdelal vojak, mlad kipar, ki je v Šlandrovi kasarni preživel čas, ko je služil svoj kadrovski rok.«⁵⁸

Vojašnica Ljuba Šercerja v Ljubljani

Pobuda za postavitve spomenika nosilcu imena vojašnice, narodnemu heroju Ljubu Šercerju (1915–1941), se je pojavila tudi med vojaki ljubljanske vojašnice za Bežigradom, med Dunajsko cesto

in Peričevo cesto.⁵⁹ Kip je izdelal Viktor Plestenjak (1944) v času služenja roka. Pri njem so ga naročili, ker je diplomiral na ljubljanski Akademiji za likovno umetnost. Za delo je imel na razpolago velik atelje v kleti vojašnice. Z dokončanim kipom je bil zadovoljen, podobnost pa je potrdil tudi Šercerjev brat, rezervni polkovnik Miro Šercer.⁶⁰ Doprsje je bilo odlito v bron in slavnostno odkrito 21. decembra 1971, v okviru večdnevni proslav ob dnevu JLA ter 30. obletnici ustanovitve armade. Prireditve v vojašnici so se udeležili predstavniki občine ter gospodarskih in družbenopolitičnih ustanov, šolarji ter upokojeni in rezervni vojaški starešine, prišel je tudi Miro Šercer. »Pred vojaki in starešinami ter prisotnimi gosti je predstavnik JLA najprej prebral čestitke Vrhovnega komandanta Jugoslavije maršala Tita vsem pripadnikom oboroženih sil SFRJ, nato so prebrali povelja o napredovanjih, odlikovanjih in pohvalah starešin in vojakov, na kar je navzoče v imenu občinske skupščine Ljubljana-Bežigrad pozdravil njen predsednik Karel Kušar. Slovesnost je zaključil podpolkovnik Nikola Damjanovič in pozval vse goste na odkritje doprsnega kipa narodnega heroja Ljuba Šercerja, po katerem nosi vojašnica ob Titovi cesti ime.« Kip je nato odkril Kušar, »ki je v krajšem nagovoru čestital ustvarjalcu in starešinam, ki so to delo omogočili, nato je na kratko orisal lik borca – heroja Ljuba Šercerja in ga postavil kot svetel vzgled pristojnim mladincem in vojakom.« Po zaključku svečanosti so bili gostje povabljeni na zakusko.⁶¹ Po pričevanju kiparja Plestenjaka, ki je za Generalštab JLA izdelal tudi ilustracije za knjigo o izvajanju fizičnih vojaških vaj, je ljudem od celotne prireditve v spominu ostal predvsem okusen pasulj.⁶²

Vojašnica Milana Majcna v Novem mestu

V novomeški vojašnici so nekaj mesecev po odkritju prej omenjenega kipa Milana Majcna postavili še eno skulpturo. Šlo je za celopostavni, 2,25 metra visok kip jugoslovanskega predsednika Josipa Broza Tita (1892–1980) iz armiranega betona, ki so ga spomladi 1972 začeli ustvarjati v likovni sekciji vojakov.⁶³ Avtor kipa je hrvaški akademski kipar vojak Pavao Hudek (1944–2009) iz Marije Bistrice.⁶⁴ Pri delu mu je pomagal pravnik Zvonimir Puškarić, idejni osnutek spominskega parka okoli spomenika pa je zasnoval arhitekt Branko Mikša. Trojica je morala z delom hiteti, da je bil lahko Titov kip slovesno odkrit za dan mladosti, 25. maja 1972, ob maršalovem 80. rojstnem dnevu. Izdelava kipa naj bi stala »več

⁵⁵ J. Kr., Vojislav Orlandić, str. 2.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ -ec, Spomenik heroju, str. 1.

⁵⁸ J. Kr., Vojislav Orlandić, str. 2.

⁵⁹ Za pregled ljubljanskih vojašnic in ustanov v lasti JLA gl. Šarac, *Prostorski*, str. 117–125.

⁶⁰ Podatki akademskega kiparja Viktorja Plestenjaka.

⁶¹ M. S., Proslave, str. 4. *Primorski dnevnik* je poročal, da je bila odkrita spominska plošča; D. K., Številne slovesnosti, str. 1.

⁶² Podatki akademskega kiparja Viktorja Plestenjaka.

⁶³ *Dolenjski list*, 13. 4. 1972, str. 11, »V vojašnici«.

⁶⁴ Muser, *Spomeniki*, str. 10.

milijonov».⁶⁵ Hudek naj bi bil za opravljeno delo nagrajen z dopustom.⁶⁶

Slavko Dokl, poročevalec *Dela in Dolenjskega lista*, se je o kiparju Hudku izražal pohvalno ter ga označil za odločnega, poštenega in skromnega Zagorca, domačina iste regije, ki je dala tudi Tita. »*Ideja, da bi upodobil Tita, ni njegova. Pravi, da je prvi dal pobudo major Ilić. Pavel se je zamislil in po treh dneh premisleka odgovoril: 'Naredil bom spomenik!' Lotil se je težkega in odgovornega dela. Od začetka ni šlo vse tako gladko, kot je želel. Glino je gnetel toliko časa, da je bil z osnutkom zadovoljen. Ko je bil lik izdelan v glini, je bil že na pol poti. Vedel je, da bo uspel. Kasneje so prišle na vrsto še druge tehnike, danes pa že stoji v lepem parku med zelenjem in rožami več kot dve toni težak kip Tita, ki je lep okras vojašnice.*« Hudek novinarju ni hotel povedati, koliko časa je porabil za delo, zato je pomočnik Puškarić pojasnil, da sta na kipu delala okoli tisoč ur in da zaradi časovne stiske tudi petnajsturni delavnik ni bil redkost. Četudi se Hudek ni zelo osredotočal na portretno podobnost (želel pa je ujeti Titovo »značilno držo«), je novinar menil, da »je le zadel vse tiste značilnosti in poteze našega predsednika«. Med kiparjenjem sta imela Hudek in Puškarić v ateljeju ves čas veliko radovednežev. »*Nekdo je celo v šali pripomnil, da se je ob spomeniku zvrstilo več vojakov in starešin kot v jedilnici. Vsi so čutili, da je to skupinsko delo, da je to del njih in skupni prispevek do človeka, ki ga vsi spoštujejo.*« Hudek je tudi poudaril, »da je imel veliko moralno in drugo pomoč v vodstvu novomeške garnizije« in da kipa brez take podpore ne bi zmogel dokončati v tako kratkem času. »*Nanj je zelo ponosen, čeprav tega iz njegovih besed ne boste razbrali.*« Dokl je prispevek sklenil z napovedjo: »*V vojašnici Milana Majcna se bo zvrstilo še na tisoče mladeničev iz vseh krajev Jugoslavije. Kot kip maršala Tita, tako bo v Bršlinu živel tudi lik neutrudljivega mladega kiparja, ki je v podobo Tita vložil del svojega življenja, značilnega za ljudi iz Zagorja. Iz kipa govori velika Titova osebnost, ki nam bo vedno ostala simbol borca za mir, človeške pravice in za vse tisto, kar naj bi ljudi združevalo. Kaj takega lahko ustvari samo človek, ki globoko veruje v vrlino moža, katerega je upodobil. To je v svojem delu dokazal Hudek.*«⁶⁷

Dokl je nekaj tednov po odkritju Titovega kipa zapisal, da je Hudkovo »veliko delo«, »ki v vsej svoji razsežnosti prikazuje lik velikega človeka«, že »naletelo na izredno ugodne kritike«. Hudek pa se je po počitku kmalu lotil ustvarjanja nove skulpture za vojašnico in do konca avgusta 1972 izdelal kip vodje hrvaško-slovenskega kmečkega upora Matije Gubca (1548–1573). »*Kot v spomenik Titu, je tudi v armirani beton kmečkega vodje – Matije Gubca vdihnil življenje in del*

svojega zagorskega značaja, ki ga prevevajo skromnost, odločnost in ljubezen do vsakogar, ki se bori za človeško dostojanstvo.«⁶⁸ Četudi je bilo najprej napovedano, da bo Gubčev celopostavni kip v vojašnici odkrit ob občinskem prazniku 29. oktobra,⁶⁹ je do dogodka prišlo 12. decembra 1972, ob 29. obletnici ustanovitve hrvaške Gubčeve brigade ter bližajoči se 400. obletnici hrvaško-slovenskega kmečkega upora. Na prireditvi so se poleg vojakov in starešin zbrali številni gostje iz Slovenije in Hrvaške. Osrednji govor je imel poveljnik garnizije Joso Božič; v njem je slavil zgodovinske dosežke brigade. Hudek je do takrat že zaključil s služenjem vojaškega roka, vendar se je odkritja udeležil kot civilist. Skupaj z generalnim majorjem Filipom Jadrijevićem je odkril spomenik.⁷⁰

Že med ustvarjanjem Titovega kipa je imel Hudek načrte tako za izdelavo Gubčevega kipa kot tudi doprsnega kipa narodne herojinje Majde Šilc (1923–1944), da bi »v vojašnici zapustil kasnejšim rodovom umetniška dela, ki ponazarjajo legendarne osebnosti iz naše zgodovine«. ⁷¹ Kip Majde Šilc, ki se je kiparju »s svojimi dejanji v boju posebno priljubila«, je hotel izdelati pred zaključkom vojaškega roka, tako da bi vojašniški spominski park krasila tri njegova dela, ki »bodo še poznim rodovom ostala v trajen spomin na bivanje Pavla Hudeka v metropoli Dolenjske«. ⁷² Doprsja pa mu ni uspelo končati pred odhodom, vendar je ob odkritju Gubčevega kipa še vedno načrtoval, da bo Dolenjski poklonil še svoje tretje delo. ⁷³ Novinar Dokl je predlagal, da novomeška občina z občinskim priznanjem nagradi prizadevnega kiparja, čigar delo »verjetno presega že meje vojašnice«, ⁷⁴ vendar ga po znanih podatkih ni dobil. Prav tako ni znano, ali je bil kip Majde Šilc sploh kdaj postavljen; odkritje v časopisju ni zabeleženo. Hudek je po vojaškem roku nadaljeval z ustvarjanjem, leta 2002 pa je v Mariji Bistrici odprl galerijo svojih del.

Vojašnici Slave Klavora in Franca Rozmana Staneta v Mariboru

Srbski akademski kipar vojak Miroljub Kostić (1948–2019) iz vasi Salaš blizu Zaječarja je končal srednjo umetniško šolo v Nišu in leta 1973 diplomiral na beograjski akademiji uporabnih umetnosti. Vojaški rok je takoj po diplomi služil v vojašnici Franca Rozmana Staneta v Mariboru, v kompleksu nekdanje Kadetnice. V tem času je za svojo in še eno mestno vojašnico izdelal dve skulpturi.

⁶⁸ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁶⁹ Dokl, Pred praznikom, str. 7.

⁷⁰ Dokl, V spomin, str. 7; *Dolenjski list*, 14. 12. 1972, str. 24, »V počastitev«.

⁷¹ Dokl, Vsi smo, str. 24.

⁷² Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁷³ Dokl, V spomin, str. 7.

⁷⁴ Dokl, Veliko dejanje, str. 7.

⁶⁵ Pezelj, Več tisoč, str. 12.

⁶⁶ Podatki kustosinje zgodovinarke Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja.

⁶⁷ Dokl, Vsi smo, str. 24.

Sergej Vrišer je skulpturi ocenil kot »obogatitev za spomeniško premoženje našega mesta«. O nastanku pobude za kipa je zapisal: »Naključje je hotelo, da je [Kostič] prišel v okolje, ki se je že dolgo ogrevalo za kulturno akcijo – postavitev spomenikov narodnim herojem, po katerih imajo ime mariborske vojašnice. Poveljstvo vojaške enote, v katero so dodelili Kostiča, je spoznalo, da je napočil čas, ko bi bilo smiselno uresničiti spomeniške načrte. Mlademu kiparju–vojaku so zaupali častno in zahtevno nalogo, da izdelata spomenika narodnima herojema Slavi Klavori in Francu Rozmanu – Stanetu. Kipar se je prizadevalo lotil dela, študijsko se je poglobil v tematiko slovenske NOB, posebej v življenje obeh legendarnih osebnosti. Izdelal je osnutke, ki so naročnikom ugajali, in po nekaj mesecih trdega dela je v cementu odlil dva spomenika.« Kipar je delo, tako Vrišer, opravil z veseljem: »Saj tudi ni povsem vsakdanja stvar, če ti leto dni po diplomi uspe postaviti dva javna spomenika in po vrhu še dvema zgodovinskima osebnostma. Kdor je spremljal Kostičevo delo, ve, da skulpturi nista nastali tjavdan.« Vrišer je poudaril, da je minil čas patetičnih likovnih upodobitev NOB, zato je moral Kostič ubrati subtilnejši pristop. »Naloga, pred katero je stal Kostič, ni bila preprosta. Ustvaril naj bi lika dveh osebnosti revolucije, ki naj bi ju bilo na zunaj spoznati kot Slavo Klavoro in komandanta Staneta, obenem pa se je zavedal, da s prenašanjem fotografije v plastiko ne bo ustvaril umetnine. Iz razgovorov z mladim kiparjem, še bolj pa iz skic, s katerimi je napolnil sobico, ki so mu jo v vojašnici namenili za atelje, je bilo razbrati, da bo ubral logično srednjo pot, ki bo zadovoljila naročnika in izpričala obenem dovolj samosvojo umetnikovo vizijo.« Vrišer je ocenil, da je Kostič ideje, razvite v modelih, uspešno prenesel na končna izdelka.⁷⁵

Doprski kip narodne herojinje Slave Klavora (1921–1941) nadnaravne velikosti je bil ob dnevu borca, 4. julija 1974, postavljen na marmornat podstavek in slavnostno odkrit pri vhodu v vojašnico, ki je nosila njeno ime. Kip je bil postavljen na pobudo poveljstva vojašnice in krajevne skupnosti.⁷⁶ Doprse je v prisotnosti sorodnikov narodne herojinje ter predstavnikov družbenopolitičnih organizacij in JLA odkril polkovnik Alojz Kajin. O življenju in delu slavljenke je spregovoril podpolkovnik Jože Zbašnik.⁷⁷ Vrišer je o Kostičevem delu na kipu zapisal: »Skrbno se je poglobil v fotografije mladega dekleta, šlo mu je pa za tem, da ustvari več kot bolj ali manj posrečeno fotografijo v skulpturi. Domiselno je portretnost povzdignil s košato vibrajocimi lasmi. V kipu je tako sprostil dinamiko, portretno poprse se je spremenilo v simbolično pojavo kljubovalnosti in odpora, v lik, kakršnega bi si npr. zlahka predstavljali na kljunu stare bojne ladje. Tudi v resnici bi plastika bolje sodila na konzolni podstavek na

vogalu kakega poslopja kot na ustaljeni spomeniški slop, na katerem stoji sedaj.«⁷⁸

Ko so vojaki čez nekaj dni, 18. julija 1974, praznovali dan vstaje, je bil v parku vojašnice Franca Rozmana Staneta postavljen še Kostičev celopostavni, več kot tri metre visok kip tega narodnega heroja (1912–1944), izdelan iz jeklobetona; šlo je za kiparjevo največje izvedeno delo. Po zapisu *Delovega* poročevalca je šlo za »svojevrstno darilo vojaka – kiparja vojski, mestu Mariboru in slovenski partizanski tradiciji«, ki je bilo deležno tudi strokovne pohvale. Med intervjujem je šestindvajsetletni Kostič, ko je bil povprašan o omejitvah vojaškega okolja, v katerem je ustvarjal skulpturi, povedal: »Meni je nasprotno vojaško okolje mnogo pomagalo, da sem se lahko vživel in našel bližnji stik s takima osebnostma, kot sta bila Slava Klavora in komandant Stane. Čim sem slišal zanju, sta me zaradi svoje človeške veličine pritegnila. Začel sem zbirati ustrezno dokumentacijo in graditi svojo idejo in vizijo, kako ju oblikovati. Kot sedaj vidite, gre za realistično jedro, vendar pa tudi za ustrezno likovno stilizacijo. Moj namen je bil, da poudarim človeško veličino obeh herojev, kajti že ta sama po sebi je odločilna in prevladujoča, zato niso potrebni takšni poudarki v drži in kretnji, ki prenapenjajo in naturalistično izražajo patos ali ekstazo. To je sicer simbolika, vendar simbolika človeka trdnosti, neupogljivosti in zrelosti.« Na vprašanje, ali je z delom zadovoljen, je Kostič odgovoril: »Še bolj bi bil zadovoljen, če bi lahko delal z ustreznim orodjem in boljšim materialom, recimo v kamnu. Vojska mi je pomagala z gradivom, omogočila pa mi je tudi delo. Če upoštevam vse okoliščine, povrh pa še zelo pomanjkljivo dokumentacijo o obeh likih, upam, da sem se kljub vsemu približal resničnosti, ki sem jo hotel izraziti. Zame so stvarnost, resničnost in danost temelj, iz katerega izhajam. Abstrakcija je lahko dekoracija, v človeški in zgodovinski resničnosti, kakršno vsebujejo liki herojev, ki so dali vse, svoje življenje, ni uporabna. Stvari lahko razbijamo in abstrahiramo, resničnih ljudi ne. Treba je biti do resničnosti in resničnih ljudi pošten. V poštenem ustvarjalnem odnosu je vse. Meni obeh stvaritev ni nihče naročal, ideja in volja sta prišli od mene.«⁷⁹

Tudi Vrišer je poudaril, da je bil Rozmanov kip zahtevna naloga, pri kateri se kipar ni omejeval na komandantovo fizično podobnost, temveč jo je vzel za »osnovo, na kateri je gradil podobo njegovega bistva. Izbral je ustrezno kleno in robato kiparsko govorico. V ostrih potezah je izklesal obličje in telo v koraku. Čeravno je figura zajeta v bloku in v obrisu ni kako posebej razgibana, izžareva energijo, ki prehaja s trdih potez obraza v gibe rok in stoji, v zalome vojaškega oblačila, in se slednjič sklene s kamnito klado, ki je hkrati podstavek spomenika.« Vrišer je omenil, da Kostič sicer črpa iz že znanih virov – njegov komandant Stane je od daleč podoben Titovemu kipu Antuna Augustinčiča –,

⁷⁵ Vrišer, *Dva nova*, str. 7.

⁷⁶ Rakovec, *Spomeniki*; Rakovec, *Mariborski spomeniki*, str. 210.

⁷⁷ M. K., *Spomenik Slavi*, str. 5.

⁷⁸ Vrišer, *Dva nova*, str. 7.

⁷⁹ Vresnik, *Vojak sklesal*, str. 7.

vendar je bil pri tem izviren in ustvaril svojo različico. »Kiparju je šteti v prid, da se je tako pogumno spopadel s problemi, ki se neizbežno pojavljajo pri plastiki takega koncepta in tolikšnih dimenzij, tudi ta kip je nadnaravne velikosti, in da je pri tem vendarle izbojeval učinkovitost, ki je pomenljiva.«⁸⁰ Kipar Kostić sodi med peščico vojakov umetnikov, ki niso utonili v anonimnost, saj je postal profesor na beograjski akademiji uporabnih umetnosti in za Niš izdelal več spomenikov.

Na svečanosti ob odkritju Štanetovega kipa, ki so se je udeležili borci, narodni heroji, predstavniki družbenopolitičnih organizacij in mladi, je prisegla tudi nova generacija vojakov. O komandantovem življenju je govoril podpolkovnik Adem Kordić.⁸¹ Ob kipu je bil postavljen kamen z vklesanim imenom upodobljenca.

Vojašnica na Stari Vrhniki

V že omenjeni vojašnici na Stari Vrhniki so razen spomenika s tankom in Svetinove skulpture postavili še eno plastiko. 1. avgusta 1974 so proslavljali 30. obletnico I. partizanske tankovske brigade in ob tej priložnosti odprli razstavo ter spominski park, v katerem je bil nedaleč od Svetinove skulpture postavljen dva metra visok kip *Zmaga* iz belega drobljenega marmorja s cementom in železom kot vezivoma. Kip je izdelal srbski vojak in akademski kipar Ljubodrag Jovanović (1946), doma iz Vrševca pri Kuršumliji, ki se je šolal na srednji umetniški šoli v Nišu ter na beograjski akademiji za uporabno umetnost. Kipar je o nastanku *Zmage* pojasnil, da »se je tega zahtevnega dela lotil kot član kulturno-umetniške sekcije, in sicer na pobudo starešin, ki so pripravljali proslavo 30-letnice ustanovitve I. tankovske brigade«. Pri skulpturi po avtorjevem pojasnilu »ne gre zgolj za enega samega vojaka, temveč za vse Jugoslovane borce, ki jih je skušal simbolično združiti v tej oblikovni podobici: »Hotel sem prikazati moč, željo in nezlomljivo voljo jugoslovanskega vojaka-borca do zmage, ki jo pogojuje naš samoupravni sistem, socialistična usmeritev in obrambni koncept. Na modernistični način sem posebej s poudarjenimi linijami želel simbolično poudariti moč, ki raste iz našega prepričanja in volje, da ostanemo in napredujemo po poti, ki smo si jo začrtali.« Jovanović je zasnoval tudi značko za proslavo obletnice tankovske brigade, podobno kot Vojislav Orlandić pa je le dan po odkritju svojega dela zaključil s služenjem vojaškega roka. Za *Delo* je povedal, da bo kot oblikovalec sodeloval v tovarni čevljev Leda in poučeval na gimnaziji.⁸² Naslednja desetletja je res preživel kot srednješolski likovni pedagog v Knjaževcu.

Vojašnica Jožeta Meniha Rajka v Celju

Pobuda za obeležje se je pojavila tudi v celjski vojašnici Jožeta Meniha Rajka, današnji vojašnici Franca Rozmana Staneta. Septembra 1974 je potekal sestanek, na katerem so se zbrali predstavniki celjske vojašnice ter občine Hrastnik, od koder je bil doma narodni heroj Menih (1922–1943); sodelovanje med celjsko vojašnico in Hrastnikom je imelo že večletno tradicijo. Srečanje je bilo namenjeno dokončni uskladitvi glede postavitve Menihovega doprsnega kipa v vojašnici. Bodoči videz spomenika sta zbranim predstavila projektanta – vojaka celjske vojašnice, kipar Miodrag Jeremić iz Beograda in ljubljanski arhitekt Jurij Kobe (1948).⁸³ *Novi tednik* je poročal, da so bili odzivi ugodni: »Hrastniški politični delavci so bili navdušeni nad arhitektonsko zamisljivo avtorjev spomenika njihovemu rojaku, narodnemu heroju in borcu Pohorskega bataljona. Hrastniška občina bo s sredstvi in materialom pomagala pripadnikom JLA pri gradnji, priskrbel pa je tudi obširno gradivo o življenju in delu znanega borca za svobodo.«⁸⁴

Postavitev Menihovega kipa je bila le ena izmed umetniških aktivnosti, ki so jeseni istega leta potekale v vojašnici. Več likovno nadarjenih vojakov se je na različne načine lotilo obravnave Menihove podobe, potem ko so jih starešine podučili o njegovem življenju. Franci Božič je za *Delo* zapisal: »Mladi heroj, po zadnjih letih svojega življenja vrstnik vojakov, se je naselil v njihova srca. Po napornih dopoldnevih vojaških urjenj na poligonu so se tisti z umetniškim navdihom želeli v prostem času zbirati v ateljejih, ki so jih sami uredili, in snovati dela na temo 'njihovega' heroja. Kot osnova za likovno in kiparsko upodobitev heroja Rajka so – ob dobrem poznavanju njegovega življenja in dela – služile fotografije, ki so jih s spretnimi montažami in povečavami iz samo treh slabo ohranjenih originalnih fotografij izdelali vojaki v foto sekciji.« Nastalo je več Menihovih portretov, ki so jih ustvarili beograjski akademski slikar Čedomir Vasić, ljubljanski oblikovalec Peter Kordiš in Alojz Berlec iz Kamnika, glasbenik Branislav Jović pa je komponiral *Zgodbo o junaku*.⁸⁵

Med Jeremićevim modeliranjem Menihovega doprsja se je v podstrešnem ateljeju oglasil »Rajkov šolski kolega in somišljenik Stanislav Požun in se nadvse ugodno izrazil o doprsnem kipu svojega padlega tovariša«. Dokončan, v bron odlit kip je bil postavljen na dvorišču vojašnice na podstavku, nastalem po Kobetovi zamisli, tako da je bil »heroj Rajko pravzaprav prisoten na vsakem zboru vojakov«. Pri gradbenih delih so pomagali tudi drugi vojaki.⁸⁶ Na podstavku kipa je vklesan napis z osnovnimi podatki o Meni-

⁸⁰ Vrišer, Dva nova, str. 7.

⁸¹ Jerman in Fideršek in Božič, Mladi vojaki, str. 5.

⁸² N. L., Vojak, str. 5.

⁸³ *Delo*, 27. 9. 1974, str. 8, »Spomin borcu«.

⁸⁴ Božič, Celje, str. 12.

⁸⁵ Božič, Da bi, str. 10.

⁸⁶ Prav tam.

hu, na prisekanem kamnitem slopu pred kipom pa so dodani še znani Kajuhovi verzi iz pesmi *Materi padlega partizana*. Spomenik je bil slavnostno odkrit 20. decembra 1974 dopoldne, v okviru občinskih proslav ob dnevu JLA. Dogodka so se udeležili tudi predstavniki hrastniške občine. Po kulturnem programu so si lahko obiskovalci ogledali razstavi orožja in umetniških del vojakov umetnikov.⁸⁷ (Kipar Jeremić ostaja povezan s Slovenijo, saj v zadnjih letih sodeluje pri pobudi za postavitve spomenika srbskemu častniku Stevanu Švabiću v Ljubljani.)

Poleg Menihovega doprsja je bil v vojašnici čez nekaj let odkrit bronasti spominski relief, posvečen Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi. V času služenja vojaškega roka ga je v vojašnici ustvaril akademski slikar vojak Branko Suhy (1950) iz Maribora,⁸⁸ diplomant ljubljanske Akademije za likovno umetnost. Zasnoval je likovno domišljen spomenik iz petnajstih kvadratnih ploskev z obsežnimi napisi o Šlandrovem življenju in zgodovini brigade, vrezanimi črtami oziroma pikami in Šlandrovim reliefom. Prvotno so relief nameravali odkriti za dan borca, 4. julija,⁸⁹ vendar je bil dogodek prestavljen na 7. september 1979,⁹⁰ s čimer so proslavili 36. obletnico nastanka Šlandrove brigade. Na svečanem odkritju so se tako poleg gostov iz drugih občin ter organizacij zbrali nekdanji borci brigade, vključno z njenim komisarjem Jankom Sekirnikom in komisarjem Mitjo Ribičičem.⁹¹

Celjski *Novi tednik* je odkritje ocenil takole: »Bila je to lepa prireditvev z mimohodom zastave in bogatim, pestrim kulturnim programom, vse skupaj pa je minilo v utrjevanju nadaljnjih vezi med pripadniki JLA in občani.«⁹² Sekirnik je imel osrednji govor, posvečen nastanku in zgodovini brigade. O tem, kdo je odkril relief, ki je bil »sad skupnih prizadevanj med pripadniki JLA in občani na ohranjanju tradicij NOB« in »ki je kot vsa podobna obeležja kažipot na naprej«, se navedbe razlikujejo; po eni je to storil Sekirnik, po drugi pa Franc Tavčar. Sledil je kulturni del programa, ki je nastal v sodelovanju med vojniki celjske vojašnice in celjsko mladino. Nastopil je tudi vojak Nikola Mitrić, ki je »povedal, da je tudi odkritje spominskega obeležja Slavku Šlandru v srcu njihove vojašnice doprinos k temu, da skupaj oboji, tako pripadniki JLA kot 'civilni' nadaljujemo bitko po varnosti in miru«. Prireditvev je potekala pod pokroviteljstvom občin Celje, Žalec, Mozirje in Velenje, pa tudi šestih podjetij. »Bilo je to lepo, nepozabno srečanje, ki je obveznost za nadaljnje skupne akcije«, je sklenil poročevalec *Novega tednika*.⁹³

Vojašnica Jožeta Gregorčiča Gorenjca v Škofji Loki

Vojašnica v Škofji Loki je od leta 1959 nosila ime narodnega heroja Jožeta Gregorčiča Gorenjca (1903–1942),⁹⁴ brata prej omenjenega Ivana Gregorčiča. Njegovo celopostavno, 2,55 metra visoko skulpturo iz litega belega betona je leta 1975 izdelal kipar vojak Predrag Građanin iz Beograda, sicer rojen v Vrnjački Banji. V intervjuju z novinarjem *Glasa*, ki ga je skupaj s fotografom prišel obiskat v vojašnico, je natančno opisal, kako je prišlo do postavitve spomenika. »Po poklicu sem kipar. [...] Obiskoval sem solo za upodabljačo umetnost. Približno pred petimi leti sem jo končal. Pred letom dni pa sem prišel v Škofjo Loko. Služiti vojaški rok, kajpada. Že prve dni sem se odlično vključil v vzoren vojaški kolektiv. Začel sem sodelovati v raznih sekcijah: predvsem seveda v likovni. Že dober mesec po tistem, ko sem oblekel vojaško suktnjo, sem si v glavo vcepil in zabil idejo, da moram izklesati skulpturo – kip – narodnega heroja Jožeta Gregorčiča – Gorenjca, po katerem nosi ime naša vojašnica. Začel sem se seznanjati z njegovo življenjsko potjo, z njegovim revolucionarnim delom pred vojno in med vojno. Na voljo sem imel tudi precej fotografskega gradiva. Pa še prijatelji Jožeta Gregorčiča, njegovi soborci z Jesenic, ki so me obiskovali, so mi povedali marsikatero podrobnost iz njegovega življenja. Tako sem vse bolj spoznaval junaška dejanja Jožeta Gregorčiča!« Ideja o postavitvi kipa, ki je v vojašnici živela že dlje časa, je zagon ter podporo vojakov in starešin dobila v začetku leta 1975. »S samim delom na spomeniku sem začel konec januarja letošnjega leta. [...] Prijatelji so si z zanimanjem ogledovali nastajajoče delo. Prav tako tudi starešine! Moram pa priznati, da sem ustvarjal nekoliko s strahom. Saj veste, moral sem opravičiti zaupanje. Prvič sem se poglobil v vojno tematiko. Prvič sem upodabljal lik narodnega heroja. Pred tem sem že imel pet samostojnih razstav, izdelal sem že več deset skulptur, sodeloval sem na simpoziju kiparjev v Bihaću v Bosni in Hercegovini.«⁹⁵

Spomenik, postavljen v parku vojašnice, je bil slavnostno odkrit 25. oktobra 1975. Na prireditvi je o Gregorčičevem življenju in delu govorila članica sveta federacije, narodna heroininja Mira Svetina, ki ga je osebno poznala, po govoru pa je odkrila spomenik. Prav tako je na svečanosti prisegla nova generacija vojakov JLA.⁹⁶ *Glas* je sklenil: »Predragu je v letošnjem letu pri delu pomagal ves kolektiv. Z delom talentiranega mladega beograjskega kiparja pa so zdaj tudi vsi zadovoljni. Zadovoljni so vojniki in starešine iz škofjeloške vojašnice, zadovoljni so na organizaciji ZZB NOV na Jesenicah ... Svojega uspeha pa se iskreno veseli tudi Predrag.«⁹⁷

⁸⁷ P. B., Proslave, str. 15; Vrabl, Spomenik heroju, str. 2; Dopisniki Dela in Tanjug, Slovesnosti, str. 2.

⁸⁸ S. D., Spominski relief, str. 12; *Dolenjski list*, 6. 9. 1979, str. 1, »Suhyjevo delo«.

⁸⁹ *Novi tednik*, 24. 5. 1979, str. 12, »Vojakova čestitka«.

⁹⁰ *Delo*, 1. 9. 1979, str. 12, »Vse borce«.

⁹¹ *Novi tednik*, 6. 9. 1979, str. 1, »Zbor borcev«.

⁹² *Novi tednik*, 13. 9. 1979, str. 3, »Spomenik borcu«.

⁹³ Vrabl, Simbol sloge, str. 3.

⁹⁴ *Glas Gorenjske*, 21. 12. 1959, str. 2, »Škofjeločani«.

⁹⁵ Govekar, Spomenik junaku, str. 16.

⁹⁶ Stružnik, Spomenik heroju, str. 8; -jg, Odkritje spomenika, str. 1; *Železar: glasilo delovnega kolektiva SŽ Železarne Jesenice*, 30. 10. 1975, str. 13, »V soboto«.

⁹⁷ Govekar, Spomenik junaku, str. 16.

Vojašnica Mirka Bračiča v Ribnici

V vojašnici v Ribnici, poimenovani po narodnem heroju Mirku Bračiču (1915–1943), je v sedemdesetih letih vojaški rok služil akademski kipar Aleksandar (Saša) Mančić iz srbskega Pirola, ki je na Ribniškem polju pustil tri svoje kiparske portrete. Spomladi 1977 je zaključil delo na doprsem kipu narodne herojinje Majde Šilc, ki je bil kasneje (26. marca 1980)⁹⁸ odkrit pred ribniškim vrtcem, poimenovanim po njej. V intervjuju za *Dolenjski list* je Mančić povedal, da se je trudil ujeti portretno podobnost, četudi je imel na razpolago le eno fotografijo upodobljenke, pri delu pa mu je z napotki pomagala tudi njena sestra. Bil je vesel, da se je lahko lotil takšne naloge: »Najprej naj povem, da pomeni to delo tudi nadaljevanje dobrega sodelovanja med pripadniki JLA in civilnim prebivalstvom. Posebno sem zadovoljen, da delam prav kip Majde Šilc. Na njen lik me veže spomin iz študentovskih let, ko sem delal šele prve korake po poti kiparstva. Takrat nam je na akademiji predaval Rodoljub Čolaković, ki je danes član predsedstva, o več ženskah-narodnih herojih. Zelo lepo in slikovito je govoril prav o Majdi Šilc. Takrat si sploh nisem mislil, da bom kdaj videl Ribnico in kraje, kjer se je rodila, živela in se borila Majda Šilc.«⁹⁹

Do konca junija 1977 je Mančić dokončal svoje drugo delo, doprsni kip pesnika Franca Zbašnjika, ki je bil 26. novembra istega leta¹⁰⁰ postavljen v Dolenji vasi. Tako kot kip Majde Šilc je bil tudi ta v bron odlit v Zagrebu.¹⁰¹ Takoj po zaključku dela se je pripravljaval, »da bo izdelal še kip narodnega heroja in komandanta 14. divizije Mirka Bračiča, po katerem nosi ime vojašnica v Ribnici«.¹⁰² Mančić je Bračičev kip do septembra zmodeliral v mavcu,¹⁰³ končna različica pa je bila odlita v bronu. Postavljen je bil ob vhodu v ribniško vojašnico in slavnostno odkrit med proslavami ob dnevu mladosti, 25. maja 1978.¹⁰⁴

Že pred odkritjem kipa je ribniška občina kiparja nagradila za opravljeno delo. »Med dobitniki plakete Jelenov žleb' je bil tudi kipar Saša Mančić, ki je do pred kratkim služil vojaški rok v Ribnici. Na podelitev priznanja ob občinskem prazniku je prišel iz Novega Sada. Bil je prijetno presenečen.«¹⁰⁵ Bračičev doprsni kip je bil v naslednjih letih prizorišče svečanosti, tudi komemoracij ob prvem novembru.¹⁰⁶

Vojaška pekarna v Mariboru

Poleg Titovega kipa v Novem mestu je bil v vojaški pekarni v Mariboru postavljen še en maršalov celopostavni kip, toda podatki o njem so skopi. Kaže, da postavitev kipa ni bila zabeležena v časopisju, tako da se moramo zanesti na ustne vire. Eden izmed delavcev v pekarni je trdil, da je železobetonski kip nadnaravne velikosti delo po imenu neznanega vojaka iz Makedonije, ki ga je izdelal med služenjem vojaškega roka v Mariboru v drugi polovici sedemdesetih let; kasneje naj bi postal akademski kipar. Pri kompoziciji se je neznan umetnik nedvomno zgledoval po maršalovem portretu, ki ga je leta 1947 naslikal Dorđe Andrejević Kun, saj tako slika kot kip prikazujeta Tita v času druge svetovne vojne, oblečenega v uniformo in ogrnjene v plašč. Kip naj bi naročilo vojaško vodstvo. Večkrat je bil prepleškan s temno sivo barvo, stal pa je na betonskih temeljih ter nizkem podstavku, obloženem z marmorjem.¹⁰⁷

Vojašnica Dušana Kvedra Tomaža na Ptujju

Doprsni kip je bil postavljen tudi v vojašnici na Ptujju na naslovu Vičava 1, od leta 1979 poimenovani po narodnem heroju Dušanu Kvedru Tomažu (1915–1966). Tudi ta spomenik je bil postavljen po načrtu vojakov ter odkrit na dan enote, 15. julija 1981.¹⁰⁸ Iz betona ga je izdelal po imenu neznan vojak. Novejša raziskava (ki se sklicuje na ustne vire) navaja, da je bil kipar vojak doma iz Arandelovca, s katerim je bila ptujška občina od leta 1967 pobratena. Morda od tod izvira napačna navedba, da je bilo doprsje iz belega marmorja, po katerem slovi to srbsko mesto.¹⁰⁹ Kip je bil postavljen na visok podstavek, okoli katerega so bili razporejeni štiri nižajoci se kvadri, na katerih so bili izpisani upodobljenčevo ime, nazivi in letnici rojstva ter smrti. Ptujski časnik *Tednik* je poročal: »S tradicionalnim zborom so včeraj v ptujski vojašnici obeležili 3. dan enote Dušan Kveder Tomaž. Za to priložnost so se izredno skrbno pripravili: skupina vojakov je pripravila idejni projekt za izdelavo doprsnega kipa heroju, po katerem nosi enota ime in ki je bil včeraj odkrit. Zbrani ob spomeniku so vojaki obljubili, da bodo zvesto sledili izročilu Dušana Kvedra.«¹¹⁰ Ker so dan enote v vojašnici praznovali tudi v naslednjih letih ter z njim ohranjali »sporočilo v ohranjanju spomina in dela našega velikega revolucionarja«, je doprsni kip ostal v središču proslav.¹¹¹

⁹⁸ Primc, Vstani, mladina, str. 1.

⁹⁹ Glavonjič, Kip junakinji, str. 24.

¹⁰⁰ *Dolenjski list*, 24. 11. 1977, str. 1, »Sprejem«; Primc, Odkrili kip, str. 19.

¹⁰¹ *Dolenjski list*, 28. 4. 1977, str. 19, »Še en kip«.

¹⁰² *Dolenjski list*, 30. 6. 1977, str. 5, »Zbašnjikov kip«.

¹⁰³ *Dolenjski list*, 22. 9. 1977, str. 5, »Kip heroja«.

¹⁰⁴ Glavonjič, Koledar prireditev, str. 19; M. P., Koledar prireditev, str. 10; Glavonjič, Vrsta proslav, str. 18.

¹⁰⁵ *Dolenjski list*, 6. 4. 1978, str. 19, »Priznanje kiparju«.

¹⁰⁶ *Dolenjski list*, 4. 11. 1982, str. 17, »Poklonili«.

¹⁰⁷ Podatki mag. Andreje Rakovec z ZRC SAZU in Boruta Wenzla.

¹⁰⁸ V. S., Dan enote, str. 2.

¹⁰⁹ »Doprsni kipi in drugi spomeniki NOB«. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/dolane-30.html> (2. 6. 2021).

¹¹⁰ MG, Doprsni kip, str. 1.

¹¹¹ MG, Prenašanje, str. 1.

Že v letu odkritja spomenika je bila njegova neposredna okolica dopolnjena z okrasno fontano. Za dan topništva, 7. oktobra 1981, so se v vojašnici zbrali številni obiskovalci, ki so prisostvovali slavnostnemu programu, vključno z odprtjem fontane. »Izdelal jo je Drago Miklavčič iz Titovega Velenja; potrebne elemente za gradnjo pa je prispeval Vegrad iz Titovega Velenja.«¹¹²

Vojašnica Pohorskega bataljona v Slovenski Bistrici

V vojašnici v Slovenski Bistrici so spomin na Pohorski bataljon gojili tako, da so sodelovali pri proslavah in oskrbovali spomenike na Pohorju. Ob dnevu vstaje, 22. julija 1982, so spominsko obeležje postavili tudi sredi vojašnice. V prisotnosti vojakov, starešin, lokalnih predstavnikov politike in gospodarstva ter staršev vojakov, ki so istega dne prisegli ob začetku vojaškega roka, so odkrili spomenik pohorskim partizanom. Edino poročilo, ki ga je objavil tisk, je izpostavljalo, da so na spomenik »tako starešine kot vojaki še posebno ponosni, saj ga je ustvarjalo večje število vojakov, starešin in tudi civilni prebivalci«.¹¹³ Spomenik je bil sestavljen iz treh delov. Na vrhu je stal 80 centimetrov visok aluminijast kip s podobami ranjenca, partizanke in partizana, ki ju brani s puško. Spomenik je izdelal znani srbski akademski kipar Oto Logo (1931–2016), sicer avtor številnih spomeniških skulptur po Srbiji in tujini, ki je vrsto let pred odkritjem v tej vojašnici služil vojaški rok. Kip, ki ga je ustvaril v tem času, je bil najprej razstavljen v domu JLA. Ko je dom prenehal delovati, je bila skulptura preseljena v prostore vojašnice in šele zatem uporabljena kot spomeniška plastika v vojašniškem parku.¹¹⁴ Logov kip je stal na granitnem podstavku, ki so ga izdelali delavci granitne industrije Cezlak na Pohorju. Pri tleh je stal še betonski »nosilni podstavek iz petih krakov, ki simbolizirajo bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov«. Med kraki je bil urejen cvetlični nasad. Na granitni podstavek je bila pritrjena spominska plošča s srbskim napisom: VI ŽIVITE U NAMA / POHORSKIM PARTIZANIMA / PRIPADNICI GARNIZONA. Napis je po mnenju poročevalca *Tednika* celoten spomenik preobrazil v »poseben prispevek obranjanja tradicij NOB in še posebno pohorskim partizanom«. Potem ko je spomenik odkril predsednik slovenskobistriške občinske Zveze borcev Milan Ivanuša, so vojake nagovorili in jim čestitali tudi drugi govorniki.¹¹⁵

Usode spomenikov po letu 1991

Potem ko je vojašnice JLA prevzela Slovenska vojska, so simboli armade postali nezaželeni. Iz vo-

jašnic so izginili tudi nekateri spomeniki. Ker so bili tako ali tako nedostopni širši javnosti, odstranitev pa vojska ni podrobno dokumentirala, je mogoče večkrat ugotoviti zgolj to, da spomenika na nekdanji lokaciji ni več in da njegova usoda ni znana. O tem, ali so končali pri zasebnih zbiralcih, na smetišču ali kod drugod, lahko zgolj ugibamo. Treba pa je poudariti, da je neznankam izginila manjšina, tj. šest od petnajstih spomenikov.

Podatki so neznani predvsem za vojašnice, ki so zdaj opuščene. Nič ni znanega o doprskem kipu Slavka Šlandra v Celju, kipu *Zmage* na Stari Vrhnikih, doprskem kipu Mirka Bračiča v Ribnici ter doprskem kipu Dušana Kvedra na Ptujju. Bračičev kip naj bi na svojem mestu stal tudi po odhodu vojakov JLA, šele po namestitvi Teritorialne obrambe pa je bil poškodovan (očitno prestreljen s strelnim orožjem) in umaknjen neznankam. Na njegov podstavek so bili nato nameščeni nastavki za drogove zastav.¹¹⁶ V zvezi s Kvedrovim kipom je mogoče zaslediti navedbe, da so načrtovali njegovo selitev v ptujski Sončni park¹¹⁷ in da ga je leta 2012 zaradi zaščite pred vandalskimi napadi prevzel Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož.¹¹⁸ V resnici muzej kipa ne hrani niti nima dokumentacije o prevzemu,¹¹⁹ tako da je usoda doprsja neznana. V opuščeni vojašnici stojijo le še kvadri s Kvedrovim imenom. Kar se tiče doprsnega kipa Ljuba Šercerja v ljubljanski vojašnici, mu je prav tako nemogoče priti na sled, saj je bila vojašnica v devetdesetih letih porušena, na njenem mestu pa zgrajen Bežigranski dvor. Usoda kipa ni znana niti njegovemu avtorju Viktorju Plestenjaku. Prav tako ni zabeleženega nič o doprsju Majde Šilc iz novomeške vojašnice, vendar pa, kot je bilo omenjeno, obstaja verjetnost, da ta spomenik sploh ni bil odkrit.

Ohranjena je večina, to je devet spomenikov, med katerimi sta oba Titova kipa. Kip iz novomeške vojašnice je bil odstranjen po osamosvojitvi. Prevzel ga je Dolenjski muzej v Novem mestu, ki ga še danes hrani na javno dostopnem vrtu pred Ropasovo hišo. Tam je nekoč prišlo do vandalskega napada; kip je bil polit z rdečo barvo, katere sledovi so vidni še danes; spet drugi naj bi pred kip polagali cvetje in sveče.¹²⁰ *Dolenjski list*, ki je dve desetletji prej tako navdušeno hvalil kip in kiparja Hudeka, je ob selitvi objavil fotografijo kipa na novi lokaciji in meditiral o minljivosti vsega: »Kip maršala Tita v (nad)naravni velikosti, ki je včasih stal v novomeški vojašnici, je našel zadnje zatočišče na dvorišču ene od stavb Dolenjskega muzeja, ob zarjavelem topu, ostanku kmečkih sani in med kamni med vojno požganih dolenjskih gradov. Maršalov kamniti lik

¹¹² Podatki Daniela Divjaka.

¹¹⁷ MG, V dobro, str. 8. Gl. tudi Po poteh, str. 191.

¹¹⁸ Lepej, Kakšen je, str. 6.

¹¹⁹ Podatki muzejske svetnice mag. Nataše Kolar iz Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož.

¹²⁰ Podatki kustosinje zgodovinarke Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja.

¹¹² MG, Uspešni, str. 3.

¹¹³ Horvat, Odkrili spominsko, str. 5.

¹¹⁴ Penič, Zbornik spomenikov, str. 42.

¹¹⁵ Horvat, Odkrili spominsko, str. 5.

Tabela 1. Spomeniki – dela kiparjev vojakov v slovenskih vojašnicah JLA.

Spomenik	Tip spomenika	Kraj vojašnice	Avtor	Datum odkritja	Današnje stanje
Slavko Šlander Aleš	Doprni kip	Celje	Vojislav Orlandić	11. 9. 1967	Neznana usoda
Ljubo Šerčer	Doprni kip	Ljubljana	Viktor Plestenjak	21. 12. 1971	Neznana usoda
Josip Broz Tito	Celopostavni kip	Novo mesto	Pavao Hudek, Zvonimir Puškarić	25. 5. 1972	Prestavljen v Dolenjski muzej
Matija Gubec	Celopostavni kip	Novo mesto	Pavao Hudek	12. 12. 1972	Stoji na prvotnem mestu
Majda Šilc	Doprni kip	Novo mesto	Pavao Hudek	Neznano, morda nepostavljeno	Neznana usoda
Slava Klavora	Doprni kip	Maribor	Miroљub Kostić	4. 7. 1974	Stoji na prvotnem mestu
Franc Rozman Stane	Celopostavni kip	Maribor	Miroљub Kostić	18. 7. 1974	Prestavljen v vojašnico v Celju
<i>Zmaga</i>	Celopostavni kip	Stara Vrhnika	Ljubodrag Jovanović	1. 8. 1974	Neznana usoda
Jože Menih Rajko	Doprni kip	Celje	Miodrag Jeremić, Jurij Kobe	20. 12. 1974	Stoji na prvotnem mestu
Jože Gregorčič Gorenjc	Celopostavni kip	Škofja Loka	Predrag Građanin	25. 10. 1975	Stoji na prvotnem mestu
Mirko Bračić	Doprni kip	Ribnica	Aleksandar Mančić	25. 5. 1978	Neznana usoda
Slavko Šlander Aleš in Šlandrova brigada	Relief	Celje	Branko Suhy	7. 9. 1979	Stoji na prvotnem mestu
Josip Broz Tito	Celopostavni kip	Maribor	Neznani, morda iz Makedonije	Domnevno druga polovica 70. let	Stoji na prvotnem mestu
Dušan Kveder Tomaž	Doprni kip	Ptuj	Neznani, morda iz Arandelovca	15. 7. 1981	Neznana usoda
Pohorski partizani	Skupina treh figur	Slovenska Bistrica	Oto Logo	22. 7. 1982	Stoji na prvotnem mestu

*srepo zre proti zabodu in obrača hrbet tistemu delu njegove nekdanje države, kjer se, tudi v njegovem imenu in z njegovo zapuščino, dogaja krvava balkanska ribta.*¹²¹

Titov kip v mariborski vojaški pekarni je imel menda ob zasedbi leta 1991 odlomljen nos, v naslednjih letih pa je bil mnogokrat (delno) prebarvan s spreji, tudi pozlačen, ali pografitiran, zlasti potem, ko je v njegovi okolici začel delovati center alternativne kulture. Odbiti nos je bil leta 2019 nadomeščen z novim, ki je delo akademskega kiparja Marijana Mirta. Prav tako se je večkrat spremenila mikrolokacija kipa znotraj kompleksa.¹²² Spomenik so hoteli večkrat odstraniti, saj ga je Slovenska vojska sredi devetdesetih let nameravala prenesti v spominski park pri mariborski Kadetnici, leta 2011 pa so ga želeli delavci, ki so prenavljali nekdanjo upravno stavbo, odpeljati na deponijo. V obeh primerih so upravniki možnost zavrnili ter vztrajali, da skulptura pripada tej lokaciji.¹²³

Na nekdanjem mestu sta ostala tudi kip Matije Gubca, ki, opremljen z informativno tablo o upodobljenčevi zgodovinski vlogi, stoji znotraj kompleksa novomeške vojašnice,¹²⁴ ter mariborski doprni kip

Slave Klavora, četudi vojašnica ne obstaja več (kip stoji v Parku mladih, blizu Ulice Pariške komune). Menihovo doprsje in Šlandrov relief še danes stojita na dvorišču celjske vojašnice. V slovenskobistriški vojašnici je ohranjen spomenik pohorskim partizanom, le da stoji na novem granitnem podstavku s ploščo, na kateri je bil srbski napis nadomeščen s slovenskim: *V SPOMIN / POHORSKIM / PARTIZANOM*.¹²⁵ Kip Jožeta Gregorčiča v Škofji Loki je prav tako mogoče najti na isti lokaciji, ki pa ni več del vojašniškega kompleksa in je prosto dostopna. Spomenik in park okoli njega sta bila vrsto let zanemarjena, kipu pa so odbili roko z granato in del obraza. Leta 2012 so podobo spomenika osvežili mladi tuji prostovoljci v okviru delovne akcije, ki jo je vodil škofjeloški mladinski kulturni center Zavod O. V novo Gregorčičevo dlan so namesto granate stisnili jabolko. Prav tako je bila tlakovana okolica spomenika. Park je bil odprt 1. septembra 2012;¹²⁶ danes je v njem urejen kolesarski poligon.

ogled še ena skulptura Matije Gubca. To skulpturo so, tako kot vse preostale eksponate, vojaki JLA avgusta 1991 odpravljali v Srbijo.

¹²⁵ Podatki Draga Selinška.

¹²⁶ Hanc, Marjana. »Heroj Jože Gregorčič Gorenjc namesto bombe dobil jabolko«. Dostopno na: <https://old.delo.si/novice/slovenija/heroj-joze-gregorcic-gorenjc-namesto-bombe-dobil-jabolko.html> (8. 6. 2021).

¹²¹ *Dolenjski list*, 11. 6. 1992, str. 16, »Tako preide«.

¹²² Podatki akademskega kiparja Marijana Mirta.

¹²³ Podatki Boruta Wenzla.

¹²⁴ Podatki polkovnika Vasilija Maraša in kustosinje Marjete Bregar iz Dolenjskega muzeja. V vojašnici je bila postavljena tudi razstava o Gubčevi brigadi, v okviru katere je bila na

Zanimiva je usoda mariborskega kipa Franca Rozmana Staneta. Leta 2020 je namreč vojašnica v Celju praznovala sedmo obletnico poimenovanja po tem komandantu in ob tej priložnosti je bil urejen spominski park, kamor je bil prenesen mariborski kip. Že v preteklih letih so se v celjski vojašnici »trudili pridobiti spomenik, ki bi izkazoval Rozmanovo pomembnost za slovenski narod in krepil kolektivni duh v vojašnici«. To jim je nazadnje uspelo v dogovoru s poveljnikom 72. brigade in mariborsko vojašnico. *Novi tednik* je poročal: »Premik več kot tri metre visokega betonskega spomenika je na začetku predstavljal skrb in izziv, vendar sta se prevoz in postavitve na novo mesto končala uspešno in brez poškodb. Spomenik bo tako v vojašnici izkazoval spoštovanje do lastne preteklosti in negovanje tradicije za prihodnje rodove.« Odkritje spomenika je bilo načrtovano za obletnico komandantove smrti, 7. novembra, toda zaradi pandemije je bilo prestavljeno na 26. marec 2021, ob obletnici Rozmanovega rojstva.¹²⁷ Kip je postavljen v bližini Menihovega doprsja in Šlandrovega reliefa, tako da skupaj sestavljajo galerijo kiparjev vojakov JLA v malem.

Odkrivanje spomenikov v vojašnicah se je nadaljevalo tudi potem, ko jih je prevzela Slovenska vojska. Kot je bilo omenjeno, je Franc Rozman Stane še vedno dobrodošel gost slovenskih vojašnic, zato ne preseneča, da je bil leta 2003 v ljubljanski vojašnici, ki danes nosi ime Edvarda Peperka, odkrit še en njegov spomenik, delo Janeza Pirnata, četudi je dogodek izzval politične ter ideološke polemike o primernosti tovrstne počastitve.¹²⁸ Leta 2012 je bil v kompleksu nekdanje meljske vojašnice v Mariboru odprt Spominski gaj generala Maistra, v katerem je bilo naslednja leta odkritih več oblikovno raznorodnih spomenikov, ki spominjajo na vojne 20. stoletja ter osebe, vpletene vanje. V letu stoletnice smrti Ivana Cankarja, 2018, je bil književniku odkrit doprsni kip v vojašnici na Vrhniki, delo Edina Ščuka; gre verjetno za prvi spomenik umetniku znotraj slovenskih vojašniških kompleksov. Trenutno najmlajši je doprsni kip Rudolfa Maistra, odlitek umetnine Nikolaja Pirnata, postavljen leta 2020 v parku mariborske vojašnice, ki se od leta 1992 imenuje po generalu.

Zaključek

Spomeniki v slovenskih vojašnicah so segment memorialne dediščine, ki še ni bil obravnavan kot celota. Gre za specifičen tip spomenikov, saj so za razliko od večine obeležij, ki stojijo na karseda frekventnih prostorih, usmerjeni le na ozek segment naslovnikov, ki jim je dovoljeno gibanje v vojaških prostorih. Posledično so slabo znani v širši javnosti in tudi pomanjkljivo dokumentirani v literaturi ter arhi-

vih. To še bolj velja v primerih, ko so bili spomeniki umaknjeni z nekdanjih lokacij. Odstranjevanje javnih spomenikov že samo po sebi običajno v virih pusti le malo sledov, to pa v še večji meri velja za spomenike s prostorov, na katere javnost ni imela dostopa. Tako je neznankam izginilo šest izmed petnajstih obravnavanih kipov, del kiparjev vojakov JLA. Morda bi lahko dandanes ocenili, da to ni prevelika škoda, češ da skulpture niso imele umetniške vrednosti. Četudi kipom, ki so običajno nastajali v vojaško robotih, neplemenitih materialih, kot je beton, res ne moremo pripisati visoke umetniške vrednosti – in tudi večina kiparjev se pozneje ni proslavila s svojimi deli –, je vendarle treba upoštevati, da je šlo za dela mladih akademskih kiparjev in ne popolnih laikov. Prav tako je mogoče gliptoteko, zbrano v prispevku, obravnavati kot odraz specifičnosti JLA in Jugoslavije nasploh. Država je skušala državljanke oplemenititi s konzumiranjem in ustvarjanjem kulture, kar je med drugim storila z vnašanjem kulture v širšo javnost, tudi v vojsko. Rezultati so bili omejeni, toda umetniško talentirani posamezniki so zahvaljujoč tej politiki lahko ustvarjali dela, ki so vsebovala sporočila, vsečna političnemu in vojaškemu vrhu. V tem okviru so nastajale tudi spomeniške skulpture v vojašnicah. S tem, da so kipe običajno ustvarjali vojaki iz drugih jugoslovanskih republik, se je na simbolni ravni utrjeval status JLA kot »kovačnice bratstva in enotnosti«. Čas je pokazal, da so bile vse te aktivnosti jalove, toda spomeniki so še vedno relikti idealov, v katere so nekoč verjeli tako vodje vojašnic kot tudi kiparji vojaki.¹²⁹

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

- Delo*, 1959, 1974, 1979.
Dolenjski list, 1972, 1977, 1978, 1979, 1982, 1992.
Glas Gorenjske, 1959.
Glas Notranjske, 1966.
Glas, 1979.
Hrvatska obrana, 1916.
Jutro, 1927.
Ljudska pravica, 1956.
Mariborski večernik Jutra, 1927.
Novi tednik, 1979.
Slovenec, 1916, 1927, 1938.
Slovenski poročevalec, 1958.

¹²⁷ Ferlež, *Obeležje*, str. 45; Feldin, *Celje*, str. 11; podatki majorja Andreja Kresnika.

¹²⁸ Gl. *Svobodna Slovenija*, 8. 5. 2003, str. 6, »V Ljubljani«.

¹²⁹ Za posredovane podatke se zahvaljujem Viktorju Ajdu, kustosinji zgodovinarke Marjeti Bregar, Danielu Divjaku, mag. Nataši Kolar, majorju Andreju Kresniku, Borutu Kruderju, polkovniku Vasiliju Marašu, akademskemu kiparju Marijanu Mirtu, muzejski svetnici dr. Mariji Počivavšek, Dragu Selinšku, akademskemu kiparju Viktorju Plestenjaku, konservatorski svetovalki prof. Juditi Podgornik Zaletelj, mag. Andreji Rakovec, konservatorskemu svetovalcu Borisu Vičiču in Borutu Wenzlu.

Straža, 1916.
Svobodna Slovenija, 2003.
Štajerski gospodar, 1942.
Tovariš, 1956.
Železar: glasilo delovnega kolektiva SŽ Železarne Jesenice, 1961, 1975.

LITERATURA

- ABV.: Slovesno odkritje spomenika. *Glas*, 12. 7. 1977, str. 20.
- B. B.: Vse pripravljeno za praznik. *Delo*, 19. 12. 1979, str. 10.
- B. S.: Karavla bo nosila ime Miha Marinka. *Delo*, 13. 8. 1985, str. 1.
- Božič, F.: Celje. *Novi tednik*, 26. 9. 1974, str. 12.
- Božič, Franci: Da bi heroj živel ... *Delo*, 19. 12. 1974, str. 10.
- Breščak, Mateja: *Frančišek Smerdu (1908–1964), donacija Narodni galeriji*. Ljubljana: Narodna galerija, 2020.
- Čakširan, Vlatko: *Kolonija likovnih umjetnika Železarske Slatke 1971–1990: povijesni pregled: izložba Gradskog muzeja Sisak*. Sisak: Gradski muzej, 2012.
- Čopič, Špelca in Prelovšek, Damjan in Žitko, Sonja: *Ljubljansko kiparstvo na prostem*. Ljubljana: DŽS, 1991.
- Čopič, Špelca: *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000.
- D. K.: Številne slovesnosti ob 30-letnici JLA. *Pri-morski dnevnik*, 22. 12. 1971, str. 1.
- Densford, Kathryn E.: »Brambovci v železu: merilo javne podpore v zaledju v času prve svetovne vojne«. *Zgodovina za vse* 28, 2021, št. 1, str. 15–24.
- Dokl, S.: Pred praznikom. *Delo*, 6. 10. 1972, str. 7.
- Dokl, S.: V spomin Gubcu. *Delo*, 13. 12. 1972, str. 7.
- Dokl, Slavko: Veliko dejanje. *Delo*, 15. 8. 1972, str. 7.
- Dokl, Slavko: Vsi smo ponosni nanj ... *Dolenjski list*, 25. 6. 1972, str. 24.
- Dopisniki Dela in Tanjug: Slovesnosti ob dnevu JLA. *Delo*, 23. 12. 1974, str. 2.
- ec: Spomenik heroju Šlandru v Celju. *Celjski tednik*, 14. 9. 1967, str. 1.
- Feldin, Brane: Celje. *Svobodna beseda*, april 2021, str. 11.
- Ferlež, Aleksandra: Obležje ob obletnici. *Novi tednik*, 12. 11. 2020, str. 45.
- Glavonjič, M.: Koledar prireditev. *Dolenjski list*, 26. 1. 1978, str. 19.
- Glavonjič, M.: Vrsta proslav pred vrati. *Dolenjski list*, 20. 4. 1978, str. 18.
- Glavonjič, Milan: Kip junakinji Majdi Šilc. *Dolenjski list*, 24. 3. 1977, str. 24.
- Globočnik, Damir: *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Govekar, J.: Spomenik junaku Jožetu Gregorčiču. *Glas*, 31. 10. 1975, str. 16.
- Grivec, F.: Obisk v ribniškem garnizonu. *Novice: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva občin Kočevje in Ribnica*, 20. 12. 1963, str. 3.
- Horvat, Viktor: Odkrili spominsko obležje NOB v vojašnici Pohorski bataljon. *Tednik*, 29. 7. 1982, str. 5.
- I. P.: Karavlo na Viču pri Dravogradu bodo poimenovali po Francu Leskošku - Luki. *Delo*, 4. 8. 1984, str. 6.
- Ilich Klančnik, Breda in Kovačič, Nadja in Rogina, Bojana: *Stane Jarm – kipar*. Kočevje: Pokrajinski muzej, 2012.
- J.: Slovesnost v vojašnici. *Glas*, 23. 12. 1963, str. 1.
- J. Kr.: Vojislav Orlandić. *Celjski tednik*, 14. 9. 1967, str. 2.
- Jakopič, Albert (ur.): *Vodnik po partizanskih poteh*. Ljubljana: Založba Borec, 1978.
- Jerman, Jože in Fideršek, Franc in Božič, Franci: Mladi vojaki prisegli. *Delo*, 19. 7. 1974, str. 5.
- Jezernik, Božidar: *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan, 2014.
- jg: Odkritje spomenika Jožetu Gregorčiču. *Glas*, 28. 10. 1975, str. 1.
- Kolar, Franci: Po 30 letih junaškega boja Milana Majcna in Jančija Mevžlja v Murnicah. *Dolenjski list*, 11. 2. 1971, str. 5.
- Kos, Alojz (ur.): *Po poti spominov: radovljiški zbornik*. Radovljica: Občinska konferenca SZDL, 1990.
- Križaj, Miomir: Spomenik ljubljanskega črnovojniškega polka na srbskem bojišču. *Vojnogodovinski zbornik* 32, 2008, str. 24–25.
- Lepej, Stanko: Kakšen je naš odnos do polpretekle zgodovine?. *Štajerski tednik*, 27. 7. 2012, str. 6.
- M. K.: Karavla maršala Tita. *Delo*, 24. 5. 1982, str. 2.
- M. K.: Spomenik Slavi Klavori. *Delo*, 5. 7. 1974, str. 5.
- M. P.: Koledar prireditev. *Delo*, 31. 1. 1978, str. 10.
- M. S.: Proslave ob Dnevu JLA. *Zbor občanov: glasilo SZDL Ljubljana-Bežigrad*, 27. 12. 1971, str. 4.
- Marković, Zvezdan: *Jugoslovska ljudska armada (1945–1991)*. Ljubljana: Založba Defensor, 2007.
- Medved, Drago: Knežji duh v vojašnici. *Delo*, 18. 7. 1991, str. 9.
- MG: Doprsni kip Dušanu Kvedru-Tomažu. *Tednik*, 16. 7. 1981, str. 1.
- MG: Prenašanje revolucionarnih tradicij. *Tednik*, 15. 7. 1982, str. 1.
- MG: Uspešni na vseh področjih. *Tednik*, 15. 10. 1981, str. 3.
- MG: V dobro Ptuja naj se podpre predlog za 14 pokrajin. *Štajerski tednik*, 28. 9. 2007, str. 8.
- Miglič, Gozdana: *Spomin je moč: pomniki revolucije v občini Ljubljana-Šiška*. Ljubljana: OK SZDL Ljubljana-Šiška, 1985.
- Mrvič, S.: Naša armada v delih vojakov. *Novi tednik*, 14. 11. 1974, str. 8.

- Muser, Ema: *Spomeniki naj govore: zbornik spomenikov NOB v občini Novo mesto*. Novo mesto: Občinski odbor Zveze združenj borcev NOB, 1972.
- N. L.: Vojak v kamnu. *Delo*, 2. 8. 1974, str. 5.
- Ovčak, Tomaž: Neponovljiva sporočila s soške fronte 'ne obstajajo', ker jih stroka (še) ni odkrila. *Delo*, 17. 3. 1999, str. 14.
- P. B.: Proslave za dan JLA v Zasavju. *Delo*, 18. 12. 1974, str. 15.
- Penič, Lojze: *Zbornik spomenikov narodnoosvobodilnega boja v občini Slovenska Bistrica*. Slovenska Bistrica: Občinski odbor Zveze združenj borcev NOV, Samoupravna interesna kulturna skupnost; Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 1976.
- Pezelj, J.: Več tisoč poljubov. *Dolenjski list*, 21. 12. 1972, str. 12.
- Pipán, David Erik: Spomenik hrabrim braniteljem Rombona. *Na fronti: revija za vojaško zgodovino* 2, 2003, str. 48–52.
- Po poteh krajev spomina – spomeniki in spominska obeležja 20. stoletja na območju nekdanje ptujске občine. *Slovenstvo na Ptujskem v 20. stoletju* (ur. Ljubica Šuligoj). Ptuj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2005, str. 173–198.
- Primc, J.: Odkrili kip svojemu pesniku. *Dolenjski glas*, 8. 12. 1977, str. 19.
- Primc, J.: Vstani, mladina, in stoj kakor hrast!. *Dolenjski list*, 3. 4. 1980, str. 1.
- Rakovec, Andreja: Mariborski spomeniki znanim osebnostim: o vlogi naročnikov in umetnikov v drugi polovici 20. in na začetku 21. stoletja. *Acta historiae artis Slovenica* 20, 2015, št. 1, str. 197–235.
- Rakovec, Andreja: *Spomeniki znanih osebnosti v Mariboru* (zloženska). Maribor: Umetnostna galerija, s. d.
- Rauchensteiner, Manfred: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914–1918*. Wien: Böhlau, 2014.
- Rodman, Magda: Kip sv. Barbare v Vipavi. *Vipavski glas* 14, 1999, št. 50, str. 31–32.
- S. D.: Spomenik heroju v vojašnici. *Delo*, 29. 10. 1971, str. 6.
- S. D.: Spominski relief Šlandrovi brigadi. *Delo*, 6. 9. 1979, str. 12.
- Saje, S.: Po poti Kardeljeve misli. *Glas*, 17. 8. 1979, str. 1.
- Saje, S.: Spoštljiva zahvala Titovemu delu. *Glas*, 25. 5. 1982, str. 1.
- Soban, Branko: Karavla v Prosenjakovcih bo nosila ime Miha Marinka. *Delo*, 14. 8. 1985, str. 2.
- Soban, Branko: Vojaki imajo nov klub. *Delo*, 1. 3. 1978, str. 10.
- Spomeniki NOB na Poljanah*. Ljubljana: Zveza borcev terena 24 talcev, 1960.
- Stružnik, L.: Spomenik heroju Gregorčiču. *Delo*, 27. 10. 1975, str. 8.
- Šarac, Darko: *Prostorski in urbanistični razvoj mesta Ljubljane skozi čas: vpliv vojsk na razvoj mesta*. Maribor: Obzorja, 2021.
- Švajncer, Janez J.: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- V. S.: Dan enote Dušana Kvedra-Tomaža. *Delo*, 17. 7. 1981, str. 2.
- V. Š.: Razstava del vojakov – umetnikov. *Delo*, 16. 12. 1969, str. 5.
- Vrabl, Tone: Simbol sloge. *Novi tednik*, 20. 9. 1979, str. 3.
- Vrabl, Tone: Spomenik heroju. *Novi tednik*, 19. 12. 1974, str. 2.
- Vrabl, Tone: Trdnejša meja s Titom. *Novi tednik*, 13. 5. 1982, str. 7.
- Vresnik, Drago: Vojak sklesal Stanetov kip. *Delo*, 19. 7. 1974, str. 7.
- Vrišer, Sergej: Dva nova spomenika NOB v Mariboru. *Večer*, 17. 7. 1974, str. 7.
- Zadnikar, Janez: Umetniki v sivih haljah. *Delo*, 24. 8. 1968, str. 17.

SPLETNI VIRI

»Doprnski kipi in drugi spomeniki NOB«:
<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/dolane-30.html>

Hanc, Marjana: »Heroj Jože Gregorčič Gorenjc namesto bombe dobil jabolko«:
<https://old.delo.si/novice/slovenija/heroj-joze-gregorcic-gorenjc-namesto-bombe-dobil-jabolko.html>

»Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru: njegov pomen in materialna dediščina«:
<http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>

»Velike Bloke, kasarna – spomenik«:
<https://obelezja.wordpress.com/2018/03/17/velike-bloke-kasarna-spomenik/>

S U M M A R Y

Sculptors–soldiers' monuments gracing Yugoslav People's Army barracks in Slovenia

One of many social groups aspiring to commemorate its past with monuments is the army and its institutions. Slovenia boasts a long history of monuments erected on the initiative of various national

armies to preserve the memory of their commanders, victories, and casualties. Monuments were also unveiled in the courtyards of military barracks, inaccessible to the general public. Aiming to cast itself as a promoter and supporter of visual arts, the Yugoslav People's Army upheld this tradition after the Second World War and decorated several barracks and border posts with monuments to Partisans, national heroes, and postwar politicians, produced by acclaimed sculptors. However, the fifteen-year period between the end of the 1960s and the early 1980s also saw a growing trend of Slovenian barracks gracing their premises with monuments that artistically talented conscripts, mainly fresh art academy graduates, constructed during their compulsory military service to help preserve the memory of national heroes and other central figures of Yugoslavia's military history (from Matija Gubec to Josip Broz Tito) that gave names to respective barracks. Initiatives to erect busts or full-length statues in their honour could be given by sculptors–soldiers themselves in the desire

to impress a memory of their training as well as to create a symbol identifying the entire military complex. On the other hand, monuments could also be procured by commanding officers who took a vested interest in such projects. Some barracks that provided artistically talented conscripts with support and material assistance for their creativity even erected a number of monuments. Given that sculptors–soldiers usually came from other Yugoslav republics, the monuments also symbolized brotherhood and unity among various parts of the state and magnified the status of the army as the “forge” of these values. Whereas a detailed inventory has yet to be made, fifteen such monuments have been documented so far. Most were constructed of concrete and bronze, and solemnly unveiled in the courtyards or parks of barracks. After 1991, six monuments were transferred to unknown locations and nine remain standing on the grounds of the former barracks or those still operating under the Slovenian Armed Forces, largely inaccessible to the general public.

*Doprsni kip Slavka Štandra v Celju.
Foto Celjski tednik, 14. 9. 1967, str. 1.*

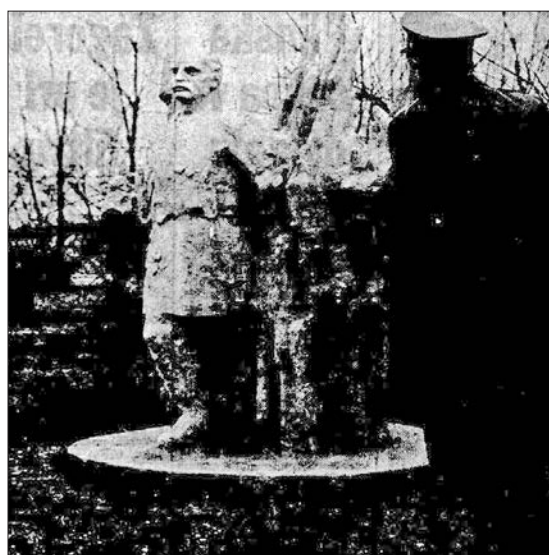
*Kip Josipa Broza Tita v Novem mestu danes.
Foto Dolenjski muzej.*

*Spomenik Matiji Gubcu v Novem mestu.
Foto Vasilije Maras*

*Kipar Pavao Hudek med ustvarjanjem Titovega kipa.
Foto Slavko Dokl, Dolenjski list, 13. 4. 1972, str. 11.*

*Spomenik Matiji Gubcu v Novem mestu ob odkritju.
Foto Slavko Dokl, Delo, 13. 12. 1972, str. 7.*

*Kipar Mirosljub Kostić med delom na kipu Franca
Rozmana. Foto Bogo Čerin, Delo, 19. 7. 1974, str. 7.*

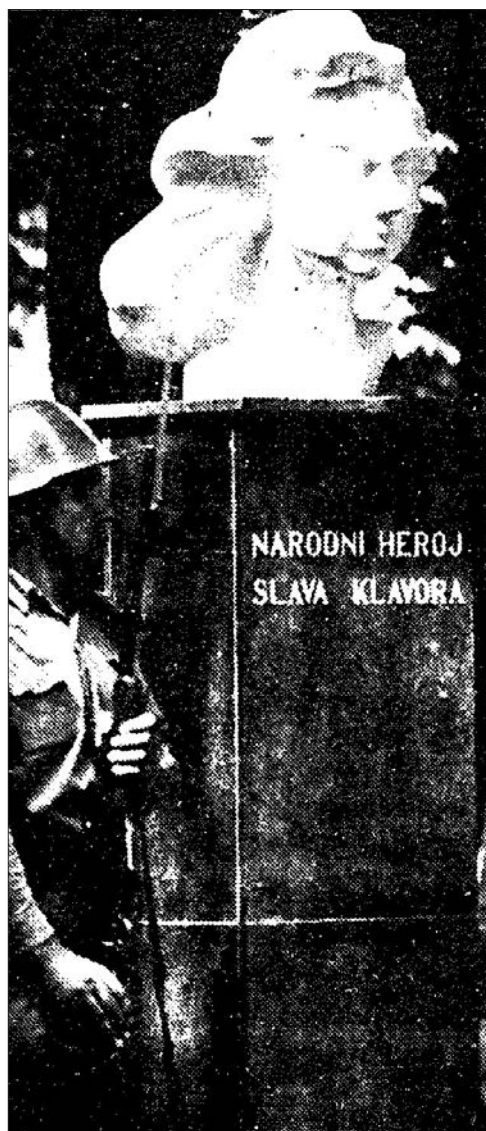
*Spomenik Francu Rozmanu Stanetu v Celju.
Foto Marijan Petan.*

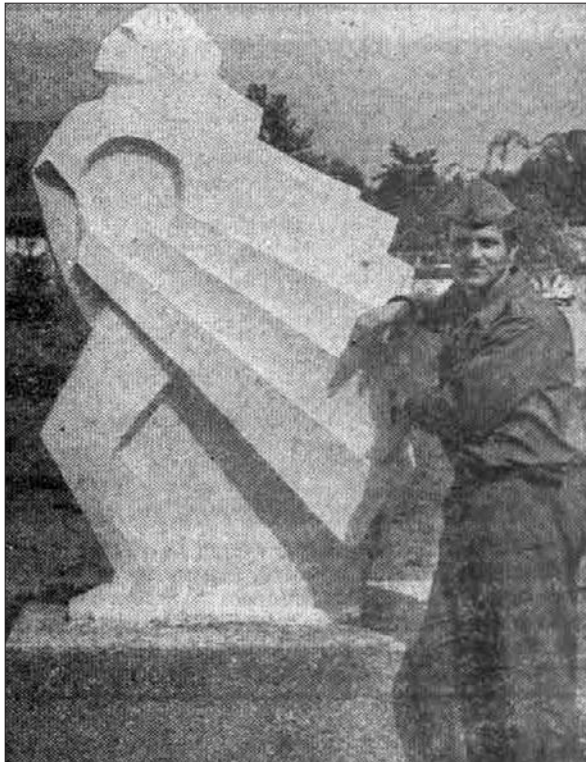
*Doprnsni kip Slave Klavora v Mariboru ob odkritju.
Foto Delo, 5. 7. 1974, str. 5.*

Doprnsni kip Slave Klavora v Mariboru. Foto avtor.

*Odkritje doprsnega kipa Slave Klavora v Mariboru.
Foto Večer, 17. 7. 1974, str. 7.*

*Kip Zmaga na Stari Vrhniki.
Foto Delo, 2. 8. 1974, str. 5.*

*Sestanek avtorjev spomenika Jožetu Menihu
in naročnikov. Foto Novi tednik, 26. 9. 1974, str. 12.*

*Relief Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi v Celju
ob odkritju. Foto Viktor Berk, Novi tednik,
13. 9. 1979, str. 3.*

*Doprnski kip Jožeta Meniha v Celju.
Foto Marijan Petan.*

Relief Slavku Šlandru in Šlandrovi brigadi v Celju. Foto Marijan Petan.

Spomenik junaku Jožetu Gregorčiču

— Bi lahko dobila vojaka Predraga Gradjanina? sva minuli terek na »kapiji« ob vходу v vojašnico Jožeta Gregorčiča v Skofji Loki s fotoreporterjem spraševala fanta, mladega vojaka, ki je bil prav takrat na dežurstvu.

»Malo počakajta,« je dejal, »bomo videli kako bo! Najlaže bi ga dobila popoldne po tretji uri... toda poskusili bomo. Poklical je svojega starejšega kolega, deseterja, ta je poklical komandanta enote in čez nekaj minut naju je komandant že sprejel v svoji delovni sobi.

— Pogovorila bi se rada z vojakom Predragom Gradjaninom, kitarjem, fantom, ki je ustvaril kip, skulpturo, narodnega heroja Jožeta Gregorčiča, katerega slovesno odkritje je bilo minulo soboto! sva zaupala svojo željo komandantu. Takoj je bil za to. Čez nekaj minut je tudi Predrag že sedel v komandantovi delovni sobi.

Predrag Gradjanin je Beograjecan. Rojen je bil sicer v Vrnjački Banji, toda zdaj že več let živi v jugoslovanskem glavnem mestu.

»Po poklicu sem kipar,« je začel pripovedovati. »Obiskoval sem šolo

za upodabljajočo umetnost. Približno pred petimi leti sem jo končal. Pred letom dni pa sem prišel v Skofjo Loko. Služiti vojaški rok, kajpada. Že prve dni sem se odlično vključil v vzoren vojaški kolektiv. Začel sem sodelovati v raznih sekcijah: predvsem seveda v likovni. Že dober mesec po tistem, ko sem oblekel vojaško suknjo, sem si v glavo vcepil in zabil idejo, da moram izdelati skulpturo — kip — narodnega heroja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca, po katerem nosi ime naša vojašnica. Začel sem se seznanjati z njegovo življenjsko potjo, z njegovim revolucionarnim delom pred vojno in med vojno. Na vojno sem imel tudi precej fotografskega gradiva. Pa še prijatelji Jožeta Gregorčiča, njegovi soborci z Jesenic, ki so me obiskovali, so mi povedali marsikatero podrobno iz njegovega življenja. Tako sem vse bolj spoznaval junaška dejanja Jožeta Gregorčiča!«

Ideja je v začetku letošnjega leta dobivala vse bolj dokončne oblike. Predrag je bil vse bolj prepričan, da bo uspel, da mora uspeti. Prav to prepričanje pa je živelo tudi v njegovih prijateljih, vojaki, ki so bili povezani v trden vojaški kolektiv. In tudi starešine so dali Predragu vso podporo.

»S samim delom na spomeniku sem začel konec januarja letošnjega leta,« je pripovedoval mladi beograjski kipar. »Prijatelji so si z zanimanjem ogledovali nastajajoče delo. Prav tako tudi starešine! Moram pa priznati, da sem ustvarjal nekoliko s strahom. Saj veste, moral sem opravičiti zaupanje. Prvič sem se poglobil v vojno tematiko. Prvič sem upodabljal lik narodnega heroja. Pred tem se že imel pet samostojnih razstav, izdelal sem že več deset skulptur, sodeloval sem na simpoziju kiparjev v Bihacu v Bosni in Hercegovini.«

In Predrag je, zdaj že lahko z gotovostjo trdimo, uspel. Ideja, ki je med starešinami in vojaki v vojašnici Jožeta Gregorčiča v Skofji Loki zorela že nekaj let, je zdaj uresničena. Predragu je v letošnjem letu pri delu pomagal ves kolektiv. Z delom talentiranega mladega beograjskega kiparja pa so zdaj tudi vsi zadovoljni. Zadovoljni so vojaki in starešine iz skofješke vojašnice, zadovoljni so na organizaciji ZZB NOV na Jesenicah... Svojega uspeha pa se iskreno veseli tudi Predrag.

Skulptura Jožeta Gregorčiča je izdelana iz litega belega betona. Visoka je 255 centimetrov, široka 135 in dolga 110 centimetrov. Kip znanega slovenskega revolucionarja je postavljen v parku med stavbami vojašnice, nedaleč od spominskega muzeja Jožeta Gregorčiča-Gorenjca.

J. Govekar

Članek o spomeniku Jožetu Gregorčiču in kiparju Predragu Gradjaninu. Foto Glas, 31. 10. 1975, str. 16.

Spomenik Jožetu Gregorčiču v Škofji Loki. Foto avtor.

Obnova spomenika Jožeta Gregorčiča v Škofji Loki leta 2012. Foto delo.si.

Kipar Aleksandar Mančić med ustvarjanjem doprsnega kipa Mirka Bračiča. Foto M. Glavonjič, Dolenjski list, 22. 9. 1977, str. 5.

Spomenik Josipu Brozu Titu v Mariboru. Foto avtor.

Doprsni kip Dušana Kvedra na Ptujju ob odkritju. Foto OM, Tednik, 16. 7. 1981, str. 1.

Kip Dušana Kvedra na Ptujju. Foto Kamra.

Spomenik pohorskim partizanom v Slovenski Bistrici. Foto Drago Selinšek.

Trije spomeniki v celjski vojašnici. Foto Andrej Kresnik.

Po razstavah

Na Dvoru ulita umetnost. Občasna zgodovinska razstava. Dolenjski muzej Novo mesto, oktober 2021–april 2022

Prvega oktobra 2021 je minilo 130 let od prenehanja delovanja železarne na Dvoru pri Žužemberku. V Dolenjskem muzeju Novo mesto smo se odločili, da obletnico zaznamujemo s priložnostno razstavo in publikacijo, v kateri je poudarek na lepoti litoželeznih predmetov, ulitih na Dvoru. Takšna odločitev je posledica dejstev, da je dr. Matija Žargi, največji poznavalec in raziskovalec te železarne, leta 2000 izdal obsežno delo, kjer izčrpno obravnava zgodovino te železarne. Poleg tega temeljnega dela obstajajo še katalog prve razstave iz leta 1980 in več manjših prispevkov. V navedenih delih je bil poudarek na vsebini prispevkov in manj na slikovnem gradivu. Glede na to, da Dolenjski muzej Novo mesto hrani največjo zbirko dvorskih predmetov, smo se odločili, da v pu-

blikaciji in na razstavi pokažemo vso lepoto predmetov, ulitih na Dvoru.

Strokovni delavci Dolenjskega muzeja so se že od ustanovitve muzeja (1950) zavedali pomembnosti ostankov železarskih objektov in številnih izdelkov. Muzej je organiziral tri sistematične akcije zbiranja predmetov, in sicer v letih 1961, 1977 in 1979. Od tedaj dalje poteka sprotno dopolnjevanje zbirke, ki trenutno obsega 360 predmetov.

V našem muzeju so bili dvorski predmeti predstavljeni dvakrat, na občasnih razstavah leta 1980 in 1996. Ves čas je bilo več različnih neuspešnih poskusov iskanja ustreznih prostorov za postavitve stalne razstave na Dvoru. Trenutno potekajo priprave na obnovo objektov železarne, ki so v lasti Republike Slovenije. V t. i. lončariji je predvidena razstava o naravnih znamenitostih doline reke Krke in o zgodovini dvorske železarne. Upajmo, da bo tokrat obnova realizirana, da se v doglednem času postavi stalna

Pogled na most med Dvorom in Jamo ter napeljavo vode iz reke Krke v območje železarne, okoli leta 1880 (foto: Julius Muller, Ljubljana; hrani: Dolenjski muzej Novo mesto).

Pogled na razstavo Na Dvoru ulita umetnost (foto: Boštjan Pucelj, 2021).

razstava o zgodovini železarne v obnovljenem objektu bivše železarne na Dvoru.

Dolenjska je dosegla prvi višek v taljenju železove rude in izdelavi izdelkov iz te surovine v starejši in mlajši železni dobi od 8. do 1. stoletja pred. n. št., o čemer govori uvodni pano na razstavi in obsežna stalna arheološka razstava Dolenjskega muzeja Novo mesto.

Železarna na Dvoru je bila ustanovljena leta 1795. Zaradi nasprotovanja lastnikov železarskih podjetij na Kranjskem, ki so se bali konkurence, je družina Auersperg kar 31 let čakala na gradbeno dovoljenje za gradnjo železarne. Vzroki za ustanovitev železarne na Dvoru so bili podjetnost družine Auersperg, ki je bila lastnik obsežnih zemljišč v teh krajih, vodna energija reke Krke, obsežni gozdovi v neposredni bližini kraja, nahajališča železove rude na Dolenjskem in dostopnost delovne sile.

Objekte železarne so postopoma gradili na obrežju reke Krke. Vodo so uporabljali za pogon mehov za vpihovanje zraka v plavž in peči, pogon kovaških kladiv, pranje in drobljenje rude, pogon strojev v mehaničnih delavnicah, stružnic za les in brusov ter žag in črpalk.

V železarni na Dvoru so ves čas obratovanja uporabljali oglje, ostale železarne na Slovenskem pa tudi premog. Ogljarji so bili zaposleni v železarni. V poletnih mesecih se je okoli 40 družin preselilo v gozdove v preprosta bivališča, kjer so v okolici ogljarji kuhali oglje. Na Dvoru so imeli sredi 19. stoletja dve skladišči za oglje, kjer so skladiščili okoli 7000 sodov oglja (1 sod = 38 kg oglja). Tretje skladišče za oglje, ki je bilo namenjeno prodaji, so imeli v Trstu.

Dvorski rudarji so železovo rudo nabirali in kopalni na površju zemlje. Med vsemi železarnami na

Vodnjak v Višnji Gori je sestavljen iz dveh antičnih vaz in osrednjega dela. Na osrednjem delu je stebel, ki ima na sredi dva izliva v obliki živalskih glav in se na vrhu zaključuje s kipom Janeza Vajkarda Valvasorja. Ulit je bil leta 1872. Leta 2021 je bil restavriran v Restavratorskem centru ZVKDS (foto: Borut Peterlin, 2021).

Leta 2011 so v Ljubljani za izlivom Gradaščice v Ljubljanico postavili most za pešce imenovan Hradeckega most.

Po prvotnih načrtih naj bi večino prvotnega mostu obnovili in postavili na novo lokacijo. Zaradi dotrajanosti ograje so obnovili le konstrukcijo in jo prestavili na novo lokacijo, ograjo pa na novo ulili. Večino originalne ograje prvotnega mosta hrani Dolenjski muzej Novo mesto (foto: Borut Peterlin, 2021).

Kranjskem je imela omenjena železarna najbolj oddaljena rudišča, kar od tri do devet ur z vozovi. Rudarili so v okrajih Mokronog, Ljubljana z okolico, Radeče, Kostanjevica na Krki, Metlika, Trebnje, Višnja Gora, Velike Lašče in Novo mesto. Največje rudišče je bilo Hrastno pri Sentrupertu. Z rudišč so furmani, ki so bili tudi zaposleni v železarni, rudo dovažali z vozovi na Dvor.

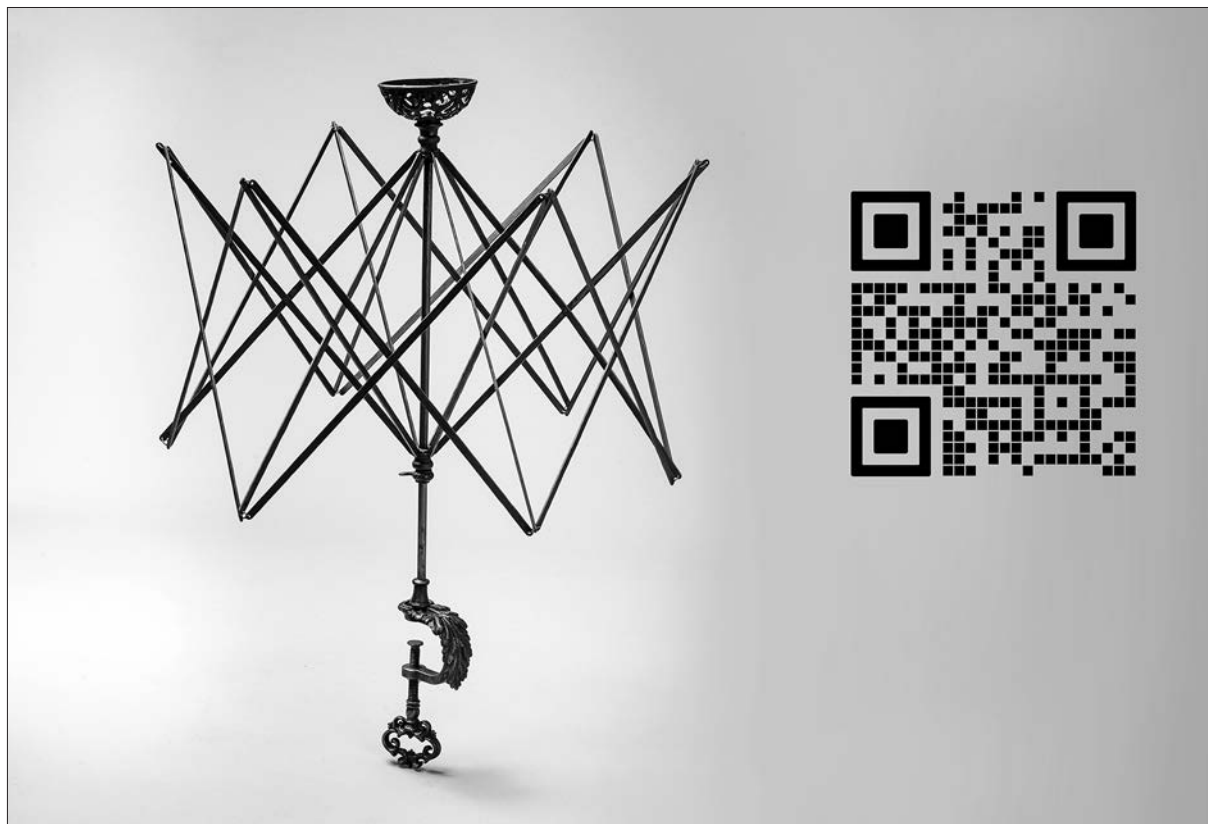
V začetku 19. stoletja je bilo v železarni zaposlenih 300 delavcev, sredi stoletja okoli 750, v drugi polovici pa povprečno 700 delavcev. Med zaposlenimi je bilo največje število furmanov, ki so prevažali rudo, oglje in končne izdelke. Sledili so jim rudarji, gozdni delavci, livarji, oglarji in plavžarji. Med zaposlenimi je bil tudi zdravnik, kar je bila redkost v tistem času. V času obratovanja se je zamenjalo enajst direktorjev. Največje spremembe je železarna doživela med letoma 1820 in 1836, v času vodenja Ignaza Pantza, ki je železarno iz fužine preusmeril v moderno železolivarno.

V železarni so izdelovali uporabne in okrasne izdelke iz kovanega ali litega železa. Po letu 1833 so ulivali izdelke umetniškega liva, po katerih je bila železarna najbolj poznana in ni imela konkurence med slovenskimi železarnami. Iz litega železa so izdelovali kuhinjske skledе in posode, kotle ter peči, možnarje, uteži, plošče za štedilnike in kolesa. Iz kovanega železa pa tračno železo različne kakovosti. Leta 1820 so poleg naštetega izdelovali 14 različnih modelov peči za ogrevanje stanovanj za kurjenje na premog ali drva, poljske in ladijske topove, strelivo, vodovodne cevi, podboje in pokrove za kanale. Leta 1836

so izdelovali 94 vrst strojev, delov zanje, orodja, kuhinjskih posod, likalnikov, peči, strešnikov, nagrobnih križev, ograj, uteži in že 89 vrst umetnoobrtnih izdelkov: cesarsko-kraljeve grbe, nabožne in antične reliefe, plastike, obtežilnike, podstavke za ure in likalnike, svečnike, nakit itd. Med večja naročila sodijo mestni vodnjaki, ograje mostov in posebej naročeni nagrobniki. Večina teh izdelkov je bila proizvedenih v drugi polovici 19. stoletja. Na Dvoru so ulili vodnjake za Žužemberk in Višnjo Goro, Kranj (stal med letoma 1883 in 1919) in Novo mesto. Vodnjaka v Žužemberku in Višnji Gori še stojita. V Novem mestu so ga 4. oktobra 1861 postavili na Glavnem trgu, skupaj z napeljavo vode iz reke Krke od mestnega mlina. Ob izgradnji vodovoda so leta 1903 vodnjak odstranili in ga prodali gimnazijskemu profesorju. Ta ga je poklonil avstrijskemu mestu Traberg, kjer so ga leta 1961 odstranili in prodali za staro železo.

Pomembno je bilo naročilo za izgradnjo novega mosta na mestu Čevljarskega v Ljubljani, ki so ga po ljubljanskem županu poimenovali Hradeckega most. Otvoritev je bila 18. oktobra 1867. Leta 1932 so most prestavili za bolnišnico, kjer je stal do leta 2010. Leta 2011 so v Ljubljani za izlivom Gradaščice v Ljubljanico postavili most za pešce. Obnovili so prvotno konstrukcijo Hradeckega mostu, ograjo pa na novo ulili. Večina originalne ograje je bila prepeljana v Dolenjski muzej.

Med pomembne izdelke železarne sodijo tudi nagrobni križi in spomeniki, med katerimi izstopajo nagrobnik družine Zois, ki stoji na ljubljanskih Žalah, ter Langerjev nagrobnik in Smolovi nagrobniki ob

Motovilo za navijanje štren z mislimi, skritimi pod QR kodo (foto: Borut Peterlin, 2021).

cerkvi in na pokopališču v Šmihelu v Novem mestu.

Železarna je imela skladišča končnih izdelkov na Dvoru, v Ljubljani, Trstu in Benetkah. Največ izdelkov so prodali v severni Italiji in na Hrvaškem.

Vzroki za zaprtje železarne so bili prometna oddaljenost Dvora, razpršena in prometno oddaljena rudišča, slabša kakovost železove rude, oddaljena tržišča ter nizke cene železa na trgu. Leta 1891 je železarna prenehala delovati, kar je povzročilo plaz izseljevanja prebivalcev, saj je bila železarna edini večji industrijski obrat na ožjem Dolenjskem.

Železarna na Dvoru je bila v marsičem med prvimi na Slovenskem. V njej so prvi na Slovenskem leta 1804 lito železo talili neposredno iz plavža. Leta 1833 je postala največja železolivarna južno od Alp. Bila je prva železarna na Slovenskem, ki je uvedla kupolne peči za izdelavo litoželeznih izdelkov. Posebnost proizvodnje so bili izdelki umetniškega liva, ki so bili odlikovani na treh industrijsko obrtnih razstavah notranje avstrijskih dežel in bili brez konkurence med železarskimi izdelki na Slovenskem. Bila je tudi prva železarna na Slovenskem z urejenim socialnim zavarovanjem delavcev in med prvimi tovarnami, ki je sprejela delovni red za delavce.

Na razstavi in v publikaciji so prikazani najlepši predmeti v smiselni povezavi s prikazom zgodovine železarne, ki obsega naslednje vsebine: oglarjenje, rudarjenje, razvoj objektov železarne, zaposleni de-

lavci, raznovrstnost izdelkov in proces ulivanja. S fotografskim gradivom so prikazani izdelki na terenu (Hradeckega most v Ljubljani, pokopališče stiških menihov, nagrobniki družine Zojs, Langer in Smola, vodnjak v Žužemberku in Višnji Gori, itd.).

Razstava je opremljena tudi z digitalnimi vsebinami. Triminutni film nazorno prikazuje proces ulivanja litoželeznih izdelkov. Na voljo so 3 D prezentacije vodnjaka v Žužemberku, Zoisovega nagrobnika v Ljubljani, železarskega kompleksa na Dvoru in motovila za navijanje štren. Vse digitalne vsebine so dostopne na razstavi in internetni strani Dolenjskega muzeja.¹

Didaktične vsebine omogočajo aktivno udeleževanje obiskovalcev vseh starostnih skupin in pripomorejo k lažjemu razumevanju uporabe predmetov: sezuvanje obutve z rogačem, navijanje štren na motovilo, preskus teža nekdanjih likalnikov, izdelava rozete iz vodilnega motiva razstave in uporaba oglja v likovni dejavnosti.

V istoimenski publikaciji je objavljenih sto šestindeset fotografij izdelkov dvorske železarne. Namenjena je širši javnosti bralcev. Starejši lahko ob branju obujajo spomine na mladost in svoje prednike, mlajši pa spoznavajo preteklost naših krajev in ljudi.

¹ <https://www.dolenjskimuzej.si/si/razstava/4018/>, 18. 1. 2022.

Vrtna miza in stol. Tovrstne garniture so stale tudi pred stavbo zdravilišča v Dolenjskih Toplicah (foto: Borut Peterlin, 2021).

Na Dvoru so izdelovali številne kuhinjske posode različnih oblik in velikosti, za kuhanje na odprtem ognju, v peči ali na štedilniku (foto: Boštjan Pucelj, 2021).

Gladenje oblačil sega v prazgodovinska obdobja, množičen pojav likalnikov in s tem likanja pa v zadnjih dvesto let. Glede na način segrevanja likalne ploskve na likalniku poznamo likalnike na oglje, z likalnim železom, nasadilne likalnike in krojaške likalnike (foto: Borut Peterlin, 2021).

Strelni možnarji so bili namenjeni streljanju s smodnikom med spopadom in tudi pokanju s smodnikom ob večjih cerkvenih praznikih, javnih dogodkih, kot so npr. blagoslovitve društvenih zastav, ali ob pričetkih pomembnejših del, kot so trgatav, žetev itd. (foto: Borut Peterlin, 2021).

Večina objavljenih in razstavljenih predmetov na tokratni razstavi je iz zbirke Dolenjskega muzeja Novo mesto, manjše število iz Narodnega muzeja Slovenije in Marinčeve zbirke na Dvoru, ki je v lasti Občine Žužemberk.

Z razstavo in publikacijo želimo širiti vedenje o visoko kvalitetnih metalurških in umetniških izdelkih, ki so jih bili sposobni izdelati naši predniki in s tem dvigniti ponos in samozavest med domačini na Dolenjskem in v širšem slovenskem okolju. S fotografijami Boruta Peterlina je knjigi dan umetniški pridih, kot so dvorski izdelki umetniškega liva sami.

Razstavo in publikacijo je pripravil Dolenjski muzej Novo mesto. Avtorica razstave in publikacije je Majda Pungerčar, oblikovalka pa Maja Rudolf Markovič. Strokovno svetovanje s področja livarstva sta nudila prof. dr. Primož Mrvar in doc. dr. Mitja Petrič iz Naravoslovnotehniške fakultete iz Ljubljane.

Literatura:

Pungerčar, Majda: *Na Dvoru ulita umetnost*. Novo mesto; Dolenjski muzej, 2021.

Šorn, Jože in Matijevič, Meta in Žargi, Matija: *Železarna na Dvoru pri Žužemberku*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 1980.

Žargi, Matija: *Železarna na Dvoru ob Krki 1795–1891*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba; [Ljubljana]: Narodni muzej Slovenije, 2000.

Majda Pungerčar

Jubilej

Vinko Rajšp na pragu osmega desetletja

Vinko Rajšp se je rodil v ponedeljek, 21. januarja pred sedemdesetimi leti, v prestopnem letu 1952. To leto slovi po skoraj nepredstavljenem pojavu: pred sredo februarja je Slovenijo zasul »stoletni sneg« in debelina snežne odeje je ponekod v nižinah dosegla kar poldrugi meter. Dan pred Vinkovim rojstvom pa je 20. januarja prišlo do enega najbolj mračnejših dogodkov (ne le) tega leta: na novomeški železniški postaji je bil izveden poizkus atentata na ljubljanskega pomožnega škofa Antona Vouka oziroma njegovega sežiga. Teh dveh opaznih dogodkov iz leta njegovega rojstva pa ne gre povezovati z Vinkovo zanimivo in uspešno življenjsko izkušnjo.

Rojen je bil doma, na Vardi (Jurovski dol). Na njegov rojstni dan goduje ženska svetnica sv. Neža, ki ji dan zatem, 22. januarja, sledi praznik svetega Vincenca. Po tem, časovno najbližjem zavetniku, sta zakonca Rajšp poimenovala svojega prvorojenca. V

zakonu se je rodilo še sedem otrok, od tega šest deklet. Občasno so pri družini živele še tri osirotele sestrične, katerih oče je leta 1948 umrl za posledicami mučenja v taborišču Šterntal, kmalu za njim pa se je poslovila še mama.

Rajšpovi so živeli od kmečkih pridelkov in njihove prodaje na tržnici v Mariboru, kamor jih je mama najprej prevažala s kolesom, po letu 1960 pa z avtobusom s pol ure oddaljene postaje. Družina je živela zelo skromno. Pri domačijskih opravilih so pomagali vsi člani, npr. pri luščenju bučnih semen tudi otroci. Vinko je kasneje opisoval svoje izkušnje z varovanjem ovac, ko se je zbal, da mu je v hudi vročini ena poginila. Radio in televizija sta tedaj tako pri Rajšpih kot pri večini Slovencev pomenila nedosegljivo razkošje; prvi preprost radioaparater je prišel k hiši šele leta 1964. Da bi si izboljšali življenjske razmere, je oče leta 1969 odšel delat v Nemčijo v bližino Stuttgarta in tam ostal do upokojitve. Vinko ga je med počitnicami večkrat obiskal in se v Nemčiji privadil tujeje-

zičnega okolja vključno z uporabo javnih prevoznih sredstev, ki marsikomu predstavljajo trd oreh. Pač pa – razumljivo – ni pridobil izkušenj z obiskovanjem restavracij, ki mu je vselej zbuvalo nekaj nelagodja.

S pomočjo očetovega zaslužka so mama in otroci, ki so mamo spoštljivo vikali, gospodarili doma; otroci so odraščali in se osamosvajali, družina pa si je solidno opomogla in se tudi opremila s kmetijskimi stroji. Težka zgodnja življenjska izkušnja je pripomogla k temu, da so otroci zrasli v občudovanja vredni složnosti, medsebojni podpori in skrbi drug za drugega. Vajen od doma je (bil) Vinko tudi zunaj domačega okolja pripravljen nuditi podporo in pomoč tistim, ki so ju potrebovali.

Osnovno šolo je obiskoval v Jurovskem dolu. Tudi tu je vladalo siromaštvo. Na zaključni izlet konec osemletke otrok niso peljali z avtobusom, ampak kar s kamionom. Po končani osnovni šoli je Vinko obiskoval dva razreda na jezuitski gimnaziji v Dubrovniku, ki pa nista bila priznana kot redna gimnazija. To je nadoknadil z razrednimi izpiti na gimnaziji na Ptuju, nato pa nadaljeval šolanje in leta 1973 maturiral na Prvi gimnaziji v Mariboru. Na materino željo se je nato najprej vpisal na študij teologije, ki pa ga je zaradi študentskega vzdušja na njej zamenjal za študij zgodovine, kjer se je imenitno vživel in leta 1980 diplomiral s temo *Čarovniški procesi na Slovenskem* pri mentorju prof. dr. Bogu Grafenauerju.

Po diplomi je krajši čas prek študentskega servisa sodeloval v Narodnem muzeju, kjer je bil zadolžen za postavitve muzejske zbirke *Taborsko gibanje 1968–1871* v Ljutomeru. Zaposlitev je dobil najprej na Občini v Ljutomeru, nato pa leta 1981 kot kustos v Narodnem muzeju. Leta 1983 se je zaposlil na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Istega leta je pod mentorstvom prof. dr. Vasilija Melika magistriral na temo *Hohenwartova vlada in Slovenci 1871*, šest let kasneje, 1989 pa pod okriljem istega mentorja doktoriral z disertacijo *Dunajski dnevnik o slovenski politiki v letih 1870 in 1871*. Zagovor je prisotnim ostal v nepozabnem spominu, saj jih je po njem Vinko pogostil s pristnimi slanimi prekmurskimi gibanicami, ki mu jih je za to priložnost spekla mama in mu jih pripravila poln pehar.

Na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, kjer je ostal do leta 2000, je po opravljenem doktoratu pridobil naziv znanstvenega sodelavca, leta 1994 višjega znanstvenega sodelavca in leta 1999 svetnika. Od leta 1996 do 2000 je bil predstojnik inštituta.

Raziskovalno delo mu je in mu še pomeni veliko, zanj je (bil) pripravljen seči tudi v lasten žep. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so bili osebni računalniki dragi, inštituti Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU pa so imeli na razpolago kvečjemu enega ali dva z majhno zmogljivostjo. Vinko si je iz lastnih prihrankov kupil računalnik, s katerim je po službi nadaljeval z raziskovalnim delom doma. Tudi

sicer je šel v korak s časom in si zaradi slabega vida dokaj zgodaj poleg očal na priporočilo oftalmologa omislil kontaktne leče, kar tedaj ni bilo samoumevno.

V strokovnih raziskavah je obravnaval razdobje 16. do 18. stoletja: narodnopolitična vprašanja, vprašanja reformacije in Cerkve, čarovniške procese, zgodovinsko kartografijo in topografijo. Pisal je elaborate za zgodovino prometa v okviru inštitutskega projekta Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Kot navdušen kolesar je združil zgodovinsko zanimanje za protestantizem z ljubeznijo do kolesarstva in se leta 1986, ob 400-letnici Trubarjeve smrti, podal s kolesom na večdnevno turo iz Ljubljane v nemški Tübingen po poti, ki jo je na begu iz domovine ubral in opisal Trubar sam.

Študijske teme so Vinka povezale z arhivskimi ustanovami in knjižnicami na Dunaju, kjer je vsako leto v poletnih mesecih prebil več tednov. Na inštitutu je prejel povračilo le za enotedensko študijsko bivanje na Dunaju, z zategovanjem pasu pa je z deljenimi sredstvi tam preživel mnogo dlje. Pomagala mu je teta, ki je delala v domu za ostarele (*Caritas Socialis*) na Dunaju in mu nudila sobo, on pa se je v domu udingal kot nočni vratar. Tudi na Dunaju ni bil brez kolesa in obveznega nahrbtnika. V prometni nesreči ga je z avtomobilskimi vrati, ki jih je neprevidno odprl, podrl ugledni Dunajčan. Vinku je za uničeno kolo ponudil odškodnino – novo vrhunsko kolo po lastni izbiri in razšla sta se brez zamere in hude krvi. Sicer pa je na Dunaju spletel številna znanstva in prijateljstva, npr. z organizatorjem in publicistom Felixom Bistrom ter z upraviteljem študentskega doma Korotan, slovenskim duhovnikom in mecenom, patrom Ivanom Tomažičem.

V »Vojnem arhivu« »Avstrijskega državnega arhiva« je Vinko pregledoval kartografsko gradivo in naletel na jožefinske vojaške zemljevide. Porodila se mu je misel, da bi bilo vredno iz obsežnega gradiva objaviti karte za slovensko ozemlje. Zamisel ni bila povsem nova, nanjo so že prej pomislili tudi v Arhivu Republike Slovenije, vendar pa je bil Vinko tisti, ki se je uspešno lotil njene realizacije; ta takó zaradi organizacije dela z ekipami arhivskih in drugih sodelavcev, kot zaradi pridobivanja sredstev za drag natis kakovostnih reprodukcij, ni bila niti malo preprosta. Po vzorčnem zvezku, ki je izšel leta 1994, je Vinko v letih 1995 do 2001 objavil sedem zvezkov dela *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, s katerim je opozoril nase tudi tuje strokovnjake. V svojih inštitutskih letih je sprožil tudi daljnovidni in daljnosežni projekt objav spominskih zbornikov ob 80-letnicah rojstva akademikov – zgodovinarjev in nepogrešljivih sopotnikov Zgodovinskega inštituta Milka Kosa. Zamisel se mu je porodila leta 1995 ob nenadni smrti akademika Grafenauerja, ki bi naslednjega leta dopolnil 80 let. Nagovoril je številne domače in tuje avtorje, ki so za publikacijo pripravili prispevke, in *Grafenauerjev zbornik* je kot prvi v seriji izšel leta

1996. Sledilo mu je še osem tovrstnih zbornikov z avtorsko in uredniško (so)udeležbo Zgodovinskega inštituta Milka Kosa.

Vinko je bil vključen tudi v študijski proces na Mariborski univerzi, kjer je leta 2000 pridobil naziv docenta. Na mariborski Pedagoški/Filozofski fakulteti je predaval evropsko zgodovino novega veka, do 2012 pa je pri študiju geografije na Fakulteti za humanistične študije v Kopru v posameznih letih predaval o zgodovini kartografije. V Avstriji je sodeloval z univerzama v Gradcu in na Dunaju, ob »Avstrijski nacionalni knjižnici« in »Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju« pa je raziskovalno obiskoval še »Štajerski deželni arhiv« v Gradcu in »Koroški deželni arhiv« v Celovcu.

Leta 2000 je kandidiral in bil sprejet za direktorja leta 1998 ustanovljenega Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju. Ta je imel do leta 2014 svoj sedež v najetih prostorih poldrugo stoletje stare stavbe Knafljeve ustanove (Seilerstätte 2), za katere je inštitut plačeval ne zanemarljivo najemnino. V okviru nekdanje univerzitetne Knafljeve ustanove je bila hiša namenjena bivanju kranjskih študentov. V 90-ih letih je bilo v njej več stanovanj, namenjenih raziskovalnim obiskom slovenskih znanstvenikov na Dunaju. Leta 1993 je prevzela upravo Knafljeve ustanove celovška Mohorjeva družba in jo leta 1995 pravno preoblikovala iz univerzitetne v privatno/zasebno (profitno) ustanovo.

Vinko je veliki meri zaslužen za realizacijo obnove propadajoče stavbe, ki je v prvih letih našega tisočletja potekala po izvornih načrtih v skladu z navodili dunajskega spomeniškega urada. Gradbeni posegi na stavbi so od Vinka zahtevali veliko samoodrekanja: stanoval je v le za silo bivalnem prostoru v hiši, ki so jo renovirali, pohištvo pa je bilo nabrano iz opuščenih študentskih sob. Tudi po končani obnovi, ko so se v hišo vrnili študentje, si ni privoščil posebnega udobja: v prvem nadstropju je imel skromno stanovanjce, kuhinjo, ki je bila prehodna in odprta proti knjižnici, pa je dal na razpolago tudi študentom. Hala v pritličju je bila namenjena razstavam in številnim inštitut-

skim prireditvam, ki so se jih slovenski intelektualci in kulturniki na Dunaju redno udeleževali. Po koncu prireditve je sledila skromna zakuska ob pogovorih in sklepanju zanimivih znanstev. Na pladnjih z delikatesami so prevladovala mesnina, praviloma pa so izostali mlečni namazi in siri – hrana, ki Vinku ne prija. Ob nabavi sestavin za namen družabnega srečanja se je ravnal po svojem priljubljenem reklu: Naj bo mucek ali pesek, samo da je mesek.

Inštitut je pod Vinkovim vodstvom (so)organiziral več odmevnih mednarodnih konferenc in izdal več zbornikov, zasnoval je tudi zbirko Srednjeevropska znanstvena knjižnica. Kot priznanje za svoje delo je Vinko leta 2008 prejel »Avstrijski častni križ za znanost in kulturo«. Leta 2014, ko so ga slovenski ustanovitelji poslali v stečaj, je inštitut prenehal delovati. Njegovo poslanstvo nadaljuje leta 2016 ustanovljeni Slovenski inštitut, ki pa ne najema več (pre)dragih prostorov v stavbi Knafljeve ustanove. Poslovodja novega inštituta je Vinko, ki se je po krajšem razdobju brez zaposlitve in samozaposlitve leta 2017 upokojil, še vedno pa raziskovalno deluje. Med tednom živi na Dunaju v najemniškem stanovanju, konce tedna pa preživlja doma v Ljubljani, kjer sta z ženo Mojco zasnovala kar številno družino, v kateri so rasli štirje otroci: ob dveh posvojenih fantih dvojčkih še hčerka in sin. Starejša fanta sta že pri kruhu, hčerka končuje študij arheologije na Dunaju, najmlajši fant pa varnost v Ljubljani.

Ob jubileju želimo Vinku čim več nadaljnjih raziskovalnih uspehov in prijetnih družinskih trenutkov. Upamo, da je jubilarant okroglo obletnico praznoval ob svojem najljubšem prazničnem meniju: pohani piški, belem rižu in solati iz rdeče pese. Zaključimo te utrinke z motom Vinkovega pokrovitelja sv. Vincenca, zaščitnika vinogradov in vinogradnikov: Če na Vincenca sonce peče, dobro vince dozori, ki po grlu gladko teče, motne dela ti oči. Letos je bil 22. januar sončen. Počakajmo na martinovo, pa bomo videli, če pregovor drži.

Darja Mihelič

3 KRONIKA²⁰²¹ 69

IZ ZGODOVINE ŠOŠTANJA

Ocene in poročila

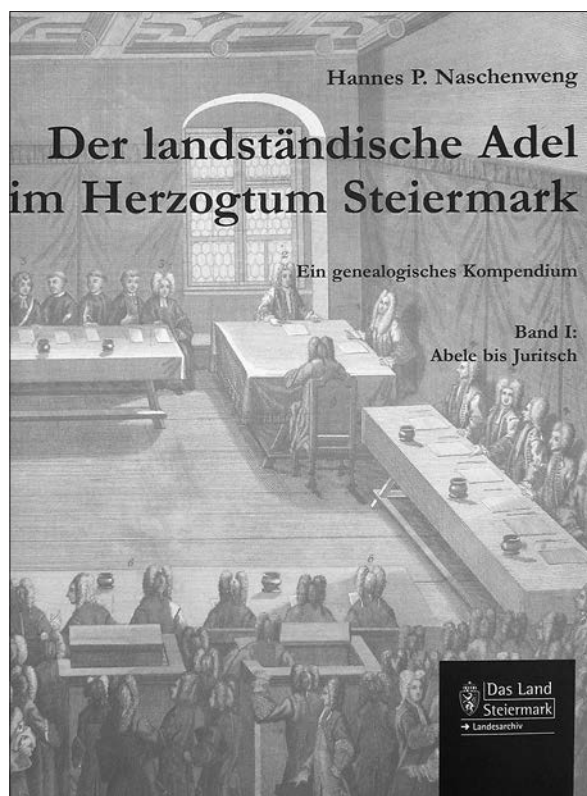

Hannes P. Naschenweng: Der landständische Adel im Herzogtum Steiermark. Ein genealogisches Kompendium. Band I: Abele bis Juritsch; Band II: Lachawitz bis Zwickl, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 43/1 in 43/2 (ur. Gernot Peter Obersteiner), Steiermärkisches Landesarchiv, Graz 2020, 1052 strani.

Kdor se ukvarja z novoveško zgodovino Štajerske, najbrž pozna avstrijskega oziroma graškega zgodovinarja Hannesa P. Naschenwenga (roj. 1947). Če se ni seznanil s kakšnim od njegovih člankov v znanstvenih revijah naših severnih sosedov, na primer v *Blätter für Heimatkunde*, v *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* ali v *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, kjer je objavljala zlasti o zgodovini nekdanjega benediktinskega nunskega samostana – današnji župnijski cerkvi – v Gössu in o znameniti štajerski plemiški družini Eggenberg, pa verjetno pozna njegovo monografijo o štajerskih deželnih glavarjih v obdobju med letoma 1236 in 2002 (*Die Landesbauptleute der Steiermark (1236–2002)*, Graz 2002). Naschenwengova najnovejša monografija v dveh knjigah o deželanskem plemstvu vojvodine Štajerske predstavlja krono njegovega znanstvenega dela.

Monografija je izšla leta 2020 v zgolj 50 izvodih, pri čemer je komplet stal (za avstrijske razmere) simboličnih 50 evrov. Število 50 se ne pojavlja naključno, saj predstavlja avtorjevega raziskovalnega »abrahama«. Vodilo pri izdaji monografije je bilo, da je deželansko plemstvo obdelano tudi za (avstrijsko) Štajersko. Če je bilo to v drugih avstrijskih deželah že tematizirano (na primer v grbovni knjigah (*Wappenbücher*) t. i. Siebmacherja), pa Siebmacherjeva knjiga za Štajersko (IV/7), ki jo je leta 1917 uredil Johann Baptist Witting, obsega le plemiške družine med črko »A« in priimkom »Caracciolo«. Pri tem so v knjigi obravnavane nekatere družine, ki sploh niso dosegle deželanstva.

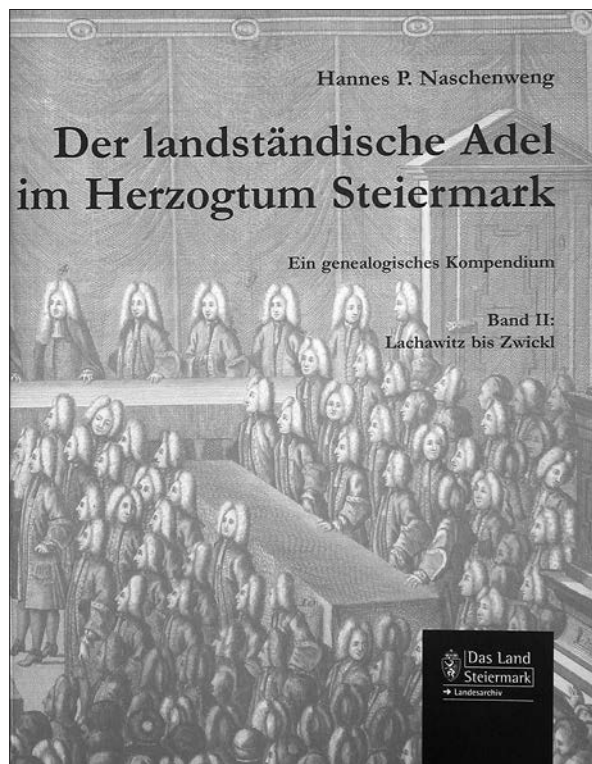
Predstavitve monografije, natisnjene v začetku leta 2020, je bila zaradi širjenja epidemije virusa covid-19 z marca prestavljena na 30. september, ko se je z njo v graškem Deželnem arhivu (Steiermärkisches Landesarchiv) zaključil program Štajerskega arhivskega dne v letu 2020 (Steirisches Archivtag 2020:

»Archiv und Kloster«). Monografijo je namesto avtorja predstavil direktor Deželnega arhiva in urednik monografije, dr. Gernot Peter Obersteiner. V duhu odprte znanosti (open access) je širši javnosti v celoti dosegljiva na spletni strani Deželnega arhiva.¹ Pri tiskani verziji so za razliko od e-publikacije dodane barvne upodobitve grbov nekaterih plemiških družin. Po drugi strani pa bo e-publikacija sproti aktualizirana in jo bo mogoče v dopolnjeni obliki še naprej brezplačno sneti z navedene spletne povezave. Trenutno si je mogoče prenesti pdf datoteko prvotne izdaje iz leta 2020, ki sicer obsega avtorjeve raziskave do julija 2019.

Naschenwengov najnovejši genealoški priročnik štajerskega deželanskega plemstva prinaša obravnavo na desetine družin. Pri posamezni nas avtor uvodoma navadno seznanil z njenim izvorom, sledi seznam plemiških diplom in opis plemiškega grba. Osrednji

¹ <https://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/beitrag/1279-9919/77967720/>

prostor zavzemajo genealoške preglednice, kjer so bolj razvejane družine obravnavane po svojih linijah in vejah. Pred obravnavo nove je v drobnem tisku naveden seznam uporabljenih virov in literature.

Nekaterih družin, ki so že bile podrobneje obravnavane v drugih (Siebmacherjevih) publikacijah, na primer Attemsov, Stubenbergov, Trauttmansdorffov in Welzerjev, avtor ni obdelal celostno, ampak v strnjeni obliki. Pri nekaterih drugih, denimo pri Schärffenbergih in Wagenspergih, je dodal le dopolnitve in opozoril na določene napačne genealoške podatke. Opozoriti velja na zanimivo avtorjevo odločitev, da družine obravnava po zgledu starih plemiških preglednic, kot na primer pri Wißgrillovem *Schauplatze* izpred več kot dveh stoletij. Družine z začetnico P tako najdemo pri črki B, z začetnico K pri črki C, z začetnico T pri črki D in z začetnico V pri črki F. Družine z začetnico Y najdemo pri črkah I in J.

Plemič se je lahko za podelitev deželanstva (nem. Landstand) potegoval samo v primeru, ko je v deželi dosegel določene zahteve. Deželanstvo je navadno pomenilo, da je v deželi imel določeno posest (vsaj v zakupu), kar pa ni bil pogoj. Štajerski deželni zbor je leta 1639 odločil, da bodo s seznama oziroma iz knjige deželanov izbrisani vsi, ki v deželi ne razpolagajo s posestjo v obsegu 50 imenjskih funtov ali pri deželi nimajo naloženih vsaj 10.000 goldinarjev. Z deželanstvom je bilo zvezano članstvo v deželnih stanovih in posebne pravice njenih članov. Ni odveč poudariti, da je bila dosega deželanstva cilj praktično vseh v določeni deželi delujočih plemiških družin. V deželi Štajerski je to bilo zaželeno oziroma od druge polo-

vice 15. stoletja naprej celo nujno, saj je veliko njenih starih (tj. srednjeveških) družin postopoma izumrlo. Sprejem med deželane se je izpeljal na zasedanju deželnih zborov. Tedaj je bila ustreznemu kandidatu izdana deželanska diploma, ki jo je podpisal štajerski deželni maršal, prejemnik deželanstva pa je podpisal potrdilo (reverz), da se bo v vseh zadevah obnašal kot deželan. Za izdajo diplome je bilo potrebno odšteti precej visoko takso, zato je pri nekaterih trajalo dalj časa, da so jo dvignili. Za leto 1669 so znani primeri, ko je bilo nekaj deželanov ob zagroženem izbrisu deželanske pravice pozvanih na plačilo takse, baronom Mandorff pa je bilo leta 1679 dodeljeno deželanstvo desetletje pozneje dejansko odvzeto. Zmeraj pa se je dogajalo, da so bili kakšni posebej ugledni kandidati v deželanski odbor sprejeti častno in jim takse ni bilo treba plačati. To je zlasti veljalo za osebe, ki so zastopale deželne zadeve na dunajskem dvoru ali tamkajšnjih vladnih institucijah, še posebej, če so na takšen ali drugačen način prispevale k temu, da so bile deželi dodeljene večje vsote denarja (pomoči).²

Monografiji so v obsežni prilogi dodane nekatere plemiške družine, ki niso dosegle štajerskega deželanstva. Med temi zagotovo izstopa domnevno iz koroške (ali tirolske) izvirajoča družina Mandorff, ki je pred sredino 17. stoletja dosegla baronat. Koroško deželanstvo je pridobila že leta 1446, kranjsko pa leta 1625. Po oddani vlogi je bilo Sigmundu Frideriku, Volfu Andreju in Janezu Gabrijelu baronom Mandorff 28. februarja 1679 priznано tudi štajersko deželanstvo, ki pa (jim) je bilo, kot že omenjeno, ob neplačilu takse po odločitvi deželnega zbora desetletje pozneje izbrisano (*expirirt*).³ V prilogi najdemo tudi razne srednjeveške in zgodnjenovoveške sezname štajerskega plemstva, seznam plemiških družin, ki so upravljale dedne častne urade, seznam štajerskih deželanov z letnicami (prve) dokumentirane omembe njihovega statusa in drugo.

Množica strnjenih genealoških podatkov, brez posebnih pripisov, zagotovo vsebuje nekatere napačne (prepise, zatipke), kar pa bo verjetno v aktualiziranih e-izdajah popravljeno. Sam sem doslej podrobneje analiziral le vpise za Herbersteine, pri čemer ugotavljam, da je Naschenweng zelo zanesljiv. Njegove desetletja dolge raziskave resnično pridejo do izraza, tako da lahko izdajo monografije samo pozdravljam! Avtorju lahko očitamo slabše poznavanje ali pa vsaj neuporabo slovenske literature na temo (štajerskega, tudi koroškega in seveda kranjskega) plemstva, kar sicer na splošno velja za večino avstrijskih kolegov.

Genealoški priročnik (štajerskega) plemstva se bo v prihodnje gotovo uveljavil kot temeljno delo za zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje in druge raziskovalce. Koristen bo tudi za študente, ljubiteljske raziskovalce in druge, ki jih bodo zanimali genealoški

² Naschenweng, *Der landständische Adel I*, str. 8.

³ Naschenweng, *Der landständische Adel II*, str. 1018.

podatki v monografiji zajetih družin. Monografija je toliko bolj uporabna, saj je dosegljiva le z nekaj kliki. Avtorjev namen pri njeni izdaji je tako v celoti dosežen.

Matjaž Grabornik

Mojca Horvat: Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2021, 204 strani.

Kot pravi zgodovinarjem dobro znan latinski rek, *littera scripta manet*. Toda zgolj zapisati – in ohraniti v varnem zavetju arhivske škatle – še ne pomeni nujno tudi zares odrešiti pozabe. Bržkone vsaka arhivska ustanova hrani množico gradiva, ki že dolgo ali pravzaprav sploh nikoli ni pritegnilo prave radovednosti raziskovalcev. Brez živega bralca, ki bi se bil pripravljen poglobiti v vsebino zapisanega, pa tudi skrbno arhivirani dokumenti ostanejo kvečjemu mrtva črka na papirju ali pergamentu.

Marsikdaj pravi razlog za to ni pomanjkanje zanimanja, temveč prej preplitvo poznavanje arhivskih fondov. Orientacija po njihovih globinah ni vedno preprosta, zlasti ne za ljubiteljske raziskovalce, manj večše zgodovinske znanj in metodoloških osnov. Precej preglednejša postane, kadar se lahko opremo na primerno pripravljene popise in vodnike. Od leta 2021 je uporabnikom Pokrajinskega arhiva Maribor dostopna še ena takšna publikacija, posvečena gradivu gospostva Negova.

Ta ozemeljska enota na obrobju Slovenskih goric je nekdanj sodila med pomembnejša gospostva v razgibanem okolju nedaleč od ogrske meje, kjer so se križale živahne prometne poti. Njen sedež, grad Negova, je veljal za eno ključnih strateških točk, na katerih je temeljila mreža lokalne obrambe. Zato ne preseneča, da se je v zgodnjem novem veku lahko pohvalil z dobro založeno orožarno, zaradi svoje upravne funkcije pa tudi z obsežnim arhivom. Njegovo gradivo iz obdobja srednjega veka je že pred letom 1905 prevzel Štajerski deželni arhiv v Gradcu. Mlajše, datirano od 16. stoletja dalje, je bilo po drugi svetovni vojni preneseno v Pokrajinski muzej Maribor, ki je tedaj opravljal tudi arhivske naloge.

Današnji fond negovskega gospostva v Pokrajinskem arhivu Maribor obsega skupno 45 tekočih metrov gradiva iz obdobja med letoma 1533–1941. Prvič so ga uredili že v zgodnjih povojnih letih, zaporedni rodovi arhivistov pa so njegovo vsebino popisovali še dolga desetletja, vse do aktualnega popisa, danes dostopnega tudi v elektronski obliki, ki ga je ob pomoči še nekaterih sodelavcev sestavila Mojca Horvat. Zaradi raznovrstne vsebine in dobre ohr-

njenosti negovskega fonda ne preseneča, da so ga mariborski arhivisti prepoznali kot izrazito pomembno celoto, zanimivo za širšo javnost. Že leta 2007 so del tega gradiva predstavili na razstavišču Archivum, osrednjem razstavnem prostoru Pokrajinskega arhiva Maribor. Dobro obiskano razstavo je sočasno popremila publikacija *Gosposčina Negova: izbor gradiva iz fonda za obdobje med letoma 1543–1941* avtorjev Boruta Holcmana in Mojce Horvat.

Štirinajst let pozneje so negovske arhivalije dočakale še ambicioznejšo knjižno predstavitev v obliki samostojne znanstvene monografije Mojce Horvat. Namen tega dela sega občutno dlje od klasičnega popisa, saj veliko podrobneje spregovori o strukturi in vsebini negovskega arhivskega fonda, tako s povzetki in analizami kot prevedenimi prepisi izbranih dokumentov, posebej povednih za preučevanje krajevne zgodovine.

Monografija *Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri* nedvomno pomeni bistveno nadgradnjo do sedaj opravljenega dela. Knjižna objava je – najverjetneje zaradi omejenih finančnih sredstev – izšla v butični nakladi vsega 78 izvodov, vendar je upati, da bo še večji krog občinstva lahko dosegla v elektronski obliki. Za strokovni pregled vsebine sta kot recenzenta poskrbela izkušena kolega dr. Lilijana Žnidaršič Golec in dr. Dejan Zadravec. K očesu prijetni podobi končnega izdelka pripomore uravnoteženo, pregledno oblikovanje preloma, podprtega z dokaj bogatimi slikovnimi in grafičnimi gradivom, od

kakovostnih fotografskih posnetkov do zemljevidov, tabelarnih prikazov in grafikonov. Vse naštetu bralcu ponuja nazoren vtis o pestrem gradivu iz Pokrajinskega arhiva Maribor, ki priča o življenju gospostva Negova.

Vsebinsko jedro monografije je razdeljeno na osem poglavij. Prvo in najobsežnejše, naslovljeno *Dominicalia*, prinaša pregled urbarjev in urbarialnih registrov, gradiva o dominikalnih zemljiščih, davčnih, finančnih in gospodarskih zadevah ter gozdnega urada, opisov gradu in gospostva Negova, dokumentov zemljiške odveze, popisov dokumentov lokalnega arhiva in pisarne.

Sklop *Rusticalia* omogoča natančnejši uvid v arhivalije, kot so ščitna pisma negovskega gospostva in z njimi povezani dokumenti, zapuščinski in predajni inventarji ter cenilni zapisniki imetja pokojnih podložnikov, gradivo o tlaki, deponirane listine negovskih podložnikov in dokumenti, povezani z obrtniki ter služabniki, dejavnimi na negovskem gospostvu. Podobno število strani zavzema poglavje *Ecclesiastica*, pregledna obravnava dokumentov župnij Apače, Benedikt, Negova, Sv. Antona v Cerkvenjaku, Sv. Ane v Slovenskih Goricah in Svetinje. Dopolnjujejo ga gradivo admontskega samostana v zvezi z desetino v župniji Radgona in dokumenti, ki govorijo o financiranju šolstva na gospostvu Negova.

Correspondentia povzema prejete normalije, dopise, delovodnike oziroma vložne zapisnike gospostva in pisno korespondenco Trauttmansdorffov, dolgoletnih lastnikov gospostva Negova, s tamkajšnjimi upravitelji. Temu sledi sklop *Iustitialia*, ki predstavlja gradivo krajevnega sodišča, sodne zadeve gospodarskega urada in gosposčinske pravne spore, delovanje patrimonialnega sodišča in zapisnike gorskih pravnih, nazadnje še vložne knjige, delovodnike ter dokumentacijo o sodnih spisih in taksah.

Šesto poglavje obravnava gradivo okrajne gosposke Negova – policijske in sodne zadeve, civilnopravne pritožbe, različna potrdila in prošnje, dokumente nabornega okraja, gradivo o finančnem poslovanju, sezname priseljenih in odseljenih prebivalcev, najdenčkov in izstavljenih potnih listin, popise škode naravnih nesreč in dokumente davčne narave. Nekaj arhivalij, ki ne sodijo v nobeno od naštetih rubrik, je umeščenih v sedmo poglavje. Za konec je vključen še skoraj šestdeset strani obsegajoč seznam gosposčinskih podložnikov z letnico in vrsto dokumenta, v katerem se omenja njihovo ime.

Že sumarni pregled kazala dovolj ilustrativno priča o naravi dokumentov, natančneje predstavljenih ali vsaj zgoščeno povzetih v posameznih poglavjih. Skrbnejše branje razkrije temeljni namen avtorice – pregledno prikazati vsebino arhivskega fonda, jo v splošnih potezah utemeljeno ovrednotiti in umestiti v razumljiv kontekst. To je posebej dobrodošlo z vidika nestrokovnjaka, ki nima natančnejših predstav o obsegu in strukturi negovskega gospostva, njegovi

gospodarski osnovi ali upravnih in sodnih kompetencah.

Da se vsebinski pregled arhivskega fonda začne z gradivom gospodarske in davčne narave, je vsekakor smiselna odločitev – ne zgolj zato, ker je njegov delež v celotnem fondu izrazito pomemben, temveč tudi, ker posebej zgovorno orisuje vsakdanje življenje zemljiškega gospostva skozi daljše časovno obdobje. Pregled letnih obračunov (str. 33–45) denimo priča o vrstah prihodkov in dejavnostih, s katerimi so se preživljali negovski podložniki. Marsikaterega bralca bodo pritegnila dragocena pričevanja o zgodnjeno-voveški materialni kulturi. Na podlagi grajskih inventarjev iz 18. stoletja lahko rekonstruiramo opremo plemiškega bivališča – od pohištva, posteljnine, oblačil, posodja in gospodinjskih pripomočkov do opreme kapele, shramb, kleti, delavnic in orožarne (str. 61–65). Kaj vse je v istem času posedoval negovski podložnik, razberemo iz prevedenega popisa značilnega zapuščinskega inventarja s cenitvijo nepremičnin, posevkov, zalog pridelkov, živine, orodja in drugih premičnin (str. 74–79). Ne izostanejo niti dokumenti, ki pričajo o podobi lokalnih svetišč, kot je popis premičnega premoženja župnije Apače (str. 91).

Med zbranim gradivom iz različnih vsebinskih sklopov ne manjka tako ali drugače zanimivih drobcov, kot so izseki iz zapisnika mrliških ogledov z navedenimi vzroki smrti in podatki o zdravljenju bolezni, ki ji je pokojna oseba nazadnje podlegla (str. 99). Dokument o licitaciji premoženja kajžarskega para Wurzer iz let 1843/4 je eden od primerov, ki pričajo o precejšnji razširjenosti slovenskega jezika v uradnem oziroma upravnem poslovanju. O vsakdanjih nesoglasjih med kmečkimi podložniki govorijo izvlečki iz sodnih spisov (str. 114–115, 117). Na prvi pogled morda suhoparen abecedni seznam podložnikov (str. 130–187) pa bo nedvomno naletel na topel sprejem pri tistih, ki jih zanimata krajevna zgodovina in genealogija.

Ocenimo lahko, da monografija Mojce Horvat uspešno nagovarja različne skupine bralcev. Poklicnim zgodovinarjem ponuja neprimerno jasnejši in tudi že vsaj v grobem ovrednoten uvid v arhivski fond gospostva Negova, še preden se sami poglobijo v njegovo vsebino. To jim navsezadnje omogoča, da se veliko hitreje in z manj napora osredotočijo na relevantne dokumente, v katerih lahko poiščejo odgovore na lastna raziskovalna vprašanja. Toda v isti sapi je privlačno čtivo tudi za bolj laičnega uporabnika, ki ga zanimajo preteklost domačega kraja, življenje negovskega gospostva v preteklih stoletjih ali sestavljanje družinskega rodovnika.

Tak avtorski pristop v slovenski strokovni literaturi uvaja nekoliko drugačna merila, kot smo jih vajeni iz ustaljenega formata arhivskih inventarjev. Monografska objava je namreč večplastno vsebinsko dopolnilo že pripravljenega popisa arhivskega fonda, saj je zamišljena kot zgodovinopisna študija o štiri-

stoletnem razvoju zemljiškega gospostva, zasnovana na celovitem, izčrpnem pregledu ohranjenih dokumentov. Zato lahko upravičeno pričakujemo, da se bo potrdila za nepogrešljivo pomagalo pri prihodnjih raziskavah zgodovine gospostva Negova, avtorici in založniku pa iskreno čestitamo za svež prispevek k slovenski krajevni zgodovini.

Tomaž Lazar

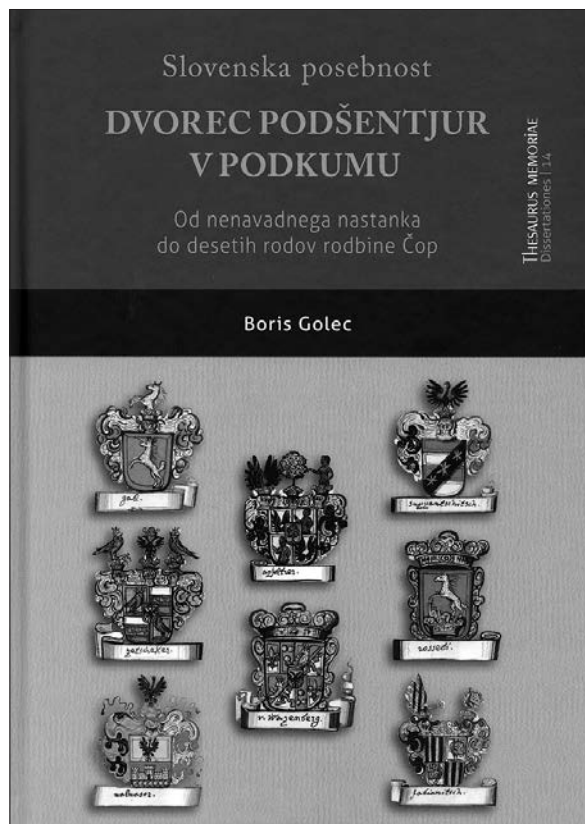

Boris Golec: Slovenska posebnost – dvorec Podšentjur v Podkumu. Od nenavadnega nastanka do desetih rodov rodbine Čop. Ljubljana: Založba ZRC, 2020, 297 strani (Thesaurus memoriae, Dissertationes 14).

Republika Slovenija se lahko upravičeno ponaša z izjemno bogato grajsko zapuščino, o kateri pričajo številni ohranjeni gradovi in dvorci, njihove razvaline ali pa le še stare upodobitve in omembe v pisnih virih. Zaradi neugodnih družbenopolitičnih razmer je bilo zanimanje zanjo dolgo odrinjeno na rob, zato so raziskave pravi zalet dobile šele v zadnjih desetletjih. Raziskovalci se zadnja leta v večji meri ukvarjajo s preučevanjem manj znanih grajskih objektov, tako z vidika njihovega stavbnega razvoja kot tudi geneze gospostva in historiata lastnikov. Pred kratkim je na tem področju pomembno delo prispeval priznani slovenski zgodovinar Boris Golec, ki je temeljito obdelal in izčrpno predstavil strokovni in širši javnosti skoraj neznani dvorec Podšentjur v Št. Juriju pod Kumom, danes Podkumu.

Visoko v Posavskem hribovju ležeči dvorec ima precej zanimivejšo zgodovino, kot bi lahko sodili po njegovi skromni podobi, ki prej kot na grajsko stavbo spominja na večjo kmečko domačijo. Presenetljiv je že njegov nastanek, saj se je v drugi polovici 16. stoletja razvil iz prvotno podložniške, nato svobodniške posesti kmetov Zavrlav. Druga posebnost je dolgotrajno lastništvo Čopov, kajti ti so danes na Slovenskem najstarejša od dveh oziroma treh rodbin graščakov neplemiškega izvora. Njihove korenine namreč segajo v leto 1748, zdaj pa na nekdanji graščinski posesti gospodarji že deveti rod. Obstaja pa še tretja posebnost Podšentjurja, in sicer dejstvo, da sta v prejšnjem stoletju utonila v pozabo tako spomin na njegov nekdanji grajski status kot tudi na Čope kot graščake in zemljiške gospode.

Monografija je razdeljena na šest tematsko zaočroženih poglavij. V uvodnem delu je najpomembnejše tretje podpoglavje, v katerem avtor na sedmih straneh strnjeno in pregledno povzema vsebino knjige. To je v veliko pomoč bralcu, ki o dvorcu in njegovih lastnikih potrebuje le osnovne informacije,

za lažje razumevanje besedila pa so mu na voljo še tabela s seznamom vseh lastnikov od najzgodnejših oprijemljivih začetkov do današnjih dni in dva zemljevida.

Naslednja štiri poglavja so jedro monografije. V prvem od njih je avtor podrobno opisal zanimiv nastanek dvorca in njegovo lokacijo ter posvetil veliko pozornosti obravnavi njegovega v resnici nikoli popolnoma standardiziranega imena, nazadnje pa je nekaj besed namenil še stavbnemu razvoju poslopja in predstavitvi virov. Historiatu lastnikov dvorca so odmerjena naslednja tri poglavja. Sledijo si po kronološkem vrstnem redu, vsebinsko pa so razdeljena glede na stan imetnikov gospostva. V prvem sklopu se je pisec spopadel z izjemno zahtevnim vprašanjem časa in načina geneze podšentjurskega gospostva. Kot v številnih drugih primerih tudi v tem zaradi pomanjkanja virov točnega odgovora ni bilo mogoče podati, prav tako ostaja odprto vprašanje, kdaj so se Zavrlji iz podložnikov prelevili v ene največjih svobodnikov na Kranjskem. Kljub vsem preprekam je avtorju uspelo po zaslugi odličnega poznavanja arhivskega gradiva in analogij prepričljivo pojasniti vse ključne procese ter raziskati izvor rodu prvih graščakov.

V naslednjem poglavju, ki pokriva obdobje od prve polovice 17. do srede 18. stoletja, so zajeti vsi plemiški lastniki dvorca. V nekaj več kot sto letih se jih je zvrstilo kar devet, večini pa je skupno, da so ga posedovali le kratek čas in da niso prebivali v njem. Med lastniki Podšentjurja srečamo več zna-

nih rodbin, kot so Galli baroni Gallensteini, baroni Apfaltrerji, baroni Čečerji in Valvasorji. Posebna dragocenost tega poglavja so zelo poglobljene genealoške študije vseh lastnikov gospostva ter njihovih rodbin in ožjega sorodstva. Te so uporabne zlasti za raziskovalce kranjskega plemstva, gradov in lokalne zgodovine, bralcu pa nudijo dober vpogled v socialno mobilnost novoveške družbene elite.

Peto poglavje, zadnje v osrednjem delu monografije, pokriva obdobje od leta 1748 do danes in prikazuje zgodovino rodbine Čop. Izčrpno je predstavljenih le prvih pet gospodarjev iz tega rodu, pod katerim je dvorec z gospostvom postopno izgubljal svoj graščinski status in nazadnje postal velika kmetija. Celoten proces je prikazan zelo natančno, zato lažje razumemo, zakaj sta v prejšnjem stoletju potonila v pozabo spomin na Čopovo hišo kot nekdanji dvorec ter na Čope kot graščake in zemljiške gospode. V zadnjem sklopu je poleg seznama virov in literature še izčrpen nemški povzetek, zahvaljujoč kateremu so dognanja dostopna tudi tujim strokovnjakom.

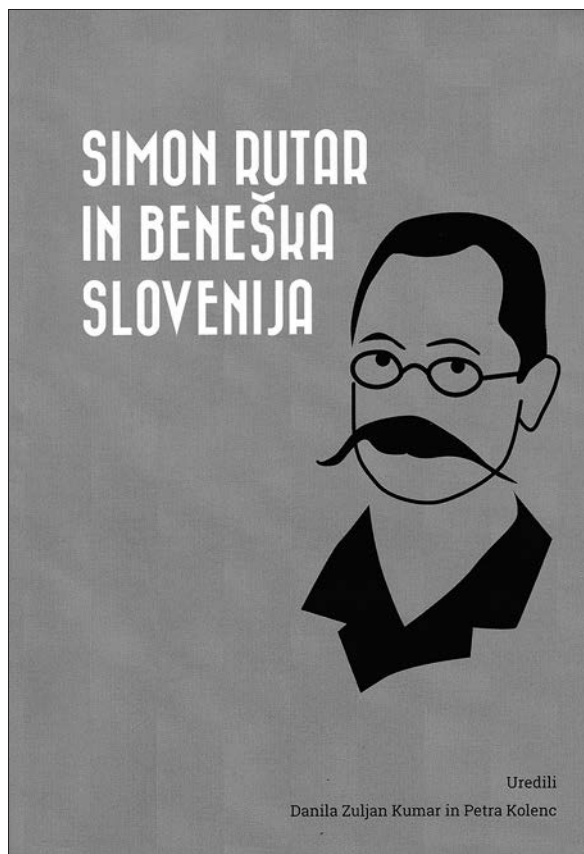
Po zaslugi v mnogih pogledih izjemnega dela lahko dolgo pozabljeni dvorec na Kumljanskem uvrstimo v relativno majhno skupino grajskih objektov v Sloveniji s temeljito raziskanim in predstavljenim historiatom. Zelo malo je namreč takšnih, katerih nastanek, kronologijo lastnikov, stavbni razvoj in vse druge vidike poznamo tako dobro kot pri Podšentjurju. Monografijo odlikujeta bogat znanstveni aparat ter širok nabor virov in literature. Delo je prvovrstno tudi v metodološkem smislu, saj v veliki meri temelji na obdelavi velike količine raznovrstnega arhivskega gradiva in dokazuje avtorjevo izjemno iznajdljivost pri iskanju manjkajočih podatkov. Opozoriti je treba zlasti na uporabo matičnih knjig, ki so pomagale rešiti marsikatero vprašanje. Monografija ni samo dragocen doprinos slovenski kastelologiji, temveč tudi lokalni zgodovini severnega obrobja Dolenjske in poznavanju obravnavanih plemiških in kmečkih rodbin.

Jernej Kotar

Simon Rutar in Beneška Slovenija (ur. Danila Zuljan Kumar in Petra Kolenc). Ljubljana: Slovenska matica, soizdajatelj ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2021, 171 strani.

Slovenska matica in Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, natančneje Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici, sta 2. septembra 2020 v Ljubljani organizirali posvet o Simonu Rutarju (1851–1903) in Beneški

Sloveniji. Simon Rutar, rojen v vasi Krn, je bil eden od prvih slovenskih izšolanih zgodovinarjev. Objavil je pomembna dela za slovensko historiografijo, na primer *Zgodovino Tolminskega* (1882), delo *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* (1892–1893), *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (1896–1897), delo *Beneška Slovenija* (1899) itd.

Konferenčni zbornik obravnava Beneško Slovenijo ter življenje in delo Simona Rutarja. Robert Devetak predstavlja življenjsko pot in delovanje tega pomembnega slovenskega intelektualca, Peter Mikša pa med drugim njegovo delovanje na področju slovenskega društvenega življenja. Karla Kofol obravnava Rutarjevo delo in ohranjanje spomina nanj na področju muzejske stroke. Jernej Zupancič predstavlja geografijo Beneške Slovenije in izpostavlja njen periferen značaj, natančneje njeno geografsko, jezikovno in politično »robnost« ter tudi »robnost« v okviru slovenske skupnosti v Italiji. Prispevek Giorgia Banchiga pa obravnava širši zgodovinski kontekst plebiscita iz leta 1866, ki je bil zgodovinsko prelomen za Beneško Slovenijo. Analizira se torej izredno pomembno tematiko, ki je bila deležna različnih interpretacij nacionalnih historiografij. Banchig pa opozarja na zmotne interpretacije zgodovinske odločitve Beneških Slovencev za politično pripadnost Italiji, saj dogajanje analizira z vidika razumevanja predhodnih slabih izkušenj prebivalstva s francosko in avstrijsko oblastjo. Branko Marušič obravnava začetke knjiž-

nega ustvarjanja v Beneški Sloveniji, Petra Testen Koren pa problem izseljevanja, ki je zelo prizadel obravnavano območje v 19. in zlasti v 20. stoletju (natančneje ženske migracije). Danila Zuljan Kumar predstavlja jezikovne izzive, s katerimi se srečujejo prebivalci Beneške Slovenije, Zdravko Likar pa piše o stikih med prebivalci Posočja in Beneške Slovenije. Zaobjeti so bili ne le arhivski in časopisni, ampak tudi ustni viri, kar dodatno poveča pomen te knjige.

Prvi del je posvečen Simonu Rutarju, ki je deloval v obdobju nacionalnih sporov in prizadevanj slovenske skupnosti za kulturni, gospodarski, politični in družbeni razvoj. Rutar se je posebno odlikoval na področju zgodovinopisja, in sicer v obdobju, ko se je slovenska zgodovinska veda hitro razvijala in se uveljavljala. Rutar se je odlikoval tudi na področju narodopisja, geografije in arheologije. Posebno pozornost je posvetil zgodovini Beneške Slovenije, Tolminske, Goriške, Gradiške, Istre in Trsta, torej območij, ki jih je zaznamovala večstoletna obmejna lega. Monografija obravnava tudi pomembne teme, vezane na Beneško Slovenijo, ki je pogosto deležna zanimanja zaradi svojih jezikovnih, kulturnih, zgodovinskih in drugih posebnosti, a je še vedno premalokrat v samem središču znanstvenega raziskovanja. Monografija prispeva k boljšemu poznavanju ne le zgodovine, ampak tudi sodobnih razmer v tem obmejnem prostoru, ter obenem izpostavlja tudi njegove razvojne potenciale. Znanstvena monografija *Simon Rutar in Beneška Slovenija* tako zapolnjuje nekatere pomembne vrzeli pri obravnavanje zgoraj navedenih tematik.

Neva Makuc

Slovinci, za zmiraj gre! 100. obletnica koroškega plebiscita (ur. Zdenka Semlič Rajh; pisci besedil in pisci besedil kataloških enot Dragan Matić, Zdenka Semlič Rajh, Marko Štepec). Maribor: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2020, 218 strani.

Zgodovinopisna, arhivistična in muzejska stroka, pravniki ter pisci spominskih in publicističnih besedil so že ob različnih priložnostih spomnili na za Slovence usodni koroški plebiscit 10. oktobra 1920 in se poglobili v njegove posamezne vidike in z njimi povezanim dogajanjem. Ob lanske stoletnici plebiscita sta ga z veliko prizadevnostjo in strokovnim znanjem osvetlili pomembni kulturnozgodovinski ustanovi – Arhiv Republike Slovenije (ARS) in Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), ki sta pripravili razstavo *Slovinci, za zmiraj gre! 100. obletnica koroškega plebiscita*. Razstavo, katere častni pokrovitelj je

bil predsednik Republike Slovenije Borut Pahor, so postavili v Narodnem muzeju Slovenije v Ljubljani, gostovala pa je tudi v Muzeju narodne osvoboditve Maribor. V obliki virtualne ekskurzije je dostopa na spletu,⁴ kjer so jo podprli z vodstvom oziroma komentarji, kar predstavlja še boljšo izkušnjo kot klasičen ogled. Pomembno je, da so razstavo v polnem obsegu gostili tudi v Deželnem arhivu v Celovcu in je sovpadala s slovesnostmi ob obletnici plebiscita. Ob razstavi je izšla tudi istoimenska monografska publikacija, bogato opremljena s fotografijami izvirnih dokumentov, muzealij ter s slikovnim gradivom, nastalim od konca prve svetovne vojne do plebiscita na slovenski in avstrijski strani. V njej so zaobjete ključne razvojne stopnje koroške plebiscitne zarez v slovenskem narodnem razvoju.

Avtorji monografske publikacije *Slovinci, za zmiraj gre! 100. obletnica koroškega plebiscita* so priznani arhivski in muzejski predstavniki zgodovinske vede – dr. Dragan Matić, sekretar – sektor za varstvo najstarejšega arhivskega gradiva v Arhivu Republike Slovenije in njegov nekdanji dolgoletni direktor, dr. Zdenka Semlič Rajh, arhivska svetnica in direktorica Zgodovinskega arhiva Ljubljana, ter dr. Marko Štepec, muzejski svetnik in vodja kustosov v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije. Publikacijo začenjajo uvodne besede Razstavi na pot (str. 5), s katerimi sta dr. Bojan Cvelfar, direktor ARS, in Ivan Fras, di-

⁴ <https://www.nms.si/si/razstave/virtualne-razstave/slovinci-za-zmiraj-gre>

rektor PAM, nagovorila obiskovalce razstave, bralce pa pospremila v njeno monografsko nadgraditev. V uvodnih besedah opozarjata na temeljne značilnosti dogajanja na Koroškem v prvih povojnih letih in utemeljeno poudarita, da je »le malokateri dogodek v zgodovini (...) tako močno zarezal v slovenski nacionalni kolektivni spomin kot koroški plebiscit 1920«. In »cilj pričujoče razstave in monografije je vzbuditi s predstavljenimi arhivskimi dokumenti in muzealijami zanimanje za tematiko pri obiskovalcu in bralcu ter ju na podlagi tega vzpodbuditi k lastnemu spoznavanju in interpretaciji dogodkov«.

Avtorji monografije (in razstave) so omenjeni cilj gotovo dosegli. V prvem poglavju monografije Razpad monarhije (str. 7–11) Marko Štepec bralca pritegne z orisom razpada Avstro-Ogrske, ki se je začel že v času vojne s pomanjkanjem dobrin, naraščajočim nezadovoljstvom ljudi, socialnimi protesti, vojaškimi upori nadomestnih bataljonov in množičnimi mirovnimi ter narodnopolitičnim gibanji in končal s politično nemočjo monarhije, njenim vojaškim porazom in vzpostavitvijo novih nacionalnih držav na njenem nekdanjem ozemlju. Avtor prikaže oblikovanje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki so jo habsburški Jugoslovani z izjemo Prekmurja, Medimurja, Bačke, Baranje in Banata ustanovili na jugoslovanskem ozemlju bivše monarhije 29. oktobra 1918, in nastop prve slovenske narodne vlade – Narodne vlade SHS v Ljubljani (Narodna vlada) 31. oktobra 1918. Obenem opozori še na druge značilnosti t. i. prevratnega časa na Slovenskem v okviru Države SHS, ki je obstajala do 1. decembra 1918, ko se je s Kraljevino Srbijo združila v Kraljestvo/Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljestvo/Kraljevina SHS). Poglavje spremlja slikovno gradivo, nastalo ob pretrganju državnopravnih vezi med slovenskimi deželami in Avstrijo na veliki narodni manifestaciji 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani in ob izvajanju nove slovenske oblasti na Štajerskem novembra 1918.

V jedrnem delu monografije njen glavni avtor Dragan Matić v poglavjih Zasedba južne Koroške do Drave in Velikovca (november–december 1918) (str. 13–27), Izguba Roža, pogajanja in nastop Milesove komisije (januar–februar 1919) (str. 29–43), Terror nad civilnim prebivalstvom na obeh straneh črte premirja (14. 1.–28. 4. 1919) (str. 45–59), Tri ofenzive v šestih tednih (29. 4.–6. 6. 1919) (str. 61–81), Življenje v coni A pod upravo Kraljevine SHS (julij 1919–julij 1920) (str. 83–101) in Obdobje nadzora Medzavezniške plebiscitne komisije (21. 7. 1920–18. 11. 1920) (str. 103–137) razčleni vojaškopolični razvoj koroškega vprašanja od razpada monarhije do konca delovanja Medzavezniške komisije novembra 1920. Opozori, da se je Narodna vlada v vojaškem pogledu izogibala posegu na Koroškem, česar nista spremenila niti Lavričeva in Malgajeva zasedba južne Koroške. Priložnost, da bi, podobno kot na

Spodnjem Štajerskem, z vojaško akcijo pridobili slovensko ozemlje na Koroškem, so slovenski politiki lahkomišelnost napravili. Tu velja spomniti na zavrnitev Maistrove zahteve konec novembra 1918, naj se zasede Celovec. (Kmalu zatem je kasnejši predsednik Deželne vlade za Slovenijo (DVS) dr. Janko Brejc kritično izjavil: »Takrat, ko bi bilo mogoče z 200–300 možmi zasesti Celovec, ni nikdo mislil, da to čez 14 dni ne bo več mogoče.« (str. 31.)) Ob tem se Narodna vlada ni zadovoljila s sporazumom, ki ga je Alfred Lavrič 19. novembra 1918 sklenil s koroškim deželnim poveljnikom Ludwigom Hülgerthom in ga je koroška deželna vlada ratificirala 23. novembra. Po tem sporazumu je bila nemška stran slovenski pripravljena prepustiti koroško ozemlje južno od Drave. Narodna vlada se tudi decembra 1918 s koroškimi Nemci ni bila pripravljena sporazumeti o ozemeljski razmejitvi. Najvišji slovenski politiki so bili prepričani, da je naklonjenost držav zmagovalk na slovenski strani in da je bodoča severna meja Slovencev zagotovljena v taki obliki, kot si jo bodo želeli. Avtor nato predstavi nemško zavzetje večine Roža v začetku januarja 1919 in opozori, da je bilo le malo odraslih Slovencev – nekdanjih vojakov – pripravljenih, da bi se z orožjem v roki prostovoljno borili za Koroško. Namesto njih so se v glavnem borili popolnoma neizkušeni študentje in celo dijaki. Na nemški strani ni bilo tako. Naslednje poudarke nameni zavrnitvi nemškega napada na velikovško mostišče, vzpostavitvi premirja med nemško in slovensko stranjo 14. januarja 1919 in njuno privolitev, da t. i. Milesova komisija opravi terensko raziskavo ter določi začasno demarkacijsko črto, ki naj ju loči do dokončne odločitve pariške mirovne konference glede delitve ozemlja. Tu spomni na znano stališče komisije o začasni razmejitveni črti na Karavankah, ki je nato obveljalo kot osnova za stališče ameriške delegacije na Pariški mirovni konferenci.

Vzpostavitev premirja je spremljalo raznovrstno nasilje vojske in oblastnikov nad civilisti na obeh straneh. Avtor ga prepričljivo prikaže in ob tem opozori, kako so nemški Korošci Slovincem preprečevali, da bi ob prihodu Milesove komisije izrazili svojo voljo, in so potvarjali podobo nacionalnih razmer. Spomni tudi na strele Maistrovih vojakov 27. januarja 1919 v Mariboru v nemške demonstrante oziroma na t. i. krvavo nedeljo in prida, da je tudi jugoslovanska stran posegala v osebno svobodo domnevno ali v resnici nemško usmerjenih posameznikov, jih internirala, izgnala ali pripravila k pobegu. »Vendarle pa take stopnje nasilja kot na nasprotni strani, vsaj do junija 1919, ni zaslediti.« (str. 48) Zastrasovanje, ki so ga izvajali Nemci, je bilo zelo surovo (pretepanja, plenjenje imovine, grožnje s smrtjo, požigi). Pristno, strastno sovraštvo se je pokazalo še v ravnanju z jugoslovanskimi (slovenskimi) vojnimi ujetniki, ki so jih v posameznih primerih pred očmi civilistov na okruten način usmrtili, z njihovimi trupli pa barbarsko ravnali.

O neuspeli ofenzivi, s katero so zaradi nespodbudnih novic iz Pariza (mirovna konferenca se je nagibala k temu, da je Celovška kotlina gospodarsko in geografsko nedeljiva celota in so Karavanke naravna meja) Slovenci aprila 1919 prekršili premirje in vpadli na Koroško, avtor pravi, da je bila to »skoraj enako brezumna odločitev kot zavračanje Maistrovskih zahtev konec leta 1918, naj se zasede Celovec«. (str. 61) Slovenska vojska je namreč postala bistveno šibkejša od nemškoavstrijske, ki je v začetku maja v protiofenzivi iz Koroške izrinila slovenske enote. Avstrijska soldateska se je med ofenzivo in po njej znesla nad koroškimi Slovenci. »V posameznih primerih je prišlo do ubojev vojnih ujetnikov. Tudi umorov in pohabljanj civilistov, ki do jih obtožili vohunjenja, ni manjkalo.« (str. 63) V teh razmerah se je beograjska vlada odločila, da koroško vprašanje resneje obravnava. Konec maja 1919 je prišlo do ofenzive slovensko-srbskih enot, ki so zasedle večino slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem, vkorakale v Celovec in na Gospo Sveto. Kot spomni avtor, je do zmagovite jugoslovanske akcije prišlo veliko prepozno, saj je mirovna konferenca medtem odločila, da bo na Koroškem prišlo do izvedbe plebiscita v dveh conah. »Končne odločitve o tem, komu bo pripadla južna Koroška, (...) orožje ni prineslo.« (str. 66)

Pot k (slovenski) plebiscitni odločitvi so začeli tlakovati v času jugoslovanske uprave cone A. Avtor opozori, da so bila čustva koroških Slovencev do jugoslovanske države ob njenem prevzemu uprave cone A znatno ohlajena zaradi ravnanja jugoslovanskega vojaštva med zadnjo ofenzivo – ropov in kraj. Novo postavljeni upravni aparat (dotedanji uradniki so v glavnem odšli v Nemško Avstrijo) se je komaj uspel ukvarjati z osnovnimi vprašanji, kot je preskrba s hrano in zatiranje nemškoavstrijske propagande. Največji udarec ustaljenemu življenju je prinesla demarkacijska črta, saj je podeželsko prebivalstvo odtrgala od trgovskih središč v Celovcu in Beljaku. Na drugi strani so prebivalce cone A pestile visoke carine, ki so jih jugoslovanski cariniki neusmiljeno zaračunavali na demarkacijski črti. Zdrse jugoslovanske uprave je spretno izkoriščala nemškoavstrijska propaganda, ki je vztrajno silila čez sicer dobro zastraženo demarkacijsko črto. Razpoloženje na slovenski strani je opredeljevalo tudi specifično narodnostno občutenje. Poleg narodno zavednih Slovencev so bili med slovenskim ljudstvom na Koroškem tudi t. i. omahljivci, ki so zaradi desetletja trajajočega raznarodovanja postali nacionalno ravnodušni in so bili za pozive h glasovanju na podlagi nacionalne pripadnosti nedozvetni. Ob njih so bili še nemčurji, to je Nemcem prijazni Slovenci, ki so sicer še vedno pretežno uporabljali slovenski jezik, vendar so se kulturno in politično prištevali k nemštvu. Medtem ko je bilo glede narodno zavednih Slovencev in nemčurjev vse bolj ali manj jasno, ni bilo glede omahljivcev nič gotovega. Za Avstrijo so delovale še številne notranje strukturne

povezave med politiko (tu je bila vidna tudi socialna demokracija) in ljudskimi plastmi, za Jugoslavijo pa je skorajda enodušno deloval le aparat slovenske koroške duhovščine. Bila je edina notranje povezana družbena skupina na slovenski strani, ki je bila tesno povezana s prebivalstvom. »Komu se nasmihla zmaga, je bilo ob precejšnjem številu nestabilnih omahljivcev težko z gotovostjo napovedati.« (str. 93)

Matić je posebno pozornost namenil delovanju Medzavezniške plebiscitne komisije, ki je imela nalogo zagotoviti nepristransko upravo na plebiscitnem območju in poskrbeti za svobodo, poštenost in tajnost glasovanja na plebiscitu. Avtor poudari, da si Komisija svojih pooblastil ni tolmačila samo kot nadzor, ampak dosti bolj ekstenzivno, to je kot neomejeno oblast, in se je neposredno vmešavala v upravno in sodno postopanje v coni A. »Ker se je to dogajalo le dobra dva meseca pred plebiscitom, je na ta način jugoslovanska oblast pospešeno izgubljala na avtoriteti. Prebivalci cone A so namreč razumeli, da je plebiscitna komisija na strani Avstrije, ki tako lahko doseže, karkoli želi. Primeri, ki so jasno kazali, so se pokazali že kmalu po njenem nastopu.« (str. 104) Avtor predstavi posamezne med njimi in za ravnanje antantnih častnikov pravi, da so vzbujali »vtis, kot da menijo, da so v kaki koloniji blizu ekvatorja«. (str. 105)

Nadaljnji razvoj dogodkov je poslabšalo odprtje demarkacijske črte med conama A in B, za katero so se odločili v Parizu. Njenemu odprtju, na katero je po omahovanju jugoslovanska stran pristala 6. avgusta 1920, so Slovenci nasprotovali, »saj so se zavedali, da se bo v tem primeru brezhibno delujoči nemškonacionalni agitacijski stroj z vsemi sredstvi lotil omahljivega dela slovenskega prebivalstva, ki se je na smrt balo stoletnih gospodarjev«. (str. 106) Odprtje je imelo pogubne posledice. V cono A so se vrnili pobegli oziroma izgnani Nemci in nemčurji, silovit razmah nemške propagande pa se je izražal tudi v porastu terorističnih napadov na zavedne Slovence. Po drugi strani pa je odprtje demarkacijske črte zaradi prostega pretoka blaga bistveno olajšalo življenje prebivalcev obeh con. »Potrdili so se argumenti o prednosti tega, da podeželje ostane v isti državno-upravni enoti s Celovcem in Beljakom. In ker skoraj nihče ni verjel, da bi cona B lahko pripadla Kraljevini SHS, se je pragmatični del volivcev v coni A še bolj opredeljeval za Avstrijo.« (str. 109) Jugoslovansko zmago je onkraj možnega potisnilo tudi sprejetje usodnih zahtev plebiscitne komisije o umiku jugoslovanske vojske iz cone A, odsložitvi vseh nekoroških žandarjev in ukinitvi državnega nadzora nad veleposestvi. Slednje je pomenilo ponovno vzpostavitev popolne odvisnosti slovenskih najemnih kmetov od veleposestnikov, ki so bili Nemci. Od njih je bila v času monarhije odvisna tretjina koroških volivcev. Deželna vlada za Slovenijo se je sprejetju zahtev Komisije, na katere je pristala beograjska vlada, neuspešno upirala. »Upravo

cone A je Medzavezniška plebiscitna komisija Kraljevini SHS torej v veliki meri izvila iz rok.« (str. 113) Očitno Beograd ni želel sporov z antanto in je kljub kršitvam načela nevtralnosti in pristranskim odločitvam komisije raje dajal na kocko usodo Koroške ter nadaljeval pot k plebiscitu. Avtor pravi, da »ob vsem naštetem ni presenetljivo, da je v času od nastopa plebiscitne komisije do 10. 10. 1920 večina Slovencev, ki so prej sodili v kategorijo 'omahljivcev' prešla na avstrijsko stran«. (str. 114)

Obsežnemu sklopu Matičevih poglavij, ki jih spremlja vsebinsko izredno povedno in večkrat tudi pretresljivo slikovno gradivo, sledi poglavje Propaganda (str. 139–177). Prispevala ga je Zdenka Semlič Rajh. Avtorica prikaže raznovrstno in živahno ter burno nemško in jugoslovansko propagando, v katero se je na jugoslovanski strani vključil tudi slovenski likovni umetnik Maksim Gaspari. Na jugoslovanski strani je bilo najmočnejše propagandno orožje opozarjanje na obupen gospodarski položaj Avstrije, nemška stran pa je igrala predvsem na karto koroškega deželnega patriotizma in pripadnosti, obljubljala gospodarski dvig Beljaka in Celovca in poudarjala militaristični značaj Jugoslavije. Pri tem so na slovenski (jugoslovanski) strani spregledali psihološka ozadja koroškega domovinskega čuta in šele med potekom propagandnega boja spoznali, da plebiscit ne bo etnično odločanje, pač pa odločanje med nacionalnimi in drugimi, predvsem gospodarskimi interesi. »Pri plebiscitu na Koroškem ni šlo za izrekanje o nacionalni pripadnosti (...) Šlo je za osebno izrekanje o pripadnosti državi.« (str. 140)

Večina (slovenskih) glasovalcev se je 10. oktobra 1920 odločila za Avstrijo. Kot v poglavju Plebiscitno glasovanje, plebiscitni izid in posledice (179–197) opozarja Matić, se je nekaj tednov pred tem v coni A popolnoma brez strahu pred orožništvom in sodnimi sankcijami ter z namenom vplivanja na glasovanje posameznikov in skupin prebivalstva razširilo verbalno in fizično nemškonacionalno nasilje in podkupovanje z denarjem, raznovrstnimi artikli, nudenjem uslug, ugodnostmi in obljubami. Omahljivi Slovenci so prehajali v nemški tabor, ob tem pa so koroški Nemci uspeli na plebiscitno glasovanje spraviti še precejšnje število svojih izseljenih rojakov. S tem plebiscit sicer še ni bil odločen, a Jugoslavija ga je izgubila. Od 24 občin severno od Drave je zmagala samo v štirih, medtem ko je v 27 občinah južno od Drave zmagala v 14. Tudi v seštevku vseh glasov južno od Drave je dosegla 50,8 % glasov. »To je kazalo na paradoks, da je bil – po vseh oboroženih bojih, diplomatskih naporih, propagandni vojni, požigih, pretepih in ubojih ter razpenjenemu sovraštvu, ki je v teh dveh letih vzklopelo na Koroškem – prvi sporazum o razmejitvi na Dravi iz novembra 1918 (Hülgerth – Lavrič) dokaj realen kompromis.« (str. 183–184) Zdaj pa je bila izgubljena celotna Koroška. Po avtorjevem poudarku so bili poglavitni vzroki za

njeno izgubo izgubljena priložnost, da bi do konca leta 1918 z minimalnimi naporami zavzeli Celovec, zatiranje Maistrovih in Malgajevih pobud, naivna vera slovenske politike v dobrohotnost antante in vojaško pomoč Srbom, to je »nekoga, ki bo prišel in prinesel Koroško na pladnju« (str. 184), brezglava vojaška avantura aprila 1919, plenjenje jugoslovanske vojske konec maja in v začetku junija 1919, nesposobnost jugoslovanske uprave cone A, ki ni bila sposobna organizirati znosnega življenja, rigidnost Beograda, da bi odpravili carine na uvoz najpotrebnejšega blaga, ohranitev vojaške obveznosti glede na to, da so se Korošci na smrt bali služenja v »srbski« vojski na Balkanu, in popušcanje plebiscitni komisiji neposredno pred plebiscitom. Kot je že marca 1920 v svojem zbirnem poročilu zapisal Ivan Rozman, jugoslovanski uradnik, odgovoren za prehrano v borovelskem okraju, je bilo napak toliko, »da bi nas celo gospod Bog pogledal z usmiljenim očesom in nam odpustil naše grehe že zaradi naše dobre volje«. (str. 185) A takega pogleda ni bilo, kot ga po plebiscitu ni bilo tudi za narodno zavedne Slovence. Posebno težak udarec za narodno skupnost je zaradi poplebiscitnega preganjanja pomenil odhod skoraj vse intelektualne elite – duhovnikov, učiteljev, profesorjev, zdravnikov, živinozdravnikov, pravnikov in uradnikov.

Matičevemu pogledu na plebiscit sledi Spomin (str. 199–204), poglavje, v katerem Marko Štepec opozori, da po vstopu Republike Slovenije v Evropsko zvezo meja med državama ni več ovira in ločnica med prebivalstvom, ampak ponuja možnost drugačnega sobivanja. »Morda je to lahko tudi odgovor na vprašanje, kako se pravzaprav spominjati poraza.« (str. 199) Spominu sledita povzetka v angleškem in nemškem jeziku (str. 211–215; v njiju ni vključen povzetek poglavja o plebiscitnem glasovanju, izidu in posledicah) ter seznam Virov in literature (str. 217–218).

Slovenci, za zmiraj gre! je delo, ki nas prepričljivo prestavi v koroško dogajanje v prvih dveh letih po prvi svetovni vojni. Tako kot so zapisali na jugoslovansko plebiscitnem letaku, so se takrat odločili za zmeraj. In v to razsežnost nas vpeljejo dejstva, ki jih monografija predstavlja. Sedanja generacija slovenskih zgodovinarjev jih je znova obudila in osmislila še s svojimi raziskovalnimi spoznanji (na tem mestu moramo opozoriti še na odlično monografijo Andreja Rahtena *Po razpadu skupne države: slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita*, ki je izšla v istem letu). Zdaj imamo za razumevanje koroškega plebiscita vpogled več, obeležen z doslej še ne tako široko zasnovanim prikazom dokumentarnega gradiva, ki nam plebiscit neposredno približa. *Slovenci, za zmiraj gre!* se razjasnjujoče vpenja v narodova zgodovinska premissljevanja.

Jurij Perovšek

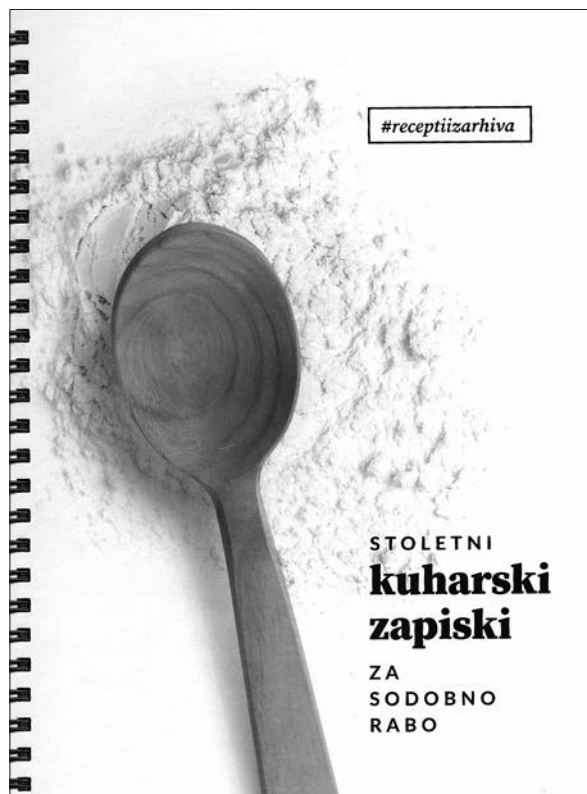

#receptiizarhiva: stoletni kuharski zapiski za sodobno rabo (ur. Borut Batagelj); avtorji besedil Borut Batagelj, Aleš Brod, Oskar Zoran Zelič. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, Srednja šola za gostinstvo in turizem Celje; Krško: Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2021, 72 strani.

Kot je v uvodu »Od arhiva k loncem« navedel direktor arhiva Borut Batagelj, je povod za nastanek knjige razglasitev Slovenije za evropsko gastronomsko regijo 2021 ter sedanja euforia okrog kuhanja, navdih za projekt pa so našli v ročno napisanih receptih v zvezku z naslovom *Kuhinjska knjiga za Hotel Triglav*. Hotela, ki je stal v Sevnici v bližini železniške postaje, že od daljnega leta 1945 ni več, sam zvezek pa je šele pred nekaj leti prek celjskega antikvariata pristal v zbirki rokopisov celjskega arhiva. Že samo dolga pot teh stoletnih zapisov iz rok v roke do arhiva kaže na velik pomen kuhinje v naši tradiciji. Prvi recepti v zvezku so nastali v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, različnost pisav v njem pa kaže, da je recepte pisalo več oseb, ki so dodajale nove recepte in opazke k starim vsebinam.

Tudi doslej kuharskih knjig niso izdajali le za ta poklic izšolane kuharice in kuharji. Knjigo z izbranimi recepti tradicionalnih jedi svojega okoliša so priložnostno izdali že muzeji, pa tudi naši eminentni etnologi so že pripravili izdaje knjig z navodili o pripravi tradicionalnih slovenskih jedi ali sladici. Toda izdajo stoletnih kuharskih zapiskov za sodobno rabo ne moremo povsem enačiti z njimi. Recepte iz v arhivu hranjenega zvezka so namreč v Srednji šoli za gostinstvo in turizem pri praktičnem pouku preizkušali dijaki z učitelji kuharstva. Kot navaja Aleš Brod, so pri tem ugotovili, da so v preteklosti, tako kot to vzpodbuja sodobna kulinarika, uporabljali veliko zelenjave, predvsem stročnic, poleg mesa pa tudi vso drobovino. Prav tako so cenili tradicijo, uporabo lokalnih živil, varčnost pri pripravi jedi, predvsem pa njihovo ponovno uporabo, ker niso hoteli ničesar zavreči. Pri tem Aleš Brod poudari, da današnje razglasanje kuhanja brez odpadkov ni novost, poznali so jo že pred sto leti, in to ne le v domačih, temveč tudi v profesionalnih hotelskih kuhinjah.

Tako kot so v slovenski kulinariki še danes prisotni vplivi sosednjih kuhinj, predvsem avstrijske, jih najdemo tudi v nekdanjih receptih. Aleš Brod posebej opozori, da so pri pripravi sladici pogosto uporabljali orehe, lešnike in mandlje, z uporabo velikih količin stepenega masla pa so dosegli rahlost testa brez uporabe sredstev za vzhajanje. Prav tako so namesto današnjega namenskega olja za cvrtje po originalnih receptih jedila cvrli v masti, ker so mast lahko uporabili večkrat in ker so živila, ocvrta v masti, okusnejša od ocvrtih v olju. Sicer pa so v enem od komentarjev

pod receptom današnji gastronomi zapisali, da se v sodobno kuhinjo spet vrača čista mast, saj naj ne bi več veljala za škodljivo.

Prenekaterega recepta jim na gostinski šoli ni uspelo takoj razvozlati, saj so bili recepti pisani v starinskem jeziku in so bili v njih uporabljeni danes že pozabljeni izrazi. Recepte so sicer nekoliko posodobili in jih prilagodili današnji rabi, vendar so vse spremembe skrbno zapisali v komentar pod vsakim receptom. Tako se lahko vsak sam odloči, ali bo jed pripravil po originalnem ali po posodobljenem receptu. Od 219 kuharskih receptov in zapisov o zdravnih rastlinah in domačih zdravnih so izdajatelj odbrali samo 18 receptov: *Ocvrta karfijola, Rizibizi, Ješprenčkova juha, Zdrobovi žličniki, Goveje meso s kumno, Segediner gulaš, Velicijanska jetra, Paprika rostprateln ali bržole, Polpete, Fižolova omaka, Krbko testo – Jabolčna pita, Recept za jabolčni nadev, Vanilijni kifelčki, Ajdova torta, Čokoladni led, Janeževe preste, Češki kolački, Husarski krofi in Kavina penasta torta.*

Med objavljenimi recepti je zanimiva sladica ajdova torta, ki je v originalnem receptu narejena samo iz ajdove moke, torej brez glutena. Prav tako v testo za kavino penasto torto niso dajali moke, temveč le piškotne drobtine, ki jih lahko zamenjamo z mletimi kosmiči ali oreški in tako pripravimo brezglutensko sladico. Ker je ta sladica vključno s prelivom pripravljena tudi brez masla ali mleka, je primerna tako za brezglutensko kot za brezglutensko dieto.

Zgodovino sevniskega hotela Triglav od nastanka do konca delovanja je natančno predstavil Oskar Zo-

ran Zelič, ki odločitev za gradnjo hotela pripisuje bližini železniške postaje. Tako naj bi že sama lokacija poskrbela za reden dotok utrujenih, lačnih in žejnih gostov. Poleg tega avtor poudari, da je bila Sevnica že v drugi polovici 19. stoletja znan turistični kraj, ki je v poletnih mesecih gostil med 300 do 400 letoviščarjev. Hotel je od svoje dograditve leta 1906 zamenjal več lastnikov in ves čas prehajal v roke različnih najemnikov. Po razpadu avstro-ogrske monarhije je hotel kupil Karel Županc in ga kot zaveden narodnjak poimenoval Hotel Triglav. Vendar niti on niti njegova hči nista hotela upravljala sama, temveč sta ga oddajala v najem. Zelič navaja, da je bil med obema svetovnjima vojnama hotel steber družabnega življenja v Sevnici in zbirališče tamkajšnjih slovenskih društev in organizacij. Čeprav je hotel konec druge svetovne vojne dočkal minimalno poškodovan, pa je bil nekaj dni po osvoboditvi Sevnice skupaj z železniško postajo in bližnjo restavracijo porušen med močnimi eksplozijami v vseh treh stavbah uskladiščene vojaške municije.

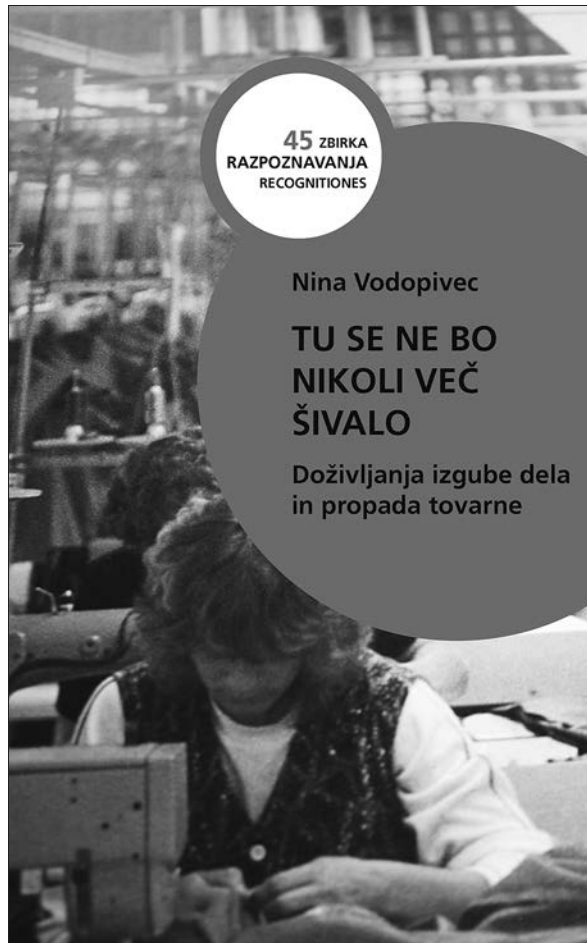
Knjiga je opremljena s številnim, dobro dokumentiranim fotografskim gradivom, tako s fotografijami vseh po objavljenih receptih pripravljenih jedi kot s fotografijami iz zgodovine hotela do ruševin, ki so ostale za njim. Na zaključku knjige je poleg kratkih podatkov o ohranjenem zvezku tudi podatek, da je originalna Kuhinjska knjiga za Hotel Triglav z vsemi recepti in zapisi dostopna v digitalni obliki preko objavljene spletne povezave.⁵

Ljudmila Bezlaj Krevcl

Nina Vodopivec: Tu se ne bo nikoli več šivalo. Doživljanje izgube dela in propada tovarne. Ljubljana: INZ, 2021, 307 strani.

Na prvi pogled ima morda najnovejša monografija Nine Vodopivec malo opraviti s krajevno zgodovino, a hitro se lahko prepričamo o nasprotnem. Knjiga, v kateri se stekajo zlasti antropološke, (ustno)zgodovinske in socio-ekonomske paradigme opazovanja nedavne preteklosti, tematizira delavke nekdanje tekstilne tovarne Mura. Posamezne aspekte njihovega položaja avtorica pomenljivo umešča med relevantne mednarodne študije, hkrati pa se zaveda strukturnih posebnosti slovenskega prostora. Njena raziskovalna pozornost se identificira z novimi pristopi na področju delavskih študij, ki jih ne zanimajo zgolj tradicionalna ukvarjanja, kot denimo dinamika delavskega gibanja, socialnih struktur delavstva ali delovnih pogojev delavk in delavcev. Nove študije dela (*new labo-*

Nina Vodopivec

**TU SE NE BO
NIKOLI VEČ
ŠIVALO**

Doživljanja izgube dela
in propada tovarne

ur studies) usmerjajo pozornost na interdisciplinarno obravnavo delavstva, širijo opazovališče zunaj delovnih mest v njihovo zasebno in intimno sfero ter ne nazadnje v območje skupnosti, kjer delavstvo živi in deluje. In ravno na tej točki ne moremo mimo močnega pečata, ki sta ga tako obstoj kot tudi večletno propadanje tovarne Mura pustile na Murski Soboti s širšo okolico in njenem prebivalstvu.

Tovarna oblačil in perila Mura, ki je po koncu druge svetovne vojne nastala iz privatnih šivalnic, je omogočala znaten porast delovnih mest v regiji; zaposlitve niso narasle zgolj v proizvodnem obratu in na upravnem delovišču tovarne, ampak v številnih drugih gospodarskih vejah, vzporedno vezanih na produkcijo, distribucijo in storitvene dejavnosti. Gradila je stanovanja v Murski Soboti in vzpostavila nove kapilare lokalnega potniškega prometa v pretežno ruralnem okolju. Stipendirala je mlade upe, podčrtala številne kulturne in športne dogodke. Po Sloveniji in na Hrvaškem je – podobno kot številna večja podjetja v dobi socializma – gradila počitniške hišice in tako omogočala delavcem in njihovim družinam nove spoznavne vtise in kulturne izkušnje. Gospodarsko marginalizirano pomursko območje je s svojo prepoznavno modno konfekcijo postavila na evropski zemljevid in širše. Iz naštetega se izrisuje

⁵ <https://zac.si/2021/09/12/kuhinjska-knjiga/>

dejstvo, da je obstoj Mure izdatno določal družbene odnose in medosebna razmerja, močno je sooblikoval identiteto, akumuliral strokovno znanje in spodbujal delovno kreativnost več generacij Pomurcev. Vendar pa knjiga *Tu se ne bo več nikoli šivalo* izpod peresa avtorice, ki se že dobro desetletje ukvarja s tekstilnimi delavkami, ni knjiga o uspehu. Nasprotno, je knjiga o gospodarskem, socialnem in osebnem opustošenju, ki ga je za sabo pustil propad osrednjega gospodarskega podjetja v pomurski regiji.

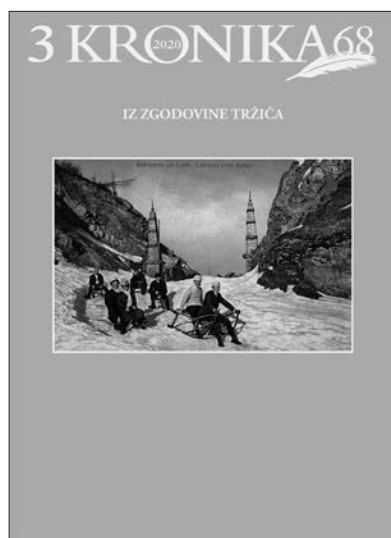
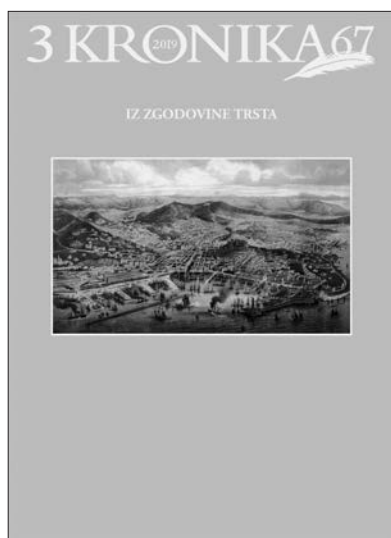
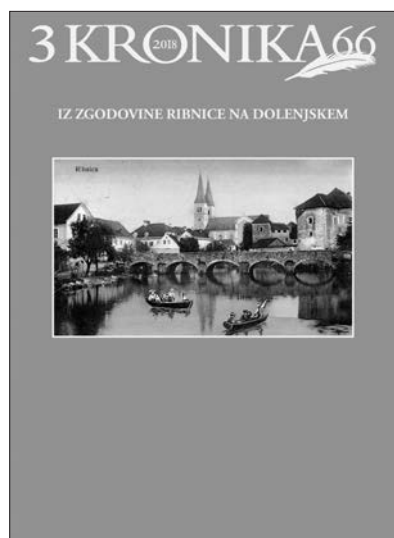
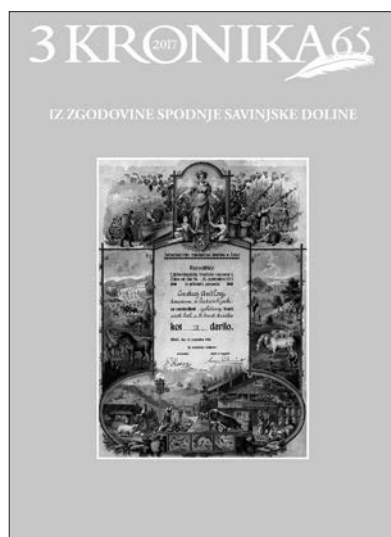
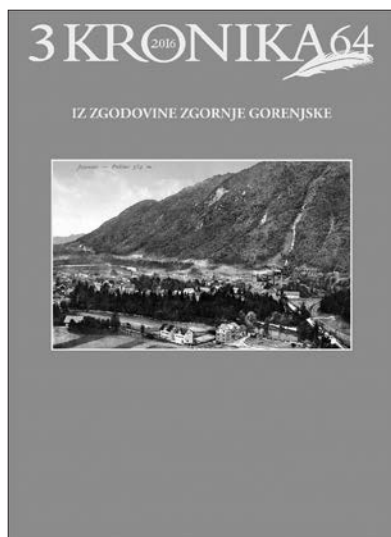
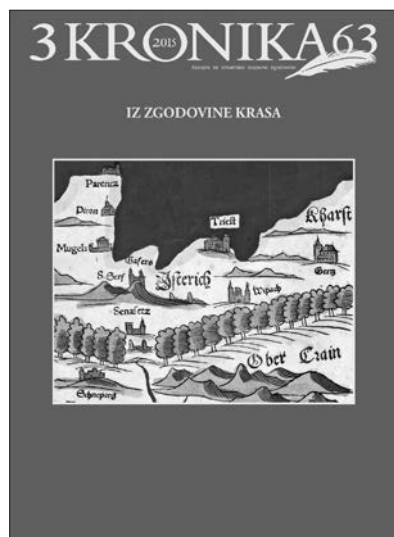
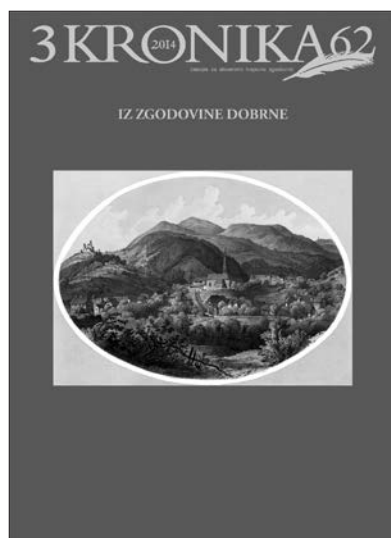
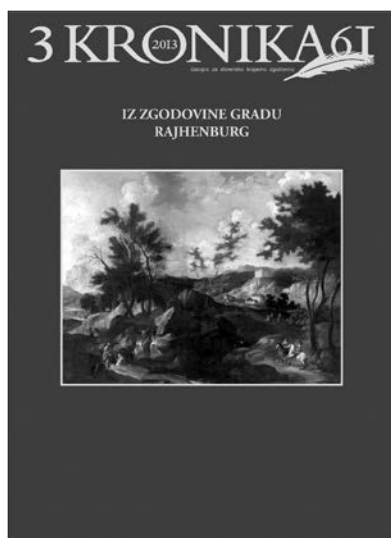
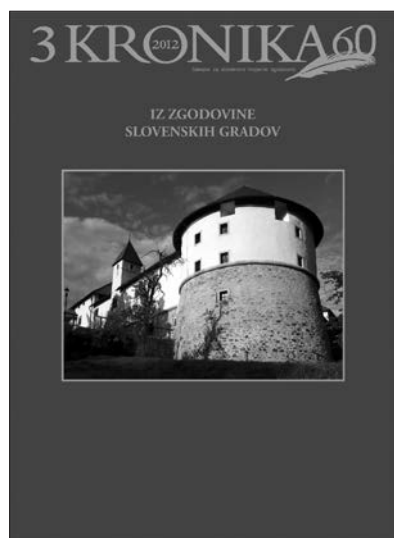
Nina Vodopivec v svoji knjigi prikaže pomen in vpliv globalizacijskih silnic novega milenija, ki so v resno krizo spravile tekstilno dejavnost v vseh razvitejših državah in jih v veliki meri odrinile na (periferna) območja sveta, kjer se dogaja skrajno izkoriščanje tekstilne delovne sile. Prečeše modele gospodarskih prestrukturiranj v obdobju dolgoletne slovenske tranzicije, ki so vplivali ne le na zaposlovalne politike, delovanje sindikatov, proizvodne procese in plačne standarde, ampak so uvajali tudi nov vrednostni sistem, ki je temeljil na neoliberalističnem načelu samoodgovornosti in se oplajal v diskurzu tržne in politične racionalnosti. Na podlagi časopisnih komentarjev in družbeno-ekonomskih analiz rekonstruira (z marsikaterega vidika sporno) vlogo političnih in gospodarskih elit pri obravnavi postopnega, a zanesljivega padanja gospodarske uspešnosti tovarne od devetdesetih let 20. stoletja dalje pa do njenega dokončnega stečaja v letu 2014. Ti večplastni prikazi tvorijo družbeno-ekonomski kontekst za avtoričin glavni fokus, ki ni iskanje odgovornih za propad tovarne, ampak preučitev družbenih okoliščin in osebnih izkušenj, ki so ga tranzicijski procesi, ekonomska preoblikovanja in končna izguba zaposlitve pustili na delavcih in predvsem delavkah Mure.

Knjiga poskuša posredovati zlasti glasove delavstva, ki so v javnih razpravah ob dolgoletnem izčrpanju Mure le redko prišli do izraza. Postsocialistične tranzicijske izkušnje delavk in delavcev Mure so tako prikazane v luči redefinicije industrijskih strategij, ki so močno poslabšale medosebne odnose na delovnem mestu in tudi zunaj njega, ter socialnih in zdravstvenih politik, ki so v primerjavi z dobo socializma

pogosto delovale sprenevedavo in arogantno. Pri tem ugotavlja visoko stopnjo indiferentnosti vodstvenih kadrov in družbe nasploh do občutenj delavstva, ki je zaradi povečane intenzitete delovnih procesov, naraščajoče medosebne konfliktnosti v tovarni in vedno večje negotovosti glede zaposlitve pogosto zapadalo v stiske in jih utelešalo v patološka bolezenska stanja. Psihofizične posledice težav na delavnem mestu so bile običajno prikazane kot individualne zdravstvene tegobe, nasprotno pa je stroka s področja klinične medicine dela v njih prepoznala strukturne vzorce. Delež in intenziteta tovrstnih težav so se po propadu tovarne še povečali. Nina Vodopivec prav zato poglobljeno opazuje utelešene, afektivne in senzorične izkušnje nekdanjih zaposlenih v Muri in se zavzema za večjo raziskovalno pozornost čustvenih plati pri-povedi, ki imajo sicer v študijah o preteklosti precej obrobno pozicijo. V izrazih sramu, jeze in žalosti pri nekdanjih delavkah in delavcih Mure ne prepozna le izkazov nostalgije po preteklih časih, ampak močan razlagalni potencial, vezan na vrednotenje naraščajoče družbeno-ekonomske neenakosti in odnosov do tovarniškega delavstva, ki so mu sodobne elite zopet namenile drugo-, nemara celo tretjerazredni položaj.

Zaradi metodološkega in konceptualnega zavze-manja za dostojanstveno obravnavo posameznikov lahko Nina Vodopivec in njeni pretanjeni interdisciplinarni analizi delavstva v perspektivi izgube dela pripišemo še kako aktualno humanistično noto in intelektualni pogum. V tem smislu njena knjiga daleč presega krajevno osredinjeno študijo s posebnim fokusom na »Murašinjah«, ki jih je resda močno definiral specifičen prostor in specifične oblike reprezentacije s strani širše družbe. Obenem pa prav s tem tudi utemeljuje velike spoznavne doprinose krajevne zgodovine, saj jasno pokaže, kako se v poglobljeni obravnavi družbenih razmerij gospodarskega obrata v kraju, ki šteje nekaj nad 10.000 prebivalcev, izrisujejo ne zgolj lokalne, ampak tudi nacionalne, mednarodne in vedno bolj globalne dimenzije.

Urška Strle

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upošteevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino* z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljete na naslov ali el. pošto:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

barbara.svetina@zrc-sazu.si

ODJAVE

Odjave od naročnine sprejemamo **za naslednje koledarsko leto** na zgoraj navedene naslove.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)
UDK 94(497.4)